DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13983

Satu Mare Memorial Book

Zekhor et Saṭmar

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Zekhor et Satmar : sefer ha-zikaron shel Yehude Satmar / 'arakh Naftali Shtern.
IMPRINT	880-02 Bene Berak : [h. mo. l.], 744 [1984]
DESCRIPT	160, 240 p. : ill., ports. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Satu Mare -- History.
	Satu Mare (Romania) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Satu Mare.
ADD'L NAME	Stern, Náftáli, Harav.
ADD'L TITLE	Emlékezz Szatmárra

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

מן המצר קראתי יה

זכור את סאטמאר

ספר הזכרון
של יהודי סאטמאר

ערך:

הרב נפתלי שטרן

בני ברק

שנת תשד"ם

המערכת:
בני ברק: גנת נחל שורק 10
טל. 03—749392

דפוס ליפא פרידמן בני ברק
רחוב רבי עקיבא 19 טל. 795550

חברי ועדת ספר הזכרון

אברהם אפרים

אלפנט יצחק

בראון יוליוס

בש־קלמר חנה

גרין־בלייער איווה

ד״ר דוידוביץ־רוזנברג רחל

ווילינגר יעקב

יערי (ולדמן) יהודה

לאסלו יוסף

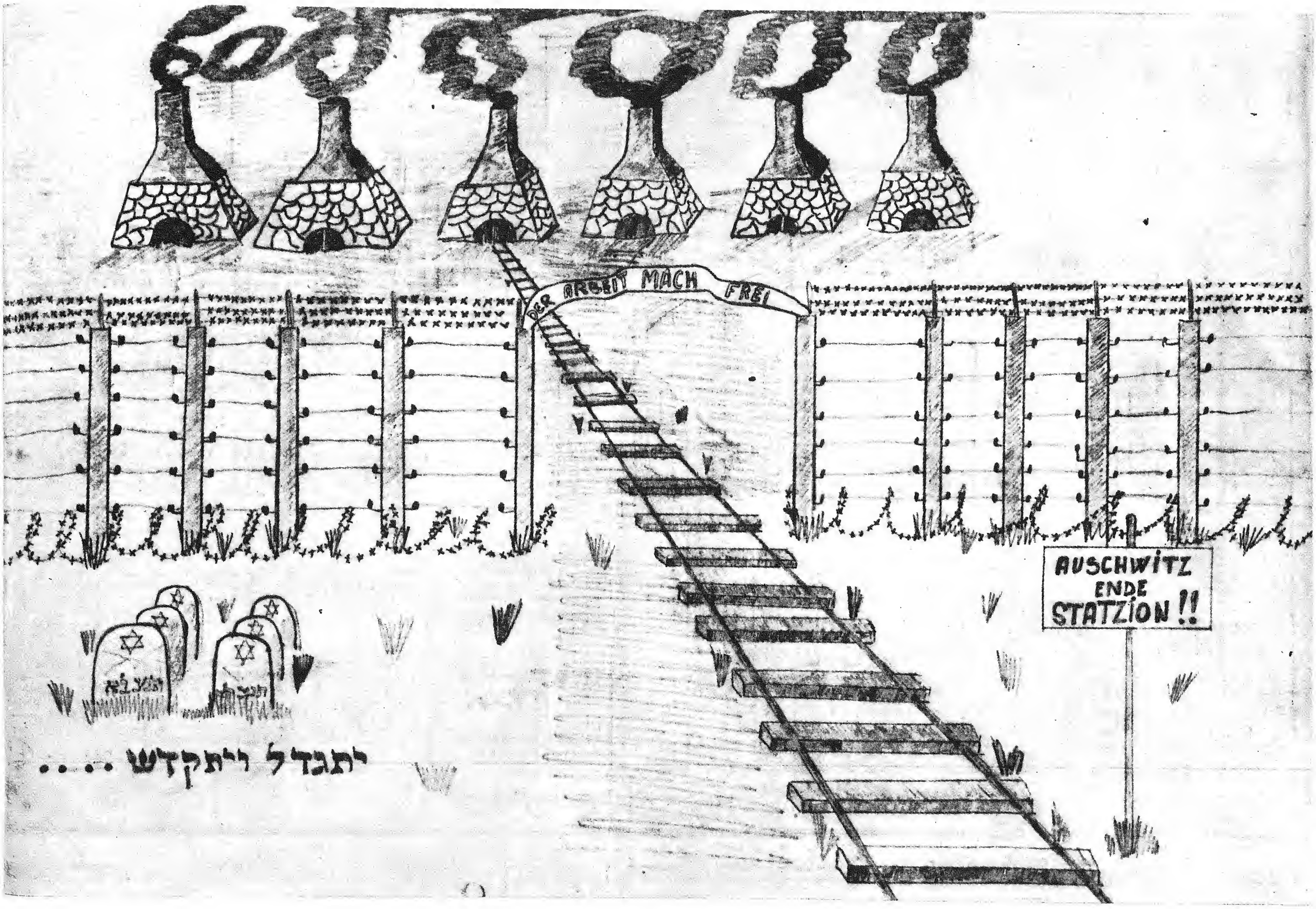
פריד יהודה

פרקש יעקב

שטרן נפתלי

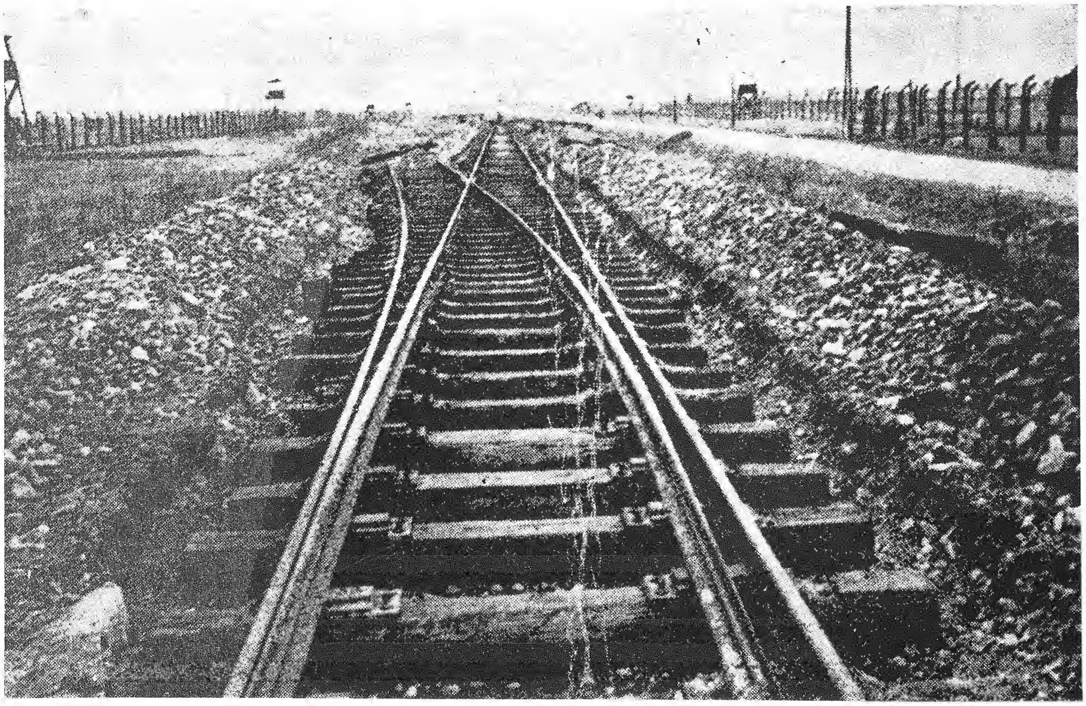
שפיצר־שפיגל שרה

הציור נעשה ע"י שמעון רוזנברג (גר בנהריה)
הספרה 6 וששה גלגלי העשן מסמלים את ששת המיליונים הקדושים

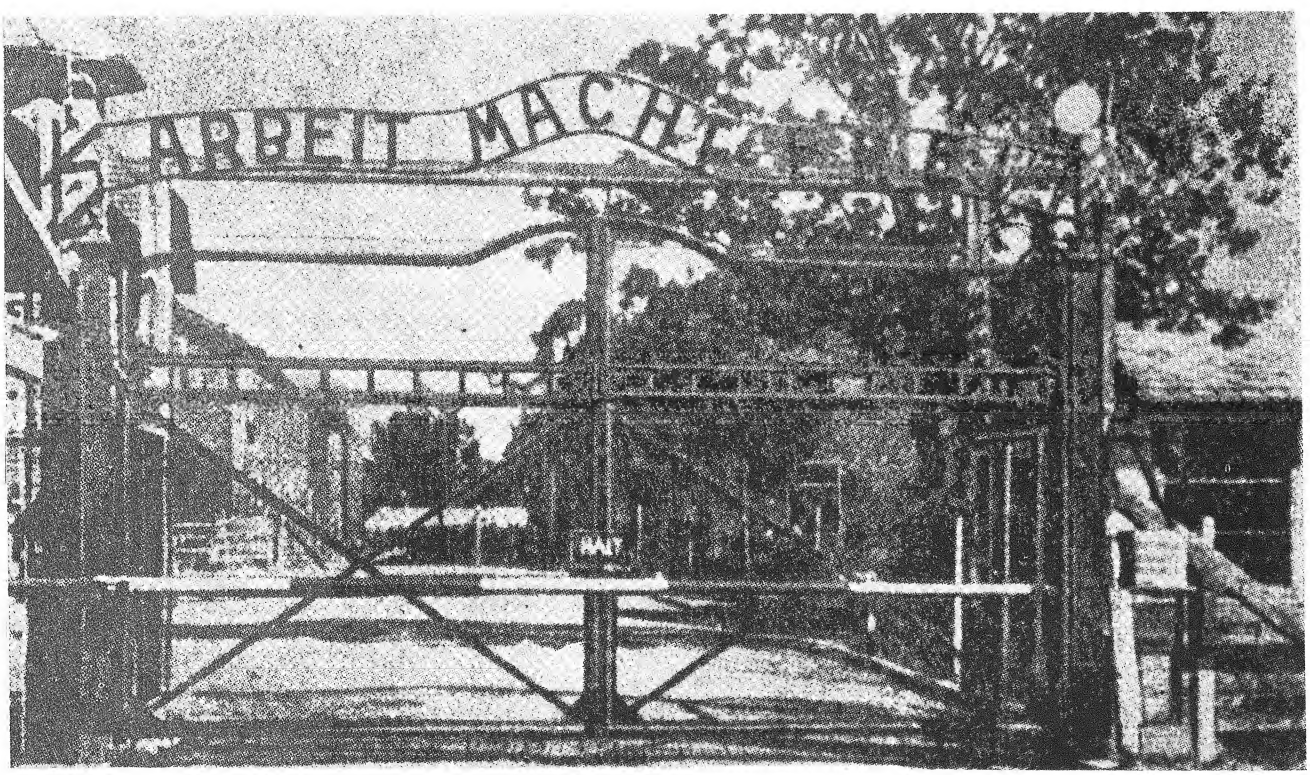
Rosenberg Simon (Naharia) rajza
A hatos szám és a hat füstkarikák a 6.000.000 Mártirt jelképezik

פסי הברזל עליהם הגיעו רכבות המוות לאושביץ

Vasuti sinek, melyeken a halalvonatok Auschwitzra érkeztek

הכניסה למחנה אושביץ, עם כתובת בגרמנית : „העבודה משחררת"

Az auschwitzi tábor bejárata, német felirattal: “A munka felszabadit”

אל מלא רחמים שוכן במרומים. המצא מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים את נשמות

יהודי קהלות הקודש

סאטמאר

והסביבות

בעבור שאנו מתפללים לעילוי נשמותיהם. בגן עדן תהי מנוחתם. לכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם. ה׳ הוא נחלתם. וינוחו בשלום על משכבם. ונאמר אמן.

קדיש

יתגדל ויתקדש שמיה רבא. בעלמא די ברא כרעותיה וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה. בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל. בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן: יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא: יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא. ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמיה דקודשא בריך הוא לעילא מן כל ברכתא ושירתא תושבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא, ואמרו אמן. יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן: עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.

יזכור

יזכרו פה לטובה נשמות הקדושים

הנאהבים והיקרים והנחמדים

אנשים ונשותיהם — אבות ובנים — אמהות וילדיהן — אחים ואחיות

— חתנים וכלות — מלמדים ותלמידיהם — צאן קדשים — ראשי

קהלות וישיבות — חסידים ואנשי מעשה — רבנים גאונים וצדיקים

— ארזי הלבנון ואדירי התורה

יהודי קהלות הקודש

סאטמאר

קראלי — ס. וואהרול — ערדוד

והסביבות

שנהרגו ושנשחטו ושנחנקו ושנשרפו

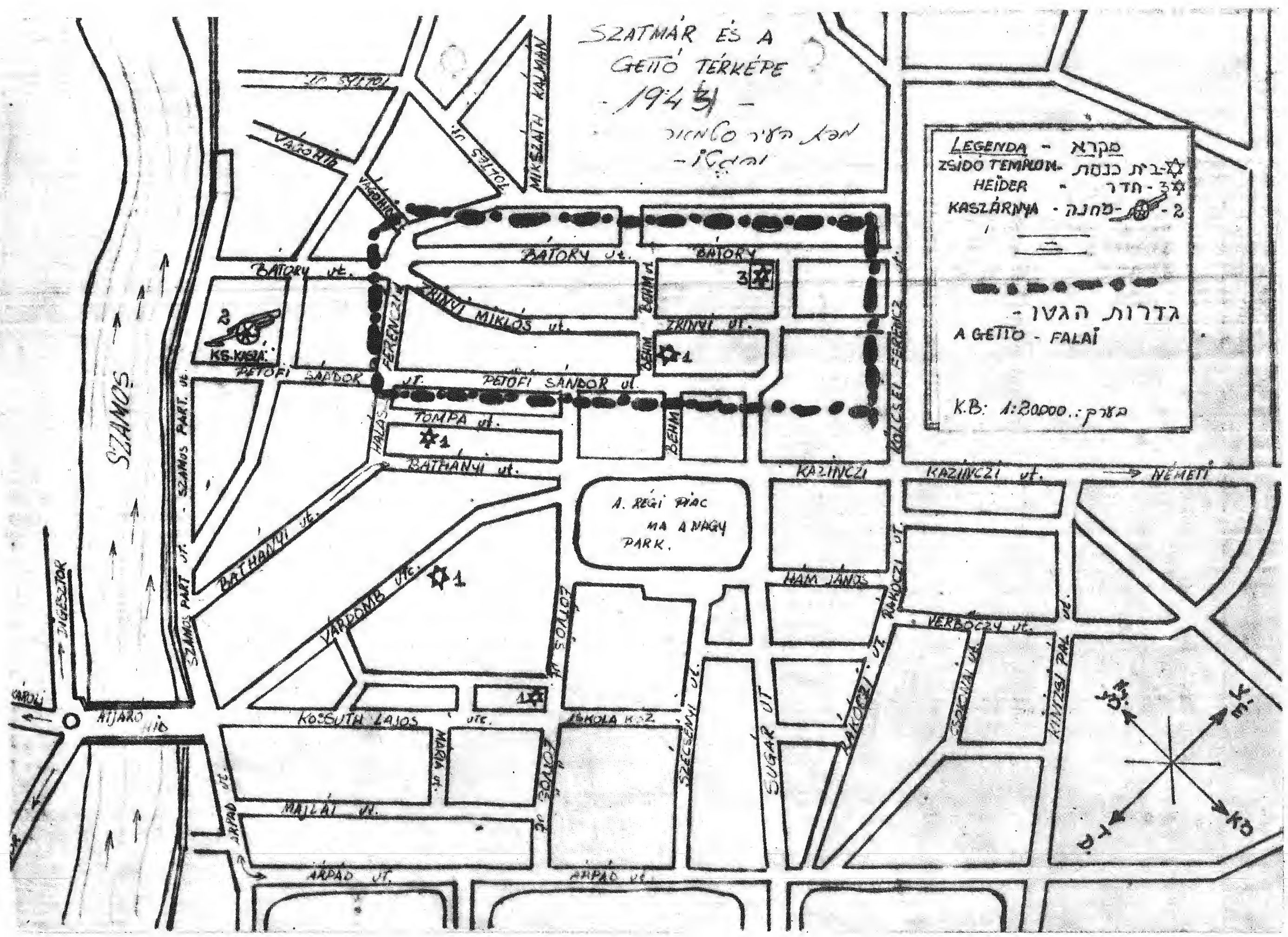
על קדושת השם המיוחד בשנות השואה

יזכרם אלקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם

וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך

ת. נ. צ. ב. ה.

צויר ע"י שמעון רוזנברג (נהריה)

Rosenberg Simon (Naharia)

מן המצר קראתי יה!

דברי פתיחה של העורך

נשימתי נחנקת, לבי שותת דם, נפשי דואבת בקחתי בידי את העט למילוי תפקידי הקדוש, להנציח את זכר קהלות הקודש **סאטמאר** והסביבה הי״ד.

במלוא אהבת לבי כותב אני את המלה האהובה עלי „סאטמאר״. העיר ויהודיה, אשר בגאון כינו עצמם „עיר ואם בישראל״.

סאטמאר, שמנתה 55 אלף תושבים בערך, ואשר כרבע מאזרחיה היו יהודים. אבל איזה יהודים!

כששאלו את מישהו, מאין אתה? בגאווה ענה מ„סאקמער אני״. כי היה לו במה להתגאות.

מראשית היה שם העיר בהונגרית „סאטמארנעמעטי״ ואחרי חילופי המשטר, שינו את שמה לרומנית „סאטו־מארע״. החיים היהודיים היו תוססים בה. עיר אשר יהודיה פיתחו אותה. והיתה למה שהיתה.

תורת ישראל, התרבות העולמית, המסחר והתעשיה, הדת היהודית המוש־רשת, האמונה האמיתית והבטחון בבורא עולם, עשו אותה לשם ולתפארת, היתה למקום אשר בו „תורה וגדולה במקום אחד״.

לאיזה כבוד היה נחשב לקשור קשרי חיתון עם בחור או בחורה מסאטמאר, שלא לדבר על בחור שהתגאה עם תעודה מישיבת סאטמאר בידו.

שמות של מוסדות התלמוד־תורה והישיבות הלכו לפניהם, והיו מפורסמים למרחקים.

יהודי־הונגרי אשר חפץ לעשות מבנו תלמיד־חכם, לא הסס לשלוח אותו ללמוד לסאטמאר.

רבני סאטמאר. הרה״ג הצ׳ רבי בנימין זאב מנדלבוים, הרה״ג הצ׳ רבי יהודה גרינוואלד, הרה״ג הצ׳ רבי אליעזר דוד גרינוואלד, והרה״ג הצ׳ רבי יואל טייטלבוים זכר צדיקים לברכה, היו ידועים ומפורסמים כראשי ישיבות מהשורה הראשונה.

הרבה מרבני הונגריה, רומניה, צ׳כיה וגם פולניה, היו מבוגרי ישיבות סאטמאר, בהנהלת גאוני הגאונים ועטורי תהלה זצ״ל.

אבל הבה נראה גם את צדו השני של המטבע. נצא ונראה כמה מגדולי המדע והתרבות היו מיוצאי סאטמאר, אשר תרמו רבות כל־כך להרמת קרן התרבות העולמית.

והריני להזכיר רק כמה מהם:

שמו קלמן, עו״ד, חבר הפרלמנט ההונגרי. הסופר והמשורר ארנסט סיפ (בנו של מזכיר הקהלה ר׳ שמואל סיפ ז״ל). הפסנתרנית האומנית אללה הרמן. ואילש קצר (בנו של ר׳ יוסף שטרן הזגג) אשר שמו יצא לתהילה בספריו המפורסמים „אל תירא עבדי יעקב״ „כיבוש יריחו״ „שלשה כוכבים״ וה־„יהודי של קוששוט״.

הנני להזכיר את הילדים הרבים, החביבים והחמודים הילדות בעלות פני המלאכים המחייכות אור וצחוק. האנשים הרבים הלבושים בשטריימלך ובחלו־קים. היהודים בלבוש אשכנזי המסורתי — והפחות מסורתי. הנשים הלבושות

לפי האופנה החסידית, אשר סאטמאר צעדה בראשה. מנהלי בתי־החרושת בעלי היכולת, סוחרים ופועלים ישרים, רוכלי השוק והסוכנים.

יהודי סאטמאר אשר בכל עת ועונה היו מוכנים לעזור לזולת. אחדים מהם הייתי רוצה להזכיר במקום זה, אבל ארוכה היא הרשימה, וזה עלול להראות כעלבון לאלה אשר לא נזכרים. ועוד לי להזכיר את מוסדות הצדקה הרבים אשר פעלו בעיר.

בשנים האחרונות בקרתי הרבה פעמים בסאטמאר. טיילתי הלוך ושוב במקומות המוכרים. נזכרתי אז בדברי הנביא ירמיהו „בני יצאוני ואינם". מה נורא היה הכאב לעבור ברחוב „בטהורי" (אשר שם הרחוב הוא כעת „רחוב קדושי השואה"). הלב התכווץ לעבור ברחוב „ורדומב" אשר בכל פינה, על אבני הרצפה והמדרכה, אתה רואה את עקבות הנאהבים.

בית הכנסת הגדול האורטודוקסי ברחוב „ורדומב"

A Várdomb utcai Orthodox Nagytemplom

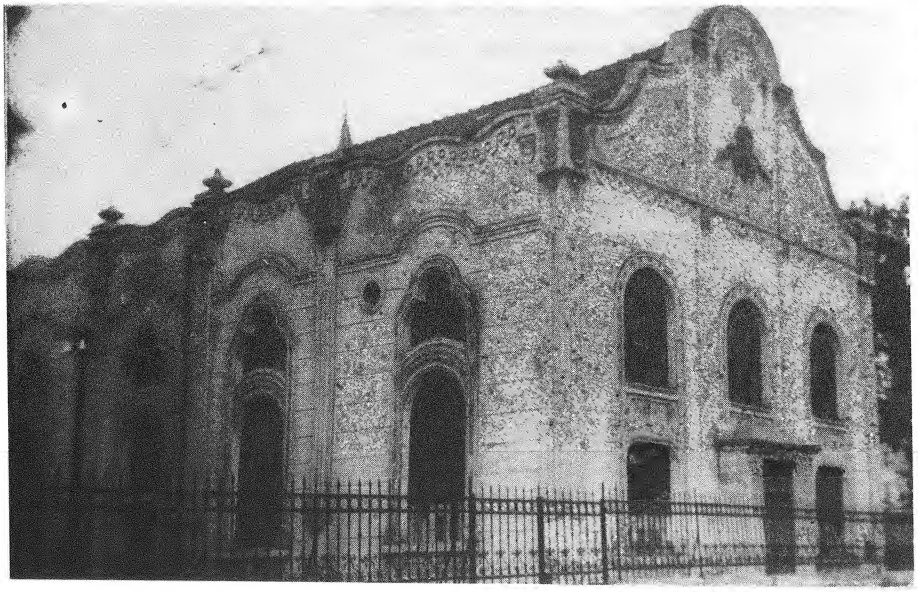
בית הכנסת הגדול
ברחוב ווארדומב בפנים

A Várdomb utcai
Nagytemplom belseje

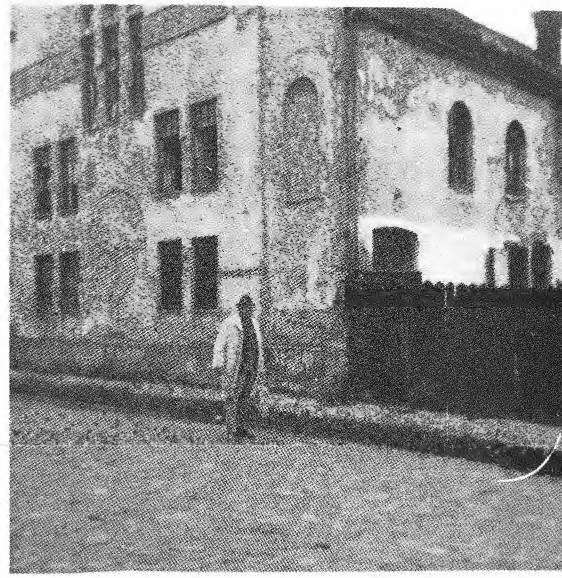
בנין בית הכנסת — המפואר האורטודוקסי ברחוב „ורדומב". בית הכנסת של קהלת סטטוסקוו" המפורסם בעולם ביופיו בפינת הרחובות „אוטווש — קוששוט לאיוש" (אשר נהרס בשנת 1965). היכן הם המוני האנשים והנשים אשר התפללו בהם? בית הכנסת ברחוב „הרצוש" (בשכונת נמטי). בית הכנסת של

בית־המדרש דחברה שער התורה „אשכנזי” ברחוב ווארדומב

A Sáár-Hátóra imaház a Várdomb utcában

בית המדרש דחברה משניות ברחוב „טומפה”

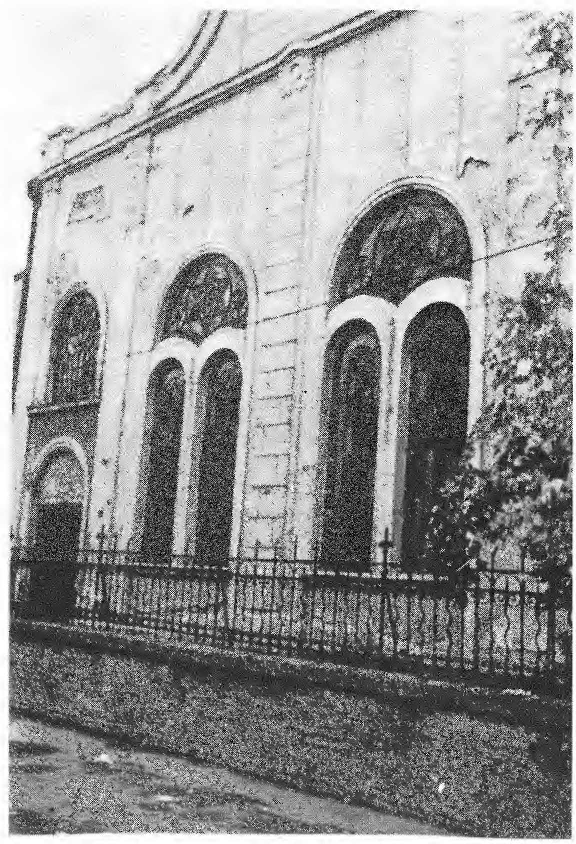
A Tompa utcai "Chevra-Misnájot" templom

בית הכנסת שער־התורה בפנים

A Sáár-Hátóra imaház belseje

בית המדרש דחברה מחזיקי תורה ברחוב בם

A Bem utcai "Máchziké-Tóra" templom

הסתדרות המזרחי ברחוב „אוטווש״. בית־המדרש הגדול „חברה משניות״ ברחוב „טומפה״. בית־המדרש הגדול „מחזיקי תורה״ ברחוב „בס״. בית־המדרש המפואר „שערי התורה״ ברחוב „ורדומב״. ועוד בתי־תפלה רבים קטנים וגדולים.

אוי ואבוי! שלא אשכח חלילה!

השבת האחרונה לפני הכניסה לגיטו

Hetiszakaszt mutató tábla
a gettó előtti utolsó szombat

מוסדות התלמוד־תורה ברחובות „פטופי—ורדומב—בטהורי—ואישקולה״ בית הספר התיכון־האזרחי ברחוב „אוטווש״. בית הספר היסודי בחצר בית הכנסת הגדול ברחוב „ורדומב״. בתי ספר „חדר״ לבנות בהנהלת ארגוני הנשים. ה„חדרים״ הפרטיים המוחזקים ע״י בעלי היכולת. בחורי הישיבות. תלמידים ותלמידות אשר למדו בבתי הספר הממלכתיים.

אויה! יצאתם ולא חזרתם.

היכן הם החגים והשבתות? הפורים והחנוכה. הל״ג בעומר והט״ו בשבט העליזים והשמחים.

ההמון החגיגי הנוהר החוצה מבתי הכנסת. איזה מראה מרומם היו ההמו־נים בלבוש חגיגי שתפסו עמדות על גשר הנהר „סומוש״ ועל החופים מסביב באמרם את תפלת „תשליך״ בראש השנה אחרי הצהרים.

הלמדנים לאין ספור, והמשתתפים בחוגים התורניים בבתי הכנסת בין מנחה למעריב.

סופרי סת״ם ודיינים, משגיחי כשרות ושוחטים, שדכנים ומלמדי תינוקות

מצד אחד. המשכילים והמלומדים האינטלקטואליים, ראשי ארגוני התרבות והצדקה, מנהלי קבוצות הספורט, הנשפים החגיגיים, המאורגנים מצד שני.

הלכו, ורק מעט מהם חזרו.

„חבל על דאבדין ודלא משתכחין" אמר ה׳ למשה רבנו.

קוראי היקרים!

לבי נוטף דם, ידי רועדת בטובלי את עטי בבאר העמוקה של הזכרונות, כשאני מתחיל לספר את התחלת השואה האיומה, ההמשך, והסוף המר.

הלוח הראה אז חדש אדר תש"ד, צעדו אחריו החדשים ניסן ואייר חדשי האביב. אוי! כיצד השתנו חדשי האביב האלה משמחה ליגון. החדשים הנהדרים לשעבר היו למלא איומים, דם והרס.

פרחי העונה, ה„אורגונה" ועוד, נתנו את ריחם הנעים. הפארק העירוני במרכז הכיכר לבש אדרת חגיגית, הנחליאלי צייץ, הצפרים שרו ורוח האביב הביאה את מנגינת התחיה.

אבל כל זה, לדאבוננו, לא לנו. מכל זה נהנו רק ה„עמלק"ים" של המאה העשרים. אנחנו — לא. בגלל שאנחנו היינו סגורים ומסוגרים ומבודדים, בקרשים דפוקים במסמרים. מנגינת האביב של עונה זו נדמתה לאזנינו כמנגינת האבל של בטהובן. נשירת עלי העצים והפרחים נשמעה לנו כרגבי בית הקברות הנופלים על ארון המתים בו אנחנו שוכבים.

הדבר התחיל בחדש אדר בסביבת פורים, נמשך בחדש ניסן בחג החרות, ונגמר בחדשים אייר וסיון, בימי ל"ג בעומר וחג מתן תורה.

קשה לתאר את הפחד ואת האימה שאחזו את יהודי הונגריה ב־19 במרס 1944, יום פלישת הצבא הגרמני להונגריה. ואחרי זה בא התאריך המר 4 באפריל, יום לבישת הטלאי, מגן־דוד הצהוב, ואחרי זה הכנסת יהודי סאטמאר לגיטו, ויחד עם זה הובלת יהודי קראלי, וואהראל, מעדיש והסביבות לגיטו סאטמאר.

כמו ברק מן השמים נפלה מבודפשט המחלקה המיוחדת שקראה לעצמה „מכות הכסף". קבוצה של גנגסטרים שקבעה את מושבה בביתו של ר׳ אנטשיל פליישמאן המנוח, מול בית המדרש החסידי הגדול ברחוב בטהורי. שמה הובאו

בית־המדרש החסידי הגדול ברח׳ באטהורי — תפלה אומר עור ספר הזכרון

Chászidis nagyimaház a Báthoori utcában
imát mond az Emlékkönyv szerzője

בית־המדרש החסידי הגדול, בפנים

A chászidis nagyimaház belseje

אחד־אחד (על־סמך הלשנה) האמידים ובעלי ההון הידועים במטרה להוציא מפיהם את מסתורי רכושם וחפציהם יקרי הערך.

את העינויים שסבלו המסכנים אפשר לדמות לאינקביזיציה הספרדית דאז.

החלשים בטבעם הודו („ירקו״ כלשונם) אחרי סבל ויסורים את מחבואי חפציהם. אבל היו גם כאלה שלא עזר כל נסיון לדובב אותם ולא גילו כל דבר. כאלה היו: ר׳ אהרן בער גרוס הצורף, מיקלוש בער הסוחר הסיטונאי, ושנדור גרו בעל ביח״ר לסבון.

במו עיני ראיתי את האומללים ביצאם מבית „מכות־הכסף״ רגליהם לא היו מסוגלות לשאת את גופם השבור והרצוץ. ראייתם נחלשה. היה צורך לתמוך בהם כדי לאפשר להם להגיע למשכבם הדל והצר.

לבית „מכות־הכסף״ היה גם קרבן־מות. האיש הטוב והמטיב, אשר כל כולו היה לב יהודי חם: גרו שנדור ז״ל, אשר הנסיון המר הבושה והעינויים הלא־אנושיים הקשים שסבל, הביאו אותו לידי יאוש, נכנס לשרותים בדירתו בגיטו (בית שבעד ברחוב זריניי), הרעיל את עצמו. דיירי הבית מצאו אותו ללא רוח חיים.

ארבעה חברים היינו, זה היה הרכב־צוות ה„חברה קדישא״ אשר מינתה המועצה היהודית ואושרה ע״י המשטרה. שמות החברים היו: ר׳ יחזקאל קורן ר׳ דוד ווייס מטעם הח״ק האורטודוקסית, ר׳ ברקוביץ מטעם הח״ק סטטוס־קוו וכותב שורות אלו.

עוד היום אני חרד בהעלותי בזכרוני איזו עבודה עשינו. משך כל שעות היממה עמדנו ממש מול המוות. פעם מצד הגרמנים, ופעם מצד הז׳נדרמים ההונגריים. עשרים וארבעה ימים בסה״כ נמשך הגיטו, וטפלנו בכ־30 נפטרים, כולל 9 מאבדים עצמם לדעת. (ראה שם: „המתאבדים בגיטו״).

מאד־מאד רוצים כבר הגויים לטשטש את כל מה שעשו לנו הנאצים ועוזריהם. וגם אלה שהביטו בחבוק ידים, אשר בכוחם היה לעזור לנו, ולא עשו.

בקינות לתשעה באב אומרים אנו: „כי גדול כים שברך מי ירפא לך״. על זה כותב הרה״ג ר׳ א. ד. הכהן קראוס שליט״א מניו יורק בספר הזכרון לקדושי נאדי־באניה הי״ד:

מה משמעות הים בקינה?

כאשר מתרחש אסון כלשהו על פני האדמה, הוא מותיר בדרך כלל את סימניו ורישומיו. כי תקרה מלחמה, היא השאירה אחריה הרס וחורבן. כמוה גם רעידת אדמה. גם שריפה מותירה אחריה אדמה חרוכה, כגון: בית מפוייח, שרידי אפר.

אך אניה כאשר היא טובעת, הטרגדיה שלה היא בלתי משוערת, סימניה נעלמים, חלקת מי הים הרוגעת מסתירה הכל, וכאילו מאומה לא קרה.

הגויים רוצים שחלקת מי הים תכסה ותעלים את כל חטאתם ופשעיהם. לא כן אנחנו, אשר לא יכולים לשכוח את כל מה שראו עינינו והרגיש גופינו.

כאשר ארעו אסונות לעמים אחרים, שוחחו על כך לאין סוף. נתחו את המאורעות וערכו מאזן מדוקדק על כל פרט. אחרת היא כאשר קרה האסון לעמנו: דברו אמנם מעט על הטרגדיה. אך היה זה לא יותר משלהבת הגפרור לעומת שריפה גדולה.

ללא ספק המאורעות באושביץ, בברגן־בלזן וכו׳ זעזעו את העולם כולו. כתבו על זה. גם דברו הרבה. אבל מה ערך הכתבות והדבורים לגבי המציאות.

אילו היה העולם קצת יותר מתרגש מאסוננו, משתתף בצערנו, לא היו קשיים כה רבים נערמים לפני עליית היהודים לארץ ישראל. אין העמים רואים בעין יפה את „תהילת״ קידוש השם ומסירות הנפש על הזהות היהודית. העולם היה רוצה להטביע בים השכחה את כל מה שאירע, שתמונות הזועה יעלמו כלא היו. אך לנו אסור להתיר שכחה מכוונת זו. ועלינו לעשות ככל שנוכל, על מנת להזכיר יום־יום ושעה־שעה למען העבר ולמען העתיד. אנו לא נשכח ולא ניתן להשכיח את יקירינו. רגשות וזכרונות אנו מקוים להנציח באמצעות ספר זכרון זה.

יליד העיר נאדי־באניה הנני. שם גדלתי בצל בית הספר לציירים המפורסם. הצלחתי גנז ללמוד משהו מהאמנים. חפץ אני לצייר את תמונת סאטמאר היהודית למקטון ועד גדול במכחול של צייר, את הקומפלקס המזעזע מהימים ההם. אני אשר שתיתי את כוס התרעלה עד תומה.

אבל מי הוא האומן אשר יכול לתאר את האווירה שהיתה כה סאטמאר־ית אפיינית? רעדה אחזתני לעובדה שהפנים המוכרים והיקרים התחילו כבר להעלם מהזכרון. יכול להיות שהם נראים ממרחקי העיתים כה שמימיים.

כאבן מכב־דה על לבי המחשבה שהנביא ראה קדימה למרחקים את כל מה שקרה לנו. ואני הקטן לא מסוגל כבר להרים את צעיף העבר. אבל מוקסם אני מהעובדה שספר זכרון זה עומד אי״ה להופיע. וכתוצאה, אני טס על כנפי הרוחות הלא־נראים לעיר אהובתי.

ולמה אחרנו כמעט ארבע עשרות שנים עם הוצאת ספר זכרון שלנו? את זאת אספר לכם בחלק אחר של הספר (ראה שם).

כדי לכתוב ספר זכרון, צריכים בראש ובראשונה לזכור, להכיר את אורחות חייהם, עברם, יושרם ומוסרם של יהודי סאטמאר, ואני זוכר עוד היטב את אמונתם ואת בטחונם בה׳ אהבתם לעמם ולארץ הקודש, ודבקותם החזקה והמסורתית לאלה. בכל עת היו נכונים להקריב מעצמם לזולתם. והאחדות ביניהם למרות ההשקפות השונות היתה למופת. כל אלה עמדו על רמה כה גבוהה, עד שהיו לדוגמה להרבה קהלות אחרות.

הזכרון, הוא אחד התכונות אשר חנן ה׳ את נזר הבריאה — האדם. אך עם זאת, שיני הזמן נוגסים ממנו לאט־לאט.

הקדוש ברוך־הוא הוא זוכר.

עליו אומרים אנו בתפלת המוסף של ראש השנה: „אתה זוכר מעשה עולם — עד סוף כל הדורות״. אך לעומת זאת זכרונותינו נשטפים והולכים, וצעיף של ערפל מכסה אותם. הפנים והמקומות היפים, הזכרונות הנעימים שוקעים ממזן

לזמן למצולות השכחה. אחר 38 שנים לא קל להתחיל במלאכה הנעלה. אך מוטב מאוחר מאשר בכלל לא, אומר הפתגם. התחלתי את מלאכתי זאת בבטחון ובאמונה בזוכר הנצחי, שיתן לי מחשבה צלולה וביצוע מושלם, כי גדולה היא כל כך שאיפתי לעסוק במלאכה הנכבדה, כפי שמגיע ליהודי סאטמאר.

ביושבי כאן על־יד שלחן הכתיבה, עורך אני טיול דמיוני דרך הלאנקה עד ליער הגדול. בדרכי קוטף אני פרחים וקולע מהם זר של זכרונות מסביב לראשי עיר אהובתי. אכתוב על חייהם המופתיים ועל סופם הטראגי. עושה אני את זאת באותה הרגשה שעשיתי לפני חמש שנים, כשהתחלתי לערוך את ספר הזכרון ליהודי עיר מולדתי נאדי־באניה הי״ד.

קוראי היקרים!

מההסטוריה ומכותבי דברי הימים יכולנו ללמוד לעשות לעצמנו את החשבון, ולערוך את המאזן על כל מה שקרה.

האם רק אותן הנפשות אבדו בשואת סאטמאר כאשר הובלו מהגיטו לתאי הגזים?

נשאלת השאלה הנוקבת והמרה: ומה עם הריבית של 38 שנים? מה היה צריך להיות מספר יהודי סאטמאר כעת? מה יראה לנו המאזן בעוד 20 או 50 שנה?

קוראים אנו בהגדה של פסח:

צא ולמד! מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו? שפרעה לא גזר אלא על הזכרים בלבד, ולבן בקש לעקור את הכל. אני חוזר: „את הכל״. היכן היה עומד עם ישראל כיום, לו הגשים לבן את מחשבתו, לעקור את הכל? אבל, אמר ה׳ ליעקב „אל תירא עבדי יעקב״ ובזה צוה גם לצאצאיו את החיים. כי עזרנו ומגיננו הוא. אבל מה שלא עלה בידי לבן הארמי, עלה כמעט בידי ה„לבנים״ של זמננו.

הקפדנות והדייקנות בהכנת השמדתנו היתה לפי המסורת ה„יקית״ הידועה ברמתה. רבי האמנים עסקו בפיתוח הטכניקות להשמדה ההמונית והלוחמה הפסי־כולוגית ביהודי ארצות הכבושות, בדייקנות מתימטית של שעון.

ממשלת הונגריה דאז ושותפיה הנאצים יש״ו, טכסו עצה כיצד להקל על עצמם את מלאכת ההשמדה. בראש ובראשונה גייסו את הנוער היהודי לעבודת כפייה אל מחוץ לגבולות הונגריה, (לאוקראינה הכבושה בידי הגרמנים) בצעדם זה השיגו שהכח היהודי הפנימי הוחלש בהרבה, ועשו עם הזקנים, נשים וילדים כרצונם. טכסיס צבאי שטני זה גרם, שכל התנגדות יהודית היתה בלתי אפשרית. היתה זו „גבורה״ גדולה של ההונגרים. מזלם היה ששרות הנוער היהודי נעשה באתים ובמכושים ולא בנשק ביד. כי לו היה רובה אחד רק בידי כל בחור יהודי, היה נמס לבבם של „ההונבדים הויטזים״.

ידוע היה בימים ההם אמרתו של הגנרל גוסטב יאני, מפקד הארמיה השניה ההונגרית: לו היו ההונבדים נלחמים כמו שעבדו היהודים, לא היינו מפסידים את הקרב בסיבוב „דון״.

הגיעו בינתיים ידיעות רעות על מצבם האיום של המגוייסים באוקראינה. הקצינים המרצחים ועוזריהם הטרוריסטיים עשו בהם שפטים נוראים. כזה היה הצריף ב„דורושיש״. אשר הציתו אותו בחצות הלילה כשהדלתות והחלונות היו סגורים מבחוץ. המעשה המרושע הזה, הפיל קרבנות רבים. ועוד מעשים כאלה.

הנוער היהודי־ההונגרי, נוער הזהב שלנו. עתיד האומה, התקוה הגאה, שמנה וסלתה של עמנו, בנים יקרים, אחים ואחיות, נכדים, בעלים אהובים, אבות יקרים, חתנים בעלי תקוות יפים, נפלו כזבובים ובלעה אותם אדמת אוקראינה, וביניהם רבים־רבים מבני עירנו. אוי! ישנים שינת עולמים בבורות המוניים עמוקים בלתי מסומנים.

משפחות יקרות מסאטמאר! אני שואל אתכם שאלה מכאיבה, האם יש ביניכם כאלה אשר לא היו מיוצגים במחנות העבודה?

מסכנים יהודי גיטו סאטמאר, כיצד נדחפו להיות ראשונים בכניסה לקרון. ספרו להם שאלה המגיעים ראשונים למטרה, יכולים להבטיח לעצמם מקום נוח יותר. והמגיעים אחריהם ראו אחר־כך את המקומות אשר „הבטיחו" לעצמם הראשונים.

ולפי הנוסח הזה עבדו הקלגסים בכל ערי הונגריה.

המשפטן המפורסם קארל אוטבוש (זכור לטוב) אשר מלא תפקיד ראשי כסניגור במשפט „טיסה־אסלר" בשנת 1882, כותב בדברי הפתיחה לספרו „המשפט הגדול" (נאגי פער), הטראגדיה של העם היהודי היא: כי תלולית העפר על קברו, אינה מתנוססת במקום בו התנודדה עריסת ילדותו.

ידידי מסאטמאר! קביעתו זו של קרל אוטבוש היא: אמת ונכון. כי מאז ומתמיד היה היהודי נודד ולא מצא את מקומו בעולם הגדול. ובכל זאת מה שקבע הפרקליט לפני כמאה שנה, אינו דומה כלל לטראגדיה של שנת תש"ד.

עריסות קדושינו ויקירינו התנודדו אמנם בנקודות שונות בסאטמאר ובס־ביבתה. ואח"כ כפו עליהם לנדוד. אבל היכן תלולית־עפר קבריהם?

ופונה אני אל הסניגור הגאוני של שני השוחטים והשמש הנאשמים, אחרי מאה שנה בערך:

אדון אוטבוש הנכבד! הראה לי בבקשה היכן תלולית־העפר על הקברים של יהודי הונגריה שהושמדו? היכן 600.000 הקברים? אתה לא תוכל להראות לי, אבל אני לך כן.

נערוך נא טיול על חופי ה־ויסטולה, נעבור על נאות סיליזיה, נצעד על השדות לאין סוף של גרמניה, ונדלג משם אל הסטיעפים הרוסיים, רואה אתה את העפר הנוקשה שצברו הנה הרוחות? ראה נא בבקשה! כיצד מכוסה זה בקוצים ודרדרים.

אדוני הפרקליט! אינני הראשון המזמין לטיול כעין זה. כבר לפני אלפי שנים היתה יד ה' ביחזקאל הנביא, והעביר אותו בבקעה סביב־סביב, והנה עצמות יבשות רבות מאד־מאד, ויאמר בן אדם:

העצמות האלה בית ישראל המה.

כבר למדו אותנו חכמינו ז"ל, שבעה לאבל. שלשים לבכי, ואח"כ שנה אומרים אנו קדיש.

תקופות אלו רחוקות מאתנו כבר בקרוב ארבעים שנה.

התאבלנו על אלה שצריכים היינו להתאבל. מעינות הדמעה יבשו. מזמן. גם את הקדיש אנו מוציאים מנרתיקו רק אחת לשנה. מה איפוא נותר לנו עוד?

לזכור.

מה גדול ונעלה הרגש המקודש — הזכרון.

נשמור נא על הרגש הקדוש הזה לבל יתלכלך. נגן עליו מאד למען ישאר טהור בלי זוהמה. כך — שיהיה ראוי ליקירינו, קדושינו.

נלך בשביל שסללו לנו ברגליהם. עלינו לקיים את אשר צוו לנו. כי לנו היהודים קיימת רק דרך אחת ויחידה: והיא, לשוב אל אבינו שבשמים.

בתפלת מוסף של ראש השנה אומרים אנו שלשה פרקים בולטים:

מלכויות — זכרונות — שופרות.

את הפרק השני אנו מסיימים ב„ברוך אתה ה' זוכר הברית".

רבי יהודה הלוי כותב בשירתו (קינות תשעה־באב — ציונים) „אתמה מאד על מאור היום, אשר יזרח אל כל, אבל יחשיך אלי ואליך". החמה הסתתרה מאחורי העננים מחוסר אונים. הלבנה הליטה פניה ולא התגלתה. גם הכוכבים

התעטפו בערפל כבד. הם לא חפצו להיות עדי־ראיה למחזה הזוועה של דברי ימי העולם.

האם אעלה שוב את אשר כבר כתבו רבים לפני?

הצפיפות הנוראה בגיטו.

הגברים שדודי תפארת זקניהם עד לבלתי הכר.

הנשים והנערות היהודיות ששמע יפיין יצא למרחוק, הוסגרו למבטי התשוקה ולהתקפות הפראיות של הקלגסים ההונגריים והגרמנים.

המחסור באוכל ובמים והמצב ההגייני.

האנחות והאנקות של החולים מחוסרי התרופות (אמנם היה בגיטו בית־חולים וגם רופאים מומחים).

אלה שמצאו מפלט במוות בשלחם יד בנפשם (ראה שם „המתאבדים בגיטו״).

בעלי הממון והרכוש שעונו ללא רחם כדי לגלות את מקומות המסתור של רכושם.

ועולות מתהום הנשיה בחלומות בזה אחר זה הזוועה וסיוטי הבלהות בדמותם של הז׳נדרמים שחורי המגבעות והנוצות, ובעלי הנשמות האפלות.

המלשינים ששחרו לטרף כעיטים.

הנסיעה הממושכת בתנאי דוחק ומחנק איומים, שהרסו את הגוף והעצבים עד כלות הנשמה. כלם, כלם יעידו ויזכירו לעולמים את אשר עשה לך עמלק של דורנו.

וככה הגיע הרגע האחרון בו בטאו שפתותיהם יחד את המלים האחרונות:

„שמע ישראל ד׳ אלקינו ה׳ אחד״

בקבלם עליהם עול מלכות שמים.

אחי ואחיותי היקרים!

הברית אשר כרת הקדוש ברוך־הוא היא נצחית ובלתי ניתנת לביטול. אל תהי הברית הזאת רק חד־צדדית. נמלא גם אנו את חלקנו בה. נשמור את מצוות התורה. אנו כבר נסינו להיות ככל הגוים, אך הם דחו אותנו.

ובזכות זו יברך הנאמן בבריתו והמקיים במאמרו את עמו ישראל ואת ארץ הקודש, בשלום ובעתים מאושרות, אמן.

וכעת כשאני שולח את ספר־הזכרון שלנו לדרכו, (עוד יהיה לי מה לאמר בדרך זו). ובסיום דברי הפתיחה שלי, אצטט את דברי רבי מאיר בשירו „אקדמות״ כי ערב חג שבועות היום:

גויל אלו רקיעי קני כל חורש   תא
דיו אלו ימי וכל מי כנישו   תא
דירי ארעא ספרי ורשמי רשו   תא

אי אפשר לכתוב, לתאר ולספר את כל מה שעשו לך הרשעים בשנת תש״ד.

זכור ואל תשכח!

פה עיר־הקודש בני ברק ערב חג השבועות תשמ״א.

שלכם נפתלי שטרן

יזכור

אלקים את הנשמות היקרות של אותם אנשים אשר תרמו מכוחם ומזמנם להנציח את זכר קדושי עירנו סאטמאר הי״ד בספר זכרון, אותם אנשים אצילי הרוח, אשר כבר במחנה בגרמניה יזמו וארגנו קבוצת מערכת, להניח את היסוד לספר הזכרון ובראשם

נאנדור זינגר

וחבריו הי״ד

רשימת אנשי המערכת יזכרו בהמשכו של הספר

ועוד יזכרו פה לטובה נשמות שני חברינו וידידינו היקרים

מארצל ברגר

ואהרן הכהן כ״ץ ז״ל

בזכות עבודתם הקדושה למען הוצאת הספר.

לדאבונינו הרב חטף אותם המוות משלחן עבודתם.

קרבנם ורצונם הטוב ישמשו דוגמה לאלה מאתנו אשר עוסקים היום בעבודת הקודש.

תהיינה שורות אלו ביטוי לתודתנו ולהוקרתנו להם

יהי זכרם ברוך

ת.נ.צ.ב.ה.

מדוע אחרנו אנו יוצאי סאטמאר
בהוצאת ספר זכרון זה ארבעים שנה

הוצאת ספר הזכרון לקדושי סאטמאר עובר חבלי־לידה כבר קרוב לארבע עשרות שנים.

את הסבות מדוע אחרנו במלאכת הקודש אספר לכם לקמן:

גם אני הגעתי לאושביץ עם המשלוח הששי — האחרון. אחרי כמה ימים חולקתי תוך קבוצה של אלפי אנשים (ביניהם רבים מסאטמאר) למחנה וולפסברג במחוז וואלדנבורג.

היה זה יום שבת ה־10 ביוני כאשר התחלנו לעבוד. יחד עם כ־30 סאטמארים חולקנו ל„פירמה יאנק", חברת קבלנות להנחת צינורות מים.

חלק מהסאטמארים מהמשלוח הששי מצאו את מותם במקומות שונים, והגיעו למשרפה בגרוס־רוזן, או לקברות אחים בדארנהאו ועבענזע, שם ישנים שינת עולמים.

כותב שורות אלו קבר במו ידיו למעלה מ־3.000 גופות. (ביניהם הרבה סאטמארים יקרים), בקבר אחים שליד פסי־הרכבת גלייביץ—גלאץ.

במחלקה שלנו היו קאפו־אים משלנו. זולטאן שווארץ יו"ר המועצה היהודית בסאטמאר. לאיוש ווינקלר מפקד המשטרה בגיטו, קלמן קאופמן. שלשתם ייזכרו לטובה. רק בדברי שבח ראויים להזכר, כי השתדלו תמיד להקל את סבלינו ולרפא את מכאובינו.

עבודתינו היתה, לחפור תעלות בעומק של 180 ס"מ רובם ככולם בשטח סלעי להנחת צינורות מים. העבודה היתה מפרכת וקשה. מנהל העבודה — אזרח גרמני, קראנו לו בינינו לבין עצמינו „מיציש" (מיצי פירושה בהונגרית כומתה). הוא הופיע תמיד כשכומתה בראשו. פניו העידו איזו מפלצת חבויה בתוכו. רגיל היה לטייל הלוך ושוב עם מגלב בידו והצליף במכות חזקות על גבינו, שלא נפסיק את העבודה אף לשאוף אויר אפילו לשניה. יום יום כשהופיע „מיציש" באופק, נתן הד"ר לאיוש שארקאני את האות „דאוועגען" (ז"א לזוז), כי המפלצת הנאצית מתקרבת.

עלי לציין שלהפך ל„מיציש", החיילים הגרמנים והור־מאכט, לא שמו כלל לב אלינו או לעבודתינו, לא היה להם אכפת, כי נמאסה עליהם כבר המלחמה, ולא התביישו להודות כי המלחמה עבור גרמניה, אבודה.

חלפו ועברו ימינו ביגון. תקותינו תלינו בה'. אולי תשעה־באב המתקרב, אולי ראש־חדש אלול, אבל בטוח שאי"ה הימים הנוראים יביאו לנו את השחרור.

אבל: „עבר קיץ כלה קציר ועדיין לא נושענו", והיינו עדיין שם. עבר גם ה־20 ביולי, יום ההתנקשות הבלתי מוצלחת נגד היטלר. הבשורה שנתנה בנו חיים ותקוות חדשות. בינתים בשבת י"ז בתמוז נפרדתי בדברי הספד קצרים מידידינו היקר חברנו לסבל ד"ר איזשו כ"ץ מסאטמאר. הוא הובא למשרפה בגרוס־רוזן במכונה של הזבל.

בינתים ארגן חברנו נאנדור זינגר סוחר ספרים ומכשירי כתיבה בסאטמאר קבוצת מערכת, אשר מתפקידה יהיה לרשום ולהנציח כל מה שקרה מאז כניסת הגרמנים להונגריה ועד השחרור אשר בוא יבוא.

כעורך ראשי נבחר נאנדור זינגר.

חברי המערכת:

א) ד"ר בורגידה יוסף	ח) ד"ר מאיער מארטון
ב) ד"ר בראון דעזשו	ט) פאלאדי זיגמונד
ג) ד"ר דויטש מארטון	י) רייטר ויקטור
ד) קאופמן קלמן	יא) שווארץ זולטן
ה) ד"ר קובארי טיבור	יב) שטרן נפתלי
ו) קליין זולטן	יג) ווייסמן אלמר
ז) ד"ר לאס גיולה	יד) וינקלר לאיוש

כל אחד ואחד מחברי המערכת קבל תפקיד אחר. מה־19 במרס ועד השחרור, לרשום את כל מה שנוגע לסאטמאר. לראות הכל ולקבוע הכל בזכרון ובמוח.

בעלי ההון שבינינו אשר היה להם שארית של עפרון או נייר חום משקי מלט במחבוא ירשמו הכל. וכשיבוא היום ובעז"ה נלך הביתה, נתאסף באחד מבתי המרגוע בנאדי־באניה או בביקסאד, שם נאחד את הרישומים ואת הזכרונות. ונוציא את ספר הזכרון לקדושי סאטמאר בחמש שפות, הונ־גרית, עברית, אנגלית, צרפתית וגרמנית.

בראש דאגתנו עמדה השאלה מה יהיה שם הספר?! שבועות רבים התווכחנו על כך. אבל את השם המתאים לא מצאנו. לרבים מאתנו גרם הדבר נדודי שינה. היו הצעות כמו „עבדים היינו להיטלר בגרמניה" אני הערתי מיד בטענה, אנו קוראים את זה כבר אלפי שנים בהגדה של פסח. השני הציע „הגיהינום בגרמניה" גם הצעה זו נדחתה.

הויכוחים נמשכו וחזרו עד שהגיע ראש־חדש אלול שחל באותה שנה בשבת. החום היה כבד מאוד באותו לפני צהרים. חלשים מהרעב ומהלחץ הכבד והנורא של העבודה. מי ומי עם מכושו נתן חתיכת חיים עבור כל סנטימטר־מרובע סלע.

אנחותינו נשמעו למרחוק. חשבנו על הימים הנוראים המתקר־בים. מי יתן ונוכל לעשות אותם בחוג האהוב של משפחותינו. (אז לא ידענו עדיין שהם אינם כבר, ואת אפרותיהם פזרה רוחה של שלעזיען על חופי הויסטולה).

אדוני החזן־הראשי! חזרה השאלה יום יום מפי רבים, האם נזכה עוד לשמוע אותך בבית־הכנסת בסאטמאר? האם תשיר לנו עוד את ה־כל נדרי? האם נשתתף עוד בהקפות שמחת־תורה? נארגן עוד את מסיבת החנוכה המסורתית? יהיה עוד פעם בסאטמאר מצב רוח פורימי?

השתדלתי תמיד להרים את מצב רוחם, ולהכניס בהם מעט חיים חדשים, ואולי גם תקוות חדשות.

כל תקופת עבודתי במחנות הכפייה, עשיתי את תפילותי היום־יומיות עם האת והמכוש בידי. יום שבת־ראש חדש היה אז. המנגינות הנעלות של ההלל עלו על שפתותי בחצי לחש, במלחמתי הקשה עם הסלע העקשן.

פתאום פרצה אנחה כבדה מגרוני מעומק לבי ונפשי. ובתוכם כל סיבלם וכאבם של אחי בני־ישראל היקרים. הרמתי את המכוש ובמבטי כלפי השמים זעקתי בקול מר:

„מן המצר קראתי י־ה!"

רבים שמו מיד לב לצעקתי.

מה אמרת כרגע ידידי היקר שטרן? שאל העורך־הראשי זינגר אשר עבד בקרבתי.

חזרתי על המילים שצעקתי מקודם.

תרגם לי את זה להונגרית, בקש זינגר, ואני תרגמתי.

A Szorultságból hivtalak I-tenem.

זהו! זהו זה! זהו שמו של ספרנו, צעק זינגר בנצחון.

אבל חבל. היה כבר שם לספר.

היו רישומים וזכרונות. היו עפרון ונייר. היתה גם מערכת מצויינת.

ספר הזכרון לא יצא לאור. למה?

כי בכלל לא נכתב.

את זינגר נאנדור, את שווארץ זולטאן ואת קליין זולטאן כיסה קבר־האחים בעבענזע. רייטר ויקטור נעלם ללא עקבות. ד"ר לאס גיולה, פאלאדי זיגמונד ו־ווייסמאן אלמר מתו בוולסברג. יתר חברי המערכת חזרו אמנם וחיו בסאטמאר, ואח"כ...

ד"ר בראון דעזשו מת בבודפשט.

ד"ר קיבארי טיבור וד"ר דויטש מארטון מתו בסאטמאר.

וינקלר לאיוש וד"ר מאיער מארטון מתו בתל־אביב.

ד"ר שארקאני לאיוש מת ברומא.

גורלו של קאופמן קלמן לא ידוע.

שניים מחברי המערכת בחסדי ה' הרבים עדיין בחיים, ד"ר בורגידה יוסף בטורונטו (ד"ר בורגידה נפטר בינתיים), וכותב שורות אלו בבני־ברק.

זהו זה. זה היה גורלו של ספרנו.

בשנים האחרונות הועלתה כאן בישראל תכנית הוצאת הספר. פעמים התחילו, ופעמים נכשל, כתוצאה ממקרים טראגיים.

והנה:

לפני כעשר שנים התחיל את העבודה חברנו לצרות, ברגר מרצל ז"ל בגיל 74. הוא מת ממש על שלחן העבודה. הוא ישן מנוחת עולמים בבית־הקברות בנתניה.

אחריו לקח בידו את העבודה ידידינו הבלתי נשכח אהרן כ"ץ (ארי) ז"ל. גם הוא נלקח מאתנו ללא עת ובאמצע העבודה. שוכן בבית־הקברות בחולון.

כעת יודעים אתם כבר את סיבת האיחור, ולמה קבל ספרנו את השם

מן המצר קראתי י־ה.

בני־ברק כ' תמוז תשמ"א.

נ. ש.

תולדות הקהילה היהודית בסאטמאר מייסודה עד השואה

ופרטים קצרים על פעולת הקהילה אחרי השואה

כל מה שכתבתי להלן, חקרתי ואספתי ממקורות שונים ומזכרונותי כגון:

א) הלקסיקון היהודי־ההונגרי של אויוואַרי פטר בבודפשט.
ב) „דרך יהודי סאטמאר" ערך הד"ר משה אריה שטרן ז"ל בסאטמאר.
ג) ליקוטים מהלקסיקון על הקהילות היהודיות ביד ושם בירושלים.
ד) מהחקירות שנהל עורך הספר, מזכרונותיו ומהכרתו האישית.

אבל, עבור כל שגיאה, טעות או אי־־נכונות לא מקבל על עצמו כל אחריות.

העורך

שמות העיר:

ברומנית: סאטו־מארה. בהונגרית: סאטמאר־נעמעטי. בפי האוכלוסיה: סאקמאר. בפי היהודים: סאטמער או סאק־מער.

בירת מחוז סאטמאר היתה משך מאות שנים העיר קראלי. בתחילת המאה העשרים עבר המרכז לסאטמאר.

העיר סאטמאר משתרעת על שני חופי הנהר „סאמוש". העיר באמצע המאה ה־12. אחרי כ־500 שנים צרפו אליה את השכונה ששמה עד היום „נעמטי". תושבי נעמעטי היו מאז ומתמיד הונגרים, למרות ששוואבים ייסדו אותה.

מחקירותי מתברר שבסאטמאר גרו יהודים לא רק מלפני כ־130 שנים, ז.א. מאז מלחמת השחרור ההונגרי מתחת עול ההבסבורגים (אוסטריה) בשנות 1948־49, אלא כבר לפני כ־300 שנים מהיום.

אחוז מספר היהודים עלה משנה לשנה ככה, שבתקופת החלפת השלטון מרומני להונגרי (1940) היה אחוז היהודים כרבע של האוכלוסיה כולה.

ראשוני היהודים בסאטמאר

בסוף המאה ה־16 נמצאים שתי משפחות יהודיות בעיר, יודקוביץ ואברהמוביץ.

בתחילת המאה ה־17 ישבו כבר יותר יהודים בעיר, אבל מספרם לא עלה למנין. בימים ההם שמשה סאטמאר רק כתחנת מעבר לעוברים ושבים כתוצאה מקנאת ושנאת התו־שבים, ולא פחות שלטונות העיר. וזה גרם לכך שהמספר המועט של היהודים נאלץ לעזוב את העיר אחרי שבועות או חדשים ספורים.

היהודים עסקו במקצועות דלהלן: יצרני נרות, נייר, כפתורים, משקאות, צורפים, שענים, כובענים, מעבדי עורות ועושי חומרי כביסה. תושבי העיר ראו ביהודים מתחרים רציניים ולכן מנעו מהם לעסוק במלאכתם. התירו להם רק שיהות יומי בעיר, ולפני רדת החשכה נאלצו לצאת ממנה. היו יהודים מעטים אשר היו מומחים במקצועות הנ"ל הותר להם להתיישב לתקופות מוגבלות.

בעלי מקצוע הנ"ל באו רובם מבירת המחוז קראלי, אבל באו גם ממקומות מרוחקים, עד שברבע הראשון של המאה ה־19 מנתה כבר הקהילה מנין יהודים. אט־אט התארגנה הקהילה עד שראש העיר מצא לנכון למנות עליהם ראש בתפקיד שופט והיה זה יוסף לייכטמן. בשר כשר סופק להם מהעיר קראלי (אשר היתה בה קהילה גדולה בחסותו של הגראף קארולי) ומהיישובים הסמוכים.

אחרי תום מלחמת השחרור בשנת ה־50 בערך קבלו היהודים רשות להופיע כקהילה מאורגנת וחוקית, ולנהל פנקסים ופרוטוקולים, אבל נחשבו עדיין כנסבלים.

בימים ההם התפטר יוסף לייכטמן מתפקידו כשופט יהודי ונתמנה במקומו אברהם שטיינברגר. גם חברה־קדישא פעלה כבר באותה תקופה, אבל היות ולא קבלו רשיון לפתוח בית קברות, קברו את מתיהם בקראלי ובבאטיז ובמקומות אחרים.

בית תפלה יהודי ראשון בסאטמאר

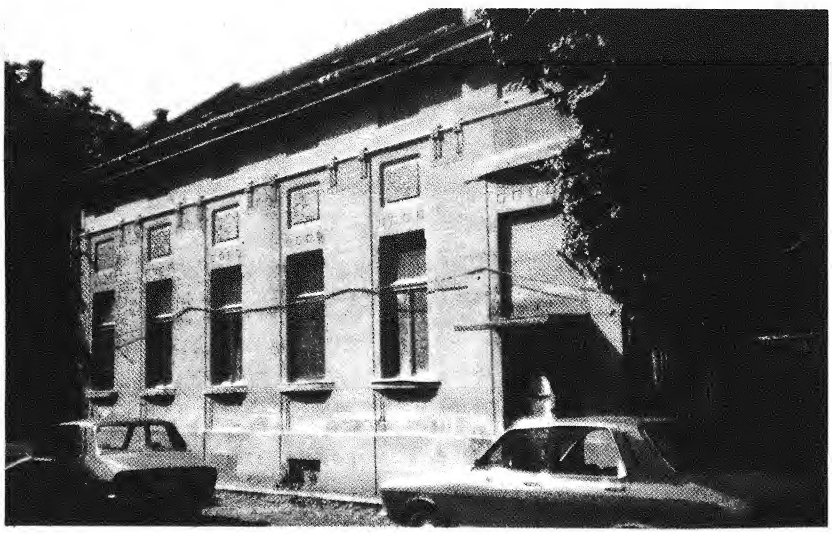
אחרי שמספר היהודים בסאטמאר הלך וגדל נגשו לארגן בית־תפלה. באופן זמני התפללו בבנין ששכרו אצל גוי. (ולפי גרסתו של ר' יצחק שווארץ נ"י הגר בירושלים הקים סבו ר' זושא שווארץ ז"ל את בית המדרש הראשון בעיר ברחוב „אישקולה"). גם מקווה כשרה ומתאימה פעלה כבר ב־1863. ותוך תקופה קצרה נגשו לבניית בית כנסת גדול ומפואר על השטח שנרכש מאת הברון וועטשעי ברחוב

בית המגורים של רבני סאטמאר (ברח' ווארדומב)

Szatmár főrabbijainak lakóháza a Várdomd utcában

מקוה־טהרה (ברח' ווארדומב)

A rituális fürdő a Várdomb utcában

ווארדומב. בית הכנסת נבנה לפי דוגמת בית הכנסת הגדול האורטודוקסי בגרוסוורדיין. בית הכנסת משמש גם היום כבית תפלה ליהודי סאטמאר בשבתות וחגים, ובימי חול מתפללים בבית המדרש שערי התורה הסמוך. בית הכנסת הגדול כולל בתוכו 503 מושבים לגברים ו־498 לנשים.

בתחילת שנות השמונים פעלה כבר הקהילה על פי תקנון שאושר ע"י הלישכה המרכזית האורטודוקסית בבודפשט ושר הדתות ההונגרי. אחד הסעיפים הבולטים היה, שהקהילה נוהגת לפי הנוסח האשכנזי. ואלה החפצים לנהוג לפי הנוסח הספרדי רשאים להקים לעצמם בית מדרש חסידי אבל רק על חשבונם ואין להם לדרוש כל הקצבה מקופת הקהילה וגם חייבים אנשים אלה להשתתף בעול הקהילה. משך השנים עלה מספר בתי־כנסת כאלה בעיר אשר התפללו לפי נוסח ספרדי־חסידי.

קהילת סאטמאר הלכה וגדלה עד שהגיעה לרמת הקהילות הגדולות בהונגריה. במקביל רבו גם מוסדותיה כגון: חברה־קדישא, תלמוד תורה, גני ילדים אשר מספר תלמידיהם עלה למאות. וגם מספר בתי התפלה עלה גדולים כקטנים, כמו בית המדרש המפואר של חברה „מחזיקי תורה" ברחוב בם ושל ה„חברה משניות" ברהוב טומפה. בעת ובעונה אחת הוקם בית המדרש החסידי הגדול בפינת הרחובות באטהורי־קארולי ועוד בתי מדרש קטנים וגדולים עד שמספרם עלה ל־27.

רבנים ראשיים, ראשי הקהילה סגנים וגבאים

רבנים ראשיים של הקהילה היו:

הרב הראשי הראשון של הקהילה הרה״ג רבי **בנימין זאב מנדלבוים** זצ״ל. (1842—1897)

רבה השני של הקהילה היה הרה״ג רבי **יהודה גרינוואלד** זצ״ל. (1898—1920)

רבה השלישי של הקהילה היה הרה״ג רבי **אליעזר דוד גרינוואלד** זצ״ל. (1921—1928)

רבה הרביעי של ההקילה היה הרה״ג רבי **יואל טייטלבוים** זצ״ל. (1934—1944)

בשנות ה־70—90 של המאה ה־19 עמדו בראש הקהילה אברהם שטיינברגר (נבחר 7 פעמים) ואדולף שפיגעל (נבחר 3 פעמים). מסוף המאה ה־19 ועד תום מלחמת העולם הרא־שונה, נבחרו כראשי קהילה יחזקאל פריינד (4 פעמים) ויחיאל פראנקל (3 פעמים).

להלן רשימת ראשי הקהילה ששימשו בתואר מאז ייסוד הקהילה עד לשואה:

יוסף לייכטמאן, אברהם שטיינברגר, אליהו מרקוביץ, שמואל בלום, הרמן טייטלבוים, ליאופולד בנדיקט, משה קראנצטור, אברהם פריינד, אברהם שפיגל, יחזקאל צבי פריינד, יחיאל פראנקל, שמואל שפטלי, מאיר מרקוביץ, מנחם יונאפ, משה מאיר רייטר, ישעי׳ מייער טשענגרי, חיים פריינד, שבח גוטה, דוד יהושע גרוס, שמואל רוזנברג, אלכסנדר פריינד.

סגני ראשי הקהילה היו:

הרמן רוזנפלד, ד״ר יוסף מאייער, אלברט שווארץ, שמואל מאייער טשנגרי, שמחה רייטר, מנחם יונאפ, חיים פריינד, דוד יהושע גרוס, שמואל רוזנברג, אלכסנדר פריינד.

הרשומים למטה שמשו בתואר גבאים־ראשיים בקהלה מייסוד הקהלה עד השואה:

קראנצטור משה, הרטמן יעקב, קולב יעקב, שווארץ זושא, מרקוביץ אליהו, שפיגל אברהם, דוידוביץ איגנץ, הירש אדולף, פריינד יחזקאל, רוט סולומון, שמעון בעער, רייטר שמחה, פראנקל יחיאל, מרקוביץ יחיאל, פריד יוסף, מרקוביץ שלמה, רוט יצחק, מנדלבוים אליהו, חיים זאב שנברגר, מאייער יוסף חיים.

אדמורי״ם בסאטמאר

עם עלות מספר החסידים בעיר, התיישבו בה כמה אדמו־רי״ם ידועי שם, והם:

האדמו״ר רבי יששכר דב לייפר בן הצדיק ר׳ מרדכי מנדבורנה זצ״ל. גר ברח׳ המלך מטיאס, נפטר בגיל צעיר בסאטמאר. (ראה תמונת מצבתו)

הרה״צ רבי אליעזר פיש המכונה בשם הרבי מביקסאד. (ראה שם כתבה)

האדמו״ר רבי אהרן רוטה זצ״ל אשר עתיד היה להיות מנהיגם של „שומרי אמונים״, גר ברח׳ זריני. נפטר בירושלים.

האדמו״ר הרב הדיין רבי חיים (ר׳ חיימ׳ל) נכד ה„דברי חיים״ זצ״ל. גר ברח׳ באטהורי. נפטר בסאטמאר.

האדמו״ר ר׳ צבי (הערשעלע) הלברשטם זצ״ל, גר ברח׳ באטהורי, נהרג על קדושת השם.

האדמו״ר ר׳ אלחנן צבי (ר׳ חנא הערש). גר ברח׳ זריני. גורלו לא ידוע כי עזב את סאטמאר הרבה לפני השואה.

כל הנ״ל נהלו בתי תפלה משלהם בבית מגוריהם.

חינוך ילדי ישראל

רובם ככולם של ילדי הקהילה קבלו חינוך דתי ומסורתי. נוסדו חדרים פרטיים ע״י מלמדים עד שהקימו תלמוד־תורה בפיקוח הקהילה. חלק מהחדרים הפרטיים החזיקו מעמד עד לשואה.

בארגון בית הספר היהודי־הכללי היה חלק ארי למורה יצחק דנציגר. זה פעל עד שהקהילה הקימה בית ספר־כללי משלה בשנות ה־70. הקהילה בקשה תמיכה כספית למטרה זו מהשלטונות, אבל אלה השיבו בשלילה בטענה, שהקהילה חייבת לממן את בית ספרה מקופתה.

עם ריבוי התלמידים נאלצו להקים כתות נוספות. הקהילה התקשתה מאד מבחינה כספית בהחזקת בית הספר, ואז באו השלטונות לעזרתם עם סכום מסויים.

עד סוף שנות ה־80 למדו בבית הספר היהודי בנים ובנות ביחד. ואז נגשה הקהילה והקימה בית ספר עם שש כתות לבנות לחוד. בינתים פסקה התמיכה של השלטונות והחזקת בית הספר הגיע למשבר.

לאחר שבית ספר־תיכון לא היה בעיר, שלחו רבים מהי־הודים את ילדיהם לבתי התיכון הלא־יהודיים (קטולי וריפורמי ולבית הספר לבנות של האחיות הרחמניות). אבל רוב חברי הקהילה החרדים על דבר ה׳ לא הלכו בדרך זו ושלחו את ילדיהם לבית הספר היהודי.

חיים כלכליים בסאטמאר

(במיוחד בנוגע ליהודים)

השכל והיוזמה היהודית עשו רבות למען הרמת קרן התעשייה והמסחר בסאטמאר. המתיישבים הראשונים בעיר

היו רובם סוחרים זעירים ובעלי מלאכה. ממשלת הונגריה דאז היתה מעוניינת להקציב להגברת התעשייה בארץ, וזה דחף את היהודים לבסס את פרנסתם ונצלו את עזרת המדינה. יהודי סאטמאר עשו את שלהם. ראשוני הבנקים בעיר נוסדו ע״י יהודים. היו הם אשר הקימו בתי חרושת גדולים כגון: לטקסטיל, למכונות, לכלי אמאיל, לספירט, ריהוט, מזון וכו׳. יהודים היו אלה אשר הפיצו את תוצרותיהם אל מחוץ לתחומי המדינה.

והנה רשימת היהודים תעשיינים, סוחרים ובעלי אחוזות אשר עשו רבות בהרמתם את קרני העיר בעבודתם הברוכה:

שמחה רייטר הקים את בית־החרושת לסוכריות ושוקולד.

משה א׳ רייטר (בן שמחה) וסאבו ינו הקימו בית חרושת לקרונות רכבת „אניר״. והבנק „כאסא נוסטרה״.

בני אלי׳ מרקוביץ הקימו בית חרושת לספירט.

חיים פריינד ובניו יוסף אלכסנדר וטוביה הקימו בית חרושת לטקסטיל הגדול במדינה.

ינו ליבאי בעל בית חרושת לארונות מתים.

דוד שפיגל ואלי׳ ווייס בעלי ביח״ר לכיסוי עיני המתים (גויים).

דוד יהושע גרוט בעל בית חרושת לכובעי קש.

האחים גוט בעלי בית החרושת לפקקים (מעצי גופר).

בעלי האחוזות הגדולות צ׳נגרי־מאייר, שווארץ ומווס. כל הנ״ל העסיקו מאות רבות של פועלים.

שינוי השלטון בשנת 1919 הביא אתו ירידה במצבם הכלכלי של חלק מיהודי סאטמאר. היו אלה רובם מאותה שכבה, מאותם המאות שהגרו לעיר ממקומות שונים עקב המלחמה. קהילת סאטמאר היתה אמנם גדולה וחזקה לדאוג לצרכיה שלה. אבל גל ההגירה העמידה את הקהילה למצב קשה, בהתחשב שהמהגרים עלו בינתים לדרגת „עניי עירך קודמים״, כי רובם ככולם היו מחוסרי מקצועות, והחזקתם הוטל על כתפי הקהילה.

לפי הרישום שערך ר׳ אהרן דוידוביץ ז״ל בשנת 1930, התפרנסו יהודי סאטמאר מן המקצועות דלמטה:

סוחרים סיטונאים	100
סוחרים קמעונאים	400
תעשיינים	40
פועלים	250
בעלי מלאכה	400
בעלי קרקעות	50
קבלנים	40
פקידים	64
אמנים ועתונאים	9
עורכי דין	10
רופאים	10
מהנדסים	4
נצרכים, מחוסרי עבודה ובעלי עיסוקים בלתי ידועים	270

חלק היהודים במלחמת העולם הראשונה

בין ארבע לחמש מאות מיהודי סאטמאר גויסו ונלחמו במלחמת העולם הראשונה. כדאי לעיין ב„אלבום הזהב של יוצאי מלחמת העולם הראשונה״ (ראה שם בחלק ההונגרי) כמה תרמו יהודי הונגריה (וביניהם הסאטמארים) למען נצחונה של הונגריה. כמה קצינים ורופאים בעלי דרגות גבוהות ונמוכות שרתו וכמה נפלו.

היהודים בחברה הצבורית

יהודי סאטמאר היו מעורבים ראשם ורובם בחברה המקו־מית. בסוף המאה ה־19 בעת המשאל הכללי הצהירו רוב יהודי סאטמאר שהשפה ההונגרית היא שפת אמם, למרות שרובם היו שומרי תורה ומצוות.

כדאי להזכיר מספר יהודים מסאטמאר אשר בלטו בחיי החברה המקומית ואשר חלק מהם קבל תואר אצולה מאת הקיסר פראנץ יוזף הראשון. ביניהם היה שלמה מאייר־צ׳נגרי בעל אחוזות גדולות, הרופא המחוזי־הראשי ד״ר שאמואל פקטה גם קבל תואר אצולה. מאיר מאייר־צ׳נגרי נתמנה כשופט בעודו צעיר. בין מקבלי האצולה היה גם בעל האחוזות יעקב שווארץ. והעורך־דין המפורסם שאמו קלמן חבר הפרלמנט ההונגרי.

קהילת סטאטוס-קוו

מדוע ולמה התפלגה הקהילה?

ריב רציני פרץ בקרב קהילת סאטמאר כתוצאה מבחירת הרמן טייטלבאום כראש הקהילה. ראש הקהילה החדש היה ידוע כחפשי ולא מנהל בית דתי. כ־200 מחברי הקהילה החרדים הגישו ערעור ללשכה המרכזית האורטודוקסית וזו פסלה את הבחירות.

אחרי ביטול הבחירות התחילה תסיסה רבה בקרב המש־כילים שבקהילה. אך אהבתם של כל אלה כלפי הרב מנדלבאום בן התשעים ושלש מנעו לגרום לו צער והרוחות נרגעו לזמן מה. אבל רק לזמן מה. כי במוצאי ראש־השנה תרנ״ח נפטר הרב מנדלבום ומיד ניגשו למעלה מ־200 חברי הקהילה והודיעו רשמית על פרישתם מגוף הקהילה האורטודוקסית ועל הקמת קהילה חדשה בשם „סטאטוס־קוו״.

הסיבה העיקרית לצעד דרמתי זה היתה בחירת רב חדש באישיותו של הרב יהודה גרינוואלד כרבה של סאטמאר. רובם של המתפלגים היו מהשיכבה האינטליגנטית, בעלי ההון והאחוזות הגדולות, המתפלגים הצהירו שאינם מתנגדים לבחור

ברב אורטודוקסי. הם היו מעונינים ברב בעל השכלה כללית. ואילו הרב י. גרינוואלד נראה בעיניהם כחרדי וחסידי מדי.

אחרי התארגנות הקהילה החדשה היתה צעדה הראשון לבחור כדיין את הרב יצחק קליין ז״ל תלמיד חכם ידוע ברבים ובעל תעודות מצוינות להורות. ר׳ יצחק היה לפני כן מגיד שיעור של בית המדרש „מחזיקי תורה״. הקהילה החדשה כתבה על דגלה שקהילתם תהיה מבוססת על הלכות השלחן־ערוך. והשוחטים אשר יענו למכרז חייבים להצטייד בתעודות מאת רבנים אורטודוקסיים ידועי שם. ר׳ יצחק קליין הקים ישיבה והקהילה הקציבה את החזקתה.

בנין בית כנסת סטאטוס-קוו

בית הכנסת המפואר אשר בסיגנונו וביופיו התחרה עם בתי כנסת רבים ומפוארים בכל רחבי הונגריה נבנה בשנת 1902 בפנת הרחובות קוששוט—אוטבוש. ב־1965 נהרס כליל ובמקומו הוקם בנין משטרה ענקי.

בחירת רב ראשי והקמת מוסדות

כרבה הראשי הראשון של הקהילה נבחר ב־1903 הרב דוקטור שמואל זאנוויל יורדאן, שהיה תלמיד חכם ידוע ובעל השכלה כללית רחבה. הרב ד״ר יורדאן שמש לפני כן כרבה של העיר והמחוז פוגרש.

הקהילה החדשה הקימה גם מוסדותיה והם: חברה־קדישא ובית קברות, בתי ספר ובית שחיטה.

הרב יורדאן האציל מרוחו הציונית־הלאומית גם על חברי קהילתו. ביוזמתו הוקם גן ילדים עברי, הראשון בכל רחבי הונגריה, וגם החברה בשם „שפה חיה״ נוסדה על ידו.

פטירת הרב יורדאן. ראשי קהילה ובחירת רב חדש

הרב ד״ר שמואל זאנוויל יורדאן ז״ל נפטר בגיל 72 בשנת 1932, אחרי ששמש בתואר רבה הראשי של קהילת סטאטוס־קוו בקירוב ל־30 שנה. מקום קבורתו נמצא בבית־הקברות סטאטוס־קוו בסאטמאר. ושם מנוחתו כבוד. רעיתו הובאה לאושביץ.

הרמן טייטלבום אשר כתוצאה מביטול בחירתו כראש הקהילה האורטודוקסית התפלגה הקהילה (אחת הסיבות), לא עלה על כס ראשות הקהילה, הוא נפטר בסאטמאר.

ראש קהילת סטאטוס־קוו הראשון היה משך 18 שנים בעל האחוזות האמיד קארולי מאייר־צ׳נגרי. אחריו פעל כראש הקהילה שנתים באראני שאמו. שניהם נפטרו בסאטמאר. 15 שנים פעל כראש הקהילה בעל בית החרושת למכונות ארמין פרינץ. נפטר בלונדון. ראש הקהילה האחרון לפני השואה היה העורך דין הידוע ד״ר ארפד פרידמן אשר נהרג על קידוש השם באושביץ.

אחרי פטירת הרב ד״ר יורדאן ז״ל נבחר כרבה של הקהילה הרב ד״ר יוסף יקותיאל איש שלום־פרידמן אשר שמש בכתר הרבנות עד החלפת השלטון בשנת 1940, עם כניסת ההונגרים. אז הושעה מתפקידו והוגלה לקיש־טרצה. ובשנת תש״ד הוכנס לגיטו והובל עם משפחתו לאושביץ.

חיי היהודים בין מלחמת העולם הראשונה — לשניה

כתוצאה משינוי המשטר מהונגריה — לרומניה (1919) נתן המשבר הכללי את סימניו גם בסאטמאר. רבים מתושבי העיר ההונגרים אשר איבדו את משרותיהם ויחד עם זה את פרנסתם, היו אלה רובם פקידים ממשלתיים, עירוניים וצבאיים. עזבו את העיר והגרו להונגריה. במקביל עלה מספר היהודים אשר באו ממקומות שונים בהם סבלו כתוצאה מהמלחמה.

כמובן, היה צורך לארגן את הקהילה מחדש. עם ריבוי מספר התושבים היהודים נגשה הקהילה והרחיבה את מוסדו־תיה. בתקופת כהונתו של ראש הקהילה משה מאיר רייטר (1922—1926) אשר מטבעו היה בעל מרץ ומארגן מעולה, הצליח להעלות את רמת הקהילה לדרגה גבוהה. בתקופת כהו־נתו נבנה בית הספר העממי אשר בחצר בית הכנסת הגדול (השטח אשר צורף לחצר בית הכנסת אותו מכר לקהילה השכן הברון וועטשעי).

בנין בית הספר החדש כלל בתוכו את משרדי הקהילה רחבות הידים ואת האולם הענקי בקומה השניה לקיום ישיבות עצרות ומסיבות. בעת ובעונה אחת הוקם בחצר בית הכנסת בית המדרש המפואר של חברה שערי התורה והתלמוד תורה שלה עם ארבעה חדרים. גם הארגון העולמי „ג׳וינט״ הרחיב את פעולותיו. בעזרתו הוקם בית ספר מקצועי לבנים בשם „בית יתומים יהודי — לבנים״ ברחוב הוניאדי ע״י המחנה הצבאי.

במרתפו של בנין בית הספר הותקן מאפיה למצות אשר סיפק מתוצרתה גם לקהלות קרובות ורחוקות. המקוה אשר ברחוב ווארדומב הורחב ושוכלל בהתאם לדרישות, ונעשה בית מרחץ עממי אשר רבים מתושבי העיר הלא יהודיים נצלו את בית מרחץ־הקיטור המודרני.

בית החולים היהודי

בתחילת שנות השלשים עלה הרעיון להקים בסאטמאר בית חולים יהודי מודרני ומשוכלל לפי דרישות הזמן. בראש היוזמים עמד האיש בעל הנפש היקרה והלב היהודי החם ה״ה הנדבן ישעי׳ מאייר־צ׳נגרי (שאנדור), אשר ירש את אצילותו מאביו ר׳ שלמה מאייר־צ׳נגרי, והוא פעל כיו״ר ועדת בית

החולים מספר שנים. (צ'נגרי־מאייר שאנדור נבחר כראש הקהילה אבל התפטר אחרי תקופה קצרה בכדי להקדיש את זמנו למען בית החולים). רעיון הקמת בית חולים יהודי בסאטמאר הכה גלים גבוהים בקרב האוכלוסיה היהודית בעיר. ההתלהבות עלתה למרומים, רוב המתלהבים והנדבנים היו היהודים האמידים.

שתי הקהילות מצאו בענין חשוב זה שפה משותפת, וכל אחת מהן השתתפו בתקציבים גבוהים למטרה קדושה זו, פרט לסכומים הענקיים שתרמו חברי שתי הקהילות.

לפי ההסכם התנהל בית החולים ע"י ועדה שהורכבה מנציגי שתי החברות־קדישא, שני שלישים אורטודוקסים ושליש אחד סטאטוס־קווים. תנאי אחד היה: שראש ועד בית החולים יכול להבחר אך ורק אחד מנציגי החברה־קדישא האורטודוקסית. „בית החולים העברי" (זה היה שמו הרשמי) האולטרה מודרני עם צוות רפואי ועוזרים מעולים אשר בראשם עמד כמנהל הד"ר שמואל פקטה (ראה שם המתאבדים בגיטו) חונך ופתח את שעריו ברוב פאר בשנת תרפ"ז — 1927. בית החולים הוחרב כמעט כליל ע"י הנאצים ימש"ו בשנת תש"ד — 1944, ושוכלל בעזרת הג'וינט ומתרומות מקומיות בשנת תש"ו — 1946.

פעולתו הברוכה של בית החולים היהודי נמשך עד שהואלם ע"י ממשלת רומניה בשנת 1948.

כיושב ראש ועדת בית החולים היהודי בשנים 1946— 1947 פעל העסקן הדגול הידוע הד"ר יוסף בורגידה ז"ל עד הגירתו לקנדה.

חיים דתיים. (ראה רבני סאטמאר)

מחברי עתונים תורניים

סאטמאר נתברכה בתלמידי חכמים ידועי שם, מחברים וכתבים, אשר תרמו רבות להעלאת קרן התורה בעיר. רבים פנו אליהם מרחבי תבל בשאלות תורניות. והתשובות נתקבלו כ„דעת תורה". ונזכיר כמה שמות:

הרב ר' יצחק קליין אשר פירות עטו הגיעו לרחבי העולם בשמות: „ברכת אברהם" „עוגת שבת" „אהל יצחק" ו„זכרון ישראל".

הרב ד"ר ש. ז. יורדאן כתב ספר על ר' יוחנן בר נפחא מירושלים.

הרב ר' אפרים וואלד הוציא ירחון בשם „שבט אפרים".

הרב ר' יוסף חיים הכהן הוציא ירחון בשם „מגד ירחים".

האדמו"ר ר' אהרן רוטה הוציא ספרים על הכשרות, על יראת השם, ועל חסידות.

מחברים וכתבים היו עוד, הרב שמואל הכהן שווארץ, הרב חיים יצחק מאליק, ר' מיילך וואלף שטערן, ר' חיים יעקב ליכטנשטיין ור' ברוך רייז, זכר כולם לברכה.

ישיבות בסאטמאר

ישיבות סאטמאר היו בין הישיבות המפורסמות ביותר ברמתן ברחבי תבל. לזכות מיוחדת נחשב להתקבל וללמוד באחת מישיבות סאטמאר. רבני סאטמאר אשר ארגנו ונהלו את ישיבותיהם היו מן המעולים ביותר. ורבים מיוצאי הישי־בות היו אח"כ לרבנים ודיינים במדינות שונות ומשמשים בקודש עד היום הזה. (ראה שם רבני סאטמאר).

בסוף שנות המאה ה־19 הקים הרה"צ רבי יהודה גרינ־וואלד זצ"ל את ישיבתו אליה נהרו תלמידים מארצות רחוקות.

הרה"צ רבי אליעזר דוד גרינוואלד זצ"ל אשר ניהל ישיבות בכל הקהילות בהן שמש כרב, הקים את ישיבתו גם בסאטמאר בה למדו כ־450 תלמידים. לאחר הסתלקותו המשי־כה הישיבה להתנהל ע"י הרה"ג ר' יוסף גרינוואלד שליט"א (רבה של פאפא הגר בווילאמסבורג) בנו המאומץ ונכד אחיו בעל ה„ערוגת הבושם". הישיבה נשאה את השם „ישיבת קרן לדוד".

ישיבתו של הרה"צ רבי יואל טייטלבוים זצ"ל מנתה בקרוב ל־400 תלמידים.

ישיבות נוספות נהלו בסאטמאר הרה"צ רבי אהרן רוטה זצ"ל עד שעזב את סאטמאר ונסע לארץ ישראל. את ישיבתו נהל אח"כ הרב חיים יצחק מאלק ז"ל. בישיבות של האדמו"ר מביקסאד זצ"ל ושל הרה"צ ר' מאיר רוזנבוים זצ"ל למדו עשרות רבות תלמידים.

בית ספר תיכון יהודי בסאטמאר

לפי החוק ההונגרי משנת 1940 לא נתקבלו יהודים בבתי־הספר התיכוניים בעיר. ביוזמת קהילת סטאטוס־קוו ובתמיכ־תה הכספית הוקם בית ספר תיכון יהודי לבנים בבנין המזרחי ברחוב אוטבוש מס. 20 בו נרשמו מאות תלמידים מהקהילה האורטודוקסית והסטאטוס־קוו כאחד. צוות המורים הורכב מן המעולים ביותר. בראשם עמד כמנהל המחנך הותיק בעל הנסיונות הרבים שאמו רונה ז"ל. בית הספר החדש כלל את כל הכתות הדרושות כחוק.

התלמידים חויבו להשתתף בתפלה בציבור בשבתות. הרב יוסף הרצוג ז"ל המורה לדת הכין אותם לקרא בתורה ולבר מצוה. החזן ר' יוסף וואלד ז"ל לימד אותם לעבור לפני התיבה. הוא ניהל את התפלה בשבתות וניצח על המקהלה. אחרי גיוסו של ר' יוסף וואלד ז"ל (הוא לא חזר עוד כי נפל באוקריינא) ניהל את הדברים כותב שורות אלו עד השואה.

הבנות המשיכו ללמוד בבתי הספר התיכוניים של הדתות הריפורמיים והקתולים, כי על אלה לא חל החוק „נומרוס־קלאוזוס".

מצב היהודים ב־22 שנות השלטון הרומני

החלפת השלטון משנת 1919 משלטון הונגרי לשלטון רומני יצר מצב חדש לגמרי בטראנסילבניה. היהודים התחילו אמנם בקושי להתרגל לאוירה החדשה. ואט אט נכנסו למסלול הבלתי ניתן לשינוי. הקוניוקטורה קבלה צורה אחרת, וכל אחד ואחד ניסה להתאקלם ולנצל את כל האפשרויות. חברות חדשות התארגנו. וזה היה המצב גם בסאטמאר. האחד הצליח יותר, השני פחות. המדיניות הרומנית השתדלה לקרב את היהודים. רבים מהיהודים קבלו משרות ממלכתיות וצבאיות. פרנסות טובות נוצרו. והפירורים נשרו גם על שלחנות הנצרכים.

השלטון ברומניה התחלף לעתים קרובות. כל שינוי הוליד חוקים והוראות חדשים, והקערה נהפכה תמיד על פיה. יהודי רומניה התחילו לאט להתרגל לשינויים. והיו מוכנים תמיד לקראתם.

שתי המפלגות הגדולות: הליברלים והמפלגה האכרית־הלאומית התחלפו תמיד זו עם זו, אבל לפעמים נכנסו לזירה גם המפלגות הקטנות וכבשו את השלטון לזמן קצר. היו אלה בדרך כלל המפלגות האנטישמיות.

בימים ההם היה הכסף המפתח המתאים אשר פתח את כל הדלתות. נוסח הפקודות וההוראות היו תמיד עשויות עם סדקים ביניהם ככה, שהכסף התגלגל בקלות אל המקום המדויק, וזה עשה תמיד את שלו. והיהודים קלעו בדיוק למטרה.

אמרה תלמודית עתיקה היא: „כסף וזהב מטהר ממזרים". הרבה בעיות קטנות וגדולות היו להם ליהודים, והכל הוסדר תמיד על צד היותר טוב, בעזרת הכסף.

אבל היו גם זמנים קשים. כאלה היו ההתפרעויות לעתים די קרובות. למי לא זכורות ההתפרעויות של הסטודנטים בקלוזנבורג, בגרוסוורדיין ובבאנפי־הוניאד? הריסת בתי־כנסת ושריפת ספרי־תורה. האם סאטמאר לא התכוננה לכך? כשהשלטונות האשימו את המתפרעים במעשיהם, יצאה „בת־קול" מיאסי, מפיו של הפרופסור (כביכול) יורגה ימ"ו: עזבו אותם, הלא הם הילדים היקרים שלנו.

מהחוליגנים של הפרופסור (כביכול) קוזה ימ"ש סבלו פחות יהודי רומניה? היו גם מקרי רצח. סאטמאר הצליחה ב"ה להשאר מחוץ להתפרעויות. אבל כאבנו את הכאב יחד עם אחינו מהמקומות הנ"ל.

זכורים לנו עוד היטב ימי השלטון הקצרים של האנטישמי הידוע אוקטביאן גוגה ימ"ש בשנת 1938. הרבי זצ"ל גזר תענית צבור ליום ז' באדר. אחרי הצהרים התאספנו קטנים עם גדולים בבית־הכנסת הגדול לאמירת תהילים בצוותא. הרבי עבר לפני התיבה ואמר אתנו את תפילת אבינו מלכנו.

שמנו אז לב לדבר מעניין: הרבי דלג על הפסוק „זכרנו לפרנסה ולכלכלה". היו כאלה בין המשתתפים שהעירו את תשומת לבו לטעות. אבל הרבי לא שם לב לכך והמשיך הלאה. רק אחר־כך התבררה כוונתו. לא הפרנסה היתה חשובה אז, אלא „החיים".

התפילה אמנם נתקבלה. הקדוש־ברוך־הוא האזין לה. רק יומיים עברו ורדיו בוקרשט הודיע שהמלך קארול נטל את אימונו מראש הממשלה גוגה, ומינה במקומו את האיש הנוח בהרבה, את קלינסקו.

וכך זה המשיך. פעם גברו ופעם נחלשו האנטישמים. אבל השעירים לעזאזל היו תמיד היהודים.

כשדרשו הרוסים בחזרה את חבל בסרביה, וכבשו אותה במהירות רבה, היו אשמים כמובן היהודים.

בשנת 1939 כשהגביר היטלר ימ"ש את פעולותיו באירופה, ויצא למלחמה על פולין, גדלה גם ברומניה השפעתם של „מחלקת הברזל" בהנהגתו של זלאה קודראנו ימ"ש, על כל כשלון־פוליטי או מלחמתי הקל ביותר, נתנו היהודים את הדין. עסקים גדולים עם קטנים יהודיים התחילו להתמוטט. המצב התחיל להיות בלתי נסבל. במיוחד כאשר גיגורטו עלה לשלטון. וכך הגענו ליום ה־30 באוגוסט 1940 יום ששי. בו החליטו בארמון „בלבדרה" בוינה המעצמות המרכזיות — גרמניה ואיטליה, שרומניה חייבת מיד להחזיר להונגריה את מחצית חבל טראנסילבניה, לערך.

טראנסילבניה היקרה, הנה אנחנו שוב כאן, והנה: הם כבר הופיעו, עם השיר בפיהם:

הפקודה הושמעה\
המצעד רועש\
ניצחו שוב\
דגלינו העתיקים.

משך שנים רבות רעמו הקולות ממאדיאר־אובאר ועד פרדאל, הכל בחזרה! דרשו ההונגרים. והתשובה החד־משמעית של הרומנים היתה מהאלמי ועד אורשווה: „אף רגב לא".

אם כן, קרה מה שהיה צפוי מזמן. אנו חוזרים אל חיק „האם" היקרה ההונגרית, זרועותיה של האמא תחבקנה אותנו שוב (השאלה את מי).

שידור רדיו בודפשט הרעיש בקול חזק וחנוק: „סאטמאר־נעמעטי — נאדיוואראד — נאדי באניה — קולוזשוואר, שלנו הם".

אין צורך לספר איזה ליל שבת מאושר הביאה לנו הבשורה. נכון. כולם קפאו לזמן מה. אף אחד לא העיז לתת עדיין ביטוי לרגשותיו. אבל בחדרי חדרים התחבקו והתנשקו מרוב אושר. כמו־כן, יהודי טראנסילבניה קבלו ברגשות מעורבים את השינוי.

העתון היומי ההונגרי „סאמוש" הופיע למחרת שבת בבקר עם כותרת לאומית הונגרית. אדום־לבן־ירוק. את המאמר הראשי החגיגי כבר לא כתב העורך־הראשי היהודי דענעש שאנדור, אלא אחר. היה זה הנחש הארסי אשר נאלץ לבלום

את פיו 22 שנה אלברט פיגוש. פתאום נפתח הסכר והעקיצות זרמו.

היהודים ישארו בבית! אין להם זכות להשתתף בקבלת־הפנים שתערך להונגרים. ליהודים אין חלק בשמחתנו, כי השמחה היא רק שמחתם הבלעדית של המאדיארים.

הא לך שאנדור דענעש. והא לכם יהודים חברים נאמנים למפלגה ההונגרית 22 שנים. זה היה באמת כדאי. ההשקעה היתה משתלמת...

בחוגים הונגריים היתה התכונה נכרת מאד, אמנם עוד לא בגלוי. הדגלים ההונגריים המקומטים הוצאו מהמחבוא. היו גם כאלה שהזדרזו ושמו את הדגלים בחלונות ראווה. היה זה אמנם מוקדם מדאי, כי הרומנים הלאומיים היו עדיין במקום, והגיבו בשבירת החלונות.

בחשאי הכינו את הקישוט שנקרא „קוקרדה". הבנות גיהצו את השמלות ההונגריות בצפייה ליום חמישי 5 בספטמבר. היום בו יכנסו החיילים „היפים ביותר" של מיקלוש הורטי.

לפי ההסכם היתה סאטמאר התחנה הראשונה שנכבש על־ידי הצבא ההונגרי.

גם יהודי סאטמאר התכוננו לקבלת־פנים החגיגית. כל אחד ואחד רצה לתת ביטוי לשמחתו, בלי להתחשב במאמרו החגיגי־הארסי של אלברט פיגוש.

והנה הגיע „היום הגדול", גם אנו הצטופפנו בין הקהל מול בנין העיריה לא הרחק מהבמה שהוקמה למטרה זו.

בקולות תרועה נתקבלו הפרשים ראשוני הבאים. אחריהם התחילו לצעוד החיילים „ההונגרים" בסדר מופתי מאד. היו מחלקות שצעדו כשירה בפיהם. לפתע הגיעה לאוזנינו מנגינה חדשה־מוזרה, שלא שמענו עד כה. והנה תוכן השיר:

יהודי יהודי מה אתה מחפש כאן
לך אל... האמא שלך.

במילים אלה הודו ההונגרים ליהודים על קבלת הפנים הנלהבת.

זכינו אח"כ לשירים אומנותיים הרבה יותר. המלחין האמן כתב את המילים בצורה מופתית ביותר:

רבקה מלוכלכת בנוצות
זאלי עם הכינמת
שלמה מסריח משום (והכל על חרוזים)

חלק מהונגרי סאטמאר אשר משך 22 שנים חיזרו אחר חסדי היהודים, אלה שנזקקו לפרוטקציה של היהודים. אלה שנעזרו תמיד בבעיות הקטנות או הגדולות ע"י היהודים. אלה ששכניהם היהודים עמדו תמיד לימינם. כעת מחאו כולם כפיים לפי הקצב ובהתלהבות שרו את ה„שלאגר" החדש ולמדו את תוכן השיר.

גם המן לא זכר את חסדי שאול המלך אשר עשה למ עמלק. המאדיארים האלה שכחו תוך דקות את חסדי היהודים ב־22 השנים. בשמחה שרו יחד עם ההונבדים את השירים הפרימיטיביים שחבר אותם איזה מלחין שיכור.

ככה זה התחיל.

„הבשר עודנו בין שיניהם", נאמר בתורה. גם אנו טרם התאוששנו מהחיבוקים של „האמא". והנה למחרת רעם השיר ברחובות פטופי־פרקש אנטל עד הככר המרכזי, מהשיר החדש שהשמיעו ההונבדים, והנה:

מי שידידתו היא יהודיה
יקשור חבל בצווארו.

הקצינים ההונגריים במדיהם הנוצצים קבלו בסיפוק את מחיאות הכפיים של העוברים והשבים.

זמן לא רב אחרי ה„שחרור" הופיעו על לוחות המודעות הוראות מטעם השלטונות בזו הלשון:

„כל תושבי השטחים המשוחררים חייבים תוך זמן מסויים למלא את הטפסים אשר יחולקו ע"י השלטונות".

רוב השאלות שנכללו בטפסים היו שאלות צבאיות. לא עלה בדעתינו אפילו לחשוב, אילו מלכודות הטמינו לנו. כשניסינו לענות את השאלות, הן נעשו יותר ויותר מסובכות. כי הניסוח נעשה בערמה רבה.

בינתים הופיעו הפקודות החדשות שמטרתן היתה להכביד על היהודים את החיים. כזו היתה בדיקת האזרחות של יהודי טראנסילבניה. נוסח ההוראה היה כל כך מסובך, שקשה היה לצאת מן הסבך. יהודי טראנסילבניה נאלצו להצטייד בתעודת אזרחות שנקראה „תעודת מגורים", ז"א להוכיח את האזרחות חוזרה עד שנת 1850.

זכורני המעשה דלהלן: מוריץ רייטר מנהל הבאנק קאסה־נוסטרה, הושיב את אביו ר' שמחה רייטר ז"ל (שהיה אז בן 94) על כררכה והביא אותו לעיריה, הציג אותו בפני ראש־העיר ואמר: הנה תעודת המגורים שלי. זה אבי אשר נולד כאן בשנת 1850. האם חייב אני עוד להציג תעודות? התשובה היתה, לא.

להשגת תעודת האזרחות היה צורך בראש וראשונה להצטייד בתעודות שונות למיניהם. אוי לו לזה, שלא היתה לו האפשרות להשיג תעודות אלו. לצערינו, רבים היו כאלה במספר. עתידם היה אחד ויחיד, כליון. פשוט מאוד ללא רחם הביאום הז'אנדרמים במעט אוכל וביגוד אחרי טלטולים ועינויים גדולים אל מעבר הגבול הפולני. ההונבדים ידעו כבר מראש על בואם. מסכנים נפלו מן הפח אל הפחת. ההונבדים עשו בהם שפטים כרצונם באין מפריע. ואחרי מספר שעות חיסלו את כולם.

להשגת תעודות מגורים היו לשלטונות ההונגריים מטרות שונות:

א) למרר את החיים לאוכלוסיה היהודית.

ב) הסכומים הגדולים שנכנסו לקופת הרכבת ההונגרית מהנסיעות הרבות של היהודים למקומות מולדתם להשיג את התעודות.

ג) הסכומים שנכנסו לקופת האוצר מקניית הבולים הרבים על הבקשות.

ד) השלטונות הגבוהים השתדלו לא לשים לב לשוחד שהיהודים הושיטו לפקידים הקטנים (שירויחו גם הם).

ה) המתנות יקרות־הערך שקבלו הפקידים הגבוהים כשוחד מידי היהודים.

ו) התורים הארוכים שעמדו לפני דלתות המשרדים אשר מרטו את העצבים.

ז) להעביר בשלבים את הכסף אשר בידי היהודים לאוצר ולכיסי הפקידים.

בהלות לא קטנות גרמו הגירושים של אותם אלמנטים אשר לא מצאו חן בעיני מישהו מן הפקידים, ובינתים לא חסו גם על הנוער הקומוניסטי.

אחר־כך הגיעה הצרה הגדולה ביותר: הקריאות למחנות עבודה. בראשונה התגייסו הגילאים לשרות סדיר. אלה כבר זכו להרגיש את ההבדלים ביניהם ובין ההונבדים. בסוף הקיץ של שנת 1942 הגיע תורם של המבוגרים יותר. שלבים־שלבים נכנסו גילאי 30—40, ובמקרים גם זקנים יותר. חייבי הגיוס מסאטמאר צריכים היו להתגייס לבאטאליון ה־10 של שרות העבודה בנאדי־באניה. שם נפגשו יהודים מכל חלקי הונגריה. המגוייסים חויבו לשרת בבגדים אזרחיים שהביאו מביתם. הם חולקו למחלקות שונות ולמחנות עבודה שונים. במקום נשק צוידו באת ובמכוש.

דבר אחד ברור, העבודה שבוצעה ע״י היהודים לא היתה שווה פרוטה אחת, לא למדינה ולא לצבא לא היה לזה כל ערך. כל זה היה רק למראית עין, כשהמטרה היתה אחת ויחידה: להחליש את כוחם של היהודים בערים ובכפרים כשיגיע הזמן לחסל את הזקנים ואת הילדים, ושלא יתקלו בהתנגדות הנוער. שיוכלו לעשות בהם כרצונם.

אחר־כך הגיע מה שכבר היה צפוי זמן רב. החלה הוצאת פלוגות העבודה־היהודיות אל מחוץ להינגריה. בקרב יהדות הונגריה כולה בערים ובכפרים, נתנה הגזירה הנוראה את סימניה. המכה היתה אנושה. לא היה בית אשר לא היה מישהו שייצגו במחנות־עבודה.

המצב החדש יצר דאגות חמורות למשפחות שנותרו ללא מפרנסים. הצרה היתה דיה בשעתה כל זמן שהמגוייסים היו בפנים הארץ. כי לעתים היתה אפשרות להתראות לזמן מה. או היתה אפשרות לשלוח להם חבילות מזון. במיוחד היה זה פתרון לאלה אשר שמרו על הכשרות.

אבל עכשיו ניתק כל קשר בינם ובין משפחותיהם. דאגת הפרנסות ודאגות המשפחות נפלו על שכמי הנשים הצעירות. הטיפול והדאגות לילדים מכאן, הטיפול והדאגות לזקנים מצד שני. אלפי המגויסים שהוצאו לאוקראינה, רובם לא זכו עוד לראות את יקיריהם, וכן להיפך.

דאגו לכך המפלצות וחיות הטרף הקצינים הבלתי אנו־שיים, אשר נשלחו בכוונה למטרה זו. למלא תפקיד של תליי־נים.

מאות קִברי־האחים ברחבי אוקראינה נתמלאו באבות ובאחים יקרים, בבעלים ובבנים אהובים. „אין בית אשר אין שם מת״ נאמר בפרשת בוא. הרעיות האהובות חיכו לשוא לבעליהן, הילדים לאבותיהם, וההורים ל„קדישים״ שלהם. אבל כאשר בכל זאת הצליחו כמה מהם לחזור, לא מצאו את יקיריהם.

הרס הכלכלה היהודית

אני זוכר את הסעיף של „החוק היהודי״ האומר, שכל מי שנחשב ליהודי, לא יכול להיות בעלים או מנהל של מפעל, בית־חרושת, בנק, בית־מסחר גדול או בית־מלאכה. כל מנהלי או בעלי המפעלים הנ״ל חייבים תוך זמן קצר להכניס למפ־עליהם שותף נוצרי־הונגרי.

החוק קובע כי השותף צריך להיות מומחה במקצועות הנ״ל. את החוק הזה היה קל לבצע, כי כמעט בכל המפעלים היו גם עד כה פקידים או עובדים נוצריים. ככה שהבעלים השותף לעתיד נעשה אחד מהפקידים או העובדים בעבר.

נוצר איפא מצב טראגי־קומי, שהמתלמד בעבר או הפקיד הנמוך נעשה פתאום לבעל המפעל כשהוא שווה זכויות למנהלו או לבעליו הקודם.

למעשה: לא בעלים שווה זכויות, אלא בעל זכויות עצמאיות במפעל. לפי החוק היה חייב הבעלים או המנהל היהודי להעביר את כל הזכויות הרשמיות שלו לשותפו בלי שזה היה משקיע את המינימום במפעל.

על השלט החיצוני של המפעל הופיע כבר רק שמו של השותף. רק לו הזכות לחתום או להחליט. הבעלים היהודי נאלץ להסתכל אין אונים ולקבל את כל הנעשה ברוח טובה. ולראות את עצמו כאילו הפסיק לגמרי להתקיים במקום זה. הוא עכשיו כבר רק אדם סביל. כשהגיע האחד לחודש — יום תשלום המשכורות, הוציא הבעלים החדש קודם את מש־כורתו, אח״כ שלם משכורת לעובדים, ורק בסוף את משכורתו של הבעלים היהודי.

היו גם מקרים נדירים כאשר הבעלים החדש חלק כבוד לבעלו הקודם, ניסה גם לעודדו ולהרגיעו, וגם בקש את עצו־תיו. אבל ברוב המקרים התחצפו לו ושמו אותו ללעג. וליהודי לא היתה ברירה אלא לצאת ממפעלו אשר הוא ייסד והוא הפריח אותו.

ואח״כ באה הפקודה החדשה שהיהודי הפסיק לגמרי להוות גורם כלשהו במפעלו.

קומית־טראגית היתה גם העובדה, שבאיטליז לבשר כשר של הקהלה הופיע על השלט רק שמו של הבעלים החדש — הגוי.

היו גם מקרים שהבעלים החדש תפש בצווארונו של קודמו, של בעליו, מנהלו, נותן לחמו, וגירש אותו אחת־שתים לרחוב. במקרה זה היה יכול היהודי להתלונן רק אצל אמו או אשתו.

מעינות ההכנסה של הקהלות היהודיות נסתמו. מי ישלם עכשיו מסים? אולי בעליהם או מנהליהם של המפעלים שנזרקו מהם? גם תשלומי השחיטה ירדו, כי למי יש כסף לקנות בשר או עופות?

אות קלון

יום זכור ישאר ליהודי הונגריה התאריך 4 אפריל 1944.

בהתאם לחוק החדש היה חייב כל מי שנחשב ליהודי החל מהתאריך הנ״ל לתפור טלאי צהוב על חזהו השמאלי מעל ללבו.

צורת הטלאי היתה כצורתו של מגן־דוד. הקוטר 10 ס״מ בצבע צהוב־תפוז. והיה צריך לתפור אותו בחזקה על המעיל או על החולצה. אוי ואבוי היה ליהודי שנתפס ברחוב בלי הכוכב־הצהוב.

לרחוב יצאו רק אלה אשר נאלצו לצאת. הכל העדיפו להשאר בבית. השוטרים חיפשו בנרות אחרי עוברי החוק.

כותב שורות אלו נתפס לא פעם ע״י השוטרים ודרשו ממנו להראות את הכוכב־הצהוב. הרמתי את הסדין השחור אשר בו מכסים את הנפטרים אשר על שכמי השמאלי והראיתי להם, הם עקמו את אפם והסתלקו.

היו גם יהודים אשר טיילו בגאון ברחוב עם הכוכב־הצהוב על חזיהם.

מסכנים היו היהודים חברי המפלגה ההונגרית, אשר בשום אופן לא יכלו להשלים עם הבזיון בצורה כזו. כדאי היה להם להלחם במפלגה ההונגרית 21 שנים. וכדאי היה באמת בבחירות הרומניות להביא מצביעים בשביל המפלגה ההונגרית, בשביל הגראפים והברונים.

הכוכב־הצהוב קבע לאחדים את גורל חייהם. היו אלה אשר אבדו עצמם לדעת ומצאו מפלט במוות (ראה שם).

הגיטו

בימי חודש מאי (1944) הראשונים יצאה הפקודה לארגן את הגיטו. המילה „גיטו״ הכרנו עד כה רק משמיעה או קריאה בספרים. לאמיתו של דבר ידענו עליו יותר בעלות היטלר לשלטון בגרמניה. אבל גם אז רק משמיעה או מהעתונים. באופן עובדתי הכרנו את הגיטו על גופנו ונפשנו רק בתאריך 6 במאי 1944.

לגור בגיטו, סגור, דפוקים במסמרים, מוקפים בקרשים ובחוטי תיל, זה משהו איום. ילדינו ונכדינו, הדור החדש, מקשיבים בפה פעור לספורינו וקשה להם להאמין למשמע אזניהם.

(בשנת 1982 בקרתי בעיר סאטמאר. בני בכורי חיים נ״י גם היה אתי. טיילתי אתו לארכו ולרחבו על שטח הגיטו לשעבר. הראתי לו מה שהיה להראות. בני רצה לצלם את המקום, ואני אמרתי שלא כדאי, כי התכנית העירונית החדשה והמבנים הגדולים שינו מאד את פני המקום ואת המראה המקורי).

הגיטו עמד ברחובות דלקמן:

רחוב פטופי, שורת הבתים במספרים בלתי זוגיים, מרחוב קארולי עד רחוב ההרצוג יוסף.

רחוב טומפה, שורת הבתים הבלתי זוגיים מרחוב פרקש אנטל עד רחוב ההרצוג יוסף.

רחוב זריני, שתי שורות־הבתים מרחוב קארולי עד המחנה הצבאי.

רחוב באטהורי, שתי שורות הבתים מרחוב קארולי עד רחוב ההרצוג יוסף.

רחוב טולטיש, שתי שורות הבתים מהמבוי הסתום עד ההרצוג יוסף.

רחוב קערט, שורת הבתים במספרים זוגיים עד רחוב ההרצוג יוסף. הרחובות שתי־וערב.

הסימטה קארולי, שורת הבתים הזוגיים עד רחוב באטהורי.

רחוב בעם. שתי שורות הבתים. מרחוב פטופי עד רחוב באטהורי.

רחוב קוטו, שתי שורות הבתים מרחוב באטהורי עד רחוב קערט.

רחוב ההרצוג יוסף שורת הבתים במספרים בלתי זוגיים מרחוב טומפה עד רחוב קערט.

בגיטו בסאטמאר בהשוואה לנאדי־באניה, גרוסוורדיין, היה המצב נוח יותר באופן יחסי.

הצפיפות היתה אמנם גדולה, אבל גרנו במבנים טובים. חדרים נאים ומורווחים, מוגנים נגד גשם, רוחות ושמש.

משרדי המועצה־היהודית והמשטרה היו בבנין גן־הילדים ברחוב באטהורי.

כבית כנסת מרכזי שימש בית־המדרש „מחזיקי תורה״ ברחוב בעם. משרד החברה־קדישא היה בבית בירו לאיוש ברחוב פטופי.

המטבח העממי פעל בביתו של ר׳ טובי׳ פריינד ז״ל ברחוב זריני.

תקופת הגיטו בסאטמאר ארכה בסה״כ כ־26 ימים.

(מאורעות בגיטו ראה שם)

התחלת הסוף המר

התחיל הגירוש. המשלוח הראשון יצא מסאטמאר בתאריך כ״ה אייר והגיע לאושביץ ב־כ״ח אייר.

המשלוח השני יצא ב־כ״ח אייר והגיע לאושביץ ב׳ סיון.

המשלוח השלישי יצא ב־ג׳ סיון והגיע לאושביץ ו׳ סיון יום א׳ דחג השבועות.

המשלוח הרביעי יצא ב־ו׳ סיון והגיע לאושביץ ט׳ סיון.

המשלוח החמישי יצא ב־ז׳ סיון והגיע לאושביץ י׳ סיון.

המשלוח הששי יצא ב־ט׳ סיון והגיע לאושביץ י״ב סיון.

כשנודע בגיטו על ארגונו של המשלוח הראשון, נלקחו קודם תושבי רח׳ פטופי. אז התחילה ההתרוצצות בין תושבי הרחובות פטופי ובאטהורי הנה והנה. כולם חפצו להשאר יחד עם קרוביהם.

את המשלוחים רכזו ברח׳ באטהורי, משם יצאו לכיוון המחנה הצבאי והמשיכו דרך הרחוב ההרצוג יוסף עד לגשר הנהר סאמוש. משם צעדו דרך רח׳ באניאי עד לבית הקברות סטאטוס־קוו ופנו שמאלה לראמפה שבין ביה״ק הרומני לתחנת הרכבת. שם עמדה מוכנה רכבת משא רבת קרונות. בכל קרון צופפו מ־80 עד 100 אנשים מצויידים במעט מים ואוכל. הצפיפות והחום היו נוראים. שני ימים ושלשה לילות ארכה הנסיעה. בקרונות קרו גם מקרי מות, הנפטרים הורדו בתחנת קששו. התחנה האחרונה של המגורשים היתה אושביץ — בירקנאו.

המשך גורלם ידוע.

כותב שורות אלו כשעבר יום יום את פסי הרכבת עם הלויות, עשה את עצמו כלא רואה, אבל לאמיתו של דבר ראה הכל כיצד טוענים את הקרונות.

גם ביום א׳ של חג השבועות היו הלויות. בקרבת גשר סאמוש השגנו את משלוח המגורשים. ברחובות ראינו חבילות גדולות עם חפציהם של המסכנים אשר פזרו אותם בחוסר כוח לשאתם. פתאום הגיע לאזני קול אשה הקוראת בשמי. היתה זו פריידה רייז שנתאלמנה לא מזמן. ששה ילדיה הקטנים, שנים בעגלת הילדים, שנים על כפיה ושנים אוחזים בשמלתה. והיא באפיסת כוחותיה. „שטרן״! צעקה במרירות בקוננה בשתי ידיה, „קח אתה את ילדי וקבור אותם, ואל יקבור אותם היטלר״.

כהנה וכהנה עוד ועוד.

אני נסעתי במשלוח הששי הוא האחרון יחד עם רעיתי וארבעה ילדי ז״ל, וכאשר ירדנו מן הקרון בתחנת בירקנאו, הפרידו בינינו ולא ראיתי אותם עוד.

ההמשך כבר ידוע. מנגלה מנצח, „ימינה — שמאלה!״ החיים במחנה בערך שנה. שוחררנו על־ידי הרוסים.

17 ימים (כמנין טוב) נסיעה הביתה.
מצאתי בסאטמאר מה שמצאו כמעט כולם —

כלום.

שלום עליכם

שלום עליכם שרי התורה, בעלי תריסין במשנה ובגמרא, גבורי כוח עושי דברו בטהרה, חכמי ישיבה ואבות ומורי ישראל אשר העם הדריכו בדרך ישרה.

מרנן ורבנן אשר שכינתכם בעב הענן, וכל אחד ואחד במדור לפי כבודו אותו אלקים חנן. בסתר עליון בצל שדי יתלונן. אשריכם וטוב לכם שזכיתם ללכת אחרי בוראכם, ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם. וזכיתם והצדקתם את הרבים, והוריתם בישראל חוקים ישרים ומשפטים טובים. בשלום ובכבוד תנוחו על משכבכם. והמלך הגדול והקדוש ברוך הוא יחיש וימהר תחייתכם ועמידתכם. מחיל אל חיל תלכו ולראות פני אלקים תזכו, ולעלות ממעלה למעלה, לשם ולתפארת ולתהלה, עם שאר צדיקי וחסידי עולם, וכל הקדושים שמסרו נפשם על קדושת השם.

בזכותם ובזכותכם יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שיתן לנו חיים ארוכים חיים של שלום חיים של טובה חיים של ברכה. שיצילנו מן השוד ומן השבר ומן הבזה. מפחד מבהלה וממיתה משונה ומן השעות הרעות.

וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידינו. רפאנו ה׳ ונרפא, הושיענו ונושעה כי תהלתנו אתה, ותבשרנו בשורות טובות ישועות ונחמות, ואל תאספנו בחצי ימינו.

ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך, אנו ובנינו ובני בנינו, ויתן שלום בארץ ושמחת עולם ליושביה, אמן.

לעילוי נשמות:

הרב הגאון הצדיק רבי **בנימין זאב** בן רבי שמואל זצ״ל **מנדלבוים**

הרב הגאון הצדיק רבי **יהודה** בן רבי יהושע פלק זצ״ל **גרינוואלד**

הרב הגאון הצדיק רבי **אליעזר דוד** בן רבי עמרם זצ״ל **גרינוואלד**

הרב הגאון הצדיק רבי **יואל טייטלבוים** זצ״ל
בן רבי חנניה יום טוב ליפא זצ״ל

ימליצו טוב בעדינו ובעד כל בית ישראל

אכיה״ר

הרב הגאון הצדיק רבי בנימין זאב מנדלבוים זצ״ל

רבה הראשון של קהלת סאטמאר תצ״ו

הרה״ג רבי בנימין זאב מנדלבוים זצ״ל היה אחד מרבניה הגדולים והבולטים בתקופה ההיא. אחרי שלא נותרו פרטים רק מעטים על תולדות חייו, אוכל לכתוב רק מזכרונותי ששמעתי עליו משך 23 שנות שהותי בסאטמאר, ומהמקורות ששאבתי מהם, כפי שציינתי כבר בתחילת הספר.

הרב מנדלבוים נולד בשנת תקע״ה בעיר בוניהאד (במחוז טולנה) לאביו ר׳ שמואל. מענין מאד, שכמעט עד לימים אלה ידעתי שהרב מנדלבוים היה מוצאו מליטה, והנה מתברר ממקור מוסמך שנולד בהונגריה.

על מקומות לימודיו ידועות לנו שתי ישיבות. האחת בעיר מולדתו בבוניהאד, והשניה בישיבתו הרמה של מרן החתם סופר זצ״ל בפרסבורג.

תכונותיו והשכלתו התורנית היו מהגבוהות ביותר להיות ראוי למלא תפקיד כרב בישראל. טרם שקבל משרה בתור רב, היה גר בעיר קראלי כחברו הטוב של הרה״ג ר׳ מאיר פערלס ז״ל רבה של קראלי. ואחרי חתונתו התיישב בכפר באטיז (ליד סאטמאר). הוא נשא לאשה את בתו של אחד מעשירי המקום, את מרת צפורה זעלדה בת ר׳ דוד הולנדר ז״ל. בבואו לבאטיז נבחר כרבה של המקום, בו גרו אז כמנין וחצי יהודים.

אחרי תקופה מסויימת הוזמן ע״י קהילת סאטמאר לשמש בכתר הרבנות.

קהלת סאטמאר מנתה אז חברים במתי־מעט ולא היה בכוחם לשלם משכורת לרבם, לכן שימש הרב מנדלבוים בתפקיד כרב 15 שנים בלי לקבל כל תשלום. למחייתו ולפרנסתו דאג חותנו מבאטיז כל אותן השנים.

ידוע היה הרב מנדלבוים כאיש עליז ובדחן מטבעו. מספרים שאמר פעם בדרשתו לצבור שומעיו בפנים רציניות: „לא אתם עשיתם אותי לרב, אלא אני עשיתי אתכם לקהלה״. וכשנגשה עירית סאטמאר בפעם ראשונה לעשות מדרכות להולכי רגל, הרכין את ראשו באמצע הדרשה ואמר בקול נרגש: רואים אתם למה הגעתם? עושים לכם מדרכות בגלל שאינכם ראויים שהאדמה תשא אתכם על גבה. מגיע לכם כי לא שמעתם בקולי ולחזור בתשובה.

בשנת 1860 (בערך) פרצה מחלוקת ארצית קשה בקרב יהודי הונגריה, בין החרדים ובין המתקדמים. כל צד ראה להבטיח בידו את רסן השלטון על הקהלות היהודיות. המתקדמים רצו בכל כוחם ומרצם להכניס שנויים וחדושים בנוסח התפלה ובמנהגי בית־הכנסת, כגון: נאומים בשפה זרה, עוגב, גלימות לרבנים — חזנים וחברי המקהלה. בנות במקהלה ועוד. החרדים כמובן התנגדו לכך נמרצות ודחו את החידושים הנ״ל בכל תוקף, כי ראו בכך (בצדק) סכנה לקיום הדת והמסורת היהודית.

הדבר נראה כבר כי ידם של המתחדשים תהיה בעליונה, וגם׳ לסאטמאר התחילו להגיע הגלים המסוכנים. וכדי למנוע

ר׳ אלי׳ מנדלבוים ז״ל בנו של הרה״ג ב. ז. מנדלבוים זצ״ל שמש שנים רבות בתואר גבאי ראשון של הקהלה

Mandelbaum Ede z''l a Mandelbaum főrabbi zc''l fia a hitközség éveken át volt fögondnoka

את הסכנה, כונסה ע״י ראשי רבני הונגריה הועידה הגדולה במיהלוביץ. בראשם עמד מרן הכתב־סופר מפרסבורג ז״ל וביניהם כמובן גם רבה של סאטמאר.

החלטת הועידה היתה חד משמעית: מי לה׳ אלי! הוחלט להקים את הארגון האורטודוקסי, והרב מנדלבוים

היה בין הראשונים שהצטרפו לארגון החדש. וככה הפכה גם סאטמאר לקהלה אורטודוקסית.

הקיסר פרנץ יוסף זכור לטוב גם תמך בהתארגנות זו.

אישיותו וחכמתו, ענותנותו וטוהר לבו, פניו המאירות והופעתו הנהדרת מלאת חן, כל אלה היו חוליות השרשרת שחברו את האחדות בקהלת סאטמאר משך 55 השנים שהרב מנדלבוים כיהן כרבה של העיר. ולא פחות הכבוד והאהבה שרחש כלפיו כל אחד מבני הקהלה הביאו לכך, שהקהלה נשארה אחת לפחות בימי חייו של רבם האהוב. כי גם המתחדשים בקהלה היו קשורים מאוד לרבם הישיש, ולא אבו לצערו.

אבל כל זה היה רק למראית עין. כי מיד עם פטירתו של הרב מנדלבוים במוצאי ראש־השנה תרנ״ח בגיל תשעים ויותר, התחילו המתחדשים להתארגן להנתק מהאורטודוקסים.

הוא השאיר אחריו משפחה גדולה. בנו ר׳ שמואל ז״ל היה רבה של קהלת מארוש־וואשרהלי. בנו ר׳ אליהו ז״ל היה סוחר משקאות ושנים רבות שמש כגבאי ראשי של הקהלה. (קבור ליד אוהל אביו). בתו היתה אשתו של הרה״ג רבי משה דוד וינטרניץ ז״ל ששמש כראש בית־דין. (אחרי מות אשתו נשא את אחותה). קרוב לתשעים היה כשנלקח לאושביץ. אחת הבנות של הרב מנדלבוים היתה „שטייער נעני״ אשתו של המורה לדת ר׳ שטייער ז״ל. (הוריו של הרופא ד״ר ינו שטייער).

ספרים לא נדפסו אחריו. כמה מאמרים ודברי תורה מוזכרים בספרו של רבה של „אובודה״ הרב י׳ י׳ גרוס ז״ל.

קברו של הרב ב׳ ז׳ מנדלבוים נמצא באהל שנבנה בבית הקברות בסאטמאר יחד עם זוגתו הרבנית מרת צפורה זעלדה זצ״ל.

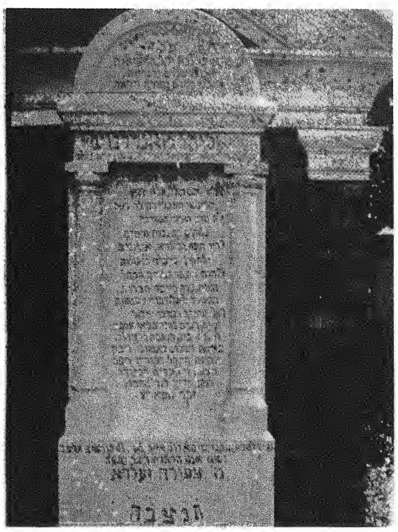
זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

קברי הרב מנדלבוים ורעיתו זצ״ל

Mandelbaum főrabbi és neje zcl. sirkövei

קברו של ר׳ אלי׳ מנדלבוים

Mandelbaum Ede sirja

הרב הגאון הצדיק רבי יהודה גרינוואלד זצ״ל

רבה השני של קהל סאטמאר תצ״ו

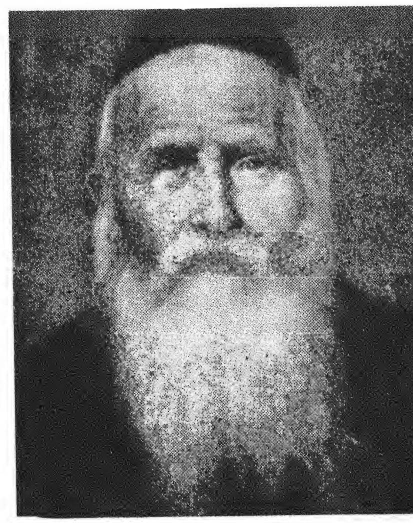
רב־רבנן וגאון הגאונים היה ר׳ יהודה גרינוואלד זצ״ל. הופעתו הפטריארכלית (במיוחד בשנותיו האחרונות) והאצילות שקרן מפניו הקדושים, עשו רושם רב על כל מי שהתקרב אליו. הוא הקים דורות ישרים ומבורכים (נשואיו לא התברכו בפרי בטן) וביניהם גדולי רבני תבל. כל מי שבא אתו במגע, והיה זה אשר היה, נכנסה בו רוח חדשה מיוחדת והרגיש שמשהו נעים, משהו טוב מלא את כלו. לאהבתו לכל יהודי לא היה גבול, והשתתפותו בצער הזולת, מילותיו המרגיעות לב ונפש הביאו את המרפא הדרוש.

ר׳ יהודה גרינוואלד נולד בשנת תר״ט בעיר ברזובה לאביו ר׳ יהושע פלק ז״ל. בהיותו עוד ילד למד בחדר בבר־זובה אצל המלמד ר׳ דוד סרדהלי ז״ל, אשר עבר משם לשמש בכתר הרבנות בפישטיאן. מלמדו ר׳ דוד ז״ל ראה כבר אז את עתידו שיהיה מאורן של ישראל. את עיקר חינוכו וידיעותיו רכש בישיבות הקדושות המפורסמות של ר׳ דוד דייטש ז״ל בדיארמט, ושל ר׳ דוד שיק ז״ל בסטשין, בישיבתו של מרן הכתב־סופר זצ״ל הראה אח״כ את שקידתו ואת בקיאותו בכל שטחי התורה. בבואו לפרסבורג מיד הכירו בו את

העילוי המעולה, וחבר בחורים מן המעולים ביותר השתדל להמצא במחיצתו ולהקשיב להרצאותיו. בחורים אלה בלטו מאוחר יותר בין רבני הונגריה המפורסמים.

כבר בצעירותו חנן אותו ה׳ בלבו הטוב ובאהבתו הגדולה לעמו. כסף ממש לא לן בכיסו. אביו אשר היה ידוע כבעל הון, נהג לשלוח לו לעיתים קרובות סכומים ניכרים, וסכומים אלה עברו מיד לכיסי הבחורים העניים. הכסף לא עשה עליו כל רושם. הוא התעמק לעיתים בלימודיו ושכח לגמרי שגם לאכול צריך. ואז היה מסתפק באוכל מועט.

תמונת הרה״ג הצ׳ רבי יהודה גרינואלד זצ״ל

R. Jehuda Grünwald főrabbi zc"l fényképe

את משרתו הראשונה כרב קבל בסובוטיש. בשנת תרמ״ט נבחר כרבה של בוניהאד בה נהל את צאן מרעיתו שבע שנים. ובשנת תרנ״ו עבר לנאדי־שוראן. אחרי שנתים בשנת תרנ״ח, עם פטירתו של הרה״ג ר׳ בנימין זאב מנדלבוים זצ״ל, נבחר כרבה של עיר ואם בישראל סאטמאר.

בכל מקומות מושבו תכנן, עשה, בנה וארגן מוסדות תורה וצדקה למיניהם, ונהל ישיבות מפוארות לשם ולתהלה. מאות רבות של בחורים מהונגריה ומארצות שונות באו ללמוד אצלו. וראו לעצמם זכות גדולה להיות מתלמידיו של ר׳ יהודה גרינוואלד זצ״ל.

אשרי עין ראתה זאת ואשרי אוזן שמעה זאת כשעלה ר׳ יהודה גרינוואלד על במת ההרצאות (שטענדער) והתחיל ללמד ולפרש בש״ס ובפוסקים.

הופעתו הנהדרת, פניו המאירות, עיניו מלאות החן והאהבה, כאשר הביט מסביב והבחין בכל אחד ואחד ממאזי־ניו, כי רצה להכיר אישית את כל אחד ואחד. ראה בכולם את בניו יוצאי חלציו, מאחר שברכת פרי בטן נמנע ממנו.

במיוחד הראה את חיבתו ואהבתו היתרה לבן משפחתו ה״ה הרה״ג ר׳ אברהם חנוך פרידמן זצ״ל, אשר שמש אח״כ כדומ״ץ בק״ק סאטמאר. (ראה שם)

עוד כלפי אחד מתלמידיו הראה ר׳ י׳ גרינוואלד זצ״ל אהבה אבהית מיוחדת, היה זה הב׳ חיים בן יהושע פישר ז״ל, אשר לא מש מרבו לרגע. עבר אתו מבוניהאד לשורן ומשם לעירו — סאטמאר. נפש התלמיד היתה קשורה בנפש הרב.

בראש דאגותיו היו תמיד מקוואות, מוסדות תלמוד־תורה וצדקה, חוגים ושעורים קבועים לתורה. שדוכים לבני ולבנות עניים. ולא פחות מכל אלה דאג לכשרות בעיר. שוחטים ומשגיחי כשרות מהמעולים ביותר. תפילין וציצית. מאפיות למצות. כל אלה לא נעלמו ממנו אפילו לרגע קט. אחד התיקונים שהכניס בסאטמאר היה, שלאטליז היו שני מנעולים שונים זה מזה. לכל אחד מפתח משלו. מפתח אחד היה בידי הקצב והשני בידי המשגיח. ורק יחד יכלו להכנס

קברי הרה״ג הצ׳ ר׳ יהודה גרינואלד ורעיתו רייזל זצ״ל

R. Jehuda Grünwald és neje Reizel sirjai

אחד בלי השני לא. שוחט אחד לא התחיל לשחוט במשחטה עד שהשני לא הגיע. לקיים בזה „איש את רעהו יעזורו ויזהירו״.

אנשי קהלתו אהבו אותו מאוד. כשבא לסאטמאר שכרה קהלת סאטמאר רכבת מיוחדת והמונים נסעו לקבל את פניו בתחנת הרכבת בקראלי. וכגודל אהבתם אליו, כך היתה גם

אבלותם, וכאילו אבדו את אביהם התאבלו עליו י״ט אדר תר״ף, כאשר שבק חיים לכל חי.

המונים השתתפו בהלויתו מכל רחבי הונגריה ורבים מגדולי הדור ספדו לו. מקום קבורתו נמצא בבית־הקברות האורטודוקסי בסאטמאר. נהוג היה שהמוני בית ישראל באו ממרחקים מידי שנה בשנה להשתטח על קברו ב„יומא דהלולא" שלו.

ר' יהודה גרינוואלד זצ״ל התנגד שידפיסו את כתביו ואת ספריו בעודנו חי. את ספריו הוציאו רק אחרי פטירתו והם: „שבט מיהודה" „שאלות ותשובות" „חסדי אבות" „זכרון יהודה".

רעיתו הרבנית רייזל זצ״ל נפטרה כ־17 שנים אחריו, ונקברה על־ידו באהל.

זכותם תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

את תמונתו ותמונת מצבתו ראה שם.

ת. נ. צ. ב. ה.

הרב הגאון הצדיק רבי אליעזר דוד גרינוואלד זצ״ל

רבה השלישי של קהלת סאטמאר

הרב הגאון רבי אליעזר דוד גרינוואלד זצ״ל נחשב היה בין גדולי גאוני הונגריה אשר דעתו היתה תמיד דעת תורה.

הוא נולד בשנת תרכ״ז בעיר טשורנה (בהונגריה) לאביו הרה״ח לשם ולתהלה ר' עמרם גרינוואלד ז״ל. היה אחיו הצעיר של הרה״ג ר' משה גרינוואלד רבה של חוסט זצ״ל, בעמח״ס „ערוגת הבושם".

כבר בימי נעוריו כינוהו בשם „אליעזר דוד החריף". ונבאו לו עתיד עשיר וגדול. ואמרו עליו כשיגדל יהיה המאור הגדול של דורו. הוא למד אצל אחיו בחוסט, ואח״כ במאטרס־דורף בישיבתו של ה„חתן סופר".

סמוך אחרי שנשא לאשה את מרת פערל רפפורט מבר־דיוב, הסמיכו אותו לרבנות אחיו רבה של חוסט. ורבה של סיגט בעל „קדושת יום־טוב", ורבה של סמיהאלי זצ״ל ועוד. היה קשור בנפשו לאדמו״רים משינעווע ובעלז זצ״ל ובמחי־צתם שאב הרבה חסידות מהבארות הקדושות.

אחיו מינה אותו כמגיד שיעור בישיבתו.

בשנת תרנ״ז נתקבל כדומ״ץ בעיר דונה־סערדהלי, שם נהל ישיבה חסידית. ובשנת תרס״ו נבחר כרבה של צעהלים, משם עבר בשנת תרע״ב לשמש בכתר הרבנות בפלשו־וישו.

בהיותו רבה של וישו סבל יסורים רבים כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה. בהתקרב הצבא הרוסי לוישו נאלץ לעזוב את העיר עם חלק מאנשי קהלתו. ולזמן מה מצא מקום מנוחה באחת הקהלות הסמוכות. ושם עשה את חג הסוכות. בעת נדודיו נמנע ממנו בעזהי״ת לחלל את השבת.

בשנת תר״ף עם פטירת הרה״ג ר' יהודה גרינוואלד זצ״ל, נבחר ר' אליעזר דוד למלא את מקומו כרבה הראשי של הקהלה האורטודוקסית לשם ולתפארת — סאטמאר.

טרם שעבר לסאטמאר התנה עם ראשי הקהלה לאפשר לו לנהל את ישיבתו כפי שעשה בכל מקומות מושבו. כמובן: ראשי קהלת סאטמאר קבלו את בקשת רבם החדש בכבוד וברצון רב, וראו בזה חשיבות רבה להרים את קרן התורה בעירם, ולהמשיך לתמוך בלימוד התורה כפי שעשו את זה בימי רבם הקודם.

תמונת הרה״ג הצ' ר' אליעזר דוד גרינואלד זצ״ל

R. Eliezer Dávid Grünwald főrabbi fényképe

בבואו לסאטמאר ארגן את הישיבה אשר עלתה ברמתה והיתה לשם ולתפארת בכל קצוי תבל. מספר התלמידים היו בין 4 ל־500.

את רוב זמנו הוא הקדיש לעסוק בישיבתו. ודאגתו העי־קרית היתה לאפשר לתלמידיו ללמוד בשקידה וללא כל דאגות מחיה.

הוא ארגן את ה„מנזה" (בית תבשיל לבחורי הישיבה) שם קבלו התלמידים ארוחות דשנות משך ששה ימים בשבוע, ואת השבתות בילו על שולחנות אנשי הקהלה באוירה משפח־תית.

אחרי שנשואיו לא נתברכו בפרי־בטן, ראה בתלמידיו את ההמשך המשפחתי וכינה אותם בשם „הילדים שלי".

מעולם לא התרגז על תלמידיו, גם אם נגרם לו צער על

ידם. קרה פעם שאחד מתלמידיו, אשר בא לסוכת הרבי, הפיל את האתרוג והפיטם נשבר. התלמידים הנוכחים חיכו כיצד יגיב הרבי. פני הרבי התכווצו וניכר היה צערו, אבל במלה אחת לא הגיב, ורק אמר בקול שקט „כנראה, איני כדאי לאתרוג נאה".

בחגים וברוב השבתות נהג להתפלל בבית־הכנסת הגדול ברוב פאר. וגם את הדרשות העונתיות אמר בבית־הכנסת הגדול. אבל בימי חול ולפעמים גם בשבת התפלל יחד עם תלמידיו בבית המדרש אשר בבית מגוריו.

בדרשותיו הדגיש תמיד את החשיבות לתת לילדי ישראל את החנוך היסודי היהודי העמוק ביותר, כי רק לזה יש ערך, בדרך כלל התנגד לכך שילדי ישראל יתחנכו בבתי־ספר לא יהודיים. הוא ראה בזה סכנה להמשך המסורת היהודית.

זכורני התדהמה שהוכתה את חלק מסוחרי היהודים בעיר באביב 1928. הרב הדפיס כרוז בשפה ההונגרית בשם „פקטה לישטה" „רשימה שחורה" נגד 28 סוחרים יהודים שפתחו את חנויותיהם ומכרו בשבת. הרב פנה אל תושבי העיר שלא יקנו את צרכיהם אצל מחללי־שבת ושלא יתמכו בהם. רובם של הסוחרים האלה היו חברי קהלת סטאטוס־קוו, ואלה מחו נמרצות נגד הכרוז, באמרם: מה זה מענינו של הרב האורטו־דוקסי מה שיהודי סטאטוס־קוו עושה? כן ענה הרב, זה מעניני, כי שמירת השבת חלה על כל יהודי ללא יוצא מהכלל.

קברי הרה"ג הצ' ר' אליעזר דוד גרינואלד ורעיתו פערל זצ"ל

R. Eliezer Dávid Grünwald és neje Perl sirkövei

אלה פנו בתלונה אל מפקד המשטרה נגד הרב, וזה ענה: לדעתי זוהי זכותו של הרב, ואיני יכול להתערב בתפקידו.

כותב שורות אלו היה נוכח פעם במשפט רייניץ כשהוזמן הרב להעיד. כשנקרא הרב להעיד, נכנס עם המגבעת בידו. נשיא בית־המשפט הד"ר פרנץ ארדוש קבל אותו בכבוד ובקש ממנו לחבוש את מגבעתו וצוה לשומר להביא כסא לרב, והעיד בישיבה.

נרו של רבי אליעזר דוד גרינוואלד זצ"ל כבה בטרם עת לצערם ולדאבונם של כל בית ישראל.

בעש"ק במדבר עוד עסק בצרכי הקהלה והישיבה, וכמנ־הגו הקדוש נהל עוד את שלחנו בסעודה השלישית בשבת. פתאם בשעת תפלת „אתה אחד ושמך אחד" חש ברע. כעבור זמן מה אבד את הכרתו אשר לא חזרה אליו עוד ולמחרת יום א' ראש־חדש סיון תרפ"ח בשעה 7.45 (בערך) בבקר החזיר את נשמתו הטהורה לבוראו.

כשנודעה הבשורה בעיר, באו אנשי הקהלה למגדול ועד קטן ובכו מר על אבדן רבם האהוב והקדוש, והוא רק בן ששים ואחת.

הלויתו התקיימה למחרת ביום ב'. אחרי הטהרה והטבילה ספד לו בביה"מ שלו בנו המאומץ הרב ר' יוסף גרינוואלד, ואח"כ הובא לבית־הכנסת הגדול שם הספידוהו רבה של יוקה ורבה של מרגרטין. ארונו הוצא אח"כ לחצר בית־הכנסת והספידו אותו עשרות רבני רומניה הונגריה וטשכוסלובקיה. רבבות ליוו אותו לבית־הקברות שם נכרה קברו סמוך לאוהלו של קודמו הרה"ג רבי יהודה גרינוואלד זצ"ל.

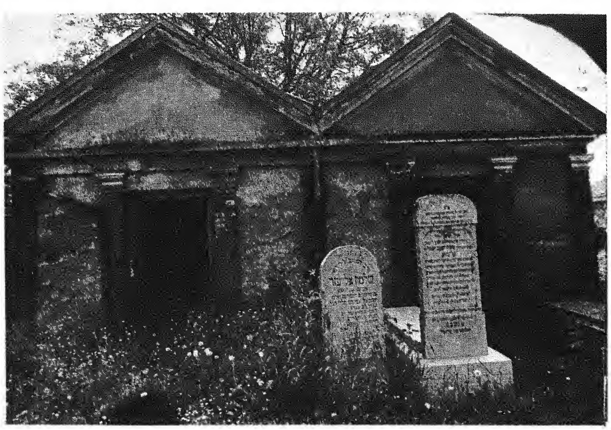
כל שנה ושנה נהרו המונים להשתטח על קברו ביום השנה לפטירתו.

רעיתו הרבנית מרת פערל זצ"ל נפטרה כמה שנים אחריו ונקברה על־ידו באהל.

בין שני הרבנים הגרינוואלדים לא היה כל קשר משפחתי, וזה ששניהם ישבו על כסא הרבנות בסאטמאר היה רק מקרה. ועוד דמיון ביניהם, שניהם היו עריריים.

ת. נ. צ. ב. ה.

האהלים של שני רבני גרינואלד זצ"ל
בחזית: מצבות הרב ישעי' קליינמן ז"ל דיין, והרב מטרנובו ז"ל

A két Grünwald főrabbi Oheljai
Előtte: R. Jesáje Kleinman dájen zl. A ternovoi rabbi

הרב הגאון הצדיק רבי יואל טייטלבוים זצ"ל

רבה הרביעי של קהלת סאטמאר תצ"ו

צדיק כתמר יפרח, כותב מלך התהילים. טייטלבוים, פירושו: עץ־תמר.

ר' יויליש' זצ"ל שלנו פרח כל ימי חייו. שמו טס למרומים על כנפי הזוהר, והיה בעולם החסידי למלכם המוכתר של מלכי רבנן.

הרה"ג הצ' רבי יואל טייטלבוים זצ"ל

Teitelbaum Joél főrabbi

הרבי זצ"ל היה בנו השני של הרה"צ רבי חנניה יום־טוב ליפא טייטלבוים בעל ה„קדושת יום טוב" מסיגט. הוא נולד בשנת תרמ"ז (1886) בעירה טעטש במחוז מארמארוש, אביו היה רבו של המקום. כבר בימי ילדותו נבאו לו מוריו ומחנכיו עתיד מזהיר, ואמרו עליו שהוא יהיה רבם ומנהיגם של עם ישראל.

הילד יוילישל חונך בבית הוריו בסיגט בדרכי התורה והחסידות. כי סיגט היתה בימים ההם מלאה קדושה וטהרה. ואוירה זו ספג אל קרבו. לא פלא, שהיה אח"כ למה שהיה, רב ומנהיג.

לאהבתו העזה לעמו, לתורת ה' ולארץ הקודש, לא היה כל גבול.

מספרים, שחסידים זקנים באים בימים פנו אליו בימי ילדותו, נשקו את ידיו ובקשו את ברכתו באמרם: „יוילישל בענטש מיך" — יוילישל תברך אותי.

בשנת תר"ס נכנס לעול המצוות וזמן רב אח"כ עברה מפה לפה הסוגיא שדרש במסיבת הבר־מצוה שלו.

קרוב להסתלקות אביו נשא לאשה את חוה הורבי"ץ (נפטרה בסאטמאר בשנת תרצ"ו, ראה שם מצבתה) בת רבה של פלנטש ר' אברהם חיים זצ"ל, אשר ברוב חנה, בחכמתה ובטוב לבה הטהור, היתה הזיווג המתאים ביותר בשבילו. הרבנית חוה זצ"ל ילדה לו שלש בנות נחמדות, אשר מראיהן כפני מלאכי מרום היו. לרוב צער וכאב שכלו אותן זו אחר זו, ונותר ל"ע ללא צאצאים. אסתר בגיל 14, קבורה בסאטמאר. רחל, הרבנית הצעירה מסיגט, אשר נפטרה כשנה אחרי נשואיה. וחיה רוזיה, אשת ר' ליפלה זצ"ל, קבורה בטבריא.

אחרי פטירת אביו לא מצא ר' יויליש עוד את מקומו בסיגט, החליט לעזוב את העיר שבה התישב על כסא הרבנות אחיו הבכור הרה"צ ר' חיים צבי בעל ה„עצי חיים" זצ"ל. ועבר עם אמו ועם אשתו הצעירה לסאטמאר.

קהילת סאטמאר היתה בימים ההם מבוססת על טהרת הנוסח האשכנזי. את הרבנות נהל אז הרה"ג ר' י' גרינוואלד אשר נענה לפניית הצדיק האברך וקבל אותו בזרועות פתוחות להשתקע בעירו. הרב הגדול הוקסם מחכמתו ומלמדנותו של ר' יויליש, וקבל אותו באהבה ובחיבה יתירה. הוא ראה בו את המשקל הנגד לכל ארחי־פרחי אשר באו לגור בעיר ולא בקשו את רשות המרא־דאתרא.

בינתים עם פטירת ר' י' גרינוואלד זצ"ל, היה ר' יויליש מועמד רציני להבחר כיורשו בסאטמאר, אבל מסיבות שונות הדבר לא יצא אז לפועל.

אחרי מספר שנים נבחר כרבה של אורשווא (במחוז ברג) שבה ייסד ונהל ישיבה. לצערו נאלץ לעזוב את המקום לתקופה מסויימת אחרי שפרצה מלחמת העולם הראשונה, והרוסים התקרבו למקום. וחזר לכמה שבועות לסאטמאר.

אחרי השחרור מעול הכיבוש הרוסי, התישב שוב באורשווא, עד שבשנת תרפ"ה עם הבחרו של הרה"ג שאול בראך זצ"ל כרבה של קאששוי, נבחר ר' יויליש למלא את מקומו.

בואו של הרבי לקראלי שינה מאד את אוירה של העיר שהפכה להיות אח"כ מרכז חסידי. יחד עם זה התחיל הרבי לנהל מלחמה עזה נגד הציונות במקום, כי הוא היה ידוע עוד מימי נעוריו כאנטי־ציוני.

בחדש סיון תרפ"ח נפטר באופן פתאומי הרה"ג רבי אליעזר דוד גרינוואלד זצ"ל רבה של סאטמאר. הוצע בפעם שניה הרבי להבחר למלא את מקומו. אבל בחירתו נכנסה למבוי סתום בגלל התנגדותם של האשכנזים ושל החסידים מחוגים שונים. לויכוחים ולדיונים שנמשכו שנים. שם קץ פסק דין־תורה למחלוקת. ובשנת תרצ"ד יומים לפני פורים התישב הרבי על כסא הרבנות בסאטמאר. עם בואו של הרבי השתנו מאד פני הדברים בעיר, אשר גם לפני בואו היתה כבר מרכז של תורה ושל חסידות.

הכל הבחינו בשינוי הניכר. המוני חסידים נראו בחוצות

העיר בערבי שבתות וחגים. הם באו להתפלל עם הרבי האהוב עליהם, ולהנות מדברי התורה שהשמיע ולא פחות מהשלחנות שנהל. הדבר הביא פרנסה חלקית ליהודי העיר השיכבה העניה אשר השכירו את מטותיהם לאורחים וגם דאגו לסעוד אותם.

רבים מעניי העיר נהנו מתמיכתו הרחבה של הרבי, יהיה זה להוצאות שבת או חג, יהיה זה להשלים את הנדוניא, טליתות ותפילין לנצרכים. פדיון שבויים וכו׳ וכו׳. ידיו נפתחו לרוחה לכל מי שפנה אליו.

חסדי ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל, האיש אשר בכל דרכיו ובכל מעשיו היה חסיד וצדיק.

בשנת תרצ״ו נפטרה עליו רעיתו הרבנית חוה זצ״ל. הרבי נשא כעבור כשנה אשה שניה מפולין. היא חיה במונרו אשר ליד ניו־יורק.

מצבת הרבנית חוה טייטלבוים זצ״ל

Chává Teitelbaum főrabbiné sirja

אחת עשרה שנים נהל את הקהילה בחכמה ובתבונה, באהבה ביושר ובאמונה עמוקה, עד שבעוונותינו הרבים בחדש אדר תש״ד נשבר פתאם הכל, כי עם פלישת הצבא הגרמני יש״ו נהרס הכל שנקרא „יהודי״.

כתוצאה מזה התחיל הרבי לסבול רדיפות מצד השלטו־נות, ולא פחות מזה מהחוליגנים, ונאלץ לעזוב את העיר ולעבור יחד עם רעיתו, הגבאי ר׳ פייביש ז״ל ובנו ר׳ יוסף נ״י. הרבי מביקסאד ובנו נ״י לקלויזנבורג. שם ניסו אח״כ לחצות את הגבול הרומני ליד טורדה אבל לא הצליחו כי נתפסו והוכנסו לגיטו בקלויזנבורג.

באותו זמן התארגנה הקבוצה המכונה בשם „קבוצת ברגן־בלזן״. בראשה עמד חתנו של ציר הפרלמנט הרומני הד״ר יוסף פישר ז״ל. אחרי דיונים רבים עם צורר היהודים אשר הוצא להורג כאן בישראל, ימ״ו, התפשרו אתו תמורת הון עצום על העברת כמה מאות יהודים מהונגריה לשווייץ.

קבוצת היהודים מקלויזנבורג מנתה 383, אשר הורכבה ממשפחתו של מארגן הקבוצה ומחביריו מקלויזנבורג. היו ביניהם ממנהלי הקהילות, הציונות והספורט, גם הרה״ג ר׳ עקיבא גלאזנר ז״ל.

התארגן בינתים חוג להכניס גם את הרבי מסאטמאר לקבוצה זו. אבל התנגדותו של מארגן הקבוצה היתה נמרצת, וכלל לא אבה לשמוע על כך. חותנו הד״ר פישר התערב וספר לו (בנוכחות עדים שעדיין בחיים) שאמו באה אליו בחלום ואמרה: בני! אם הרבי מסאטמאר לא יהיה ביניכם, כולכם תהיו אבודים״. דבר זה, והסכום הענקי שנמסר למארגן הקבוצה עשו את שלהם, ובסופו של דבר הסכים.

עלי לציין: שכל הגירסאות שכאילו מארגן הקבוצה הציל את הרבי אינן נכונות. ההפך הוא הנכון, הקדוש ברוך הוא הציל את הקבוצה אך ורק בזכות הרבי, כל הספורים האחרים הם דברים בעלמא.

מענין לדעת: שכל תקופת שהותו של הרבי בגיטו ובברגן בלזן, לא הפיל שערה מזקנו ומפיאותיו, לא נכשל במאכלים אסורים ולא עמד במפקד (אפעל). שינסה מישהו לא לראות בזה את אצבע אלקים.

אחרי טלטולים ונדודים רבים, והרבה סכנות שארבו לו בדרך, הצליחה הקבוצה סוף סוף בס״ד לעבור את הגבול השווייצרי בשני משלוחים, בהפרש של שלשה חדשים. הרבי היה במשלוח השני והגיע לשווייץ בתחילת החורף.

מיד עם בואו של הרבי לשווייץ שאל על ד״ר פישר. דרכו הראשונה היתה אליו להודות לו על התערבותו והשתד־לותו להכניסו לקבוצה. הרבי ראה ממש באמו ובו את שליחיו של הקדוש ברוך הוא.

אחרי מנוחה של כמה שבועות בשווייץ, נסע הרבי לארץ ישראל והתאכסן בביתו של חתנו בירושלים, ולאחר זמן מה עבר לארצות הברית, והתחיל מיד כדרכו בקודש להקים את מוסדותיו בוויליאמסבורג אשר בניו־יורק.

במשך השנים בקר הרבי מספר פעמים בארץ הקודש. הוא הקים כאן בארץ מוסדות תורה וצדקה רבים, ושכונות בירושלים, בבני־ברק ובמקומות אחרים. וכלם נושאים את השם „סאטמאר״.

כותב שורות אלו ורעיתו תחי׳ עוד זכו לקבל את ברכת הרבי במקום מגוריו במונרו (ע״י ניו־יורק) זמן קצר לפני הסתלקותו.

ביום כ״ו בחודש הבכיות החזיר את נשמתו הקדושה והטהורה לבוראו.

ושם חלקת מחוקק ספון.

זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

נפלה עטרת ראשנו גדול כים שברנו

הנוסח החרוט על מצבת הרה״ג הצ׳ רבי יואל טייטלבוים זצ״ל
בבית הקברות במונרו (ליד ניו־יורק)

יום קשה היום לישראל ביום בא השמש בצהרים
וירב בבת יהודה תאניה ואניה מספד תמרורים
אוי לה לספינה שאבדה קברניטה בלב משברים
לן יאית למיבכי מי יתרץ הויות מי יפרק שברים
טבענו ביון מצולה ואין מעמד מפני מים הנגרים
במנוחות שלום נחו ישרים אוי ואבוי לנו הנשארים
זלעפה אחזתנו מי יקים לנו עם מרעים וכופרים
צדיק כתמר יפרח רבים השיב מעון בתוכחת מוסרים
להלהיב לאביהם שבשמים לבית ישראל בני ציון היקרים
לאביונים פזר נתן אב רחמן לרפא לבבות נשברים
העמיד תלמידים לאלפים חביבים הגונים וישרים
הוי תורה תורה חגרי שק והתפלשי באפרים
פה חלקת מחוקק ספון
רבן ומנהיגן של רבבות אלפי ישראל
עמוד התורה העבודה והחסד ראש גולת אריאל
צדיק לדורו אבד כלי חמדה עטרת תפארת ישראל
מקים עולה של תורה ואמונה דת יקותיאל
יחיד בדורו צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל
ויואל משה באר את התורה הזאת ב„בדברי יואל״
איש חיל גדר גדר ועמד בפרץ רועה אבן ישראל
להעמיד הדת על תילה וילמדה את בני ישראל

אדונינו מורינו ורבינו

מרן **יואל טייטלבוים** זצללה״ה

בן רבינו הגה״ק מרן חנני׳ יום טוב ליפא זע״י קדיו״ט אב״ד סיגט
בן רבינו הגה״ק בעל ייטב לב זי״ע אב״ד סיגט
בן רבינו הגה״ק רבי אלעזר ניסן זי״ע אב״ד דראהביטש
בן רבינו משה איש האלקים בעל ישמח משה זי״ע אב״ד איהל

ארשיווע — קראלי — סאטמאר — קרית יואל
ומייסדם של קהלות הקודש ייטב לב
לותא וריש מתיבתא נשיא דישיבה הק תול
דארעא ישראל אב״ד העדה החרדית בירושלים
חיבר חיבורים יקרים ויואל משה
דברי יואל ועדת ומועדים
נשמתו השמימה בקדושה ו
א׳ לסדר העומד לשרת שם
דש מנחם אב הא תשל״
ה כולם שוים לטובה
נשמתו בצרור החיים צר
ה בעדנו שה
(המלים החסרות מטושטשות בתמונה)

חיה רויזה (רויזלה) זצ״ל בתו של האדמו״ר

ד״ר ארנסט מרטון המנוח לשעבר חבר הפרלמנט הרומני סיפר לי את המעשה הבא:

כידוע הצלחתי בהתחלת שנת 1944 לברוח מקלוזנבורג ולחצות את הגבול לרומניה ע״י טורדה. השתקעתי בבוקרשט והייתי מעורב בחיים היהודיים דשם. וכך התאפשר לי להסדיר את עניניהם של הרבה יהודים אשר היו תלויים ועומדים.

בעת ובעונה אחת הצליח גם הרב ליפא מאייר זצ״ל (קבור בטבריה) חתנו של הרבי מסאטמאר לברוח לבוקרשט יחד עם רעיתו רויזלה והתישבו באופן זמני בבוקרשט.

באותה שנה היה חג השבועות שלשה ימים, שבת עיו״ט ואחר־כך ימי ראשון ושני. אור ליום ראשון א׳ שבועות בשעה 2 בערך, התעוררתי כתוצאה מדפיקות חזקות בחלון דירתי. כשהסתכלתי החוצה ראיתי מכונית עומדת ודמות אשה גבוהת קומה עטופה באדרת רחבה עומדת שם. כשיצאתי החוצה נגשה אלי וברכה אותי ביידיש „חג טוב אדוני הדוקטור״. אני עוד לא ידעתי מול מי אני עומד. האשה גילתה פתאום את פניה ואני הכרתי אותה מיד ושאלתי בהתרגשות: רבנית! אני לא מבין אותך, הלא חג היום! (ד״ר מרטון היה יהודי חרדי לכל דבר), כיצד ולמה חללת את החג? הרבנית הרימה את ידה ואמרה כמעט בקול בוכים: אדוני הדוקטור! הפעם מותר היה לי לחלל את החג. מדובר כאן בבני משפחה יהודיה אשר עומדים בשעות אלו לפני גירוש להונגריה, והם כבר בדרך לכיוון הגבול ליד טורדה, ואתה צריך להציל אותם. אני מיד נכנסתי לפעולה והצלחתי להעביר את הגזרה ולעצור את הגירוש בעוד מועד.

ובגלל זה נסעה הצדקת בחג השבועות.

בשנת תשי״ג נפטרה הרבנית בניו־יורק והובאה למנוחת עולמים בעיה״ק טבריה.

פגישתו של הרה״צ ר׳ יואל טייטלבוים זצ״ל עם מלך רומניה קארול השני

הדבר קרה בתחילת החורף של שנת תרצ״ו בתחנת הרכבת של סאטמאר, כאשר חזר מלך רומניה קארול השני מנסיעתו לצכוסלובקיה, שהעתונות הרומנית כינו אותה „דרך הנצחון״.

שתי הקהילות היהודיות גם קבלו הזמנות להשתתף בטקס קבלת הפנים. את הקהילה האורטודוקסית ייצגו הרה״צ ר׳ יואל טייטלבוים זצ״ל וראש הקהילה ר׳ שמואל רוזנברג ז״ל, אשר נסעו במרכבה לתחנת הרכבת. יחד אתם נסע גם כותב שורות אלו.

בראש המשלחת של קהילת סטאטוס־קוו עמד הרב ד״ר יוסף פרידמן ז״ל.

הועדה המארגנת את קבלת פני המלך הזמינה את הרבי לשורה הקדמית, והעמידה אותו ליד שני כמרי הכנסיות

פגישתו של הרה״צ ר׳ יואל טייטלבוים זצ״ל
עם מלך רומניה קארול השני

Teitelbaum Joél főrabbi zc"l találkozása II Carol román királlyal

הרומניות. הרבי מתוך ענווה נסוג לאחור ועמד בשורה השניה. אבל המארגנים ביקשוהו לחזור למקומו הקודם, הרבי נענה לבקשתם.

הרכבת המלכותית המיוחדת שהורכבה מכ־10 קרונות פאר נכנסה לתחנת סאטמאר בשעה 10 (לפה״צ). אלפי המש־תתפים קבלו אותה בתשואות.

אל המלך אשר ירד מקרונו נגש ראשון ראש המחוז הד״ר אוקטביאן ארדלאנו וברך אותו. אחריו נגש ראש העיר ד״ר שטפאן בענעאה והגיש לו מגש מסורתי עם לחם ומלח. המלך אכל כמה פירורים. אח״כ עבר המלך לסקר את משמר הכבוד הצבאי, והודה על כך בלחיצת יד לגנרל פאפאדופיל.

המלך עבר לפני שורת המיוחסים והושיט את ידו בקצרה לכל אחד מהם. שני הכמרים הקדימו להושיט את ידיהם למלך.

כאשר הבחין המלך באיש אשר עמד בצניעות לבוש פרווה נהדרת ובידו מגבעתו ומקלו בעל ראש הכסף, נגש הוא אל הרבי והושיט לו את ידו. המלך החזיק בידו של הרבי עד שזה סיים את הברכה המסורתית. (כנראה ידע המלך את המנהג היהודי הזה)

הדבר עשה רושם רב. העתונות הדמוקרטית העולמית, ובמיוחד העתונות היהודית קבלו את האירוע בסיפוק רב.

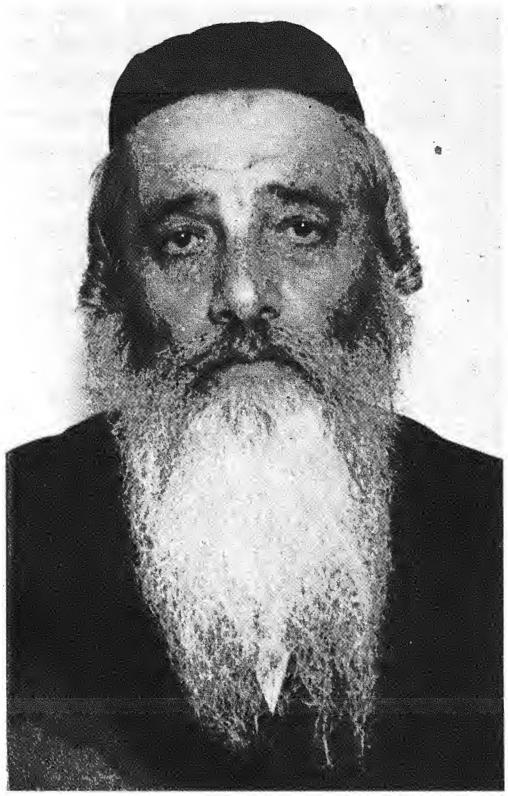
האדמו"ר רבי **ישראל האגר** זצ"ל מויזניץ השתקע בגרוסוורדיין בשנה השניה של מלחמת העולם הראשונה ב־תרע"ה, שם בנה וניהל את חצרו עד הסתלקותו בשנת תרצ"ו, בשנת תש"י הועלו עצמותיו לארץ הקודש והובא למנוחת עולמים בבית־העלמין זכרון מאיר בבני־ברק.

אחרי פטירתו ירש את כסאו בנו האדמו"ר רבי **חיים מאיר** זצ"ל. את חדשי השואה בילה האדמו"ר יחד עם משפחתו ברומניה. בשנת תש"ו עלה לארץ הקודש ובנה את חצרו בזכרון מאיר בבני־ברק. עלה למרום בשנת תשל"ב ונקבר על־יד אביו.

הרה"צ רבי ישראל האגר זצ"ל האדמו"ר מויזניץ

הרה"צ רבי חיים מאיר האגר זצ"ל האדמו"ר מויזניץ

בית המדרש דחסידי ויזניץ בסאטמאר ברחוב „טומפה"

הרה"צ רבי אליעזר פיש זצ"ל

הרבי מביקסאד

כלי יקר ערך בקהלת סאטמאר היה הרה"צ רבי אליעזר פיש זצ"ל, הרבי מביקסאד.

הרבי נולד בשנת תר"ם בכפר מאסיב אשר במחוז מרמורוש לאביו הרה"ח ר' משה פיש זצ"ל.

בימי נעוריו התבלט ונודע במוחו החד ובבקיאותו בים התלמוד. למד שנים אצל הרה"ג ר' מרדכי יהודה לעוו זצ"ל רבה של אינטרדם, ולא שינה את מקום למודיו. מוריו נבאו לו עתיד מבריק, וכוכב עולה דרך בשמי המסתורין.

רבים הצטופפו תמיד לפני דלת קדשו לקבל את ברכותיו ועצותיו בכל נושא. גופו הצנום והחלש (תוצאות הצומות הרבים משך שנים). אבל מוחו הצלול כבדולח תפס מיד כל ענין קל כקשה. אלה שבאו להתיעץ אתו, יצאו ממנו תמיד וחוט של שביעות רצון משוך על פניהם, אחרי שנוכחו לראות את מאור עיניו של הרבי. את אהבת ישראל הגדולה, ואת שפתותיו הנעות תמיד תפלות להקב"ה.

בשנת תרס"ה נבחר לרבה של קהלת נירבוגדאני. משם עבר בשנת תרע"ב לביקסאד. ואחר־כך בשנת תרפ"א העתיק את משכנו לסאטמאר.

בינתים התגורר גם בנאדי־באניה כשלש שנים, וכשנה אחת בפלשו־באניה. ובסוף השתקע בסאטמאר עד השואה.

בכל מקומות מגוריו היה מעוטר בכבוד גדול. ובמיוחד בסאטמאר, שם גרו חסידים מגוונים שונים. אבל הרבי מביקסאד עמד מעל כל הפלגים. גם כ"ק האדמו"ר מסאטמאר זצ"ל הפגין כלפיו חיבה וידידות מיוחדת.

עם כניסת הגרמנים ברח יחד עם משפחתו לקלוזנבורג, במטרה לחצות את הגבול הרומני. אבל לרוב הצער לא הצליחו. הם הוכנסו לגיטו קלוזנבורג ומשם הובאו לאושביץ. ושם מסרו את נשמותיהם הטהורות על קדושת־השם. הרבי ואשתו הרבנית מרת חיה גאלדה בת הרה"ח ר' נחום צבי ז"ל, ובנם הרה"צ ר' חיים משה אב"ד דק"ק מונושטור ורעיתו ושלשה ילדיהם, ביום כ' סיון תש"ד. זכר צדיקים לברכה.

בנו יחידו הנותר בחיים ברוב חסדי ה' ה"ה הרה"צ רבי נחום צבי שליט"א, גר בניו־יורק וממשיך בקדושה ובטהרה בדרכי אביו הקדוש, בתואר ביקסדר רבי. וזוכה בסה"ד להקים ולגדל דור ישרים ומבורך וצדיקים לשם ולתהלה עמו"ש.

נ. ש.

הרב הצדיק ר' אליעזר פיש זצ"ל הרבי מביקסאד

R. Eliezer Fisch a bixádi rebbe zc"l

בית־מגוריו של הרבי מביקסאד זצ"ל ברח' בעקעש־קארולי

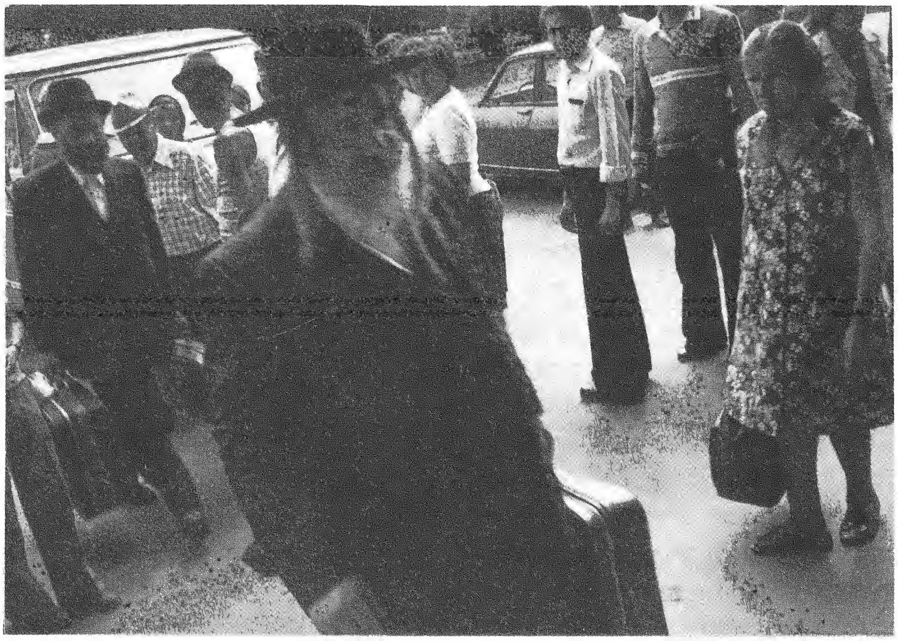

A bixádi rabbi zc"l lakóháza
a Békés-Károly utcában

ביקורו של האדמו"ר מביקסאד בסאטמאר

תופעה אל־טבעית ונדירה היתה הופעתו הפתאומית של האדמו"ר מביקסאד בסאטמאר בחודש מ. אב תשמ"א בככר המרכזית.

הרבי בא להתפלל על קברי הצדיקים בביה"ק בסאטמאר. לפי סיפורו של יהודה פריד (שצלם את המעמד) התקהלו המוני עוברים ושבים לראות את המראה הנדיר בכניסתו לבית המלון. מקהל הסקרנים נראה בתמונה רק חלק קטן. מאחור נראה האוטו אשר הביא את הרבי ואת מלוויו מוינה.

A BIXÁDI RABBI LÁTOGATÁSA SZATMÁRON

Ritka természeti tüneményben volt részük a tömeges járókelőknek a szatmári főtéren 1981 augusztusában, amikor Rabbi Náchum Cvi Fisch, a New-Yorkban lakó bixádi Rebe (Szatmár szülötte, a világhirü bixádi rebbe zc"l fia) hirtelen megérkezett Szatmár főterére. A rebbe a Szatmáron nyugvó rabbik sirjait jőt meglátogattni.

Fried Jehuda (aki jelenetet fényképezte) elbeszélése szerint a Rebbe nagy feltünést keltet, akit a járókelők tömege kiváncsian bámult meg, (a tömeg nagyrészét nem látni a képen). Háttérben az autó, mely a Rebbe és kiséretét Bécsből hozta.

הגאון רבי משה דוד וינטרניץ ז"ל ראש בית דין של קהילת סאטמאר

אחד הגאונים הגדולים של דורו היה ר' משה דוד ווינטרניץ ז"ל. מכל חלקי תבל פנו אליו בשאלות בעניני דת ודין. כי הכירו בכובד משקלו שהיתה דעת תורה.

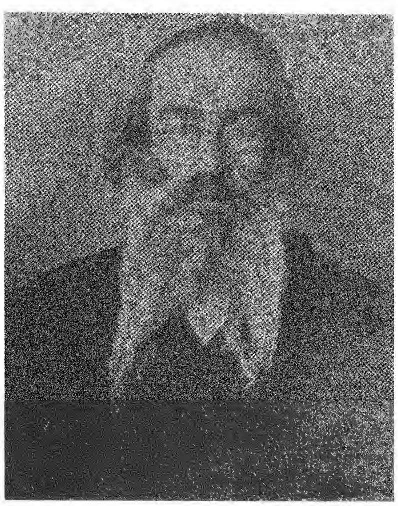
ר' משה דוד ווינטרניץ היה אדם בעל הופעה פטריארכלית נהדרת שכולה אומרת כבוד. וזה התבטא לעתים כשעבר ברחוב בדרכו לבית־הכנסת, או בדרכו למילוי תפקיד.

הכל הביטו עליו מעלה, וחלקו לו את הכבוד המגיע לגאון בקיא בכל שטחי התורה והמדע.

כאשר עברת ברחוב פעטופי ליד בית הקהילה מספר 42, יכולת לראותו דרך החלון כשהוא יושב על כרך הגמרא, מתעמק בים התלמוד וכותב את רישומיו.

בן קרוב לתשעים שנה היה כשהובא לאושביץ.

הרה"ג ר' משה דוד ווינטרניץ ראש בית דין זצ"ל

R. Mose Dávid Winternitz Ros-Bét-Din z"l

הוא היה חתנו של רבה הראשון של סאטמאר הרה״ג רבי בנימין זאב מנדלבוים זצ״ל. אחרי פטירת אשתו הראשונה נשא את בתו השניה מרים ז״ל (היא קבורה בסאטמאר).

אני משתדל לדלות מזכרונות ימים עברו את תמונות ילדיו: ר׳ יעקב ווינטרניץ סוחר ספרי קודש ותשמישי קדושה ברחוב ווארדומב (מול בית־הכנסת הגדול באלכסון). זוכרני עוד שני בניו ר׳ מרדכי וצבי שהיו ידועים כלמדנים, ובתו הנשואה.

אחרי ימים ושנות דור תועלה אולי השאלה: מדוע גאון גדול כר׳ משה דוד לא ירש את כסא הרבנות של חותנו, שהגיע לו על־פי „חזקה״? ולהסתפק בתפקיד „משני״.

על שאלה זו קשה היום, לאחר תשעים שנה, לענות.

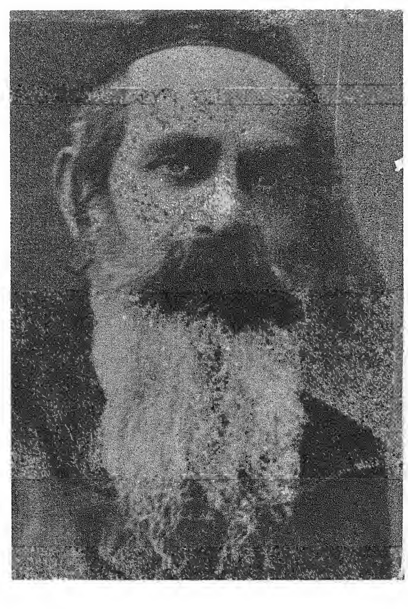
יהי זכרו ברוך

ת. נ. צ. ב. ה.

הרה״ג רבי אברהם חנוך פרידמן דומ״ץ זצ״ל רבה של בית המדרש מחזיקי תורה

ר׳ אברהם חנוך פרידמן זצ״ל נולד בשנת תר״ל בעיר

הרה״ג ר׳ אברהם חנוך פרידמן דומ״ץ זצ״ל

R. Ávrohom Chánoch Friedman dájen

טאפולצני־הגדול בהונגריה. הוא היה נכדו הראשון של מרן החתם סופר הגדול מפרסבורג, בן בתו מרת רעכעלה ז״ל.

בגיל 7 נתיתם מאביו ומאמו. דודו אחי אמו הרב יוסף יוזפא ז״ל אשר היה גר בשורני, לקח אותו אליו. אחרי פטירתו של ר׳ יוסף יוזפא ז״ל לקח אותו אליו הרה״ג ר׳ יהודה גרינוואלד זצ״ל אשר גדל אותו.

בגיל צעיר בא ללמוד בישיבה במאטרסדורף, משם עבר לישיבתו המפורסמת של בן דודו מרן השבט־סופר זצ״ל בפרסבורג. שם ספג אל תוכו הרבה תורה ודעת והיה ידוע כאחד הלומדים הבולטים בימים ההם.

הוא נשא לאשה את חייטשע המלומדת בתו של הרה״ג ר׳ יוסף צבי ז״ל, אחיו־התאום של ר׳ יהודה גרינוואלד זצ״ל.

מאז חתונתו לא זז יותר מר׳ יהודה גרינוואלד. עבר אתו מבוניהד לשוראני ומשם לסאטמאר. בשנת תרנ״ט נבחר כרומ״ץ של ק״ק סאטמאר, והיה גם אחד ממנהלי הישיבה של ר׳ יהודה גרינוואלד. היה נחשב בין טובי הדיינים בהונגריה הגדולה.

היה ידוע כנואם בחסד עליון, נפשות מאזיניו היו קשורות ממש באזיקים בנפשו של הנואם.

מלבד גדולתו בתורה היה אדם אינטליגנטי ברמה גבוה.

ביראת שמים שלו, בגדולתו בתורה ובאהבתו לכל אדם, רכש את דבקותם ואהבתם של החסידים והמודרניים כאחד.

שנים רבות היה רבו של בית־המדרש מחזיקי תורה ברחוב בם, ומגיד שעורו. ר׳ אברהם חנוך בקסם האישי שלו עשה פלאים עם מתפללי בית־מדרשו, אשר רובם ככולם היו בעלי מלאכה, פועלים ואנשים פשוטים. אנשים אלה ישבו סביב שלחנו ערב־ערב והקשיבו להרצאותיו בפרשת־השבוע, ברש״י ובשלחן ערוך. והתוצאה היתה, שכולם נעשו ליהודים יראים ושלמים שומרי תורה ומצוות, בתיהם היו כשרים לכל דבר, וכל אחד מהם הגיע לדרגת „יודע ספר״ ממש.

הרה״ג ר׳ יהושע פלק פרידמן ז״ל דיין בקשש
בן ר׳ אברהם חנוך זצ״ל דומ״ץ דק״ק סאטמאר

Rabbi Jehosiá Fálk Friedman kassai dájen
A. R. Ávrohom Chánoch szatmári dájen fia

ר׳ אברהם חנוך היה איש נהדר בהופעתו הפאטריארכלית, כשעבר ברחוב ברכו אותו כל רואיו ביראת כבוד, והוא השיב לכולם באהבה.

בן 75 היה כשנלקח לאושביץ, שם מסר את נשמתו

הטהורה על קדושת השם המיוחד ביום שבת־קודש י״ב סיון תש״ד.

אשתו חייטשע ז״ל בלכתה הביתה מהלוית אשת ר׳ שמשון רוזנברג ז״ל חלתה בדרך ונפטרה באותו יום. היא קבורה יחד עם בתה יוכבד חיה שרה אויש ז״ל ליד אוהלו של מרן ר׳ יהודה גרינוואלד בבית־הקברות בסאטמאר.

ילדיו:

בתו יענטל ובעלה הרה״ח ר׳ דוד הכהן רוזנברג ז״ל עם חמשת ילדיהם.

בנו הרה״ג ר׳ יהושע פאלק דיין דק״ק קאששוי (חתנו של הרה״ג ר׳ שאול בראך זצ״ל) עם אשתו ותשעה ילדיהם ז״ל.

בתו טויבה רעכל עם בעלה וששה ילדיהם ז״ל.

בנו הרה״ח יונה יחזקאל ואשתו עם חמשה ילדיהם ז״ל.

בתו יהודית ובעלה וששה ילדיהם ז״ל.

נהרגו ונשרפו כולם על קדושת השם באושביץ.

ת. נ. צ. ב. ה. יהי זכרם ברוך

בנו היחיד שנותר בחיים הוא ר׳ שמואל בנימין פרידמן נ״י. גר בבני ברק. אנשי סאטמאר שנותרו בחיים גאים עליו כעל אחד ממיוחסי סאטמאר.

עברו כדלקמן: ראש קהלת מאקעווע. ראש ועד שכונת נוה־אחיעזר בבני ברק. שמש שנים רבות בתפקיד חבר מועצת עירית בני ברק. פקיד ראשי במפעלי בנדיקט בבני ברק (בפנסיה).

ר׳ שמואל בנימין פרידמן ידוע בין ראשי עסקני צדקה וגמ״ח בבני ברק. תוצאות פעולותיו הברוכות אפשר למצא בהרבה תחומים בעיר בני ברק.

הוא היחיד אשר שומר ברגשי קדושה ובאהבה את זכר אביו ובני משפחתו שנהרגו על קדושת השם.

תפארת בחורים

חברה „תפארת בחורים״ זכאית שתתפוס מקום מכובד בספרנו. חברה תפארת בחורים נוסדה בשנת תר״פ (לערך). המייסדים הראשונים היו פייש רוזנפלד, נתן חיים שרייבר ורוט. מטרת החברה היתה לרכז את בני המשפחות המודרניות — הדתיות ביותר ללימודי התורה והתלמוד. בנים אלה היו בוגרי תלמודי־תורה וישיבות אשר התאחדו במסגרת החברה. הם התכנסו ברוב לילות השבוע מסביב לשלחן להשתתף בשיעורים שונים כמו „מגידות״ ו„חריפות״.

לצעירים האלה ניתנה האפשרות להתווכח על נושאים שונים הנוגעים לחיי היהדות. המרצים היו בדרך כלל משה שלום גולדשטיין (מוז׳שי) וזאב רוזנברג (ווילי). שניהם היו מאד מקובלים על צבור המשתתפים. חברים היו עוד, אייזנר ורוטנשטיין (בעלי בית חרושת לנרות. ישעי׳ רובין, פנחס פרנקל, אברהם רוזנברג (בוטשי) ואחיו ארנו, האחים ליבוביץ, בצלאל בובה וארנו, בנוסף אלה: אשר אפשר לזהות אותם בתמונה.

רוב החברים לא נתקו את קשריהם עם החברה גם אחרי נשואיהם והמשיכו לבוא להתפלל בית־המדרש של החברה בשבת ובחגים.

האיחוד הנהדר הזה נהרס כתוצאה מהגיוס למחנות העבודה והטראגדיה של שנת תש״ד, אחרי שרוב החברים הושמדו באוקריינה ובאושביץ. החברים אשר ברוב חסדי ה׳ אשר נותרו בחיים, בישראל ובתפוצות, זוכרים ברגש של קדושה את חבריהם ואת הזמנים היפים אשר בילו אתם יחד.

תהלת נצח לקדושים! זמנים מאושרים לחיים!

ראה תמונת „תפארת בחורים״

אברהם רוזנברג

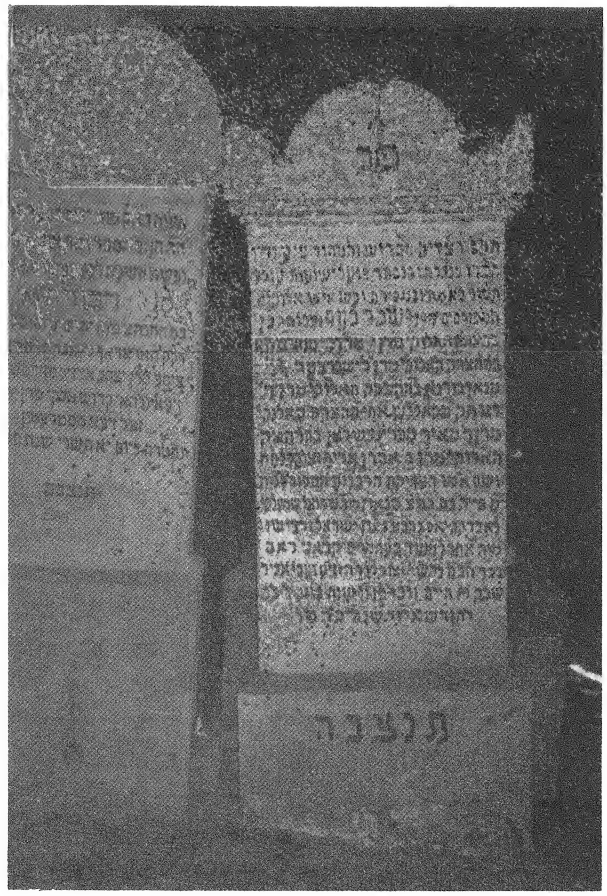
חברה „תפארת בחורים״

שורה עליונה מימין לשמאל: (באמצע ממושקף) אברהם מאיר פריד. שורה ב׳: יצחק גולדשטיין, מענדי דאוידוביץ, הרשו פריימן, בורגר, ומענדי ליבוביץ. שורה ג׳: דונדי אנגל, לייביש ברגמאן, דומי פריימן, אזשי גרוס, מוזשי יאקאב, באנדי קופמאן, צלי רוזנברג, יענצי פרקש ומשה מאיער. שורה תחתונה: משה קליין, יהושע שלמון, פופר, בולי שפיגל, מוזשי גולדשטיין, מושקוביץ. בלתי אפשרי לזהות את כולם

Tiferet Báchurim egylet

Felső sor jobbról balra: (középen szemüveggel) A. Méir Fried.
II. sor: Goldstein Jichok, Dávidovits Mendi, Freiman Hersu, Burger Vili, Indig és Lebovits Mendi.
III. sor: Engel Dundi, Bergman Lájbi. Friedman Dumi, Grosz Izsó, Jakab Mózsi, Kaufman Bandi, Rosenberg Cáli, Farkas Jenci és Májer Majsi.
IV. sor: Klein Majsi, Salamon Sanyi, Popper N. Spiegel Buli, Goldstein Mozsi, és Moskovits Zoli. Lehetettlen mindnyájukat felismerni.

Reb Jiszáchár Ber Laufer
és neje Dvora sirkövei

חזנים בסאטמאר

מכובד וראוי להקדיש עמוד אחד. לאלה אשר מגיע להם באופן רשמי להזכיר אותם בספרנו. זכרנו את הרבנים, זכרנו את הדיינים, את ראשי הקהילה והגבאים, את מנהלי החברות והמוסדות.

ייזכרו פה לטובה גם אלה אשר באומנותם ובכושרם תרמו ליפות את המוסיקה הדתית־היהודית והשתדלו להכניס „טעם וריח" בנוסח ובמנגינות התפלה. עשו את זה בהתעמקות כזו, שמשכו את האזנת קהל המתפללים בבית הכנסת הגדול.

בין המוזכרים להלן: לא זכיתי להכיר את השנים הרא־שונים אלא מתוך שמועה. אבל שירי התהילה שהשמיעו עליהם זוכריהם, נותן להם את הזכות להופיע בספר.

ר' ירוחם ז"ל מלא תפקיד חזן ושו"ב. בקולו היפה והחזק ובתפילותיו הנעימות משך אליו את צבור המתפללים.

ר' מנחם וואלד ז"ל. קשה להאמין שבדור הנוכחי יזכור עוד מישהו את ר' מנדל וואלד. הוא נפטר בשנת תרע"ג (1913). בשנים המאוחרות יותר עוד שרה המקהלה את יצי־רותיו בבית הכנסת הגדול. ר' מנדיל וואלד היה אומן במקצו־עו היותו מוזיקאי מצויין.

ר' ישראל יעקב גולדנברג ז"ל אשר הגיע לסאטמאר כשבוי מלחמה רוסי, היה במחנה ההסגר מעבר לסאמוש. ראשי הקהילה הצליחו לשחרר אותו. לא בקלות. היה לו קול טנור אדיר והיה בעל תפילה מעולה. בשנות השלשים עבר לגאלאץ, משם הוזמן לשמש כחזן ראשי בק"ק קראקאו.

ר' א. ע. שטרן (החזן מסעליש) עמד אחריו לפני התיבה.

עורך הספר ר' נפתלי שטרן ורעיתו מדליקים נרות באהל יזכור בבית הקברות בסאטמאר

Az Emlékkönyv szerzője és neje emlékmécsest gyujtanak a Mártirok Oheljában a szatmári temetőben

קולו היה טנור מצלצל. הסלסולים והשירה שלו היו דומים לשירת הצפור הקאנארי. כולם הקשיבו לתפילותיו בהתפעלות. אחרי שירות של שנה אחת סה"כ בסאטמאר, עבר לפרסבורג ומשם ללייפציק. תחנתו האחרונה היתה במנצ'סטר. לפי ידיעותי הוא חי עדיין שם.

ר' יהודה ריבל ז"ל היה החזן האחרון לפני השואה. הוא היה אמנם יליד טראנסילבניה, בא לסאטמאר מקישינוב בשנת תרפ"ו (1926). היה מחונן בקול טנור לירי ויחד עם זה היה מוסיקאי מעולה. מלא תפקיד חזן ראשי בסאטמאר 18 שנים עד השואה, לשביעות רצונם של מתפללי בית הכנסת הגדול.

ר' יהודה ריבל נהרג באושביץ.
כותב שורות אלו אשר מלא את מקומם של הנ"ל בסאט־
מאר, היה גאה לעבור קרוב לשש שנים לפני התיבה, במקום
בו שרתו קודמיו הגדולים.
תהלת נצח להם.

1) קבר סבון ה„ריף"
2) קבר יריעות ספרי־תורה שחוללו

1) A Rif szappanok sirja
2) A széttépett tóratekercsek sirja

קברו של דב קליין ז"ל

X. A Klein Béla sirja

לוח זכרון לקדושי קהלות הקודש סאטמאר ונאדי באניה
בסוכתו של עורך הספר

A Szatmár és nagybányai hitközségek emléke az Emlékkönyv szerzőjének sátrában

הכותל החיצוני של אהל הקדושים

A Mártirok Oheljának külső fala

ברצון רב הבטחנו מקום בספרנו אמנם בשלבים האחרונים למאמרו ההסטורי העשיר של הפרופסור שמיר מרצה להסטוריה באוניברסיטת תל־אביב. (הפרופסור חיים שמיר הוא יליד עירנו, שמו הקודם היה שווארץ יאנטשי). ישמש מאמר זה כמזכרת לנשמת אמו מרת מצה בת ר׳ יוסף מנחם (ברגר) ז״ל. נפטרה בתל אביב ד׳ אדר ב׳ תשמ״א.

פרופ׳ חיים שמיר
אוניברסיטת ת״א

העיר סאטו מארה ויהודיה

יהדות רומניה, אשר מנתה בשנות השלושים כ־800.000 נפש, הצטמקה כיום לכדי 30.000 לכל היותר.

מביני דבר, המכירים יהדות זו מקרוב, צופים כי בתום עשור נוסף, תעלם קהילה מפוארת זו למעשה. חלקם יעלה ארצה וחלקם ילך בדרך כל הארץ עם ההזדקנות הטבעית של השארית. זהו קטע אחד בפרק הגדול של התמורות המפליגות אשר עברו על העם היהודי בחמישים השנים האחרונות.

לגבי רומניה, זהו סוף הספור — כפי שארע עם הקהילות האדירות שסבבו אותה — יהדות פולין, יהדות צ׳כוסלובקיה, יהדות בולגריה ויוגוסלביה.

בפרק הזמן של קיום הקהילה היהודית ברומניה, ניצב מירקם עשיר של חיים יהודיים חיי רוח ותרבות יהודית וכללית, וחיי חברה תוססים המאורגנים במסגרת מוסדות הקהילה.

כעת הגיע שעת הסיכומים ההיסטוריים.

אין זה מקרה כי באוניברסיטאות, נעשו לאחרונה מספר עבודות דוקטור בנושאי יהדות רומניה. אלה הם מחקרים מדעיים המבוססים על חומר מקורות כולל ארכיונים. אך כדי לבנות את בנין ההסטוריה של יהדות רומניה, יש לספק אבני בניה נוספות. ספרי זכרון של קהילות בודדות יתרמו להבנתן של הקהילות הללו כשלעצמן וגם לתמונה הכוללת. זכרונות ותאורים של עדי ראיה בתקופות שונות — כולל של אלה החיים עדיין עמנו — הם חלק בלתי נפרד מיסודות כתיבת ההסטוריה של אותן קהילות.

אחת הקהילות הגדולות והנודעות של חבל טרנסילבניה, היתה קהילת יהודי סאטו־מרה או כפי שהיתה ידועה במשך כ־900 שנה סאטמר־נמטי Szatmár-Németi.

המבקר כיום בעיר, יראה עדות ממשית לעבר וגם להווה. מספרם של יהודי העיר עפ״י מנין השלטונות כ־230, אך למעשה אין יותר מכמה עשרות. היתר מתבוללים לחלוטין ונשואים נשואי תערובת. הרובע היהודי הישן נהרס כמעט לחלוטין. בית־הכנסת הנהדר של זרם „הסטטוס־קוו״ נעלם מהשטח. נותרו על תילם בית הכנסת האורטודוקסי המפואר ובית המדרש שעל ידו. בבית־הכנסת הגדול אין משתמשים. מצב התחזוקה גרוע, סידורים וספרי קודש מוטלים בצידו של אולם המבוא. פרט לימי חג וכמה שבתות באקראי, לא ניתן לגייס אפילו מנין יחיד לתפילה. למעשה, ירד המסך על קהילת סאטו־מרה.

להלן נסיון לשרטט מספר קווים לדמותה ההסטורית של העיר והקהילה.

ממצאים ארכאולוגיים מוכיחים כי הישוב האנושי בסביבות סאטו־מרה הינו עתיק מאוד. האזור היה חלק ממלכתו של דקבלוס מלך הדאקים ונכבש עם כל ממלכתו על ידי הרומאים בראשותו של הקיסר טרינוס. התערובת הדאקו־רומאית יצרה במשך מאות שנים את האומה הרומנית, אם כי במשך מאות שנים רבות היתה האומה מפוצלת.

במאה ה־10 היתה סאטו־מרה חלק מנסיכות Voevodat של הנסיך הרומני מנומורוט Menumorut שחלש על חלקים של צפון טרנסילבניה.

במקומה של סאטו־מרה ניצבה באותם הימים מצודה המוזכרת במקורות בשם Castrum-Zotmar בסוף המאה ה־9 נכבש האזור על ידי ההונגרים וכמו טרנסילבניה כולה, היה לחלק בלתי נפרד של הממלכה ההונגרית. באזור נוצרה תערובת של כפריים, רומנים והונגרים. קימים סימנים שבימי הביניים, היתה סאטו־מרה באזור של נסיכויות רומניות קטנות בעלות אוטונומיה רחבה במסגרת המשטר הפאודלי אותו ישמה הממלכה ההונגרית.

אולם, השלטון העליון, היה ללא ספק בידי ההונגרים והמדיאריזציה מהבחינות הדמוגרפית והלשונית התקדמה ללא הרף.

יסודה האמיתי של סאטו־מרה, כעיר מסחר ומרכז עירוני לסביבה כפרית גדולה קשור בהתפשטות הקולוניזציה הגרמנית, לכוון מזרח בימי הביניים.

זו התקופה של כל ההתישבות של גרמנים־סכסונים בעיקר, שהקימו במאות 11־14 שורה של ערים פורחות בטרנסילבניה כגון: ברשוב־קרונשטאט, סיביו־הרמנשטאט, קלוז׳־קלויזנבורג. סביב שנת 1150 התישבו סוחרים ובעלי מלאכה גרמנים בסאטמר והקימו את השכונה הנושאת את שמה בהונגרית — נמטי Németi. הדבר שמשך אותם לשם הינו המיקום הגאוגרפי: מקום בו נותבו בשתי דרכים חשובות מצפון מזרח לדרום־מערב, דהיינו מהרי הקרפטים לכוון הערים החדשות אף הן, אורדיאה Grosvardein וארד, ומשם מערבה לפשט. דרך שניה מצפון מערב, מכוון קאשה־קראקאו. סאטמר שוכנת בתוך מישור פורה מבחינה חקלאית, שאינו אלא המשכו של המישור ההונגרי הגדול, אך גובל במורדות הקרפטים במרחקים של 20—30 קילומטר מצפון וצפון מזרחה של העיר. המיקום של העיר נקבע גם תוך התחשבות בעובדה שזה היה המקום הנוח ביותר לחזית הנהר סומש, אשר היה מוקף ביצות רבות באותה תקופה. אין פלא שהמישור של סאטמר משך גם התישבות איכרים גרמנים, בעיקר במאות ה־13—14.

סאטמר סיפקה שרותים של סחר ובעלי מלאכה לכל הסביבה המאוכלסת רומנים, הונגרים, גרמנים ואף סלובקים רותנים. הוכחה לשגשוגה של העיר משמשת העובדה שמתישבים גרמנים שוואבים באו להתישב בגל חדש בשנים שלאחר 1712. העיר מלאה תפקיד בתקופת המאבקים נגד התורכים. היא היתה באזור שהתורכים לא כבשוהו מעולם ושימשה בסיס חשוב של ההבסבורגים, אשר ירשו את כתר הונגריה, במאבקם להדיפת הסכנה התורכית.

לרגע אחד זינקה סאטמר ומרכזה של ההסטוריה הארופאית. בין השנים 1703—1711 התנהל ברחבי הונגריה מרד נגד המשטר ההבסבורגי. בראש המרד עמד פרנץ ראקוצי הנסיך של טרנסילבניה. לאחר מאבק איתנים גברו צבאות הקיסר ההבסבורגי וראקוצי ברח מהארץ. האצולה ההונגרית חתמה על חוזה שלום עם הקיסר ההבסבורגי, הוא „שלום סאטמר" בשנת 1711. השלום הזה, הינו אבן ציון בתולדות אירופה מאחר והניח את המסגרת לקיסרות האוסטרית.

בעקבות חוזה השלום הוכתר הקיסר ההבסבורגי קרל השישי ב־1712 למלך הונגריה. בדרך זו אושרה האחדות הפרסונלית בין כתרי אוסטריה והונגריה.

הבנין בו נחתם חוזה השלום של סאטמר עומד עדיין על תלו בכיכר הראשית של העיר. בין שתי מלחמות עולם, שכן בו ארגון „בני ברית". כיום, משמש הבנין מוזאון הסטורי־ארכאולוגי של מחוז סאטו־מרה.

המבנה הבסיסי הזה של שותפות אוסטרית־הונגרית התקיים משך 200 שנה עד פרוקה של המונרכיה הכפולה ב־1918.

המאה ה־19 הינה תקופה מאופיינת בגידולה של העיר, התרחבות המלאכה והתעשיה הקלה ועליתו של מעמד בינוני המורכב מהונגרים, גרמנים ויהודים תושבי העיר.

מצד שני, גוברת התסיסה בקרב הרומנים בד בבד עם עלית התודעה הלאומית בקרבם. אולם סאטמר היתה ביסודה עיר הונגרית כש־80% מאוכלוסיתה הינם הונגרים.

אין פלא שרוב גלויי התסיסה הלאומית מצד הרומנים לא היו בעיר עצמה, אלא בערי השדה וכפרי המחוז. העיר גדלה במאה זו באוכלוסיתה. מספר תושביה ב־1850 — 13.000, ב־1890 — 20.000 וב־1910 — 35.000.

סיום מלחמת העולם הראשונה הביאה לשינויים טריטוריאליים מפליגים בגבול הרומני—הונגרי. כל טרנסילבניה עברה לידי הרומנים, בכלל זה גם סאטו־מרה. הרומנים נקטו בכל הטקטיקות לרומניזציה של העיר. אולם, עד מלחמת העולם השניה נשארה העיר מאוכלסת ברוב הונגרי גדול של כ־60%. אפילו היום, על פי המפקד הרשמי עדיין 50% מתושבי סאטו־מרה הינם הונגרים. העיר שכנה כעת על קו מסילת הברזל מבוקרשט לפראג וברלין על כן היתה עיר מעבר ושימשה המרכז התחבורתי של צפון מערב רומניה. העיר התפתחה מבחינה תעשיתית. הוקמו בה בתי מלאכה גדולים של הרכבת הרומנית, מפעל לקרונות רכבת, בית חרושת לכלי בית ומלאכה, בית חרושת לאריחי קרמיקה, מפעלים לטקסטיל למזון ולמכונות. בשנות השלושים הגיע מספר תושבי העיר ל־50.000. ב־1940 הועברה צפון טרנסילבניה בפקודתו של היטלר, לידי ההונגרים. במשך ארבע שנים שלטו ההונגרים בסאטו־מרה עד כבושה מחדש על ידי הרומנים באוקטובר 1944. ב־23.8.1944 ערכו הרומנים מהפך הם ניתקו עצמם מהרייך השלישי ועברו להלחם לצד בעלות הברית, למעשה לצד הרוסים. הגבול של 1920 הוחזר לקדמותו.

אחרי המלחמה עשה המשטר הקומוניסטי הן לפיתוח העיר והן לקידום הרומניזציה שלו. בעיר נוספו מפעלי תעשיה, ורובעים חדשים נבנו מדרום לנהר סומש.

בעדוד השלטונות הומרצו חיי התרבות. קיים תאטרון רומני ותזמורת פילהרמונית והם משרתים את כל צפון מערב רומניה. מספר תושבי העיר עומד על 115.000, כמחציתם הונגרים.

בבדיקה ראשונית של תולדות יהודי סאטו־מרה עולה מיד שזו קהילה צעירה שראשית צמיחתה יקומה הינו מאמצע המאה ה־19. אין כאן שום דבר יוצא דופן. ההגירה המסיבית של יהודים לטרנסילבניה, לאזורים שמדרום לקרפטים, מתחילה סביב 1850. רובה של הגירה זו מגליציה ומיעוטה מחלקי פולין האחרים. יהודי הונגריה, כולל טרנסילבניה, התיחסו בהתנשאות מה אל יהודי פולין. הדבר אירוני למדי לאור העובדה שכל יהדות הונגריה מוצאה מפולין. אמנם, מוזכרים יהודים לפני כן במאות ה־16, 17, 18, אך מדובר ביהודים בודדים שחלקם התישב בסאטמר לתקופה מוגבלת. ב־1850 היה מספר יהודי העיר 128, ב־1870 כ־1.500 וב־1910 הם מנו

7.200 נפש. אולם, לגבי סאטמר היתה סיבה מיוחדת לאיחור מסוים בהתארגנותה של קהילה יהודית. בשנים 1790—1830 אסרו השלטונות העירוניים מגורי יהודים בסאטמר. עד סוף שנות החמישים הטרידו והגבילו את היהודים בעניני היתר הישיבה, בקשיים למתן היתר שחיטה כשרה, ברשיון להקים בית־כנסת. הכרה פורמלית בקהילה יהודית נתנה ב־1852 ובית־כנסת ראשון הוקם ב־1858.

בשנות השבעים של המאה ה־19 החלה התפתחות מהירה של הקהילה, תחת הנהגתו של רבי בנימין זאב מנדלבוים שכיהן כרב ההקילה למעלה מ־50 שנה.

ב־1871 פורסם תקנון הקהילה וב־1898 נבנה בית־הכנסת האורטודוקסי. פארו וקשוטיו של בית־הכנסת הזה, מעיד על מעמדה האיתן של הקהילה בסוף המאה ה־19.

עד מלחמת העולם הראשונה הוקמו עוד בתי־כנסת גדולים יחסית, בתי־כנסת קטנים, תלמוד תורה גדול, מקוה חדיש ומהודר.

עם בחירתו של הרב יהודה גרינוואלד הפכה סאטמר למרכז תורני. הוא פתח ישיבה גדולה שהיתה אחת החשובות בהונגריה כולה. הרב גרינוואלד עצמו היה גדול בתורה ופרסם שורה של ספרים בעניני תורה והלכה („שבט מיהודה", „זכרון יהודה").

עם הזמן גבר מספרם של היהודים שהיו בעלי השכלה כללית ודרשו בצד קיום המצוות פתיחות אל העולם הסובב אותם. בחירתו של הרב גרינוואלד לא נראתה להם, והקהילה התפלגה. קמה קהילה חדשה, של „הסטטוס־קוו" אשר הקימה בית־כנסת נהדר משלה, עם בית־ספר יהודי עם רב ושאר מוסדות קהילה משלה.

בשנים 1902—1932 שימש כרב הקהילה הזו דר' שמואל יורדאן, אדם בעל השכלה גרמנית והונגרית רחבה.

במישור הכלכלי, תרמו יהודי סאטמר לפיתוח הבנקים ולפיתוח התעשיה. למעשה רוב ענפי התעשיה שהוזכרו לעיל פותחו ע"י היהודים. אין זה מפתיע שחלקם היה מכריע במסחר וכספים. כ־70% מהפעילות בעיר נכון לשנת 1910. באותה שנה היו 20% מהמלאכה והתעשיה בידי יהודים. למעלה מ־40% מעו"ד וכ־50% מהרופאים היו יהודים.

ברור לגמרי שכבר בדור השני פרצו ילדי היהודים שזה מקרוב הגרו את המחסום התרבותי ותפסו מקום מרכזי במקצועות האינטלקטואלים.

ערב מלחמת העולם הראשונה היוו הללו חטיבה נכבדה בקרב האינטיליגנציה בסאטמר. יהדות סאטו־מרה הגיעה לעת פריחתה בתקופה שבין שתי מלחמות עולם.

דבר זה מפתיע מבחינה מסוימת, היות ושתי בעיות הקשו על יהדות זו. ראשית, המעבר משלטון הונגרי לשלטון רומני. ערב מלחמת העולם הראשונה ציינו 90% מיהודי העיר כי שפת אמם הינה הונגרית. ברור כי כעת עמדו יהודים רבים נוכח קשיי הסתגלות, מה גם שהשלטונות הרומנים, שלא תמיד היו נקיים ממאבק אנטישמי, ראו תופעה זו בחוסר אהדה מובהקת. הבעיה השניה היתה המשברים הכלכליים אשר פגעו קשה ביהודים אשר רובם חיים ממסחר, מלאכה ובנקאות. חרף מגבלות אלה שגשגה הקהילה, קודם כל מבחינה דמוגרפית. ב־1935 הגיע מספר יהודי סאטו־מרה ל־12.000 נפש והיא כמעט רבע מאוכלוסית העיר. ואכן היהודים הטביעו חותמם בחייה.

המעמד היהודי הבינוני והאמיד תרם לצביונם של חיים יותר קוסמופוליטיים ויותר אלגנטיים בחיי החברה של העיר. רמת החנויות, חיי התרבות, העתונות יצאו נשכרים אודות לשכבה זו. מצד שני בלטו החיים היהודים המסורתיים ברובע היהודי בין הככר המרכזית לבין הנהר סומש, שם קיימה יהדות חרדית וחסידית אורח חיים מסורתי ותורני, תוך עמלנות בחיי המסחר והמלאכה. בקרב היהודים צמחו קבלנים, אמנים ועתונאים ומספר עו"ד והרופאים עלה. מפעלי החרושת שבידי היהודים המשיכו לשגשג ולהתפתח: מפעל קרונות בידי ינו סאבו ומוריץ רייטר, בית חרושת לכלים ומכשירים של משפחת פרינץ, בית חרושת לספירט של מרקוביץ, מפעל האחים גוט לפקקים בית החרושת לרעפים וללבנים של אפרים ווילינגר, ובית החרושת לטקסטיל של משפחת פריינד. בית חרושת לשוקולד וממתקים של משפחת רייטר אשר שווק את סחורתו ברחבי רומניה.

בתקופה זו הופיעו הניצנים הראשונים של פעילות תרבותית יוצרת. היו כמה פובליציסטים טובים כגון יוסף בורגידה והבשיל הסופר והמחזאי אילש קאצר, אשר חיבר שורה של רומנים ומחזות של חיי היהודים. יש להניח שלולא נגדע העץ לפתע בשואת יהדות אירופה, היתה מוציאה יהדות סאטו־מרה יוצרים ואנשי מדע כהנה וכהנה.

נוער יהודי במספרים גדלים והולכים פנה ללמודים תיכוניים בשלשת בתי הספר התיכוניים שבעיר ורבים מהם הצטיינו ביותר בלימודיהם. אולם תהליך זה נגדע באיבו עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

גם בחיי הקהילה והדת היו התפתחויות חשובות, פרי יוזמתו ופעילותו של רבי אליעזר דוד גרינוואלד בעל „קרן לדוד". פעולות הקהילה הסתעפו. המרכז היהודי סביב בית־הכנסת הגדול התרחב ונוספו בו בנינים. הוקם בית־יתומים, מקוה ובית־רחצה חדישים ומעל לכל ב־1927 הוקם בית־חולים יהודי אשר באחזקתו השתתפו כל פלגי הקהילה. בית החולים קיבל ציוד מודרני ורמתו היתה מעולה. נזקקו אליו גם לא־יהודים רבים. בחיי הדת והקהילה נפל דבר כשנבחר הרב יואל טייטלבוים, לרב ההקילה האורטודוכסית. מוצאו היה משושלת חסידי סיגט והצטיין בקנאותו היתרה. בחירתו ב־1929 עוררה מחלוקת רבה בסאטו־מרה ורק ב־1934 תפס את כס הרבנות.

לעיר באו גם אדמו"רים נוספים ובשנות השלושים קבלה הקהילה האורטודוכסית צביון חסידי. אחד האדמו"רים. ר' אליעזר פיש מביקסד עסק ברפוי ובעשיית ישועות.

יהודים למדנים פרסמו שורה של ספרים תורניים אשר

הודפסו בדפוס היהודי שבעיר. כן הופיעו מספר כתבי־עת בעברית אשר עסקו בנושאים תורניים.

הישיבות של סאטמר המשיכו לשגשג. הישיבה הגדולה, בה קרוב ל־400 תלמיד, נוהלה בידי הרב טייטלבוים. לצידה התקיימו עוד ארבע ישיבות קטנות יותר ובסה"כ היתה סאטמאר לאחד המרכזים הגדולים של ישיבות ברומניה והונגריה.

הפעילות הציונית הינו הבט אחר, שפרח ושגשג בשנות העשרים והשלושים. כלפי חוץ מתבטא הדבר בכך שבסוף שנות השלושים נמכרו בסאטו־מרה קרוב ל־800 שקלים. לא מעט מהאינטיליגנציה הדתית והחילונית הצטרפה והנהיגה את התנועה הציונית. ביניהם דר' ב. ז. יורדאן, דר' יוסף בורגידה, דר' ל' שווארץ וירמיהו שיפר. קמו תנועות נוער, במיוחד באריסיה ונוער המזרחי. אך היתה פעילות של בית"ר, שגברה בשנות השלושים ושל ה„שומר הצעיר" בקצה השני של הקשת המפלגתית. „ועד ארץ ישראל" שפעל בעיר היה משותף לכל המפלגות הציוניות ועשה להפעלת הרעיון ועזרה לעליה ארצה.

כל הפעילות הענפה והעשירה הזאת, שעשתה מסאטו־מרה עיר ואם בישראל ואשר פירותיה עתידים היו להבשיל בצורה מפוארת עוד יותר, נגדעה באיבה. את מאורעות השואה ניתן לחלק לשלש תקופות. תקופה ראשונה מתחילה ב־1940 עם העברתה של סאטמר לידי הונגריה. עד 1943 נפגעו יהודי העיר משורה של חוקים אנטי יהודים, מפגיעות והתעללויות מצד המשטרה ויסודות אנטישמיים באוכלוסיה. מאות רבות של יהודים בגילים 21—45 גויסו לעבודה, נשלחו מזרחה לאוקראינה וחלקם נספה שם. באפריל 1944, החל השלב השני: ברובע היהודי הוקם גטו אליו רוכזו כל יהודי הסביבה ומספרם הגיע ל־20.000 נפש. כוחות המשטרה ההונגרית רצחו ועינו יהודים אמידים כדי לשים יד על רכושם. ובשלב השלישי, תוך שבועיים בין ה־15 וה־31 למאי 1944, נשלחו יהודי סאטו־מרה למחנה ההשמדה של אושביץ, ומשם לא חזרו. קהילת סאטמר נכנסה לשורה האינסופית של קהילות ישראל אשר הכורת הנאצי עלה עליהם.

בכל זאת לא היה זה הסוף הגמור. עם תום המלחמה נתקבצו שרידי יהדות סאטו־מרה ופליטים יהודים, במיוחד מבוקובינה, והקימו את הקהילה מהריסותיה.

ב־1947 היו בעיר 7.500 יהודים. בתי הכנסת, הרבנות, המוסדות הסוציאליים של הקהילה הופעלו מחדש. אך רוב היהודים שחזרו לעיר היו אורחים נוטים ללון. בשנות החמישים החלה הגירתם של שארית הפליטה, רובה למדינת ישראל. הקהילה הלכה ונתדלדלה. היה זה תהליך שעבר על יהדות רומניה כולה, תהליך התרוקנות מזרח אירופה מיהודיה.

ב־1982 עלה ארצה הרב האחרון של הקהילה הרב נפתלי האלפרט. סיפורה של קהילת סאטמר תם. נשארו הזכרונות: זכרונות על קהילה יהודית במלוא תנופת פריחתה, זכרונות על תקוות שנגוזו, זכרונות של יקירים אשר הלכו לעולמם בדמי ימיהם.

תהא מדינת ישראל אבוקה וסמל להמשכיותה של קהילת סאטו־מרה ואלפי קהילות ישראל שנגדעו בשואת יהודי אירופה.

אושביץ:

ספורו של משה נויפלד (קיבוץ ברקאי)

את שערי מחנה ההשמדה הנורא אושוויץ, עברו 4 מליון אנשים, אולם רק מאות אחדות זכו לצאת משם חיים. **משה נויפלד** הוא אחד מהם, שצרופי מקרים של מזל שיחקו לו והותירו אותו בין החיים.

את סיפורו האישי הוא מספר בלי התרגשות, לכאורה בכהות רגשות, כאילו לא ניתן לבטא כלל במילים את אשר עבר עליו:

„נולדתי בעיר סטמר שבטרנסילבניה הצפונית. משפחתי היתה מסורתית, מהמעמד הבינוני. אמא היתה דתית במיוחד והשתייכה למשפחת רבנים, מחסידי ספינקה. אבא היה סוכן נסיעות, המפרנס העיקרי בבית, ושהה הרבה בדרכים. אני הייתי הבן הבכור והיו לי אח ואחות. למדתי בבית ספר ממלכתי וב„חדר" — אחה"צ. בגיל 12 בערך הצטרפתי לתנועת השומר הצעיר ללא ידיעת הורי כמובן.

עירי סטמר, היתה עיר מריבה שעברה מיד ההונגרים ליד הרומנים — לסירוגין, אם כי התרבות היתה הונגרית. בשנים בהן מתחיל סיפורי היינו עדיין תחת שלטון רומני ושלטון זה התנכל לשומר הצעיר. ב־1939 נעצרו כל בוגרי התנועה ע"י המשטרה ואף עונו. אני הייתי אז צעיר, כבן 16, ולכן יצאתי משם בזול — שתי סטירות לחי במשטרה ושתי סטירות מההורים בבית, שלא שיערו בנפשם היכן מסתובב בנם „הסורר" עם פאות הלחיים שלו.

בשנות ה־40 כבש הצבא ההונגרי את העיר והביא עמו את חוקי הגזע האנטישמיים. על היהודים בעירי נפלו גזירות והגבלות שונות: הם נושלו מבתי מסחר, פוטרו ממקומות עבודה, נזרקו מבתי ספר וסבלו מהתנפלויות ומכות ללא סיבה. המפלגה הנאצית התחזקה והאוכלוסיה המקומית שיתפה פעולה עם האנטישמיים, אם במעשה ואם בשתיקה של הסכמה.

ב־42 סולקתי מבית הספר ולא זכיתי להגשים את שאיפתי ללמוד ארכיטקטורה. במקום זה אבא סידר לי עבודה אצל קבלן בנין.

ב־44 כבש הצבא הגרמני את צפון טרנסילבניה. האזור שלי נשאר בידי הונגריה שהיתה בת ברית של גרמניה והאזור הדרומי נשאר בידי רומניה. לאחר כבוש העיר רדפו המאורעות זה את זה במהירות ובקושי יכולנו לקלוט ולהבין מה קורה.

הגרמנים הטילו גזירות נוספות על היהודים: נאסר עלינו להחזיק רדיו או טלפון, רחובות ומקומות שונים נסגרו בפנינו, רכוש יהודי הוחרם, הוטל עוצר וכדומה, עד שלבסוף ריכזו את כל היהודים בגיטו.

בגיטו גרנו בצפיפות רבה אולם לא סבלנו מחרפת רעב. המנהיגות היהודית שמשה כמקשרת בינינו לבין הגרמנים והיא עודדה את הציבור להשמע לפקודות הגרמנים, בהכנעה, בשקט וללא התנגדות מתוך גישה שעדיף כן „אחרת יהיה יותר גרוע". מהר מאוד החלו הגרמנים לחסל את הגיטו (כשבועיים לאחר הקמתו). הם היו מארגנים את האנשים במשלוחים של כ־3000 איש, כולם מאותו רחוב, מכניסים אותם לרכבת משא ומסיעים אותם לאי־שם. תוך מספר ימים נשלח כל הגיטו אל מחוץ לגבולות הונגריה. אני הייתי במשלוח האחרון. קצין גרמני הסביר לנו שאנחנו נוסעים לגרמניה ביחד עם משפחותינו ונעבוד במחנות עבודה למען המאמץ המלחמתי הגרמני. למרות שכבר שמענו מפי פליטים פולניים על זוועות הנאצים, האמנו לגירסה הגרמנית, אולי מתוך תמימות ואולי מתוך אופטימיות שהיתה חלק מהאופי היהודי: לקוות תמיד לנס ולעזרה מהשם.

הרכבת שבה נסענו היתה רכבת להובלת בהמות. הקרונות עשויים מעץ ורק אשנב קטן מאפשר לאור ולאויר לחדור. הכניסו אותנו כ־60 איש, בעמידה לקרון. רכוש לא יכולנו לקחת מלבד מעט מזון ולבנים לדרך. התנאים ברכבת היו קשים מאוד. מפאת הדחיסות והמחנק התעלפו אנשים רבים. את צרכינו נאלצנו לעשות בדלי שעמד בפינה. מים בקושי קבלנו — בשני דליים ל־60 איש. שומרי האס.אס. חלקו מכות בכל הזדמנות, ניסו להוציא מידי האנשים את שארית הרכוש שלקחו עמם, והתעללו במי שהתחשק להם בהנאה... משפחתי הצליחה למזלה למצוא פינה לישיבה בקרון וכך עברנו איכשהו את הנסיעה בשלום.

לאחר ארבעה ימי נסיעה אני זוכר, הצצתי דרך סדק בקרון וראיתי קבוצת אנשים בחוץ, לבושים בגדי פסים, מנפנפים לנו לשלום. הם נראו במצב טוב ומחזה זה שוב הפיח בנו תקוה שכנראה הספורים הנוראים ששמענו אינם נכונים.

לא עבר זמן רב והרכבת נעצרה. הגענו לאושוויץ. לפתע, בבת אחת, נפתחו הדלתות ורעם של שאגות, צעקות, מכות וכלבים מאיימים ניתך עלינו. הורידו אותנו במהירות ומיד חלקו אותנו לגוש גברים וגוש נשים.

היינו בשוק. לא ראינו מה נעשה סביבנו ולא עכלנו את המתרחש במחנה, וזו כנראה היתה מטרת הגרמנים.

במהלך המאורעות המהיר הזה נעלמו אחותי ואמי מעיני. לא הספקתי אפילו לומר להן שלום ומאז לא ראיתי אותן יותר.

אנחנו הגברים הובלנו מיד לבירכנאו (היום — אושוויץ א') ושם נערך המיון הגורלי — מי למוות, למשרפות, ומי לחיים. לא הבנו אז כלל מה פירושו של מיון זה ורק מאוחר יותר נודע לי שהנידונים למות הובלו עוד באותו היום לתאי הגז.

לאחר המיון עברנו תהליכים שונים בשרשרת נעה: הפשיטו אותנו, גלחו את שערותנו מכל המקומות בגוף ונתנו לנו בגדי פסים. אני זוכר בחור יהודי שישב שם בצד, ותיק כבר במחנה, והיה מגמגם לעצמו בשקט ביידיש „ידן, נישט גוד", כלומר, „יהודים לא טוב". אני זוכר שלא תפסתי מה כל כך לא טוב. עדיין לא הבנתי שאני נמצא במחנה השמדה.

בערב הובלנו לצריפים גדולים מאוד. בכל צריף ישנו כ־2000 איש והצפיפות היתה איומה. אנשים שכבו אחד על השני ומי שרצה לעשות את צרכיו (בחבית שעמדה בכניסה) כבר לא מצא את מקומו כשחזר. אז נפגשתי לראשונה במראות נוראיים: על גדר החשמל היתה תלויה גופת אדם שהתאבד, ועל יד המקלחת היו מושלכות מספר גוויות. ראיתי גם כיצד יהודים דוחפים אדם אל הגדר החשמלית. אחר כך התברר לי שהיה זה מלשין יהודי שאנשים התנקמו בו.

ביום הראשון באושוויץ לא קבלנו אוכל כלל. רק למחרת בצהרים הביאו לנו דודים עם מרק דלוח עשוי מסלק בהמות. כל 10 אנשים קבלו סיר. האסירים היו רעבים מאוד וגמעו אותו במהירות למרות היותו רותח. גם בימים שבאו אחר כך הסתכם מזוננו במרק, פרוסת לחם בערב ומשהו דמוי קפה בבוקר, שלא תמיד הגיע בכלל.

המקום בו שהינו היה מחנה מעבר. מדי כמה ימים באו להוציא ממנו פלוגות אנשים לעבודה. ידענו כבר שהגרמנים זקוקים בעיקר לבעלי מקצוע, ולכן כשיום אחד באו לקחת אנשים לעבודה הצהרנו אבי אחי ואני שאנו בנאים. רצה הגורל והגרמני הצטרך לבנאי אחד בלבד ובחר בי. לא הספקתי להפרד מאבי, והגרמני כבר הצעיד אותי לכיוון היציאה.

מתוך אינסטינקט (ואולי גם תמימות מסוכנת) נגשתי לאחראי אל הצריף והסברתי לו שבין האסירים נמצא הבוס שלי שאצלו עבדתי והוא בנאי מעולה ממני וגם השוליה שלו עמו. איש האס.אס. השתכנע ולקח גם את אבי ואחי איתו. כך נשארנו בנס שלושתינו ביחד, אולם לא לזמן ארוך. בדרך לאושוויץ ב', המחנה אליו צעדנו, עצרו את פלוגתנו והוציאו את כל הילדים, ביניהם גם אחי (הוא היה כבן 15 אך נראה צעיר יותר, חלש וצנום). זו היתה הפעם האחרונה שראיתיו. לאחר המלחמה ניסיתי לאתרו אך לא מצאתי זכר לו. אני משער שהובל לתאי הגזים, כמו אחרים.

אושוויץ ב' היה מחנה עבודה. כאן שיחק לי שוב המזל שבזכותו נשארתי בחיים. הקאפו הממונה עלי (קאפו — ראש

צריף) היה אדם טוב, סוציאליסט, גרמני שהיה עציר פוליטי. הוא הבין מיד שאינני בנאי אך התעלם מכך ונתן לי עבודות קלות. הוא הכניס אותי לעבוד בחממות שבהן גדלו ירקות למשפחות האס.אס. תפקידי היה לתקן את זכוכיות החממות שנסדקו בהפגזות. הייתי נכנס לחממה ענקית כזו, שאורכה מאות מטרים והיא ריקה מאדם, עם דלי פח בעל תחתית כפולה. הדלי היה מלא בטיט ושומר החממה, על אף בדיקתו המדוקדקת לא גילה את התחתית הכפולה. נהגתי לשפוך את הטיט על הרצפה, לקחת מספר עגבניות ולהכניסן לדלי ואח"כ להחזיר את הטיט. בצורה זו הצלחתי להשיג מעט עגבניות לעצמי, להביא קצת לאבי ואף למכור במחנה. ערכה של עגבניה אחת היה עצום — יכולתי להמירה בככר לחם שלמה. אילו היו תופסים אותי בגניבת הירקות ברור שהייתי מוצא להורג מיד, אולם ירקות אלו הצילו את חיי ובזכותם לא סבלתי מרעב קשה.

לאבי לא שיחק המזל. גם אותו לקחו לעבודת בנין אך מאחר שגילו שאיננו בנאי נתנו לו לסחוב לבנים כבדות ממקום למקום — עבודה שאיננה דורשת ידע אך החלישה אותו מאוד. באחד הבקרים, באוקטובר 22, כ־5 חודשים לשהותינו באושוויץ, רצתי לצריף של אבא וראיתי אותו עומד עם קבוצה קטנה. הוא היה כבר חולה וחלש מאוד. שנינו ידענו לאן מובלת קבוצה זו ומה צפוי לה. אני זוכר שלא יכולתי לדבר איתו, רק נתתי לו יד ובהונגרית אמרתי „אני אנקום את מותך" ורצתי למקום עבודתי. שנינו ידענו שזה סופו ולא היה יותר מה לומר.

החיים נמשכו כך עוד כשלושה חודשים. בלילות היו להבות המשרפות מאירות את פנינו ולאט לאט כל כך הורגלנו להם עד שהיינו מתלוצצים באירוניה על חשבון המתים. גוויות בני אדם כבר היו מראה של שגרה שאינו נוגע ללב. עם זאת הבהבה בלבנו כל הזמן התקוה שהצבא האדום, הרוסי, ישחרר אותנו.

ואז, באמצע ינואר, כשהחורף האירופי בעיצומו ומסביב שלג ורוחות קרות, הוציאו את אלפיים האנשים האחרונים שנותרו באושוויץ, רובם חולים — החוצה. קבלנו ככר לחם וקופסת שימורי בשר (נדיר ביותר עבורינו) והתחלנו לצעוד רגלית, בקור הנורא, לכיוון גרמניה. מצעד זה נקרא מצעד המוות ועוד ביום הראשון גוועו בו רבים רבים ממחלות, חולשה או פשוט קפאו בשלג. רק אלה שיצאו מאושויץ במצב פיזי טוב יחסית יכלו לעמוד בתלאות הדרך.

מדוע לא הרגו אותנו במקום? כנראה שהיו כבר חילוקי דעות במנהיגות הנאצית ורצו להשאיר מספר יהודים חיים שיוכלו לשמש כקלף מיקוח במשא ומתן. נוסף לכך המשרפות הופסקו ולא פעלו יותר.

המסע מאושוויץ לגרמניה ארך 4 חודשים. בדרך עצרנו ב־6 מחנות השמדה אחרים ובכל אחד שהינו כשבוע—שבועיים. תלאות מסע זו היו קשים ביותר אך קצר המקום מלספרם פה. רק ביום האחרון למלחמה, יום נפילת גרמניה, לאחר שברלין כבר נכבשה והיטלר התאבד, השתחררתי אני והייתי לאדם חופשי. היה זה ב־10 למאי 45.

נשארתי בגרמניה עד פסח 46. אז החלטתי לעלות לארץ והצטרפתי לקבוץ פרטיזנים מפולין. באיטליה הצטרפתי לברקאי. מאוחר יותר הייתי עצור בקפריסין ובמחנה בעתלית, אך אלה הם סיפורים נפרדים להזדמנות אחרת."

לסיכום ברצוני להוסיף דבר מה כללי:

צעירים רבים מאשימים את הדור שלנו בכך שהלך למות „כצאן לטבח". אני מנסה להסביר שיש להבין את הרקע לאי ההתנגדות שלנו. הסיבות הן מורכבות ואמנה רק חלק:

1. הגרמנים שברו אותנו נפשית בשיטתיות, עוד לפני מחנה ההשמדה. כשהגענו לאושוויץ כבר לא היה לנו כוח נפשי להתנגד.

2. כפי שהזכרתי קודם, המנהיגות היהודית הטיפה להתנהגות כנועה.

3. הנוער בגיל הלחימה (25) שיכול היה להרים את נס המרד, נלקח מוקדם יותר למחנות עבודה ונשארו רק מבוגרים ונערים צעירים.

זהו על קצה המזלג סיפורו של משה.

משה מעיד על עצמו שכשהיה צעיר יותר ניסה לשכוח את המראות שראה ולא לחשוב על השואה. אולם בשנים האחרונות הרגיש דחף וצורך עמוק לשוב ולהזכר בכל ואף להעלות זכרונותיו על הניר, למען ידעו הדורות הבאים מה שקרה.

מזה שנה הוא עוסק באיסוף חומר דוקומנטרי שקשור לנושא, מקיים קשר הדוק עם „יד ושם", אוני' חיפה ומורשת, ומקווה בעתיד להוציא לאור ספר.

נאחל לו עבודה פוריה.

שמעה וכתבה

אורנה

ביקורי במחנה דכאו

הכתבה דלמטה הופיעה בשבועון ההונגרי „ראי השבוע" בתאריך 82.6.10

ביקורי בן שלושה הימים בגרמניה חל בימי הזכרון להשמדת יקירנו. כעת בתקופת ימי הזכרון יורשה לי לספר על ביקורי המכאיב והנורא.

לפני מספר ימים נסעתי לעיר מינכן לטפל בענין העברת עצמותיו של הרב חיים אהרן ווייס רבה של הידאלמש ז"ל לארץ הקודש. שלשה ימים ביליתי בבירת בייערן שם התארחתי בביתו של ר' מאיר פרידמן יליד ארד ברומניה הגר ברחוב ריכרד שטראוס מס. 21. כנראה הופעתי החיצונית מצאה חן בעיני תושבי הבנין הגרמניים. כי למחרת הופיע צלב קרס ענקי על קיר ביתו של מארחי. בנו משה נגש להרחיק את הציור אבל אני עצרתי את ידו ואמרתי: לא מוישי: אם תוריד את זה היום יופיעו מחר שנים במקומו.

משך שלשה ימים בקר וערב התפללתי בבית הכנסת האורטודוקסי ברחוב פוסארד 15. כשהתעניינתי אצל אדם אחד האם קיים בקרבת המקום בית כנסת יהודי? ענה לי באדיבות: לך אדוני קדימה תראה בנין אשר לידו חונה אוטו משטרתי, זהו בית הכנסת שהנך מחפש. מלכתחילה לא הבנתי מה הקשר בין מכונית המשטרה ובין בית הכנסת. רק מאוחר יותר נודע לי שבית הכנסת עומד תמיד תחת פיקוח משטרתי. שמתי לב שבשעת התפילה עובר שוטר או שוטרת מזוין בסביבת ביה"כ כולל גינת הפרחים ובודקים במקל גם בין השיחים.

עד למילוי תפקידי עמדו לרשותי שני ימים פנויים. בראשון ביקרתי את בית הקברות בעיר פלדפינג (הנודע לשימצה) בחלקה היהודית בה נמים שינת עולמים הרבה אסירים יהודיים אשר נפטרו מיד אחרי שחרורם וביניהם משה ווילינגר ז"ל יליד סאטמאר, אשר משפחתו בישראל החליטה לפנותו ולהעבירו לקבורה בארץ הקודש. לצערי החיפוש אחרי קברו לא הביאו תוצאות.

למחרת ביקרתי את אחד ה„גי־הנום"ים של גרמניה את מחנה דאכאו. שלש השעות שביליתי שם הנם השעות הקשות והנוראות של חיי.

דאכאו: הוא קטן בהרבה בממדיו מאושביץ. אבל שטחו — תיאורו ותכנונו מזכירים מאוד את אושביץ. התעלה המקיפה את המחנה מלאה גם היום במים למרות שאין מי שיברח משם. גדר התייל מסביב ומגדלי השמירה עדיין במקומם. את הבלוקים (צריפים) הרסו אמנם, אבל בנותרים עומדות עדיין המטות בעלות שלש הקומות. כאילו רואה אני את עצמי בקומה השלישית.

מבין קבוצות המבקרים מגיעים לאוזני מילים עבריות. גיליתי שני זוגות צעירים מחיפה ואתם המשכתי בדרכי.

באולם הקולנוע מוצגים סרטים בני 23 דקות בשפות שונות בשעות 9—17 כל יום. בחרתי בשפה הגרמנית (הונגרית אין). הסרט מראה את המאורעות של שנות השלטון הנאצים מעלייתם לשלטון עד סופם. כל הזוועות, כל הסבל הנורא בסרט של 23 דקות.

שלשה בתי תפלה הוקמו בשטח המחנה. יהודי — פרוטסטנטי וקטולי.

אח"כ שמתי את צעדי אל „גי־הנום" ה„גי־הנום"ים. הראשון הוא תא הגאזים, בתקרה נראים החורים דרכם הכניסו את גרגרי ה„ציקלון". לוח שיש מזהיר: „סכנת מוות לנגוע בקירות". אח"כ נכנסתי לחדר התליות. בקורות נראים עדיין חתיכות חבלים.

שני חדרים משמשים כמשרפות. בראשון שני תנורים ובשני ארבעה. הדלתות פתוחות כפה פעור אשר כרעבים מחכות לבלוע את המנות הרגילות מלפני 38 שנים. זהו החדר היחיד בו עוצרת את המבקר שרשרת מתוחה בגובה של כמטר מקיר לקיר, ולוח השיש מזהיר: לא לעבור את השרשרת! אבל אני אשר במו ידי הובלתי כ־3.000 גופות לקבורה לא שם לב לאזהרה. אני נושם עמוק, מרים את רגלי וצועק: „בוראי קדושי" ואני נמצא כבר לפני התנורים הפתוחים. שש נשיקות לדלת התנור (לזכר ששת המיליונים) ובידי אני לא פוסק ללטף את הלבנים האדומים.

בפתח התנור אני מדליק עשרה נרות שהבאתי אתי. אף אחד לא העיר לי בהעברתי את השרשרת המתוחה.

בכי מר פורץ מגרוני כאשר אני מתחיל בקול בתפלת „א־ל מלא רחמים". לקול התפלה פורצים פנימה כמאה תיירים, מי ומי מצטלבים או נופלים על ברכיהם. אחדים מכסים את ראשיהם בחפצים שונים (רובם ככולם לא יהודים). בבכי מר פונים אלי ושואלים באנגלית — בהולנדית ובצרפתית וכו'. מלטפים את ידי, מנשקים את שולי בגדי. אחדים מחבקים ונושקים אותי. רוצים את כתבתי בארץ ומבקשים רשות להצטלם אתי. מלוים אותי לתחנת הרכבת ובעיניים זולגות דימעה (גם אני) נפרדים ממני.

בני ברק סיון תשמ"ב

נפתלי שטרן

מאת: **יצחק יהודה קלמר**
סופר ועתונאי
ארה"ב (סאטמאר—נאדיבאניה)

ולציון יאמר: איש ואיש ילד בה (תהלים פ"ז ה')
כל אחד ואחד מישראל אף על פי שנולד בארצות אחרות הריהו כאילו נולד בה

בדחילו ורחימו נוגע אני בחומר הזעיר ששרד אחרי השואה מתולדות העיר סטו־מרה (סאטמאר) אשר השתלבה והתנוססה בתולדות עם ישראל כמגדל־אור עד אחר תקופת השואה.

מיום שחרב הבית השני עוד לא קמה בישראל עיר על פני תבל בהתמזגות רבת הגוונים ובקצב הפעילויות בתרבות ישראל ביחס לממדיה, כמו סאטמאר.

דוממים ומוכי תמהון מביטים אנו על כל עדות המזכירה לנו אנשי מופת, שזיכו את המקום לגילוי אליהו בכל ימות השנה.

מתי ידע העם בשדרותיו הרחבות קהלות ויחידים שכל מעשיהם יהיו לשם שמים? נראה היה שכל חכמי נהרדעא, סורא ופומבדיתא הושתלו במשך הדורות למרכז בו גאה גאה הרוח, והיד היוצרת חידושי תורה, מדע, מוסר, ספורט, אמנות ואומנות.

מפתח חזן־חזון היה בידי מקהלות סאטמאר לפתוח צוהר ברקיע באמונתינו בזוהר שמי־עד ברינתם לשוכן בציון: רוממו לה' אלקינו והשתחוו להר קדשו... שם — לא הרחק מפאתי הקרפאטים חסידים ואנשי מעשה סללו אורחות קבועות להרבצת תורה ותרבות ישראל מרוממות הטרקלין משם השמים הבהירים החזירו לכל קדשי ישראל רעותא דלבא.

הבודדים שנמלטו מזעקות החורגות למרומים של צעירים וצעירות, זקנים וזקנות ותינוקות — עיפי־תעיה ומזי מכאוב יעברו ארצות נכר, חורבן ושממה, ספורי קברים, שנאת עולם וידמעו תפלה.

אמונת־הגאולה לא תכבה. נצח ישראל חי ופועם בלב כל־גולה ונידח. קמעא קמעא מצטיירים לפנינו קדושים וטהורים המזהירים: זכור את אשר עשה לך עמלק, הזומם ומנסה עדיין צרות ורדיפות חדשות. „מאן דפרע קנאיה — מחריב קיניה" (סנהדרין ק"ב).

עיני הקדושים מתיזות אש בלתי פוסקת ומורות לנו נתיבים חדשים עד סוף כל הדורות. ספר זה חצב כגלעד בלהבות איש. יד־ושם בלב העם לנוב חכמה משפת אמת, להדהד חידושי תורה מפי קדושים וטהורים, שיצאה נשמתב באחד. שלא ידעו ולא מצאו את מקום מנוחתם — ולא ידע איש את קבורתם.

תחילת חיבורן של התעודות הללו צוברת עדות בולטת בתולדות עם ישראל, שיהדות סאטמאר מחזקת ומעודדת כל מקימי מצוות הבורא, הרי לא כלו כל הקיצין בהאזנת שמים להאציל שמיעה ולקחי למידא על הארץ דקבעא קדושתיה.

יתאמצו הדורות הבאים לפענח את עיקרי תורתם של קדושי השואה עד קץ הימים.

כל החוזר על מעשיהם ודבריהם של מלאכי ה' צבאות, אשר סובבו אותנו מבלי שנדע על כך — זוכה להציץ בזיו השכינה.

יהודה פריד

זוכר אני היטב את סאטמר

מורי לשעבר ר' נפתלי שטרן קורא לנו מעל העמוד הראשי של ספרנו לזכור את סאטמאר. אני מרגיש כאילו הקריאה מכוונת באופן אישי אלי. לכן הנני שואל: האם אפשר לשכוח את סאטמאר? תשובתי היא אחת ויחידה: לא! אנו קוראים בתורה, כי כאשר פתר יוסף את חלומו המוזר של שר המשקים בבית הסוהר בקש ממנו: „כי אם זכרתני כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתני אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה". פרשת השבוע מסיימת: „ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו".

לא כמוהו כמונו צאצאי יוסף ואחיו. אנו לא רק שאיננו שוכחים, זוכרים אנו היטב.

מתקשה אני להעביר את מחשבותי אל הנייר. מלכתחילה חושש אני מביקורת הקוראים. אינני סופר, וגם הורי הקדושים לא חינכו אותי להיות סופר.

את רוב שנות נעורי ביליתי בנוסף לכותלי בית הספר — בבית הכנסת הגדול ברחוב ווארדומב. בהיותי חבר במקהלתו של החזן ריבל ז"ל בנצוחו של עורך הספר ואח"כ חזן־ראשי. עד כמה היו הורי היקרים ז"ל מאושרים לראות את בנם יהודה (יידו) במקהלה. זכורני כששרנו עם תוי הנגינה בידינו הסתכלתי לפעמים סביבי בבית־הכנסת וראיתי את הפנים המאושרות ושביעות רצונם של המתפללים. שמנה וסלתה של יהודי סאטמאר מלאו את בית הכנסת הענקי. כיצד התפללו זקנים עם נערים באיזו התלהבות, במיוחד בימים הנוראים. עד כמה היינו אנו חברי המקהלה מאושרים כי אנו נשארנו גבורי היום.

היכן הם האנשים והנשים היקרים האלה ? מתפללי כמעט שלשים בתי־הכנסת בסאטמאר וביניהם מאות רבות של ילדים ? נוסף לזה התלמידים הרבים של החדרים, בתי־הספר והישיבות ? את התשובה כבר קבלנו מאת הנביא ירמיהו לפני אלפי שנים. עורך ספר הזכרון גם כותב בדברי הפתיחה שלו: „בני יצאוני ואינם".

החיים התוססים היהודיים, השוק השבועי בכל יום רביעי, ההכנות לקראת שבתות וחגים, הצפיפות בחנות לדגים, המוני קוני ארבעת המינים לסוכות ומצות לפסח, הממהרים למקוה לטבול לכבוד שבת והג, התורים הארוכים לפני המאפיות לרכוש חלות. אושרם של חובבי הספורט לנצחונה של קבוצתם האהובה „בר־כוכבא" ופניהם העצובות כשהקבוצה הפסידה. כל זה מצד אחד. ומהצד השני השקט ההחליטי. מאות החנויות הסגורות והתחנות הריקות של הכרכרות של היהודים. כולם נתנו אין אותותם כי הנה שבת או חג היום.

יצאו ולא חזרו. ואנו זה כבר קרוב לארבע עשרות שנים „זוכרים ולא שוכחים!"

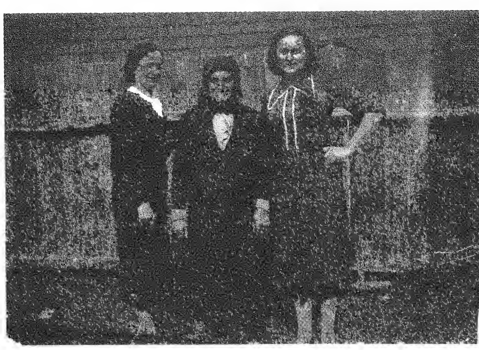
יש פתגם: את מי שכסתה האדמה צריכים לשכוח, ככתוב: „חזקה על המת להשתכח מן הלב". אבל מה אומר הפתגם על אלה שלא כסתה אותם האדמה ? את אלה שעפרם פוזר ע"י הרוחות על שדות סליזיה ועל חופי הווייקסל ?

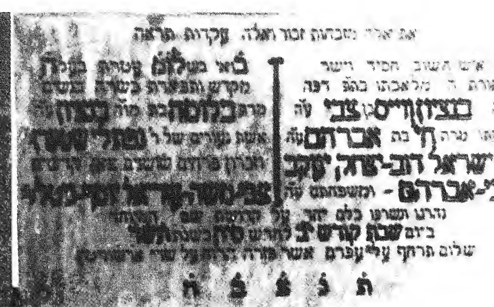
את אלה חייבים אנו לזכור גם אם אין רצונינו בכך. ובזה מצייתים אנו לקריאתו של עורך הספר:

זכור את סאטמאר!

תל־אביב עש"ק ערב ראש חדש שבט תשמ"ג.

1) מצבת זכרון באהל הקדושים בסאטמאר למשפחתו הראשונה של עורך הספר
2) משמאל: אשתו הראשונה של עורך הספר, בלומה, חותנתו וגיסתו ז"ל

1) Az Emlékkönyv szerzője első családjának emléktáblája a Mártirok kriptájában
2) balról: a szerző első felesége, anyósa és sógornője

המתאבדים בגיטו

מחלת ההתאבדות לקחה את קרבנותיה גם בגיטו סאטמאר, כמו בכל עיר אחרת ברחבי הונגריה, בלי שידעו בגיטו אחד מה שמתרחש בגיטו השני.

היו אנשים־יהודים שלא היו מסוגלים לסבול את העל־בונות ואת העינויים. ולא יכלו להשלים עם העובדות. ובמקום ליפול בידי מבקשי רעתם שאלה יחסלו אותם, העדיפו לקחת בידיהם את החבל או את כוס התרעלה, ואלה עזרו להם לעבור „לעולם שכולו טוב״.

גיטו סאטמאר נתן את קרבנותיו די והותר. בדברי הפתיחה שלי כבר ספרתי שכ־30 הלויות שקיימנו, וביניהם היו תשע מתאבדים. לכל מקרה ומקרה יש לו הסיפור משלו.

מתוך תשעת המתאבדים נזכרתי לצערי רק בשמונה, בשמו של התשיעי אינני מסוגל בשום אופן להזכר. גם סדר ההתאבדות לא זכור לי. לכן אזכיר אותם לפי סדר א—ב.

א) דענעש אננה

דענעש אננה בתו השניה של דענעש שאנדור העורך־הראשי של העתון היומי ההונגרי „סאמוש״, שמה קץ לחייה, והיא רק בת 20 אביבים. כנראה שבגלל השינוי במצב, לא בטחה בנישואיה עם ארוסה הנוצרי־פרוטסטנטי.

אביה דענעש שאנדור למרות שהיה אחד מהאנשים הנאמנים ביותר למפלגה ההונגרית, הוכנס לגיטו יחד עם משפחתו. למרות ששיתף פעולה למעלה משתי עשרות שנים עם פיגוש אלברט ארור זכרו, ועם אחרים מהאצולה ההונ־גרית. אף אחד לא נקף אצבע בשבילו. אפילו עמבער גיזה חבר הפרלמנט, וקולצעי פרנץ הממונה על המחוז.

גם הארוס האהוב והנאמן לא עשה מאומה כדי להציל את ארוסתו החיננית מהגיטו, לא היה לו קשה להחביאה, אבל לא עשה מאום. כשנודע לו סופה המר, רץ במהירות לארגן לה הלויה נוצרית ולקברה בבית־הקברות הנוצרי. הוא דאג גם לארון מתים מפואר, ולשמלת משי ורודה, לא חסרו גם גרבי משי וסרט לראשה, ועוד בקבוק בושם.

כותב שורות אלו הכניס אותה לבושה הדר אל תוך הארון הנהדר בעזרת הארוס השכול. לפני ההלויה הגיעה לחדר המתים משלחת רשמית לבדוק את הגופה. כותב שורות אלו אולץ באקדח לפשוט את בגדי הנפטרת, על הבדיקה המבישה מוטב לא לכתוב.

כשעה לפני ההלויה באו להפרד ממנה אחותה הבחירה עם בעלה לאסלו בארדלאי. אני ממש התחננתי אל האחות בנוכחות בעלה: גבירתי הנעלה אמרתי בקול חנוק, נקבור את אחותך לפי מסורת יהודית בבית־הקברות היהודי.

קאטו דענעש אותתה בראשה: לא!

אני לא ויתרתי והמשכתי לבקש ממש בקול בוכים.

גברת נעלה, אדון בארדלאי, האם אינכם מרגישים את הסכין החדה על גרונכם? האם אינכם רוצים לראות מה עוללו לכם ידידיכם ההונגרים?

דענעש קאטו הפנתה אלי את פניה מלאות הכאב ואת עיניה זולגות הדמעות.

אדוני הרב אמרה:

זוהי אירוניה גורלית שאחותי תשכב בבית־קברות נוצרי.

ובכן היא קבורה בבית־הקברות הריפורמי־נוצרי על־יד תחנת הרכבת. הכנסיה אמנם קדשה אותה כנהוג אצלם, אבל התלכלכה על־ידי משפחתה.

שכבי בשקט אננה־לה, חלמי יפות על תקופת ארוסייך, ועל התנהגותו השחקנית של ארוסיך.

ב) ד״ר פקטה שמו

ד״ר שמו פקטה רופא עינים יליד סאטמאר (בנו של אלברט שווארץ) גר ברחוב ארפד ע״י בית המחוז. (תמונתו ותולדות חייו הצבאיים ראה באלבום של יוצאי הצבא, שם).

ד״ר פקטה רכש זכויות רבות כאחד מראשי הקהלה הסטאטוס־קוו. היו לו יותר זכויות בפעולותיו כרופא־ראשי של בית־החולים היהודי בסאטמאר. לזכותו יאמר שבית החולים עלה ברמתו עד ששמו הלך לפניו. זכויות רבות רכש יחד עם יו״ר ועד בית החולים טשענגערי־מאיער שאנדור ז״ל.

ד״ר פקטה היה גם המארגן של בית־החולים בגיטו, בביח״ר לכובעי־קש של דוד יהושע גרוס, ברחוב פטופי.

למרבה הצער זימן הגורל שד״ר פקטה בעצמו היה הנפטר הראשון של בית־חולים זה. הוא שם קץ לחייו בשתיית רעל. למרות שהיה רופא מומחה, טעה בדיאגנוזה שלו. הסטרי־כנין שרשם לעצמו, לא גבר על טבעו הנוקשה רק אחרי שלשה ימים מלאים עינויים נוראים.

השלטונות „טובי הלב והנפש״ התירו למשפחה: רעיתו, שתי בנותיו וחתנו המהנדס בורוש, ללוותו לדרכו האחרונה.

היה זה כבר עם רדת הלילה. אני הוריתי לקברן לכרות את הקבר על־יד אביו אלברט שווארץ. אבל רעיתו הגב׳ פקטה הצביעה אל עבר המקום הפנוי ליד קבר אביה יעקב רייטר, ואמרה: כאן ינוח בעלי על־יד אבי.

גבירתי הנעלה אמרתי: המקום ההוא מיועד עבורך לאחרי מאה ועשרים. הגב׳ פקטה התעקשה למלא את מבוקשה באמרה לי: אדוני החזן־הראשי, האם מאמין אתה שאני אקבר בבית־קברות זה? אני לא מאמינה.

מבוקשה של הגב׳ פקטה נתמלאה.

למיטב ידיעותי לא חזר מהמשפחה אף אחד.

ג) גרו שאנדור

בדברי הפתיחה שלי כבר הזכרתי את מקרהו הטראגי של שאנדור גרו, שהיה הקרבן של בית „מכות הכסף". האיש טוב הלב והישר לא היה מסוגל לסבול את העינויים הנוראים ואת הנסיונות. שם קץ לחייו האצילים ברעל בבית־הכבוד של דירתו בגיטו (בית שוועד ברחוב זריני). אחד מדיירי הבית מצא אותו ללא רוח חיים.

על המקרה היינו צריכים להודיע למשטרה. המשלחת המשטרתית הורכבה מהתלין הידוע קצין המשטרה ד"ר שארקוזי ימ"ש. ורופא אחד בשם מירוש. הגופה שכבה כבר על השלחן ואני קבלתי את הפקודה להפשיטו מבגדיו. על הגופה נראו היטב סמני מכות נוראים ופצעים פתוחים שותתי דם.

הרופא האישי של גרו הוזמן להעיד בענין. היה זה הד"ר טיבור קוברי אשר עמד במבחן והעיד בעוז ובמרץ על מה שסיפר לו גרו אתמול, כשהוזמן לתת לו עזרה ראשונה.

הוא הצביע על הפצעים ואמר: יודע אני ממה וממי הפצעים האלה. אלה באו מהמכות הנוראות שקבל בבית „מכות הכסף" כדי שיגלה את מחבוא אוצרותיו.

חברי המשלחת עקמו את אפם, ובתנועות ידיהם דחו את האשמות שהשמיע ד"ר קוברי.

כל זה עזות מצח והמצאות של מוחות היהודים הם, בטח הוציאו את זה מהתלמוד. חוצפה ללא גבול ללכלך את שמו הטוב של השלטון ההונגרי. אבל שלם ישלם עבור זה הרופא־הבור קוברי. ואני אלמד עוד לקח את ממציאי הרכילות.

גרו שאנדור נקבר באותו יום בבית־הקברות סטאטוס־קוו בשורה הראשונה בצד ימין ליד קבר רעיתו שנפטרה לא מכבר.

לוא היו מזמינים אותי לסרט „עמוד האש" לספר זוועות, יכולתי להתחרות בהרבה עם אחינו מפולניה, ועם כל מה שספרו.

ד) ד"ר גיורג אוסקר

הרופא האהוב ברבים ד"ר גיורג אוסקר שם קץ לחייו ברעל בחדר הרפואי שלו ברח׳ האם יאנוש.

האם נאמר שהיה זה מזל שמצאו אותו והכניסוהו לבית החולים העירוני ברחוב אישטוואן, שם קבל שטיפת קיבה ויצא מכלל סכנה? לא!

בשעת הטיפול ארגנו האחיות הרחמניות „מיסה" והתפללו על חייו של ד"ר גיורג.

כשחזר להכרתו בקש מאחת האחיות שתביא לו קופסת סיגריות. ד"ר גיורג נצל את הדקות אשר הותירו אותו לבד בחדר, הוא הפשיט את אחד השרוולים מהפיז׳אמא והכניסו בכל כוחו אל תוך גרונו וחנק את עצמו. כשחזרה האחיות עם הסיגריות, לא היה למי להצית.

אנו קבענו את הלויתו לשעה חמש אחה"צ. באנו עם ידידי ברקוביץ לחדר המתים כבר בשעה אחת וחצי להוביל את הנפטר לבית־הקברות. ירדנו למרתף המתים. השכבנו את הגופה על האלונקה כדי להוציאו על עגלת המתים אשר חכתה לנו ברחוב. שנינו היינו עייפים עד כדי כך, שלא היינו מסוגלים להרים את האלונקה. יצאתי אני להביא עזרה.

א־לי שבשמים! מה ראו עיני.

על הככר שלפני שני בתי־החולים (האחד של האחים הרחמניים), התאספו כמה מאות מתאבלים. אנשים ונשים בלבוש שחורים עם הרבה זרי פרחים בידיהם, ואשר באו לחלוק את הכבוד האחרון לרופא האהוב עליהם, כי השמועה על מותו של ד"ר גיורג עשתה לה כנפיים.

הדבר לא מצא חן בעיני, מי יודע? השלטונות עלולים להאשים אותנו בארגון הפגנה. ורק זה חסר לנו.

חזרתי אל ברקוביץ והבעתי בפניו את חששותי. ברקוביץ הצדיק את דברי והציע לחכות חצי שעה. אבל זה לא עזר כלום, כי מספר המתאבלים עלה וגדל.

הצעקות הגיעו אל המרתף.

אנחנו רוצים לראות את הרופא היקר.

מדוע עשה לנו את זה?
הוא הציל את הילד שלי.
הוא ריפא את אשתי.
הוא החזיר לי את בעלי. וככה הלאה.

פחד נפל עלינו, מה יהיה כאן? רעיון נועז עלה במוחי. יצאתי וטפסתי על גג עגלת המתים, הרמתי את זרועי ובקשתי שקט. הקהל נענה.

רבותי! גברותי! צעקתי. אני מודה לכם מאוד בשם הרופא האהוב הנפטר על הפגנת האהבה הזו. אבל נא להבין ולהתחשב בנו, כי אנחנו נפול בבוץ. יאשימו אותנו בארגון הפגנה. אנא התפזרו בשקט ובואו בשקט בשעה חמש לבית־הקברות היהודי, שם אפרד בשמכם מהרופא הטוב.

הקריאה מצאה לה אוזנים קשובות. ההמון התפזר בשקט. ואנחנו אספנו את כל כוחינו, העלינו את האלונקה. הסוסים הרימו את רגליהם ורצו בכל כוחם. טהרנו, הלבשנו וקברנו את ד"ר גיאורג אוסקר במהירות, בכדי למנוע הפגנה חדשה.

למחרת ספרו לנו על ההמונים שבאו להלויה וחזרו הביתה באכזבה.

ה) ד״ר **רווז גוסטאב**

ד״ר רווז גוסטאב רופא אף־אוזן וגרון שם קץ לחייו בזריקה עצמית בדירתו בגיטו ברחוב פטופי (בית ר׳ יוסף פריינד). דיירי הבית מצאו אותו ללא רוח חיים. על ידו היה מונח גליון־אישור מאת הכנסיה הקתולית בטור־טערעבעש. שד״ר גוסטאב רווז רופא מסאטמאר המיר את דתו לקתולי בשנת 1941. האישור היה חתום על־ידי ראשי הכנסיה .יודעי דבר בבית אמרו, כי במעשהו זה רצה ד״ר רווז להפגין על היותו קתולי ורוצה להקבר כקתולי. וזו היתה דעת משפחתו.

עלי הוטל התפקיד (יותר נכון — המצוה), להוציא את הגופה ליד הבאר שברחוב באטהורי. שם כבר חיכו לנו הכומר עם הפמליה שלו. כבר ממרחק הרגשתי את ריח עשן הקטורת בו „קידש״ הכומר את גוסטי.

אני השכבתי אותו אל תוך הארון.

על דבר אחד אני מעיד. ד״ר רווז גוסטי לא שוכב יחידי בקברו. יש לו שותף לשינה. הארון היה בנוי עם צלב ענקי מוזהב, ועליו שכב באורך של כמטר ״ הנוצרי. עוד עלי לציין שד״ר רווז הזריק אותה זריקה גם לאמו האלמנה רווז ולאשתו ד״ר בלנקה קסריאל. אבל אותן הצליחו להציל למען אושביץ.

אני איני מוסמך להביע את דעתי בנדון ,אבל חוששני שיש בדבר רצח, רצח כפול. רצח אם ורעיה (הן אמנם נותרו בחיים). הא־ל הכל יכול הוא המוסמך לשפוט בדבר.

ו) **יהודה שטרן**

לא רבים הכירו אותו בסאטמאר. היה זה ר׳ יהודה שטרן. יהודי פדנטי וסימפטי היה עם זקנקנו הקטן ועם משענתו בידו עשה את טיוליו היום יומיות ברחוב פרקש אנטל בסביבת הבית הלבן.

הזקן הגיע לסאטמאר לא הרבה לפני המאורעות של הימים ההם. הוא בא מברלין שם היה גר שנים רבות. (היה אחיו של סוחר הדגים שטרן באטשי).

הדבר קרה ביום א׳ ראשון של חג השבועות. פתאום העירו אותי השכם בבקר בדירתי בגיטו (בית התלמוד תורה ברח׳ פטופי). קראו לי לבוא במהירות כי מצאו אדם תלוי בעליה של המאפיה שווארץ בפינת הרחובות בעם־באטהורי.

באתי למקום. בחצר חיכתה קבוצה גדולה של סקרנים. אני מיד טפסתי בסולם למעלה (אף אדם אחר לא העז לעלות אתי). שם מצאתי תלוי על חבל את ר׳ יהודה שטרן שהכרתיו מטיוליו. גופו היה כבר מאובן. נראה היה שמת כבר לפני כמה שעות. לא רציתי לפעול ללא נטילת רשות מהמשטרה, וגם כוח לא היה לי להורידו לבד.

בינתים ערכתי הסתכלות בעליה. מצאתי בקרבת הנפטר ארגז. עליו מכתב סגור כשעליו בקבוק של רפואות קטן, תוכנו חצי. על המעטפה כתוב ביידיש (צו מיינע טייערן) לאהובי.

בהתחשב עם קדושת היום לא פתחתי את המכתב.

על הבקבוק מודבק פתק קטן ועליו כתוב בחמש שפות:

בלשון הקודש	אזהרה! סם המות.
ביידיש	אכטונג גיפט.
בהונגרית	Vigyázat mèreg
בגרמנית	Achtung gift
	Atentiune
ברומנית	pericol de moarte

אחרי דקות ספורות הגיעה המשלחת הידועה: בראשה קצין המשטרה ד״ר שארקוזי. המשלחת קבעה ש„הנפטר מת״.

נקבע עוד שהנפטר רצה להיות בטוח במעשיו, שתה קודם מהרעל עד חצי הכמות, והיה לו עוד כוח לתלות את עצמו.

עיניו החדות של שארקוזי הבחינו שבכיס המעיל הקטן נמצא שעון זהב ענקי תלוי על שרשרת זהב ארוכה. שארקוזי הוריד את השעון בידים זריזות, הכניסו לכיסו ואמר לי: את זה אני מחרים לטובת האיגוד „בארוש״, את הקבלה נעביר אל המועצה היהודית.

חבל על הטירחה אדוני הקצין, אמרתי, אני כבר אמסור להם בעל־פה...

המפלצת הוציא את אקדחו וסיבב אותו נגד פני ואמר: אם לא תבלום פיך תקבל מיד כדור. אני הכרתי את מנהגו זה והייתי רגיל לאיומיו, אבל את פי בלמתי.

אחרי זה עוררתי את תשומת לבו למכתב. שארקוזי זרק הצידה את הבקבוק, קרע את המעטפה הוציא את המכתב ואמר לפתע: זה כתוב בכתב משה (היה כתוב ביידיש). שארקוזי הושיט לי את המכתב ואמר: תתרגם לי את זה מלה במלה להונגרית. אתן את זה עוד למישהו, ואם רימית אותי יקברו אותך היום.

ברוך־השם לא קברו אותי. תרגמתי לו את התוכן להונגרית טהורה בשפת פרחים.

כששמע הבאנדיט את התרגום, הפכו פניו לירוק ולכחול.

שארקוזי אמנם אסר עלי לגלות את תוכן המכתב, אבל לכם אהובי אגלה אותו, והנהו:

אני מבקש סליחה מאת משפחתי האהובה עבור הצער שמותי גורם לכם. בחלקו הרב מטפל המכתב בענינים משפח־תיים. נראה שהזקן אהב בדיחות, כי ההומור לא סר ממנו גם בשעותיו האחרונות.

וזהו סיום המכתב:

היטלר עלה לשלטון בברלין בשנת 1933, ברחתי מפניו לוינה.

בשנת 1938 רדף אחרי לוינה. ברחתי מפניו לבודפשט.

בשנת 1944 בחודש מרס רדף אחרי לבודפשט, ברחתי מפניו לסאטמאר.

אחרי מספר ימים השיג אותי בסאטמאר, ברחתי מפניו למקום שאני נמצא כעת.

אני מתכבד להזמין אותו שירדוף אחרי גם בפעם החמישית.

שארקוזי חטף מידי את המכתב ואמר: אתה תשכב עוד היום פגר בבית־הקברות היהודי.

ברוב חסדי ה׳ עברתי את המאורעות ב־40 שנים.

את ר׳ יהודה שטרן קברנו באותו יום בחלקת הגיטו בבית הקברות של הקהלה סטאטוס־קוו.

ז־ח) ווייס אלברט ואשתו

התאבדות הזוג ווייס היתה הנוראה מכולם. בגלל שבחרו למות בצורה כה איומה, שלא רק לראות, אלא לכתוב עליה לאחר שנים רבות, זהו דבר נורא.

אדם מכובד ונעים בסאטמאר היה ווייס אלברט בעל חנות זכוכית וחרסינה בככר המרכזית.

הזוג ווייס לא חיכו שיכניסום לגיטו, וכדי לחסוך לעצמם עלבון וסבל, שמו קץ לחייהם בצורה נוראה בביתם. בפינת הרחובות טומפה—יוזף פוהרצג.

שניהם היו קרובים לגיל השמונים.

כוח על אנושי היה להם כשבחרו את צורת מותם.

כשנכנסנו לדירה, כביכול המשלחת ביניהם בר־נש אחד שכינה עצמו האדון „התובע הכללי" וגם אני.

אוי ואבוי! כיצד אכתוב מה שראיתי. תמונה נוראה המזעזעת גוף ונפש, נתגלה נגד עיני. שם שכבה על השטיח הגב׳ ווייס ללא רוח חיים. על ידה הכלבלב המורעל. ועל קולב הבגדים מול הראי תלוי על חבל התנודד ווייס אלברט המסכן. הדבר נראה מוזר מאוד, כי בצוארה של הגב׳ ווייס לא היה חבל. מנגד נראו סימני הלחץ של החבל, כיצד זה נעלם?

הדירה היתה נעולה מבפנים. היה צורך לפרוץ אותה.

נתברר אחד מהשנים: א) הגב׳ ווייס תלתה את עצמה במו ידיה. ב) ווייס אלברט תלה את אשתו.

כפי שכתבתי כבר על צווארה של האשה לא היה חבל, אבל סימני החבל נראו בברור. יש איפה להניח שווייס תלה את אשתו, ואחרי שמתה הוריד אותה והשכיבה על השטיח. לקח את החבל מעל אשתו ותלה את עצמו באותו החבל.

אני חוזר: הגירסה השניה הזאת היא נוראה מאוד.

קוראי היקרים:

האמינו לי שאני מחוסן היטב בשטח זה, מהגיטו כמו כן מהלאגר. בשעה שאני כותב שורות אלו, אני יושב כמסומם ומסתכל בשלחני ורואה ממש נגד עיני כל מה שכתבתי כאן.

אני נכנס להול של בית ווייס, פתאום אני רואה שני ווייס־ים תלויים על הקולב. האחד הוא הווייס האמיתי. השני משנהו בראי. עיני שניהם מביטים אלו באלו. בררררר...

בסלון על הספה היו שתי ערימות בגדים לבנים. היו אלה ה„תכריכים" שהכינו הזוג ווייס במו ידיהם. כל הדרוש היה בערימה ואפילו יותר. אלברט ווייס הכין גם את התפילין. הוא לא ידע שבזה אין צורך. היה שם גם מכתב „צוואה" בו הם תורמים את כל רכושם לקהלת ה־סטאטוס־קוו.

המשלחת נתנה „בלב רחב" את רשיון הקבורה. אני בקשתי רשות לקחת את התכריכים, אבל היועץ המשפטי סרב בפנים קפואות להענות לבקשתי. אני העזתי לערער על סרובו ואמרתי: אדוני הנעלה! הנה עיני כולנו רואות שהנפטרים הכינו את בגדי המוות שלהם, במטרה להלביש אותם בהם.

תמימות דברי השפיעו על „לבו הטוב והאציל" ואמר: טוב. את החלוק הלבן אשר היהודים לובשים ביום כפור, את זה אני מרשה לקחת.

אני בלעתי את רוקי ואמרתי:

אדוני רב החסד! כמנהל טקס־ראשי של הקהלה היהודית אני מתכבד להצהיר בשם הנפטרים: „או הכל או כלום", אז כלום נבח ה„אדון רב החסד".

הצלחתי בכל זאת ברגע מתאים להכניס לכיסי את שתי זוגות הגרבים הלבנים. לפחות את אלה ילבשו משלהם.

עוד היום הרבה שנים לאחר המעשה חושבני, שבעמדתי זו הקפדתי עד כבוד המתים. המקרים של הזוג ווייס ושל ד״ר גיאורג אוסקר היו באותו יום.

הצלחתי תוך זמן מה להשיג תכריכים נאים בשביל שלשתם. הרופאים טרם הוכנסו לגיטו. נכנסתי אל הרופא ד״ר בוזאשי אלברט ברחוב ראקוצי, ספרתי לו מה שקרה ואין בגדים למתים. ד״ר בוזאשי פתח לרווחה את דלתות ארון הבגדים שלו. בבקשה אדוני החזן־הראשי, קח כמה ומה שאתה צריך.

שלשתם הובאו למנוחות עולמים בבית־הקברות סטאטוס־קוו בסאטמאר.

עלי לציין עוד:

על פי דעת בית הדין הרבני נחשבו המתאבדים כאלה שמגיע לטפל בהם כפי מסורת ישראל.

אחרי המלחמה הועלתה ההצעה להעביר את עצמותיהם של ד״ר רווז ושל הבת דענעש לקבר ישראל.

הועמדו זו מול זו שתי ההלכות: א) אף על פי שחטא ישראל הוא. ב) רצונו של אדם זה כבודו.

הלכה מספר שתים היא שניצחה! מאחר שזה היה רצונם, ישארו איפוא במקום שבחרו בו.

40 שנים עברו מאז. וכפי שכתבתי בדברי הפתיחה שלי, הזכרונות משתפשפים אט־אט. אבל לא כן הזכרונות של הזוועות. כל מה שספרתי לכם לעיל, לא פנטזיה אלא:

הכל אמת ונכון.

בני ברק תשעה־באב תשמ״א

נ. ש.

רשימת בתי כנסת ובתי מדרש בסאטמאר עד השואה

1) בית הכנסת הגדול האורטודוקסי ברחוב ווארדומב

2) בית המדרש שער־התורה אשכנזי

3) בית המדרש דחברה משניות

4) בית המדרש דחברה מחזיקי תורה

5) בית המדרש החסידי הגדול ברחוב באטהורי

6) בית הכנסת של הקהלה סטאטוס־קוו

7) בית המדרש חברה קדישא ברחוב ווארדומב

8) בית המדרש תלמוד תורה ברחוב ווארדומב

9) בית המדרש תלמוד תורה ברחוב פטופי

10) בית המדרש דחסידי ויז'ניץ

11) בית המדרש אורשובר

12) בית המדרש של הסתדרות המזרחי

13) בית המדרש של ר׳ חיים הלברשטם

14) בית המדרש של ר׳ הרשלי הלברשטם

15) בית המדרש של ר׳ חנא הרש

16) בית המדרש של משפחת מרקוביץ

17) בית המדרש של משפחת גוט

18) בית הכנסת בפרבר „נעמעטי"

19) בית המדרש בפרבר „סענטבער"

20) בית המדרש של ר׳ בערצי לייפר

21) בית המדרש של הרבי מביקסאד

22) בית המדרש של ר׳ אהרן רוט

23) בית המדרש של ר׳ שמחה רייטר

24) בית המדרש של בעלי תעשיה זעירה

25) בית המדרש של „תפארת בחורים"

26) בית המדרש הגדול של מהרי"ט

27) בית המדרש של ר׳ שלום שווארץ

מצבת קבורתו של נחמיה שפיגל על הר המנוחות

A Nachemja Spiegel sirköve a Hár-Hámenuchoten

חיפוש משטרתי בבתי הכנסת

בבית הכנסת חיפשו את המשדר הסודי

ההונגרים היו מומחים למצוא ענינים להפריע את מנוחת היהודים. אחד מהם היה ביום שבת (שמיני) אחרון של פסח תש"ד.

בדרך כלל היינו כבר מוכנים לדברים רבים לא נעימים. הרוחות שנשבו הביאו עמם כל מיני ידיעות. העצבנות עלתה. כבר־כבר הגיעו לאוזנינו שמועות, שמתכוננים לסגור את היהודים לגיטאות כדוגמת פולין.

באותם ימים עברו את סאטמאר באלפיהם גדודים גרמניים אשר סבלו את המכה האנושה מהרוסים בסטאלינגרד. וכעת הם נסוגים ותופסים עמדות חדשות בהונגריה.

כמו שהטובע במים האוחז כל קש הבא לידו. כך נאחזנו בשמועות השונות, שאולי — אולי, נסיגה זו תביא לנו תקוות חדשות, אבל רק לימים ספורים.

ביום אחד כשהנסיגה היתה בעיצומה, יותר ממה שראינו עד כה, ליוינו לדרכו האחרונה את גיזה רוט הזקן מהארמון „מוהי". מסע ההלויה עבר דרך הרחוב אטילה לכיוון בית־הקברות.

כפלא נראו בעינינו ההתנהגות הבלתי רגילה של הצבא הגרמני, האדיבות והכבוד מצד החיילים כלפי מסע ההלוויה. הדבר יצר שוב תקוות חדשות שמשהו קורה כאן.

ברחובות ארפד ואטילה היה בלתי אפשרי להפיל מחט בשל הצפיפות הנוראה. למרות שהחיילים הגרמניים ראו שכזו היא ההלויה יהודית. עצרו ועמדו כחומה משני הצדדים שההלויה תוכל לעבור ללא כל הפרעה. ועוד פלאי־פלאים, הקצינים הרימו את ידיהם להצדעה לכבוד הנפטר. ככה התחלפו משעה לשעה התקוות עם האכזבות.

באוירה זו הגיע עלינו חג הפסח, אשר לא מוגן מההפרעות השונות.

עשינו את היום האחרון של פסח בבית הכנסת הנהדר אשר היה מלא מפה לפה בהמוני המתפללים. היה יום הזכרת נשמות.

תפלת השחרית וקריאת התורה התנהלו ללא כל סימני הפרעה, בדיוק לחשנו את „השמונה עשרה" של תפלת מוסף. אני עברתי לפני התיבה. מאחורי נשמע לאזני רשרוש בלתי רגיל. לא רציתי לפנות אחורה לראות את סיבת הרשרוש אשר התקרב אלי אט אט.

כשעקרתי את רגלי אחורה בתפלת „עושה שלום" הבחנתי שאני מוקף ע"י שלשה או ארבעה שוטרים הונגריים השולפים אקדחים, בערך כמספר הזה גם חיילים גרמניים אם כידונים בידיהם, ושנים שלושה אנשים בלבוש אזרחי. הדלתות והחלונות נשמרים בידי חיילים אוחזי נשק.

אני ניסיתי להראות רגוע. בינתים נגש אלי אחד האזרחים ושאל אותי באדיבות:

סלח לי אדוני, האם אתה הוא יושב־ראש בית הכנסת ?

לא בבקשה, אני החזן־בעל התפילה, עניתי רגוע בהתחשב עם המצב.

בבקשה, הואל בטובך להראות לנו את המשדר בו אתם עומדים בקשר עם הצבא הרוסי.

אני נהייתי יותר רגוע ביודעי שהדבר המבוקש אין אצלינו.

ראה בבקשה, המשיך באדיבות. חבל להכחיש. בידינו מידע מדוייק על כל מה שאתם עושים. מוטב שתגלה את המשדר מרצונך הטוב, כך זה יכול לעלות לכם בזול.

פחד נפל עלי. בטחוני לא היה כבר כה חזק. מי יודע ? אולי יש כאן פרובוקציה ? אולי הבריח מישהו את המשדר לבית הכנסת בחשכת הליל ?

כנראה הבחין במבוכה שלי אבל המשיך הלאה באדיבות. מוטב לך ולכולכם אם תגלה את זה מרצונך.

אט אט חזר בי בטחוני ובמנוחה עניתי:

אדוני הנכבד, כאן אין דבר כזה שאתה מבקש ממני, מעולם לא היה וגם לא יהיה.

אז נראה לי שנצטרך לפעול בכוח ? שאל.

אדוני, עניתי. המידע שאתה מדבר עליו יכול להיות המצאה רעה והוצאת שם רע עלינו. חבל שלא באתם מוקדם ברבע שעה, יכולתם לשמוע את התפלה לשלום המלכות שהיהודים אומרים כל שבת ובכל חג למען המושל הוד־רוממותו, למען הצבא ההונגרי ולמען ממשלת הונגריה, למרות שהממשל הנוכחי אינו נוטה חסד אלינו, זה אצלינו מצוה הלכתית.

כל זה נשמע מאוד יפה אדוני הרב, אמר, אבל למרות כל זה המשדר נמצא כאן.

אין ! ושוב אין ! עניתי כבר בחוסר סבלנות.

אז אם אינך מגלה לנו נחפש אנחנו, אנא עמוד הצדה בבקשה.

אני זזתי הצדה 2—3 צעדים. השוטרים והחיילים הקיפו אותי חזק כאילו אני רוצה או יכול לברוח.

החוקר נגש אל עמוד התפילה, פתח את דלתו, הוציא את המגירות, הוציא גם את הסידורים והטליתות, בדק הכל בקפדנות מבחוץ ומבפנים בלי למצוא משהו.

נו, כאן אין כלום, נלך הלאה.

שנים־שלשה עלו במדרגות אל ארון הקודש וניסו לפתחו, אבל לא הצליחו כי לא ידעו את דרך הפתיחה. הם בקשו ממני לגשת לפתחו. אני נגשתי ופתחתי, והם הודו לי על כך.

על אצטבאות ארון הקודש עמדו בשורה ובסדר למעלה מעשרים ספרי־תורה, ואלה הפריעו בחיפוש. הוא כבר־כבר התחיל להזיז את הספרים. אני הרמתי את ידי לאות בקשה לדבר, ואמרתי.

אדוני! נראה לי כי גם אתה אדם אדוק בדתך. גם לכם יש דברים מקודשים. אלה הם קודש־קדשים אצלינו. אנא הרשה לי להוציא את אלה למקום מתאים בעזרת מישהו, הרשות ניתנה.

אני קראתי לשמש בית הכנסת ובעזרתו העברנו חלק מהספרים על שלחן הקריאה, וחלק בידי אנשים שישבו בקרבת המקום. ארון הקודש עמד אחר כך ריק.

החוקר הוציא כלי עבודה מאשר הביאו אתם. הוא הוריד (אמנם בקושי) את כל הקרשים מהצדדים ומאחורי הארון עד שנתגלו הלבנים האדומים־הערומים. חיפש וחיפש בקפדנות בכל המקומות ולא מצא. עוד פנה הנה והנה אבל לאל כל תוצאות.

אחר כך פנה אלי ואמר:

הפעם שיחק לכם המזל, ובזה בצעו „אחורה פנה" ונעלמו. הקהל נשם לרוחה ואפילו לא חיכו לסיום התפילה. ובפה מר הלכו הביתה.

איני בטוח בעצמי אם אני סיימתי את התפילה.

בלכתי הביתה שמעתי, שבאותה שעה ובאותו נוסח עבדו בכל בתי הכנסת ובבתי מדרש בסאטמאר.

האכזבה היתה מלאה (נקרא לזה גם מפלה) לשלטונות, אבל לנו זה עזר מעט מאוד.

נ. ש.

קבוצת רעים
שורה ראשונה מימין: יוסף כץ, סנדי פישר, אמיל פישר, יוסף פראנק
שורה שניה מימין: לאיוש שווארץ, נ. ליבוביץ, נ. נידרמן, עזריאל ורטהיימר

Baráti társaság

Felső sor jobbról:
Katz József, Fischer Andor, Fischer Emil, Frank József
Alsó sor jobbról:
Schwartz Lajos, Lebovits N., Niederman N., Wertheimer (él) Ezril

עולה חדשה מה„עולם הבא"

הכתבה שלמטה הופיעה תחת שמי ב־10 באפריל 1952 בעתון ההונגרי־יהודי בבואנוס־איירס. היות שנושא הסיפור קשור בשואת סאטמאר, חושבני שיש לתת לו מקום בספר הזכרון שלנו.

אורחת מעניינת הגיעה בימים אלה באוניה „טרנסילבניה" בין העולים החדשים שהגיעו מרומניה.

רעננה ובריאה ירדה מהאוניה הזקנה בת ה־83 מסאטמאר, הדודה פולק, אותה ספדו והתאבלו עליה כבר לפני כעשר שנים. בכו על מותה כנהוג כל אלה שהכירו ואהבו אותה.

ומעשה שהיה כך היה:

איש אהוב ומקובל בין הבריות היה בסאטמאר: מיכל פולק החייט. אשר בשנת 1940 כתוצאה מההחלטה העצובה מוינה (החזרת חלק מטרנסילבניה להונגריה) נותק מאמו הזקנה אשר גרה בחלק הרומני של טרנסילבניה.

חלק מיהודי רומניה כידוע הובא לטרנסניסטריה (אל מעבר לנהר דניעסטר) עוד לפני שואת הונגריה. בין אלה היתה גם הדודה פולק.

באביב של שנת 1943 קבל מיכל פולק הודעה רשמית משגרירות רומניה בבודפשט שבה נאמר, שאמו נפטרה במחנה ונקברה שם.

פולק כיהודי שומר מסורת קרע את בגדו, ישב שבעה ואמר „קדיש" 11 חדשים. ועוד לפני השואה הספיק לאמר קדיש ביום הזכרון הראשון שלה באביב 1944 בסאטמאר.

במחנה דורנהאו (בגרמניה) שם הייתי יחד עם פולק, קרא לי פעם באביב 1945 למנין ביום היארצייט השני של אמו.

אחרי השחרור בתחילת הקיץ 1945 חזרתי לסאטמאר בערך בעת ובעונה אחת עם פולק. חזרנו שבורים ורצוצים בנפשנו ובגופנו, בדפיקות לב ובציפיה רבה חכינו לראות, את מי ומי נמצא בבית מבני המשפחה.

פולק, אשר איבד חלק גדול ממשפחתו, על כל אחד ואחד חשב, רק על אמו „שנפטרה" לפני יותר משנתיים, לא. לכן היתה תדהמתו גדולה כאשר דפק בשער ביתו ברחוב טומפה, ורואה אשה זקנה חמודה פותחת את השער, בה הכיר תיכף את אמו.

שמע ישראל! זעק פולק, באבדן הכרתו נפל בזרועות אמו, ובקושי רב התגבר על תדהמתו.

ועכשיו, ברוכה את אמא בבואך לארץ הקודש! קבל הבן את אמו בנמל חיפה, כשחבק אותה באהבה אחרי שלא ראו זה את זו שנתיים.

גם יוצאי סאטמאר בישראל לוקחים חלק בשמחתו של מיכל פולק, ואת הדודה פולק אנו מקבלים בברכת שלום לבבית ומאחלים, שכל מה שאמרו עליה לפני כעשר שנים, יהיה נכון רק בעוד מאה ועשרים.

חשבתי הרבה כיצד קרה הדבר? הגעתי למסקנה, שאשה זקנה אחרת בשם דומה מתה במחנה, ובטעות חשבו אותה כאמו של מיכל פולק.

מיכל פולק היגר אחרי כמה שנים מחיפה לבלגיה ושם נפטר אחרי זמן קצר באנטוורפן. גם הדודה פולק הלכה לעולמה ומצאה מנוחת עולמים בבית העלמיון בכפר אתא.

הדוד „קאפלי" בן השבועים

חושבני שהזכרת מקרהו המכאיב והמצחיק כאחד של יהודי חביב ונחמד מסאטמאר בספרנו, לא תחשב כפגיעה בכבודם של קדושינו. ואם הדבר יגרום להתמרמרות אצל מישהו מבין קוראי היקרים יסלח נא לי על כך. כי הנני מקבל את האחריות לנכונות הדברים הנאמרים בקטע זה.

הדבר קרה בסאטמאר בשנת 1943 בזמן שחוקי הונגריה הזכורים לנו לשמצה, אסרו על היהודים לעסוק במקצועות שונים. החוקים האלה שיתקו לגמרי את העסקים היהודיים בהונגריה.

את ר' יעקב פישר שהיה גר ברחוב טולטש מספר 36, המכונה בפי רבים הדוד קאפלי „קאפלי באטשי" בהונגרית, הכה החוק הזה בצורה קשה. „קאפלי באטשי" היה יהודי חרד, שומר תורה ומצוות, בעל זקן שיבה ארוך עם פנים נעימות מאד, ונהג להתפלל בבית הכנסת הגדול. הוא התפרנס משך שנים רבות מאיסוף נוצות בכמויות קטנות. יום יום עבר שעות רבות מבית לבית ואסף את נוצות האוזים והברווזים. ואת מה שאסף מסר בכל סוף שבוע לסוחר הסיטונאי.

פרנסה דלה היתה זו, אבל הספיקה ללחם צר ולבשר בקר לשבת (שהיה יותר זול מבשר עוף). וגם לקנות את התרופות שלהם היתה זקוקה אשתו החולה.

„אדון שוטר" אחד כנראה „שם עליו עין" כבר זמן מה, וארב לו עד שתפס אותו ביציאתו מן הבית מס. 42 ברחוב פעטופי, ותחת מעילו הארוך כמות קטנה של נוצות בשק ניר חום.

„הנה, זהו"! עכשיו תפסתי אותך! תנסה עכשיו להכחיש! צעק „האדון השוטר" בנעימת נצחון.

„צעד קדימה!" נשמעה פקודתו של „האדון השוטר", ו„קאפלי בעטשי" המסכן עשה את צעדיו לפני השוטר ברעדה, תחת „פשעו הכבד". ה„אדון השוטר" הרגיש את עצמו לא פחות מהגנרל וולינגטון האנגלי, כאשר עצר את הקיסר נפוליאון.

עוברי עבירה קשה כזו של „„קאפלי באטשי" היו מובאים מיד בפני השופט־המשטרתי הידוע לשימצה דר. טורזשוק האנטישמי השרוף (שותפו של שארקוזי), והוא הוציא מיד אחרי חקירה קצרה את גזר דינו של ה„פושעים" המסכנים.

„קאפלי באטשי" התייצב בפני השופט ברעדה ושפתותיו נעו בתפילה חרישית, והחקירה התנהלה כדלקמן:

השופט: נו, רומס חוקים זקן, כעת אדאג לך שתקופה ארוכה לא תוכל לעסוק באיסוף נוצות. האם ידוע לך במה אתה מואשם?

קאפלי באטשי: יודע אני, אדוני רב החסד.

השופט: אל תחלק לי כאן דרגות בפיך המזוהם. מה שמך?

קאפלי באטשי: פישר יעקב.

השופט: היכן אתה גר?

קאפלי באטשי: בבית.

השופט: נו, חכה קן של כינים. אתה חושב שכאן לומדים תלמוד. היכן אתה גר? שאלתי!

קאפלי באטשי: ברחוב טולטיש מספר 36.

השופט: בן כמה אתה?

קאפלי באטשי: בן שבועים אני. („Kèt hetes" בהונגרית), משמעותו בהונגרית כפולה: 1) פעמים 7. 2) בן שבועים.

השופט: נו, חכה, מסריח משום, איך אתה מעיז ללגלג עם בית המשפט ההונגרי המלכותי? עבור חוצפתך זו אעניש אותך לחוד.

קאפלי באטשי: איני מלגלג, אדוני, נא להאמין לי, אני בן שבועים.

השופט: איזה פירוש תלמודי אתה מסביר לי? אמור מיד! בן כמה אתה?

קאפלי באטשי: בן שבועים.

השופט: (כשפניו אדומות כסלק) נו, חכה. בגלל זה תצטרך לסבול. האם יודע אתה לכתוב?

קאפלי באטשי: יודע אני.

השופט: גש הנה וכתוב את גילך בספרות.

קאפלי באטשי המסכן ניגש ברגלים כושלות ובעפרון שקבל כתב בידים רועדות שתי ספרות:

7 7 זה גילי אדוני השופט.

המלה „Hèt" בהונגרית פירושה 7. והמלה „Hetes" היא גם כן 7. יוצא שהמלים „Kèt hetes" הם פעמים שבע 7 7.

הסתלק מיד מנגד עיני, מכשף זקן, ואל אראה אותך שוב כאן! זעק השופט בכעס.

קאפלי באטשי לא חיכה לקריאה שניה. הוא נשא את רגליו וצעד החוצה בלי להביט אחורה ויצא החוצה כשהוא מהרהר בדברים אשר שם ה' בפיו, ואשר הצילו אותו ממאסר ממושך.

כך היה „קאפלי באטשי" בן שבועים, בגיל 77.

„מלחמתי" עם הקדוש ברוך הוא

ערב יום כפור חל בשנת הגרוש ההונגרי ביום שלישי. התכונה במחנה היתה ניכרת וגדולה. תקוותינו היו גדולות, צפינו קווינו ובטחנו.

בנוגע אלי, מה שהצלחתי בראש־השנה, לא הצלחתי ביום כפור. רופאי בית החולים אישפזו אותי לבדיקה לבית החולים במטרה גלויה, שאהיה חזן בתפלה אשר תתקיים בראש השנה בבית החולים. יחד עם זה ציפיתי למנת אוכל מיוחדת מצד הרופאים.

אבל לא כן היה ביום־כפור. הגרמנים התכוננו מראש להפריע בתפלה, כפי שעשו את זה במקרים קודמים.

בית החולים התרוקן ליום הכפורים כמעט לגמרי. רק החולים הרציניים נשארו בפנים. ככה התכוננתי גם אני לצאת לעבודה ביום הקדוש.

כמו בסאטמאר השתדלנו לערוך פגישות עם קרובינו וידידינו לאחל להם „גמר חתימה טובה". וגם הגרמנים ערכו אתנו פגישה בערב, היתה להם ההזדמנות להראות למה שהם מסוגלים.

התאספנו לתפלת „כל נדרי" באולם הרחצה. האולם היה מואר בנרות ומלא מתפללים. אני עברתי לפני „התיבה" וכבר חזרתי על ה„כל נדרי" השני. פתאום קבלנו מקלחת קרה. הנרות כבו וגורשנו החוצה במקלות ובמגלבים שנשאר בזכרוננו לעד. זוהי התמונה שצולמה בלבי. „ליל כל נדרי במחנה וולפסברג".

למחרת יום הכפורים (יום רביעי) השכם בבקר כמו כל יום רגיל, יצאנו לזילברלוך מקום עבודתנו שהיה במרחק של כ־7 קילומטרים מן המחנה. בקושי צעדנו כי הבוקר היה סגרירי וקר, גשם ושלג ירדו במעורב.

בתרמילי על שכמי היה „רכוש גדול", פרוסת לחם שחור־יבש וזנב של דג מלוח. זו היתה הרזרווה לקדם כל צרה שלא תבוא. העבודה התנהלה בקצב רגיל כל שעות לפני־הצהרים. מזג האויר הסגרירי הקל אמנם עלינו את הצום. אבל מצד שני הכביד עלינו את העבודה.

משך העבודה דובבו שפתי את תפלת שחרית, מה שזכרתי בעל־פה. כתוצאה מהאוכל הדל שקבלנו כל הזמן, התחיל גופנו החלש לדרוש את שלו. פרוסת הלחם וזנב הדג המלוח „דגדגו" אותי כל הזמן.

ובמצב כזה הגיעה בקושי רב השעה 12. בשעה זו הגיע בדרך כלל יום יום האוטו עם האוכל.

לאלה שהיו במחנה בגרמניה מיותר להציג את ה„קיבלי" (היה זה כלי אוכל גדול מחזיק חום כטרמוס), עם תוכנו הדל. בנוסף לי היו עוד אנשים אשר צמו עד הצהרים. אחי המסכנים, ביניהם ידידי וחברי מסאטמאר באו אלי ושאלו, מה נעשה הלאה? האם נמשיך לצום?

אחי ורעי היקרים, עניתי להם בקול חנוק וחלוש: עשו כפי יכולתכם. ומי שיאכל לא עובר עבירה. כי את זה אתם עושים למען יהיה לכם כוח לעבוד את ה' בעתיד. ובאשר לי, אל תדאגו: אני אמשיך לצום.

קוראי היקרים! היה לי ברור כשמש שקבלתי על עצמי סיכון גדול אם לא אעמוד בתור לקבל את מנתי. כי אם לא עכשיו הרי זה יהיה אבוד.

רבים פנו אלי בשאלה: „שטרן" האם תוציא את מנתך לא, עניתי. עמוד בתור ותן לנו את מנתך, חבל עליה שתלך לאיבוד. אמרו. אל תכעסו עלי, עניתי, תסתפקו היום במנתכם, היום אני לא יכול לתת לכם אוכל, כי אינכם בסכנה.

בשעת הפסקת האוכל עוד הספקנו לאמר קדושה בצבור ועוד כמה תפלות, ובשעה אחת חזרנו כל אחד לעבודתו.

בנוגע לי זכיתי דוקא באותו יום לשטח סלעי במיוחד.

תוך העבודה התחלתי את תפלת מוסף, שרתי את השיר בקצב המכוש. השעה היתה אז שתים בערך. כשהגעתי לתפלת ה„עבודה" של הכהן הגדול. אמרתי את התפלות הקדושות בלווי המנגינות המתאימות וגם נפלתי „כורעים".

פתאום תקפה אותי חולשה חזקה. הרגשתי „הנה הסוף" פרצתי בבכי כמו אז כשעמדתי לפני התיבה בסאטמאר, אבל בכייתי הפעם היתה מאד מאד מרה. עברו לנגד עיני כמו סרט 35 השנים שעברו עלי.

הורים אחים ואחיות, ימי ילדות, אשה וארבעה ילדי, חברים, הקהלות נאדי־באניה וסאטמאר.

זרקתי מידי פתאום את אתי. הרמתי את מבטי השמימה. ידעתי והרגשתי שעם צומי ודמעות עיני אני מקריב עכשיו את „קרבן מוסף של יום הכפורים".

בכל כוחותי אשר נותרו בי עוד זעקתי כלפי השמים:

רבונו של עולם!

אתה כתבת בתורתך הקדושה „ועיניתם את נפשותיכם" ובמקום אחר כתבת „ונשמרתם מאד לנפשותיכם".

אדוני בוראי וקדושי!

את איזה משניהם אקיים? אם אמשיך בצומי הרי זה סופי, אז לא אוכל לקיים את מצותך השניה, מה אעשה?

אני רוצה לצום ואתה לא נותן לי. אתה לא נותן לי ואני למרות זאת אצום!

על המשפט הקודם חזרתי כשלש פעמים, ועוד הוספתי: רבונו של עולם! הפעם אני אלחם בך.

אתה לא נותן לי לצום ואני בכל זאת אצום. אני מאמין שאנצח אותך. אבל תן לי כוח שאנצח אותך.

המילים הנ"ל אך יצוא יצאו מפי ופתאום פרצה אנחה כבדה מגרוני ומעומק נפשי, לא לפני זה ולא מאז לא הרגשתי הרגשה מעין זו.

מיד הרגשתי את תשובתו של הקדוש ברוך הוא: הרגשתי הקלה ניכרת. הרעב פסק, כוחות חדשים נכנסו בקרבי, והמשכתי את שניהם יחד:

עבודה לגרמנים, ותפלה להקדוש ברוך הוא.

שעות אחרי הצהרים עברו עלי ממש בקלות. הספקתי עוד להתפלל מנחה ונעילה (כמה שזכרתי כבר בעל פה). וככה הגיעה השעה שבע בערב. הזמן היה כבר אחרי צאת יום הכפורים.

סיימנו את עבודתנו והתחלנו לצעוד 7 קילומטרים אל המחנה.

לא שלשה כוכבים ראיתי בשמים, אלא שלשה מליונים, ואני הוספתי עוד שעה אחת לצום כקרבן תודה להקדוש ברוך הוא עבור החסד הגדול שעשה אתי.

ורק כעבור שעה שלמה הוצאתי את הלחם היבש ואת זנב הדג המלוח ואכלתי.

כלל גדול אצלנו יהודים:
„הבוטח בה' חסד יסובבנהו".

ג. ש.

קבוצת מגוייסי עבודה, למטה משמאל ארי כ"ץ ז"ל

Munkaszolgálatos csoport alsósor balszélen, Katz Ári z"l

מזכרת טובה על רופא טוב

לאמיתו של דבר רבים מהסאטמארים אשר ראויים שייכתב עליהם ועל קורות חייהם במחנה. אם כך נעשה, נצטרך להדפיס לא רק ספר אחד. לכן נזכיר רק את הבולטים שבהם.

כזה היה המקרה של ידידנו היקר הד"ר יוליוס לאס ז"ל.

ד"ר יוליוס לאס רופא ראשי מנתח בבית החולים היהודי בסאטמאר (לפנים בקלוזנבורג). הוא אשר זכה לדיפלומה הרפואית באחת האוניברסיטאות באירופה. קבל בסוף ימי חייו תואר חדש נוסף ומכובד: „כלב חזיר". את התואר נתן לו אישיות לא פחותה מאשר מנהל עבודה גרמני אחד יש"ו.

העבודה התנהלה בקצב מהיר במסגרת חברת „יאנק" בוולפסברג. עבודתנו היתה חפירת תעלות להנחת צנורות מים. חלוקת נקודות־העבודה הביאה, שד"ר לאס ואני עבדנו יחד זה בקרבת זה שבועות רבים. כל אחד בשטח שהוקצב לו.

אני הכרתי את ד"ר לאס מקרוב עוד בסאטמאר. במחנה התהדקה ידידותנו עוד יותר.

מנהלי העבודה האזרחים הגרמנים התחלפו לעתים קרובות. כך שביום שני אחד בבקר זכינו למנהלנו החדש „תרח זקן" שנראה היה כמנוול גדול.

הזקן טייל בשדה העבודה הלוך ושוב, ותענוגו היה במקל הארוך שבידו להכות במכות חזקות על גבי האומללים, אם היתה סיבה לכך או לא, לא היה חשוב.

ד"ר לאס ואני גם לא היינו מיוחסים.

יום אחרי יום בחר לעצמו ה„תרח" קרבן חדש מקרב העובדים, עליו שפך את זעמו.

באחד מימיו הלוהטים של חודש אוגוסט הופיע לפתע על ידינו. מיד ידעתי שאני הפציאנט של היום. כבר התכוננתי לאינקביזיציה, אבל לא, טעיתי. כנראה שד"ר לאס מצא חן בעיניו יותר ממני, כי דחף מיד את קצה מקלו בין צלעותיו.

ד"ר לאס לא הספיק אפילו לומר את המילה „אוי" כבר הושמעה השאלה:

במה אתה עוסק כאזרח?

ד"ר לאס הוריד במהירות את כומתתו, נעמד עמידה צבאית בדום, וענה:

אדוני המנהל. אני מודיע לו בהכנעה, שאני רופא.

אתה רופא? שאג המפלצת. והכה את המסכן במטהו מספר פעמים.

אתה „כלב חזיר" שאג, ושוב הכה אותו.

אם כן תחזור יפה, מה אתה?

פני הד"ר לאס התעקמו מרוב כאב, אבל ענה.

אדוני המנהל. אני מודיע לו בהכנעה, אני „כלב חזיר".

טוב. טוב מאד. יפה ענית. הא לך עוד, ונתן לו עוד מכה אחת חזקה.

עכשיו תשמע! אני אסביר לך מדוע אתה כלב חזיר. והוא ספר לו שהביא את אשתו החולה אל הרופא אשר בדק אותה. ולמרות 300 המרקים ששלם לרופא, היא התפגרה (קראפירט — כלשונו) אחרי שלשה ימים. תאר לך, 300 מרקים שלמתי ובכל זאת היא מתה. לכן כל הרופאים וגם אתה בתוכם „כלבים חזירים" והמקל שוב התחיל לפעול.

נו נראה, האם לא שכחת מה אתה?

ד"ר לאס חזר על הודעתו בתוספת:

אדוני המנהל. אני מודיע בהכנעה שוב, שכל הרופאים וגם אני כולם „כלבים חזירים".

התודה מצד המפלצת היתה שוב מכה במקל. אחר־כך טפח על כתפו ואמר: טוב טוב יפה ענית.

קוראי היקרים! למי שהכיר את ד"ר לאס איני צריך להציגו. האדם ההדור, ההופעה האינטליגנטית האומרת כבוד, היחס הטוב לכל אדם. הוא נאלץ לעיני ידידיו להכנע ולהעלב, לסבול ולהתבייש ולקבל מכות מאת יצור בלתי אנושי, אפס ופרימיטיבי כזה? ולענות על שאלותיו.

לא פלא שהסבל הרב והמקרה דלעיל מרטו את עצביו המתוחים ואת בריאותו הבין־כה וכה הרופף. הוא משך עוד כמה שבועות עד שהוכנס לבית חולים.

ערב אחד, היה זה בחול המועד סוכות, קרא אליו כמה מידידיו כנראה להפרד. עשה את זה לא במלים, אלא במבט עיניו.

נגשתי אליו ושאלתיו, אדוני הרופא הראשי, מה שמך ביידיש?

הוא הבין על מה מדובר, הביט אלי בפנים כאובות ובעינים מלאות דמע, ואמר:

משה יחיאל בן אליעזר.

אנחנו נפרדנו ממנו בלב כבד, ועוד באותו לילה נאסף אל אבותיו.

יהי זכרו ברוך.

ת.נ.צ.ב.ה.

74 מעלות חום

קשה להאמין, בכל זאת קרה הדבר.

„חיים ומות ביד לשון" נאמר.

הקדוש ברוך הוא עוזר לאדם לפעמים שהוא מכניס לו בפיו מה שיאמר, וזה יכול לקבוע אחר כך את גורלו לעתיד. וזה קרה גם לי.

„הורם מה שיאמרו" אומר החזן בתפלתו בימים הנוראים. גם לי הורה מה שאדבר. והדברים אשר שם בפי קבעו את גורלי לעתיד.

הדבר קרה ביום אחד מימי חדש שבט בשעות לפני־הצהרים בקור עז ונורא. סתמנו את התעלות אשר חפרנו עוד בימי הקיץ. הרוחות הקרות של שלזיה עינו אותנו בכל כוחן, משהו יוצא מן הכלל. כל נסיון להתחמם איכשהו, הלך לתוהו. „קצתי בחיי" אמרה רבקה אמנו. כמוני — כמוה. קצתי גם אני בחיי.

לבי היה מר עלי, אבדתי את כל כוח רצוני.

החלטתי הנחושה באה לפתע. תקעתי את אתי מאחורי למדוד את עומק השלג, וגם להודע אם אין אבנים במקום אשר עלולות לפצוע אותי. עומק השלג היה כ־70 סנטימטרים ובאבנים לא הרגשתי. אחד־שתים־שלש. זרקתי את עצמי אחורה. אנחה כבדה עלתה מגרוני בלווי איזה קול מוזר. רבים שמו לב לכך וחשבו, ששטרן כבר שוכב ללא רוח חיים. מנהל העבודה הגרמני־הזקן (זה אשר הכה את ד"ר לאס ז"ל), שעמד בקרבת המקום, פסק: מיותר לטפל בו, השליחו אותו אל הבור ותכסו אותו באדמה. כדי לחסוך את הזמן להעברת הגופה למשרפה אשר בגרוס־רוזן. הוא קבל על עצמו את האחריות להודיע על המקרה לממונים עליו. אני שמעתי והבנתי הכל.

החלטתי כי להשליך אותי אל הבור אסבול. אבל לקבור אותי, זה לא.

הזריקה אל הבור על ידי חברי היתה ברחמנות, כמעט שלא הרגשתי. אבל מיד הראיתי סימני חיים. בזה הבחין גם „ההר מייסטר" הגרמני לקבור אדם אשר עודנו חי, לא לקח על עצמו את האחריות.

הוא הצביע מיד על שני „כלבי חוזרים", שהם ישאו אותי אל בית החולים אשר היה במרחק של כ־500 מטרים ממקום העבודה.

שני נושאי החולה לא היו אחרים מאשר שני רופאי שינים מסאטמאר. האחד הד"ר לאיוש שארקאני והשני הד"ר מרטין מאיער אשר יצרו מארבע ידיהם מעין כסא הובלה. האחרים הושיבו אותי על ה„כסא", סדרו אותי שלא אפול, ותהלוכת ההצלה יצאה לדרכה. ואני כמובן „בלי הכרה" כל הזמן.

הראשון שהתחיל לדבר היה הד"ר מאיער. „הוי' הוי, מסכן, גם זה הולך" אמר בהונגרית. אט־אט כולנו גוועים. כן כן החזן המסכן, הוא החזיק בנו את הנשמה באמרותיו הדתיות והבדיחות שלו. ככה הספידו אותי עד שהגענו כמטחוי קשת בין מקום העבודה לבין בית החולים.

פתאום פרצתי בצחוק, שני נושאי כמעט שהפילו אותי מרוב בהלה. מה זה חזן? האם גם ככה אפשר? העיר ד"ר שארקנאי. הלא שלשתנו נענש.

אני ניסיתי להרגיע אותם: יודע אני היטב אמרתי, שכל הבא לבדיקה רפואית מתקבל לבית חולים אך ורק אם יש לו חום של 38.6 מעלות לפחות. ואם אין, אז הוא מקבל שתי סטירות ובעיטה במכנסיים. את אלה אקבל רק אני, אתם לא, כי אתם באתם בפקודת מנהל העבודה, אין פחד.

ועכשיו נקח בחשבון את הרווח הנקי. היום יהיה במרפאה תור גדול, ועד שיגיע התור שלי תעבורנה לפחות שעתיים וחצי ואולי יותר. האם לא כדאי לי לקבל את הסטירות בתוספת הבעיטה, ושלשתנו נשב בחום נעים וטוב, וגם בלי לעבוד.

שני הרופאים שקלו את האפשרויות ואת כדאיות הדבר, הם הסכימו אתי שבאמת כדאי, ורק ריחמו מאד עלי.

אט־אט הגענו לחדר ההמתנה אשר היה מלא חולים שחיכו לתורם. השעה היתה אז 8 בבקר. התישבנו על אחד הספסלים והתחלנו להנות מהחום הנעים. עשינו תמרונים להעביר את התור שלנו לחולים „קשים" יותר ממני. ויחד עם זה יגיע תורנו יותר מאוחר. ככה הצלחנו למתוח את תורנו עד לשעה 11.

פתאום נכנס לחדר מפקד המחנה אשר היה בדרגת רב סמל. האסירים כינו אותו בשם „שוסטר — סנדלר", כי במפקדי הבוקר לא היה שם לב לבגדים קרועים, לכלוך או כפתורים חסרים, רק את הנעלים בדק תמיד בקפידה. פעם לא היו מצוחצחות, פעם היה השרוך קרוע, ופעם היו הסוליות עקומות לכן כינו אותו „סנדלר".

ה„סנדלר" אשר בדרך כלל לא היה אדם רע, פרט לכמה סטירות שחילק פה־ושם, התערב והביע דעתו גם בעניינים רפואיים.

כאשר נכנס לחדר הפנה מיד את מבטו אלי כמבין בעניני מחלות. התחיל למדוד אותי מכף רגלי ועד ראשי. נו, מה יש לך אתה „כלב שמים"? שאל. אני בתנועות חלשות מאד הראיתי שהנני מרגיש ברע מאד. שני חברי דווחו לו על כל המקרה. וסנדלר פנה אלי ושאל: האם יש לך חום? אני שוב אותתי בתנועות חלשות שאיני יודע.

הסנדלר נעלם למספר דקות ואחר כך חזר עם מדחום בידו ואמר: שים את זה תחת בית־שחיך הימני, והלך. הוא שכח לחזור יותר מכחצי שעה. אני בינתים בדקתי את המדחום ואמרתי לחברי, הסטירה והבעיטה הן בטוחות, כי החום היה בדיוק 37. (פחדנו להזיז את המדחום באופן מלאכותי, כי בדקו). אבל הכל כדאי, כי אנחנו מתחממים זה כבר כארבע שעות.

ועכשיו העברתי את המדחום תחת ידי השמאלית בחשבי, אולי קרבת התנור תעלה את חומי.

כעבור כשלשת רבעי שעה חזר הסנדלר ושאל: כמה חום יש לך? אני באיטיות רבה בדקתי את המדחום וזה הראה עדיין 37.

בתמימות רבה ובפנים טפשיות עניתי בקול חלש:

הערר קומנדנט — אדוני המפקד, יש לי חום של 74 מעלות.

המפקד שאג כאריה: אבל כיצד זה ייתכן?!

ואני בתנועות ידים חלשות הסברתי לו:

קודם היו בצד ימין 37, ואחר כך בצד שמאל שוב 37, וזה סה"כ 74 מעלות, בצירוף שתי ידי זו לזו.

כשמוע המפקד את הסיכום, עיניו נפערו לרוחה ושאג בקול אדיר פעמיים:

דוקטור! דוקטור! כולם אלי מיד. (קונסיליאוס) ישיבת רופאים דחופה!

שלושת הרופאים: הד"ר שטיינברגר מברגסס, הד"ר קוברי מסאטמאר והד"ר מנהיים מפרנקפורט (?) באו בריצה והתייצבו „דום" לפני המפקד.

הסנדלר דיווח להם על הנעשה, וחיכה לשמוע את דעתם. שלשת הרופאים הכירו אותי אישית היטב. הם הבינו מיד שאיזו ערמומיות טמונה בדבר. העדיפו לשתוק כי לא אבו לקלקל את סיכויי, ולכן השאירו את ההחלטה בידי „ד"ר סנדלר".

המפקד קבל בסיפוק את החלטת הרופאים וקבע מיד במקום. הוא הרים את ידו בצחוק אדיר: הא, חא, חא, טפח על ראשי ואמר כמנצח:

זה מטורף! זה נשאר בבית חולים לזמן בלתי מוגבל.

הרופאים הנהנו בראשיהם כמסכימים להחלטה, ושני מלווים שלי הסתלקו בצחוק ובסיפוק על הרווח הנקי, חמש שעות לישיבתם בחום הנעים.

כנראה שני המלווים שלי ספרו במקום העבודה את כל מה שקרה, כי בערב באו כולם לבקרני. ברכו אותי על הצלחתי, תאמר לנו, כיצד יכולת לסדר עד כדי כך את „המבין הגדול" ברפואה? את זה כנראה מסוגל לעשות רק יהודי מסאטמאר.

ששה שבועות לחצתי את מטת בית החולים. השתחררתי רק בסוף חדש אדר כשחיסלו את מחנה וולפסברג. זה קרה כתוצאה מהתקרבות הצבא הרוסי.

כך ביליתי את התקופה הקשה ביותר בבית החולים.

ייתכן שתשובתי „74 מעלות" היתה רק פליטת פה. אבל אחד בטוח, ואני מאמין באמונה שלמה, שהקדוש ברוך הוא היה זה שהכניס לי את המילים המצילות בפי.

ישראל בטח בה׳ עזרם ומגינם הוא.

נ. ש.

האלבום הזהב של היהודים יוצאי הצבא ההונגרי במלחמת העולם הראשונה

וביניהם רבים מיהודי סאטמאר

האלבום־הזהב של היהודים יוצאי הצבא ההונגרי, הוא ממש אוצר ורב ערך למערכות ספרי־הזכרון לחללי השואה.

באחד מביקורי ברומניה הצלחתי לרכוש עותק אחד, אשר עזר לי הרבה בעבודתי. מצויים בו 138 תמונות של יהודים מוכרים מסאטמאר.

חבל על דאבדין, כי אף אחד מהם כבר אינו בחיים.

כפי שכבר ציינתי לעיל, אלבום־הזהב הוא ערך יקר בשבילינו יוצאי סאטמאר, כי אנו נמצאים באיחור רב בהוצאת ספר הזכרון. והאלבום יכול לעזור לנו להשלים את הפיגור.

הרשימות, תולדות החיים, והתמונות אשר באלבום, מזכירים לנו הרבה פנים מוכרות מסאטמאר, ומהסביבה שהיו בגיטו סאטמאר, כגון: קרולי, מעדיעש, וואהרול והר סאטמאר. בני המשפחות אשר לא נשאר להם כל זכר מיקיריהם, מברכים בשמחה על מציאת התמונות. כאילו אהוביהם קמו לתחיה.

מערכת ספר־הזכרון שלנו השקיעה הוצאות ניכרות לעבד את החומר, שיתאים למידות הספר ולאינטרסים שלנו.

אפשר למצוא באלבום פה־ושם חלל ריק. אבל לדעתנו אין להאשים את מערכת האלבום, כי הם עשו עבודה קדושה ומועילה. ושוב: לא המערכת אשמה, במה שחסר.

את הסיבה אפשר למצוא אולי בכך, (אמנם הארגון היה ענקי) שההתענינות במקומות שונים ברחבי הונגריה לא היתה שלמה. וכנראה גם המחסור בהוצאות לשלם את התמונות, ולא פחות מזה הרשלנות, אשר גם אנו „זכינו" לכך.

אבל אנחנו יוצאי סאטמאר מצאנו מה שמענין אותנו.

את הרשימות, תולדות החיים והתמונות ניתן למצוא בחלק ההונגרי של הספר.

מזכרות משפחתיות

יזכור אלקים לטובה את נשמות הקדושים והנאהבים שמסרו את נפשותיהם על קדוש שמו המיוחד, תהיינה נפשותיהם צררות בצרור החיים עם נשמות אברהם יצחק ויעקב, שרה רבקה רחל ולאה ועם שאר צדיקי וקדושי עולם בגן עדן ונאמר אמן.

ברוך השם שהגעתי עד כאן.

עד כאן, כלומר, גמרתי חלק נכבד מעבודתי. דרכי זו במשך עבודתי לא היתה סוגה בשושנים. הסיבה:

א) רוב יוצאי עירנו לא הגיבו בחיוב לקריאתי בעתון.

ב) מבחינה כספית היינו בכי רע. ובכל זאת התחלתי בעבודתי הקדושה.

ג) ולא פחות מזה הסיבה: שהחומר שנאסף ע״י קודמי ז״ל, אבד כליל. כך, שנאלצתי להתחיל הכל מחדש.

בבקשת סליחה רטרואקטיבית קובע אני, כי לא רק אי ההתענינות או הרשלנות מצד רבים גרם לכל שזכר קדושינו נרמס ברגלים, ולכן עבודתי לצערי לא יכולה להיות שלמה.

יהיו בוודאי כאלה מסאטמאר שכאשר יסתכלו במראה יצביעו על עצמם ויאמרו: „אתה האשם״. עשית דבר בלתי ניתן לתיקון. גרמת בכך, שקדושיך אינם מוזכרים בספר הזכרון. ושכחת מהמאמר „זכור אל תשכח״.

כנגד התגובות האפשריות אני מצויד בנשק משלי. בראש מורם הנני מסתכל לקראת הבקורות. נגד כל אלה יש לי מראש תשובה אחת ויחידה:

רק לי יש הזכות לבקר.

מה שנוגע לרשימה השמית דלקמן: הריני להודות שהיא לא שלימה. יותר מזה, היא חסירה מאד. משום שלמרות לקריאותי נשארתי במאבק לבד.

כבר־כבר אחזה בי אכזבה מרה. אי ההתענינות עשתה בי את הרושם כאילו לא נותנים בי אימון.

קוראי היקרים! כדאי שתדעו כמה אהבה ורגש של קדושה השקעתי בהתחלתי לערוך את הספר. יומם ולילה עבדתי. ולא פעם הגעתי למצב שאמרתי לעצמי: די.

במקרים כאלה עשיתי את החשבון עם עצמי: נפתלי, שאלתי: למי תעשה את זאת? אולי עם אלה המעטים שעמדו לצדך? או עם אלה שהשקיעו כבר כסף בענין? אולי רוצה אתה להעניש את קדושינו?

לא נפתלי! את זה אתה לא תעשה. אמר לי נפתלי מהראי.

החלטתי לתת לקדושים את המגיע להם. ואלה שלא איכפת להם שיבושו.

למה שזכו יוצאי ערים אחרות, שהצליחו להשיג את הרשימות של המגורשים מעירם, לא הצלחנו לצערנו אנו. איני יודע באשמת מי? אבל עובדה שרשימת קדושינו מסאטמאר נעלמה ואבדה כבר בבואנו הב״תה מהמחנה.

כפי שציינתי לעיל, הפרטים ברשימות דלמטה אינם שלמים. מה שריכזתי, הצלחתי לעשות בעזרת רעיתי שגם היא בת סאטמאר. הוצאנו ממאגר הזכרונות את השמות שכבר כמעט נשכחו.

לרשימה הבאה הנני נותן את השם:

„סדרה ראשונה״

יש כאן עוד חומר לא מעובד, או במקרה ואם יגיע עוד חומר, אביא אותו ב„סדרה שניה״.

ובכן

א.

אברהם יוסף צבי: סוחר תבואה. הופעתו האצילית אומרת כבוד היתה. מתפלל קבוע בבית המדרש שערי התורה היה. אדם ויהודי טוב כאחד. יחד עם אשתו רחל (ילידת פרקש) הרעיה הנאמנה וה„יידישע מאמע״ האמיתית, חנכו את שלשת בניהם לטוב ולישר לאדם וליהודי. ביתם ברחוב באטהני 16 היה ממש מחנה אמונים לאלה שעתידים היו להיות לוחמי מדינת ישראל העתידה לקום. כל המשפחה היו פעילי ציונות לדוגמה. מהמשפחה בת החמש הנפשות זכו רק שנים להנות מפרי עמלם.

ר׳ יוסף הערש ורעיתו רחל מסרו את נפשותיהם הטהורות על קדוש השם באושביץ י׳ סיון תש״ד. בנם מנשה (נאשי) מחכה באחד מקברות האחים הרבים באוקריינא לתקיעת השופר. את זכר יקיריהם שומרים באמונה בניהם: אפרים (פרי) בתל אביב, ויעקב (מוניש) בניו יורק.

אדלר אברהם הרש: נהרג באושביץ, גורל משפחתו לא ידוע.

אדלר נחום: חייט. הוא חזר אמנם מהמחנה לסאטמאר וקבל דרכון לעלות לישראל, אבל החזיר אותו. נשאר בסאטמאר ומת שם. חלק גדול ממשפחתו נשרפו באושביץ. בנו חי בארץ.

אדלר ינו: גורלו וגורל משפחתו לא ידוע.

אדלרשטיין משה: סוחר עורות. בית מסחרו היה בפינת הרחובות קולטשעי—קזינצי. יהודי חביב וטוב היה, תמיד מוכן לעזור לזולת. כל משפחתו היתה קרבן לשואה. בנו בכורו חיים נקבר בקבר־אחים בדורנהאו ע״י כותב שורות אלו. רעיתו של ר׳ משה קבורה בסאטמאר.

משפחת המנוח **אלי׳ איללש** סוחר עצים. נפטר בסאטמאר בשנות ה־30. אדם מכובד ויהודי טוב וישר היה, חבר נאמן לקהילה האורטודוקסית. רעיתו יוכבד דוגמת הנשים הטובות והאם הנאמנה. יחד עם בתם אילונה איצקוביץ נהרגו באושביץ. בנם אברהם נהרג בתאונת דרכים קרוב אחרי השואה. את מרת יוכבד איללש אפשר לזכור בספרנו בלשון השבח, היא היתה ממייסדות בית התבשיל בשם „מנזה" בו אכלו למעלה מ־400 בחורי ישיבה. את כל זמנה וכוחה היא הקדישה לטובת ילדי ישראל לומדי תורה. הרבה בנות יהודיות עניות היו לה אסירי תודה עבור שעזרה להן להתחתן. בכל זה היתה לה לעוזרת ותומכת חברתה למצוות היהודיה הטובה והיקרה רעיתו של ר׳ דוד קולב ז״ל. את זכרם הטוב שומרים באהבה בנותיהם: בושקה הירש, מרים לאמטל (אשר צועדת בדרכי אמה וממשיכה במלאכת הקודש — צדקה ומעשים טובים לנצרכים באיזור תל אביב). ואללה פוזנר בתל אביב. ובנם יעקב מזכיר הקהילה היהודית בבאיא־מארע (אשר נפטר בינתיים).

אלטמן אדוארד: היה גר ברח׳ אראני־יאנוש. יהודי נחמד ואהוב על הכל. לפי מיטב ידיעותי, לא חזר אף אחד ממשפחתו.

אלטמן משה: בא לסאטמאר מהלמין. עבד שנים במחסן של חומרי בנין אצל רייטר. היה בעל קול נעים ויפה. משך שנים מילא תפקיד כבעל־תפלה בבתי המדרש מחזיקי ושערי התורה. רוב ממשפחתו נשרפו באושביץ. בנו יחידו יהודה שחזר מהמחנה, נפטר לפני זמן מה בבני ברק.

אפטר יחזקאל: שוחט. בעל תפלה ובעל קורא בבית הכנסת הגדול בתפלת מנחה בשבתות. היה יהודי תלמיד חכם וירא שמים. חסידו הנאמן של האדמו״ר מויז׳ניץ בגרוסוורדיין. לפי ידיעתי לא נשאר אף אחד ממשפחתו.

משפחת **אורדנטליך** וקדושיה. בן המשפחה גיולה חי בצרפת.

אשכנזי פייביש: הגבאי הראשון של האדמו״ר זצ״ל. היה אדם אהוב למעלה ונחמד למטה. אדם עם לב יהודי טהור וחם. היה תמיד מוכן לעזור לפונים אליו. תלמיד חכם בולט. יליד צפת מצאצאי המשפחה המפוארת אשכנזי מטבריא. אם אני לא טועה, הובא לאושביץ מגיטו קלוזנבורג. בנו יחידו ר׳ יוסף ירש את משרתו אצל הרבי זצ״ל. חי בניו יורק ועוסק בפעולות ברוכות לטובת הכלל.

ב.

הדוד **בארנה**: שמו הפרטי לא זכור לי. היה אביו של בארנה בעל חנות לממתקים תחת שעון־החשמל. משך שנים מילא תפקיד של גבאי במנין ראשון „השכמה" בבית הכנסת הגדול.

באררדוש אלדר: סוחר צבעים. חנותו היתה בבית אוסטרייכר בככר המרכזי. סוחר ישר. מתפלל נאמן בביהכ״נ סטאטוס־קוו. לפי ידיעתי לא חזר אף אחד ממשפחתו.

בראון ארמין: סוחר רהיטים ורפד. כאדם צבורי היה ידוע בסאטמאר. היה תמיד נוכח במקומות שהיו צריכים לפעול לטובת הכלל. בשנים 23—1921 היה מזכירו של איגוד התעשיינים בעיר וחבר בועדת הבחינות. אח״כ היה בין מארגני איגוד בעלי מלאכה הקטנים היהודיים ומבוני בית הזקנים של האיגוד. ראש דאגתו היתה להכניס אוכל לתושבי בית הזקנים בתקופה שהג׳וינט לא ממן את בית הזקנים.

רעיתו הנאמנה (ילידת קרמר) והאם הטובה ביותר. בתם אדית (אשתו הראשונה של אפרים אברהם אשר נהלה חנות למלאכת יד ברחוב באטהני) ובתה הקטנה איווה בת ה־7, מסרו כולם את נפשותיהם הטהורות על קידוש השם באושביץ בחודש סיון תש״ד. את זכרם שומרים באהבה בנם גיולה ואפרים אברהם בניו־יורק. כמו כן ר׳ שלמה זמרוני נוטה (מקלוזנבורג) יו״ר המועצה הדתית בבני ברק.

ברדלאי לסלו: שחקן תיאטרון ועתונאי. כתב העתון „סאמוש" התנו של שאנדור דינש. הוא ואשתו קאטו נהרגו באושביץ.

בארטה ינו: בעל מפעל למי סודה. לא ידוע גורלו וגורל משפחתו.

בעער מיקלוש: סוחר סיטונאי בפינת הרחובות ראקוצי—ארפאד. (הוא היה אחד מהמעונים בגיטו, ראה שם), בעל לב טוב עושה צדקה וחסד. לא ידוע מי נשאר ממשפחתו.

בּעער שאמו: אחיו של מיקלוש. היה גר בביתו ברחוב קאזינצי. רוב משפחתו נהרגו באושביץ.

בּעראל אדולף: רוקח. בית המרקחת שלו היה בהתחלה רח׳ קולצעי. ממשפחתו נותרה בחיים רק בתו אדית.

ברגר יעקב צבי הכהן: סוחר חומרי טקסטיל. חנותו היתה בככר המרכזי. ביתו היה בית כשר חסידי אמיתי. חינך את עשרת ילדיו בדרכי התורה והיראה. הוא עצמו נפטר בסאטמאר. כל משפחתו הובאה לאושביץ. אשתו שרה וילדיה מלכה, יענטה, יהושע, מרדכי, רבקה, רחל, מרים, אברהם וחוה נהרגו כולם באושביץ י׳ סיון תש״ד. את זכרם שומרת בקדושה בתם היחידה אסתר אלמנתו של אלי׳ הגר ז״ל בתל אביב.

ברגר יעקב צבי: בעל משרד לדרכונים. (שותפו של חיים איציק כ״ץ ז״ל) נהרג באושביץ יחד עם אשתו ובנו ד״ר יוסף ברגר — רופא.

ברגר יקותיאל יהודה הכהן: בעל בית חרושת לכתונות לגברים. מפעלו היה בפינת הרחובות זריני—קארולי בבית חותנו ר׳ יעקב כ״ץ ז״ל. ר׳ זלמן ליב ניהל את ביתו וחינך את תשעת ילדיו בדרכי התורה והיראה. הוא היה ידוע מפעולותיו בשטחי הצדקה. הוא וחמשה מילדיו אברהם צבי, שמואל אשר, הינדה, גאלדה רחל, ולאה נהרגו כולם באושביץ ב׳ סיון תש״ד.

את זכרם הטוב של יקיריהם שומרים ברגש של קדושה אשתו אסתר, בתו חנה פריד, בניו יוסף וישכר דב, ובתו פייגה שיחיו.

ברגפלד מרדכי-מארקוס: סוחר. ומשפחתו שנהרגו באושביץ.

ברקוביץ חיים הכהן: בעל מסעדה בבית-הלבן ברחוב פרקש אנטל. יחד עם משפחתו הובא לאושביץ. אם איני טועה, חי אחד מבניו כאן בארץ.

ברקוביץ גדלי׳ הכהן: סוחר. יחד עם אשתו רחל וששה ילדיהם הושמדו באושביץ. מירל, רבקה, אייזיק דב, עקיבא, מרים ואברהם. ושני אחיו של ר׳ גדלי׳, דב ועקיבא. נשאר בחיים בנו יצחק זאב, אשר מדליק נר נשמה לזכר קדושיו בבני ברק.

ד״ר **ברקוביץ**: רופא.

ברנט שמואל: סוחר טקסטיל.

ברנט הרמן: סוחר עורות.

בירו אלברט: מנהל בנק.

ד״ר **בירו ינו**: רופא.

בליער אנטל: סוחר עורות.

ד״ר **בלום אדוארד**: רופא.

בורק: סוחר דגים.

ד״ר **בורגידה אנדרה**: עורך דין.

כולם הושמדו יחד באושביץ.

בורישקה בורגידה: ילידת מרקוביץ. (אשת הד״ר יוסף בורגידה שיחיה) נהרגה באושביץ. בנם הנחמד טיבור ישן שנת עולמים בקבר אחים באבענזע.

המנוח ד״ר **בורגידה לאיוש** (המבוגר) עורך דין. מעונו ומשרדו היו ברחוב אוטבוש. אדם נעים הליכות חביב ונחמד. תומך ביד רחבה כל דבר טוב. טמון בבית הקברות בסאטמאר ליד הוריו. אשתו זלמה ילידת רייטר ושתי בנותיו קלרה ואנה וכן חתנו בילה קופמן הובאו לאושביץ. זוכרים אותם לטובה ד״ר יוסף בורגידה רופא בפריז וגאבור בורגידה מנהל חשבונות בטורונטו.

ד״ר **בורגידה לאיוש** הצעיר: עורך דין.

בורגידה שמואל: גבאי בבית הכנסת הגדול.

משפחתו של המנוח **בורגידה שנדור**: הוא נפטר בסאטמאר. נהרגו כולם עם משפחותיהם באושביץ.

בורוש אברהם: סוחר ספרים ומכשירי כתיבה, ובעל בית דפוס ברחוב האם יאנוש. יהודי אורטודוקסי טוב. איש אדיב ובעל צדקה וידוע כאדם ישר מאד. היה חבר בועד הקהלה. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בנו יחידו פישטה חי בארצות הברית. שומר באהבה את זכר יקיריו.

בורוש: מהנדס. חתנו של הרופא ד״ר שאמו פקטה. הוא ואשתו נהרגו באושביץ.

בראך שלמה יהודה: בנו של הרה״ג ר׳ שמואל בראך מנירמאדה ז״ל. אדם נעים הליכות. תלמיד־חכם וירא שמים חסיד בכל דרכיו. סימני היכר שלו היו, לבושו החיצוני

המסורתי, והמקטרת הארוכה כמטר. עם אשתו ורוב משפחתו הלכו לאושביץ. בנו יחזקאל בירושלים שומר באהבה וברגשי קדושה את זכר יקיריו.

בראון איגנאץ: (המכונה נאצי בן וילמוש) הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בנו (או בניו) חי כאן בארץ.

בראון מנהרט: טפר.

בראון מור—משה: מזכיר קהלת סטאטוס־קוו.

בראון מור: חייט.

בראון וילמוש: קצב.
נהרגו באושביץ יחד עם משפחותיהם.

ברודי ישראל: סוחר כובעים. הובא לאושביץ יחד עם רוב משפחתו. בנו אחד חזר לסאטמאר והמשיך במלאכת אביו. אחרי זמן מה היגר לארה״ב.

ברודי עושה קסקטים (קאפעלמאכער). נהרג באושביץ יחד עם משפחתו.

ד״ר **בורגר דזשו**: עורך דין. ומשפחתו שנהרגו באושביץ.

ג.

ד״ר **גל ינו**: מהנדס ראשי. וקדושי משפחתו.

גשפר אדוארד: (אליהו שמעיהו) מנהל בנק. נפטר בחודש תשרי תש״ד בדברצין, והובא לקבורה בסאטמאר בחוה״מ סוכות. גורל משפחתו לא ידוע.

געלב ישראל: שמש בבית־המדרש שערי התורה. היה פקיד נאמן, עשה את מלאכתו בסדר. הוא ומשפחתו היו קרבנות השואה.

גערו שנדור: בעל ביח״ר לסבון. הטוב באדם. (ראה כתבה „המתאבדים בגיטו") הלך לעולמו כחצי שנה אחרי אשתו. מצאו את מנוחתם זה ע״י זו בביה״ק סטאטוס־קוו בשורה הראשונה. לפי ידיעתי יש לו בת בחיים. את המצבות שראיתי כנראה הקימה הבת.

ד״ר **גרגלי יאנוש**: וקדושי משפחתו. שירת בדרגת סגן במלחמת העולם הראשונה.

המנוח **יוסף ישעי׳ גליק**: בעל הובלה. גר בסוף רחוב ההרצוג יוסף. נפטר בשיבה טובה בסאטמאר בשנות השלשים. מילא תפקידים שונים במסגרת הקהילה, ובמיוחד היה מבוני ביהמ״ד חברה־משניות ויו״ר שלה במשך שנים רבות. ר׳ יוסף ישעי׳ היה אדם נחמד, בעל הופעה חיצונית נהדרת ונעים הליכות. לבו היהודי החם דפק לכל דבר טוב. ברוח זו חינך את ילדיו יחד עם רעיתו גולדה אשר הובאה לאושביץ.

גליק צבי (הרשל) ורעיתו שרה

Glück Herman (Hersl) és neje Szárá

בניו: צבי (המכונה הערשל גליק) סוחר תבואה ירש את תפקיד אביו כיו״ר דחברה־משניות. נשואיו לא נתברכו בפרי בטן, אימץ את קרובת אשתו שרה את הילדה הנהדרת מלאת החן נעמי רוזנפלד מטשענגער, וחינכו אותה לשם ולתפארת, והשיאו אותה עם בחירת לבה ר׳ משה הוכשטאט מדעש (ראה תמונתם), היה זה מפעל חייהם של הזוג גליק.

יהושע גליק סוחר עורות. יהודי בעל לב חם לכל דבר מצוה. הובא לאושביץ יחד עם רעיתו אטוש ועם בתו לילי. בנו יהודה חי בניו יורק ושומר באהבה את זכר יקיריו.

משה גליק סוחר עורות. אדם חביב ומקובל בחברה. יחד עם רעיתו הובא לאושביץ.

בתם רוזי ובעלה קלמן זאפיר היו קרבנות השואה. (ראה שם זאפיר קלמן).

קדושי משפחת **גליקליך**.

גולד הנריק: בעל ביח״ר למי־סודה. הובא יחד עם משפחתו לאושביץ.

גונדה לאיוש וקדושי משפחתו.

גולדברגר שמואל: סוחר יינות. בית־מסחרו היה

ברחוב באטהני. היה מנבחרי עוד הקהלה. נהל בית נאמן מסורתי. היה ידוע כבעל צדקה. חינך את תשעת ילדיו בדרכי התורה והיראה. אשתו אסתר קבורה בסאטמאר. הוא וארבעה מילדיו היו קרבנות השואה. והם: יעקב, מנחם מנדל ומשפחתו, שרה ורחל כ"ח אייר תש"ד. את זכר יקיריהם שומרים ברגש של קדושה בנו שלמה בתל אביב, דוד בארה"ב, יהודה בראשון לציון, ישראל בניר גלים, ובתו לאה בוימאל בבני ברק.

ד"ר **גורוג מיקשה**: רופא שינים. יחד עם משפחתו הובאו לאושביץ. בתו קלרי נפטרה לא מזמן באשקלון.

גרוס פרנץ סוחר וקדושי משפחתו.

גרוס איגנאץ-יצחק: קצב. (בן השמש ר' שלמה גד). יהודי טוב. נעים וחביב על הכל. יחד עם אשתו ובתם בושקע ובנה הקטן היו קרבנות השואה.

גרוס שמואל (שמילקו) מוכר כרטיסי שחיטה. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו.

גרוס שנדור וסילרד (אחים) סוחרי בקר. יחד עם משפחותיהם הובאו לאושביץ.

גרוזינגר יוסף: המסעדה שלו היתה תחת שעון החשמל. (היה חתנו של השמש ר' שלמה גד) יחד עם משפחתו הובאו לאושביץ.

קדושי משפחות **גרין**.

ר' שמואל דוד גרינברגר ז"ל
ראש החברה קדישא

Grünberger S. Dávid a Chevre-Kadisa elnöke

גרינבום מור-משה: מייצר כתונות לגברים. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו.

גרינברגר שמואל דוד: סוחר חמרי טקסטיל. חתנו של ר' יעקב צבי שנברגר המנוח. (הוא בא לסאטמאר מסעליש) מילא תפקידים צבוריים שונים כמו: ראש החברה משניות, גבאי החברה-קדישא ויו"ר האחרון. לזכותו ייכתב תיקון האדמיניסטרציה של החברה-קדישא וציור המפה האומנותית של בית הקברות, לא נתברך בפרי בטן. יחד עם רעיתו היו קרבנות השואה.

גרינפלד אהרן: סוחר ספירט ויינות. בית מסחרו היה ברחוב אטילה. היה יהודי אשכנזי טוב מאד. אשתו היתה ממש צדקת. הובאו לאושביץ. בתם לילי, אלמנתו של ר' יחיאל (אלמר) קליין שומרת ברגש קודש את זכר יקיריה.

גרינפלד ברוך המנוח: נפטר בסאטמאר. חינך ילדים טובים לשם ולתפארת. אבל נלקחו לאושביץ יחד עם אמם. ידוע לי בתו אחת גרה בניו יורק, כאשתו של ר' דוד טירנואר.

גרינפלד קלמן-קלונימוס: סוחר תבואה. היה גר ברחוב באטהורי מול הבאר עם הגלגל. היה יהודי אשכנזי שומר תורה ומצוות. יחד עם אשתו וחלק ממשפחתו נלקחו לאושביץ. אחד מבניו גר בסאטמאר.

גרינפלד מור-משה: סוחר נעלים ברחוב קאזינצי. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. לא ידוע לי אם נשאר מישהו ממשפחתו בחיים.

גרינפלד מוריץ: סנדלר. בית מלאכתו היה בככר המרכזי. היה יהודי טוב ומסודר. גורל משפחתו לא ידוע. אבל הוא ואשתו לא חזרו.

גוט שבח המנוח: בעל בית חרושת לפקקים. ראש הקהלה שנים רבות. כילידי פולין נגזר עליו ועל משפחתו גירוש לקמנץ-פודולסק, אבל בדרך הצליחו להמלט. זמני המצוקה עברו עליהם איכשהו וחזרו אח"כ לסאטמאר. שתים מבנותיו נפלו קרבנות לשואה. ברטוש גולדשטיין (מגיטו מרוש-ושרהלי) ולילי ד"ר מנדל (מבודפשט). ר' שבח נפטר בסאטמאר בשנת תש"ט. אשתו רחל (ילידת לוטשא הולנדר) אשר כסגנית יושבת-ראש של ארגון הנשים היהודיות עסקה רבות בצדקה ובמעשים טובים, נפטרה בתל-אביב בשנת תשל"א. את זכר יקיריהם שומרים באהבה בנם אברהם (פריצי) בתל אביב, ובתם רוזי אלמנתו של ד"ר פרידלר בבני ברק.

גוט יהודה-לאיוש, שותף לבית חרושת לפקקים ברחוב אטילה. גוט — פירושו טוב (בגרמנית). גוט לאיוש

ורעיתו דולוש היו אנשים טובים יוצאים מן הכלל. היה להם חלק בכל תנוזה חברתית בסאטמאר. ידוע היה שכל אחד מהם הכניס את ידו לעומק כיסו כשהיו צריכים לתת.

קברו של ר׳ שבח גוטה ראש הקהל

Guth Sándor hitk. elnök sirja

הקב״ה מנע מלאיוש גוט ומשפחתו את סבל השואה. את הזמנים הקשים בילו בבוקרשט. תחנתם הבאה והאחרונה היתה טורונטו (בקנדה). שם נפטרו זו אחר זה בהפרש של כמה שנים. בנם אנטי־אברהם חתנו של הד״ר יוסף בורגידה יושן כבר זה שנתים בביה״ק בטורונטו. זמן קצר אחריו הלכה גם אשתו צללה בורגידה באופן טראגי.

את זכר יקיריהם שומרים באהבה בתם שטפניה אלמנת ווייס לאצי ובנם ויקטור בטורונטו. והמשפחה הרחבה בישראל ובתפוצות.

ד״ר גוטמן בילה: רוקח. הוא נהרג ברדיפות היהודים בבודפשט, שם הוא קבור. אשתו חזרה לסאטמאר ונהלה את בית המרקחת זמן מה. היא עזבה את סאטמאר, היא חיה בישראל.

ד.

דאויד שאנדור וקדושי משפחתו.

דוידוביץ אהרן: מזכיר ראשי של הקהלה האורטו־דוקסית. (תמונתו ראה שם). ליד השכלתו התורנית והחילונית היה אדם רב צדדים. בתקופת כהונתו פרחה הקהלה. חינך חמשה ילדים מצוינים. הוא ורעיתו תהלה נשרפו בכבשן באושביץ. ילדיו אמנם נצלו. אבל יותר מאוחר נהרג באסון בונצואלה בנו בכורו אברהם (בומי). בנו מנדי עורך דין נפטר בתל אביב. בניו בחיים ישעי׳ ויהודה ובתם לילי — ד״ר אנגל בצפת, שומרים באהבה את זכר יקיריהם.

ר׳ אהרן דוידוביץ ז״ל
מזכיר הקהלה

Dávidovits Ármin hitközségi főtitkár

דוידוביץ דב־בילה: סוחר חמרי בנין. היה ידוע מטוב לבו. יהודי יקר ונעים הליכות. קדנציה אחת היה גבאי של בית הכנסת הגדול. עם אשתו ובנם מארצי היו קרבנות השואה. ואילו בתם היחידה איצה שחזרה אמנם מהמחנה, נפטרה לפני כמה חדשים בנהריה.

דאסקאל מאיר: שמש דבית המדרש מחזיקי תורה. אדם נחמד מאוד. תמיד עמד מוכן לשרת את כל אחד ואחד בידידות. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. את זכרם הטוב שומרים באהבה בנותיו רבקה וחנה בניו יורק.

דענעש בילה: סוחר ומשפחתו שנלקחו לאושביץ.

דענעש שאנדור: העורך הראשי של העתון היומי „סאמוש״ יחד עם אשתו הובאו לאושביץ. בתו השניה אננה איבדה עצמה לדעת. ראה כתבה „המתאבדים בגיטו״.

דייטש אפרים: צבעי. יחד עם אשתו רבקה ובתם אילונקה ובנם הקטן הושמדו באושביץ. את זכרם שומרים

באהבה בניו אהרן, צבי, משה, חיים, ובתם מינדו קליין ז״ל בלוס־אנג׳לס. ובתם שרה רוט בנתניה.

דיאמנטשטיין דעזשו: ומשפחתו שנלקחו לאושביץ.

דבלינגר שלמה: סוחר חמרי בנין. הוא ורוב משפחתו היו קרבנות השואה. בתו בחיים היא אלמנתו של בן ציון וויינברגר ז״ל שומרת באהבה את זכר קדושיה.

שמואל דרומר: יהודי טוב ומטיב בלב ונפש. תלמיד חכם בולט בעיר. חסיד בכל דרכיו ומעשיו. היה תמיד מוכן לעזור לכל הפונים אליו. את התכונות שלו נטע בנפשות ילדיו. חבל על דאבדין ודלא משתכחין. כל המשפחה הובאה לאושביץ. אחד נשאר שריד ופליט מכולם, הוא שאול (שוילי), גר בניו יורק, ושומר בקדושה את זכר אהוביו.

ה.

משפחתו של הרה״צ ר׳ **חיים האלברשטם** זצ״ל, דומ״ץ דק״ק. קבור בסאטמאר. נכדו של האדמו״ר מצאנז זצ״ל. ביתו ובית מדרשו היו ברחוב באטהורי. משפחתו הובאה לאושביץ.

האלברשטם הרה״צ ר׳ צבי־הערשעלע. מצאצאי צאנז. ביתו ובית מדרשו היו בפינת הרחובות באטהורי־קוטו. הובא יחד עם משפחתו לאושביץ. לא ידוע לי אם חזר מישהו מהמשפחה.

משפחת **האלפערט**: גרו ברחוב וואגוהיד. לפי ידיעתי לא חזר אף אחד מהמשפחה מאושביץ.

הגדוש זולטאן: מנהל חברה לייצור חמרי בנין. אדם מטובי האדם. כותב שורות אלו היה יחד אתו במחנה דורנהאו. השתחררנו יחד ויצאנו לדרך הביתה. בסביבת העיר אולמיץ חלה, ונפטר בבית־החולים. אשתו ובנו (יאנטשי?) חזרו לסאטמאר. היא חברה והוציאה ספר על השואה בשם למה? אח״כ עזבו את סאטמאר. מקום המצאם לא ידוע.

משפחת **היימליך**: ראש המשפחה היה שותף לבית הדפוס קליינמן והייליך. הובא עם משפחתו לאושביץ.

היימוביץ מור: היה מנהל חברה לסחר בתבואה ב. מ. היה אחד מנפטרי הגיטו. משפחתו הובאה לאושביץ.

היימפלד יהושע: אחד מהחסידים החמים ביותר בסאטמאר. טוב לבו קרן מפניו. אהוב וחביב על כל. יחד עם משפחתו הובא לאושביץ.

העגיי שאנדור ומשפחתו שהובאו לאושביץ. אחד מבניו חזר אמנם לסאטמאר ובסוף שנות הארבעים מת שם.

הערמאן בנימין: סוכר תבואות. יהודי ת״ח וירא שמים. יחד עם משפחתו נלקח לאושביץ.

הרמאן ינו: סוחר רהיטים ברחוב באטהני. אדם יקר וטוב מאוד. סוחר ישר ואב נאמן למשפחתו. יחד עם אשתו ובתם קאטו הלכו לאושביץ.

הרמאן שמואל אליעזר: בעל מכלת ברחוב ההרצוג יוסף. ביתו היה בית נאמן בישראל. יחד עם אשתו ובתו שרה אשת ליפא שווארץ ז״ל. הושמדו באושביץ. בניו עקיבא ומשה נפטרו כאן בארץ. בתו הבכורה הגרה הרבה לפני השואה לאוסטרליה (אולי היא עוד בחיים?) בנם היחיד יהודה חי בארץ.

דר. **הרמן** רופא, וקדושי משפחתו.

בני המנוח **הרשקוביץ שמואל**: סוחר עורות ברחוב וארדומב, לאיוש ובילה, הובאו יחד עם משפחותיהם לאושביץ.

הרץ שאנדור: סוחר תבואה. (בנו של שימון הרץ) הלך לאושביץ יחד עם יקיריו.

הירש מאיר לייב: בעל בית דפוס לספרים ברחוב אוטבוש. הלך לאושביץ יחד עם משפחתו. לא ידוע אם חזר מישהו מהם. במפעלו הודפסו הרבה ספרי קודש.

הירש מנחם מענדל: בעל בית חרושת לחומץ. גר ברחוב פאזשיט. יהודי בעל לב טוב ונפש יקרה. תלמיד חכם וירא שמים מרבים. חינך את שלשה עשר ילדיו (אשר שלשה מהם נפטרו בסאטמאר בגיל רך) בדרכי התורה והמסורת. רעיתו הנאמנה, אשת החייל מרת שרה (ילידת סנדר), היתה לו עזר וסמך בחינוך ילדיהם. ר׳ מענדל ורעיתו ובתם לאה — אירן עם בעלה ר׳ צבי אלימלך היימליך וילדתם שיינדל, יחד אתם שני בני הירש צבי ויהודה נהרגו על קדושת השם באושביץ כ״ח אייר תש״ד. בנם יעקב נחמי׳ נפל באוקריינה. שני בניהם מרדכי־מארצי, וישראל דוד־דודי נפטרו בנהריה.
את זכר יקיריהם שומרים ברגש של קדושה: בנם שמעון הלל־שימי בחיפה, בנותיהם רחל־רוזשי זולדן ובילה רובלינסקי בניו יורק, וליבה זיכרמן בבני ברק.

ו.

ר׳ **אברהם וואלדמן** שו״ב. חתנו של ר׳ ניסן פרידמן ז״ל. יהודי יקר וירא שמים מרבים היה. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. חלק מילדיו חיים בארצות הברית.

ר׳ מנחם וואלדמן ורעיתו חוה וילדיהם

Waldman Menáchem, neje Chává és családja

וואלדמן מנחם: שותף לבית־חרושת למי סודה. המפעל היה ברחוב באטהורי. היה ידוע ברבים כלמדן וכאיש רב פעלים. היה חבר בהנהלות של כמה מוסדות יהודיים, ובעיקר פעל כגבאי בבית המדרש של החברה־משניות, ובתפקידו זה היו ידיו ברוכות. היה גם בין מייסדי בית־הספר העממי של הקהילה. בפעולותיו הרבות רכש לעצמו כבוד רב בקרב חוגים שונים. יחד עם רעיתו חוה אשת החיל ובתו לאה (מגיטו ס. שימלו), ושני בניו יעקב וחיים יצחק הובאו לכבשן באושביץ. את זכרם שומרים ברגש של קדושה: בנו משה יהודה יערי־מישי ברמת גן, ובתו פסיה ווייס בהרצליה.

וואלד אפרים: יהודי דתי שורשי מבין תלמידי חכמיה של סאטמאר. הוציא לאור את הירחון ההלכתי „שבט אפרים״, עליו קבל הסכמות מאת גדולי הרבנים בתקופה ההיא, בסאטמאר, סיגט וקרסטור. מקצועו היה סוחר כלים והיה ידוע ברבים כאדם ישר מאוד. עם רעיתו אשת החיל המצוינת מרת רחל, הצליח לנטוע בלבבות בנותיו אהבת התורה ולעשות את הטוב ואת הישר בעיני אלקים ואדם. בתם הבכורה חנה ובעלה אברהם יהודה נאה ושלשה ילדיהם: אסתר, פערל ויצחק, נהרגו כולם יחד על קדושת השם באושביץ ביום ראשון לחג מתן תורה. את זכרם הקדוש והטהור שומרים באהבה בתם חיה שרה־שארי פערלשטיין ונכדתם רבקה (אירן — בתה של חנה) ובעלה שרגא פייבל בורגר והנינים לייב אפרים, יוחנן וירוחם דוד, בניו יורק ובפנסילבניה.

בצער רב אנו מודיעים על פטירתו הפתאומית
של בעלי ואחי היקר

משה יהודה יערי (ולדמן)

מסאטמאר רמת־גן

ההלוויה תצא היום יום ראשון ט׳ באדר א׳ תשמ״ד (12.2.84)
בשעה 2.30 אחה״צ מבית המנוח רח׳ קריניצי 32, רמת גן
לבית העלמין „הדרום״ בגבול חולון בת ים

אוטובוס יועמד לרשות המלווים

יושבים שבעה בבית המנוח

המשפחה המתאבלת

משפחתו של החזן המנוח ר׳ **מנדל וואלד** ז״ל. רעיתו הדודה וואלד עסקה במכירת בשר אוזים ומזה פרנסה בקושי רב את משפחתה בעלת עשרה הילדים. היא נתנה להם חינוך טוב ומסורתי, והיו כולם לאנשי שם. ביניהם היה גם בנה יוסף, הוא שמש כחזן ראשי של הקהילה סטאטוס־קוו אשר נפל חלל בשדות אוקריינה, אשתו ובנם היחיד הושמדו באושביץ. בנה ישראל נפטר בחיפה לפני מספר שנים. יחידה מהמשפחה נותרה בחיים בתה גיטל בחיפה אשר שומרת באהבה את זכר יקיריה.

הסכמות וכתבי תעודה כבוד הרבנים הגאונים הצדיקים גדולי דורינו שליט"א

ב"ה

כן בא אלי כבוד הרבני המופלג בתורה וביראה טהורה ותיק וחסיד ממשפחת אפרתים וגדולים צדיקים מוה"ר **אפרים וואלד** נ"י מפק"ק סאטמאר ובידו מגילת ספר כתוב חדושי אגדה עה"ת אשר יולדו על ברכי עשתונותיו בנקבו שם **שבט אפרים** ודעתו להוציאם לאורה וכגן יקיר לי אפרים ילידי פרי עשתונותיו במקום נחלת בנים זכרים ויען כי ראיתי כי כוונתו רצוי לשמים וזה גם כי כל דבריו בנוים על אדני התורה והיראה ויקרים למוצאי דעת הנני מסכים ועולה וידי תכון עמו חרוצי. תאמצנו בשירי דוד לבקש את אוהבי תורה ורודפי צדק להחזיק בידו להושיע לו מרביע הזהב למען יוכל לבצע זממו הטוב בעה"ת על כן יהיו נא דברי אלה לרצון לפני אחב"י אוהבי תורה ובעלי חסד לקרבו ולהכניס ברכה אל ביתו ובזכות זה יתברכו בברכה משולשת:

אור ליום ו עש"ק פרשת בראשית פור"ת לפ"ק סאטמאר יע"א:

ה"ק אליעזר דוד בלאאמ"ו מו"ה עמרם זצלה"ה

ב"ה

ארשת שפתי יערב בעד הרבני המו"מ ירו"ש מו"ה **אפרים וואלד** נ"י מתושבי ק"ק סאטמאר יצ"ו אשר מכירו הייתי לשעבר אשר התפרנס בכבוד כדרך בעה"ב החשובים וקבע עתים לתורה ושם עלות בנפשו לדפוס דברי אגדה שהעלה מצודתו ומצוה רבה לקנות ספרו בכסף מלא:

בעה"ח היום יום ג פרשת נח תרפ"ה לפ"ק פה ק"ק ארשווא יצ"ו:

ה"ק יואל טייטעלבוים אב"ד דק"ק ארשאווא והגליל

ב"ה

תלמידי כבוד הרבני המופלג בתו"י כש"ת מו"ה **אפרים וואלד** נ"י **רצונו** להעלות בדפוס את אשר חידש באגדה והיותי מכירו מילדותו יראת השם הוא תחילתו בטוח אני שלא יצא מת"י דבר שאינו מתוקן ובקשתי להיות בתומכי נפשו וזו תורה וזו שכרה יפוצו מעינותיו חוצה:

בעה"ח קראלא א לס' בחקתי ל"ו למב"י תרפ"ד לפ"ק

ה"ק שאול בראך מנייטרא
אב"ד דק"ק קראלא יע"א

וואמוש אהרן המנוח. סוחר צבעים. חנותו היתה ברחוב האם יאנוש. נפטר בסאטמאר בסוף שנות השלשים. בשנות חייו הקצרות רכש ציונים רבים במיוחד התקופה ששמש בתפקיד גבאי־ראשי של קהילת סטאטוס־קוו. אשתו הנעלה טובת הלב הרמינה ילידת שפרינגר ובנם בעל העתיד הנוצץ. שניהם היו קרבנות השואה. בנם דר. וואמוש לאצי רופאו בעל הזכויות של בית החולים בסאטמאר. אחרי עלותו ארצה פעל כרופא בחיפה, שם מת בשנת 1978. את זכרם הטוב שומר בכבוד בן משפחתם הדר. זולטאן ווייסברון עו״ד בתל אביב.

ווייס בנציון: מלמד. (אביה של אשתי הראשונה בלומה ז״ל). תלמיד חכם ידוע, ראש משפחה מצויין אשר חינך את ילדיו לאהבת השם התורה וארץ הקודש. הוא ואשתו חיה ובניהם ישראל דב, יצחק יעקב, צבי ואברהם היו קרבנות השואה: שבת קודש י״ב סיון תש״ד באושביץ. שומרים ברגש קודש את זכר יקיריהם בנו אלתר בנימין זאב ז״ל בירושלים ובתו האלמנה שרה בן־דב בחולון.

אלי׳ ווייס: שותף בבית המלון ,,ויקטוריה״. ר׳ אלי׳ היה ידוע בשער בת רבים כמי שמצא תמיד זמן לעסוק בצרכי ציבור, היה לו חלק ארי בייסוד חברת ,,שערי התורה״, בהקמת ה,,תלמוד תורה״ ובבנין בית המדרש המפואר. שנים רבות היה חבר בועד הקהלה ומלא תפקיד של רואה חשבון. הקפיד על הסדר ושמר על רכוש הקהילה כעל שלו. זאת דרש גם מפקידי הקהילה. שותפתו לחיים, אשת החיל האידיאלית, איפשרה לבעלה לעסוק בעיסוקיו הברוכים, כך שהוא והיא היו שותפים למצוות. ר׳ אלי׳ ווייס ורעיתו כמו כל אחיהם לגורל המר, סיימו את חייהם באושביץ. ידוע לנו על הבן החי במונטריאול.

ווייס אליאש: שותף בבית חרושת לכסות עינים (שהגויים משתמשים בו) שפיגל את ווייס. אדם דתי נעים הליכות ידוע ברבים כבעל צדקה. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בתו אלמנת יעקב מגדל בנתניה שומרת באהבה את זכר יקיריה.

ר׳ בנציון ווייס ומשפחתו

Reb Bencion Weisz és családja

ווייס יונה (ינו): שותף לבית מסחר לשטיחים ושקים שפיצר את ווייס בככר המרכזית. יונה ווייס עסק בצרכי צבור כחבר בהנהלת הקהלה והחברה שערי התורה. נלקח יחד עם בני ביתו לאושביץ. בתו מארגו חיה בגדרה.

ווייס יעקב (גיולה): סוחר אריגים. חנותו היתה בככר המרכזית. היה אחד הסוחרים האמידים והישרים בסאטמאר.

דוד מאיר ווייס וקדושי משפחתו.

דוד מאיר ווייס מזכיר החברה קדישא וקדושי משפחתו.

יהודי אורטודוקסי במלוא מובן המלה. אחד מעמודי התווך של בית המדרש מחזיקי־תורה ומחניכיו של הרה״ג אברהם חנוך פרידמן זצ״ל. הובא לאושביץ יחד עם אשתו מגיטו סאטמאר היו להם ששה ילדים (3 בנים ו־3 בנות) היו דומים לארזי הלבנון: בנם קלמן ורעיתו מגדה פרידמן ובנם. בנם שאנדור ורעיתו אסתר חיה בנדק. בנם לאיוש ורעיתו וילדיהם. בתו לילי ובעלה זולטן לייטנר וילדיהם חוה ואדם. בתם מרגיט ובעלה פיליפ פרוינד ובנם. בתם אילה ובעלה ווילמוש שטיין וילדיהם. כולם הובאו לאושביץ מגיטו גרוסוורדיין. זוכרים אותם לטובה, רבקה ונפתלי בנדק בתל אביב.

יצחק ווייס: מייצר גלידות. שם ראינו כיצד הוא מוכר את תוצרתו בככר המרכזית בפינת הרחובות באטהני־ווארדומב.

ר׳ יצחק היה איש אהוב ומכובד בין הבריות. רעיתו חנה (ילידת הורוביץ) חנכה את שבעת ילדיהם על הטוב והישר. ההורים ושלשה מילדיהם: טוביה, אליעזר ואסתר נהרגו יחד על קדושת השם באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה: בתו רבקה־מרגיט תורן ברמת גן, ישראל בצור שלום, דבורה פולק ברמת גן ולאה קריינר בבת ים.

ווייס קלונימוס־קלמן: בנקאי. שותפו בעסק עם שמואל דרומר. אחד הבולטים ביותר בעולם החסידי בסאטמאר. חוץ לחייו הדתיים החסידיים היה האדם הטוב והטוב באדם. תוי פניו הנעימים העידו על לבו החם והטוב אשר בתוכו. שנים רבות היה חבר להנהגת הקהילה. נלקח יחד עם רעיתו ובני ביתו לאושביץ. שלשה בניו צועדים בדרכי הוריהם ושומרים ברגשי קדושה את זכר יקיריהם והם: שמעון במונטווידיו, מרדכי ודוד מאיר בניו יורק.

ווייס שלמה שולומון: צבעי. היה גר ברחוב קולטשעי. היה אחד מהנפטרים בגיטו סאטמאר. אלמנתו הובאה לאושביץ.

משפחתו של המנוח **ווייס שמואל** (היה ידוע בשם גארבער ווייס). היה גר ברחוב באטהורי. יהודי טוב מאד היה. משפחתו הובאה לאושביץ. חלק מנכדיו חיים אי־שם בעולם הגדול.

ווייס שאנדור־ישראל: בעל בית דפוס בככר המרכזית, מומחה במקצועו. אדם ישר ויהודי טוב. רעיתו פייגא ילידת הרשקוביץ ובני המשפחה שהובאו לאושביץ: הסבא משה ווייס, אחי הסבא מאיר ווייס, אשת פרקש שאנדור, פרקש זשוזשא, פרקש ארנה, אשת קיש פאל, הילד איבן קיש, אשת פרנץ פולציק, יוסף הרשקוביץ ואשתו, אגי הרשקוביץ, שאנדור הרשקוביץ, אלמנת קארולי הרשקוביץ, הילדים פטר ופאלי הרשקוביץ, לאזאר שאנדור רוזה ואליזבט. קארולי הרשקוביץ אשר נפל חלל באוקריינא. את זכרם הטוב שומר באהבה אימרה ווייס (בנו של שאנדור) באור יהודה.

ווייס וואלף־ווילמוש: סוחר עצים. יהודי דתי אשכנזי היה אשר יחד עם רעיתו חינך ילדים טובים. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו. בנו הזמר המצויין יוסף־יושקה גר בלונדון, בנו השני שאני ובתו הגב׳ לזר גרים באשדוד וזוכרים באהבה את יקיריהם.

ווייסמן אלמר: פקיד. הובא לאושביץ יחד עם בני ביתו. כותב שורות אלו היה יחד אתו ועבדנו בחברת „יאנק״ ישן שינת עולמים בקבר־אחים בעבנזעע.

ווידר משה: סוחר בדים בככר המרכזית ומשפחתו רבת הנפשות. נלקחו כולם לאושביץ. בנו בערל חי אי־שם בעולם.

ווילינגר אברהם: סוכן. איש רב פעלים. גבי בבית הכנסת הגדול וחבר נאמן בחברה שערי התורה. יחד עם משפחתו הובאו לאושביץ.

ווילינגר אפרים: בעל בית חרושת לרעפים וללבנים. מפעלו היה בדרך באטיז. בעל לב מבורך וראש משפחה מצויין. ידיד נאמן לכולם ואדם ישר למופת. חינך את ילדיו בדרכי המסורת היהודית. הכירו בהם שהם ילדי ר׳ אפרים אשר לצער רב הושמדו רובם באושביץ. רעיתו לאנא ובתם אסתר בת ה־17 נפטרו בסאטמאר. בנם יעקב־יואל צוה לפנות אותן בשנת תשל״ד והביא אותן למנוחת עולמים בהר המנוחות בירושלים. ר׳ אפרים ואשתו השניה יחד עם צאצאיהם: פריידא — ובעלה וילדיהם, לאה — ובעלה וילדיהם, ראצא — ובעלה וילדיהם, היו כולם קרבנות השואה.

יש לציין עוד, כי בית חרושת ווילינגר שמש כהכשרה ל־12 חלוצים צעירים אשר התכוננו לעלות לארץ ישראל. בני משפחת ווילינגר אשר נותרו בחיים הם: שלמה יוסף באוסט־ רליה. צבי, יעקב יואל ושמואל בתל אביב זוכרים ברגש של קדושה את זכר אהוביהם.

ווילינגר משה (בנו של ר׳ אפרים). התפוח נפל לא הרחק מהעץ. יהודי כשר בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו. תלמיד חכם בוגר ישיבת פרסבורג. אוהב את ארץ הקודש בכל לבו ונפשו. במגרש ההכשרה אשר הוקם ע״י אביו ז״ל על שטחו הפרטי היה משה מדריכם של 12 חלוצים והכין אותם לקראת עלייתם לארץ הקודש. נפטר בימי השחרור במחנה פלדפינג. אחיו יעקב יואל החליט לפנותו ולהביאו לקבורה בירושלים כמו שעשה עם אמו ואחותו. הוא שלח את כותב שורות אלו לגרמניה לבצע את הפינוי. חבל, קשה היה לקבוע את קברו המדויק. לכן נאלץ משה המסכן לחכות בבית־ הקברות היהודי בפלדפינג לביאת המשיח.

ר׳ אפרים ווילליגנר ובנו משה

Willinger Efraim és fia Majsi

ז.

משפחת **זמלר** וקדושי המשפחה.

משפחת **זייף** וקדושי המשפחה.

משפחת **זעליג** וקדושי המשפחה.

זינגר בילה וקדושי משפחתו.

זינגר פרנץ וקדושי משפחתו.

זינגר מיהאלי וקדושי משפחתו.

ט.

טאגר יוסף מרדכי: משפחה חסידית, גרו מול הבאר ברחוב באטהורי. כולם הובאו לאושביץ.

טייטלבוים חיים-הנריק: טפר. אדם טוב ויהודי טוב וחביב על כל היה. כותב שורות אלו הביא אותו לקבורה בקבר אחים בדורנאו ו׳ ניסן תש״ה. אשתו ליבה-ליאונקה נפט־רה בתל-אביב כתוצאה מתאונת דרכים. בתם רחל-רלה וילדתה אניקו הושמדו באושביץ שבת-קודש י״ב סיון תש״ד. את זכרם שומרת באהבה בתם ואחותה בריינדל-ברטה ליכטמן בתל אביב.

טורוק גאבור: מנהל תחנת רכבת. גר ברחוב באטהאני. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. מתאבל עליהם חתנו שאמו הרשקוביץ ז״ל בירושלים.

טירנוער יצחק: איש יהודי חסיד היה ר׳ יצחק טירנוער ז״ל. שמו הלך לפניו. תלמיד חכם וירא שמים, עושה צדקה וחסד, אהוב וחביב על הבריות היה. נפטר בשם טוב בסאטמאר בשנות ה־תר״ף. רעיתו הצדקת וחלק מילדיו (לצערי השמות לא ידועים לי) מסרו את נשמותיהם הטהורות על קדושת השם באושביץ. את זכרם הטוב שומרים ברגש של קדושה בניו החיים בניו יורק, והם: מרדכי יהודה, יעקב יהושע, אברהם זאב ואלי׳ דוד. כולם הולכים בעקבות הוריהם הקדושים, עוסקים בצרכי ציבור בצדקה ובמעשים טובים.

טרביץ צבי-הרמן: חורש עצים ברחוב קולצעי. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו.

טרביץ אהרון הזקן ומשפחתו הקדושים.

טרביץ אהרן הצעיר ומשפחתו הקדושים.

טרייסר פישל-פיליפ: גר ברחוב וואיאי. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בתו קלארי (פריצי) נפטרה לא מזמן בחיפה. מספרים: שפריצי סכנה את חייה למען הצלת ילדים ממות בטוח.

י.

יאקאב אשר אנטשיל: סוחר יינות. גר ברחוב ווארדומב. יהודי אשכנזי אדוק. תלמיד חכם בולט בעיר וחבר הנהגה במוסדות שונים. גבאי בבית הכנסת הגדול ויו״ר דחברה שערי התורה. ניהל בית נאמן בישראל. המשפחה ניסתה לברוח לרומניה, אבל רק לאשתו ולבנו משה שלום

אשר אנטשיל יאקאב

Jakab Antal

שיחק המזל, ר' אנטשיל ובתו הגב' יונס נתפסו על הגבול ליד קלויזנבורג והוחזרו לגיטו סאטמאר. משם הובאו לאושביץ. אשתו נפטרה בתל אביב ובנו בירושלים. את זכרם שומרת באהבה בתם הלן אלמנת צימרמן ברמת גן.

יאנוביץ שאנדור: סוחר מקלטי רדיו. יחד עם משפחתו נלקח לאושביץ.

יאסטרוב מחלק חלב ואחיו מוכר מי סודה, גרו ברחוב טולטיש, שניהם הובאו לאושביץ יחד עם משפחותיהם.

יונאס דעזשו: סוחר עצים בשכונת סנטוועד. הוא נפטר כאן בארץ. אשתו בתו של ר' אנטשיל יאקאב נתפסו יחד עם אביה על הגבול והוחזרה לגיטו סאטמאר. נשלחה לאושביץ. נדמה לי שילדיהם חיים כאן בארץ.

יונאס איזידור: סוחר עצים. מחסנו היה מעבר לגשר נהר „סאמוש" יחד עם משפחתו הובא לאושביץ. כותב שורות אלו עסק בהלויתו. הוא נשרף בגרוס־רוזן.

יונאס ינו: סוחר סיד ומלט. מחסנו היה ברחוב ואר־דומב. נלקח לאושביץ עם משפחתו.

כל שלשת האחים יונאס היו אנשים הגונים וישרים ויהודים טובים, אנשים בעלי ערך בחברה.

משפחת **יוזשעף**: גרו ברחוב פטופי, בית יהודי טוב ומשפחה טובה. הובאו לאושביץ.

יונגר מנדל בער: מלמד ת"ת. בית יהודי חסידי אמיתי. חינך ילדים למופת. רוב המשפחה הושמדה באושביץ.

יונגר שלמה יואל: סופר סת"ם. עמד בשורה ראשונה בין הלומדים בסאטמאר ובכיסו סמיכות לרבנות. ר' שלמה יואל נסע בשנות השלשים ללונדון ומשם פרנס את משפחתו בסאטמאר.

בנו הבכור יצחק (איציק) גם הצטרף אחר כך אל אביו בלונדון. ר' שלמה יואל נפטר בלונדון.

הבן יצחק נסע כאזרח אנגלי לבקר את משפחתו בסאטמאר בעת שלטון ההונגרים. השלטונות ההונגריים דאז לא הכירו באזרחותו האנגלית ולא נתנו לו לחזור לאנגליה. במקום זה גייסו אותו למחנה עבודה והובא לאוקריינה שם רצחו אותו הגרמנים בשעת צעדה.

האמא אשת החיל דבורה ושני ילדיה שלום ויהושע נהרגו באושביץ.

את זכר אהוביה שומרת בכבוד ובאבל נצחי בלבה בתם רבקה מרים (איבי) פישר בניו יורק.

יודקוביץ משה: שען. היה גר ברחוב וואגוהיד. יהודי טוב וישר. נלקח עם משפחתו לאושביץ.

כ.

ד"ר **כץ איזשו**: עורך דין. אדם זהב היה. לא פלא, כי נולד בעיר הזהב בנאדי־באניה בקרבת מחפורות הזהב. יחד עם משפחתו הובא לאושביץ. מסכן, סבל את המחנה רק חמשה שבועות. הוא היה הנפטר הראשון הסאטמארי במחנה וולפסברג. כותב שורות אלו נפרד ממנו בכמה מילים, הדבר היה בשבת אחה"צ י"ז בתמוז. לבנו כאב כאשר אנו בני סאטמאר ליוינו את האוטו־מוביל האשפה בו עשה את דרכו האחרונה למשרפה בגרוס־רוזן. (עיני זולגות דמעות ואנחה כבדה פורצת מגרוני בכתבי שורות אלו).

ר' **יוסף כ"ץ**: בעל בית חרושת ללבנים. יהודי יקר וטוב, כהן שדעתו יפה היה מחותנו של ר' אלי' מנדלבוים וסבו של ארי כ"ץ שלנו. שמש שנים בתפקיד גבאי בבית הכנסת הגדול. נפטר בשם טוב ונקבר בחלקת הכהנים בבית הקברות בסאטמאר.

ר' יוסף כ"ץ סבו של אהרון כ"ץ

Katz József téglás, az Ári nagyapja

בנו ר' **חיים יעקב כ"ץ**: אביו של ארי. שמש כפקיד בבית החרושת לפקקים של האחים גוט. נפטר בגיל צעיר ונקבר ליד אביו. רעיתו האשה החשובה מרת חיה בתו של ר' אלי' מנדלבוים ז"ל ובנם נתן היו קרבנות השואה. רק בנם אהרן־ארי ניצל וחזר לסאטמאר ופתח לשכת עורך דין במקום. היה שותף לכל דבר מצוה. בשנת 1963 עלה ארצה עם העליה

ר' חיים יעקב כ"ץ אביו של ארי

Katz Jakab az Ári édesapja

אהרן (ארי) כ"ץ

Katz Andor (Ári)

הגדולה ופתח את לשכתו בתל אביב. מגמתו הקדושה היתה להוציא ספר זכרון לקדושי עירו הי"ד. נפטר פתאום בגיל צעיר ולא זכה לראות את פרי עטו. נטמן בבית הקברות בחולון. זוכרים אותו באהבה אשתו אסתר לוינזון בתל אביב ובתו אהובה־וירה בוינה. מערכת ספר הזכרון מביעה בזה את תודתה לגב' אהובה־וירה קולמן עבור תרומתה הכספית הנדיבה בה איפשרה לזרז את הוצאת ספרנו.

כ"ץ שמואל דוד: סוכן. היה גר ברחוב וואגוהיד. יהודי טוב חסיד ספינקה היה. יחד עם בניו צבי ופישל, נשותיהם ונכדיו נלקחו כולם לאושביץ.

כ"ץ שמואל: בעל מסעדה מול תחנת הרכבת. הוא אשתו ובנו היו קרבנות השואה. בתו חיה אי־שם בעולם.

ל.

לאנג יוסף: חייט. היה גר ברחוב זריני. יהודי טוב וישר. לא ידוע לי אם קיים מישהו ממשפחתו.

לאזאר דויד: בנותיו חיות אי שם בעולם הגדול.

לאזאר ישעיהו: סוחר סוכריות וממתקים. אהוב ואוהב כל ימי חייו בארץ הקודש. ביתו היה ערוגה חמה להכנת השובה לארץ ישראל. לאות הכרתו להרצל גדל את זקנו כזקנו של הרצל. העברית היתה השפה הרשמית בביתו. בשפה זרה הוא דבר אך ורק כשהיה נאלץ לכך. הוא ורעיתו מלכה יחד עם ילדיהם יונה, חיים, זלאטי ורבקה רחל היו כולם קרבנות השואה. את הפרטים הנ"ל מסר בנו אליעזר הגר בתל אביב אשר שומר באמונה את זכר הוריו אחיו ואחיותיו הקדושים.

לבנדל צבי יעקב: מנהל יקב ליינות ואח"כ סוחר. אחד מיהודיה הטובים של סאטמאר ורעיתו רחל ילידת גליק. מטרת הזוג לבנדל היתה לחנך את ילדיהם (שני בנים ושתי בנות) לדרך הטובה. אבל לרוב הצער לא זכו לראות נחת אצל ילדיהם... ההורים ושני ילדיהם פעסיל־אירן ומנחם־ארנו נהרגו על קדושת השם יחד עם הוריהם באושביץ י' סיון תש"ד. את זכר יקיריהם שומרים באהבה בנם שאול פנחס (פינטיו) הזמר הסופרן המצויין בבית הכנסת של שנות השלשים, גר בפראנקפורט. ובתם חנה נשואה לפולק בנהריה.

לבוביץ אריה־ליפוט: סוחר אריגים. שותף לעסק שווארץ את לבוביץ. היה מטובי בני האדם. הוא נענה בלב טוב לכל הפונים אליו. עזר ברצון רב לכל מי שבקש את עזרתו. היה סגן ראש הקהילה, ובתפקידו זה עשה רבות למען עלות קרן הקהילה. יחד עם רעיתו ובתו היחידה אילי (אשת נעורים של באנדי קופמן) ובנה הפעוט היו קרבנית השואה.

הרה"ג ר' **אלי' לייכטאג**: דיין של ההקילה. אחד הלמדנים הראשונים בעיר. הוא רכש את הוקרת כל החוגים. היה גר ברחוב באטהורי. הוא ומשפחתו המאוכלסת הושמדו באושביץ. איני יודע אם חי מישהו ממשפחתו.

לפקוביץ לייביש: אחד הסוחרים הבולטים בעיר. חנותו היתה ברחוב קאזינצי. אדם מצויין ויהודי מן המובחר. חסיד בכל דרכיו. ביתו היה דוגמה למעשים טובים. חינך את

ילדיו לעשות צדקה וחסד. היה לו תמיד תפקיד חשוב בהנהלת הקהילה ובמוסדות אחרים. נלקח יחד עם בני ביתו לאושביץ. בניו שנותרו בחיים שומרים באמונה וברגש קודש על מנהגי הוריהם ואת זכרם הטהור, והם: ליפא וברוך בניו יורק, ומשה יחזקאל באחד מארצות הדרום. כולם חסידים ואנשי מעשה.

לפקוביץ מרדכי: סוחר. אדם נמוך קומה היה אבל גדול במעשיו הטובים. היה ממייסדיו של בית הכנסת בפרבר נעמעטי ומנהלו עד השואה. היכן לחפש מוסד יהודי בסאטמאר בו לא היה חלק לר׳ מרדכי? קהילה, תלמוד תורה, חברה קדישא וכו׳. ר׳ מרדכי ואשתו רייזי (ילידת קרמר) ושש בנותיהם: ציפרוש (נשואת מאירוביץ), גיזי, מאטוש, רוזי אירן ואילון (צוליקה). (שמות יהודיים אינם ידועים), ועוד שמונה נכדים כולם נהרגו יחד על קדוש השם באושביץ בחדש סיון תש״ד. זוכרים אותם באהבה יוליוס בראון ואפרים אברהם בניו יורק.

משפחתו של **לפקוביץ** עובד נחושת שהובאה לאושביץ.

לעבאי מיהאלי: בעל מפעל לארונות מתים ומשפחתו שהובאו לאושביץ.

לינדר אברהם: סוחר נעלים. יחד עם משפחתו נלקח לאושביץ. בנו שאניי חזר אמנם לסאטמאר משם היגר לאוסט־רליה ושם מת. לינדר היה חבר בועד הקהילה ומייסד חברת התעשיינים הקטנים.

לוינסון מאיר: אהובו האמיתי של בית הכנסת הגדול. היה חבר בועד הקהילה. אדם טוב וישר. איני יודע אם קיים מישהו ממשפחתו.

לוי יוסף: שותף לבית מסחר לעורות לוי את וויטנשטיין. יחד עם משפחתו נלקח לאושביץ.

לוי מנחם: ר׳ מנחם לוי כפי שקראו לו. משמש בקודש עושה מלאכת שמים בחברה קדישא. יהודי טוב ויקר היה. חינך ילדים טובים. נלקח לאושביץ עם משפחתו. ידוע לי על בנו אחד מיילך־אלימלך החי באוסטרליה.

משפחות **לוינגר** שהיו קרבנות השואה.

לוי שמואל: מנהל בית יתומים ג׳וינט. איני יודע אם חי מישהו ממשפחתו.

מ.

אלמנתו של ד״ר **יוסף מאיער־צנגרי**: אחת מהנשים היהודיות החשובות בסאטמאר. אשה אדוקה מאד אשר למעלה מחמישים שנה לבשה את בגדי אלמנותה והקדישה את כל ימי חייה לזכר בעלה, והיא אז רק בת 19. הד״ר יוסף מאיער־צנגרי קבור סמוך לאוהלו של הרב מנדלבוים זצ״ל, ולידו בתו הקטנה. אשתו של שומר בית הקברות „יוזשא נני״ ספרה לי שהגברת „זשעני״ באה יום יום משך חמישים שנה להתפלל על קבר בעלה ובתה. החלקה שהבטיחה לעצמה ע״י בעלה חכתה לה למעלה מחמש עשרות שנים, אבל לא זכתה להקבר שם. היא נפטרה בגיל 73 ביום האחרון של הגיטו. שלטונות הגיטו כבר לא הרשו לנו לטפל בקבורתה ולמלא את רצונה. כרו את קברה ליד שיח־גדר בבית הקברות סטאטוס־קוו, ובארונה הכניסו עוד גופת ילדה קטנה בשם לעבי. הגב׳ מאיער זכתה לפחות שלא נשרפה באושביץ ומנוחתה בבית קברות יהודי. (אבל מי יודע אם מצאה באמת את מנוחתה?)

מאיער יוסף חיים: סוחר מלט־בטון. יו״ר הראשון של חברה שערי התורה ומייסדה. יחד עם אשתו ועם רוב משפחתו הובא לאושביץ. בנו אברהם־בוטצי עלה לישראל הרבה לפני השואה ונפטר כאן. אין פרטים מדוייקים אם נמצא מישהו ממשפחתו בחיים.

מאיער מיהאלי־צנגרי: בעל אחוזות. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו.

מאיער שאנדור־צנגרי: אחד מבעלי האחוזות הגדולים במחוז. האדמות שלו היו בכפר קראששו ובסביבתה. בחדשי החורף היה גר בסאטמאר ברחוב ברטשעני, ובקיץ באחוזתו בקראששו. היו לו בית כנסת ושוחט משלו. חילק צדקה ביד רחבה. היה ממלא תפקידים מרכזיים בחיי היהדות. פעם נבחר כראש הקהילה. שמו קשור עם ייסוד והקמת בית החולים היהודי בסאטמאר, והיה היו״ר הראשון שלו. את התואר צנגרי קבל עוד אביו שלמה מאיער ז״ל מהקיסר פרנץ יוסף. איני יודע אם חי מישהו מהמשפחה.

ד״ר **מנדל פרנץ**: רופא מנתח. היה רופאו של בית החולים של האחים הרחמניים־הקתוליים ברחוב אישטוואן. ד״ר מנדל היה שומר תורה ומצוות עד שתפקידו איפשר לו. טליתו ותפיליו היו תמיד אצלו בתיקו. נכנס יום יום לבית כנסת שמצא בדרכו והתפלל. לא חזר מאושביץ.

מרקוביץ אליהו ובניו: זה היה שמו של המפעל. שלהם היה בית המסחר הגדול ביותר לספירט ולמשקאות בהונגריה ואח״כ ברומניה. ביתם היה בית צדקה וחסד. כל מי שנכנס אליהם ובקשה בפיו, יצא שבע רצון. ר׳ אלי׳ מרקוביץ היה ממייסדיה הראשונים של הקהלה בסאטמאר (קבור שם) בניו יחיאל, מאיר, יצחק ושלמה, לכולם היה תפקיד חשוב בהנהלת הקהילה. יוסף־יאנקו בנו של שלמה מרקוביץ היה חי כאן בראשון לציון ומת לפני כמה שנים.

אלמנתו של הרץ ארנו המנוח בת מאיר מרקוביץ גרה בחיפה, ואילו בתו של יחיאל מרקוביץ אלמנתו של ר' יעקב ווייס ז"ל חיה בתל אביב. (ייתכן שהפרטים הנ"ל אינם מדוייקים).

קרמר אילוש נשואת **מרקוביץ**: הוריה יעקב קרמר ורעיתו נפטרו מספר שנים לפני השואה. את חנותם למלאכת יד הורישו לבתם אילוש. החנות היתה בככר המרכזית. היא לא חזרה.

מרקוביץ זיגמונד: רפד וסוחר רהיטים. חנותו היתה ברחוב ראקוצי. רוב משפחתו נותרו באושביץ. הוא חזר לסאטמאר ופתח מחדש את חנותו. לפני כמה שנים מת בסאטמאר.

מרקוביץ משה: סוחר שמרים. גר ברחוב פעטופי. היה יהודי אינטליגנטי עם מסורת עמוקה. עסק בעניני צדקה. מילא כמה שנים תפקיד של גבאי חברה-קדישא. נלקח לאושביץ יחד עם בני משפחתו.

מאטרטי יהודה צבי: בעל בית חרושת לנקניקים, אדם מצוין, שומר תורה ומצוות ובעל כשרונות. דאגתו העיקרית חוץ מעיסוקיו היתה חינוך ילדיו (3 בנים ו־3 בנות). לדאבון המשפחה הגורל המר עשה את שלו ור' יודה הערש לא זכה לראות נחת מילדיו, כי מחלה ממארת וממושכת תקפה אותו והוא החזיר את נשמתו לבוראו בגיל צעיר יחסית ביום י"א

יצחק שלמה מאטראי

Mátrai Ernő — Icu

אייר תש"ד, רק ימים ספורים לפני הגירוש, וזכה עוד לקבר ישראל בסאטמאר.

רעיתו הנאמנה אשת החיל שרה (ילידת פרידר), וארבעת מילדיהם היו קרבנות השואה.

תקוות המשפחה ומחמל עיניה, הבחור יצחק שלמה (המכונה „איצו" אשר היה מוכן למסור את נפשו למען משפחתו, אך הדבר לא היה תלוי בו) ואחיו משה, נהרגו במאוטהוזן, זאב-וואלבי נהרג במחנה שלשה ימים לפני השחרור. את בתם אירן הדריך מנגלה שמאלה יחד עם אמה, יהי זכרם ברוך. זוכרות ברגש של קדושה את יקיריהן שתי הבנות שנותרו בחיים: אטל ואיזבלה במונטבידיו.

מלכנר יוסף: סוחר חמרי ברזל. יחד עם משפחתו נלקח לאושביץ.

משפחתו של המנוח **יהודה יונה מוזש**: סנדלר. נלקח עם משפחתו מרובת נפשות לאושביץ וחזר לבדו לסאטמאר. אחרי כמה שנים עלה לישראל עם אשתו השניה. התגורר כמה שנים בירושלים ומשם עבר לבני ברק שם נפטרה אשתו. אחרי זמן מה חלה ונפטר. קבור בחלקת בני ברק בבית העלמין בפתח תקוה.

מוזש קארולי: סוחר. וקדושי משפחתו.

מוזש נאנדור: בעל אחוזות. הייתי יחד אתו ועם בנו פלי במחנה. הם לא חזרו. אשתו היתה בתו של ישראל ווייס ממיקולה. גם היא לא חזרה.

מושקוביץ אפרים: מוכר סיגריות. חנותו היתה בככר המרכזית. יהודי ישר חסיד מן המובחר. חינך ילדים מצויינים. אשתו נפטרה בסאטמאר. ר' אפרים נלקח לאושביץ יחד עם ילדיו ונכדיו בנו ר' דוד (חתנו של ר' אנטשיל פליישמן) היה אדם פעיל מאד בחיי הקהילה, היה חבר בועד הקהילה. בתו של ר' אפרים יוכבד היתה גרה ביפו, היא כבר לא בחיים.

מושקוביץ ר' **מיכל** השוחט. היה מקובל ואהוב מאד בחוגים רחבים. על יד עיסוקיו כשוחט ומוהל עשה רבות כדי לחנך את ילדיו הרבים. ר' מיכל מצא זמן גם לעסוק בכתיבת פירושים תורניים אשר לרוב צער לא הוצאו לאור. רעיתו הצדקת רחל, בנו ר' יוסף חיים שוחט במוגנדורף עם אשתו וילדיו. בתו גולדה עם בעלה ר' בנציון מרקוביץ וששה ילדיהם. בניו מאיר זאב, קלמן וישכר דב ובתו הקטנה חיה שרה, כולם נהרגו על קדושת השם באושביץ. היאהרצייט של משפחת מושקוביץ הוא י' סיון תש"ד. שנים מבניו נותרו בחיים. משה נפטר בבאר שבע בשנת תשמ"א. שריד ופליט מהמשפחה הגדולה הוא בנו אברהם בתל אביב. אשר זוכר באהבה את יקיריו.

מילר שלמה: הוא ואשתו היו עובדי החברה־קדישא. היא היתה בת למשפחת דאויד). שניהם עמלו רבות לחנך את ילדיהם. יחד עם זאת זכו לילדים טובים וישרים, אבל השואה עשתה את שלה וגזלה חלק מהם. שני בניהם מצאו את מקומם בחיי החברה כאן בארץ. משה עוסק בצרכי ציבור ברמת אליהו ואליעזר בקבוצת שילר. שניהם זוכרים באהבה את יקיריהם.

נ.

משפחתו של המנוח ר׳ **יוסף ליב נידרמן**: זכה בחייו לבנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות חסידים ואנשי מעשה. רובם היו קרבנות השואה. ישנם ניצולים מהמשפחה. גרים במקומות לא ידועים.

משפחת **נובי**: גרו ברחוב באטהורי במרתף של מאפיית שווארץ. ראש המשפחה מת באופן טראגי הרבה שנים לפני השואה. משפחתו נלקחה לאושביץ. אחד מבניו היה קצין משטרה בסאטמאר אחרי המלחמה. מקום הימצאו לא ידוע.

משפחת **נוסבכר**: גרו ברחוב פעטופי 42. המשפחה נלקחה לאושביץ. אחד מבניהם נפטר לא מזמן ברמלה, בנו השני טילי חי כאן בארץ.

קדושי משפחות **נוסאן**.

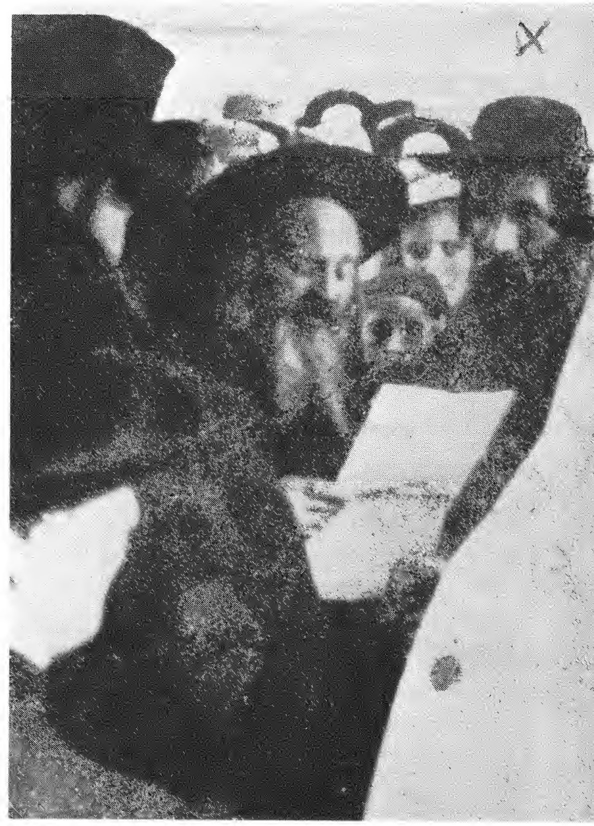
פ.

פאלאדי זיגמונד: בעל משרד סוכנות ברחוב פארקאש אנטאל. אדם טוב ישר מכובד וחביב ברבים היה. גבאי בבית הכנסת של קהילת סטאטוס־קוו. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו. הגורל המר ניהל את הענינים שאני קברתי אותו בקבר האחים בדורנאו, כמו שקברתי הרבה ידידים ומכירים יקרים מסאטמאר.

פאשקעס לייב: (לייבעלע כפי שכינו אותו). אחד מתלמידי החכמים הבולטים בסאטמאר. יומם ולילה ישב ולמד. לא פעם הציעו לו משרת דיין, אבל הוא דחה את זה בצניעות. הוא שכר מהקהילה את בית המלאכה למריטת נוצות. וגם את זה ניהלה אשתו לאפשר לבעלה ללמוד. כל המשפחה הובאה לאושביץ. לא ידוע לי אם חי מישהו ממשפחתו.

פולק אנדור: סוחר תבואה. מעונו היה ברחוב באטהאני. היה יהודי מסורתי ומבקר בבית הכנסת. יחד עם רעיתו פאולה השתדלו לחנך את בניהם ללכת בדרך היפה והטובה. עיקר חינוכם היה אהבת ארץ ישראל. הזוג פולק הובא לאושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בניו: צבי אברהמי ממיסדי קיבוץ מסדה, ויצחק פולק בנהריה. (ראה שם: מזכרת רחוב אוטבוש מספר 20).

ר׳ מיכאל מושקוביץ בטקס נשואין

Reb Mechl Moskovits a sakter
egy esküvői szertartáson

גולדה מרקוביץ בתו של ר׳ מיכל וילדיה

Markovitsné — Moskovits Galdi
a Reb Mechel leánya és gyermekei

פולק ר׳ יוסף שמעון: היה אחד מהלמדנים הגדולים בעיר. מוציא לאור הרבה ספרים תורניים וכתבי עת. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. אחת מבנותיו חיה בארץ.

פולק מיכל (מיהאלי): חייט. (ראה שם כתבה „עולה חדשה מהעולם הבא״). אחד האנשים החביבים ביותר בחברה הסאטמארית. כותב שורות אלו בילה יחד אתו את החיים במחנה. אחרי השחרור חזר לסאטמאר ופתח מחדש את בית־מלאכתו כחייט. בשנת תש״י עלה ארצה עם העליה הגדולה. כעבור כשנתיים היגר לבלגיה ושם מת בשנת תשי״ד. אשתו פרידה ובתם רחל נהרגו על קדושת השם באושביץ י״ב סיון תש״ד. בתם אירן נפטרה בישראל בשנת תשכ״ז. את זכר יקיריהם שומרים באהבה בנם לייבו באנטוורפן, בנותיו בלנקה (בלימטשו) ומגדה בניו־יורק ובתם אנה בישראל.

פולק גיולה: פקיד בטחנת הקמח של פרינץ. אחד מהאנשים החביבים בחברה. אשתו בלנקה (בתו של ינו מוזש) ובתם קאטו, נהרגו יחד באושביץ. בנם היחיד שאני חי בלוס אנגלס ושומר באהבה את זכר יקיריו.

פומרנץ מוריץ ורעיתו טשורי, ואתם יחד אחיו היינריך פומרנץ נפלו קרבנות לשואה. זוכר אותם לטובה אברהם גוט בתל אביב.

פופוביץ הרמן: פחח. יהודי ישר ואדם טוב. גר ברחוב זריני. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בנו אחד חזר לסאטמאר. נשא אשה ועסק בהברחת סחורות על הגבולות צ׳כיה והונגריה. לא ידוע מי ומה, אבל נהרג בשעת נסיעה במשאית. הובא לקבורה בבית העלמין בסאטמאר.

פוקס ישראל (איזידור): מוכר חלב ואשתו רחל (ילידת רוזליה פרקש). נהרגו על קדושת השם באושביץ חודש מרחשון תש״ד. זוכרים אותם לטובה קרוביהם בארצות הברית.

פוקס מגדה: נפטרה בניו יורק. זוכרת אותה לטובה פוקס דעזשו בניו יורק.

פרינץ דאזשו: בעל תחנת קמח. מפעלו היה מעבר לגשר „סאמוש״. ביתו היה בית כשר ומסורתי והיה מפורסם כבית צדקה. לא ידוע לי אם חי מישהו ממשפחתו.

פרינץ יוסף: שותפו של אחיו ארמין פרינץ בבית החרושת למכוניות וכלי אמאיל. נסענו במשלוח אחד לאושביץ. גורל משפחתו לא ידוע.

ד״ר. **פאי בילה**: רופא ומשפחתו שנהרגו בשואה.

משפחות **פאלקוביץ** וקדושיה.

פארקאש חיים דב: גובה מיסים ונדרים של הקהילה. פקיד נאמן היה, אחרי משפחתו ראה בקהילה את משפחתו השניה. אדם ישר ונעים הליכות ואדיב לכל. זכה בהוקרה מטעם מעבידיו וחברי הקהילה. היה תמיד מוכן להושיט את עזרתו לפונים אליו. ר׳ חיים בער ורעיתו כמו כן בתם שיינדל היו קרבנות השואה י׳ סיון תש״ד. בתם מרים־מולדובן נפטרה בפתח תקוה. את זכר אהוביהם שומרים באהבה בנו יעקב בקרית מוצקין ובתם חוה־איוה בחיפה.

פרקש חיים דב ורעיתו

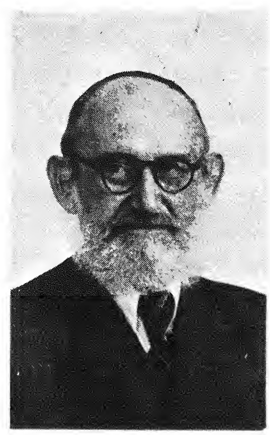

Farkas Cháim Dov és neje

פארקאש קלמן: מוביל. לפי ידיעתי היתה כל משפחתו קרבן השואה.

דר. פעקעטע שאמו: רופא עינים. מעונו הרפואי ודירתו היה ברחוב ארפאד. מילא כמה תפקידים מכובדים בעיר. היה רופאו הראשי של בית החולים היהודי. כמו כן היה חבר בהנהלת קהילת סטאטוס-קוו. בנו של אלברט שווארץ גבאי ראשי של הקהילה האחידה (ראה שם רשימת הגבאים). דר. פעקעטע איבד עצמו לדעת בגיטו (ראה המתאבדים בגיטו) ונקבר בבית הקברות סטאטוס-קוו בסאטמאר ע"י חותנו יעקב רייטר.

יוסף פלדמן

Feldman Joszéf

פלדמן יוסף (המכונה בשם יוסל פלדמן) סוחר קמעונאי. בית מסחרו היה ברחוב קארולי. היה ממשפחות רבנים ידועי שם וחתנו של הרה"ג מאדא זצ"ל. הוא בעצמו היה נמנע בין גדולי תלמידי חכמיה של סאטמאר בעל שכל חד וחריף. במקביל היה ידוע כאדם אינטליגנטי מאד, חסיד ממדרגה ראשונה מבין חסידיו הבולטים של האדמו"ר מאטניה. בסוף ימיו הקים בית מדרש בבני ברק בו מתפללים חסידי אטניה. ר' יוסף היה ידוע בשער בת רבים כבעל לב יהודי חם ואציל אשר פיזר צדקה בשתי ידיו. ובדרך זו הצליח לגדל דור ישרים ומבורך אשר כולם צועדים בעקבות אביהם וממשיכים במסורת אשר ראו בביתם בסאטמאר — הוילה שעמדה בפינת הרחובות באטהאני—האלאס פרנץ, מעונו האחרון לפני הגירתו לארץ הקודש, שהיה מבצר של צדקה ומעשים טובים.

ר' יוסף לקח חלק פעיל בחיי הקהלה בסאטמאר וכחבר מועצת ראש הקהל מילא שנים רבות את התפקיד גזבר הקהלה.

הוא היה אח"כ מראשי ומקימי תעשיית היהלומים בארץ. כמו כן מימן את שליחות ההצלה של היהדות החרדית באיס־טמבול יחד עם הרה"ח ר' יעקב גריפל ז"ל בתקופת המלחמה, וכיוצא מזה ניצלו הרבה משפחות חרדיות ובראשם האדמו"ר מבעלז ועוד צדיקים וחסידיהם.

ר' יוסף נפטר בשם טוב בשנת תשכ"ט ונטמן בביה"ק זכרון מאיר בבני ברק.

רעיתו מרת מינקה פרגר (בתו של הרה"ג מאדא שהיה חתנו של המהר"ם שיק זצ"ל) נפטרה בחודש אדר' א' השנה בבני ברק. בנם מרדכי (מוטי) ז"ל נפטר בבני ברק לפני מספר שנים. ילדיו בחיים זוכרים ברגש של קדושה את אביהם.

פלדמן יצחק: סוחר בירה וחלב. גר ברחוב באטהורי. את חודשי השואה הקשים בילה בבונקר וזה הרס את בריאותו. לא הרבה אחרי השחרור נפטר בסאטמאר ונקבר ע"י אהלו של ר' יהודה גרינוואלד. היה יהודי מושלם בכל המובנים. נשא בתפקיד גבאי ביהמ"ד חברת משניות. חלק מילדיו הושמדו במחנה. אשתו נפטרה לא מזמן בבני ברק. את זכרם שומרים בקדושה ילדיו בבני ברק, ביניהם שמאי פלדמן.

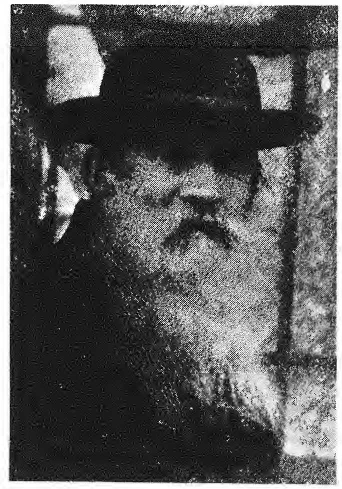
פלדמן שמואל אליעזר: בעל מפעל לייצור מטא־טאים. גר ברחוב טוליפן. אדם בעל הופעה נהדרת יהודי תלמיד חכם וירא שמים מחסידיו השרופים של בית ויז'ניץ. נלקח יחד עם משפחתו לאושביץ. לא ידוע אם נשאר מישהו ממשפחתו.

פלדמן שמואל שמעלקא: סוחר יינות. גר ברחוב קארולי. הבולט מהמשפחה האצילית פלדמן. תלמיד חכם חריף ובקי עושה צדקה וחסד. הוא ורוב בני משפחתו נהרגו בשואה. בנו יהודה (יידל) נפטר בבני ברק. בתו היחידה ניסל גרה בסאטמאר כאשתו של הרב נפתלי האלפרט.

פערענץ אברהם: מלמד דחברה שערי התורה. חינך מאות בנים לתורה ולעשות את הטוב בעיני אלקים ואדם. גם את בניו חינך בדרך דומה. ר' אברהם אשתו וחלק מבניו הושמדו בשואה. אחד מהם חי בנתניה ושומר באמונה את זכר יקיריו.

פישר חיים: מייצר תמציות (אביה של רעיתי פראדל ה' ישמור על בריאותה). האדם הטוב וראש משפחה מצויין. תלמיד חכם ידוע בעיר. היה מתלמידיו החביבים ביותר של ר' יהודה גרינוואלד זצ"ל. מצבו הכלכלי של ר' חיים השתנה מידי פעם. הוא ברך את ה' על הרעה כשם שמברכים על הטובה, ככתוב בגמרא על אותה חיה שיש ברקיע. פניו המחייכות לא העידו על השותת דם בשעה שלא היה מסוגל לתת למשפחתו מה שחפץ לתת. אבל, גם אם היו זמנים קשים מבחינה כלכלית, הבחור (ישיבה) היום יומי שהיה נהוג בזמנים ההם, לא היה חסר ליד שולחנו. ר' חיים ומשפחתו מנעו ממש מפיהם את האוכל, כדי שהבחור או אורח אחר ישבעו. רעיתו שיינדל האשה המבורכת, היתה זוגתו השניה. את ארבעת ילדיו הגדולים (יתומים מאמם) לא היא ילדה. אבל הילדים לא הרגישו בכך. היא עשתה הכל שלא ירגישו בחסרונה של האם האמיתית. רעיתי זוכרת אותה עם שירות ותשבחות על שפתיה.

ר׳ יהושע פישר ובניו

Jehosua Fischer és fiai

חיים

Chájem

בתו רייזל הובאה לאושביץ מגיטו גרוסוורדיין ונהרגה ביום י׳ סיון תש״ד. בניו שמואל משה, יהודה אלכסנדר ויהושע נהרגו יחד עם הוריהם כ״ח אייר תש״ד על קדושת השם. שתי בנותיו שנותרו בחיים ברוב חסדי ה׳, ממשיכות במסורת הוריהם ובמנהגיהם, והצליחו בעז״ה לנטוע בלבבות הנכדים והנינים את המסורת הקדושה. כולם שומרים באמונה ובקדושה את זכר יקיריהם. אשתו הראשונה של ר׳ חיים, גיטל ז״ל נפטרה בפטרובו־סלו בשנת תרע״ט ונקברה שם. בתו השניה היא רבקה ווייס גרה בבית חלקיה.

פישר צבי: המכונה הערשל פישר (אחיו של חיים) סוחר עצים. מחסנו היה בפרבר סענטוער. איש ציבור ידוע. שנים רבות שמש כחבר בועד הקהילה, גבאי דתלמוד תורה והחברה קדישה. יחד עם אשתו גיטל (בתו של הרב מאדא ז״ל, קבורה בסאטמאר) זכה לגדל ילדים עוסקים בתורה ובמצוות. בני יצאוני ואינם אומר הנביא. אף אחד לא נותר בחיים. יחד עם ילדיו פייגה רוזנפלד, שמואל משה, ברוך מרדכי, זאב ומשפחותיהם, נהרגו כולם על קדושת השם באושביץ. ו סיון תש״ד׳ את זכרם שומרים באהבה שני נכדיו, יהושע יעקב במונטריאל ושמואל בניו יורק.

פישר יעקב קאפיל: (ראה שם הדוד קאפלי בן השבועים, בהונגרית). אוסף נוצות. זקן עם פנים מאירות. גר ברחוב טולטש. הוא אשתו ורוב משפחתו הושמדו באושביץ. ידוע לי על שני נכדיו פישו ופאלי, אשר בודאי שומרים באהבה את זכר יקיריהם.

ד״ר פישר מיקלוש: רופא ילדים (אחיו של הד״ר ויסף פישר חבר הפרלמנט הרומני). פעל רבות כרופא ראשי במלחמת העולם הראשונה. בעל אות־הצטיינות מהקיסר פרנץ יוסף. הובא לאושביץ יחד עם אשתו. בנו ד״ר לאקס פאל חי בחולון.

ישראל ראובן פישר: סוחר פרוות. חנותו היתה ברחוב קאזינצי. הסתכל בקנקן ובמה שיש בו, היה זה ר׳ שרול ריבן. הופעתו הנהדרת (ובמיוחד בשבתות וחגים) העידה על לבו החם ונפשו האצילית אשר במעשיו הטובים נתנו ביטוי. היה ידוע כאדם וסוחר ישר פרט לזה שהיה חסיד וירא״ש בדרג עליון. את שלשה בניו ושתי בנותיו חינך לאותה דרך. (אשתו הראשונה חיה דבורה קבורה בסאטמאר) ר׳ ישראל ראובן ואשתו הצדקת רחל. בתם מעליה ובעלה לייב יצחק זאלצר וילדיהם ובתם בתיה (או בת שבע) עם בעלה וילדם (מגיטו גרוסוורדיין) כלתם רחל אשת שמואל אהרן ושלשה ילדיהם נהרגו כולם באושביץ על קדושת השם ביום א׳ של מתן תורה תש״ד. בנם משה נפטר בסאן פאולו י״ט אלול תשכ״ד. בנם שמואל אהרן נפטר במילנו בשנת תשל״ו. את זכר קדושיהם שומרים באהבה הבן היחיד אברהם פישר בניו יורק. כמו כן הנכדים והנינים בארץ הקודש וברחבי תבל.

ד״ר פישר שמואל: עורך־דין. (אחיו של ד״ר יוסף פישר חבר הפרלמנט הרומני) משפטן מצויין, אחד מעורכי־דין הבולטים ביותר בעיר. אדם בעל הופעה חיצונית נאה. שרת כסגן־משנה במלחמת העולם הראשונה בתפקיד מפקד פלוגה. נפצע. עשה שבעים חדשים בשבי רוסי. נפטר במחנה ונשרף בגרוס־רוזן. את בנו לאיטשי קבר כותב שורות אלו בקבר־אחים בדורנהאו. את זכרם שומרים באהבה אשתו לשעבר פאנטשי ובנו באנדי בניו־יורק.

פיש בצלאל חיים: סוכן מן הבא בידו. הובא לאושביץ יחד עם רוב משפחתו. שני בניו חיים בארץ. אהרן צבי ואחיו בחיפה. הצעיר עובד בשרות משטרת ישראל.

משפחות **פליישמן** וקדושיהן. חסידים נלהבים ושרופים, לא ידוע לי אם קיים מישהו מהם.

פרנקל יצחק: בעל בית חרושת לסוכריות. מפעלו ודירתו היו ברחוב חוף הסאמוש התחתון. יהודי טוב מאד ובעל צדקה ידוע. בנו אחד ושמו פנחס נפל כאן בארץ במלחמת השחרור. ר׳ יצחק פרנקל ובנו וואלבי מתו במחנה בהפרש של שבועיים. כותב שורות אלו הביא אותם לקבורה בקבר־אחים בדורנהאו. יתר בני משפחתו היו גם כן קרבנות השואה.

פריד בנו וקדושי משפחתו.

פריד דזשו וקדושי משפחתו.

פריד ליפוט וקדושי משפחתו.

ד״ר **פרידמן ארפד**: עורך דין. אחד המשפטנים הבולטים בסאטמאר. ראש־הקהילה האחרון של קהילת סטאטוס־קוו. תלמיד־חכם ונואם בחסד עליון. במלחמת העולם הראשונה שירת כסגן. אשתו נפטרה בסאטמאר כשנה לפני השואה. בנו ד״ר פוליאן אימרה (פרידמן) מנהל משרד עורך־דין בתל־אביב. שומר באהבה את זכר משפחתו.

פרידמן ברנט: סוחר טקסטיל וקדושי משפחתו.

פרידמן זאב ־פארקאש: בעל שירותי הובלה ואח״כ מוכר כרטיסי שחיטה אצל הקהילה האורטודוקסית. ביתו ברח׳ אוטבוש יותר מאוחר ברח׳ באניאי היה תחנת אהבת האדם והרצון הטוב לעזור לזולת. ר׳ וואלף ורעיתו אצילת הנפש מרת מרים לאה (ילידת טביוביץ) השתדלו לנטוע בנפשות בניהם את הטוב ואת הישר. הבנים גדלו באוירה זו והנם כיום אנשי חייל וחברי השכבה הטובה של האנושות אשר עשו רבות למען בנין ארץ ישראל.

זכורים לי היטב הימים הקשים שסבלה הקהילה מבחינה כספית ולא היה בכוחה לשלם את משכורתם של עובדיה. היה זה ר׳ וואלף אשר שלם להם מקדמות מכיסו הפרטי.

הזוג פרידמן מסרו את נפשם על קדושת השם באושביץ ביום חג מתן־תורה תש״ד. את זכרם הטוב שומרים ברגש של קדושה בניהם: יהושע־אמנון תורן ברמת־גן ויוסף פרידמן בקרקס (ונצואלה).

פרידמן קלמן: סוחר קמח וקדושי משפחתו. אדם טוב ויהודי טוב בכל המובנים. כותב שורות אלו ראה במו עיניו את בנו בן ה־14—15 כשברח לפני עלייתו לקרון לכיוון בית הקברות הרומני (בקרבת המקום) ונעלם. הוא חי אי־שם בעולם, מקום הימצאו לא ידוע.

פריש לאיוש: חייט. אדם טוב ויהודי טוב, ומעל לכל, בעל מלאכה ישר. גידל את תשעת ילדיו אמנם בקושי, על דרך הטובה והישרה. הוא ואשתו מלכה יחד עם חמשה ילדיהם, בילה, אירן, הלן, הלל וטיבור נהרגו באושביץ ש״ק י״ב סיון תש״ד. ילדיהם שנותרו בחיים, מרטון בבת ים. יונאס במונט־טראל, יולישקה בטורונטו ושאנדור בבודפשט, שומרים באהבה את זכר אהוביהם.

צ.

צייכנר הרמן וקדושי משפחתו.

צרנין יעקב מרדכי (המכונה **טשערנו**) קצב במקצועו. חלק מילדיו גורשו לקמניץ־פודולסק. ר׳ יעקב מרדכי מת בחיפה בשנת 1950. אשתו, בתו צילי ובנו צדוק חיים בחיפה.

צענדעש אודון: חנות מכולת היתה לו ברחוב הונידי. יחד עם משפחתו נלקח לאושביץ.

ק.

קאמיל אפרים: סוחר עץ לבוד (פורניר). גר ברחוב ווארדומב. אדם אינטליגנטי אדיב. היה יו״ר דחברה שערי־התורה. אשתו נפטרה בסאטמאר. ר׳ אפרים היה קרבן השואה. בנו עמנואל חי בירושלים.

ד״ר **קופמן ינו**: רופא שינים. מרפאתו ומעונו היו ברחוב פעטופי. היה גבאי ראשי של קהילת סטאטוס־ קוו. הטוב והיקר באדם. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו. כותב שורות אלו היה אתו יחד כמה חדשים במחנה וולפסברג. מצא את מנוחתו לעולמים בקבר־האחים באבנזע.

קלוצאי בעל בית מסחר לספרים וקדושי משפחתו, בנו זשיגה חי בצרפת.

קלנר ינו : מנהל בנק וקדושי משפחתו.

ד״ר **קליין אלפרד**: רופא. יחד עם משפחתו לקחו אותו לאושביץ. נדחף מסכן בכל כוחו להכנס למשלוח הראשון בטענה, שלו מגיע להיות הרופא של המשלוח הראשון. מבוקשו נתמלא.

קרמס אנטל: אינסטלטור מים. יהודי טוב אדם טוב.

היה חבר הועד לקהלת סטאטוס-קוו. נלקח לאושביץ יחד עם **משפחתו.**

קליין אנדרה וקדושי משפחתו.

קליין דוד: חייט. יהודי יקר ואהוב היה. עשה הכל כדי לגדל את ילדיו ליהודים טובים וישרים. בזה הוא מצא את תענוגו. שני בניו: יואל בעבר חזן בקלוזנבורג — בוקרשט ולונדון, ויהודה כאן בארץ שומרים באהבה את זכר אהוביהם.

קליין פרקש: סנדלר. גר ברחוב ווארדומב. אדם רב פעלים היה ובראש וראשונה יהודי טוב. גדל את ילדיו לאהבת ארץ ישראל. חלקם עלו לארץ עוד הרבה לפני השואה וחיים כאן. קליין היה אחד ממייסדי אגודת בעלי-מלאכה זעירים. הוא, אשתו וילדיו היו קרבנות השואה.

קליין יעקב: סוחר נוצות. היה גר עם משפחתו מרובת הילדים מול הבאר עם הגלגל ברחוב באטהורי. חינך את ילדיו לטוב ולישר בעיני אלקים ואדם. ובמיוחד הצליח עם בנו הרב מענדל שהוא רבה של כפר גדעון. הרב מענדל שומר ברגש של קדושה את זכר יקיריו.

קליין שאנדור: סוחר בגדים-עונתיים. (בנו של קליין פרקש). היה ידוע כאיש צבור. מצא תמיד את מקומו בין אלה שעסקו במעשים טובים. היה חבר במועצה היהודית בגיטו. אבל זה לא עזר לו הרבה. גורש לאושביץ יחד עם משפחתו.

קליין זולטאן: (גיסו של בילה שפיץ). אדם נעים הליכות וחביב בקרב החבו׳ה. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו.

קליינמן (בנו של הדיין ר׳ ישעי׳ ז״ל), שותף בבית הדפוס קליינמן את היימליך. נלקח לאושביץ עם משפחתו.

קורן יחזקאל: עובד החברה-קדישא. יהודי יקר וטוב. תלמיד-חכם וירא שמים. עשה את מלאכתו באמונה. חינך וגידל יחד עם אשתו ילדים לשם ולתפארת לאהבת ה׳ ותורתו. חבל על דאבדין, כי רק אחד נשאר מהם, והוא יהודה אשר עוסק בצרכי ציבור באמונה בפתח תקוה. שומר באמונה את זכר קדושיו.

משפחת **קובארי**: לפי מיטב ידיעתי רק אחד מהם חזר מהמחנה והוא הרופא הידוע ד״ר טיבור קובארי. ניהל את מרפאתו כמה שנים בסאטמאר עם נפטר לפני מספר שנים. באחד מנסיעותי לרומניה בקרתי את קברו בבית-הקברות „הנוצרי-רפורמי״.

קובעש מיקלוש: בעל מפעל לתיקון מכוניות (גאראז׳). נלקח לאושביץ יחד עם בני ביתו.

קדושי משפחות **קראנצלר.**

ר.

משפחת **רוז.** את כתבתי על הרופא ד״ר גוסטי רוז ראה שם „המתאבדים בגיטו״.

רונה שמו (לפנים רוזנפלד): פרופסור, מנהל בית הספר התיכון של קהילת סטאטוס-קוו. מחנך מצויין ומנהל מעולה אשר ניהל את בית ספרו בחכמה ובתבונה. רעיתו מגדה בלקני אשר היתה ידועה כאשה בעלת מדות ומעלות טובות. כתבנית בעתון ההונגרי „אוי-קלט״, הובאו לאושביץ יחד עם תלמידי בית ספרו ונהרגו על קדושת השם. בנם הקטן ויקטור נהרג במחנה ימים ספורים אחרי השחרור. בנם הגדול ד״ר ארוין רונה חי בשבדיה וזוכר באהבה את יקיריו.

הרב ר׳ **מאיר רוזנבום** זצ״ל, חתנו של הרה״צ ר׳ בערצי לייפר זצ״ל. היה ידוע כדומ״ץ בפרבר נעמעטי. יהודי צדיק תלמיד-חכם וירא שמים. עם משפחתו מרובת הנפשות הובא לאושביץ. לא ידוע לי עם חי מישהו ממשפחתו.

רוזנברג יוסף: סוחר דגים. (אחיו של ראש הקהל ר׳ שמואל רוזנברג) אדם נחמד וחביב ידידותי אל כל. ציבור הקונים אהבו אותו מאוד. חנות הדגים שלו היתה ברחוב פארקאש אנטל. הובא לאושביץ יחד עם אשתו רחל, ילדיו זיסל-אידה, טויבה-טילדה ומרדכי-מאטיי ונכדיו עליזה, אגי, וארנו. נכדיו חנטשע-אידה, טויבע-יולי וזשוזשי. האחרונים הם ילדי שמילקו קליין-ציגאני ואשתו מרים. שומרים באהבה את זכר אהוביהם הזוג קליין בקרית אונו, רבקה פרקש בחיפה והינדה נש בפתח תקוה.

שמואל רוזנברג: סוחר ברזל. ראש הקהילה האורטו-דוקסית. הרוח החיה של החיים היהודיים בסאטמאר בשלש עשרות השנים האחרונות. לוחם בחזית של כל ענין יהודי בסאטמאר. מהמייסדים הראשונים של ארגון בעלי-מלאכה הקטנים וחברת מחזיקי-תורה. שמו מבריק עד היום על לוח-השיש בבית המדרש שערי-התורה כאחד הבונים הראשונים. ר׳ שמואל מצא תמיד את מקומו כשהיו צריכים לפעול לטובת הכלל. הובא גם הוא לאושביץ ככל חבריו לצרה יחד עם רעיתו אשת-החיל עושה צדקה וחסד מרת חוה. בניהם בצלאל ומאיר. בתם מרים סולומון (מגיטו נאדי-באניה) בנם ארנו נפטר בבודפשט, בניהם מרדכי וזאב נפטרו בתל אביב. את זכרם הטהור שומרים באהבה בנו אברהם (בוטשי) ובתו רוזשי אלמנת ד״ר מענדי דוידוביץ בתל אביב.

רוזנפלד מרטון: שותף בחברת ההובלה רוזנפלד־רוזנ־שאלאמון. יהודי בעל לב טוב ונותן צדקה. הוא ומשפחתו הובאו לאושביץ. אשתו חיה־הלן בתל אביב ובתו (לפי ידיעתי) בפריז. שומרות באהבה את זכר הבעל והאבא.

רוזנפלד יקותיאל יהודה (זלמן לייב): סוחר עצים. (חתנו של צבי פישר). גבאי של החברה־קדישא. דוגמה של האנושיות. האדם, הטוב באדם שהיה יומם ולילה מוכן לרוץ ולעזור לפונים אליו. כשנודע לו שמישהו בצרה עזב את מסחרו ורץ. העמיד את הכושלים על רגליהם, הביא רפואות לחולים, ופדה את השבויים על לא עוול בכפם. בפעולותיו הברוכות היתה תמיד לעזר רעיתו אשת־החיל פייגא (פיגוש) היכן נמצא כיום זוג כזה? וגם לאלה היה גורלם אושביץ. יחד אתם הושמדו רוב משפחתו. את זכרם הקדוש שומרים באהבה שני בניהם: יהושע יעקב במונטריאל, ושמואל בניו־יורק.

רוזנטל יעקב: כורך ספרים. יהודי טוב ובעל מלאכה נאמן. אחד מחניכיו של ר׳ אברהם חנוך פרידמן. גר ברחוב ווארדומב. הושמד באושביץ יחד עם בני ביתו.

רוט לאיוש: בנקאי. אדם טוב אינטליגנטי ונעים הלי־כות. ידוע כבעל צדקה. הובא לאושביץ עם משפחתו.

רוט שמעון: בעלו של הבית בפינת הרחובות פרקש—אנטל וטומפה. אחד מעמודי התווך של חברת שערי־התורה. חבר בועד הקהילה. אחרי נשואין של 40 שנה נולד לו בנו היחיד. ובהזדמנות זו תרם ספר תורה לבית הכנסת. הכנסת ספר התורה היה ביום שמיני עצרת קרוב להקפות. הוא אשתו ובנו הקטן הושמדו באושביץ.

רוט רוברט: סוחר סחורות מודה. לעת זקנותו חיסל את בית מסחרו והתחיל לעסוק בביטוח. בעת ובעונה אחת היה חבר של שתי הקהילות. הובא לאושביץ עם משפחתו.

רוטבארט ינו: בעל מפעל לסרטים, ומשפחתו שהובאה לאושביץ.

רייך תנחום חיים (הנריק): סוחר. (בנו של ר׳ אברהם צבי רייך סוחר טקסטיל ברחוב בערצני). יהודי ישר מקובל בצבור. אשתו דורה־דינה קליין ובנם ישראל אלימלך (אוסקר) נהרגו על קדושת השם באושביץ בחדש סיון תש״ד.

אחיו **מרדכי** (פאטיי), יהודי ישר אהוב וחביב. חזר מהמחנה לסאטמאר ונפטר שם בשנות החמשים, קבור ליד הוריו בבית־העלמין בסאטמאר. רעיתו רחל (ריזליה קליין), בתם יהודית מרים בת ה־11 ובנם מנשה (טיבור) בן ה־8

שמואל רוזנברג ראש הקהל ורעיתו חוה

Rosenberg Sámuel hitk. elnök és neje Chává

רוזנבורג הרב ר׳ **מרדכי**: מגיד שיעור ורבה של בית המדרש שערי התורה. אחד הלמדנים הגדולים בעיר. היה חתנו של ר׳ מאיר שטרן ראש משגיחי הכשרות של הקהלה. היה גר בבית הקהלה ברחוב פעטופי 42. אדם נעים הליכות וידידותי מאד. היה בנו של הרה״ג מסילאדי־נאדיפאלו ז״ל. את ילדתו ושני בניו הקטנים חינך באהבה ובסבלנות גדולה את החיים היפים והטובים היהודיים.

זכורני שפעם ישב ר׳ מרדכי ליד הגמרא הפתוחה וכתב את רישומיו. על השלחן עמד בקבוקון קטן עם דיו. בנו הקטן שישב על ברכיו הושיט פתאום את ידו אל הבקבוק ושפך את תוכנו על דפי הגמרא הפתוחה. קלקל בזה חלק מהספר. כשראה ר׳ מרדכי את זה, צעק על בנו ואמר: „היץ הרגע איך דיך״ עכשיו אני הורג אותך. הילד ענה בפחד ובקול רחמני: „טאטע, הרגע מיך נישט, איך בין דוך א ידיש קינד״. אבא, אל תהרוג אותי, הרי אני ילד יהודי. כל המשפחה נשארה באושביץ.

רוזנבלום עמנואל: אדם־יהודי מסורתי נעים הליכות. היה שותף במפעל הטקסטיל של שנברגר. נשלח לאושביץ עם אשתו ושני ילדיו.

נהרגו על קדושת השם באושביץ בחדש סיון תש״ד. זוכרים אותם לטובה קרוביהם בארצות הברית.

ריבעל יהודה: החזן-הראשי האחרון לפני השואה. (ראה שם תמונתו עם המקהלה). כותב שורות אלו למד אצלו חזנות ונגינה. זמר מצויין ומנגן מעולה. מיפה את השירה היהודית. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו. אשתו בנו יעקב ובתו רחל-טוצה פיש חזרו לסאטמאר וישבו שם עד להגירתם לארצות הברית. אשתו נפטרה שם. בנם ובתם שומרים באהבה את זכר יקיריהם.

רייטר ויקטור: בעל בית חרושת לשוקולדה וסוכריות. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו. בתו הצעירה חזרה לסאטמאר והיגרה אח״כ לחוץ לארץ.

משפחתו של ראש הקהילה המנוח **רייטר משה מאיר הכהן**. גורל בניו היה אחד עם כולם, אושביץ. בתו ברטה אלמנתו של מרדכי ברגר חזרה לסאטמאר והתחתנה עם ישראל א. גוטה. בשנת 1950 נפטרה בסאטמאר.

רייטר משה אברהם: בנקאי. מנהל בנק „קסה נוסטרה״ אחד מטובי האנשים בסאטמאר. היה לו הרבה, אבל גם אחרים נהנו מרכושו. הוא נענה ברצון לכל הפונים אליו. היה חבר בהנהלת הקהילה. תמך ביד רחבה כל מוסד יהודי. בתו האחת חזרה לסאטמאר והיגרה אח״כ למקום בלתי ידוע.

משפחתו של המנוח ר׳ **ברוך רייז**: ביתו היה בית חסידי אמיתי ברחוב הנסיך יוסף. בתקופת השואה היה עם אשתו בארצות הברית. משפחתו נלקחה אלושביץ. (ראה שם סיפורי על פרידה רייז). ר׳ ברוך ז״ל קבור בבני ברק. בנו יצחק-איצו חי בניו-יורק ושומר באהבה את זכר יקיריו.

ש.

שאלאמון ארמין: שותף לחברת ההובלה רוזנפלד-רוזן־שאלאמון. נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו.

שאנדור יאנוש מלצר ומשפחתו שנלקחו לאושביץ.

שאנדור אדן: סוחר בהמות. אדם טוב לב. חבר בועד קהילת סטאטוס-קוו. אחד מגבאי החברה-קדישא המשותפת בגיטו. הובא עם משפחתו לאושביץ.

שמואל נתן נטע-איגנאץ. סוחר אריגים. חנותו היתה בככר המרכזית. דוגמת הסוחרים הישרים. חבר בהנהלת הקהילה. נלקח לאושביץ עם חלק ממשפחתו. את זכרם הטוב שומרים באהבה שני בניו בילה בבת ים ובאנדי בסאטמאר שהוא ממלא שם תפקיד של יושב ראש סינדיקט עורכי-הדין בעיר.

שארקאני ליפוט: מרפא שינים. איש חביב מאד בקרב החברה בסאטמאר, היה חתנו של השמש ר׳ שלמה גד גרוס ז״ל. מרפאתו ודירתו היו בפינת הרחובות בעם—פעטופי. הובא עם משפחתו לאושביץ. כותב שורות אלו הביא אותו לקבר אחים בדורנהאו. בנו הד״ר שארקאני לאיטשי גם היה אתנו. הוא חזר לסאטמאר וניהל את מרפאתו מספר שנים עד שהיגר לרומה ושם מת. אחד מהבנים חי כאן בטבעון ושומר באמונה את זכר אהוביו.

שארף דוד הכהן: סוחר נוצות. גר ברחוב וואגוהיד. בית דתי מסורתי. חינך ילדים טובים. שני בניו מילו וטוטי חיים בניו-יורק ושומרים בקדושה את זכר הוריהם אחיהם ואחיותיהם.

שן איזידור וקדושי משפחתו שנהרגו במחנה.

שן יוסף ומשפחתו שנהרגו באושביץ. ר׳ יוסף היה חתנו של ראש הקהילה ר׳ יחיאל פראנקל ז״ל. תלמיד חכם ידוע היה, מבני משפחת שן מהידאלמאש. עמוד התווך דחברה שערי-התורה וגבאי בבית הכנסת הגדול. היה ידוע ברבים כאדם נוח וטוב לב ונעים הליכות.

שניצלר אלי׳ נתן: משגיח כשרות של הקהילה. יהודי חסיד וירא שמים. חינך ילדים טובים מאד. לא ידוע מי חי ממשפחתו.

- **שימון משה**: סוחר עורות. חנותו היתה ברחוב קאזינצי. יהודי טוב וסוחר ישר שומר תורה ומצוות. לא ידוע מי חי ממשפחתו.

משפחת המנוח ר׳ **עזריאל שווארץ** בן ר׳ משה שו״ב ז״ל. ר׳ עזריאל שימש עשרות שנים כראש השוחטים בקהילה, היה בעל קול נעים ובעל תפלה מעולה, ומ״מ של החזן הראשי בבית הכנסת הגדול. בקיאותו בכל שטחי התורה והתלמוד היה ידוע בשער בת רבים. היה רבם של מאות שוחטים בכל רחבי הונגריה, רומניה וצ׳כוסלובקיה, וגם בארצות מעבר לים. ר׳ עזריאל היה אדם נעים הליכות ובעל הופעה חיצונית נהדרת. רכש את כבודם ואהבתם של כל יהודי העיר. הלך לעולמו לפתע ביום י״א מר חשון תש״ד בגיל 71, סה״כ כשבעה חדשים לפני השואה. רעיתו הנאמנה והאם המסורה הצדקת מרת בונה קדמה לבעלה בלכתה בדרך כל הארץ כ׳ תמוז תש״ג. שניהם קבורים בחלקה החסידית בביה״ק בסאטמאר. רוב משפחתו היו קרבנות השואה.

בתו מרים ובעלה ר׳ יקותיאל זלמן שווארץ ושני ילדיהם.

בתו זעלדא ובעלה שלום יצחק שער נפטרו בלונדון.

בתו רחל ובעלה צבי הופמן ושבעה ילדיהם.

בנו ר׳ אשר אנטשיל אשר מילא את מקום אביו כשו״ב ואשתו ושבעת ילדיו. (אשתו ראשונה אמם של שבעה ילדיו נפטרה בסאטמאר).

בתו שרה ובעלה הרב חיים בצלאל כהנא וארבעה ילדיהם.

בתו לאה ובעלה צבי גרינפלד ושני ילדיהם. מסרו כולם את נשמותיהם הקדושות והטהורות על קדושת השם באושביץ בחודש סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומרים ברגש של קדושה בניו בחיים: הרב משה שווארץ בלוס־אנגלס. וידידינו אהובנו הרב חיו״ט ליפא שווארץ שו״ב ומנהל ישיבת „ייטב לב״ בירושלים. והנכדים והנינים בארץ הקודש ובחוץ לארץ.

שרייבר נתן חיים: פקיד בבית החרושת לפקקים גוטה. אדם דתי ירא שמים. ההובי שלו היה לתמוך בחזנים וזמרים. פנאי היה לו מספיק, כי היה רווק. היה קרבן השואה.

שרייבר שמואל (אחיו של נתן חיים): מנהל ספרים מוסמך. שנים רבות עבד אצל מארקוביץ ולפקוביץ. הוא אשתו ובתו היחידה היו קרבנות השואה.

שווארץ אלברט: פקיד. ממשפחת שווארץ בעלי בית חרושת לנרות. היה קרבן השואה.

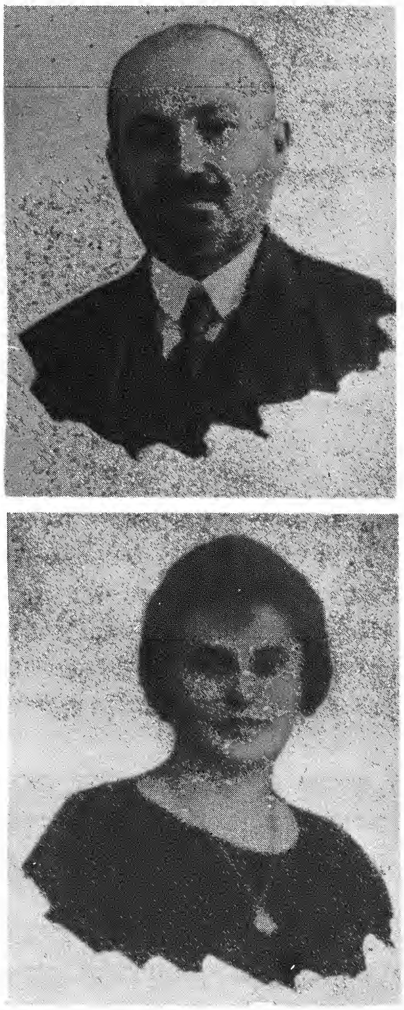
שווארץ עמנואל: סוחר אריגים. שותף לבית מסחר שווארץ את ליבוביץ. אדם טוב יוצא מהכלל. ניהל עם אשתו בית יהודי מסורתי וחינכו ילדים טובים. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בנם לאצי חי בארץ ושומר באהבה את זכר יקיריו.

שווארץ יצחק: סוחר נעלים. חנותו היתה ברחוב קאזינצי. יהודי נאמן לה׳ ולתורתו. מטרה אחת ויחידה היתה לו לנטוע בלבבות ילדיו אהבת ויראת השם. עם משפחתו רבת הנפשות נלקח לאושביץ. רק בנו משה יחיד ממשפחתו חי בארצות הברית ושומר באהבה את זכר אהוביו.

ד״ר **שווארץ לאיוש**: רופא נשים. ראש וראשון לתנועה הציונית בסאטמאר. לא ידוע אם חי מישהו ממשפחתו.

שווארץ מרדכי־מאטו. בעל מכולת תחת בית הלבן ברחוב פרקש אנטל. בנו של ר׳ זושא שווארץ אשר היה הנציג היהודי הראשון במועצת עירית סאטמאר והמייסד של בית המדרש החסידי הראשון בעיר ברחוב אישקולה אותו ניהל בנו ר׳ שלום ז״ל עד השואה. בתקופה שבנו את „בתי אונגרן״ בירושלים, קנה בו ר׳ זישא חלקת דירה. שמו מופיע עד היום על לוח השיש. מרדכי שווארץ היה יהודי טוב במינו. את ילדיו חינך על פי נוסח שירש מאביו. ר׳ מרדכי ורעיתו אשת החייל רחל, בנם זישא אשתו רייזי ובתם יהודית בת השנתים, נהרגו כולם על קדושת השם. ילדיהם שנותרו בחיים לאה אשת ר׳ יעקב פרקש בקרית מוצקין, מאנצי קניגסברג בוואנקובר ושמואל בקאלגארי (קנדה) שומרים בקדושה את זכר יקיריהם.

מרדכי שווארץ ורעיתו רחל

Schwartz Mordecháj — Márton (Matu)
és neje Ráchel — Rézra

שווארץ שלום: ראש החברה־קדישא משך שנים רבות. אדם מוכשר למנהיגות. (ראה הכתבה על אחיו מרדכי). כותב שורות אלו נסע אתו ברכבת אחת לאושביץ. איני יודע עם חי מישהו ממשפחתו.

שווארץ זולטאן: סוחר. (חתנו של בער מיקלוש ובנו של ר׳ אנטשיל שווארץ ראש החברה קדישא האורטודוכסית בגרוסוורדיין). הטוב באדם. גבאי ראשי של קהילת סטאטוס־קוו. בעל תפילה נעים אשר עבר לפני התיבה בתפילת מנחה ביום הכפורים. הגורל המר בחר בו למלא תפקיד של ראש

המועצה היהודית בגיטו סאטמאר. הנני מעיד עליו שעשה את תפקידו באמת ובאמונה. גם במחנה היה קאפו ובתפקידו זה גם הראה את טוב לבו האנושי. השתדל תמיד להקל את סבלם של אחיו היהודים. את מנוחתו האחרונה הוא מצא בקבר אחים בעבענזע. בנם היחיד גיורי אשר גמר את בית הספר התיכון העברי במונקאץ חזר לבד מהמחנה לסאטמאר, הוא נשא לאשה בת ממשפחת שטיינגיסר מסיגט ונולד להם בן. גיורי היה קרבן לתאונת דרכים ליד קלוזנבורג. את זכרם שומרת אשתו ובנו אי־שם בעולם.

הרב **שמואל שווארץ הכהן**: רב ומגיד שיעור בבית־המדרש תלמוד תורה ברחוב פעטופי. היה זה ביום א׳ דחג השבועות. כותב שורות אלו בדרכו ללויה לבית הקברות ראה את ר׳ שמואל צועד בראש המשלוח (טראספורט) הרביעי עם ספר תורה בזרועו ומדקלם את שירו של רבי מאיר „אקדמות". אוי ואבוי! לו היה רבי מאיר יודע באיזה מעמד יאמרו את שירו הקדוש בשנת תש"ד. האם היה מחבר אותו? כהן ודעתו יפה ותלמיד־חכם היה ר׳ שמואל. הגורל המר העניק לו את התפקיד המר. איני יודע אם חי מישהו ממשפחתו. הוא היה אחיו של ר׳ יוסף שווארץ ז"ל המגיד מגרוסוורדיין.

שפיגל דוד: שותף למפעל ווייס את שפיגל לכיסוי עינים (הגוים משתמשים בו לכסות את עיני המת). יהודי אשכנזי שורשי. עמד בשורת הלומדים הבולטים בסאטמאר. נואם בחסד עליון, פה מפיק מרגליות. אחד ממייסדי החברה שערי־התורה. שמו מופיע עד היום על לוח השיש בבית המדרש שערי־התורה. יחד עם משפחתו הובא לאושביץ.

שפילמאן שמואל ובנו **גיולה**. מובילים. גרו ברחוב קארולי. יהודים — אנשים טובים. הובאו לאושביץ יחד עם משפחותיהם. לא ידוע לי אם חי מישהו מהמשפחה.

שפיץ בילה: סוחר טקסטיל. חנותו היתה בככר המרכזית בפינת הרחובות קארולי־קאזינצי. סוחר ישר ואדיב. מתפלל קבוע בבית הכנסת הגדול. כשבא אליו מישהו לבקש, הכניס את ידו עמוק בכיסו. אושביץ היתה התחנה האחרונה שלו ושל חלק ממשפחתו.

שפיץ איגנאץ: מוכר משקאות וקדושי משפחתו.

שטיינברגר ינו: שותף בבית מסחר לקפה גליק את שטיינברגר ברחוב קארולי. הובא עם משפחתו לאושביץ.

שטיינברגר לאיוש וקדושי משפחתו.

שטיינר יוסף: מנהל בנק. הוא ומשפחתו הובאו לאושביץ.

ד"ר **שטיינפלד גיזה**: רופא. מרפאתו ודירתו היו ברחוב פעטופי. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו.

שטרן בלומה: אשתו הראשונה של עורך ספר הזכרון הזה. היא היתה בתו של המלמד ר׳ בנציון ווייס ז"ל. אחת הפנינות היקרות של בנות סאטמאר היתה. יחד נסענו לאושביץ עם ארבעה ילדינו, ורק אני חזרתי. טרם שעלינו לקרון הרכבת פניתי אליה בעינים מלאות דמע ואמרתי: בלימוקה שלי, אני מודה לך מאוד על 11 השנים המאושרות שחיינו יחד. אנא, סלחי לי אולי פגעתי בך פעם, כי הדרך הזו לא מוצאת חן בעיני. היא נגשה אלי הרימה את ידה ולטפה את פני באומרה: נפתלי שלי, אל תדאג, עוד נפגש בשמחות. שמות ילדינו הם: צבי בן 10 וחצי, משה בן 9, עזריאל יוסף בן 6 וגיטל בת 14 חדשים. נהרגו ומסרו את נפשם הטהורה על קדושת השם המיוחד באושביץ, ביום שבת פרשת נשא י"ב לחדש סיון שנת תש"ד.

שטרן בלומה

Stern Blimu

שטרן יקותיאל יהודה (זלמן לייב): משחיז סכינים. בית המלאכה שלו היה ברחוב ווארדומב. הוא סיפק סכיני־שחיטה כמעט לכל השוחטים בטראנסילבניה. אדם מן הטובים ביותר. יהודי חסידי ירא שמים, תמיד היה מוכן לרוץ לעזור.

שלשה ילדים של עורך הספר
א) צבי, בן 10; ב) משה, בן 8; ג) עוריאל יוסף בן 6
הילדה גיטל לא צולמה

Az Emlékkönyv szerzőjének három kisfia z"l.
1) Hersi 2) Majsi 3) Jaszi
Az egyéves Gituról nincs kép

כך היתה גם רעיתו הצדקת אשת־החיל מרת זלאטה. ובדרך זו חינכו גם את ילדיהם. דאגתו העיקרית והגדולה היתה תמיד אישפוז החיילים היהודיים ששרתו בצבא הרומני או ההונגרי באוכל כשר. לעתים ובמקרים כאלה חגר את סינורו והפך לטבח והתחיל לבשל. הביא דוד ותנור וגם עצים והכין מאכלים טעימים לחיילים. עיקר פעולתו זו היתה לקראת חג הפסח. בנם דוד נפטר בסאטמאר כתוצאה מתאונה. ר׳ זלמן לייב, אשתו זלאטה, בתם חנה וחמשה ילדיה (בעלה אלתר ווייס היה אז באוקרינה) נפטר בירושלים. כלתם מלכה ובנה הקטן מגיטו דעעש, נהרגו על קדושת השם באושביץ. את זכרם הקדוש שומרים באהבה בניהם: חיים בבודפשט, משה ובנימין בניו־יורק ובתם יוכבד אשת עזריאל לוינזון בפתח תקוה.

ר׳ יקותיאל יהודה — זלמן לייב שטרן ומשפחתו

Stern Zálman Lájb a köszörüs és családja

שמיר מצה (שווארץ) לבית ברגר ז״ל רעיתו של אברהם שמיר (שווארץ אנדור) נ״י אשר עבד כסוכן ראשי בבית החרושת לסוכריות ושוקולד „רייטר" בסאטמאר (חי בתל אביב).

מצה שווארץ היתה דמות מוכרת בעיר במעשיה הטובים אשר פעלה יחד עם בעלה נ״י. בית שווארץ היה ידוע בסאטמאר כבית נאמן בישראל הן בשמירת מסורת והן בכשרות.

משפחת שווארץ עזבה את סאטמאר בשנת תרצ״ט והיגרה לארץ ישראל בדרך לא לגאלית כמנהג הימים ההם.

מצה שווארץ נפטרה בשם טוב בתל אביב בגיל 77 ד׳ לחודש אדר שני בשנת תשמ״א. את זכרה הטוב שומרים באמונה בעלה ר׳ אברהם ושני בניה חיים ושמעון שמיר ברמת אביב.

עד כאן הסדרה הראשונה

מזכרות משפחתיות, התחלת הסדרה השניה

א.

אגרי פרנץ וקדושי משפחתו.

אדלמאן בעל בית חרושת לשמנים. ראש המשפחה נפטר בסאטמאר בשנות ה־30. חלק ממשפחתו הובאו לאוש־ביץ. בנו טשאיא חי כאן בארץ.

אדלר אברהם הרש וקדושי משפחתו.

אדלר איזשאק וקדושי משפחתו.

אדלר ינו וקדושי משפחתו.

קדושי משפחת **אהרנרייך**.

דר. **אהרנרייך ליפוט**.

אונגאר הרמן וקדושי משפחתו.

אונגאר פישטה וקדושי משפחתו.

קדושי משפחת **אולמן** סוחרי חנות ממתקים.

קדושי משפחת **אוסטרייכר**.

קדושי משפחת **אורדנטליך**.

אורנשטיין שמואל וקדושי משפחתו.

איגנאץ אהרן וקדושי משפחתו.

אייזיקוביץ מנדל וקדושי משפחתו.

אייזנר צבי סוחר תבואה. יהודי דתי שורשי. ידוע היה בסאטמאר כתלמיד חכם. לבו החם היה תמיד מוכן לעזור לזולת. שמש בתפקיד גבאי בבית המדרש שערי התורה. אשתו ואחד מבניו קבורים בסאטמאר. ר׳ הרש וחלק מילדיו היו קרבנות השואה. בתו אחת הגב׳ ווייס ינו חיה כאן בארץ.

איזראל הרמן וקדושי משפחתו.

איזראל פנחס וקדושי משפחתו.

ר׳ צבי — הערש אייזנר ובנו מרדכי בעל ביח״ר לנרות

Eisner Herman és fia Mordecháj gyertyagyáros

קדושי משפחת **אייזנברג** היו גרים בבית של מאפיית שווארץ ברחוב באטהורי.

אילוביץ אליאש וקדושי משפחתו.

אינגבר פנחס וקדושי משפחתו.

אינגבר פרקש וקדושי משפחתו.

אינדיג הרמן וקדושי משפחתו.

אליאש מארטון סוחר סוסים וקדושי משפחתו.

אליאש משה וקדושי משפחתו.

איילנדר לזר וקדושי משפחתו.

איינהורן משה וקדושי משפחתו.

איצקוביץ יקותיאל יהודה (זלמן לייב). בעל מסעדה יהודי טוב. חינך ילדים טובים לעם ולמולדת, ולא פחות למסורת היהודית. ביום י׳ בסיון תש״ד עלו על המוקד ר׳ זלמן לייב, אשתו טובה, בתם הנטשה אשת יהושע ברגר ז״ל ובנם מאיר. ילדיו שנותרו בחיים: משה בבאר שבע, רייזל אשת זשיגה פרידמן ויעקב ברמת גן, שומרים באמונה ובאהבה את זכר אהוביהם.

אלפנט יעקב: סוחר מלח. יהודי אורטודוקסי־אשכנזי טוב, במקביל עם יושרו כסוחר. ר׳ יעקב חי למען משפחתו וחינך את חמשת ילדיו לדרך הטובה והיפה. היה מבין מייסדי ובוני חברה שערי התורה והתלמוד תורה שלה. בכל זה

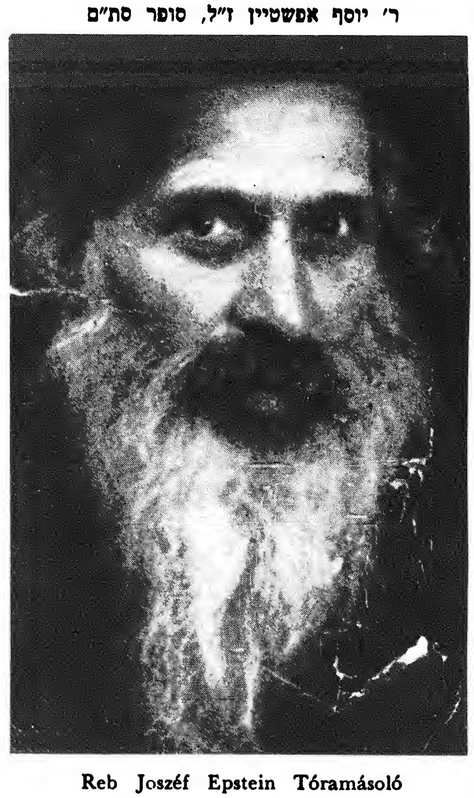
היתה לו לעזר רעיתו הנאמנה רבקה אשר נפטרה בי׳ ניסן תש״ב. גם ר׳ יעקב היה קרבן השואה. אתו יחד הושמדו בתו היחידה לילי־פרקש ושני ילדיה. בנו ישראל יהודה (פיטיו) חזר אמנם ממחנה העבודה אבל גורש אחר כך יחד עם אשתו לילי ושני ילדיו לאושביץ. הוא חזר לבד ונפטר אחר כך בקונסטנצה. נקבר בבית העלמין בסאטמאר בקברו של אביו ליד אמו.

בנו מיקי מת בניו יורק ב־1980.

את זכר יקיריהם שומרים באהבה שני בני אלפנט שנותרו בחיים, אברהם־טיבי בתל אביב ויצחק־איצו בניו יורק.

אפשטיין הרב ר׳ **יוסף**: סופר סת״ם ומגיד שיעור ורבו של בית הכנסת בפרבר נעמעטי. תלמיד חכם מעולה ומומחה במקצועו כסופר. חינך את ילדיו במסירות בדרכי התורה והיראה. הפירות לא נפלו הרחק מהעץ. מתוך עשרה ילדיו נותרו בחיים שלשה. ר׳ יוסף, אשתו אסתר וילדיו: הרב יצחק אייזיק דומ״ץ בפעטרובה, משה יהודה ואשתו פרימד וארבעה ילדיהם, מנחם ומשפחתו, חיה, צבי, רבקה ורחל, נהרגו כולם על קדושת־השם באושביץ. ילדיו בחיים: מאיר באנטווערפען, יהושע בניו־יורק ולאה קאסירר באנט־ווערפען, שומרים ברגש של קדושה את זכר יקיריהם.

ר׳ יוסף אפשטיין ז״ל, סופר סת״ם

Reb Joszéf Epstein Tóramásoló

ב.

באניאס לאיוש וקדושי משפחתו.

באראבאש בערטאלאן וקדושי משפחתו.

בארנה אנטאל וקדושי משפחתו.

באומגרטן הרמן וקדושי משפחתו.

בעטשקי אהרן וקדושי משפחתו.

ברגר מארצל עיתונאי. (ראה יזכור). בעת עבודתו תוך עריכת ספר הזכרון שהתחיל — נפטר. ישן שנת עולמים בבית־הקברות בנתניה. היה לוחם אמיץ למען זכויות האדם והכושלים. משפחתו הראשונה הושמדה בארשביץ. זוכרת אותו באמונה אשתו (ב) בנתניה.

ברגר שאנדור וקדושי משפחתו.

ברגר מארטון: חתנו של משה מאיר רייטר סוחר עצים. בן אדם נחמד ואהוב בחברה. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. אשתו בערטה ובתו חזרו לסאטמאר. היא התחתנה שנית לישראל א. גוטה. היא נפטרה כעבור שלש שנים ב־1950 בסאטמאר, בתם אנצי חיה באשקלון.

ברנט צבי־הערשל: יהודי בעל לב חם ואדם טוב ומטיב. ר׳ הערשל עסק באמונה ואת כל מעשיו פעל בצדק. יחד עם רעיתו ושתי בנותיו לילי ואיבי נהרגו על קדושת השם באושביץ. בנם היחיד שנותר בחיים מיקי שומר באמונה את זכר יקיריו בניו יורק.

ברקוביץ אנטל וקדושי משפחתו.

ברקוביץ חיים: בעל מסעדה. מסעדתו היתה ברחוב פרקש־אנטל מתחת לבית הלבן. יהודי חביב טוב ואדיב. לקו־חותיו אהבו אותו. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. לא ידוע אם חי מישהו מהם.

ברקוביץ מיהאלי וקדושי משפחתו.

ברנאט מור וקדושי משפחתו.

ברגר אהרן וקדושי משפחתו.

בלאו הרמן וקדושי משפחתו.

בלאס מוריץ וקדושי משפחתו.

בלייער שאנדור וקדושי משפחתו.

בלום מארטון וקדושי משפחתו.

בראון לאיוש וקדושי משפחתו.

בראון בעל חרושת נחושת וקדושי משפחתו.

בראונווסר דוד וקדושי משפחתו.

בראונוואסר פרנץ וקדושי משפחתו.

בראונוואסר מטיאש וקדושי משפחתו.

קדושי משפחתו של המנוח **יהודה ברכר.** לפי ידיעותי חיים כאן בארץ שני בניו ובתו.

ברידר משה וקדושי משפחתו.

ברודי בילה וקדושי משפחתו.

קדושי משפחתו של המנוח **בורגר מאיר.** אשתו מרים־מרגיט נהרגה על קדושת השם באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בניהם: מרדכי במלבורן, משה בבודפשט ויוסף חיים בבני ברק.

ג.

קדושי משפחתו של המנוח **גלר צבי** מייצר מטריות. היה גר ברחוב ווארדומב. היה באושביץ וחזר לסאטמאר. כותב שורות אלו היה יחד אתו במחנה. אשתו ורוב משפחתו הושמדו באושביץ. ייסד משפחה חדשה, עלה ארצה ואחרי כמה שנים מת בבני ברק. בניו ובנותיו שומרים באמונה את זכרם.

גלר שולומון וקדושי משפחתו.

גנוט בצלאל וקדושי משפחתו.

גערענדש יוסף: סוחר. (חתנו של גארבער ווייס) אדם נעים הליכות ושומר תורה ומצוות. גבאי בבית המדרש מחזיקי תורה. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. שמעתי שיש לו שתי בנות בארה״ב.

גערענדאש מניהרט וקדושי משפחתו.

גיארמאטי שאנדור וקדושי משפחתו.

גליק חיים דוד וקדושי משפחתו.

גליק יצחק־איגנאץ: מייצר חותמות. בעלה של מרים וואלד. (מרים היתה הילדה העשירית של משפחת וואלד. נולדה אחרי מות אביה החזן ר׳ מנחם־מנדל וואלד, וקבלה את שם אביה מינדל). מרים ובנה הקטן הושמדו באושביץ. הבת היחידה של משפחת וואלד גיטל־גיזי, חיה בחיפה.

גליק יוסף וקדושי משפחתו.

גליק מרדכי: פקיד בתלמוד תורה. יהודי תלמיד חכם וירא שמים. חינך ילדים תלמידי חכמים. הובא לאושביץ עם רוב משפחתו. בנו חיים אשר בכפר הרואה, אברהם ז״ל בבני ברק ובתו בב״ב שומרים באמונה את זכר אהוביהם.

גליק משה: סוחר. ידוע ברבים כיהודי ישר וטוב וירא שמים אשר פרנס את משפחתו בת תשע הנפשות בדרך הישרה. יחד עם אשתו מרים טובת הלב חינך את שבעת ילדיו על ברכי התורה והמסורת. לרוב דאבון היו רובם קרבנות השואה. בתם טשארנה וחמשה ילדיה. ילדיו אסתר, עלקה, שאול פנחס ורבקה. בנם מרדכי מת לפני כמה שנים בתל אביב. בנם היחיד החי בתל אביב יוסף, שומר באהבה את זכר יקיריו.

סליחה! תיקון טעות! למשפחת גליק היו שמונה ילדים ולא שבעה כנ״ל. רחל גם נהרגה באושביץ. יום הזכרון של משפחת גליק הוא ט׳ סיון.

גליק שמואל: חקלאי. אדם עליז ומשמח, יהודי טוב וירא שמים. עסק באמונה כדי לפרנס את משפחתו בת השמונה נפשות. מטרה אחת ויחידה היתה לו עם אשתו לאה, לחנך את ילדיהם בדרך הישרה. גם משפחת גליק עברה את המסלול המר. ההורים הושמדו באושביץ. הילדים חזרו כולם. בתם אלמנת רייך באר שבע, פנחס בחיפה, פעסיל שנפלד בנתניה, רחל וינפלד בירושלים, יוטא ורבקה מדליקים נר נשמה להוריהם ביום ב׳ בסיון.

גליק אדולף: סוחר קפה. שותף בבית מסחר גליק ושטיינברגר ברחוב קארולי. אדם אינטליגנטי וסוחר ישר. חינך את שלשת ילדיו בדרכי המסורת. אשתו, בתו רוזשי ראדו נהרגו באושביץ. גורל בנו מושי לא ידוע. בנו הנריק חי בארץ.

גולדנברג נתן וקדושי משפחתו.

גולדנר אדולף וקדושי משפחתו.

גולדנר ברנט וקדושי משפחתו.

גולדשטיין פרנץ וקדושי משפחתו.

גולדשטיין הרמן וקדושי משפחתו.

גולדשטיין איגנץ וקדושי משפחתו.

גולדשטיין יוסף דוד: סוחר סיטונאי ברחוב פרקש אנטל. כסוחר ישר עמד גבוה בסולם המדרגות, כאדם וכיהודי עוד יותר גבוה. הופעתו החיצונית העידה על אשכנזיות, אבל לבו ונפשו היו מחסנים של חסידות. ביתו ברחוב הלס פרנץ 15 היה מבצר של צדקה ומעשים טובים. אשתו הצדקת סימה, עדינת הנפש וטובת הלב, עם אשת חיל כזו היה קל לחנך את חמשה בניהם בעלי התקוות היפות לעשות את הטוב והישר בעיני אלקים ואדם. חבל. התקוות נשברו. מהמשפחה בת שבע הנפשות נצלו רק שני בניהם. ר׳ יוסף דוד, אשתו ושלשה בניהם: יחזקאל (אני הבאתי אותו לקבר אחים בדור־נהאו ג׳ אייר תש״ה), אשתו ביילה ובנם אברהם שמואל, בנם שמואל יעקב ואשתו זשוקה ושני ילדיהם, בנם המהולל והמרומם משה שלום, הפאר של נוער הזהב היהודי האורטו־דוקסי בסאטמאר ואשתו זלאטה ושלשה ילדיהם. כלתם לאה (אשתו הראשונה של יצחק) וילדיהם. כלתם מרים (אשתו הראשונה של שמשון ברוך) ובנותיהם חיה וליבא. נהרגו ונשרפו כולם על קדושת השם באושביץ ביום ראשון של חג מתן תורה בשנת תש״ד. שני בניהם יצחק בוינה, ושמשון ברוך בתל אביב עוסקים בצדקה והולכים בדרכי אבותיהם, שומרים באהבה את זכר יקיריהם. ואתם יחד גם נכדתם מלכה, בתו של יחזקאל בגבעת רמב״ם. בנם יצחק גולדשטיין תרם סכום הגון וזירז בזה את הוצאת הספר.

גולדשטיין לאיוש וקדושי משפחתו.

גוטליב זיגמונד וקדושי משפחתו.

גריפל גרשון: מלמד וקדושי משפחתו. אין בידי פרטים מדוייקים על גורל משפחתו. ידוע לי שבנו ובתו חיים בארץ.

גריפל הרמן וקדושי משפחתו.

גריפל משה וקדושי משפחתו.

גרוס אהרן דב: צורף. היה גר ברחוב פעטעפי 50. חנותו היתה בצד הטיילת של הככר המרכזית. אדם נעים הליכות ויהודי ירא שמים היה ר׳ אהרן בער (את תמונתו ראה ב„אלבום הזהב של יוצאי הצבא ההונגרי״). מילא תפקידים שונים בחיים היהודיים בעיר, כגון: חבר בועד הקהילה, וגבאי דבית המדרש חברה משניות כמה שנים כאדם: היה דומה לחומר בו עבד — לזהב. היה אחד מאלה שנחקרו ועונו קשות ב„בית מכות הכסף״ בגיטו. (ראה שם). הובא לאושביץ יחד עם רעיתו הצדקת האמיתית מרת יהודית ושתי בנותיהם: רחל מילר וששה ילדיה, ושיינדל איינהורן ושלשה ילדיה (שתיהן מגיטו נאדי־באניה). אתם יחד שני הנכדים יעקב ורחל ילדי ישראל גרוס. מסרו את נפשותיהם הטהורות על קדושת השם ביום א׳ דחג מתן התורה בשנת תש״ד. בתם שפרינצא גיטל ז״ל נפטרה בסאטמאר בגיל 19 בשנת תרפ״ט. אחיה פינו אותה והובאה לקבורה בהר המנוחות בירושלים. שלשת בניהם שנותרו בחיים: ישראל (איזשו) בסידני, אברהם (בומי) במיאמי ביץ, ויהודה (יידו) בפאריז, שומרים באהבה את זכר יקיריהם.

גרוס פרנץ וקדושי משפחתו.

משפחת המנוח **גרוס ישראל (איזידור)**: עושה מצבות. הוא מת ב־1943 בבודפשט (נקבר בסאטמאר). חלק ממשפחתו הובאו לאושביץ. בנו מיקי חזר אמנם לסאטמאר ואחרי כמה שנים מת. לפי ידיעתי חיה בתו אחת בפריז.

גרוס יעקב וקדושי משפחתו.

גרוזינגר איזידור וקדושי משפחתו.

גרינפלד הלל: סוחר נעלים. יהודי מצויין. אחד המת־פללים הנאמנים של בית הכנסת הגדול. יחד עם אשתו גיטל האמא הטובה חינך את תשעת ילדיהם ליפה ולטוב. ההורים וחמשה מילדיהם: יוסף, צבי, מרים, נחמיה ופתחיה נהרגו באושביץ כ״ח אייר תש״ד. בנם אריה מת בסידני ב־1972. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם: ישעיהו, חוה ופנחס אלעזר. כולם בקנדה.

גוט רגינה (אשתו הראשונה של ישראל א. גוט נ״י) שמה היהודי רבקה. נהרגה באושביץ. את זכרה הטוב שומרים באהבה שני בניה: יחיאל בסידני ומנחם בחולון.

גוטמן אודון וקדושי משפחתו.

גרינברגר דוד סגל: חתנו של ר׳ בנציון פיליפ (יליד טמשוואר). תלמיד חכם וירא שמים מרבים, עשה צדקה

וחסד בכל עת והיה בעל מכניס אורחים בכבוד. נפטר בטמשוואר בשנת תש״ו. רעיתו אשת החיל מרת פעסיל נפטרה בסאטמאר בשנת תשל״ז. בתם שיינדל נפטרה בגיל רך בטמשוואר. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם: חיה שרה פרנקל בשווייץ, אברהם יצחק וישראל חיים במינכן, ברוך צבי ויהודה במונטריאל, רייזל גורדון בחולון, עליזה פלנט בחיפה, משה בבני ברק ומרדכי בפתח תקוה.

דוד גרינברגר ורעיתו פעסיל

Grünberger Dávid és neje Peszil

שני אחיו של ר׳ דוד גרינברגר:

גרינברגר צבי סגל: יהודי משובח ומהולל בפי כל. רעיתו רייזל בת ר׳ יצחק דוד בראון (ממיהליפלווה) ותשעה ילדיהם.

גרינברגר נפתלי הרצקא סגל: דומה לאחיו במעשיהם הטובים. רעיתו וארבעה מילדיהם נהרגו כולם על קדושת השם המיוחד באושביץ. את זכר יקיריהם שומרים באהבה בנותיו שיינדל ורבקה בישראל ובנם שמואל דוד סגל בארצות הברית וקרוב משפחתם אשר הנציח את זכרם בספרנו ר׳ ישראל חיים גרינברגר סגל נ״י במינכן.

ד.

דאויד הלל חיים (הנריק): אחד השותפים של הפירמה דאויד וקאהן. אדם יקר ונעים וירא שמים. דוגמה של הסוחרים הישרים. יחד עם רעיתו רבקה ילידת קאהן חינכו את ילדיהם ליהודים שלמים, אשר אנו יוצאי סאטמאר גאים עליהם. בנם משה (מיקלוש), בעבר סרן בצה״ל. כעת מנהל מפעל חשוב בארץ. בנם השני יצחק (אימרה) אשר שמו עלה לכותרות כאחד מניצולי ופצועי אנטבה. ועשה רושם עם ספרו שהוציא על מבצע אנטבה בו הוא משוה את הענין בין אנטבה לאושביץ. בנם השלישי עובד כפקיד ממשלתי בנצרת עילית. כולם שומרים בקדושה את זכר הוריהם ואחותם קלארי.

ר׳ הלל חיים דאויד ורעיתו רבקה

David Herman és neje Rivka

דאוידוביץ ברוך: מלמד. יחד עם חלק ממשפחתו נהרגו באושביץ. שתי בנותיו נמצאות בארץ.

דאוידוביץ יהודה וקדושי משפחתו.

דאוידוביץ ליפוט וקדושי משפחתו.

דאוידוביץ שמואל וקדושי משפחתו.

דאוידוביץ זיגמונד וקדושי משפחתו.

דויטש יוסף וקדושי משפחתו.

דעשי אברהם וקדושי משפחתו.

דבלינגר מיהאלי וקדושי משפחתו.

דבלינגר שלמה: סוחר עיצם וחומרי בנין. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בתו, אלמנתו של בנציון וויינברגר ז״ל בינדל גרה בבני ברק וזוכרת בקדושה את יקיריה.

דרטלר מאיר וקדושי משפחתו.

האראג זיגמונד סוחר וקדושי משפחתו.

הארטמאן איזידור וקדושי משפחתו.

משפחת המנוח **יעקב הרטמן** ז״ל: חנות למכירת מכונות תפירה ותיקונים היתה להם בככר המרכזית. ר׳ יעקב הרטמן היה מראשוני המתיישבים בסאטמאר. מילא תפקיד גבאי ראשון בבית הכנסת הגדול ואח״כ מזכיר הכבוד של הקהלה עד יום מותו. מקום קבורתו בסאטמאר.

בנו **משה אהרן** המכונה בפי רבים „מוזשי״ היה אחד האישים הבולטים בעיר. היה נראה משוטט ברחובות העיר עם זקנו הארוך, כובעו ה„קשה״ ומעילו האלגנטי (פראק). הכל ידעו שהוא הולך להסדיר את ענינו של מישהו. השם חנן אותו בחן מיוחד ובכוח השפעה בלתי משוער עד כדי כך, ששום אדם לא היה מסוגל לסרב למלא את בקשתו.

הקדיש את כל ימי חייו לטובת הכלל. דאגות פרנסה לא היו לו כי היה שותף לעסק הרטמן. את קסמו האישי העמיד לרשות כל דבר מצוה ולטובת הזולת. דלתות המשרדים, בין האזרחיים ובין הצבאיים, היו תמיד פתוחות לפניו לרווחה.

מוזשי הרטמן נשאר רוק כל ימיו. נפטר בגיל צעיר (61) בשנת תרפ״ג. מר בכו עליו תושבי העיר יהודים ולא יהודים כאחד. העתון היומי „סאמוש״ הודיע באותו יום על פטירתו באותיות „קידוש לבנה״ וכתב עליו כעל גבור לאומי. נקבר ע״י אביו בבית הקברות בסאטמאר.

בנו **יצחק דניאל** (המכונה בשם „איקא״) נהרג על קידוש השם יחד עם אשתו (השניה) בילה וארבעת ילדיהם. שלשת ילדיו מאשתו הראשונה חיים בארגנטינה.

בנו **מנחם מנדל** נהרג על קידוש השם יחד עם אשתו רויזה, ושנים מילדיהם: יעקב שמואל ואברהם. מדליקים נר זכרון לנשמותיהם הטהורות: ילדיהם יצחק דניאל ורחל לאה בבני ברק.

בנו **יהושע** נהרג על קידוש השם יחד עם אשתו חיה שרה ושנים מילדיו יהודה משה ושמואל. זוכרים אותם ברגש של קדושה: בנו יעקב בבני ברק ובתו אסתר לינדנפלד בחיפה.

בנו **חיים** ואשתו רבקה וחמשת ילדיהם: משה אהרן, יהודה, חנני׳ יו״ט ליפא, רחל לאה וברכה נהרגו כלם יחד באושביץ.

יום היארצהייט של קדושי משפחת הרטמן הוא י׳ סיון.

בתו **רחל רוזנברג** ומשפחתה מגיטו ס. שימלו.
יהי זכרם ברוך

ילדיו של ר׳ יעקב הרטמן היו כולם חרדים על דבר ה׳, ובדרך זו חינכו את צאצאיהם. הנכדים והנינים לא נפלו רח״ק מהעץ. רובם ככולם תלמידי חכמים חסידים ואנשי מעשה הצועדים בעקבות הוריהם הקדושים וזוכרים אותם באהבה.

האבאש ברנט וקדושי משפחתו.

האבאש יוסף וקדושי משפחתו.

דר. **האבאש מיקלוש** וקדושי משפחתו.

הרטשטיין פעטער וקדושי משפחתו.

היילבראון הנריק (**חיים**) וקדושי משפחתו.

העלמאן ברנט וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ דוד וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ יעקב וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ יוסף וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ לייב: בעל כרכרה. ביושר הרוויח את לחמה של משפחתו בת עשר הנפשות. חמשה בנים ושלש בנות היו לו אשר קבלו חינוך יהודי טוב. לדאבון לב רק שנים מהמשפחה הגדולה נותרו בחיים. אשתו חיה שיינדל וששה ילדיהם: שרה אסתר פרידמן ומשפחתה, צבי, מלכה, יוסף מאיר, פערל ודב נהרגו על קדושת השם יחד עם הוריהם באושביץ. בניהם ישראל אהרן ופירי בפתח תקוה זוכרים לטובה את יקיריהם.

הרשקוביץ ליפוט וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ סוחר בשר אוזים ברחוב ווארדומב וקדושיו.

הירש אדולף וקדושי משפחתו.

הירשהורן אדולף ואשתו רעזשי, יהודים טובים ודתיים. שניהם הובאו לאושביץ. שמו בעברית אברהם.

הירשהורן משה: בעל חנות לממתקים בכיכר המרכזית ואשתו בערטה יהודים טובים שומרי מסורת. שניהם נהרג. באושביץ.

הירשהורן ניסן אריה: פקיד ואשתו חיה הינדה (גרו ברח' טעלקי 28) שומרי תורה ומצוות ובעלי צדקה, בתם מלכה-לה ונכדם דודי בן ה-11, נהרגו כולם באושביץ. בנם מרדכי גר בהרצליה, שומר באהבה את זכר יקיריו.

הוך איגנאץ וקדושי משפחתו.

הוך יוסף וקדושי משפחתו.

הופמן קלמן וקדושי משפחתו.

הרטשטיין אנא. מרמלשטיין אתוש ובנותיה רחל לאה, ברכה, סנדה, יהודי תוחוה. נהרגו על קדושת השם באושביץ בחדש סיון תש״ד. זוכרים אותם באהבה קרוביהם באמריקה.

ו.

וואלד ישראל נחום: זגג. יהודי ישר תלמיד חכם וירא שמים. עבד במסירות כדי לפרנס את משפחתו בת ה-8 נפשות. אשתו אסתר ובנו חיים אלתר נפטרו בסאטמאר. ר' ישראל נחום וארבעה ילדיו: לאה יוסקוביץ ושני ילדיה, אברהם משה ואשתו אסתר, מרדכי יהודה אשתו ושלשה ילדיהם, נתן אשתו ושני ילדיהם. נהרגו כולם באושביץ. את זכרם הטוב שומר באהבה בנם צבי בבני ברק.

וואלד שמואל-שמערל: עוזר לעורך דין. אדם מקובל ואהוב בתוך החברה. נהרג יחד עם אשתו סידי ובנו זולי באושביץ. שומרים באהבה את זכרם הטוב ילדיהם אירן, לילי ובילה בוינה.

וויינברגר ליפוט וקדושי משפחתו.

וויינברגר מור וקדושי משפחתו.

וויינברגר שמואל צבי: שמש הקהילה. כתלמידו של הרב ר' יהודה גרינוואלד נחשב בין תלמידי החכמים הגדולים בעיר. פקיד נאמן ודייקן היה ר' שמואל הערש. שמר על רכוש הציבור כעל שלו. יחד עם אשתו בערטה חינכו ילדים טובים. בנם משה מת בסאטמאר, מארגיט ופנחס נהרגו יחד עם ההורים באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בנו בערל בסאטמאר ושאר ילדיו בארה״ב.

וויינשטוק איגנאץ וקדושי משפחתו.

ווייס אברהם וקדושי משפחתו.

ווייס אדולף וקדושי משפחתו.

ווייס ארנולד וקדושי משפחתו.

ווייס דוד וקדושי משפחתו.

ווייס אלמר: צורף. אשתו גיטל וילדיהם שמואל וויקטור, נהרגו באושביץ ט' סיון תש״ד.

דוד מאיר ווייס: סוחר תבואה. איש מושרש בעומק החסידות אשר נמנה בשורת תלמידי חכמיה של סאטמאר. תשעה ילדים חינך (שלשה בנים ושש בנות) ליראת שמים ולדרך הישרה. ר' דוד מאיר הובא לאושביץ יחד עם אשתו הצדקת לאה. בנו יחזקאל (אשתו הראשונה רחל נפטרה בסאטמאר) רעיתו אסתר ושלשה ילדיהם. בנו שלום אשתו וילדם, ושש בנותיו. כולם יחד נהרגו עם צעקת שמע ישראל על שפתותיהם על קדושת השם ביום מתן תורתנו (א). בנו יוסף חזר אמנם מהמחנה, אבל נפטר אח״כ בניו יורק. אשתו דבורה גם הושמדה באושביץ.

זוכרים אותם באהבה הנכדים והנינים ביניהם יענטה (בת יחזקאל) אשת ר' אברהם פישר בניו-יורק.

ווייס הנריק וקדושי משפחתו.

ווייס יצחק (איציקל בן ר' חיים משה ז״ל): יליד סאטמאר, היה מתלמידיו של ר' יהודה גרינוואלד זצ״ל. ביתו נחשב בין הבתים האינטליגנתיים האורטודוקסים ביותר

יצחק ווייס ורעיתו רבקה

Weisz Ignátz és neje Rivka

בסאטמאר אשר היה מבצר למצוות ולמעשים טובים ברחוב ווערעשמארטי. רעיתו אשת החיל רבקה (בת ר׳ דב ז״ל) מצאה תמיד את מקומה בין אלו שהיו מוכנות לעזור. ר׳ יצחק היה חבר בהנהלת הקהילה, תפקידו היה גזבר. ילדיו היו לדוגמה לכל ילדי העיר. ר׳ יצחק, אשתו ושבעה מילדיהם: מאיר, אשתו פרל וארבעה ילדיו, שרה וילדיה. ישראל דוד, אשתו אילונקה וילדתם. אברהם צבי, אשתו ובנם. משה חיים, יוסף מרדכי וגאלדה. כלם נהרגו על קדושת השם באושביץ י׳ סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם ניצולי השואה: יהושע בבני־ברק, רחל יחיאלי בתל־אביב וחיה הופמן בניו־יורק.

האשה מרת מחנה (אשתו הראשונה של ר׳ יצחק) ז״ל נפטרה וקבורה בסאטמאר.

ווייס איזידור וקדושי משפחתו.

ווייס איזשאק וקדושי משפחתו.

ווייס יעקב וקדושי משפחתו.

ווייס יונאש וקדושי משפחתו.

ווייס לאיוש וקדושי משפחתו.

ווייס לאיוש (פיסע) וקדושי משפחתו.

ווייס מאנו וקדושי משפחתו.

ווייס מארטון וקדושי משפחתו.

ווייס מוריץ וקדושי משפחתו.

ווייס נאנדור מוביל, וקדושי משפחתו.

ווייס נח וקדושי משפחתו.

ווייס שמואל וקדושי משפחתו.

משפחת **ווייס** מנהלי המקווה ברחוב ווארדומב שנהרגו על קדושת השם.

ווייס זולטאן וקדושי משפחתו.

ווע לץ אהרן סוכן (חתנו של ר׳ מאיר ווייס מרחוב פערעני) אדם חביב וירא שמים. יחד עם אשתו חנה ושתי בנותיו רבקה ואסתר נהרגו באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בניהם: יהודה בבני־ברק וישעי׳ אשר בניו־יורק.

וויימן הנריק וקדושי משפחתו.

ווידר יהושע סוחר טקסטיל. חנותו היתה בכיכר המרכזית. יהודי חסיד וירא שמים. הוא ורוב משפחתו נהרגו באושביץ.

וויזל איגנאץ וקדושי משפחתו.

וויטמן ברנט סוחר. היה גר ברחוב טולטש. יחד עם אשתו ובנו הגדול נהרגו באושביץ. בנו הצעיר חי בארצות לברית.

וולף יעקב וקדושי משפחתו.

וויוביץ יעקב וקדושי משפחתו.

וויוביץ מנחם־מנדל וקדושי משפחתו.

ז.

זייף יוסף וקדושי משפחתו.

זמלר אנטאל וקדושי משפחתו.

זולא יעקב וקדושי משפחתו.

זיסמן יוסף סוחר סיטונאי בספירט. אדם ישר ירא שמים ושומר תורה ומצוות. היה ידוע כעוסק בצדקה. אשתו פראדל נתברכה בטבע דומה. אבא, אמא ושלשה ילדיהם: אסתר (אשתו הראשונה של ר׳ גדלי׳ שטיינמץ) ושלשה ילדיה, הלל ושרה, כלם נהרגו באושביץ י׳ סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומר באהבה בנם חיים—קעלעמען ברחובות.

זיסמן שלמה סוחר. גר ברחוב אודברי. היה ידוע כאדם ישר ירא שמים ובעל צדקה. כך היתה גם אשתו אסתר. ילדיהם: ברנט, אשתו רוזי ושני ילדים. יעקב אשתו גיטל ושני ילדים. כלם נהרגו באושביץ. את זכרם הטוב שומר באהבה בנם קארל זיסמן בלוס־אנגלס.

ח.

חיימיידה משה וקדושי משפחתו.

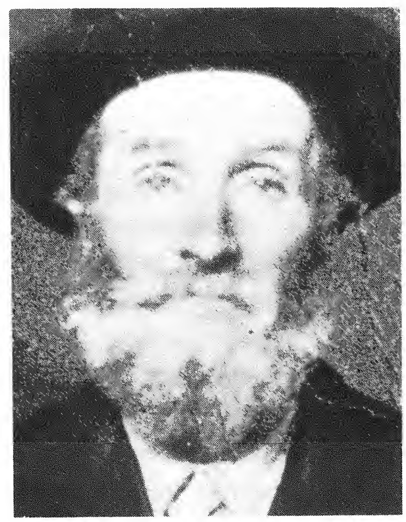
ט.

טרביטש לאיוש וקדושי משפחתו.

י.

יאסקוביטש יוסף מוכר מי סודה. יהודי ידוע כתלמיד חכם. למד שנים בישיבת סיגט. אשתו הינדה האם הטובה וילדיהם: כלתם לאה וואלד (אשתו הראשונה של בנם שלמה) ושני ילדיה משה ואסתר, בנם משה ואשתו באבטשי, בתם שרה ובעלה אבא גוטליב הנגר וששה ילדיהם (השביעי בדרך). כלם הושמדו באושביץ. כ״ח אייר תש״ד. את זכרם הטוב שומרים באהבה בנם שלמה ז״ל באשקלון, בתם רייזל גרינברגר בלאוסווילה, ובנו אברהם ישראל בומי בלוס אנגלס.

יוסף יאסקוביץ ורעיתו הינדא

Jaszkovits Joszéf és felesége Hinda

אבא גוטליב ושרה יאסקוביץ ביום כלולותם

Gottlieb Ábe és Jaszkovits Sári lakodalmuk napján

אסתר׳ל יאסקוביץ בת שלמה

Jaszkovits Eszterke a Slajme leánykája

יאקאב צבי דוד מוכר ביגעלעך. יהודי ישר וחרד על דבר ה׳. גר ברחוב זריני 24. לא היה קל להרויח את לחם היום־יומי למשפחה בת שבע נפשות, אבל ה׳ עזר לו, וכחסיד נאמן לבית ויזניץ היה תמיד שמח בחלקו.

רעיתו ריסה רודפת צדקה וחסד נפטרה בסאטמאר בשנת ת״ש. ר׳ הערש דוד וארבעה ילדיו: מרים, פייגה, רבקה וחיים נהרגו יחד על קדושת השם באושביץ ביום שבת קודש י״ב סיון תש״ד.

זוכר את יקיריו לטובה בנם היחיד אברהם מיכאל בבני־ברק.

יאקאבוביץ מור וקדושי משפחתו.

יעגער יעקב פקיד. אדם אינטליגנטי ונעים הליכות.

טוב ונעים היה לשוחח אתו, כי מהערותיו הופיע מיד חיוך על פניך. רעיתו האם המצויינת יהודית ובנם קלמן קלונימוס היו קרבנות השואה. בתו לאה — לילי פריד בבני־ברק, שומרת באהבה את זכר יקיריה. היאהרצייט בי״ב סיון.

דר. **ירמיאש ברנט** וקדושי משפחתו.

כ.

כ״ץ אברהם וקדושי משפחתו.

כ״ץ הרש וקדושי משפחתו.

כ״ץ הנריק — היים יצחק בעל המשרד לדרכונים, נפטר בבני־ברק. משפחתו הובאה לאושביץ.

קדושי משפחתו של המנוח ר׳ **מרדכי כ״ץ** סוחר תבואה.

כ״ץ מעניהרט וקדושי משפחתו.

כ״ץ מוריץ וקדושי משפחתו.

כ״ץ מוזש וקדושי משפחתו.

כהן יוסף וקדושי משפחתו.

כהן מוזש וקדושי משפחתו.

כהן שמואל וקדושי משפחתו.

ל.

לאנדאו לזר וקדושי משפחתו.

לאנג ברנט וקדושי משפחתו.

לאנג עמנואל וקדושי משפחתו.

לאנג פרנץ וקדושי משפחתו.

לאזאר יהודה מאיר וקדושי משפחתו.

לאזאר לאיוש וקדושי משפחתו.

לאזאר מארטון וקדושי משפחתו.

לאזאר שאנדור וקדושי משפחתו.

דר. לאזאר רופא וקדושי משפחתו.

לעבי הנריק וקדושי משפחתו.

לעבי איגנאץ וקדושי משפחתו.

לבוביץ אלתר וקדושי משפחתו.

לבוביץ ברנט הספר וקדושי משפחתו. בנו נפתלי מורה לעברית נפטר בגיל צעיר בסאטמאר. בנו שלום גר באוסט־רליה. יש לו גם בת בחיים, אבל מקום מגוריה לא ידוע.

לבוביץ הנריק בעל אוטו וקדושי משפחתו.

לבוביץ יונאש וקדושי משפחתו.

הר׳ **יחיאל צבי ליבוביץ** מלמד. המחנך המצויין אשר בשיטותיו החינוכיות הטובות הכין את מאות תלמידיו לחיים היהודיים המסורתיים העתידים. כמו כן חינך גם את שמונה ילדיו לחברה היהודית ולאזרחים טובים ונא־מנים, ומילוי חובתם כלפי מדינת ישראל אשר הקמתה קרבה לבוא. בשיטותיו החינוכיות מצא לעזר ולסמך ברעיתו הנאמנה אשת החייל האמיתית מרת גולדה אשר בהופעתה החיצונית רבת החן ובמעשיה הטובים היתה דומה מאוד לבעלה הנאה והנעים הליכות. האם היהודיה המצויינת חיה ועשתה רק למען משפחתה. ילדי ליבוביץ דומים בהרבה להוריהם, הם ירשו את מנהגיהם ומעשיהם היהודיים, אשר משתדלים לנטוע בלבבות צאצאיהם.

ר׳ יחיאל צבי ליבוביץ ורעיתו גולדה

Lebovits Miksa és neje Aranka

ר׳ מיכל הרש אשר היה ידוע בסאטמאר כתלמיד חכם, היה גם תלמיד וגם חכם, בהיותו חסידו הנלהב והנאמן של של האדמו״ר רבי יואל טייטלבוים זצ״ל עוד מתקופת כהונתו כרבה של אורשובא. ר׳ מיכל הרש ראה מראש בחכמתו את העתיד אשר עומד לבוא, ובמיוחד בתקופת ההיטלריזם. אמר ועשה. הכין ושלח ארבעה מילדיו לארץ ישראל ובזה הציל את חייהם.

הזוג ליבוביץ ובנם אברהם ומשפחתו עלו על המוקד על קדושת השם באושביץ ביום א׳ שבועות תש״ד.

בתם הלן אשר נשאה ליהושע רייך מסיגט עלתה לארץ בשנת 1933. כבר בימי נעוריה ספגה אל תוכה את דעת תורה ועבודה. עסקה והביאה תועלת רבה לתנועה. את כשרונותיה וידיעותיה העמידה אח״כ לטובת ארצה ומולדתה ונכנסה מיד לפעולה בארגונים שונים. היתה בוועד של התאחדות עולי הונגריה. היה לה חלק ארי בהקמת ארגון יוצאי סיגט ונהלה את האדמיניסטרציה שלה. עוד קבלה על עצמה את התפקיד לנהל את עניני ארגון יוצאי סאטמאר. עשתה רבות לטובת הארגון ולהפרחתו לשביעת רצונם של חברי הארגון עד הסוף המר אשר בא לפתע בשנת תשל״ג. קברה נמצא בביה״ק בקרית שאול. ארגון סאטמאר מרגיש עד היום את חסרונה.

את יקיריהם מתאבלים לנצח ילדיהם, אחיה ואחיותיה דוד לוי, אסתר, אליעזר, שרה, אהובה ויהודה זאב, וכלתם כרמלה בתל-אביב.

לבוביץ מארטון וקדושי משפחתו.

לעבענדעל יענו וקדושי משפחתו.

ליכטמן בילה וקדושי משפחתו.

האלמנה **ליכטמן שרה** (מאובארי). הובאה לאושביץ יחד עם משפחתה מגיטו סאטמאר. בנה בילה ואשתו איבוליה עם ילדיהם פרנץ ואילונקה. בתה רוזה — רייזא ברגר עם ילדיהם מיקי ושאמו. בנה שמואל — שאנדור ואשתו אטל עם ילדיהם לאיוש — אליעזר ומאגדה — מרים. בתה אליזבט פרקש עם ילדיה מרים ומטילד. כלם נהרגו באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה: יהודה ליכטמן בבוסתן הגליל ומאיר בנהריה.

לינדר אלק וקדושי משפחתו.

לוי דוד וקדושי משפחתו.

לוי יוסף וקדושי משפחתו.

לוי מור וקדושי משפחתו.

לוסטיג איגנאץ וקדושי משפחתו.

מ.

מאיער אנטל בעל חנות לאופנה.

מאיער מעכל לייב (ליפוט) שען וצורף. (בנו של ר׳ שלמה מאיער שמש דחברה משניות). יהודי ישר וטוב. ואשתו שרלוטה גליק. נהרגו על קדושת השם באושביץ בחדש סיון תש״ד. זוכרת אותם לטובה בתם הנדה בניו-יורק.

משפחת המנוח ר׳ **שלמה מאיער** שנהרגו באושביץ. ר׳ שלמה מלא שנים רבות את תפקיד שמש בבית-המדרש חברה-משניות. היה אדם חביב מאד. מתפללי בית המדרש למקטון ועד גדול אהבו אותו מאד. היתה לו משפחה גדולה לצערי אין בידי פרטים על גורל המשפחה. ר׳ שלמה קבור בסאטמאר. רוב משפחתו נהרגו באושביץ. ידוע לי על בנו אחד חיים — קולי, גר כאן בארץ. הוא מדליק נרות נשמה ואומר קדיש לזכר יקיריו.

מאירוביץ הרמן וקדושי משפחתו.

מאירוביץ שמעון וקדושי משפחתו.

מרקוביץ איזידור וקדושי משפחתו.

דר. **מרקוביץ יוסף** וקדושי משפחתו.

מרקוביץ משה סוחר שמרים. יהודי אורטודוקסי אציל רוח. עם רעיתו עטוש (ילידת קרמר) פעלו רבות בשטח הצדקה. ר׳ משה מלא שני תפקידים של כבוד בעת ובעונה אחת. היה גבאי בבית המדרש חברה משניות וגבאי דחברה קדישא. היתה לו לר׳ משה אפשרות להראות את טוב נפשו האמיתי. ראוי היה לכבוד כי נחשב בין האנשים הטובים ביותר בסאטמאר. את זכרם הטוב שומרים משפחות בראון ואברהם בניו-יורק, כמו כן ר׳ שלמה זמרוני—נוטה מקלוזנבורג) יו״ר המועצה הדתית בבני-ברק.

מרקוביץ עדע וקדושי משפחתו.

מרקוביץ מיקשה חבר במפעל למי סודה וואלדמן—מרקוביץ. יהודי דתי נעים הליכות. אשתו נפטרה פתאום

בשעת תפלת כל־נדרי בבית־המדרש של משפחת מרקוביץ. מרקוביץ ובתו אילה הובאו לאושביץ. בנו דר. אמיל מרקוביץ מת בעפולה. יש אומרים שבנו השני מיקלוש חי בקלוזנבורג ברומניה.

מענדעל ארון וקדושי משפחתו.

מרמלשטיין דוד וקדושי משפחתו.

מרמלשטיין מוזש וקדושי משפחתו.

מושקוביץ גיולה וקדושי משפחתו.

מושקוביץ ליאופולד וקדושי משפחתו.

מושקוביץ פקיד בתלמוד־תורה ברחוב פעטופי.

מוזש מיהאלי וקדושי משפחתו.

מוזש קארולי מנהל חברת הובלה. היה גר ברחוב אטילה. אדם אינטליגנטי בעל לב יהודי חם. בשנות השלשים זכה בסכום גדול בהגרלת מפעל הפיס הרומני. הביע את תודתו להקב״ה על מזלו, תרם שטיח גדול יקר ערך על הריצפה לפני ארון הקודש בבית־הכנסת סטאטוס־קוו. אשתו אליזבט נתברכה בטבעו של בעלה. שניהם עלו על המוקד באושביץ למען יהדותם. אתם יחד היו גם ברנט גולדנפלד ורוזיקה.

מוסקאל איזשאק וקדושי משפחתו.

נ.

נאדאי זולטאן וקדושי משפחתו.

נאיוביץ שאנדור וקדושי משפחתו.

נוימן ישעיהו סוחר עצים וחמרי בנין. אדם ישר מכף רגל ועד ראש. יהודי ירא שמים במדות טובות חסידיות. יחד עם אשתו יענטא חינך ילדים מצויינים. יחד עם שלשה מילדיהם נהרגו באושביץ: גיטל, מרדכי וחיים כ״ח אייר תש״ד. שומרים את זכרם הטוב ילדיהם: שמאי, פייגא (שטראוס) וחנה (וועבער) בבני־ברק. אפרים בפתח־תקוה, ומשה יוסף בפאריז.

נוימן לעבי וקדושי משפחתו.

נוימן שלום סוחר. יהודי תלמיד חכם וירא שמים. בדרך זו חינך את עשרה ילדיו בעזרת אשתו האם הטובה אסתר. כמעט שלא התקיימה חתונה בסאטמאר בלי אשר ר׳ שלום נוימן יהיה מוזמן. הוא היה המשמח העיקרי של החתן והכלה. עם דקלומיו מלאי טעם ונועם רכש את לבבות שומעיו והעלה את אוירת השמחה למרומים. את שכר השתתפותו חילק בין הנצרכים. אבא, אמא וילדיהם לולה, פעסי, רבקה, מרים וקלארי עלו כולם על המוקד באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיו שנותרו בחיים: עזריאל בחדרה, יוסף, שארי ואפרים בניו־יורק ומשה בפאריז.

נוסען הרש וקדושי משפחתו.

נוסען מנדל וקדושי משפחתו.

נוסען פעטער וקדושי משפחתו.

ס.

סאמט לאיוש ואשתן גיזה (ילידת ווייס) ושלש בנותיהם: קלארי, איבי והעדי. נהרגו על קדושת השם באושביץ בחדש סיון תש״ד. זוכרים אותם באהבה קרוביהם באמריקה.

סאנדער דעזשו וקדושי משפחתי.

קדושי משפחת **סענדער.**

סעקעלי יענו וקדושי משפחתו.

סובעל לאיוש מנהל המחסן הממשלתי. אשתו ובתו יוליקה הובאו לאושביץ. גורל בנו לא ידוע.

סובוביץ מור וקדושי משפחתו.

פ.

פערל אלטר וקדושי משפחתו.

פערל איגנאץ וקדושי משפחתו.

פערל שמואל וקדושי משפחתו.

פערל זעליג וקדושי משפחתו.

פולק הרמן וקדושי משפחתו.

פולק איזראל וקדושי משפחתו.

פרייזלר מנחם בעל חנות מכלת ברחוב וואיאי מס. 2. סוחר ישר ויהודי שומר מסורת. אשתו גולדה גיטל האם הטובה והמסורה. ההורים ובנם משה אריה הובאו עם המשלוח הראשון לאושביץ, משם הועברו למחנות עבודה שם נפטרו. תאריכי מותם לא ידועים. בתם אמה קוזלובסקי בתל־אביב שומרת באהבה את זכר יקידיה.

פרקש הרמן וקדושי משפחתו.

פרקש יוזפינה (פעפי). זוכרת אותה לטובה גבריאלה וואכטל (ילידת פרקש) בניו־יורק.

פרקש יוסף וקדושי משפחתו.

פרקש שמואל סוחר סוסים. יהודי ישר וטוב. היה גר ברחוב המלך מאטיאס. רעיתו האם הטובה אסתר. בנותיה: רוזי ובתה הקטנה אדל. ברטה ובנה הקטן לאצי בן ה־3. הדוד יוסף. הדוד לאיוש פוקס ורעיתו גיזה עם בתם ובעלה. נהרגו כולם על קדוש השם באושביץ בחודש סיון תש״ד. זוכרים אותם לטובה קרוביהם בישראל ובחוץ לארץ.

פרקש זולטן וקדושי משפחתו.

פייג דוד וקדושי משפחתו.

פערענצי בילה וקדושי משפחתו.

ר׳ יצחק אייזיק פייער ורעיתו גיטל

Feuer Ignátz és neje Gitel

פייער יצחק סוחר תבואה. אחד היהודים הבולטים בין חברי הקהילה האשכנזיים בסאטמאר. כאדם נעמיד אותו בשורת הטובים ביותר, כסוחר בין הישרים. ביתו ברחוב קיניזשי היה היכל הצדקה. אשתו אשת־החייל טובת הלב היתה העוזרת הנאמנה שלו בכל מעשיו הטובים. מרת גיטה ובעלה דאגו לחנך את ילדיהם בדרך הטובה והישרה. ר׳ יצחק אייזיק מלא תפקיד גבאי של בית הכנסת הגדול ונבחר אח״כ כראש החברה שערי־התורה. את שני התפקידים מלא באמונה וביושר. ההורים ושתי בנותיהם שארי ואנצי והנכדים שמילו ופרימטשו היו קרבנות השואה. את זכרם הטוב שומרים באמונה ילדיהם בחיים: ארנו, בלקנה, בומי ומגדה בחיפה. ובוזשי הלר בנורבגיה.

פרבר הרמן — מנחם צבי צבעי; אדם עם הרבה תכונות היה. מלא תפקידים מרכזיים במוסדות שונים. חבר בועד קהילת סטאטוס־קוו. פרט לזה היה ממייסדי ובראשי ארגון התעשיינים הקטנים היהודים בעיר. את כל תפקידיו מילא באמונה ובתבונה. ביתו היה ברחוב אראני־יאנוש. משם הובא לגיטו ואח״כ לאושביץ יחד עם רעיתו, האם הטובה והמסורה חנה לאה ועלו על המוקד ביום מתן תורה תש״ד. אחד מבניו אשר אנטשיל גדליה מת בעבר הקרוב בארה״ב. בנו השני יהודה אריה טכנאי שניים גר בגבעת שמואל, שומר באהבה את זכר יקיריו.

קדושי **משפחת פיניאס.**

פיש שרגא פישל הובא לאושביץ יחד עם אשתו טויבה. היו ידועים כיהודים שומרי מסורת. ר. שרגא פישל מילא משרת בעל־קורא בבית־המדרש שערי התורה. בנו יעקב עזריאל (חזן) נפטר לפני כשנתיים בתל־אביב. ילדיו בחיים: ישראל בניו־יורק ויענטא (אלמנת שטרנטל) בבאר־שבע, שומרים באהבה את זכר יקיריהם.

פיש הרמן וקדושי משפחתו.

פיש חיים צבי סוחר כלי בישול. היה גר ברחוב וואגוהיד. תלמיד ישיבות מפורסמות. תלמיד־חכם ידוע בעיר. עמל רבות כדי לפרנס את משפחתו מרובת הנפשות. הקב״ה עזר לו והצליח בכך. חינך ילדים ישרים וטובים. ר׳ חיים הרש ורוב משפחתו נהרגו באושביץ. ידוע לי על בתו אחת יולאן בטורונטו.

פיש מיהלי וקדושי משפחתו.

פיש עזריאל וקדושי משפחתו.

פיש שולומון וקדושי משפחתו.

פיש פרנץ וקדושי משפחתו.

פראנק דוד קאפעל מייצר מברשות. יהודי שומר מסורת ובעל מלאכה מסור. הרוויח את פרנסת משפחתו מרובת הנפשות ביושר. רעיתו גיטל (נפטרה בסאטמאר), האם היהודיה האמיתית יחד עם בעלה חנכו את ילדיהם בדרך הטובה והישרה. האבא וארבעה ילדיו: ברוך, יעקב, משה יוסף ושרה רבקה נהרגו כולם על קדושת השם באושביץ. בתם היחידה בריינדל לאה הוליץ מדליקה נר זכרון לנשמותיהם.

פלעגער מיהאלי וקדושי משפחתו.

משפחת **פליישמן** מתייחסים עם ראשוני סיסדי הקהילה. העושר והכבוד לא היה חסר בביתם. אבל גם עניי העיר נהנו מכל זה. לגזע משפחת פליישמן היו הרבה ענפים. לכולם מגיע מקום מכובד בספרנו. ישמשו שורות אלו כמזכרת מתאימה לגזע ולכל ענפיו.

פריער ארמין וקדושי משפחתו.

משפחת **פריימן**: בית פריימן היה אחד מהפנינים המבריקים האורטודוקסיים בעיר. ר׳ חיים יהושע פריימן ז״ל היה יהודי מצויין, אפשר היה לאמר עליו יהודי „בפה מלא״. הוא נפטר בגיל צעיר בסאטמאר בשנת תרפ״ט, בהשאירו אחריו אלמנה ותשעה יתומים, אחד קטן מהשני. אשתו מאטיל הצדקת האמיתית בת כהנים, לבשה בגבורה את בגדי אלמנותה 16 שנים עד השואה. הוטל על כתפיה חינוכם של תשעת ילדיה. בקושי אמנם, אבל בעזרת השם הצליחה לתת לאנושות ואח״כ לארץ הקודש אנשים ישרים וחרוצים אשר רובם כמולם עובדים למען הפרחת הארץ. ברוב חסדי ה׳ לא יצא למאטיל פריימן גורלה של חנה ושבעה בניה, הגורל המר. רק היא לבד מסרה את נפשה על קדושת השם באושביץ. שמונה מילדיה ניצלו מהשואה. בנה האחד הערשו ז״ל נפטר בסאטמאר בשנת תש״ג. כלותיה: איצה, חנה ופרידה היו קרבנות השואה יחד עם ילדיהם.

את זכר אמם הקדושה ואת אביהם שנפטר בגיל צעיר מבכים מרה ילדיהם: לישו ברמת־יוסף, דומי, אילונקה, סנדי ויהודה בבני ברק, פרימט־קלארי בארגנטינה, ויוסי בלנון־אונטי.

פרנקל אדולף וקדושי משפחתו.

פריינד בנימין וקדושי משפחתו.

משפחתו של המנוח ר׳ **חיים פריינד** ז״ל „הנסיך החסידי״ ובניו. בית החרושת לטקסטיל הגדול ביותר בטראנסילבניה היה בידיהם, אשר פרנס כמה מאות משפחות בעיר. שורות אלו אני כותב בחודש כסלו. **„כס — לב״** בנפרד משמעו **„כיס — ולב״**. יש אשר כיסו מלא ויש לו לב לתת. יש אשר כיסו מלא ואין לו לב לתת. ויש אשר לבו אומר לתת אבל כיסו ריק. „ונתו״ קרא בחזרה שוב תקבל „ונתנו״. נתנו וחלקו משפחת פריינד ללא גבול. זכור עוד אחד מימי חנוכה יום השנה לפטירת חיה ז״ל אשת ר׳ חיים פריינד. מידי שנה בשנה ביום זה הלבישו בני פריינד את כל ילדי העניים בתלמוד־תורה בבגדים חמים מכף רגל ועד ראש. ימי הפורים בהם חולקו סכומים עצומים עד אין סוף. דומה לזה עשו גם לפני פסח ולפני החגים.

יהיה זה חוסר יושר מצידי לו לא הייתי מביא את דוגמת ה„כיס והלב״ גם בקשר ליהודים עשירים אחרים בסאטמאר, כי גם אלה עזרו ונתנו עוד ועוד. אך עם הפריינדים קשה היה להתחרות.

ר׳ חיים פריינד נפטר בירושלים בשיבה טובה בשנת תש״ח. בנו יצחק נפטר בשנות השלושים בסאטמאר. בנו יהושע ומשפחתו מגיטו נירעדיהז, אנטשיל ומשפחתו הובאו מגיטו סטאמאר לאושביץ. סנדר נפטר בבוקרשט בשנת 1947 ונקבר בסאטמאר. יוסף נפטר בתל־אביב וטוביה בירושלים. את זכרם הטוב שומרים באמונה הנכדים והנינים.

פריד אדולף וקדושי משפחתו.

פריד אלתר: חסיד ויז׳ניץ — אטניה. אדם חביב ונחמד יוצא מן הכלל. ידידותו ועליזותו משכו גם אחרים. היה מישהו עם מצב רוח ירוד, מיד העלה חיוך על פניו. לא רק את החסידים אלא גם הרבי לא יצא מן הכלל. ר׳ אלתר היה מבורך בלב טוב יהודי מיוחד. היה תמיד מוכן לרוץ לעזור לזולת. רעיתו רחל כמוהו — היתה היא. אבא, אמא וילדיהם: צבי, אברהם ברוך, זכריה ופערל עלו על המוקד באושביץ ביום י׳ סיון תש״ד.

פריד בענו וקדושי משפחתו.

פריד אמיל חשמלאי: (נכד למשפחת מאקס), רעיתו יוטא ילידת שטרן (אחותו של כותב שורות אלו) ובנם הפעוט חיים. אמיל מת במחנה כתוצאה ממכת חשמל. יוטא ובנה נהרגו באושביץ. זוכרים אותם לטובה אחיה ואחיותיה בישראל.

פריד אישטוואן וקדושי משפחתו.

פריד יוסף, בעל קיאוסק לסיגריות בכיכר המרכזית. חסיד ויז׳ניץ — אטאניה. פניו הנעימות העידו על לבו החם והטוב הגר בתוכו. היה ידוע בשער בת רבים כלמדן מעולה. היה מפורסם משכלו החריף, רבים נצלו אותו בבואם

לקבל את עצותיו בענינים שונים. רוב עצותיו קלעו למטרה. ר' יוסף ורעיתו הצדקת אשת־החייל שרה רבקה ובנם המצוין אליהו עלו על המוקד באושביץ ב־י' סיון תש"ד. זוכרים אותם לטובה ילדיהם אתיה ניומן ואברהם ברוך בניו־יורק ורחל גאנץ בכפר־אתא.

פרידמן אברהם וקדושי משפחתו.

פרידמן דעזשו וקדושי משפחתו.

פרידמן יוסף וקדושי משפחתו.

פרידמן איגנאץ וקדושי משפחתו.

פרידמן שמואל וקדושי משפחתו.

פרידמן זולטאן וקדושי משפחתו.

פרידמן זיגמונד וקדושי משפחתו.

פרישמן מאיר מורה לדת בבתי־הספר העממיים בעיר. המכונה „הדוד פרישמן" בפי התלמידים. זקנו הארוך היורד על פי מדותיו וכובעו ה„שטייף" נתנו לו הופעה חיצונית אצילית. רעיתו „הדודה פרישמן הטובה" תומכת הנצרכים וזוקפת הכושלים נפטרה בסאטמאר עוד בשנות ה־30. חינכו ילדים מצויינים. הרופא האדוק במדות חסידיות הד"ר דוד פרישמן. כשבא לבדוק חולה בשבת, הלך עם אחד מהמשפחה לבית המרקחת להזמין את התרופה שלא יצטרך לכתוב. פרט למקצועו כרופא היה ד"ר פרישמן גם סופר ומשורר כאחד. בעזרת אחיו הוגו הוציאו ירחון בשפה ההונגרית נושא יהודי בשם „העתיד היהודי" אשר ציבור קוראיו בטראנסילבניה עלה להמונים. מי לא זוכר את האח השלישי פרישמן חיים צבי אשר נפטר בירושלים בעבר הקרוב. היו במשפחה גם בנות. אין בידי מידע מדויק על גורל המשפחה. נכד אחד בן לד"ר פרישמן חי בירושלים.

פרוכטר אברהם וקדושי משפחתו.

פילעפ לאיוש וקדושי משפחתו.

צ.

צוקרמן מאיר וקדושי משפחתו.

ק.

קאין איזידור וקדושי משפחתו.

קאין מענהערט וקדושי משפחתו.

קלמן שאמו וקדושי משפחתו.

קלמן קארולי וקדושי משפחתו.

קלמר שלמה: פקיד — מנהל חשבונות. אדם חביב מאוד. למרות היותו תלמיד ישיבת „ערוגת הבושם" בחוסט ובכיסו סמכות לרבנות ותעודת גמר מקלולז' בזילה, לא היה בעל גאווה והתיידד עם כל אחד ואחד. עלה על המוקד יחד עם רעיתו טובת הלב רבקה באושביץ. זוכרים אותם לטובה בנם יצחק יהודה בקנדה ובנותיהם חנה אנצי בש ברמת גן ומרים קליין בפתח תקוה, ביום ט' סיון.

קלאפטר יוסף וקדושי משפחתו.

קליין ארנולד וקדושי משפחתו.

קליין אנדרה וקדושי משפחתו.

קליין אלק סוחר קונפקציה וקדושי משפחתו.

קליין איגנאץ וקדושי משפחתו.

קליין יענו וקדושי משפחתו.

קליין יוסף וקדושי משפחתו.

קליין ליפוט וקדושי משפחתו.

קליין לאיוש וקדושי משפחתו.

קליין מור וקדושי משפחתו.

קליין מוזש וקדושי משפחתו.

קליין פרנץ וקדושי משפחתו.

קליין שמואל וקדושי משפחתו.

קרטס זיגמונד וקדושי משפחתו.

קופעל מארטון וקדושי משפחתו.

קובאץ יוסף וקדושי משפחתו.

קוווארי בצלאל מזכיר ממשלתי. יהודי יקר ותלמיד חכם. יחד עם אשתו ובתם רוזשי (אשת החזן יוסף וואלד ז"ל) ונכדם הקטן נהרגו באושביץ. בנם שמואל צבי בעל הפנסיון „שמשון" באשקלון ויו"ר בית הכנסת הגדול בשכונת „אפרידר" נפטר לפני כמה שנים. בנו השני יענו גר כאן בארץ.

קראוס יאקאב וקדושי משפחתו.

קראוס יוסף, פקיד בתחנת הקמח של פרינץ. גר ברחוב מאילאט מס. 15. אדם אינטליגנטי נעים וטוב, אהוב בחברה. רעיתו אשת-החייל המצויינת מרת איידל (בתו של ה„ירושלמי" הרה"ג רבי שלמה פרידלנדר ז"ל). עלו על המוקד יחד עם בתם רבקה (אולי) באושביץ שבת קודש י"ב סיון תש"ד. את זכר יקיריו שומר באהבה בנם יום-טוב (לולו) הגר בשבדיה.

קראוס מיהאלי וקדושי משפחתו.

קראפט דעזשו וקדושי משפחתו.

קון אישטוואן וקדושי משפחתו.

קון סוחר בשר אוזים וקדושי משפחתו. בנו אחד אנדור חי בסאטמאר.

קעפעטש שמעון, יהודי ישר וטוב. ביתו היה מבצר לצדקה ולמעשים טובים, רעיתו חנה אשר צנועה וכשרה וילדיהם: אסתר, אברהם, יהודה ויעקב. נהרגו כולם על קדושת השם באושביץ בימי השואה. את זכרם הטוב שומרת באהבה בתם יולנדה ווקסלר בפריז.

ר.

רינגעל הרש וקדושי משפחתו.

רונאי ארמין וקדושי משפחתו.

רוזנבאום שלמון וקדושי משפחתו.

רוזנבאום שאנדור וקדושי משפחתו.

רוזנברג זולטאן שוער ראשי במלון וקדושי משפחתו.

רוזנר יאקאב וקדושי משפחתו.

רוזנר ליפוט וקדושי משפחתו.

רוזנפלד דעזשו וקדושי משפחתו.

רוזנפלד הנריק וקדושי משפחתו.

משפחת המנוח **יחיאל רוזנפלד**: יהודי אשכנזי ירא שמים, נעים הליכות (קבור בסאטמאר). רעיתו אסתר אשה דתית אינטליגנטית. בדרך דומה חינכו גם את שלושת ילדיהם. ר' יחיאל היה ממייסדי חברה שערי תורה וחבר ההנהלה עד פטירתו. אסתר רוזנפלד עם שני ילדיה אשר זעליג ופעסיל היו קרבנות השואה. את זכר יקיריו שומר באהבה בנם משה (בעבר חבר מקהלת בית-הכנסת בסאטמאר) חזן בניו-יורק.

רוזנבליט שאנדור מכונאי וקדושי משפחתו.

רוזנוואסר מוזש — מנשה סוחר פטריות וקדושי משפחתו.

רוזנצוויג שאנדור וקדושי משפחתו.

רוט אדולף וקדושי משפחתו.

רוט חיים מייצר חמאה. אשתו רבקה וילדיהם, נהרגו כולם באושביץ.

רוט יאקאב וקדושי משפחתו.

רוט מרדכי לייב וקדושי משפחתו.

רוט מיהאלי וקדושי משפחתו.

רוט שמואל וקדושי משפחתו.

משפחת המנוח **מרדכי רוטשטיין** ואשתו מירל נפטרו בסאטמאר. בנם יעקב נרצח בלייפציג בשנת 1936. משה ישראל ורייצל נהרגו באושביץ ש"ק י"ב סיון תש"ד. יוסף הובא לאושביץ מגיטו אונגוואר. אליעזר ליפמן מת בישראל. את זכרם הטוב טומר באהבה בנם ואחיהם שלמה רוטנשטיין בבני-ברק.

ש.

שלומון חיים דוד בעל חנות מכלת ברחוב וואדומב.

יהודי שומר תורה ומצוות עם התנהגות חסידית. שנים רבות מילא תפקיד של גבאי בבית־המדרש מחזיקי תורה. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. אין פרטים נוספים על גורל משפחתו.

שלומון איגנאץ וקדושי משפחתו.

שאמואל משה שלמה סוחר נוצות. יהודי טוב וירא שמים. מהמתפללים הנאמנים של בית המדרש מחזיקי תורה. נהרג באושביץ. אשתו נפטרה בסאטמאר. בנו יצחק אהרון חזר אמנם לסאטמאר ואחרי מחלה ממושכת נפטר שם. בנו יחזקאל משולם בבני־ברק שומר באמונה את זכר קדושיו.

שווארץ אדולף וקדושי משפחתו.

שווארץ אהרון וקדושי משפחתו.

שווארץ בנימין וקדושי משפחתו.

שווארץ איזידיר וקדושי משפחתו.

שווארץ חזקי׳ איתמר טובי׳ „בתים מאכער״. יהודי יקר וירא שמים, צדיק בכל מעשיו וחסיד בכל דרכיו. לכן היה זכאי לעסוק במקצועו מלאכת שמים. הרבה בתים (תפילין) היה צריך לבנות כדי לפרנס את משפחתו בת ה־11 נפשות ולקנות להם לחם לאכול ובגד ללבוש, אבל הקב״ה היה בעזרו. יחד עם רעיתו הצדקת אשת־החייל הינך את ילדיו בדרכי התורה והחסידות. לרוב צער נותרו מהמשפחה הגדולה רק שנים בחיים. האב והאם, שמואל, אהרן, שלום, יהודה ארי׳, חנה, פנחס אשר, רחל ובייל‍א, כולם מסרו את נפשותיהם הטהורות על קדושת־השם המיוחד כ״ח סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומרים באהבה: בנם חיים צבי בבני־ברק וקריינדל בניו־יורק.

שרייבר יענו וקדושי משפחתו.

שניצלר יענו וקדושי משפחתו.

שפיץ יוסף וקדושי משפחתו.

שפיץ מארטון וקדושי משפחתו.

יוסף שפיגל סוחר יינות בסיטונאות. יהודי יקר יוצא מן הכלל. לבו הטוב והאציל דפק לכל דבר שנקרא יהודי. בכל עת ובכל שעה היה מוכן לעזור לזולת. מוצאו היה ממשפחת אצילים והיה תלמיד חכם ידוע. כל זה לא מנע ממנו להושיב את אורחו העני אשר הביא אתו מבית־הכנסת לידו בראש השלחן ואכל אתו ממש מצלחת אחת. בר׳ אליעזר דוד גרינוואלד זצ״ל הוא ראה את סמל הגדלות והחכמה. ר׳ יוסף היה היוזם הראשון להביא את ר, אליעזר דוד מוישו לסאטמאר. ר׳ יוסף שפיגל מילא שנים את תפקיד יו״ר החברה־משניות. לזכותו ייכתב הקמת המקוה בחצר בית־המדרש והתקנת תקנות החברה. ליד תפקידיו הציבוריים השונים נשא גם את התואר מנהל הבנק „לעסאמיטולו״. ביתו ברחוב הנסיך יוסף היה מבצר לצדקה ומעשים טובים. ובכל זה עמדה לו לעזר רעיתו הנאמנה הצדקת וטובת הלב זלאטא שטיינמץ אשר איתה יחד חינך ששה ילדים לשם ולתפארת, הכירו עליהם שאלה הם ילדי שפיגל. בתם בעלת החן והנפש העדינה חיילי, יחד עם הוריה עלו על המוקד באושביץ.

בנם יחיאל מיכל (מעצו) גאוותם של הסאטמארים (אשר שר קודם במקהלתו של כותב שורות אלו), נבחר בשנת תש״א כחזן־ראשי בבית־הכנסת הגדול קאזינצי בבודפשט. צו־הקריאה לשרות־העבודה מצא גם אותו והתגייס לבאטאליון עבודה מס. 10 לנאדי־באניה. הקולונל ההונגרי ר׳ביצקי זכור לטוב לקח אותו מיד תחת חסותו. הקולונל יצא את העיר לזמן קצר, נצלו הקצינים שונאי־ישראל את ההזדמנות והכניסו את החזן המהולל לגיטו נאדי־באניה, ושם הוכנס מיד לאחד המשלוחים אשר הביא אותו לאושביץ. כשנודע הדבר לקולונל רביצקי, עשה מאמצים להצילו, אבל איחר את המועד. מיכל חלה קשות בשבת מברכים החדש אב. הובא לבית־החולים במעלק ואחרי זמן קצר נפטר שם ונשרף במשריפת מאוטהוזן. אשתו נחמי (בת דודו מנחם שפיגל) טבעה בים בהפצצת האניה התורקית „מעפקורה״. בתם הפעוטה צביה (אותה הצילו) הובאה ארצה. כאן חינכו אותה והשיאו אותה הדוד דוד שפיצר והדודה פירי. היא גרה בארה״ב. ילדי שפיגל שנותרו בחיים: האלמנה שרהביילה שפיצר (פירי) בתל־אביב, אברהם ברוך (בולי), יצחק נפתלי (איצו) ז״ל ואהרן יחזקאל (העצי) באנטוורפן, זוכרים באהבה את בית הוריהם ומדליקים נר לזכר יקיריהם.

ר׳ יוסף שפיגל ורעיתו זלאטה

Reb Joszéf Spiegel és neje Zelma

יצחק נפתלי (איצו) שפיגל ז״ל

Spiegel Ignátz (Iczu) ז״ל

קדושי משפחת שפיגל

A SPIEGEL CSALÁD MÁRTIRJAI

מימין לשמאל
נחמי אשת ר׳ מיכל שפיגל, מיכל שפיגל החזן מבודפשט, חיילי בת ר׳ יוסף שפיגל

Balról jobbra:
Chájli a J. Spiegel leánya, Mechl Spiegel budapesti főkántor és neje Náchmi

נחמיה (בן מנחם) שפיגל כחייל בצה״ל

Nachemja Spiegel a Manó fia
mint izráeli katona

זכרונות על מצו שפיגל מיכאל ז״ל

כתב: יעקב פרקש

קרית מוצקין סיון תשמ״ב.

יחד עברנו את שנות הילדות בסאטמאר ויחד עברנו את סבלות הגיהנום. את תלאות מחנות הריכוז, אך אתה חברי הטוב מצו, לא הצלחת להגיע לגמר.

כבר בראשית הקאריארה שלך היית חזנה הראשי של בית הכנסת האורטודוקסי ברח׳ קאזינצי בבודפשט ונכון לך עתיד בינלאומי מזהיר, אך הגורל המר רצה אחרת. קהילתך עשתה את כל המאמצים לפטור אותך מחובת עבודת הכפיה, ואף הצליחה לתקופה מה, אך לבסוף נלקחת לנאדי־באניא — וזאת כבר בזמן הגיטו בשנת 1944. אנשי הס.ס. דרפו אחרי היהודים ובנוצלם את העדרותו של הקולונל רביצקי זכור לטוב, כלאו גם אותך בגיטו.

כך הגעת גם לאושביץ — בירקנאו־מאטהאוזן ומשם למלק. כאן בבלוק מס. 8 נפגשנו שוב. אתה היית יחד עם דודך מנחם ואחיך איצי והצי.

השמועה על קולך הנפלא הגיעה עד למנהל המחנה אשר היה לא אחר מאשר גיסו של הימלר. לצורך היללותיו עם שאר אנשי הס.ס. עמדה לרשותו תזמורת מקרב האסירים. לאסלו רוט (אשר כיום הנו תושב בת־ים ומנצחה של מקהלת „צדיקוב״) היה מנצח על התזמורת, ואתה שרתה את האריות מתוך האופרות. עובדה זו גררה את הגדלת מנות האוכל שלך, אף הצלחת גם להשיג מקומות עבודה מעוררים קינאה לך ולבני משפחתך וגם זאת בעזרת הטנור הנפלא שלך — הגעת לבית חרושת הארגזים באמשטטן. מדי פעם היית חוזר עם כובע מלא תפוחי אדמה מבושלים, וגם לי היית מעביר ממנו. לא שכחת כנראה שאני נמצא יחד עם מוישי (מאקסי) אייזנר ז״ל אשר נספה באבנזה — איתו יחד פלסנו לך את הדרך להופעת האורח הראשונה בגרוסווארדיין וזה כרוך בסיפור קצר:

בשנת 1939 הפכתי לתושב גרוסווארדיין ושם נקשרתי קשר עסקים עם שאנדור קראוס — סוחר תבואה, אשר היה סגן יו״ר הקהילה האורטודוקסית המקומית. קראוס היה חובב חזנות נלהב. הזכרתי לפניו כי יש לי חבר טוב בסאטמאר ובצורה מתבדחת ציינתי שקולו „ערב״ ואשר הינו החזן הראשי של בית התפלה של „תפארת בחורים״, ואולי יכול הוא להשיג למענו הזמנה מטעם הקהילה. ההזמנה לא אחרה לבוא לאחת השבתות הקרובות, בעוד שבערב שבת היתה ההתענינות בתפילה עדיין מצומצמת, הרי בשבת התמלא בית הכנסת עד אפס מקום, ואף מיד אחר השבת רצו לחתום אתך על חוזה.

ואולי אלי בא שאנדור קראוס בטענות, כיצד העזתי לכנותך „כבחור בעל קול ערב״ בעוד שהוא „אמן גדול״ הינו.

השמועה על הצלחתך הגדולה הגיעה עד לבודפשט שם התקבלת כחזן ראשי של בית הכנסת הגדול ברח׳ קאזינצי במשכורת גדולה ובתנאי שתוך שנה תשא אשה. השאת לאשה את אהבת נעוריך את בת דודך היפהפיה נחמי, אשר מצד אמה הינה נצר למשפחת ציטרון מסס־מעדיעש. מזיווג זה נולדה בתכם ציביה.

לאחר עליתי ארצה נודע לי כי נחמי הצליחה לברוח מבודפשט לרומניה יחד עם בתכם הקטנה, אך בדרך אל הארץ המובטחת היתה לאחת הקרבנות של האניה „מפקורה״ אשר טבעה ע״י הגרמנים. בתכם צביה אשר הצילו אותה הגיעה אח״כ באניה אחרת ארצה נלקחה תחת חסותם של משפחת ציטרון, ולאחר עליתו ארצה של דודה דוד שפיצר ז״ל יחד עם רעיתו שרה — פירי ילידת שפיגל אחות אביה של ציביה נלקחה אליהם וגדלוה כבתם.

ציביה חיה כיום בנשואין מאושרין באמריקה עם בעלה גבריאל פרידמן ועם שני ילדיהם נחמי ומיכאל.

חברי היקרים והבלתי נשכחים, שמכם חי לעד בצאצאיכם.

אבלה הכבד של משפחת שפיגל

מותו הטרגי של יצחק נפתלי (איצו) שפיגל ע״ה

הגב׳ שרה — פירי שפיצר — שפיגל, חברת ועד ספר הזכרון אשר עשתה רבות למען הוצאתו ואשר כולנו רוחשים כלפיה כבוד עמוק, נסעה לפני הימים הנוראים לאנטוורפן (בבלגיה) לעשות את החגים בקרב ילידיה ושלושת אחיה ומשפחותיהם החיים שם. לדאבון לב הפכה שמחת ההתראות ליגון. אחד האחים (האמצעי) יצחק נפתלי — איצו יצא ביום רביעי כ״ב אלול תשל״ג לעבודתו. כשחצה את הכביש באחד מרחובותיה של אנטוורפן פגעה בו חשמלית והוא מת במקום והוא רק בן 64. איצו שפיגל היה איש טוב ויהודי יקר אשר פעל רבות בשטחי הצדקה. היה מצאצאי המשפחות

המפורסמות שפיגל — שטיינמץ. היה פאר משפחתו אשר אהבה אותו מאוד וכעת מבכים אותו מרה.

חברי הועד עומדים מזועזעים לימין שרה — פירי ומשתתפים באבלה ומצאו לנכון להנציח את זאת בספר אשר פירי הקדישה ופעלה רבות למען הוצאתו. השתתפותינו זו מכוונת גם לאחים בולי והצי וכמו כן לאלמנתו אליז הירש מנאדי־באניה ולחמשה ילדיו (ארבעה בנות ובן אחד).

עם תום האבל לקחה פירי בידיה שוב את עבודות הספר. אנו מאחלים לה שתמצא בעבודתה הקדושה נחמה לכאבה העמוק.

בני־ברק חדש מרחשון תדש״מ.

שפיגל מנחם סוחר עורות (אחיו של ר׳ יוסף). היה דומה בהרבה לאחיו. ביתו ברחוב וואיאי היה מוכר כבית צדקה ומעשים טובים. נהרגו הוא ואשתו ליבא באושביץ. בתו נחמי (ראה כתבה על שפיגל יוסף). בנו נחמיה בדרכו לארץ הקודש באוניה התורקית „בולבעל״ היה עד ראיה לטביעת האוניה „מפקורה״ ולאובדן אחותו נחמי. הגיע לישראל ובדרגת קצין נפל במלחמת הקוממיות ונקבר בהר־המנוחות. היחידה הזוכרת לטובה את יקיריה היא בתם אסתר הגרה בחיפה.

שטילר ארמין וקדושי משפחתו.

שטיינר יוסף וקדושי משפחתו.

שטרן יוסף וקדושי משפחתו.

שטרנברג מארטון וקדושי משפחתו.

שטראסר שאנדור וקדושי משפחתו.

האלמנה **שטייער נעני**, בתו של הרה״ג מנדלבוים זצ״ל. גרה בבית הקהלה ברחוב פעטופי 42. למעלה מגיל 80 היתה כשהובאה לאושביץ.

ד״ר שטייער יענו (בנה של שטייער נעני) רופא. כותב שורות אלו סבל אתו יחד כמעט את כל תקופת השיעבוד. השתחררנו ויצאנו יחד לדרך הביתה. בסביבת העיר אולמיץ איבדנו זה את זה. הוא היה אמנם במצב בריאותי די טוב. מאז לא שמעתי עליו. כנראה חלה ומת בדרך, מי יודע? גם אשתו ובתו אינם.

שוגר הנריק מנהל בית הספר היסודי של הקהילה האורטודוקסית. אדם מלומד ואינטליגנטי. תלמידיו חיבבו וראשי הקהילה כבדו אותו. אשתו מתה בסאטמאר. שוגר ובתו לילי היו קרבנות השואה. באחת מנסיעותי לרומניה פגשתי את בנו לאצי בגרוסוואראדיין.

עד כאן הסדרה השניה

התחלת הסדרה השלישית

א.

אדלר ינו וקדושי משפחתו.

אולמן איגנאץ וקדושי משפחתו.

אולמאן ינו וקדושי משפחתו.

אולמן שאנדור וקדושי משפחתו.

איזשאק לאיוש וקדושי משפחתו.

אינגבר הרמן וקדושי משפחתו.

איצקוביץ שאנדור מנהל מפעל עצים „לומשי״ וקדושי משפחתו.

אליאש קארולי וקדושי משפחתו.

משפחת המנוח **אנגל יאקאב**, סוחר יינות ובירה. היה גר ברחוב ראקוצי. נפטר בסאטמאר בשנת ת״ש. מילא תפקיד חשוב במסגרת הקהילה. אדם חביב נעים הליכות ישר וירא שמים. בדרך דומה חינך גם את ילדיו. רעיתו אם הבית הנאמנה רוזליה ילידת בעק, חברת הנהלה במוסדות צדקה שונים בעיר וילדיה, בנה: זשיגה מלומד בתורה ומדע כללית עם אשתו (בת למשפחת שווארץ מסיגט) ובנם בן ה־5. בתה: מגדה אשת משה מאיער (בוגר ישיבת פרסבורג). מסרו כולם את נשמותיהם הטהורות על קדושת השם באושביץ ביום שבת קודש י״ב סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומר באמנה בנם שמואל אנגל (דונדי) בשבדיה, שם עוסק בצרכי ציבור יהודיים שונים.

אנגל מרטון וקדושי משפחתו.

שמואל חיים אנגל סוחר יינות. ר׳ שמואל חיים היה ידוע למרחקים מידו הרחבה במתן צדקה. דלת ביתו

ברחוב אוטבוש היתה תמיד פתוחה בפני אלה שבאו לבקש את עזרתו. בשבתות ובחגים ישבו מסביב לשולחנו יותר אורחים עניים מאשר מספר נפשות בני ביתו. נוסף לזה הכמות הגדולה של יין אשר חילק לנצרכים בערב פסח. ר׳ שמואל חיים היה מנבחרי ועד הקהילה וגבאי בית־המדרש חברה־משניות. נמנה בין חסידיו הנלהבים ביותר של האדמו״ר מספינקא זצ״ל. כשביקר הרבי בסאטמאר התארח תמיד בבית **אנגל.**

שמואל חיים אנגל ומשפחתו

Engel Sámuel és családja

יחד עם רעיתו אשת־החייל וטובת הלב רוזה (ילידת רוטר) וילדיו: שארי (בעלה נפל באוקריינא), בוזשי, שרה ובעלה א, כ״ץ, אילו, פרי, חנה ומלכה והנכד (לא כל השמות היהודיים ידועים לי), מסרו כולם את נשמותיהם הטהורות על קדושת השם באושביץ בחודש סיון תש״ד. ילדיו שנותרו בחים הם: הרב גרשון מאיר רב ביוהנסבורג, בתו מוני נשואת בראון ושטפי נשואת גאבל בניו־יורק, זוכרים את קדושיהם באהבה.

אלטמאן אינגאץ וקדושי משפחתו.

אמסעל איזידור וקדושי משפחתו.

אפשטיין אלמר וקדושי משפחתו.

ב.

אשת **בלייער קאין** ילידת צציליה בלאו, אשה מפורסמת בטוב לבה בסאטמאר. את זכרה הטהור שומרת באהבה בתה איוה גרעען בניו־יורק.

בלייער שאנדור גר בחבל נעמעטי, יחד עם אשתו גיזי וארבעת ילדיהם נהרגו באושביץ. את זכרם הטוב שומרת באהבה איוה גרעען ילידת בלייער בניו־יורק.

לחוד ראויה איוה בלייער לציון לשבח עבור עבודתה הברוכה שפעלה למען ספרנו. את העובדה שהצלחנו לזרז את הופעת ספרנו ואת הוצאתו במספר עותקים יותר מהמתוכנן — יש להודות לאיוה.

„תודה רבה״

בעק ברנט וקדושי משפחתו.

בעער מוריץ וקדושי משפחתו.

ברגר אדולף וקדושי משפחתו.

ברגר איזידור וקדושי משפחתו.

ברגר דוד חייט. היה מחניכיו של ר׳ אברהם חנוך. דתי שורשי ואדם ישר. ברוח זו חינך את ילדיו. עם חלק ממשפחתו הובא לאושביץ. חלק מילדיו חים בארץ וגם בחו״ל.

ברגר מוזש וקדושי משפחתו.

משפחת **ברגר** מרחוב המלך מאטיאש וכל קדושיהם.

ד״ר יוסף בנדק עו״ד וקדושי משפחתו.

ד״ר בנדק טיבור עו״ד וקדושי משפחתו.

בערקעש בילה סוחר צבעים וקדושי משפחתו.

בערקו יוסף סוחר עצים וקדושי משפחתו.

ברקו ישראל: היה גר בטורץ. ידוע היה מטוב לבו היהודי ומידו הרחבה במתן צדקה. גם רעיתו חנה היתה מחוננת בטבע דומה. יחד אתם קרובי המשפחה אלימלך (אוטטו), פייגי ואלי (בן ה־3 חדשים), וכן הדוד מוריץ ברקו היו קרבנות השואה. את זכרם שומרים באמונה קרוביהם משה ברקו (נכד רייך) ומשפחתו בניו־יורק.

בערקוביץ דוד וקדושי משפחתו.

ברקוביץ אנדרה וקדושי משפחתו.

ברקוביץ שמואל צבי בעל מסעדה. אשתו בלומה (בת ר׳ יעקב כ״ץ) וילדיהם: יוסף דב, ראשע, מינדל ויעקב

פנחס, נהרגו כולם על קדושת השם באושביץ. בנם הנדבן הגדול פייבל נפטר במונטוידאו ונקבר בירושלים. ילדיו שנותרו בחיים: שלמה יהודה בניו יורק וחנה בבואנוס־איירס שומרים ברגש של קדושה את זכר יקיריהם.

ברקוביץ זלמן דב סוחר יינות. שותף לבית־המסחר ליינות ברקוביץ — נידרמאן. ביתו ברחוב קולטשעי היה מעון של חסידות מושרשת. הובא לאושביץ עם חלק גדול ממשפחתו. בתו אחת אשתו של שמילו ווייס גרה בבני ברק, היא שומרת באהבה את זכר קדושיה.

ברנט הרמן סוחר עורות. הובא לאושביץ יחד עם אשתו ושתי בנותיו איבי ולילי. שומרות באהבה את זכר קדושיהן בניו־יורק.

ברנט ליפוט וקדושי משפחתו.

ברנט שאנדור נהרג באושביץ יחד עם אשתו וחלק משפחתו. ילדיו שנותרו בחים הם: צבי ברנע ובנותיו אגי והדסה בקרית ביאליק ובתו חוה בפריז, שומרים באהבה את זכר קדושיהם.

ברוואלד איזידור סוחר משקאות ברחוב אטילה וקדושי משפחתו.

קדושי משפחתו של המנוח **בירו לאיוש** סוחר בירה.

בלאס ברנט וקדושי משפחתו.

המנוח **בורגידה ברוך** בעל חנות מכלת. חנותו היתה בפינת הרחובות ארפרד—סעטשעני. כאדם, היה הטוב באדם. כסוחר היה דוגמת הסוחר הישר, וכיהודי, היה יהודי אורטודוקסי ירא־שמים. מבקר נאמן בבית־הכנסת הגדול. שנים־עשר ילדים היו להם (7 בנים ו־5 בנות). בעזרת רעיתו היהודיה הטובה דינה, חינכו אותם לדרך הנכונה. הזוג בורגידה נפטרו בסאטמאר. רוב ילדיהם אינם כבר בחים. להלן רשימת ילדיהם אשר נספו בשואה על קדושת השם:

בנו דב ואשתו אירן (ילידת קראוס) עם בתם בלומה שרה אשת נאנדור שטרן ונכדיו הודי־ה ושיינדל.

בתו אלמנת אדולף גרין — אודל ם בתה איבוליה ליכטמן ושני ילדיה פריעק ואיליקע.

בתו יהודית אלמנת לאיוש מארקוביץ ובנה דוד.

בתו יוטה אשר חזרה מהשואה כאלמנתו של אנדור ברגר, הגרה לארצות הברית ושם נפטרה בשנת תש״מ כאשתו של מיקה יאקובס.

חתנו יעקב ליכטמן נהרג באושביץ.

חתנו קלונימוס פריד ובנו שמואל זאנוויל נהרגו באושביץ.

בניו: מאיר, שמעון, יעקב, אברהם ומרדכי הגרו לארצות הברית ושם נפטרו כולם.

שלושה ילדי בורגידה אשר נותרו בחים:

בתו שרה אלמנתו של יוסף סלוביץ ובנה יימי גרים בניו־יורק.

בתו חנה גבירץ ובתה אגי.

בנו מרדכי אלי׳. שלושתם גרים בארצות הברית וזוכרים באהבה את יקיריהם. יחד אתם זוכרים אותם נכדתו רבקה (בתו של דב בורגידה) ובעלה נפתלי יצחק ובניהם שמואל (בישראל) ושלמה (בטורונטו).

הזוג בנדק תרם סכום הגון לטובת ספרנו ובזה זרזו את הופעתו.

אתם החיים והשלום

ד״ר בראון ירמי׳ דוד רופא עור. תמיד ראינו אותו בשבתות ובחגים בבית־הכנסת. בשנות החמישים ביקר בישראל, חזר לסאטמאר והיגר לבודבשט, שם נפטר באחת משנות הששים.

בראון יחיאל ואשתו צביה נהרגו באושביץ ביום א׳ של חג השבועות. בנם צבי (פערי), אחד מחברי המזרחי בסאטמאר מהשורה הראשונה. בטקס האזכרה בשנת תשמ״א תרם ביד רחבה להוצאת ספר הזכרון. לדאבוננו נפטר פתאום אחרי כמה שבועות בערב חג הסוכות תשמ״ב בעכו. רעיתו עלקה (ילידת קליין) לא יכלה להשלים עם אבדן בעלה, הלכה אחריו באופן טראגי כעבור שלושה שבועות ביום ז׳ מר־חשון. זוכרת את הוריה באהבה בתם יהודית לוין בפתח־תקוה.

בראון הערש וקדושי משפחתו.

בראון איזראל סוחר וקדושי משפחתו.

בראון יוסף וקדושי משפחתו.

בראון מוריץ וקדושי משפחתו.

קדושי משפחת **ברטלר**.

בריל אלאדר וקדושי משפחתו.

ברגר מתתי־הו סוחר כפתורים ואשתו הובאו לאושביץ. בתו אחת חיה בניו־יורק.

ג.

גאנץ משה סוחר עצים וקדושי משפחתו.

גרנדש יונתן בנימין סוחר זכוכית וכלי חרסינה. אחרי כמה שנים בשבי ברוסיה חזר לסאטמאר, פתח את חנותו ובנה משפחה חדשה. עלה לישראל עם העליה הגדולה. נפטר ונקבר בפתח־תקוה. בנו מרים אשר אמו מרים (בתו של נאצי בראון) נפטרה בלדתה אותו בשנת 1948, שומר באהבה את זכר הוריו.

גליק איגנאץ סוחר תבואה וקדושי משפחתו.

גליק אימרה וקדושי משפחתו.

גליק ינו וקדושי משפחתו.

גליק ננדור וקדושי משפחתו.

גולדגלאנץ דעזשו וקדושי משפחתו.

גולדשטיין חיים משה: בעל בית מפעל „טריקוטז״. יהודי תלמיד חכם ירא שמים תלמיד ישיבת דעש. ר׳ חיים משה יחד עם רעיתו הצדקת אשת החיל מררת לאה (ילידת ווייסמן) חינכו את ארבעת ילדיהם המצויינים לשם ולתפארת.

האב והאם ושלש בנותיהם: חנה, טשארנה וגולדה נהרגו כולם על קדושת השם באושביץ י׳ סיון תש״ד. זוכרים את קדושיהם לטובה בתם יהודית קניגסברג בוויליאמסבורג ובנם אשר זליג בפתח תקוה.

גולדשטיין לאיוש וקדושי משפחתו.

גולדשטיין שמעון סוחר וקדושי משפחתו.

גולדשטיין ר׳ זלמן קצב וקדושי משפחתו. בניו חים כאן בארץ.

גוטליב איזידור וקדושי משפחתו.

גוטליב ינו וקדושי משפחתו.

גוטליב מארטון סוחר קמח וקדושי משפחתו.

גוטליב זיגמונד סוחר עצים וקדושי משפחתו.

גוטליב מורה וקדושי משפחתו.

גרוזינגר ישראל (איזידור), בעל חנות ברחוב וורושמרטי 46. אשתו שרולטה, בתם איבי ובעלה מאיר ווידר (בנו של ר׳ יעקב ווידר ז״ל בעל הדפוס העברי בוואהרול) ושלוש בנותיהם (אחת בשם איווה). בתם לילי ובעלה יעקב ווייס ושתי בנותיהם הקטנות, נהרגו על קדושת השם באושביץ בחודש סיון תש״ד. זוכרים אותם באהבה: ניקולאוס גרוזינגר בניו־יורק, זאב בבני־ברק, יצחק בנתניה, מרגיט פרידמן בצפריה וצפורה ברחובות.

גרוס אדולף סוחר. נפטר בסאטמאר בשנות השלושים. אשתו לויזה. יחד אתם ד״ר מגדה גרוס עורכת־דין, נהרגו באושביץ. את זכרם הטוב שומר ברגשי כבוד בן־משפחתם ד״ר זולטאן ווייסברון עו״ד בתל־אביב.

גרוס יוסף וקדושי משפחתו.

גרוס מארטון וקדושי משפחתו.

גרוס מיהלי וקדושי משפחתו.

גרוס שמואל נטע צורף. חנותו היתה בככר המרכזית. אדם אינטליגנטי נעים הליכות ויחד עם זה יהודי תלמיד חכם שומר תורה ומצוות. היה תלמיד בישיבת ר׳ יהודה גרינוואלד בשוראני. ר׳ אליעזר דוד הפגין כלפיו בידידותו. הרב נהג לבקר בביתו לעתים. רעיתו אשת־חיל המצויינת רחל, בתו של ר׳ אברהם שטיינר ז״ל בעל מחבר ספר „בית אברהם״ מגרוסווארדיין. ילדיו עלקה שפרינצא, חנה ריבקה, אסתר רחל, אברהם יעקב ובנימין קלמן, נהרגו כולם יחד על קדושת השם באושביץ ביום שבת קודש י״ב סיון תש״ד. אשתו הראשונה פייגא ז״ל נפטרה בסאטמאר בט״ו כסלו. שומר את זכר קדושיו באהבה פרץ גרוס (פערי) באנטוורפן.

גרוס שמואל סוחר רהיטים ישנים. מחסנו היה ברחוב ווארדומב. היה ידוע כאוים ישר ויהודי טוב. אשתו וילדיו: אנדור, אטל, יוסף, לאה (אשתו הראשונה של אברהם יצחק הוליש) ובנה ישראל מאיר, אדית ובנה הקטן. נהרגו כולם יחד באושביץ. בנו גרשון מת בבאר־שבע. זוכר אותם לטובה א.י. הוליץ בפתח־תקוה.

גרוס שמואל סוחר וקדושי משפחתו.

גרוס שלמה גד המנוח. (שמש של הקהילה) מת לפני הרבה שנים. בניו הלל־הרמוש ופאלי מתו כאן בארץ. ישראל בסאטמאר, יצחק ווילמוש באושביץ, ד״ר גרוס שאנדור בסאטמאר, אשתו קלארי גרה כאן בארץ.

גרוסמן שמואל שען וצורף. יחד עם אשתו יוסטי וילדיהם נהרגו באושביץ.

גרוזינגר הרמן וקדושי משפחתו.

גרוסמן אדולף וקדושי משפחתו.

גרוסמן יעקב וקדושי משפחתו.

גרינבום סולומון וקדושי משפחתו.

גרינפלד אדולף סוחר תבואה וקדושי משפחתו.

גרינפלד יהודה — בילה חייט. אשתו רילה ובתו שרה עם בנה נהרגו באושביץ. בתו השניה מתה בארה״ב. בנו יהושע חי בטורונטו, שומר באהבה את זכר קדושיו.

גרינפלד ברנט וקדושי משפחתו.

גרינפלד אוה וקדושי משפחתו.

גרינפלד איגנאץ וקדושי משפחתו.

גרינפלד הרמן וקדושי משפחתו.

גרינפלד לאיוש וקדושי משפחתו.

גרינפלד סולומון וקדושי משפחתו.

גרינפלד שמואל וקדושי משפחתו.

גוטמאן איגנאץ המנוח וקדושי משפחתו.

גוטמאן שאנדור וקדושי משפחתו.

ד.

דסקל מוזש וקדושי משפחתו.

דלמאן איזידור וקדושי משפחתו.

דיאמנט הנריק וקדושי משפחתו.

דיאמנט לעבי וקדושי משפחתו.

דומינוס שמעון וקדושי משפחתו.

ה.

האאס קלמן וקדושי משפחתו.

האזנפלד ישעי׳ נפתלי הירץ סוחר חומרי ברזל. גר ברחוב טומפה 17. יהודי בעל שם טוב בסאטמאר אשר פיזר צדקה לנצרכים והיה ידוע כתלמיד חכם מן השורה הראשונה. יחד עם רעיתו מרת רבקה עטיא חינך את ילדיו בדרכי התורה והיראה לעשות את היפה והטוב. כותב שורות אלו ראה כשהוכנס יחד עם חלק ממשפחתו לקרון אשר הביא אותם לאושביץ שמה הגיעו והושמדו ביום שבת קודש י״ב סיון תש״ד.

י׳ נ׳ הירץ האזנפלד ורעיתו

Haasenfeld Zsigmond és neje Rivka Etja

בנו ר׳ צבי מאיר עם אשתו מאניה וחמשת ילדיהם הובאו גאושביץ ורק ר׳ הערש מאיר חזר לבד. נפטר בניו־יורק והובא לקבורה על הר הזתים בירושלים.

בנו ר׳ יצחק אייזיק פאר המשפחה אותו בחר הרה״ג

הרב קליין ז״ל מטעליש לבתו דבורה, הושמדו יחד עם חמשה ילדיהם בכבשן האש.

יצחק אייזיק האזנפלד

Hassenfeld Eizik

בנו ר׳ יחזקאל שרגא נפטר בסאטמאר י״ב אדר תש״א. אלמנתו אתוש פרנץ הובאה לאושביץ יחד עם הוריה מגיטו נאדי־באניה.

יחזקאל האזנפלד ומצבתו בבית הקברות בסאטמאר

Haasenfeld Chászkel és sirköve a szatmári temetőben

את זכר יקיריהם שומרים ברגש של קדושה שלושה ילדי האזנפלד שנותרו בחים בסה״ד. בתם פריידה: רעיתו של הרב מרגושש, רבה של דורנה־וואטרה שליט״א בניו־יורק. בתם מלכה טאוב בתל־אביב. ובנם אברהם יששכר (המכונה בשם סוסו) בניו־יורק. כולם צועדים בדרכי הוריהם הקדושים, עוסקים במצוות ובמעשים טובים.

הורוביץ מנחם מנדל מנהל אדמיניסטרטיבי של התלמוד תורה ברחוב פעטופי. תלמיד חכם, פקיד דייקן וראש נשפחה נאמן היה ר׳ מנדל. רעיתו קלערל ה„ידישע מאמע״ האמיתית היתה. עם ארבע בנותיהם נהרגו באושביץ, והן: יוטא, רבקה רחל, הינדה ודבורה ביום ראשון של חג מתן תורה. את זכרם הטוב שומר ברגש של קדושה בנם יוסף יהודה בבית חלקיה.

הלפרט יעקב וקדושי משפחתו.

הרטמן לאיוש וקדושי משפחתו.

הרשטיין מור סוחר עצים וקדושי משפחתו.

הנדלר שאול וקדושי משפחתו.

ד״ר הרמן פרנץ וקדושי משפחתו.

הרמן מיהאלי וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ דוד וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ מאנו סוחר עצים. אשתו מרים ובנם שאנדור נהרגו באושביץ. שומרות באהבה את זכר יקיריהם ארבע בנותיו בארה״ב.

הרשקוביץ הוגו סוחר עצים וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ מאיר אליעזר סוחר נוצות. במקצועו זה לא היה קל לפרנס משפחה בת תשע נפשות, אבל ראה תמיד נגד עיניו את הפתגם „הבוטח בה׳ חסד יסובבנו״. ר׳ מאיר, אשתו פייגא וחמשה ילדיו נהרגו על קדושת השם באושביץ, כ״ח אייר תש״ד.

זוכרים אותם לטובה שתי בנותיהם: מינדל אינדיג באשקלון, וביילה בברוקלין.

הרשקוביץ מור וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ מוריץ וקדושי משפחתו.

הרשקוביץ רודולף וקדושי משפחתו.

הירש מארטון וקדושי משפחתו.

הוכשטאט משה (חתנו של הערשל גליק). הוא נשא לאשה את בתו הג׳ צימצת נעמי (ילידת רוזנפלד). משה הוכשטאט היה תלמיד ישיבת פרסבורג. הוא, אשתו ושני ילדיו נהרגו באושביץ.

משה הוכשטאט ורעיתו נעמי

Hochstatt Mose és neje Noomi

הופמן איזראל סוחר וקדושי משפחתו.

נעמי ובנם חיים

Noomi és kisfiuk Chájem

הולנדר ארנו סוחר וקדושי משפחתו.

הוליץ דב-ברנאט: כלתו לאה (ילידת גרוס, אשתו הראשונה של אברהם יצחק הוליץ) ובנה ישראל מאיר, שלושתם נהרגו באושביץ. אשתו קבורה באודברי. בנו יעקב מת בסאטמאר. זוכרים באהבה את קדושיהם בנו אלימלך בקידרון, פרימד ברגר ואברהם יצחק בפתח תקוה. יום השנה הוא ט׳ סיון.

הוליץ משה ואשתו רייזה, יחד עם אחותו קלארה נהרגו באושביץ.

הוליץ יקותיאל יהודה סוחר תבואה. הוא אשתו בילה ובתם ליבה נהרגו באושביץ, ט׳ סיון. בנם אלימלך נפטר בלוס-אנג׳לס והובא לקבורה בבני-ברק. שומרות באהבה את זכר יקיריהם בתו חיה בבני-ברק ובתו שרה בארה״ב.

הולצר יצחק אייזיק סוחר סיטונאי. חנותו היתה תחת הבית הלבן ברחוב פרקש אנטל. ר׳ יצחק אייזיק היה יהודי אורטודוקסי שורשי, ובמקביל אדם טוב וישר. כמוהו היתה גם רעיתו אלטע טשארנה (בתו של ר׳ שמשון רוזנברג, היא נפטרה בבני-ברק). הם חינכו ילדים לשם ולתפארת. ר׳ יצחק אייזיק נפטר ביום י׳ טבת במחנה עבודה. ילדיו משה יוחנן, שרה ליבא ומרים גם היו קרבנות השואה. בנם יעקב נפטר בארה״ב. את זכרם הטוב של יקיריהם שומרים ברגש קודש ילדיו דב בניו-יורק, לאה פחמאן בירושלים, שמואל ודבורה שווארץ בבני-ברק.

הורוביץ אמנואל — מנחם סוחר וקדושי משפחתו.

ר' יצחק אייזיק הולצר ורעיתו אלטע טשארנה

Holzer Jicchok Eizik és neje Álte Chárne

הורינר דב — ברנט סוחר (חתנו של ר' אברהם צבי רייך). היה אדם חביב ומקובל בחברה בסאטמאר. יחד עם לבו החם היה יהודי דתי שורשי. היה מוכן תמיד לעזור לזולת. ילדיו ירשו את טבעו הטוב של אביהם. ר' בערל ואשתו האשה היהודית הטובה נהרגו יחד באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בניו בילה ומיקי בוינה.

דר. **הונוואלד איזידור** עו"ד. ביתו ברחוב וואיאי שימש מחנה גירוש כבר כמה שבועות לפני הגיטו. חמישים יהודים בערך מהשיכבה היהודית העליונה וממנהיגיה נעצרו והוחזקו שם תחת משמר כבד. נשות העצורים התאספו יום יום במקום אחר והכינו אוכל לבעליהן. הגיטו עמד כבר כמה ימים כשהוכנסו גם הם לגיטו. ככה התאחדו שוב עם משפחותיהם, ואחרי כמה ימים הפריד שוב ביניהם מנגלה יש"ו. המארח דר' הונוואלד ומשפחתו גם היו שותפים לגורל המר.

הוסאר אלדאר סוחר ספרים ומכשירי כתיבה בככר המרכזית. יחד עם משפחתו הובא לאושביץ.

הרשקוביץ נחמן שלמה המנוח: את המזכרת דלהלן שלח אלינו בנו אברהם (בומי) הגר במונטריאול (קנדה).

הכפר וואש־איוווארוש שוכן במרחק של 36 ק"מ מסאטמאר, אשר היה בימים ההם מרכז המחוז. כאן היה גר ר' נחמן שלמה הרשקוביץ ז"ל סוחר ובעל אחוזות. הוא שימש שנים רבות כגבאי חברה־קדישא של הקהילה. ביתו היה בית צדקה. ששה ילדים חינך בדרך המסורתית (4 בנים ו־2 בנות). ר' נחמן שלמה נפטר במקום כ' אדר שני תרצ"ח. בהלויתו השתתף גם הרה"ג הרב קראוס זצ"ל רבה הראשי של נאדי־באניה. רעיתו שרהביילה (ילידת ברטה ניימן) היתה זוגתו הנאמנה אשר לזכותה ייכתב שרבה הצעיר הרה"ג הרב טייטלבוים זצ"ל רבה של בירת המחוז נגרשטי התאכסן בבית הרשקוביץ שתי שבתות בשנה כשבא לבקר את קהילת איוווארוש אשר היתה שייכת לגלילתו. שם קבל לקידוש ולברכת המזון את יהודי הקהילה.

האמא, בנה שמעון ומשפחתו ובתה אירן גורשו מאויווארוש. בתה דבורה (אילוש) גרוס ובעלה לאיוש גרוס וילדיהם גורשו מגיטו קלוזנבורג. שני בניה משה ושמואל נהרגו בשעת צעדה באוקריינה.

מאויווארוש גורשו 286 נפשות ו־32 גויסו למחנה עבודה. ממשפחות רבות מאוד־מאוד לא נשאר שריד ופליט.

הקהילה היתה רשומה בשם „קהילה קדושה וואש־איוווארוש". העתק מהפרוטוקול (ביידיש) נמצא ונמסר אז ליד־ושם, או ללאיוש מאטיאס בפריז, רוא אמברואיסה טומס 6. בית כנסת רש"י.

ממשפחת הרשקוביץ נותר בחיים רק אחד והוא אברהם (בומי־ארנו) אשר כעת במונטריאול (קנדה). שומר בקדושה את זכרם, ובשורות אלו רוצה להקים גל־עד לאהוביו ולכל קדושי קהילת וואש־איוווארוש אשר לא חזרו מהגירוש.

ו.

וואגו אימרה סוחר זכוכית וקדושי משפחתו.

ויזעל אלטר מומחה ליינות. עבד ביקב של ר' שמלקא פלדמאן. יהודי יקר חסיד ויז'ניץ. רעיתו שיינדל ילידת גרינפלד דוגמת האמהות היהודיות הטובות. נהרגו באושביץ יחד עם ילדיהם: לייביש, שלמה ושרה. בנם ברוך נפל חלל במצעד המוות באוקריינא. בנו מאיר נורה והושלח לנהר דונאו. את זכרם הקדוש שומרים באהבה בניהם: שמואל בתל אביב, יעקב בברוקלין והרמן בשיקאגו.

משפחת וואהל: מייסד המשפחה והפירמה היה היינריך וואהל, אחד האזרחים המכובדים בעיר ומחבריה הנאמנים של קהלת סטאטוס־קוו. חנותו לחומרי ברזל היתה בהתחלת הרחוב אוטבוש וביתו ברחוב פטופי בקרבת המחנה הצבאי. משם שלח את בניו: את אנדרה את אישטבאן ואת מיקלוש לדרך הנכונה. כל אחד מהם מצא את מקומו המתאים בחיים. בני וואהל היו מן החברים הבולטים של השכבה הגבוה בעיר. רוב בני המשפחה היו קרבנות השואה. וואהל אנדרה ורעיתו אליזבט, וואהל אישטבאן ורעיתו לנקה ושני ילדיהם

אגנֶש וגבור. וואהל מיקלוש ורעיתו אננה. את זכר אהוביהם שומרים באמונה: אנדרש (בנו של אנדרה) בבוקרשט, וקטלין ווײנברגר שחקנית תיאטרון (בת שבע נועם) בחולון.

ואגי אירן: ילידת קופמן, אלמנתו של גאבור ואגי ולאסלו ואגי היו קרבנות השואה ז״ל.

ווייס אדולף טבח וקדושי משפחתו.

ווייס אלברט מוביל וקדושי משפחתו.

ווייס עמנואל ורעיתו שארולטה (ילידת זקריאש). ד״ר יוסף ווייס (נפל באוקריינה). ווייס אלנה (ילידת קליין). ווייס מיכאל (נפל במחנה עבודה). ווירג איווה. אלפנט אנא (ילידת ווייס). נהרגו כולם על קידוש השם באושביץ בחדש סיון תש״ד. זוכרים אותם לטובה קרוביהם באמריקה.

ווייס אנדור וקדושי משפחתו.

המנוח **ווייס חיים** סוחר נוצות וקדושי משפחתו.

ווייס דוד וקדושי משפחתו.

ווייס אלי׳ (וועליע) וקדושי משפחתו.

ווייס ארנו וקדושי משפחתו.

ווייס יוסף וקדושי משפחתו.

ווייס יצחק (איגנאץ) בעל אחוזות בשארקוז-אוילאק. דמות בולטת במחוז סאטמאר. ביתו של ר׳ יצחק היה מפורסם מעבר לגבולות מחוז סאטמאר כמבצר של צדקה. הבית היה כביתו של אברהם אבינו אשר בכל צד היתה בו דלת פתוחה למבקשי עזרתו. במעשה הצדקה החל עם אשתו אצילת הנפש רחל, כבר בהתחלת נשואיהם, וזה נמשך עד הסוף המר. באוירה זו התחנכו ילדיו אשר צעדו אחר כך בעקבות הוריהם. בנם עזריאל יוסף (לאצי, נפטר בטורונטו), נשא לאשה את שטפי, בתו של לאיוש גוט (חיה בטורונטו). ווייס לאצי היה סוחר תבואה בסאטמאר.

משפחת ווייס הובאה לאושביץ מגיטו סאטמאר. ידוע לנו על שני בניו שנותרו בחיים: שאנדור בלוס-אנג׳לס ובאנדי בטורונטו. שניהם שומרים באהבה את זכר אהוביהם.

ווייס מיקלוש וקדושי משפחתו.

ווייס משה וקדושי משפחתו.

ווייס נאנדור מוביל, וקדושי משפחתו.

דר. **ווייס שאנדור** עו״ד וקדושי משפחתו .

ווייס זיגמונד וקדושי משפחתו.

ווייסברגר שלמה פקיד קהילתי וקדושי משפחתו.

אלמנתו של המנוח **ווייסברון** ילידת מרגיט גרוס. אשה אינטליגנטית ידועה בסאטמאר. אחרי מות בעלה אשר נפל במלחמת העולם הראשונה עברה עם בניה לסאטמאר והיתה להם לאב ולאם כאחד. נהרגה באושביץ יחד עם בנה קארולי. שומר את זכרם הטוב בנה דר. ווייסברון זולטאן עו״ד בתל-אביב.

המנוח **חיים ווטענשטיין** סוחר עורות. שותף לפירמה לוי—ווטענשטיין. מוצאו היה ממונקאטש. היה אדם מכובד בעיר. ר׳ חיים ובנו אימרה (להבדיל), עבדו יחד עם כותב שורות אלו בקבוצת הקברנים בדורנהאו, אשר במו ידיהם קברו למעלה משלשת אלפים יהודים בקבר-האחים במורדות ההר בדורנאו. ר׳ חיים ישן שנת עולמים בבית הקברות בנתניה. רעיתו רחל המוציינת מסרה את נפשה על קדושת השם באושביץ ביום שבת קודש י״ב סיון תש״ו. את זכר אהוביו שומר באמונה בנם היחיד דר. אימרה ווטענשטיין רופא שינים בנהריה.

ווײנברגר בעריש ובניו **משה מאיר** ו**אהרן צבי**. חסידים שרופים ממדרגה ראשונה. טובי לב ובעלי צדקה. יחד עם משפחותיהם נהרגו על קדושת השם. בתו אחת אשתו של משה פלדמאן, גרה בירושלים.

ווײנברגר יעקב בעל מזנון ברחוב ווארדומב. (בנו של ר׳ צבי אלימלך ווײנברגר ז״ל). נהרג באושביץ יחד עם אשתו בלומה ובתם רייזי כ״ח אייר תש״ד.

ווײנברגר ירמי׳ (בנו של אלעזר) וקדושי משפחתו.

ווייספלד מוזס וקדושי משפחתו.

וורטהיימר יוסף זגג. חנותו היתה בהתחלת רחוב קארולי. יהודי תלמיד חכם וירא שמים. הובא לאושביץ יחד עם אשתו רחל ושמונה ילדיהם, ומהם חזר רק אחד, אליעזר. גם הוא מת אח״כ באמריקה.

וורטהיימר מיקשה וקדושי משפחתו.

וורטהיימר משה צבי בעל מסעדה וחוצב מצבות.

תלמיד חכם גדול ובעל משקל ראשון. רבים באו לבקש את עצותיו בעניניהם השונים. לעתים קרובות הופיע לפני בית־הדין כנציגו של זה או זה. בטענותיו החריפות הביא לא פעם במבוכה את הדיינים. את ילדיו חינך בדרכי התורה והמסורה. רעיתו אשת החיל המצויינת אסתר (בתו של ר׳ יהושע פישר ז״ל) והאמא הנאמנה נהרגה יחד אתו באושביץ. ואתם שתי בנותיהם חנה ושיינדל. בנם יצחק אייזיק נפטר בבני ברק בשנת תשי״ט. את זכרם הטוב שומרים ברגשי קדושה ילדיהם: שמואל בנתניה, רייזל בניו יורק, יוסף מאיר ז״ל ישראל ועזריאל בבני ברק.

משה צבי ורטהיימר ורעיתו אסתר

Wertheimer Mózes és neje Eszter

ורטהיימר שמואל (שאנדור). מנהל ראשי למפעלי עצים. גר ברחוב המלכה אליזבט 11. היה מהשכבה הגבוהה בסאטמאר. ידוע כנדבן ביד רחבה. כותב שורות אלו נכח כשנגש אליו שארקוזי התליין ושאל אותו: האם יש לך עוד בכיס דבר ערך? ורטהיימר הכניס את ידו לכיסו והוציא עט זהב והושיט אותו למפלצת הנאצית באמרו: זה רכושי האחרון, בבקשה. מי שראה אז את פניו של ורטהיימר, יכול היה לקרוא מה מתרחש בנפשו. נסענו יחד במשלוח האחרון עד אושביץ. העבירו אותו לדאכאו ושם מת סה״כ כחדש לפני השחרור (אפריל 1945). רעיתו מרים ילידת קטלין גאבאני נהרגה באושביץ שבת קודש י״ב סיון תש״ד.

בנם ג׳ורג׳ נפל בשבי רוסי ומת באוקריינא בשנת 1942. את זכר יקיריהם שומרים באהבה בנם טיבור רוקח בצפת ונכדם אורי.

וויינשטוק פטר וקדושי משפחתו.

ווידר משה סוחר טקסטיל וקדושי משפחתו רבת הנפשות.

ווידר פאל וקדושי משפחתו.

וויזל אדולף וקדושי משפחתו.

דר. **ווילקוביץ בילה** רופא נשים. אחרי שחזר מהמחנה הצטרף לחבר הרופאים בבית החולים היהודי. בסוף שנות ה־60 מת בסאטמאר. אשתו הנוצריה לא הסכימה לקבור אותו כמנהג יהודי. הוא נקבר בבית הקברות הרפורמי ליד פסי הרכבת, בקרבת קברו של דר. טיבור קובארי.

קדושי משפחות **וינקלר**. עם שני האחים וינקלר הייתי יחד במחנה. שאנדור פקיד ראשי בבנק המחוזי מצא את מנוחתו בקבר האחים באבנזעע. ואילו לאיוש חזר לסאטמאר. עלה ארצה ומת בתל אביב.

ז.

זאפיר קלמן (חתנו של יוסף ישעי׳ גליק). נהרג יחד עם אשתו רוזי באושביץ. שלשה בניהם גרים במקומות שונים בעולם.

זמלר ווילמוש — יעקב זאב, מסגר. אשתו האני־חיה רחל ובתם אילונקה־פייגא נהרגו יחד באושביץ. שומרים באהבה את זכרם ילדיהם מור־משה בבודפשט, איגנאץ־יצחק בחולון, ובתם גולדה־ארנקה רייכמאן ברמת גן.

זיסמאן ברנט וקדושי משפחתו.

זיסמאן יעקב וקדושי משפחתו.

זוננפלד מיקשה וקדושי משפחתו.

זיכר מוריץ וקדושי משפחתו.

משפחות **זיכרמאן** וקדושיהן.

זייף משה השוחט מאיגראהאט. יהודי יקר וטוב וירא שמים מרבים. אשתו שיפרא ליבא (ילידת מיטלמן) הצדקת. היו להם עשרה ילדים אשר דומו למלאכי מרום. האב והאם ושבעה מילדיהם: שמואל אשר, פערל, מירל, פייגא, אברהם שלמה, עלקא ובלומה רבקה הובאו לאושביץ מגיטו ס. שימלו ונהרגו כולם על קדושת השם.

שלש הבנות זייף שנותרו בחיים: ברכה חיה כהנה,

מלכה בראונשטיין ורחל רוזנפלד בניו יורק מעלות נרות זכרון לעילוי נשמות יקיריהן הקדושות.

ט.

טאוב מאיר וקדושי משפחתו.

טביוביץ מור סוחר תבואה וקדושי משפחתו.

טביוביץ מיהאלי וקדושי משפחתו.

טביוביץ יוסף מסדר דרכונים. משרדו היה במעבר אשר מתחת לבנין המלון פאנוניה. היה אדם ישר ואדיב ולקוחותיו היו שבעי רצון משרותיו הטובים. נפטר בסאטמאר. משפחתו הובאה לאושביץ.

טראטנר שמואל סוכן וקדושי משפחתו.

טרביץ אלעזר ורעיתו יוסטין, זוכר אותם לטובה הפרופסור חיים שמיר רמת גן.

י.

יאקאב משה ליב סוכן ומשגיח כשרות. יחד עם אשתו וחלק ממשפחתו נהרגו באושביץ על קדושת השם. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם: יעקב סגן אלוף בצה״ל, צבי פקיד בקהל חסידי סאטמאר בירושלים, האלמנה פייגא מארקוס ומאטעל.

יקבוביץ משה. יהודי בפה מלא שומר תורה ומצוות. מתפלל נאמן בביהמ״ד של חברה משניות. אשתו הנאמנה והאם הטובה ברכה. בנותיהם: חנלה ושתי התאומות אגי ואוה אשר מנגלה הארור יש״ו עשה בהן נסויים, נהרגו כולם באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בנם דב אשר עוסק בצדקה ובמעשים טובים בטנסה (ארה״ב), ובנותיהם יהודית (שרה) קליין והעדי באומן בישראל.

יעגער ברנט סוחר נפט וקדושי משפחתו.

דר. **ירמיאש ינו** עו״ד וקדושי בשפחתו.

יונאש סולומון וקדושי משפחתו.

יונגרייס אלדאר. מנהל בית החולים היהודי. אדם שומר תורה ומצוות ונעים הליכות. כותב שורות אלו היה יחד אתו במחנה. מצא את מנוחתו העולמית בקבר האחים בדורנאו. לא ידוע לי אם חי מישהו ממשפחתו.

יוגרייס נאנדור (אחיו של הנ״ל) בעל משק. אשתו (בת למשפחת מאוסקופף) ושני ילדיהם (בן ובת) נהרגו באושביץ.

יונגר סולומון וקדושי משפחתו.

כ.

כאהאן גיזה מייצר גרביים וקדושי משפחתו.

כ״ץ אדולף וקדושי משפחתו.

כ״ץ חיים בער וקדושי משפחתו.

כ״ץ חיים הערש בעל מסעדה ברחוב באטהאני (בנו של ר׳ יעקב כ״ץ ז״ל). אשתו יהודית וילדיהם: אסתר, דבורה, חנה ויוסף. כולם נהרגו באושביץ.

כ״ץ דוד וקדושי משפחתו.

כ״ץ פאביאן — פייבל וקדושי משפחתו.

כ״ץ פילעפ וקדושי משפחתו.

כ״ץ פרנץ וקדושי משפחתו.

כ״ץ הנריק סוחר עיצם וקדושי משפחתו.

כ״ץ איגנאץ וקדושי משפחתו.

כ״ץ יוסף סוחר וקדושי משפחתו.

כ״ץ מיקלוש וקדושי משפחתו.

כ״ץ משה וקדושי משפחתו.

כ״ץ שאנדור סוחר וקדושי משפחתו.

המנוח **שמואל כ"ץ.** נפטר באוברי בשנת 1921. אשתו זשעני מפקחת במקוה־טהרה ברחוב ווארדומב. הדודה כ"ץ אשר כולם אהבו וכבדו אותה היתה קרבן השואה. בנה יענצי אשר חזר אמנם מהשואה, מת בסאטמאר בשנת 1972.

על אהוביה מתאבלים בנותיה רוז'שי אלפנט בתל אביב וגיזי גרו בבודפשט.

כוהן אלמר וקדושי משפחתו.

כון גיזה וקדושי משפחתו.

כון יוסף נגר ואשתו בלומה.

ל.

לאסלו בילה — דב. שותף לבית מסחר לחמרי ברזל לאסלו־מארקוביץ. נפטר בסאטמאר בשנות השלשים. אדם אמיד נעים הליכות וסוחר ישר, ככה היה ידוע. את עניני הצדקה בביתו נהלה רעיתו האשה המסורתית האינטליגנתית המצויינת גבריאלה (ילידת שושיצקי). יחד עם בתה טערי (אשתו הראשונה של אברהם רוזנברג) וילדתם לאה, נהרגו באושביץ. את זכרם הטוב שומר באהבה בנם היחיד יושקה ברמת גן.

לאסלו חיים — מיהאלי (אחיו של הנ"ל). אשתו ושלש בנותיו נהרגו באושביץ. בנו פאלי חי בסידני.

לאזאר ינו ואשתו סוסי (רחוב קולצעי) נהרו באושביץ י"ב סיון.

דר. **לאזאר מיקלוש** רופא. גר ברחוב באטהאני. הוא ואשתו אלזה ובנם פאלי נהרגו באושביץ י"ב סיון.

לאזאר שאנדור (רחוב טשוקונאי 37) יחד עם אשתו הלן ובנם גיורי נהרגו באושביץ י"ב סיון.

לוי פרנץ וקדושי משפחתו.

לעבי יודה סוחר טקסטיל וקדושי משפחתו.

לעבי יוסף סוחר. גר ברחוב זריני. אדם ישר ויהודי טוב. רעיתו הנאמנה והאם המסורה פערל ילידת שטיינר יוזפין. בחייהם ובמותם לא נפרדו. נהרגו באושביץ ט' סיון תש"ד את זכרם הטוב שומרים באהבה בנותיהם: לילי שולומון וחוה שיינר בנתניה.

לעבי משה הערש. בסאטמאר היה סוחר תבואה. בבני ברק בעל חנות לכלי זכוכית וחרסינה. ביתו וחנותו ברחוב רבי עקיבא היו מבצרים של צדקה ומעשים טובים. הובא לאושביץ עם אשתו ושני ילדיהם. ההורים חזרו לסאטמאר ונהלו בית נאמן בישראל, ועלו עם העליה הגדולה לישראל. משה צבי נפטר בשם טוב בחדש טבת תשמ"א ונקבר בזכרון מאיר. אשתו זוכרת ברגשי קדושה לילדיה, גם את זכר בעלה הטוב והנאמן.

ליבוביץ פישל (מבאטארטש). בסאטמאר היה סוכן הזדמנויות, בבני ברק בעל קיוסק ברחוב אברהם. היה אדם ויהודי טוב מאד. מצבו איפשר לו לעזור לכל הפונים אליו. ועזר בלב שלם. נפטר בבני ברק בשנת תשל"ה. אחרי שאיבד בשואה את כל משפחתו, בנה את משפחתו מחדש. את זכרו הטוב שומרות באהבה אשתו ובתו זלטה בבני ברק.

ליבוביץ איגנאץ סוחר טקסטיל וקדושי משפחתו.

ליבוביץ יוסף סוחר וקדושי משפחתו.

ליבוביץ לוי יצחק מנהל בית המזרחי ברחוב אוטבוש מספר 20 (אחיו של ליבוביץ הספר). עסק גם בכריכת ספרים. למד בישיבתו של הרה"ג יהודה רגינוואלד ונחשב בין תלמידי החכמים של סאטמאר. הרבה עבד ועמל להרוויח את לחמה של משפחתו בת 12 הנפשות. אבל הקב"ה עזר לו והצליח לחנך ילדים מצויינים, חבל שאושביץ בלע את רובם. שני בניו יהודה ואליעזר מתו בסאטמאר בגיל צעיר. ר' לוי יצחק, אשתו שיינדל, בנם שמואל חיים אשתו וארבעה ילדיהם. בילה, אסתר, גולדה, גיטל ומאיר, נהרגו כולם באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בניהם שלום בבני ברק ומשה בגבעתים.

ר' לוי יצחק ליבוביץ ורעיתו שיינדל

Lebovics Lévi Jicchok és neje Sájndel

ליבוביץ הנריק וקדושי משפחתו.

ליבוביץ מיקשה וקדושי משפחתו.

ליבוביץ זולטן סוחר וקדושי משפחתו.

ליבוביץ שמואל סוחר. גר ברחוב הוניאדי. אדם נעים וידידותי אל כולם. (היה גיסו של שמואל רוזנברג ראש הקהלה). שרת כרב סמל בחיל האוסטרי־הונגרי במלחמת העולם הראשונה. רעיתו מארי ילידת וואסרשטרום היתה אשה מסורתית וטובת לב. שבעה ילדים היו להם (5 בנים — ו־2 בנות), חינכו אותם לדרך היהודית הנכונה. חבל, הטראגדיה ביטלה את תוכניתם והצליחו רק באופן חלקי. בנם בצלאל ובתם אסתר איז׳שאק נהרגו באושביץ יחד עם הוריהם. בנם מרדכי נפטר בדרום אפריקה.

ילדיהם אשר נותרו בחיים גרים בניו יורק והם: ווילי, בובה, יוסף ולנקה זוכרים באהבה את קדושיהם.

לעוי אלמר וקדושי משפחתו.

לעבענזון חיים צבי — חיים הערש. סוחר ממתקים. (המכונה טאקע באטשי). יהודי חסיד ואדם חביב מאד. בכל מקום שהופיע חל מיד שינוי במצב רוחם של הנוכחים. הרבה ממתקים היה צריך למכור כדי שיוכל לפרנס את משפחתו בת 11 הנפשות. הקב״ה היה עמו. זכה לראות מסביב לשולחנו

ר׳ חיים צבי לוינזון עם ר׳ יעקב כ״ץ

Lőwensohn Chájem Hers (Táke)
és R. Jákov Katz

אשה נאה ותשעה בנים ובנות אשר פניהם כפני מלאכי מרום. הוא הצליח כבר לחתן שתי בנות, ופתאום באה הסערה והכל התמוטט. ממשפחתו בת ה־11 נפשות נשאר שריד ופליט אחד.

ר׳ חיים הערש, אשתו רחל וילדיהם: מרים חנה, אסתר, רייזי, נתן משה, סערקו, טובי׳ לייב, שרה ורבקה. יחד אתם שתי נכדות בנות חנה אשתו של יצחק יעקב ווייס. כולם נהרגו באושביץ ט׳ סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומר באהבה בנם עזריאל בפתח תקוה.

יהושע לוינזון: אחד מיהודיה הטובים של הסביבה. היה בנו של ר׳ דוד לוינזון השו״ב מסאטמאר־העדי ז״ל. לא היה קל בימים ההם להאכיל 11 פיות. אבל הוא אשר בו בטח היה לעזרתו. רעיתו פרל (ילידת נוימן) ה„ידישע מאמע" האמיתית עמדה לצדו בעבודתו למען הלחם כמו כן בחינוך ילדיהם. חפצם עז היה לחנך דור ישרים ומבורך. אבל הגורל המר נכנס באמצע והזוג לוינזון יחד עם שמונה מילדיהם: מיכאל רחל, ברכה נעמי, פריידי, התאומים נתן משה ועזריאל, חיה וחנה, מסרו כולם את נפשותיהם הקדושות על קדושת השם באושביץ י׳ סיון תש״ד הניצולת היחידה של המשפחה היא: בתם אסתר — אלמנת אהרן (ארי) כ״ץ ז״ל בתל אביב והנכדה וירה־אהובה בוינה שומרות באהבה את זכר יקיריהם.

לעבענזון פנחס (מסאטמארהעגי, אחיו של הקודם). וקדושי משפחתו.

לוי פישל וקדושי משפחתו.

לוי איזשאק סוחר זכוכית וקדושי משפחתו.

לוי מנחם פקיד בחברה קדישא. למרות משרתו היה ר׳ מנחם תלמיד חכם ידוע ואדם חביב וטוב מאוד, כל יהודי העיר אהבו אותו. חינך ילדים טובים. הובא לאושביץ יחד עם חלק ממשפחתו. היו לו ילדים גם בבלגיה אבל גורלם לא ידוע. בנו אלימלך־מיילעך אומר קדיש ומדליק נר זכרון לטובת נשמות יקיריו. הוא חי בסידני.

לוי שמואל וקדושי משפחתו.

לוינגר גיולה כובען וקדושי משפחתו.

לוינגר מארטון סוחר וקדושי משפחתו.

מ.

מאיער אלברט וקדושי משפחתו.

מאיער ינו שען וקדושי משפחתו.

מאיער מור סוחר גרביים וקדושי משפחתו.

מאיער שמעון וקדושי משפחתו.

מאיער שאנדור וקדושי משפחתו.

מארק מור וקדושי משפחתו.

דר. **מארקוביץ אלדאר** עו״ד וקדושי משפחתו.

מאקוביץ בילה וקדושי משפחתו.

מארקוביץ אנטל וקדושי משפחתו.

מארקוביץ איגנאץ צבעי ואשתו.

מארקוביץ הרמן בעל מכולת וקדושי משפחתו.

מארקוביץ מיקלוש בעל דרוגריה „סאבולי״ וקדושי משפחתו.

מארקוביץ לייב סוחר טקסטיל וקדושי משפחתו.

מארקוביץ ליפוט וקדושי משפחתו.

מארקוביץ שמואל סוחר חמרי ברזל וקדושי משפחתו.

מארקוביץ שאנדור סוחר טקסטיל וקדושי משפחתו.

מארקוביץ ווילמוש וקדושי משפחתו.

מאקס יעקב וקדושי משפחתו.

מאקס זולטאן וקדושי משפחתו.

מרמלשטיין שמעון וקדושי משפחתו.

מערץ אברהם יצחק נגר. יהודי חסידי ירא ה׳ נתן ועסק באמונה. חינך ילדים טובים. בנו שמואל הזוג אשתו וילדיו. בנותיו הינדה לאה, רחל, רבקה וחיה יחד עם אמם נהרגו על קדושת השם. את זכרם הטוב שומרים בקדושה בניהם משה לייב וליפא בניו יורק ובתם.

מולדובן אברהם יצחק: חרש ברזל. יהודי גאה ואדם ישר, ספורטאי ידוע. אשתו מרים וילדיהם: פירושקה, רגינה, מארגיט ופרידה, נהרגו כולם באושביץ. ילדיהם בחיים: אברהם בפתח תקוה, וירה גוטסמן ווילמוש ברחובות, קאטי אמיתי בצפת, מיקלוש, יענו, אירן ויולאן, שומרים באהבה את זכר יקיריהם.

מושקוביץ זולטאן וקדושי משפחתו.

המנוח **מושקוביץ יוסף** סוחר יינות. גר ברחוב באטהורי. מוכר היה בסאטמאר כתלמיד חכם וירא שמים. דלת ביתו היתה פתוחה לכל הפונים אליו. בפעולותיו בשטח הצדקה היתה לו לעזר רעיתו הנאמנה שרה אלטע (ילידת טבק). ששה ילדים היו להם (3 בנים ו־3 בנות). לדאבון לב כל המשפחה הפכו כולם יתומים בטרם עת. הבן הבכור היה אז סך־הכל בן 8 שנים והאם בהריון, כשאבי המשפחה נפטר בשנת תרפ״א, והוא רק בן 28 שנים. דאגת חינוך הילדים נפלה על כתפי האלמנה הצעירה, והיא הקדישה את כל חייה לילדיה.

שרה אלטע מושקוביץ היתה נכדתו של הרה״ג ר׳ שלמה לייב טבק זצ״ל רב״ד דק״ק סיגט, ובהתאם לסבא השתדלה לחנך את יתומיה. האם ובתה חייטשע (הלן) מסרו את נשמותיהן על קדושת השם באושביץ באחד מימי חדש סיון תש״ד. הבן פסח (פאטיי) נפטר בסאטמאר בשנת תרצ״ד טרם שהגיע למצוות. הבן יוסף אשר נולד אחרי מות אביו שנשא את שמו יוסף, נפל במלחמת סיני ונקבר בתל אביב. הבן לייבי נפטר בניו יורק בשנת תשל״ט, הובא לארה״ק ונקבר בתל אביב.

את זכר אהוביהם שומרים באהבה בנותיהם: רחל (אללה) פרוכטר וניסל (נללי שטובר) בתל אביב.

מוזש הנריק סוחר וקדושי משפחתו.

מילר לאיוש סוחר בגדים מוכנים וקדושי משפחתו.

מילר מרטון סוחר וקדושי משפחתו.

נ.

נויפלד צבי (הרמן), פקיד בבית חרושת של ווייס־שפיגל. היה ידוע כאדם ישר אשר חי למען משפחתו ובמקביל עזר תמיד לזולת. היה מבקר נאמן בבית הכנסת הגדול. חינך את שלשת ילדיו ליהודים טובים. בכל זה היתה לעזר רעיתו הנאמנה אשת החייל ו״יזל (רוזשי). הרשיל נויפלד רעיתו ובתם ביילה נהרגו על קדושת השם באושביץ ש״ק י״ב סיון תש״ד.

בנם ישראל סולק ב„סלקציא" בסוף חודש יוני, גורלו לא ידוע אבל משוער.

את זכר יקיריו שומר באהבה בנם היחיד שנותר בחיים משה בקיבוץ ברקאי.

נאגלר שמעון וקדושי משפחתו.

נייבוער איגנאץ וקדושי משפחתו.

נוימאן קלמן וקדושי משפחתו.

נוסבכר ברנאט וקדושי משפחתו.

נוסן פנחס חייט. גר ברחוב באטהורי. הרבה נאלץ לתפור כדי להרוויח את הלחם לעשר פיות. ר׳ פנחס היה חסידו הנלהב של האדמו"ר מספינקא. עם אשתו היהודיה הטובה יהודית (ילידת כ"ץ) חינכו את שמונת ילדיהם (5 בנים ו־3 בנות) לדרך הטובה והישרה. ילדיהם: שלמה יצחק אשתו אסתר וארבעת ילדיהם, מלכה ובעלה משה דייטש ובנם, בנם משה יעקב. כולם עלו על המוקד יחד עם הוריהם באושביץ י׳ סיון תש"ד. זוכרים לטובה את אהוביהם: יוסף מאיר, יענטה רוזנצוויג וזוסיא בברוקלין, דב בקליפורניה וחנה יוהנסון בחיפה.

פ.

משפחת **פיירשטיין**: ידועה ואהובה היתה משפחת פיירשטיין בקרב החברה. אזרחים טובים לעיר סאטמאר וחברים נאמנים לקהלה.

פיירשטיין מרדכי (המכונה בשם מארצי) עם אשתו ילידת אלטמן אילוש ובנם גיורי.

פיירשטיין משה: חזר אמנם מהשואה, השתקע בווינה, שם מת בשנת תש"ז.

פיירשטיין שמואל: גם הוא חזר מהשואה, היגר לארצות הברית שם מת בשנת תשל"ה.

סלומון מינדל ילידת אילונקה פיירשטיין וילדיה מגיטו חוסט.

קליין רחל ילידת אירן פיירשטיין ושני בניהם טאודור ו... (ראה שם קליין שאנדור).

רגוס לאה ילידת פיירשטיין לנקה ושני ילדיה.

קדושי משפחת פיירשטיין עלו על המוקד באושביץ שבת קודש י"ב סיון תש"ד.

שני ילדי פיירשטיין שנותרו בחיים הם: גולדשטיין אסתר ילידת אטוש פיירשטיין, בנתניה. וליפא פיירשטיין במאלמו (שבדיה) זוכרים באהבה את יקיריהם.

משפחת **פערלשטיין**. גרו ברחוב זריני. בשנות השלשים עזבו את סאטמאר. גורלם לא ידוע.

פופר לאיוש וקדושי משפחתו.

פולטשק משה סוחר קמח. יהודי טוב וישר מאוד. שימש בתואר גבאי דבית הכנסת שערי התורה. אשתו אשת החיל וטובת הלב גיטל נהרגו באושביץ. ביתם ברחוב ראקוצי 30 היה בית נאמן בישראל. בנם שמואל אריה (צוצי) חזר ממחנה עבודה ונלקח לדאכוי שם נפטר ב־1945.5.2. בנם יצחק נפטר במחנה. בנם היחיד שנותר בחיים יוסף, שומר באהבה את זכר יקיריו.

פרוכטר אליעזר הצעיר, סוחר חמרי בנין, מחסנו היה מעבר לגשר סומוש. (לפנים פעל המחסן בשותפות פרוכטר־דוידוביץ). ר׳ לייזר היה ידוע בעיר כאדם וכסוחר ישר ויחד עם זה היה יהודי במלוא מובן המלה. ר׳ לייזר מילא בחייו הקצרים תפקידים מכובדים שונים, כגון: יושב ראש הכבוד של קהלת וישו וחבר בועד מחוז מרמורוש. יחד עם רעיתו אשת החיל חיה ריזל (ילידת גרינבום) פעלו רבות בשטח הצדקה. הגורל המר עשה את שלו, הזוג פרוכטר נפטרו זו אחרי זה בהפרש של שלשה חדשים בשנת תרצ"ח ונקברו בבית הקברות האורטודוקסי בסאטמאר.

ר׳ לייזר ורעיתו חינכו חמשה ילדים (4 בנים ובת אחת) בדרך הטובה והישרה. בנם בכורם דוד נפל חלל בשדות אוקריינא, בנם אלימלך יונה נפטר אחרי מחלה ארוכה בסאטמאר בשנת תש"א. זוכרים את יקיריהם לטובה: בנם שלמה פישל (פישי), בנם מתתיהו מאיר (מארצל) ובתם גיטל (גיטה) והנכדים אליעזר מהנדס וחיים עורך דין (בני פישל), נורית שפלר ואלי׳ בני גיטל והנינים כולם בחייה.

בני פרוכטר ממשיכים במסורת הוריהם ובעיסוקם כסוחרי עצים בחיפה.

פראגר מרדכי סוחר עצים. בנו של הרב מאדה. ר׳ מרדכי היה כמו פרי בשל. הופעתו החיצונית הנאה והחביבה גילתה את פנימיותו האמיתית. הוא עמד בשורה הראשונה בין תלמידי חכמיה של סאטמאר. בביתו היתה חסרה ברכת פרי הבטן. לכן אימץ ללבו את כל ילדי החדר. חוץ לעיסוקיו האישיים, הקדיש את כל זמנו למען חינוכם של ילדי ישראל.

שנים רבות שימש כגבאי תלמוד תורה, חבר להנהלת הקהילה והחברה קדישא. רעיתו הצדקת האשה היהודית לדוגמה פעסיל, עמדה לימין בעלה בפעולותיו הברוכות, הם הקדימו את השואה בשנה-שנתים ועלו לארץ הקודש. מצאו את מנוחתם העולמית זה בקרבת זו בבית העלמין „זכרון מאיר" בבני ברק.

פרידמן יצחק אייזיק חקלאי. ביתו במיקולה היה מפורסם שהעני הרעב אשר נכנס לתוכו יצא שבע. היו אלה בעצם ממעשיה הראוים לשבח של אשתו שרה רבקה-הרמינה, אותם השלים ר' יצחק אייזיק בתרומתו הנדיבה. הזוג פרידמן חינך חמשה ילדים (2 בנים ושלש בנות). את החינוך הזה העבירו הם גם לבתיהם. בתם מלכה-מאנצי רייכנשטיין ובנם שמואל-ארנו נהרגו יחד עם הוריהם באושביץ י' סיון תש"ד. את זכר יקיריהם שומרים באהבה בנם לאיטשי בבני ברק, בתם קלארי (אלמנתו של ד"ר רגוס שאנדור) בכרמיאל ובתם בושקה בבת ים.

פרידמן שבתאי (המכונה בפי ר' שאבסע). בעל אחוזות במיקולה. אחד היהודים הטובים ביותר באיזור המתענין בכל דבר של מצוה. בתכונותיו של ר' שאבסע היתה מבורכת גם אשתו ז'שעני ילידת גרוזינגר. חינכו את שמונת ילדיהם (4 בנים ו-4 בנות) על היופי שביהדות ובאנושות. הזוג פרידמן הובא לאושביץ מגיטו סאטמאר. יחד אתם נהרגו בתם חיה פעסיל (אשתו הראשונה של לישו פריימן נ"י) ובנה חיים. בנותיהם בושקה פרקש, קלארי פרידמאן ומאני רוזנברג ומשפחותיהם י' סיון תש"ד. בנם שמואל יהודה (ינו) נפטר בבאר שבע ב-1980. את זכר קדושיהם שומרים באהבה בניהם: יוסף, בייבי ולאיטשי.

הערה: לפי סיפור המשפחה, אבות אבותיהם של הפרידמנים גרו כבר במיקולה כ-150 שנים טרם שהורשו ליהודים להשתקע בסאטמאר.

פרייזלר זעליג וקדושי משפחתו.

דר. **פרינץ אלדאר** עו"ד וקדושי משפחתו.

שלשה האחים פרינץ:

א) **פרינץ ארמין-אברהם צבי.** בעל בית חרושת לכלי אמאיל ומכוניות „האחים פרינץ". כיהן בתפקיד ראש קהילת סטאטוס-קוו 15 שנים. בתקופת כהונתו פרחה הקהילה. היה חבר פעיל ונלהב במפלגה ההונגרית וזה הציל אותו ואת משפחתו מהגירוש. כשנה אחרי השואה היגר פרינץ ומשפחתו לחו"ל. פרינץ ארמין נפטר בשם טוב בלונדון 7 אוקטובר 1953. רעיתו אמליה חיה אחריו עוד 15 שנים. גם היא נפטרה בלונדון 13 ינואר 1968. את זכרם שומרים באהבה בניהם מיקלוש ואנדרה בלונדון.

ב) **פרינץ דניאל-דעזשו.** בעל תחנת הקמח „אליזבט" מעבר לגשר „סאמוש". ביתו נחשב כאחד הבתים הידועים לצדקה ביד רחבה ולשמירת מסורת. הוא וחלק ממשפחתו הושמדו באושביץ. את קדושיהם מתאבלים בניהם מיקלוש בארגנטינה וטיבור במונטריאול.

ג) **פרינץ יוסף** מהנדס. הוא ורעיתו היו קרבנות השואה. כותב שורות אלו נסע אתו יחד עד אושביץ וראה אותו עוד אחרי הרחיצה וההלבשה. הגיע אחר כך לאחד ממחנות העבודה. את גורלו יש לתאר. בניו שאנדור ופאלי חיים בארגנטינה ושומרים בהבה את זכר יקיריהם.

משה פאלקוביץ וקדושי משפחתו.

פאראגו דוד סוחר גרעינים. אדם אינטליגנטי בעל לב טוב. מבקר נאמן בבית הכנסת הגדול. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו. בנו לאצי היה גר עוד מספר שנים בסאטמאר עד שהיגר לאחת מארצות אמריקה.

פישר צבי בן יצחק הלוי (הרמן): פקיד מסחרי, היה גר בככר דיאק 21. היה ידוע כאיש חביב וישר. לחם משך כל שנות מלחמת העולם הראשונה בחזית האיטלקית. בשנת 1918 חזר הביתה פצוע עם אות הצטיינות „כסף קטן" על חזהו. רעיתו שרה (ילידת שווארץ) שניהם עלו על המוקד באושביץ י' סיון תש"ד. יחד אתם עלו על המוקד קרוביהם: פישר ווילמוש פירושקה ולילי. בושקה ומיקי שווארץ (בן 3). שאנדור שווארץ נפטר בסאטמאר בשנת 1975.

את זכרם הטוב שומרים באהבה יוסף פישר פקיד משרדי בבאר שבע. וטיבור פישר בטמשבר.

פרקש קלמן, אשתו אסתר וילדיהם: זעליג, אימרה, נאצקו וחיילה. נהרגו כולם באושביץ.

פרקש נטע זאב סוחר ובעל משק. מבקר נאמן בבית הכנסת הגדול. אדם ישר ויהודי ירא שמים. אשתו מינדל וילדיהם: שמואל דב, אשתו אלה וילדתה יהודית, ישעי' יצחק, שמו, יוסף, אסתר פרידמאן ובנותיה איוה ושרה. כולם נהרגו באושביץ. את זכרם שומרים באהבה בניהם: לייב בפתח תקוה וקלונימוס בחיפה.

פלדמאן לאיוש וקדושי משפחתו.

פלדמאן יוסף וקדושי משפחתו.

פלדמאן איגנאץ וקדושי משפחתו.

פלדמאן משה וקדושי משפחתו.

פלדמאן מור סוחר שקים וקדושי משפחתו.

פלדמאן מור שען וקדושי משפחתו.

פעלדנער ברנאט וקדושי משפחתו.

פעקעטע לאזאר וקדושי משפחתו.

פייער אמיל וקדושי משפחתו.

פישביין שולומון וקדושי משפחתו.

דר. **פישר יוסף** עו״ד. אחד מראשוני חברי המפלגה ההונגרית (בתקופת השלטון הרומני). הוא ומשפחתו לא הובאו לאושביץ כי היה מבין המובחרים. דר .פישר היה שותף לכל תנועה ציבורית בעיר. היה יו״ר הכבוד של אגודת בעלי מלאכה הקטנים היהודיים. אחרי השחרור שימש כראש קהילת סטאטוס־ קוו. בתחילת שנות ה־70 מת בסאטמאר.

פישר שמואל בעל מפעל לחומרים כימיים. (נדבק עליו שם „שמינדריק״ שם משחת הנעלים שיצר). היה אדם נעים וחביב מאוד בקרב החברה. בעל שכל חד ומשקל ראשון. כל אלה עשו אותו ראוי לנותן עצות לכל הפונים אליו בעניניהם היום יומיים. לעתים קרובות הופיע בפני בית הדין הרבני כדוברם של זה או אחר. שכר עמלה שקבל חלק בין הנצרכים. שנים שימש בתפקיד גבאי דחברה משניות. רעיתו המכובדת והמהוללת בפי כל מרת פעסיל וילדיהם: יהושע (נפל באוקריינא), יוסף דב, שלמה ארי׳ ואליעזר דוד. נהרגו כולם באושביץ כ״ח אייר תש״ד. שומרים את זכרם הטוב ברגשי קדושה ילדיהם בחיים: יהודה אלכסנדר בנצרת עילית, רייזל בניו יורק, חנה ואסתר בלוס אנג׳לס. (את תמונתו ראה בעמוד 92 יחד עם אביו ואחיו חיים).

פישר שמואל סוחר בגדים מוכנים וקדושי משפחתו.

פוגל דוד סוחר ספירט וקדושי משפחתו.

פוגל שמואל (אביו של דוד) וקדושי משפחתו.

פוגל שמעון (שימלה מלמד) וקדושי משפחתו. בנו בערל חי׳ בירושלים.

יחיאל פראנקל: אחד מגדולי האנושות ההיסטורית של סאטמאר. כמו שקודשא בריך הוא, אורייתא וישראל חד הוא. ככה היו סאטמאר, הקהילה ור׳ יחיאל פרנקל אחד. כחמש עשרות שנים ממנהיגי הקהילה. מתוך אלו 15 שנים ראש הקהל. הוא הקפיד מאוד על קיום המסורת האשכנזית בבית הכנסת. ועל זה לא ויתר כחוט השערה. מענין מאוד, אותו הר׳ יחיאל פראנקל שעשה את תפלותיו בשבתות וחגים בבית הכנסת הגדול לפי נוסח החלטי אשכנזי, עשה את תפלותיו בימי חול בבית המדרש חברה משניות על פי נוסח הספרדי. ר׳ יחיאל נפטר בחדש שבט תש״ד בגיל 79 כארבעה חדשים לפני הגיטו. זכה להקבר ע״י רעיתו אטיה ז״ל אשר נפטרה הרבה שנים לפניו. בנים לא היו לו לר׳ יחיאל. בנותיו שפיגל, לוי ושן יחד עם בעליהן וילדיהן נהרגו באושביץ. בתו היחידה בחיים אלמנת המנוח הרב ר׳ יוסף יהושע פרידמאן ז״ל בבני ברק, שומרת בקדושה את זכר יקיריה. היא נפטרה בינתים.

יחיאל פרנקל

Frankl Mihály

פרענקעל אדה וקדושי משפחתו.

פריימוביץ מוריץ וקדושי משפחתו.

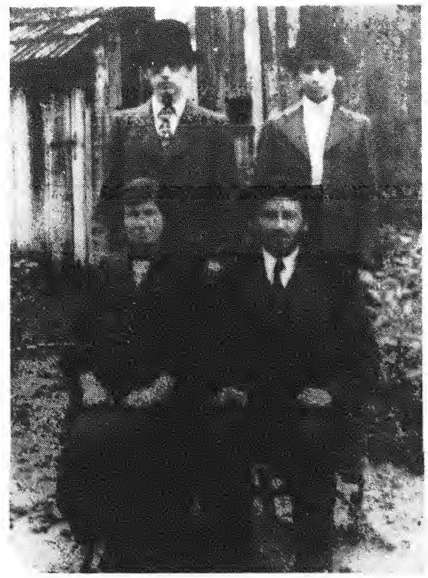
פריינד מארטון וקדושי משפחתו.

פריינד טוביה סוחר קמח וקדושי משפחתו. ידוע לי על בניו וואלביש וחיים הגרים בניו יורק.

פריד אדולף וקדושי משפחתו.

פריד דעזשו וקדושי משפחתו.

יצחק משה פריד ורעיתו טובה ובניהם אברהם מאיר ז"ל ויהודה

Fried Izsák és neje Tóbe
fiaikkal Ávrahám Méir és Jehuda

אמם של יצחק משה ושל סולומון פריד

Fried Izsák, Fried Salamon
és Grünfeld Rella édesanyja

פריד יצחק משה מכונאי למכונות תפירה „זינגר". אדם טוב נעים וחביב ומקובל בין הבריות. יהודי דתי שורשי. היה מתלמידיו של ר' יהודה גרינוואלד. ר' יצחק משה היה ממבקריו הנאמנים ביותר של בית הכנסת הגדול. באיזו גאווה היה מסתכל מסביב כשהמקהלה היתה שרה, כאילו שואל: האם שומעים אתם? גם בני יהודה הוא בתוכם. הובא לאושביץ עם רעיתו הנאמנה טובה (ממשפחת רבני יונגרייז). בנם אברהם מאיר אחד מטובי בניה של סאטמאר, תלמידו של ה„קרן לדוד", אחד ממייסדי חבר'ת תפארת בחורים (תמונתו ראה שם תפארת בחורים) נפל חלל באוקריינא. גורל אשתו אליזבט ובנה הקטן יחיאל מיכל היה אחד עם גורלם של הורי בעלה. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם יעקב ויהודה בתל אביב, ושרה בבת ים.

פריד קלמן וקדושי משפחתו.

פריד מוריץ וקדושי משפחתו.

פריד שולומון (אחיו של יצחק משה) סוחר טקסטיל. אשתו הלן וילדיהם יהושע, אירן ויוכבד נהרגו כולם באושביץ. בנם אליעזר דוד מת בחיפה. אחד מבניו חי בגב־ים.

פריד שמואל וקדושי משפחתו.

פרידלנדר אדולף וקדושי משפחתו.

פרידמן איזשאק שען וקדושי משפחתו.

פרידמן חיים סוחר מהכפר דאבולץ. הוא עבר עם משפחתו בשנות ה־30 לגור בסאטמאר במטרה שיוכל לחנך את שש ילדיו באוירה חרדית יהודית. והצליח בזה בעזהי"ת. בנו יחידו שמואל־שמילקו הצליח בלימודיו ועלה לדרגת אביו כתלמיד חכם וכירא שמים. אשתו פייגא (אחותו של ר' אנטשיל יאקאב היתה רעיה טובה וחסידה ואם נאמנה ומסורה. הזוג פרידמן זכה לבנות חנניות, היו מהפנינות היקרות של בנות סאטמאר היהודיות. ארבע מהן: גיטל, סאסי (אשתו הראשונה של יצחק גולדשטיין נ"י), רבקה ולאה מסרו את נפשותיהן הטהורות יחד עם הוריהן על קדושת השם באושביץ י"ב סיון תש"ד. בנות פרידמן היו נאמנות לבניית ארץ ישראל על פי תורת ישראל.

שני ילדי פרידמן שנותרו בחיים שומרים ברגש של קדושה את זכר אהוביהם הם: שמואל במונטריאל, ומרים־מנצי קומר (אשר היתה חברה נאמנה בארגון בני עקיבא בסאטמאר) גרה בגבעת שמואל. שניהם משתדלים לנטוע בלבבות ילדיהם ונכדיהם את התורה ואת המסורת שהביאו עמם מבית הוריהם.

פרידמן יוסף מוביל. אשתו מרים פייגא. לזוג פרידמן הנעים והאהוב היתה דאגתם העיקרית חינוך ילדיהם. גרו ברחוב קיניזשי. בחייהם ובמותם לא נפרדו, ביום כ״ח אייר תש״ד. בתם דבורה רבקה אונגר ושני ילדיה נלקחו לאושביץ. בנם מרדכי יהודה ואשתו ושני ילדיהם נהרגו בבלגיה. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם: יהודית לוגר בהרצליה, אברהם יצחק בנתניה, יהושע ברמת גן, אטל שטיינקול ובוילה גוטמן בגבעתיים.

אשת **פרידמן שאנדור** ילידת **מרים** לאזאר (מגיטו שימלו) נהרגה באושביץ. את זכרה הטוב שומרים באהבה בנה בקיבוץ דליה, ובתה אנה דר. פוליאן־פרידמן בתל אביב.

פרידמן מארטון וקדושי משפחתו.

פרוכטר דעזשו סוחר עיצם וקדושי משפחתו.

פרוכטר לאזאר וקדושי משפחתו.

פוקס יענו ואשתו פעפי.

פוקס לאיוש וקדושי משפחתו.

בנציון הכהן פיליפ בעל חנות מכולת ברחוב באניאי. כתלמיד ישיבת „שבט סופר" בפרסבורג" היה ידוע כלמדן גדול בסאטמאר. יושרו וטוב לבו לכל הביא לו כבוד והערכה בעיר כולה. לעזר וסמך עמדה לימינו בפעולותיו הברוכות רעיתו הנאמנה אשת החיל אסתר.

ר׳ בנציון פיליפ ורעיתו אסתר

Fülöp Bencion és Felesége Eszter

הבן ברוך צבי זוכר את יקיריו במילים הבאות:

ידידי הרב ר׳ נפתלי שטרן שליט״א הערני להעלות זכרון הורי הקדושים למען להרשם בספר הזכרון קדושי עירינו סאטמאר. רק בזכרי את השם סאטמאר, סאטמאר לא דלתתא אלא סאטמאר דלעילא — זה שהיה ואיננו, ל הגיאוגרפי החומרי אלא הרוחני — בזוכרי אחזוני סחרחורות. איך שאני עובר ביעף על החוצות והרחובות שלה. על כל אחד ואחד אפשר לספר תאורים עד אין סוף. קשה להצטמצם ברם לצאת חובתי כלפי הקדושים שיחרת זכרונם לדורות הבאים. אבי ז״ל ר׳ בן־ציון הכהן פיליפ בר׳ ברוך צבי הנדבן המפורסם והתומך הנלהב של צדיקי הדור בימיו זצ״ל. אמי מרת אסתר בת ר׳ חיים צבי שפיץ חתנו של רבנו הגאון ר׳ שלום אב״ד הלמין, בנו של רבנו הגה״צ רבי שמואל שמלקא מסעליש. אחותו פייגא ובעלה ר׳ אלי׳ וואלף פרנקל וששת ילדיהם מטאשנד. אשת נעורי חי׳ אסתר בת ר׳ טובי׳ סופר נכדו של הררמו״מ מחנה חיים אב״ד מונקאטש. בני חיים יצחק, בנותיו גיטל ויטלע, שעלו על המוקד בליל חג מתן התורה תש״ד. אנו הנשארים אחותי טשרנא קופמן בבני ברק, חיה שרה שווימר בבני ברק. ואחותי ע״ה שנפטרה פעסיל גרינברגר בשנת תשל״ח. ת.נ.צ.ב.ה.

ברוך צבי הכהן פיליפ

ילדי ר׳ ברוך צבי פיליפ נ״י

חיים יצחק גיטל יוטא

A Báruch Fülöp gyermekei

Chájim Jichok Gitele Jitele

פירסט לאיוש נוטריון וקדושי משפחתו.

צימרמן מרדכי (חתנו של ר׳ אנטשיל יאקאב). אדם חביב וסימפטי. בסאטמאר היה סוחר יינות. ברמת גן פתח חנות לנעלים. טמון בבית הקברות בחולון. את זכרו שומרת באהבה אשתו הלן ברמת גן.

צינר מור שען וקדושי משפחתו.

צשענדעש דעזשו סוחר וקדושי משפחתו.

ק.

קאצנדר אנטל וקדושי משפחתו.

קאצנדר הרמן מוביל וקדושי משפחתו.

קאסירר גרשון סוחר יינות ובעל מסעדה. להלן אני נותן כתבת מצבתו בבית העלמין בזכרון מאיר בבני ברק. איש תם וישר ירא ה׳ מתנהג בחסידות אהוב ונחמד על הבריות רודף צדקה וחסד טוב לב ושמח בחלקו תמיד. גרשון בן מנחם צבי. נפטר באנטוורפן י״ג טבת תשכ״ז. ר׳ גרשון חזר מהמחנה לסאטמאר ובנה מחדש את ביתו ואת חנותו. בא לארץ עם העליה הגדולה. כעבור זמן היגר לבלגיה ונפטר שם. רעיתו הצדקת וטובת הלב מרת פערל ושלש בנותיה מירצה, בילה ופעסיל נהרגו על קדושת השם באושביץ י׳ סיון תש״ד. את זכר יקיריהם שומרים ברגש של קדושה בניהם: יצחק (איצו) באנטוורפן וחיים בלוס אנג׳לס.

ר׳ גרשון קאסירר

Kassirer Gerson

המערכת מביעה בזה את תודתה הלבבית לידידינו יצחק (איצו) קאסירר עבור תרומתו הכספית הנדיבה בה איפשר וזירז את הוצאת ספרנו.

משפחת המנוח **דוד קולב.** חלק מהמשפחה נהרגו באושביץ. בנו משה אשר נפטר באמריקה הובא אחרי שנה לקבורה בהרצליה. בנו שאני היה זמן מה כאן בארץ ואח״כ היגר לארצות הברית. הוא שומר באהבה את זכר יקיריו. ראויה למזכרת טובה ולשבח רעיתו של ר׳ דוד קולב היהודיה הטובה והיקרה, אשר יחד עם חברתה למצוות מרת יוכבד אילש ייסדו את בית התבשיל לבחורי הישיבה „מענזה" (ראה זכרון למשפחת אילש).

קופמאן קלמן סוכן וקדושי משפחתו. כותב שורות אלו היה אתו במחנה. לפי ידיעתי השתחרר. גורלו לא ידוע.

קופמאן חיים לייב: יהודי מתנהג בחסידות ירא השם. נפטר בסאטמאר בשנות ה־30. רוב משפחתו הובאו לאושביץ. אחיו **נטע קופמאן** יהודי במעלות ובמדות טובות דומה לאחיו. שניהם חינכו ילדים בדרכי החסידות. גם משפחתו נלקחה לאושביץ. לשני האחים קופמאן חיים ילדיהם בניו־יורק, מתנהגים בהתאם להוריהם הקדושים ושומרים בקדושה את זכרם.

קופמאן יענו סוחר סיטונאי ברחוב באטהאני. ביתו היה מבצר של צדקה ומעשים טובים. באוירה זו חונכו שני בניהם. רעיתו הצדקת האמיתית דוגמת נשי ישראל הטובות, הלכה לעולמה לרוב צער לפני הזמן. מצאה את מנוחתה סמוך לאוהלו של הרב מנדלבוים. יענו קופמאן ואמו הדגולה נהרגו באושביץ. זה היה גורלה גם של כלתם אילי ליבוביץ (אשתו הראשונה של באנדי קופמאן) ובנה הקטן. בנם השני של משפחת קופמאן לאצי נפל באוקריינא. את זכר יקיריו שומר באהבה בנם באנדי בסידני.

קופמאן יוסף וקדושי משפחתו.

קווארטלר אושיאש וקדושי משפחתו.

קופמאן יונאש וקדושי משפחתו.

קופמאן אדולף וקדושי משפחתו.

קליין אשר אנטשיל סוחר. חנותו היתה ברחוב בערטשעני. ר׳ אנטשיל היה תלמיד ישיבת נייטרא. הוא נחשב בין תלמידי החכמים הגדולים של סאטמאר, ובמקביל היה נואם בחסד עליון. יחד עם זה היה ידוע ביושרו ובטוב לבו. תקופה מסויימת היה גבאי דבית הכנסת שערי התורה. את ילדיו חינך בדרכי התורה לעשות את הטוב והישר. הכירו עליהם שהם בני ר׳ אנטשיל קליין. במעלות ובמדות טובות הנ״ל חנן ה׳ גם את רעיתו בעלת נשמת היונה הענטשא. יחד אתם נהרגה באושביץ גם בתם מאנצי. בנם יחיאל מיכל אשר היה עמוד התווך של הנהלת הקהילה כחמש שנים אחרי השואה, נפטר בתל אביב ר״ח אלול תשל״א. בנם אברהם מת בניו יורק. בנם מיטיו מת בבואנוס איירס בחשון תשמ״ב. את זכרם הטוב שומרים באהבה שני בניהם נפתלי ויעקב בפתח תקוה, בתם יולן בבואנוס איירס, ואלמנתו של יחיאל מיכל לילי וילדיה בתל אביב.

קליין ברנט וקדושי משפחתו.

קליין בנדי. נכדם של ר׳ בנימין קליין ושל ר׳ אלי׳ מנדלבום ז״ל. בימי נעוריו היה חבר במקהלת בית הכנסת

בסאטמאר. עלה לבוקרשט ושר במקהלת בית הכנסת „קורל״. היה בין הקרבנות של ליל הדמים. קבור בבוקרשט.

קליין יצחק-איגנאץ ספר ובתו לאה־מגדה נהרגו על קדושת השם באושביץ. י״ב סיון תש״ד ביום שבת קודש. אשתו שיינדל נפטרה בסאטמאר י״ג כסלו 1939. בנם יעקב שלום מת במחנה ונשרף בגרוס רוזן. את זכרם הטוב שומר באהבה בנם ברוך־גאבי כרמלי הצייר הידוע בפתח תקוה.

קליין הנריק וקדושי משפחתו.

קליין מארטון וקדושי משפחתו.

קליין מיהאלי וקדושי משפחתו.

הרב ד״ר **קליין מנחם-ארנו.** בנו של הדיין ר׳ יצחק קליין ז״ל, רבה של קהלת נויהייזל. הובא לאושביץ יחד עם משפחתו וחזר יחיד לסאטמאר שם שימש תקופה קצרה כרבה של קהלת סטאטוס־קוו. היגר לחו״ל ושימש כרב בעיר טורונטו ושם נפטר.

קליינמאן אברהם וקדושי משפחתו.

קליינמאן שאנדור וקדושי משפחתו.

קרעמער יענו וקדושי משפחתו.

קרעמער מאיר וקדושי משפחתו.

קורנבליט חיים וקדושי משפחתו.

קופלמאן מיקשה וקדושי משפחתו.

קראוס יוסף וקדושי משפחתו.

קראוס שאנדור וקדושי משפחתו.

המנוח **יואל קרמר-לאיוש**: נפטר בסאטמאר בשנת 1940 ביום „השחרור״ ע״י הצבא ההונגרי. אלמנתו האם הטובה והמסורה טויבה־טרז היתה קרבן השואה. שמונה ילדי קרמר (4 בנים ו־4 בנות) התחנכו באוירה מסורתית יהודית. ארבע בנות קרמר: מרים, ברכה, הניא ורחל, נהרגו יחד עם אמם י׳ סיון תש״ד. שני בניו: ד״ר יהודה קרמר וד״ר משה קרמר ישנים שינת עולמים באחד מקברי האחים באוקריינא. ד״ר קרמר אליעזר חזר אמנם מהשואה. הוא מת בבודפשט בשנת 1963. שריד ופליט יחיד מהמשפחה בת עשר נפשות הוא: המהנדס אנדור קרמר חי בגבעת שמואל. הוא מתאבל על אבדן יקיריו. ומספר עליהם לילדיו ונכדיו.

ר.

ראפאפורט שרה אלמנת המנוח ר׳ מרדכי הכהן ראפאפורט. (בתו של ר׳ שמשון רוזנברג ז״ל). אשה בעלת הופעה נסיכותית אצילת הנפש וטובת הלב היהודי הטהור. את ילדיה חינכה בהתאם לבעלה ולפי חפצו. ר׳ מרדכי נפטר בסאטמאר בגיל צעיר באופן יחסי. מרת שרה ובתה רבקה זיסל (אשתו ראשונה של פנחס לעבי ז״ל) ושבעה ילדיה נהרגו על קדושת השם באושביץ. את זכרם הטוב שומר בקדושה בנם ר׳ לייב ראפאפורט בתל אביב. ותזכר פה לטובה גם אשתו של ר׳ לייב, פערל (בתו של ר׳ יצחק רוזנברג) ושלשה ילדיו מרדכי, מאיר ושמשון.

רוזנברג שמעון תפר וסנדלר. בית מלאכתו היה ברחוב קאזינצי. היה שייך למין האנושי הטוב. מעונו ברחוב זריני היה דירתם של מצוות ומעשים טובים. ר׳ שמעון הביא אתו מסאטמארטשעקע את המסורת האמיתית. לשבת ליד שולחנה של שבת אצל מרת לינוש רעיתו של ר׳ שמעון נחשבה כחוויה גדולה. שמירת הכשרות בבית, חינוך ילדים בדרך הנכונה, כל זה היה טבעי בביתם. מרת לאה־לינוש עקרת הבית המציינת, הרעיה הנאמנה והאם היקרה אשר עזרה תמיד לבעלה לקיים את מצוות ה׳. לר׳ שמעון היה חלק בהנהלת האיגוד של בעלי המלאכה הקטנים היהודיים בסאטמאר. שניהם נהרגו באושביץ. ילדיהם: חיים בנימין־הנריק, ירש הרבה ממעשיהם הטובים של הוריו. הלך בדרך אשר הם דרכו בה. היה אדם טוב וחביב על כל. ה„הובי״ שלו היה הספורט. תחת השם „נאדערע״ היה משחקניה הבולטים של קבוצת הכדורגל „בר כוכבא״. אחרי שרותו בצבא הרומני, עבר גם את הגיהנום של עבודת הפרך ההונגרי. ב־2 למאי 1979 פסק לבו הטוב לדפוק, בנהריה.

בנם השני דב בער־באנדי, החלוץ בתנועת הנוער הציוני בעל התקוות הטובות. במקום להגיע לארץ חמדת לבו, הגיע לסיבוב „דון״ משם לא חזר לעולם. את זכרם הטוב שומרים ברגשי כבוד: בתם רייזי בהונגריה, ונכדם שמעון (חיים בנימין הנריק) בנהריה.

רוט שלום זאב — פארקש סנדלר. היה גר עם משפחתו ברחוב קיניזשי 73. מתפלל קבוע בבית הכנסת הגדול. ביתו היה בית יהודי נאמן וכשר, לזה דאגה אשתו האם הטובה חנה (ילידת האני קאהן). בתם רעזשי ובעלה שאנדור

לינדער ובתם קאטי. בתם אידה ובעלה איגנאץ ווייס ושני בניהם. בתם רוזשי ובנה. נהרגו כולם באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בתם יולן ובנם יוסף רוט (יושקה) בנתניה. ונכדם מרדכי לינדר (שוקי) בקיבוץ מגידו.

ראפאפורט החייט האילם ברחוב ההרצוג יוסף. נהרג באושביץ יחד עם כל משפחתו.

המנוח **אברהם צבי רייך** סוחר טקסטיל מרחוב בערטשעני. ר׳ אברהם הערש ואשתו נפטרו בסאטמאר. משפחתו הובאה לאושביץ. בנו מרדכי גימפל חזר אמנם לסאטמאר וכעבור כמה שנים מת שם. הנכדים זוכרים באהבה את קדושיהם. ילדי תנחום, איוה ומיקלוש בארה״ב. בילה ומיקי הורינר בוינה.

דר. **רייך ישראל יחזקאל -איזידור**, הרופא הראשי של בית החולים היהודי בסאטמאר. לפנים רופא ראשי בזילה. ובינתים רופאו הראשי של המרחץ הרפואי בוזיאש. הוא היה בנו של הרה״ג ר׳ משה רייך ז״ל רבה של מעדיאש, ונכדו של הרה״ג ר׳ קופל רייך ז״ל רבה של בודפשט. האדם הטוב והטוב באדם היה. היה מטובי הרופאים ומומחה למחלות לב ברומניה ובהונגריה. יחד עם זה היה דתי שומר תורה ומצוות. עם אשתו הראשונה (בתו של דעזשו פריד מזילה) ובנם הרך הובאו לאושביץ. ר׳ ישראל יחזקאל היה משרידי השואה וחזר לסאטמאר שם פעל עוד למעלה מארבע שנים כרופאו הראשי של בית החולים היהודי. ב־1950 העתיק את מגוריו לפראנקפורט שם נפטר אחרי מספר שנים. משפחתו הביאה אותו לקבורה בירושלים. מענין מאוד, דר. רייך אשר היה אהוב ומקובל בסאטמאר ללא הבדל דת ולאום, נצלו אותו עד לרגע האחרון. במו עיני ראיתי כשהוזמן לטפל בחולים אצילים הונגרים בעיר, יצא מן הגיטו רק בליווי שוטר חמוש, ובנוכחות השוטר טיפל בחולה. משפחתו בירושלים וחבריו שומרים באהבה את זכרו הטוב.

רייך מיקלוש. רעיתו שרה ובנם ארהם יעקב. שלשתם הושמדו במשרפה.

שלמה רייך המנוח. אחד הפעילים המרכזיים בקהילת סאטמאר. נפטר בסאטמאר התחלת שנות ה־30 בגיל צעיר באופן יחסי. משפחתו עזבה את סאטמאר. מקום המצאם לא ידוע.

רייזמאן זולטאן וקדושי משפחתו.

רייטר שמחה-בילה המנוח. בעל בית חרושת לשוקולד ולסוכריות. אחד מאנשיה הבולטים של קהילת סאטמאר. שנים רבות מלא תפקידים מכובדים שונים בקהילה. היה גבאי ראשי וסגן ראש הקהילה. היה לו חלק ארי בבנין בית הכנסת מחזיקי תורה. היה עותק אחד של המין האנושי. אדם אמיד אשר פיזר מהונו לנצרכים. הקב״ה ברכו בשיבה טובה, ועד סוף ימיו לא אבד את כושרו האדמיניסטרטיבי והמסחרי. פקידיו רעדו ממנו כשבקר את המאזן השנתי. בנו ויקטור העמיד אותו לא פעם בפני נסיון. הוא נתן הוראה חשאית למנהלת החשבונות להכניס כאן ושם טעויות של פרוטה אחת או שתים בחשבונות. אבל את הזקן היה בלתי אפשרי לרמות. בשנת 1943 כשיהודי הונגריה חויבו להגיש מסמכים של נתינות עד שנת 1850 רטרואקטיבית. השיב בנו משה אברהם מנהל הבנק את אביו בן ה־96 על מרכבה, והביא אותו והציג אותו כמסמך בפני ראש העיר. והמלאך הרע ענה בעל כרחו אמן. ר׳ שמחה רייטר נפטר רק חדשים מעטים לפני הגיטו. מקום קבורתו נמצא ע״י רעיתו סמוך לאוהלו של הרב יהודה גרינוואלד.

רידרמאן אליעזר מוכר משקאות ברחוב באניאי. אדם ויהודי טוב וישר. הוא אשתו דבורה ושלושת ילדיהם: שיינדל ושלשה ילדיה מגיטו אונגוואר, ברוך בנימין אשתו אדית וילדתם, ואברהם נתן. נהרגו כולם בשואה י׳ סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם בחיים משה בחולון, שלמה זלמן (קאטשקי), דוד וצבי בניו יורק, ושרה פאראגו במיאמי.

רייכמאן ישראל דוד. רעיתו דינה. זוג מתאים מאוד בטוב וביושר. בחייהם ובמותם לא נפרדו. נהרגו באושביץ י׳ סיון תש״ד. בנם אברהם נפל חלל באוקריינא. שומרים באהבה את זכר יקיריהם בניהם שמעון ויהודה בניו יורק ובתם שרה פוקס בתל איב.

רייכמן מנחם מנדל סוחר. גר ברחוב טולטש. היה אדם דתי ישר ואהוב על הבריות. יחד עם אשתו האם היהודיה הטובה והיפה. יחד עם ילדיהם: ברטה (אשתו של עקיבא הרמן אשר מת בישראל) וילדה. אטה דוקס וילדה, הענדה אלטמן ושני ילדיה, אסתי ווייס, כלתם אלה ושני ילדיה ולילי אשתו של פישו פישר. נהרגו כולם יחד על קדושת השם כ״ח אייר תש״ד באושביץ. את זכרם שומרים באהבה בניהם: משה ושמעון במונטריאל, יהודה ברמת גן, ליפא בהרצליה ויואל בנהריה.

רוזנברג דוד וקדושי משפחתו.

רוזנברג דעזשו וקדושי משפחתו.

רוזנברג בילה וקדושי משפחתו.

רוזנברג חיים יוסף סוחר קמח (בנו של ר׳ שמשון רוזנברג ז״ל). בית דתי מסורתי אמיתי. יחד עם אשתו ליבא זכו לצאצאים מצויינים. בנם מנחם מנדל אשתו ושלשה ילדיהם, בתם חנה רוזנברג ושלשה ילדיה, בתם רבקה ובנה הקטן, כולם נהרגו על קדושת השם באושביץ ט׳ סיון תש״ד. את זכרם הטוב שומרים בקדושה בנותיהם לאה קניגסברג ושרה רוזנברג בחיפה.

פרידמאן חנה ילידת רוזנברג (בתו של ר׳ שמשון רוזנברג) בעלה ר׳ יונה פרידמאן וילדיהם אברהם אהרן, ארי׳ לייב אשתו וילדיהם, רבקה ובעלה, פעסיל לאה בעלה וילדיהם, שרה ובעלה וילדיהם, שלום וישׂשכר דב. כולם הובאו לאושביץ מגיטו מוזשאי.

רוזנברג יצחק סוחר תבואה (בנו של ר׳ שמשון רוזנברג) איש ידוע ומקובל בצבור בסאטמאר. היה חבר בהנהלת הקהילה ובמוסדות אחרים. ביתו ברחוב קושוט היה „ערוגה חמה״ של היפה והטוב. הופעתו החיצונית האצילית של ר׳ יצחק גילתה את פנימיותו איזו נפש יקרה יש לו. רעיתו אסתר אשת החיל והאם היקרה היתה ערבות מלאה שילדיה ימשיכו במסורת הוריהם. ששה ילדים היו לזוג רוזנברג. כולם היו משמנה ומסלתה של הנוער היהודי בסאטמאר. בתם שרה רבקה אשתו של הדיין קליין מהאלמין וילדיהם, פערל אשת ר׳ לייב ראפאפורט וילדיהם מרדכי, מאיר ושמשון, חיה אשתו של יוסף רגוס. שלום אשר נפטר בסאטמאר. את זכרם הטוב שומרים ברגש של קדושה בניהם ארי׳ לייב ושמלקא בארצות הברית.

רוזנברג מור סוחר טקסטיל וקדושי משפחתו.

רוזנברג מוריץ וקדושי משפחתו.

דר. **רוזנפלד אנדור** עו״ד וקדושי משפחתו.

דר. **רוזנפלד אנדרה** עו״ד וקדושי משפחתו.

רוזנפלד יוסף וקדושי משפחתו.

רוזנר שולמון וקדושי משפחתו.

משפחתו של המנוח **רוטברט יוסף**: בתו אנה ,ילדיה אולגה וזיגמונד חיים בלוס אנג׳לס. בנו אנדרה, אשתו מאנצי חיה בנהריה. נח יענו, נהרג באושביץ ביום א׳ לחג השבועות, אשתו רחל נפטרה בתל אביב ב־1974. אחיו פישטה נפל במלחמת העולם הראשונה. בתו של יענו חוה גרידה חיה בתל אביב. מיקלוש ובנו טיבור הובאו לאושביץ. אשתו מתה בסאטמאר. בנו לאסלו מת בלוס אנג׳לס. בנו יוסף חי במונט־ריאול. מארגרט ארדעלי ילידת רוטברט, חמשה ילדים היו לה. אישטוואן מת במחנה עבודה, גיאורג בפאריז. ילדיה בחיים רענע בבודפשט, פאלמה ביבנה, ולאסלו בבית שמש. צאצאי משפחת רוטבארט שומרים באהבה את זכר קדושיהם.

רוט ארמין בעל בית מסחר „החסידה״ וקדושי משפחתו.

רוט אהרן וקדושי משפחתו.

רוט דניאל וקדושי משפחתו.

רוט חיים יהודה סוחר תבואה ואשתו רבקה נהרגו באושביץ. את זכרם הטוב שומרים באהבה בנו אשר זעליג, בנותיו פייגא גיטל פימנטל ובלומה פריד.

רוט איזשאק וקדושי משפחתו.

רוט ליפוט וקדושי משפחתו.

רוט משה הרב מהומורוד זצ״ל. היה גר ברחוב וואגי־היד. היה ידוע בשער בת רבים בכל המחוז. סבל ממחלת הרגלים, לכן דחף את עצמו בכסא גלגלים. היה ידוע כתלמיד חכם גדול. בניו ונכדיו גם נמנים בין הלומדים הגדולים. הרב רוט לא חיכה לשואה. הוא נאסף אל אבותיו בסאטמאר. בניו ונכדיו ונניו זורכים ברגש של קדושה את אביהם ואת סבם.

רוט מרדכי לייב סוכן ביטוח. גר ברחוב פעטופי. פרט לעסקיו האישיים הקדיש את כל זמנו הפנוי למעשים טובים. בראש דאגותיו היה כלכלת האסירים באוכל כשר. בכל זה עמדה לידו ועזרה לו רעיתו גיטל. ילדיהם: אירן ובנה מאיר. מרים, לאה וילדה. טובי וארבעה ילדיה. כולם הושמדו בכבשן. ילדיו שנותרו בחיים רוצי, אליזט ויונתן בישראל, שומרים באהבה את זכר יקיריהם.

רובין חיים המכונה בשם ר׳ חיים פליסטיגר. גר ברחוב טולטש. תלמיד חכם וירא שמים גדול. ברוח דומה חינך את בניו ואת בנותיו. בנו האחד יעקב היה שוחט בזלמין, הוא היה חתנו של ר׳ בעריש ווישעבער המלחין החסידי המפורסם. אשתו של ר׳ חיים נפטרה בסאטמאר. הוא וילדיו הובאו לאושביץ. את זכרם הטוב שומר בקדושה נכדו ר׳ שמואל רובין מורה למוסיקה בבתי הספר של החינוך העצמאי בבני ברק.

ש.

שפר חיים וקדושי משפחתו.

שולומון הנריק וקדושי משפחתו.

שולומון שאנדור וקדושי משפחתו.

שולומון שוילי בעל עגלה, אשתו ובתו.

שארף מנדל וקדושי משפחתו.

שלעזינגר יוסף אלי׳ סוחר עצים וקדושי משפחתו.

שן שאמו סוחר ממתקים ומשקאות וקדושי משפחתו.

שנברגר חיים זאב-הנריק. סוחר טקסטיל סיטונאי. ביתו ברחוב קולצעי היה אחד המבצרים החזקים לצדקה ולמעשים טובים. אם מישהו בעיר סאטמאר, אז רעיתו טעסיל צעדה בשטח זה. יום יום ישבו אורחים עניים ליד שולחנה. ביתו ובית מסחרו ברחוב פעטופי היו מקומות לעליה ברגל בהתקרב חג זה או אחר. את ילדיהם חינכו לפי החינוך האורטודוקסי המודרני לזכות גדולה נחשב להשתדך עם בנות שנברגר. ר׳ חיים וואלף נחשב בין מנהיגיה הבולטים של הקהילה בשתי עשרות השנים האחרונות. הוא שימש בתפקיד גבאי ראשי של הקהילה. אבל כל זה לא עזר להנצל מהגורל המר אשר היה חלקו. הוא ורעיתו טעסיל ובנותיו שרה דר. ברגר ומירל קלרמאן, נהרגו כולם על קדושת השם באושביץ שבת קודש י״ב סיון תש״ד. בנו יוסף נפטר ונקבר בהרצליה. את זכרם הטוב של יקיריהם שומרים באהבה ילדיהם בחיים: רבקה ויהודה בהרצליה, גבריאל ואברהם בניו יורק.

שנפלד מנדל וקדושי משפחתו.

שווארץ אדולף וקדושי משפחתו.

שווארץ צבי (הרמן) שותף בבית חרושת לנרות אשר ברחוב קולצעי. איש ציבורי בשורה ראשונה. היה לו חלק ארי באירגונם מחדש של הקהילה ומוסדותיה אחרי השואה. עד להגירתו מילא תפקיד ראש החברה-קדישא וגבאי ראשון של בית הכנסת הגדול. משפחת שווארץ בנו בונקר מתחת לביתם בו התחבאו בתקופת הגיטו עד שגילו אותם והוגלו לאושביץ. האם שרה ושלשה בניה הצליחו בשטח סלובאקי לפרוץ את רצפת הקרון ולהמלט. אבל גם הפעם לא שיחק להם המזל כי נתפשו על ידי הז׳אנדרמים הסלובקיים והובאו לטרזינשטאט שם היו עד שחרורם. ראש המשפחה ר׳ הערשיל הצליח להגיע לסביבת בודפשט שם נתקבל כצייד אצל אחד הפריצים. בתו לילי עבדה כמשרתת בבודפשט. ר׳ הרשיל ביקר בינתים בבני ברק שם בא לראות את סוכתו המפורסמת של כותב שורות אלו. ר׳ הרשיל נפטר באמריקה. בני משפחתו בחיים הם: אשתו שרה ושלשה בניו מיקלוש, לאיוש ויענו כמו כן הבת לילי זוכרים לטובה את יקיריהם.

שווארץ הוגו וקדושי משפחתו.

שווארץ יצחק מוכר חלב וקדושי משפחתו. בנו ליפא חזר מהמחנה, עלה לישראל וכעבור כמה שנים נפטר ברחובות.

שווארץ יעקב וקדושי משפחתו.

שווארץ יהודה הכהן (המנוח). שותף לבית מסחר לכפתורים וחוטים ברחוב ווארדומב. כשנה לפני השואה נפטר בסאטמאר והוא רק בן 37. רעיתו הטובה והנאמנה עושה צדקה וחסד בכל עת. הובאה לאושביץ. הזוג שווארץ חינכו את ילדיהם באוירה מלאה תורה ומסורת ישראל. את זכרם הטוב שומרים באהבה ילדיהם: מלכה אשתו של בילה הורינר בוינה, שמואל זלמן בלוס אנג׳לס ודוד בניו יורק.

דר. **שווארץ לאיוש** רופא נשים. יו״ד התנועה הציונית בסאטמאר. יחד עם משפחתו הובא לאושביץ.

שווארץ מארטון וקדושי משפחתו.

שווארץ יושקה-יוסף מייצר סבון, אשתו רבקה ובנם הקטן רוברט נהרגו באושביץ ט׳ סיון תש״ד.

שווארץ פטר וקדושי משפחתו.

שווארץ שאנדור שותף לבית החרושת לנרות (אחיו של צבי) נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו.

שווארץ שלמה הכהן. שותף לבית מסחר לחוטים וכפתורים ברחוב ווארדומב. הובא לאושביץ עם אשתו וחלק מילדיו. ר׳ שלמה לקח חלק בהנהגת הקהילה ובמוסדותיה. זוכרים את קדושיהם באהבה בתו רחל אשת ר׳ דוד זאבעל ובנו יהודה בניו יורק.

שווארץ שלום סוכן יינות ומשקאות. יהודי טוב וישר. יחד עם אשתו פראדל נהלו בית כשר ומסורתי. גרו ברחוב וועשעלעני. יחד עם בתם מרים נהרגו באושביץ. זוכרים אותם

לטובה בתם שרה קאין בירושלים ובנם צבי דב בבני ברק. היאהרצייט בכ"ח אייר.

שווארץ ווילמוש וקדושי משפחתו.

זשוזשא ילידת גליק אשת **פאל שווארץ**, נהרגה באושביץ. את זכרה הטוב שומר גיסה הד"ר זולטאן ווייסברון ע"ד בתל אביב.

שימונוביץ לאזאר וקדושי משפחתו.

שימונוביץ מייצר מי סודה וקדושי משפחתו.

שומוג'י ברטלן בנאי ומשפחתו שהובאו לאושביץ.

שפיגל ארנו וקדושי משפחתו.

שפיצר דוד צבי סוחר שטיחים ושקים. שותף לבית המסחר שפיצר—וייס, מצאצאי יקרי הערך של משפחת שפיצר מגרוסוורדיין וחתנו של ר' יוסף שפיגל. היה אחד מעמודי התווך של הקהלה ומוסדותיה החדשים אחרי השואה. קבל על עצמו את תפקיד יו"ר הז'שוינט במקום, יחד עם זה את האחריות ואת העבודה הקשה הקשורים עם התפקיד. אתו התיעצו בקשר לבעיות היום יומיות, והחלטתו נתקבלה תמיד. סוד גלוי היה זה בסאטמאר ששפיצר לא פתח את חנותו כשנתים, הוא ראה קודם חשיבות יתירה לראות את

ר' דוד שפיצר חתנו של ר' יוסף שפיגל

Spitzer Dezső a J. Spiegel veje

מוסדות הקהילה על תילם. נפטר באופן פתאומי-טראגי בדיוק ביום הולדתו ה־60 בתל אביב. את זכרם הטוב שומרים באהבה אשתו פירי, בנותיו סימה וזהבה והמשפחה.

שפיצר משה המנוח. בעל מכלת ברחוב באטהורי. ר' משה היה שייך לחסידות של התקופה העתיקה. החלטתו היתה בעלת משקל בענינים קהילתיים. בניו ונכדיו שמרו על מסורת האב והסבא וצעדו בשביל אשר הוא דרך בה. נכדיו ונינין עושים מעשי אבותיהם בניו יורק. הם זוכרים לטובה את ה„זיידה" ואת הוריהם הקדושים.

שטיין יהודה-גיולה פרוון. יהודי טוב ובעל מלאכה ישר אשר הרוויח את פרנסת משפחתו בטוהר ידים, לדאבון משפחתו נשבר הגזע באמצע ונפטר בגיל צעיר בסאטמאר. השאיר אחריו את אלמנתו רייזל ואת יתומיו. היא מלאה תפקיד כפול, אמא ואבא כאחד. האם והבת רבקה נהרגו יחד באושביץ. בנם שמעון הובא לאוקריינא ולא חזר. את זכרם הטוב שומר באהבה בנם דוד בירושלים. (את תמונתם ראה שם).

שטיינברג גיזה בעל קיוסק וקדושי משפחתו.

שטיינברגר ליאופולד וקדושי משפחתו.

שטיינמץ מוריץ וקדושי משפחתו.

שטיינמץ מלמד בתלמוד תורה, הובא לאושביץ עם משפחתו. בנו אלתר חי בבני ברק.

שטיינר אמיל וקדושי משפחתו.

שטיינר יענו חלבן. מת בסאטמאר. אשתו הובאה לאושביץ. בנם באנדי ובתם אליז פרידמאן בקאראקאס שומרים באהבה את זכר קדושיהם.

דר. **שטיינר יוסף** רופא שינים וקדושי משפחו.

שטרן אדה כובען וקדושי משפחתו.

שטרן מיקלוש סנדלר וקדושי משפחתו.

דר. **שטרן מור-משה ארי'** עו"ד. עורך הספר „דרך יהודי סאטמאר" בשפה ההונגרית. נפטר בסאטמאר בשנות ה־30. אשתו ובתו נלקחו לאושביץ.

דר. **שטרן מור** רופא ילדים (אחיו של אילש קציר), נלקח לאושביץ יחד עם משפחתו.

שטרנטל פרנץ בעל בית חרושת למשחות נעלים „שימי פסטה" הובא לאושביץ יחד עם משפחתו.

שושיצקי זולטאן וקדושי משפחתו.

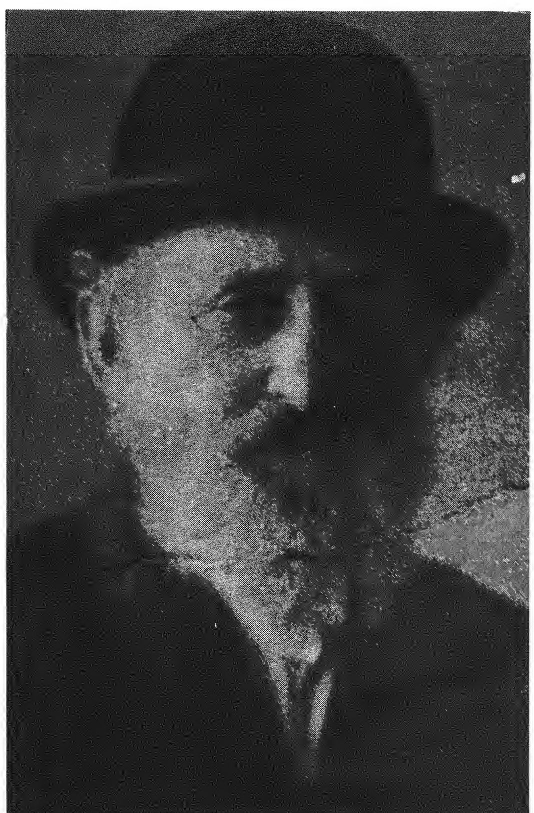
שנפלד מארטון סוחר תבואה. יחד עם אשתו אלוירה ושני ילדיהם נהרגו באושביץ.

שפיגל דוד שמואל סוחר. היה גר ברחוב וורדומב מול בית הכנסת הגדול. היה בעל קורא בביה"מ שערי התורה. אדם סימפטי וחביב. יהודי טוב ותלמיד חכם. רעיתו ניחה האם היהודיה האמיתית. הזוג שפיגל חינכו שבעה ילדים (4 בנות ו־3 בנים) ליהודים טובים. חבל, באה הסערה ולקחה ששה מתוך המשפחה בת התשעה. ההורים, בנם משה עם אשתו לויזה. בתם רבקה עם בעלה יוסף גולדגלנץ ושלשה ילדיהם. בתם לאה עם בעלה הווג טאוב (מרפא שינים) ושתי בנותיהם. בתם מאנצי ובעלה יוסף פטקי ובתם. היו כולם קרבנות השואה על קדושת השם שבת קודש י"ב סיון תש"ד. זוכרים אותם לטובה: בתם פעסיל אדלר (בנה שמואל נהרג בתאונת דרכים) ברמת הנשיא. בנם אברהם בקיבוץ דליה, ובנם מרדכי בגבעתים.

שרייבר משה בעל מכולת בפינת הרחובות קושוט—אוטבוש. ר' משה שימש דוגמה לאדם אדיב וכסוחר ישר. הופעתו החיצונית האומרת כבוד סיפר הרבה על פנימיותו. כהן שדעתו יפה היה. כאשר הרים את ידו לברך, עשה את זה „באהבה" כאשר צוה השם את אהרן ואת בניו. נכדיו מספרים: שלא התחיל את תוכניתו היומיומית (תפלה, לימוד עם ר' שמשון רוזנברג ועיסוקיו) עד שלא טבל במקוה אשתו שופרא יהודית ילידת גליק היתה דוגמת הנשים היהודיות הטובות. שלשה ילדים היו להם (2 בנות ובן אחד). לדאבון פקד אותם אסון כבד עם אבדן בנם היחיד תקותם וגאוותם הבקי בתורה ובמדע, מנחם מענדיל. ר' משה קבל את דינו של הקדוש ברוך הוא בהכנעה. שתי בנות שרייבר: מאטיל פריימן (ראה שם) ובתו פרומה ברגר ובעלה יעקב ובתם שרה רבקה נהרגו באושביץ י' סיון תש"ד עם שמו של הקדוש ברוך הוא על שפתותיהן.

את זכר אהוביהם שומרים באהבה ילדי מענדיל: אליעזר ופרומה בישראל ויופי בניו יורק. וילדי פריימן בארץ ובחו"ל.

ר' משה הכהן שרייבר

Schreiber Mór

פורים בסאטמאר

באיזו עיר בטראנסילבניה לא חגגו היהודים את הפורים כפי שכתוב? או באיזו עיר ברומניה — בהונגריה ובפולין לא עשו היהודים כך? אבל איזו עיר היתה יכולה להתחרות בנושא פורים כמו יהודי סאטמאר?

התשובה: אולי אף אחת.

מיד עם צאת החנוכה וסיום משחקי הקלפים והסביבונים, התחילו ההכנות לקראת הפורים. בכל שנה ושנה הופיע באדרת אחרת. בעיקר בנוגע לתחפושות, והמחופשים אשר מלאו באלפיהם את רחובות העיר.

במקום הראשון עמדו ילדי החדר אשר כבר כמה שבועות לפני פורים תכננו והכינו את מלבושי הפורים כדי שאי אפשר יהיה להכירם. ימי הפורים לא נשכחו גם אחרי פסח ודברו על הפורים שעבר.

בראש המארגני את ההצגות עמדו בחורי הישיבות. אחריהם צעדו חברת הנשים היהודיות וארגונים אחרים. מי מהסאטמארים מהיום לא זוכר את אחת משנות השלשים בה קיימו את הצגת „מכירת יוסף", אשר הציגו באולם הישיבות הגדול של הקהלה האורטודוקסית? את ההצגה תכננו לקיים שני לילות. אבל ההתלהבות של הציבור היתה כל כך גדולה שנאלצו לקיימה לפחות שש פעמים.

את ההצגה תכנן וארגן עם היכולת שנתברך וירש מאביו ז"ל, ה"ה ידידינו עזריאל נוימן אשר גר כיום בחדרה. את החלק הארי בארגון ההצגה קבל על עצמו ר' יהודה הכהן שווארץ ז"ל, אשר נפטר בגיל צעיר לא הרבה אחרי התכנית.

את התזמורת הכין וניצח המנצח של מקהלת בית הכנס תהגדול האורטודוקסי דאז ר' נפתלי שטרן בעזרת החזנים הראשיים ר' יהודה ריבל ור' יוסף וואלד ז"ל, את המנגינות אשר הביא אתו עזריאל נוימן היו צריכים לכתוב על תוים.

המציגים הראשיים היו: הילד יהודה שווארץ (נכד משפחת פוגל בן ה-14), אשר הציג את תפקידו של יוסף. באיזה רגש ובדרמטיות הוא שר ובקש את רחמי אמו „רחל", כשבעליו החדשים — הישמעאלים העבירו אותו ברחובות בית לחם.

האם אפשר לשכוח את מיכל שפיגל אשר בהופעתו הגאה והנאה כיהודה ובקולו הטנור המצלצל השביע את עשרת אחיו לא לגלות לאביהם את מכירת יוסף.

את יעקב הזקן הציג באומנות גדולה מענדל גולדברגר כשהראו לו את כתונת יוסף הקרועה והמגואלת בדם.

הצלחת ההצגה היתה בלתי משוערת מראש. ההכנסות עלו בהרבה את הצפוי. הכסף חולק אחר כך להוצאות פסח של הנצרכים.

יודעי דבר קבעו שבסאטמאר הלכו 800 זוגות מבית לבית לאסוף כסף. (מי ומי לעצמו ומי ומי לאחרים). יהודי סאטמאר האמידים אשר היו רגילים לתת במשך כל השנה התעלו על עצמם בפורים. הרבה עמודי ניר לא יספיקו כדי לרשום את שמות הנדיבים אשר קיימו בכל עת את מצוות צדקה ובמיוחד את מצוות משלוח מנות בפורים.

עד כמה הרימו את הנפש ההתקהלויות ההמוניות בבתי רבים של יהודי העיר. מצב הרוח של פורים עמד בגובה רב בבתי היהודים. ובמיוחד כשהגיעו המחופשים והציגו את ה„פירעם שפיל" המשמחים.

על הפורים של שנת תש"ד (1944) כבר הטילה את צילה הטרגדיה הנשקפת והמתקרבת במהירות רבה.

ידועים היו בעיר דבריו של ר' שמואל דרומר ז"ל, כשהתלוננה אליו אשתו ושאלה בחרדה: שמואל, מה יהיה עם הורינו אשר הובלו לגיטו קיראלהאז, מתי נראה אותם? ר' שמואל אשר כנראה הרגיש את הבאות ענה ואמר: רעיתי היקרה! אם רצונו של הבורא יהיה שנראה אותם עוד, אז נתראה בקרוב. ואם לא, אני מבטיחך שבקרוב נפגש בגן־העדן.

יתן השם שמחה לארצו וששון לעמו אמן.

ציונות

זמן לא רב אחרי שרעיון הציונות המדינית התפשט בעולם היהודי, הוא התחיל להכות שורש גם בעירנו סאטמאר. יש לציין שהוא חדר רק לחוגים מצומצמים, מאחר שהחוגים האורטודוקסיים ובראשם הרבנים, התנגדו לו נמרצות עד כדי כך, שהקימו ממש מחסומים נגד התפשטותו.

לא כן הרב ד"ר שמואל ז. ירדן, רבה של קהילת סטאטוס־קוו, אשר פעל ועשה רבות לקרב רבים, ובמיוחד את אנשי קהילתו לציונות.

גם בנו, הד"ר בנימין זאב ירדן חונך בבית הוריו באוירה

ציונית. בתקופת לימודיו באוניברסיטת בודפשט היה יו״ר ארגון הסטודנטים הציוני „מכביה".

בשנת העשור לארגון זה (1913) היה זה הד״ר ירדן, אשר פתח בתפקיד יו״ר את כנס היובל החגיגי. באותה שנה נבחר לנהל את המרכז הארצי של הקק״ל.

הד״ר ירדן פעל עוד מספר שנים כרופא בסאטמאר, ובעת ובעונה אחת היה גם הרוח החיה של הציונות בעיר עד שנות השלשים, שבהן עלה ארצה ופעל כרופא בירושלים עד מותו בשנות הששים.

מן הפעילים הציוניים בקנה מדה ארצי, מן הראוי להזכיר את הבנקאי וילמוש קליין אשר תרם 1.000 קרונות למגבית הביטאון הציוני הדו־שבועי „זידו סמלה", ובכך נתאפשרה הופעתו הסדירה של העתון.

בשנת 1912 נבחרו לנשיאות הועידה הארצית העשירית של הועד הפועל הציוני בהונגריה וילמוש קליין וד״ר יוסף (או אנדור) רוזנפלד מסאטמאר.

ארגוני נוער ציוני בעיר ולימוד השפה העברית

בשנת 1924 פעלו בעיר שלשה ארגוני נוער ציוניים:

א) „אביבה" — קבוצת בנות

ב) „בריתיה" קבוצת בנים

ג) „בריתיה" קבוצת בנים.

בשנת 1926 מנו שתי קבוצות „בריתיה" 45 חברים. וקבוצת „אביבה" 25 חברות. העתונות הציונית בטרנסילבניה העלתה על נס את החומר האנושי המצויין סניפים אלה. נוער משכיל, ביניהם סופרים צעירים.

גם לימודי השפה העברית הצטיינו ברמתם המתקדמת בראשותו של הרב קלמן לבנקוף (חי בקיבוץ בית אורן). נפטר בשנת תשמ״א.

ב־1930 התקיימה בסאטמאר ועידה אזורית שאליה באו נציגים מתנועות נועד ציוניות מכל טרנסילבניה הצפונית.

טיול של הנוער הציוני בטרנסילבניה ליד האגם „בודי" בפלשו־באניה

Az erdélyi cionista ifjuság kirándulása a felsőbányai „Bódi-Tónál"

בימי מלחמת העולם הראשונה 1914—18 וכמה שנים אחר כך, שבתה כמעט כליל הפעילות הציונית בעיר.

להלן צירי הארגונים מסאטמאר אשר השתתפו בכנס הציוני הארצי בקלוזנבורג ב־1920.11.22:

1) **פרקש קארולי**

2) **גוטליב הרמן**

3) **קליין וילמוש**

4) **מרקוביץ אלק**

6) **שיפר ירומוש**

6) **ד״ר שטרן מור.**

בשנת 1924 החלה הציונות שוב לפעול בצורה רחבה יותר. אף על פי שלא הגיעה לממדים אוכלוסיה יהודית גדולה כמו זו שבסאטמאר. אחד הגורמים לכך היה גם הפעם התנגדותם של הרבנים האורטודוקסים בעיר, את ההתנגדות חשה התנועה הציונית לא פחות תחת השלטון החדש — הרומני.

באותה שנה נבחרו להנהגה הציונית הארצית העסקנים מסאטמאר: ד״ר יוסף בורגידה (חי בטורונטו), ד״ר מור

הרב קלמן לבנקופף

Lőwenkopf Kálmán rabbi

שטרן, ד״ר לאיוש שווארץ וירמיהו שיפר, נפטר בשנת תשמ״ב.

המזרחי

מראשית שנות השלשים התבלט בעיקר הנוער הציוני-הדתי, שהיה מאורגן היטב בשלש קבוצות:

א) צעירי מזרחי

ב) צעירות מזרחי

ג) הפועל המזרחי.

הקבוצות האלו מנו בשנת 1933 כ-200 חברים. מלבד הפעילות המקומית ארגן נוער זה קבוצות ציוניות-דתיות במקומות שונים במחוז.

בית גדול מתאים רכש ארגון המזרחי בסאטמאר ברחוב אוטבוש מס׳ 20. בו שוכנו כל ארגוני המזרחי. והוקמו בו שני בתי כנסת. אחד לזקנים, ואחד לצעירי המזרחי.

משך שנים התקיימו בבית המזרחי מסיבות בלילי שבתות במסגרת „עונג שבת״ שבה השתתפו המונים מיהודי העיר, תמיד היו מרצים דתיים בולטים מן העיר וגם אורחים מערים אחרות.

בראש המזרחי עמדו הנגיד משה מאיר רייטר (אשר היה גם ראש הקהילה), וגם ר׳ שלמה רייך.

ראוי לציין שנים מהפעילים הגדולים במסגרת המזרחי: ר׳ משה קליין ור׳ ישעיהו לזר, אשר בבתיהם היתה השפה המדוברת — עברית.

בראש ברית הנוער המזרחי עמדו משה רידרמן וויקטור אורדנטליך. בראש צעירות המזרחי עמדו מרים קליין ובלומה וויס.

המפלגה היהודית

בבחירות לפרלמנט הרומני בשנת 1933 הצביעו 837 מיהודי סאטמאר בעד המפלגה היהודית-ציונית.

ויצ״ו

בשנת 1933 נתארגן סניף של ויצ״ו. תוך שנה הצטרפו אליו עשרות חברות מהשכבה היהודית העליונה בעיר. בראש הארגון עמדה הגברת דולצי גוט. ב-1935 ארגן סניף ויצ״ו בסאטמאר את הועידה הטרנסילבנית שבה השתתפו 61 נציגות מכל חלקי החבל.

ברית לאומית יהודית

ב-1934 פעלו בעיר הקבוצות הציוניות דלקמן:

א) הנוער הציוני

ב) ביתר

ג) מזרחי

ד) השומר הצעיר.

באותה עת פעלה בעיר „ברית לאומית יהודית״ בה יצוג כל הארגונים הציוניים.

בית התבשיל העממי של חברת נשים יהודיות בסאטמאר

Az Izraelita Nőegylet népkonyhája a Zrinyi utcában

הכשרה — עליה

הנתונים הבאים משקפים נאמנה את הפעולה הציונית בסאטמאר בשנות ה-30:

בשנת	1930	נמכרו	100	שקלים
״	1931	״	309	״
״	1933	״	338	״
״	1934	״	298	״
״	1935	״	350	״
״	1936	״	340	״
״	1938	״	609	״
״	1939	״	788	״

חלוקת מכירת השקלים לפי אירגונים:

ארץ ישראל העובדת	69
בריתיה	263
מזרחי	242
ציונים כלליים	214
בסה״כ	788 שקלים

החלפת השלטון בשנת 1940

עם השינוי בשלטון בשנת 1940 (מרומני להונגרי), התחילה לרדת רמת הציונות בהונגריה. שלבים שלבים התחילה להתמעט ההתענינות בציונות. הגורם העיקרי לכך היה הרס המצב הכלכלי של היהודים. המצב התדרדר עד לדרגת „פת-לחם״. החוקים היהודיים״ לחצו, וחנקו ממש את כל החיים היהודיים בהונגריה. אצל כל אחד ואחד נוצרו הבעיות והדאגות

הפרטיות שלו, אשר הסיחו את דעתם מבעיות ארץ ישראל.

הגיעו אח״כ הגיוסים למחנות העבודה אשר שתקו כליל את הפעילות הציונית. הכל היו מגוייסים. מי יעסוק בציונות? כל הפעולות פסקו ושותקו. יחד עם זה עשו את שלהם החוקים והפקודות האנטי־יהודיים.

לא רק הציונות, אלא כל תנועה הנקראת „יהודית" הפסיקה להתקיים. הקהילות והמוסדות הושמדו, כולל הציו־נות. 80% בערך מהיהודים לא חזרו ממחנות ההשמדה.

בסוף שנת 1944 חזרו אמנם במספר מועט. אבל מה זה היה לעומת מה שהיה? כטיפה מן הים. אבל מעטים אלה התחילו בכל זאת להקים לתחיה את הציונות. היו אלה בעירנו סאטמאר ד״ר יוסף בורגידה, ד״ר אנדור רוזנפלד, הרב ד״ר מנחם קליין, דר" אימרה מרקזמר, יעקב קליין, צבי בראון, יהודה יערי־ולדמן, ארי כ״ץ ומשה רידרמן. הנ״ל פעלו למען ארץ ישראל. אבל המעט הזה גם לא נמשך זמן רב, כי החלו הבריחות אל מעבר לגבולות. איש איש פנה לדרכו, חלק מהם הגיע לארץ ישראל וחלק לארצות המערב.

הקמת מדינת ישראל

עם קום מדינת ישראל בשנת תש״ח התחילו העליות הרשמיות מרומניה, וכתוצאה מכך כמעט התרוקנה רומניה מיהודיה.

חלק גדול מעולי סאטמאר הסתדר אח״כ בישראל. איש־איש מצא את מזלו ואת מחיתו, חלק מהם מפרי עמלם עוד בחו״ל.

יהודי סאטמאר בארץ הקודש, מספרים כבר לנכדיהם וגם לניניהם שהיה פעם משהו שקראו לו

מספר 20 ברחוב אוטבוש

המשך הזכרון הקודם

כתב: יצחק פולק, נהריה

סיפור קורות יהודי סאטמאר לא יהיה שלם, אם לא נזכור את הכתובת הנ״ל, למרות שרק מעטים ידעו את מהותו.

מספר 20 ברחוב אוטבוש היה ידוע כמבצרם של תנועת המזרחי. פרט לבית הכנסת ששכן בתוכו התמקם בו גם בית הספר היחיד במינו, בית הספר העברי בהנהלתו של הרב קלמן לבנקופף ז״ל. במקביל שכנה גם קבוצת הצופים „השומר" אשר היתה יסודו של הארגון הנוער הציוני. בבית זה התקיימו ההתיעצויות של קבוצת הכדורגל „בר כוכבא". ומכאן יצאו הפעולות הציוניות כגון: חלוקת קופסאות ה־ק.ק.ל. והורקתן.

את בית הספר הנ״ל ייסד לאחר מאמצים רבים הרב קלמן לבנקופף. ולדאבון לבם של רבים נסגר בשנת 1931 כנראה מפני חסרון כספי. כותב שורות אלו זוכר את בית הספר רק מימי ילדותו. לכן לא יכול לתת עליו פרטים מדוייקים. אבל דבר אחד בטוח, שהרב לבנקופף השקיע כוחות גדולים להפצת השפה העברית בעיר. הוא מספר באחד מכתביו את האפיזודה הבאה:

ברחוב אוטבוש היה משכנו של הבישוף הקתולי, ובתוכו פעל הקולז׳ אשר מוריו היו כמרים. קרה מקרה שכומר־מורה אחד נכנס פעם לפתע לבית הספר העברי ובקש רשות מאת המנהל הרב לבנקופף להיות נוכח באחד או בשני שיעורים. כי זה בלתי ניתן להאמין שאת השפה העברית המתה אפשר להחיות בשמוש היומיומי. (הכומר ידע עברית). הכומר הקשיב בהתענינות למהלך השיעורים חשבון וידיעת הארץ. ולפני צאתו הוא אמר: מה שסיפרו לי עד כה לא האמנתי, אבל כאן ראיתי במו עיני את תחיית השפה העברית.

החוגים הצעירים הדתיים בעיר התארגנו במסגרת תנועת צעירי המזרחי ופעלו בה עבודה פוריה בהנהגת מדריכים יודעי דבר. פרטים מדוייקים על פעולות המזרחי אין באפש־רותי, כי אני הייתי חבר בהשומר ואחר כך עברתי לנוער הציוני, ועל אלה רוצה אני לצייר כמה תמונות.

קבוצת הצופים השומר עמדה תחת פיקודה והנהגתה של המרכז בקלוזנבורג. חברי קבוצת הצופים קבלו חינוך ציוני גבוה. והמטרה העיקרית היתה הכנתם לעליה ארצה. כידוע היו האפשרויות לעליה בימים ההם מאוד מוגבלות, וכתוצאה מכך נתאפשר חלום העליה רק למעטים. בין אלה היו הכתובים להלן: נפתלי שטרק אשר עלה בשנת 1929. אחריו עלו שני האחים יהודה ויוסף ברקוביץ (בני חיים ברקוביץ בעל המסעדה ברחוב פרקש אנטל). הם עלו במקביל עם מלכה שומוגי בשנת 1931 (בערך) והיו ממיסדי קיבוץ דן.

דני שטרק עלה בשנת 1932. בשנת 1933 עלה צבי פולק אשר היה ממייסדי קיבוץ מסדה. ב־1934 עלה זאב שאנדור ממייסדי קיבוץ כפר גליקסון, ועוד כמה חברים. חיים בראון ואשתו שושנה גרוס גם נכנסו לקיבוץ. כמו כן: צפורה וויינברגר, צונצי גרוס, אולגי ליבוביץ, הוגו הולצר, יצחק פוקס ופנחס פרנקל. אילו היו שערי העליה ברומניה ובארץ פתוחים, היו כל חברי הנוער הציוני חיים כאן בארץ.

קבוצת הצופים היהודית בסאטמאר עמדה תחת פיקוחו של מפקד הצופים העירוניים. פעם ביום א׳ אחר הצהרים קבלו הצופים היהודיים אורחים בלתי צפויים. המפקד העירוני ושני מלוויו באו לבדוק אם היהודים לא עוסקים במשהו אחר תחת המסווה „צופים". הצופים היהודים הוכיחו את עצמם בהקמת אוהלים, בהעברת ידיעות באמצעות סימני „מורס", הגשת עזרה ראשונה וכו׳. המפקד נוכח לדעת שאנו צופים אמיתיים.

הקבוצה עסקה בעבודה ציונית רצינית. קורסים ללימוד השפה, לימוד שירים עבריים, תולדות הציונות, יישוב ופיתוח בארץ ישראל ועוד. הפצת קופסאות ה־ק.ק.ל. והרקתן, ארגון מסיבות והצגות אשר עמדו תחת פיקוחם של הד"ר ויקטור ירדן יו"ר הארגון הציוני, והד"ר לאיוש שווארץ יו"ר ה־ק'ק'ל'

עובדה קיימת, שהבית מספר 20 ברחוב אוטבוש היה לרבים ממש מעונם האישי. החינוך הציוני שקבלו שם לא היה לשוא. לראיה תעמוד העובדה שרבים מהחניכים אשר עברו עליהם יסורי השואה ומחנות העבודה חיים כאן בארץ, וכל אחד תרם לפי יכולתו לפיתוח הארץ.

ולבסוף: עלי לציין שביוזמתו של יצחק פוקס אנו מתכנסים מידי שנה בשנה (הגילים 15—20 דאז) וזוכרים באהבה את אותם החברים אשר לא זכו לראות במו עיניהם את עצמאות מדינת ישראל.

החיים היהודיים בסאטמאר אחרי השואה

הצבא הרוסי־סובייטי שחרר את סאטמאר ביום 25 אוקטו־בר 1944 מידי השלטון הפאשיסטי. אמנם אלפים ורבבות סבלו עוד את עול השעבוד במחנות שונים. ורבים מהם מתו אח"כ, כי הפאשיזם נפח את נשמתו המרושעת רק כעבור חצי שנה ב־9 למאי 1945.

עם כניסת הצבא הרוסי נראו בעת ובעונה אחת ראשוני הניצנים בסאטמאר. היו אלה כמנין יהודים אשר היו ניצולי השואה האיומה. אלה היו הראשונים אשר החלו לטהר את הזיהום, ולשקם את ההרס הרב אשר גרמו הצוררים הארורים.

פעולתם הראשונה היתה הקמת הארגון „האחדות העממית היהודית" אשר מילא זמנית את מקום הקהילה. קומץ יהודים אלה השקיע מאמצים רבים לתקן כאן ושם משהו.

האוכלוסיה ההונגרית רעדו בכל גופם משובם של היה־הודים. פחדו מהנקמה המוצדקת. סאטמאר תשטף בדם. „דם הונגרי יישפך וייזל בסאטמאר" התלחשו ביניהם. אבל הפחד היה לשוא, כי היהודים החוזרים לא היו בעלי נקמה. פרט למקרה של סוכן המשטרה הארור וואנטשה (הונגרי), אשר במשך 21 שנות השלטון הרומני חי חיי מותרות מן הכסף שסחט מהיהודים. לפני ובשעת הכניסה לגיטו היה מהקלגסים הנאציים מדרג ראשון. את וואנטשה חיסל במו ידיו יעקב מרדכי צרנין בגלל אשמתו בגרימת מותם של שני ילדיו.

היהודים החוזרים אשר הקימו את „האחדות העממית היהודית" היו כדלקמן: אקרמן אברהם, ארון נ. ברקוביץ אנדור, גליק באנדי, דאוידוביץ ישעי׳, ד"ר פישר יוסף, פרישמן חיים הערש, ד"ר קליין ארנו, קליין יענו, קליין שמואל (ציגאני), שוגר לאצי, ודוד שפיצר. אליהם הצטרפו עוד הזוג לאמפל אשר לא גורשו.

לזוג למפל היה חלק ארי בהקמת המעון לבנות היתומות היהודי. שניהם נפטרו זה אחר זו בהפרש של תקופה קצרה ברמת גן.

העורק המרכזי של הקבוצה הנ"ל היה דוד שפיצר, אשר כיו"ר הג'וינט העמיד את מלוא מרצו להקל את מצבם של החוזרים מן הגירוש, הן מבחינה בריאותית והן מבחינה כספית.

חלק מקבוצה זו עשו ממש עבודת ה„מכבים" בהזדרזם לטהר לפחות בית כנסת אחד כדי שיוכלו להתפלל בציבור רגיל. בית התפלה הזה היה בחצר בית המגורים של הרבנים ברחוב ווארדומב.

„האחדות העממית היהודית" למרות צביונה השמאלי, לא שמה מכשולים לקראת התארגנות היהודים לחיים הדתיים. מצב דומה היה גם אצל שאר הדתות בעיר. השלטונות החדשים ראו בעין יפה את פעולת הדתות.

הארגון העולמי היהודי „ג'ואינט" נכנס מיד לפעולה. ויד־ביד עם „האחדות" התחיל בעזרתם הראשונה למקרים הדחופים ביותר. חלק מבית החולים היהודי הפך למעון המגורשים. שם קבלו את החוזרים אט־אט. ואח"כ את המוני החוזרים אשר הגיעו מכיוון הגבול ההונגרי הסמוך.

סאטמאר היתה התחנה הראשונה, כך שימש בית החולים גם כתחנת מעבר לאלה אשר חפצו להמשיך לבתיהם. אבל היו ביניהם חולים רבים, גם אנושים, אשר קבלו בבית החולים טיפול רפואי מתאים וטוב. צוות הרופאים המצויין: ד"ר גרוס שאנדור, ד"ר פעניבש ארמין, ד"ר וואמוש לאצי וד"ר שטשוק ועוזריהם עמלו לא פחות להשתלט על המחלות הקשות אשר עוד לא היו ידועים בבית חולים זה.

כותב שורות אלו גם היה בין החולים הקשים אשר הביא עמו בדרכו הביתה את מחלת ה„פלעק טיפוס". מפעת חומו

הגבוה לא היה מסוגל אפילו לענות להזמנה להשתתף כחזן בטקס האזכרה הראשון בסיון תש״ה. אם זכרוני אינו מטעה אותי, מילא את התפקיד אברהם ברוך (בולי) שפיגל.

החוזרים הראשונים ארגנו מיד את ה„חברה קדישא״ אשר פעלה מהרגע הראשון.

את הקהילה החדשה־ישנה נהלו: אלכסנדר פריינד בתפקידו הקודם כראש הקהל, אתו יחד היו משה ברגר, יחיאל קליין, יהודה לייב ווייס, שמעון ווייס, אריה לייב רוזנברג והרשל שווארץ.

מארגני החברה קדישא מחורבנה היו: דוד מאיר ווייס, אברהם וואלף טירנואר, משה יחזקאל לפקוביץ, שמואל פרידמן (באבוני), יוסף (יושקה) פריינד, שמעלקה רוזנברג ויהושע יעקב רוזנפלד.

דאגתם הראשונה של החברה קדישא היתה ארגון האדמי־ניסטרציה של החברה. ויותר מזה תיקון בית הקברות האורטו־דוקסי אשר ניזוק קשה מהפצצת תחנת הרכבת הקרובה. העבודה דרשה עמל והון רב שעליו הוכרזה מגבית. כותב שורות אלו חזר בינתים בעזרת השם לאיתנו ונתקבל כפקיד חברה קדישא לכל התפקידים, הוא נהל את העבודות בבית הקברות.

כתוצאה מההתפוצצויות נוצרו שמונה מכתשים עמוקים. כ־400 קברים ניזוקו. הרבה מצבות עפו למרחקים ונשברו והרבה עצמות פוזרו.

למזלינו הרב מצאנו את מפת בית הקברות מעשה ידי האומן של שמואל דוד גרינברגר ז״ל. (המפה משמשת גם כיום כמיסמך רשמי למציאת הקברים) אשר בעזרתה עברנו צעד אחרי צעד והכל בא על מקומו (?) בשלום.

בית הקברות סטאטוס־קוו ניזוק מעט מחלקים קטנים של ההפצצות. הסימנים על כמה מצבות נראים גם כיום. אבל אף מצבה אחת לא התהפכה.

גם בית דין רבני פעל כבר בעיר. חבריו היו: הרב שלמה זלמן פרידמן ז״ל (בעבר רבה של ראחוב). הרב משה ארי׳ פריינד שליט״א (כעת ראב״ד של העדה החרדית בירושלים), הרב אברהם צבי ווייס ז״ל (רבה של נוה אחיעזר), והרב יוסף גרינוואלד שליט״א (בעבר רבה של פאפא, חי בניו יורק).

התפללו כבר בבתי המדרש החסידי הגדול ברח׳ באטהורי. של בעלי המלאכה־הקטנים ברח׳ בוטשקאי. אח״כ נפתחו ביהמ״ד דחברה משניות, אורשובער ושל חסידי ויז׳ניץ. לקראת הימים הנוראים תש״ו נפתח גם ביהמ״ד שערי התורה.

בית הכנסת הגדול בר׳ וארדומב ובית הכנסת סטאטוס־קוו שהיו במצב גרוע מאוד, נפתחו רק לקראת הימים הנוראים תש״ז.

בסיון תש״ו קיימנו אזכרה המונית ברחוב באטהורי במקום הגיטו. בטקס נאמו נציגי השלטון והדתות השונות. את המשלחת הצבאית־הרוסית ברך בשפה הרוסית הד״ר פוליאן־פרידמן אימרה. אבל „המסמר״ העיקרי של הטקס היה הרב ד״ר אלכסנדר שפרן רבה הכולל של יהודי רומניה דאז.

הקהל העצום עשה את דרכו בשורות מאורגנות לכיוון בית הקברות לקבורת מאות סבוני ה־ר.י.ף. בדרך לבית הקברות שמו הרב ד״ר שפרן וכותב שורות אלו בעזרת שתי בנות סאטמאריות זרי פרחים על קברי גבורי הצבא הרוסי, בגן הצבורי במרכז העיר.

היו בין החוזרים כאלה אשר לא יכלו להשלים אם אבדן המשפחה והנכס, אלה לקחו בידיהם את מקל הנדודים והתפזרו בארצות שונות. חלק מהם הגיעו לישראל. לפני הנשארים נפתחו אפשרויות שונות לבסס את מחייתם. נקשרו שידוכים חדשים. יום אחרי יום התקיימו חתונות.

בינתים התארגנה גם הקהילה באופן פורמלי. כראש הקהל נבחר שוב ר׳ אלכסנדר פריינד אשר פעל בתפקידו עד לפטירתו הפתאומית בבוקרשט בחשון תש״ח (הוא נקבר בסאטמאר). אחריו נהלו את הקהילה מועצת יושבי־ראש אשר חבריה היו: משה ברגר, שמעון ווייס, יחיאל קליין, טוביה פריינד וצבי שווארץ.

כשוחטים פעלו ר׳ הלל לוינסון, ר׳ ליפא שווארץ ור׳ אברהם חיים וירצברגר. כשמש פעל ר׳ אפרים רוזנבוים ז״ל. כמזכיר ר׳ אייזיק ליפא פרידמן וכחזן ראשי ר׳ נפתלי שטרן. כולם עד לעליתם ארצה.

לא הרבה אחרי השואה התחילה לפעול גם קהילת סטאטוס־קוו בהנהגת הד״ר יוסף פישר וינו קינצלר. את תפקיד הרב מילא הרב מנחם־ארנו ד״ר קליין עד הגירתו (נפטר בטורונטו). הקהילה התקיימה בקושי, כי גם את המנין בשבתות היה קשה לרכז, למרות שר׳ אלכסנדר פריינד סדר אצל הג׳וינט את שיקומו של ביהכ״נ האורטודוקסי, סידר בעת ובעונה אחת גם את שיקומו של ביהכ״נ קהילת סטאטוס־קוו.

כידוע (ראה שם בתמונה) בית הכנסת היפה העולמי סטאטוס־קוו נהרס בשנת תש״ז.

הקמת מדינת ישראל הביאה אתה את העליה ההמונית. מידי שבוע בשבוע ירד מספר חברי הקהילה. כל חדש נאלצו לבחור ראשי קהילה וגבאים חדשים. היו גם כאלה שמפאת חוסר סבלנות לא חיכו לקבלת הדרכון ובחרו בדרך הבלתי ליגאלית. חצו בחשכת הלילות את הגבול ההונגרי והתפזרו לכל עבר. חלקם הגיע גם לישראל, אחרי התקופה הזו לא נבחרו ראשי קהל וגבאים בבחירות רגילות, אלא מנו אותם מטעם „האחדות״. ע״י מינויים אלה ישבו בכס ראש הקהילה יצחק שווארץ, ד״ר מרקוביץ אמיל, בערי וויינברגר ואחרים. ראש הקהילה הנוכחי הוא ידידנו מישו אדלר אשר מנהל את עניני הקהילה בתבונה רבה.

את בנין בית החולים היהודי בסאטמאר אשר נהרס באופן חלקי ע״י הנאצים, שיקמו בשנת תש״ו מתרומות מקומיות ובהשתתפות הג׳וינט. באחרון של פסח תש״ו התקיימה

הזכרת נשמות רבתית בביהמ״ד שערי התורה, בה השתתפו כל יהודי סאטמאר ותרמו סכומים גדולים לשיקום בית החולים. לכולם נתנה הזכות להעלות לוחות שיש על כותלי בית החולים הפנימיים לזכר קדושיהם. בחודש חשון תש״ח לפי פקודת ממשלת רומניה דאז, עברו כל בתי החולים בארץ, כולל בית החולים היהודי בסאטמאר לבעלות המדינה. כותב שורות אלו הצליח לסדר את שחרור הלוחות אשר קבלו מקום חדש באהל ה„יזכור״ שנבנה במיוחד למטרה זו, בבית הקברות האורטודוקסי (ראה שם תמונה).

שלטונות סאטמאר דהיום רואים בעין טובה את חייהם הדתיים של היהודים. בית כנסת, בשר כשר, מצות ויין של פסח, טקסי הלויות ועוד. כל אלה לא חסרים. אבל מספר היהודים יורד מזמן לזמן כתוצאה מהתמותה ומהעברת מגורים. כנראה לעין, גם זה לא יחזיק מעמד זמן רב.

תיקון טעות

לאמיתו של דבר חייב אני להכחיש את השמועה שנפוצה בקרב הסאטמארים כאילו ממשיך אני עבודת עריכת ספר־הזכרון על יסוד החומר שנאסף ונכתב ע״י מארצל ברגר וארי כ״ץ ז״ל. הדבר לא נכון. האמת היא שהחומר שנאסף ע״י הנ״ל ז״ל נעלם. ואף אות אחת ממנו לא הגיע לידי, פרט למספר תמונות שקבלנו בחזרה מבית התפוצות. היו אלה מאיסופו של ארי כ״ץ אשר אחרי פטירתו נמסרו לבית התפוצות. את עריכת ספר הזכרון היה צריך להתחיל לגמרי מחדש. החומר הנמצא בספר מתחילתו עד תומו אספתי, כתבתי ועיבדתי אני בעצמי.

בקשר לסכומים ששולמו כביכול ע״י רבים לפני שנים, דורשים אותם עכשיו ממני. לידיעת רבים! אין לי כל ידע על כך. אף אגורה אחת לא הגיעה לידי. כך, שאיני אחראי עבור הסכומים.

הוצאות החומר האדמיניסטרטיבי שעובד על ידי, מגיעות למעלה מ־200 דולרים. את הסכום הזה העמיד לרשותי אט־אט יעקב ווילינגר. מוכן אני להראות את החשבונות לכל דורש. ובנוגע לסכומים שנשלחו אלי, העברתי אותם עד השקל האחרון לגזבר של המערכת יהודה יערי (מישי וואלדמן) ז״ל ופירי שפיצר.

עורך הספר

אהל „יזכור״ לקדושי השואה בבית הקברות בסאטמאר, בפתח עומד אילו קליין

A Mártirok „Jizkor" Ohelja a szatmári temetőben a bejáratban áll Klein Élu

הנדר שלא קיימתי

מאת: **נויפלד משה**
קיבוץ ברקאי

לאחר שחרורו ממחנה ההשמדה נשבע שלעולם לא ישוב לעיר מולדתו, ממנה גורש.

38 שנה קיים משה נ. את נדרו, לבסוף נכנע. געגועים תקפו אותו לשוב ולפגוש את עברו בעיר בה נולד וחי עד הגירוש.

לאחר כ־13 שעות נסיעה ברכבת מבוקרסט הגעתי לסאטו־מארה שבטרנסילוואניה הצפונית. בתחנת הרכבת קיבל את פני בן דודי שלא ראיתי אותו כ־40 שנה. לפני שעזבנו את תחנת הרכבת ביקשתי להתעכב מעט בתחנה, כי רציתי לראות את המקום ממנו עליתי עם משפחתי לקרונות בשנת 1944 כאשר גורשנו עם כל יהודי העיר לאושוויץ. את המקום זיהיתי תיכף; זכרתי את „הרמפה" ממנה העמיסו אותנו לקרונות משא 70—80 איש בקרון, כשחיילים הונגריים דוחפים אותנו בגסות, בליווי רובים מכודנים, מבלי לחוס על הילדים והזקנים שבינינו.

לאחר שיחרורי ממחנות ההשמדה נשבעתי שלעיר מולדתי ולגרמניה לא אשוב עוד לעולם, עיר ממנה גורשתי בסיוע התושבים ההונגריים בעיר. 38 שנה קיימתי את נדרי ולא שבתי לעיר לבקרה, למרות שהיו לו הזדמנויות. הפעם נכנעתי.

בזמן האחרון תקפו אותי געגועים לשוב ולפגוש את העבר ולבקר בעיר בה נולדתי וחייתי עד לגירוש. העיר השתנתה לגמרי. במלחמת העולם השניה הופצצה קשות. את ביתנו, בו גרנו לפני הגירוש, מצאתי עומד על תלו. משפחה הונגרית גרה בו. הם לא ידעו לספר לי הרבה על הבית. הם היו דיירים חדשים שהממשלה הרומנית שיכנה אותם בבית. רציתי מאוד להיזכר אם לא הסתרנו משהו לפני שעזבנו את המקום בחיפזון בזמן כניסתנו לגיטו. אולי אמצא איזה חפץ או תמונה על בני משפחתי, אבל לשווא. לא יכולתי להיזכר. רק קירות הבית הביטו אלי דוממים, עדות למה שהתרחש פה בעבר.

זכרונות רבים הציפו אותי. נזכרתי בבני משפחתי. אבי, אמי, אחי ואחותי הקטנה. נזכרתי בבוקר האביבי בו עזבנו את הבית עם תרמילים על שכמנו בדרך לגטו.

לפני המלחמה היו בסאטו־־מרה כ־15,000 יהודים, 25% מהאוכלוסיה. העיר היתה יהודית טיפוסית מזרח אירופית. רוב אנשי הקהילה השתייכו לזרם האורטודוקסי המתקדם. למרות שרב העיר, ר' יואל טייטלבוים אשר לחם בתנועה הציונית בכל האמצעים שעמדו לרשותו. בארץ נזכר שמו לא פעם כאשר ניהל מאבק נגד המדינה הציונית עם חסידי סאטמאר בירושלים ממקום מושבו בוויליאמסבורג שבארה"ב.

במפגשי עם אשי הקהילה בעת ביקורי בעיר סיפרו לי שהיום חיים בעיר כ־200 יהודים. מספר זה כולל גם נישואי תערובת. הרבה הלוויות יש אצלנו ולידות אין — סחים לי אנשי הקהילה. הם ערים למצבם שבעוד פחות מדור לא יישאר זכר ליהודים בסאטו־מרה. בעוברי ברחובות העיר שבעבר השתכנו בהם בתי היהודים הייתי עצוב מאוד. לראות את בתי הכנסת הרבים בחורבנם עם ערימות אשפה סביבם! אין בכוחה של הקהילה לדאוג לשימורם. כמעט כל הבתים נהרסו ונבנו חדשים במקומם. נזכרתי ביהודים שמילאו את הבתים ואת הרחובות בהם היינו משחקים כילדים. נזכרתי במאפיה בשכונתנו שבימי שישי הייתי מביא את סיר החמין לשבת ולמחרת בשבת בצהריים, הייתי מחזירו הביתה כשניחוח חמין מעורר תיאבון נודף למרחקים.

ברחוב שגרנו בו, שוכן הקן „השומרי". ביקרתי בו בקביעות מגיל 12. הקן שוכן במרתף רחב ידיים. בשנים 1938—39 כשאני ביקרתי בו, היו כ־70—80 חניכים גילאי 12—21 שנה. יום יום היתה מתקיימת פעילות בקן. אבל בעיקר התנהלה הפעילות בשבתות אחרי הצהריים. אז היינו מתכנסים בקן לפי קבוצות גיל בפינה קבועה תחת שם ודגל של הקבוצה. הקן הצטיין בפעילויות שונות: תרבות, לימוד השפה העברית, פעילויות ספורט, מחנה קיץ. היינו בראש באיסוף כספים למען קק"ל בין יתר התנועות בעיר.

רוב השומרים באו ממשפחות מסורתיות שבמקרים רבים ההורים לא ידעו לאן ילדיהם הולכים. כי יש לזכור שבשנים 1935—39 שלטו בקהילה חוגים אנטי ציוניים שהתנגדו לפעילות ציונית בעיר. אנו, „השומר הצעיר", לא היינו מקובלים גם על יתר התנועות. כינו אותנו „שתפנים".

בשנת 1939 הופסקה כל פעילות. הקן נסגר, חברי התנועה נעצרו, הואשמו בפעילות קומוניסטית ועונו על ידי הבולשת הרומנית דאז. הם הושלכו לכלא ועקבותיהם נעלמו, גם אני נעצרתי, שוחררתי אחרי זמן קצר בהיותי קטין בן 13.

בביקורי האחרון בסאטו־מרה שוחחתי עם הרבה אנשים בתקווה שיוכלו למסור לי פרטים או עדות על חברי התנועה מלפני המלחמה. רציתי לגלות עקבות של חברי שנעלמו אחרי המעצרים בשנת 1939 אך ללא הצלחה יתרה. פגשתי

מספר חברי התנועה בארץ שעלו לפני 1935. חלק חיים עד היום בקיבוצים ברחבי הארץ. אצלם מצאתי חומר מגוון מודפס על התנועה בשנות ה־20—30, כאשר התנועה בעיר היתה בשיא פריחתה והתרחבותה.

ביקרתי במרתף בו שכן הקן לפני המלחמה. היום משמש המקום מחסן לדיירי הבית. על הקירות נראו חלקי כתבות וציורים מהזמן ההוא. קראתי את המלים: קבוצת נמר, קבוצת נשר, שאני השתייכתי אליה. אפילו חלק מהנשר נשאר, זה שאני ציירתי על הקיר שסביבו היינו מתכנסים.

פה תחת הכתובות והסמלים האלה חלמו נערים ונערות שבבוא היום יעלו ארצה ויצטרפו לחלוצים ומגשימים של התנועה בארץ ישראל.

רוב רובם לא זכו לעלות ארצה. הם עונו בבתי כלא או נרצחו בידי הנאצים במחנות בתקופת השואה. ששה ימים שהיתי בעיר שכל כך אהבתי בנעורי. היום היא זרה לי. רוצה אני לברוח ממנה ולא לשוב עוד לעולם.

נפרדתי מן העיר לפנות בוקר, בחושך, כאשר גשם זלעפות ניתך עליה. אני משאיר מאחורי כמה עשרות יהודים נפחדים שאין אומץ בלבם לעזוב. הם מאמינים בשליחותם כשומרי גחלת. עם הסתלקותם יבוא קץ על יהודי סאטו־מרה.

בדרכי לתחנת הרכבת ראיתי המונים שעמדו בתורים ארוכים לפני חנויות מזון בתקווה להיות ראשונים לקבל מעט מזון למשפחותיהם. ראיתי אמהות שהמתינו לילה שלם עבור כוס חלב למען ילדהן.

הפעם ההמונים לא הריעו ולא שמחו כמו אז, בזמן גירושנו באביב 1944. גם לא הבחינו ביהודי ישראלי, יליד המקום, שנחפז בדרכו לעזוב ולחזור למולדתו.

החזן ר׳ יהודה ריבעל ז״ל ומקהלתו. שורה עליונה מימין: נפתלי שטרן, יואל קליין, יוסף גליק, דוידוביץ, משה ואלד, זמלר.
שורה שניה: המנצח יוסף ואלד, אברהם פרידמן, יצחק יעקב ווייס, פסח אברמוביץ, יוסף פראנק, החזן י׳ ריבעל, ירמיאש, מרדכי מייזלס, ליכטשיין. מימינו של החזן: אברהם ווייס, א. קליין.

Rivel József főkántor és énekkara: Felső sor jobbról, Stern Náftáli, Klein Jajli, Glück Jaszi, Dávidovits és Wald Majsi.
Második sor: Wald Jaszi karmester, Friedman Bumi, Weisz Kozsi, Ávrámovits Pájszi, Frank Jaszi, Rivel főkántor, Jeremiás, Meiselsz Matu, Lichtsein,, Harmadik sor baloldalt: Weisz Vrumi, Klein Bandi.

בית חרושת למוות באושביץ

״העבודה משחררת״

העתק מציורו של משה נויפלד

AZ AUSCHWITZI HALÁLGYÁR

ARBEIT MACHT FREI

Neufeld Mose festményének másolata

האמצעים להשמדה

העתק מציורו של משה נויפלד

A MEGSEMMISITÉS ESZKÖZEI

Neufeld Mose festményének másolata

מדוע?

גברת הידועה בסאטמאר כאחת הנכבדות הגב׳ אנה הגדוש ילידת מולנר, הוציאה בסאטמאר בשנת 1945 ספר אשר שמו: מדוע? ושמו הנוסף: „חווייתה של האשה אשר גורשה מהכוכב הצהוב עד הכוכב האדום״.

המערכת של ספרנו רואה לנכון ולראוי להזכיר בספרנו את דברי הפתיחה של הגב׳ הגדוש ואת המזכרת אל אמה. כמו כן את חציו השני של הפרק 22 ואת הפרק 23 — האחרון כולו.

את הספר „מדוע״ העמיד לרשותינו יהודה פריד.

אמי הטובה והיקרה

ישמש ספר זה כמצבתך. מצבה אמיתית — משיש אין באפשרותינו להקים על קברך, כי אין לך קבר. גופך העייף לא זכה שינוח על יד קברם של בעלך ובתך האהובים, בבית הקברות בסאטמאר. ולא נותן לנו לילדייך שנוכל להניח פרח על קברך.

הרוח של אושביץ פיזרה את אפרך היקר יחד עם אפרם של מאות אלף אמהות, אבות, אחים ואחיות, בעלים נשים וילדים. יהיה זה לחרפה נצחית לכל אלה אשר הביטו בסיפוק ובפנים רחמניות כביכול, וראו במעשה זה גאווה ותהלה למדה המאה העשרים.

עוד נקום לתחיה!

למזכרת ולתהלת נצח לאמנו אלמנתו של הנריק מולנר

ילידת **פאני מוסקוביץ**

רצחו אותה בגיל 84 באחד מתאי הגזים בשלישי לחדש יוני בשנת 1944 ושרפו את גופה באחת המשרפות הרבות באושביץ.

מתאבלים אותה לנצח בתודה לגורל, אשר במקרה נותרנו בחיים.

ילדיה, כלותיה, חתנה ונכדיה

סאטמארנעמעטי ביום ראשון לחדש מאי בשנת 1945

דברי קדימה

בידי שנשארה משותקת רועד העט כשאני כותבת את המלה: „**אני חיה**״.

יודעים אתם מה משמעות צמד מלים זה? יכול להרגיש את פירוש שתי המלים, רק מי שהיה כל כך קרוב למות כמוני. אני אשר הרגשתי מקרוב את נשימתו של מלאך־המות. את מי שרצו כבר לקבור, וזאת הייתי אני.

„**אני חיה**״. והנה שוב הגיע החדש מאי. כבר נפתחו פרחי האורגונה ואני מרגישה את ריחם. אביב היה אז — אבל לא הרגשתיו. נפתחו פרחי האורגונה, אבל נדמו לעיני כשחורים. הם נתנו את ריחם ואני פניתי להם עורף. מי היה יכול ליהנות בגיטו — מהאביב?

השנאה, ההשפלות בים הדמעות. למי היה אפשר לראות את פאר השיחים של האורגונה?

עינים לא היו לנו לראות את היופי. אפינו הריחו את ריח השיפלות, את צחנת הפשע והרשע. פינו שכח לחייך, לבינו נשבר.

וכעת אני שוב חיה!!!

אני יכולה ליהנות מהאביב החדש — בגלל שאני עדיין מחכה. אני עדיין מקוה שיקירי יחזרו. עוד נתראה ונרפא את הפצעים הכאובים.

אבל אם לא יבואו הביתה? אם אני מחכה סתם ואין כבר תקוה.

אז לעולם לא יהיה כבר אביב, ורק על קברי מעל ללבי השבור יפרחו פרחי האורגונה בצבע הלילה.

סאטמאר, יום ראשון לחדש מאי 1945

חציו השני של פרק 22

בשלישי באפריל 1945 נכנסה הרכבת שלי לסאטמאר. לחצתי את ידי על לבי, חשבתי שהוא קופץ ממקומו מרוב שמחה? מיגון? לא ידעתי. מי יודע למה ומדוע? כיצד תקבל אותי עיר מולדתי אשר התכחשה אלי וגרשה אותי.

מלאה ספקות שונות הגעתי למעון המגורשים בסאטמאר. באיזו שמחה קבלו אותי שם. ארוחת בקר ומי רחצה חמים חיכו לחוזרים. רק מספר מועט חזרו בינתיים הביתה — הייתי בין הראשונים. אבל מי יודע כמה חדשים יהיה עוד צורך להחזיק במעון נעים ונהדר זה? עד שכל אלה אשר נותרו בחיים יחזרו.

אחרי קבלת פנים מרעננת זו יצאתי לסיור בעיר. תחנת הרכבת המופצצת שכבה בעפר. בין הבתים ההרוסים הרבים גיליתי בשמחה ובהפתעה כי ביתינו היה אמנם פגוע במקצת — אבל עומד.

ופתאום מי זאת אשר רצה לקראתי? חברתי היקרה גיזי אשר בימים הקשים והנוראים ממש הקריבה את עצמה למענינו. בבכי ובצחוק התנשקנו והביאה אותי לביתה אשר הוא ביתי עד היום הזה, ככה שאפילו דקה אחת לא הרגשתי

את עצמי כה מבודדת ממה שרעדתי כל כך משך כל הדרך הביתה. השם ישלם לה עבור כל הטובה.

משפחתי אשר גרה ברומניה ולמזלם נותרו בחיים מהרו ורצו אלי. עד כמה היינו מאושרים להיות שוב יחד עם משפחתי מאז אשר בתי היקרה נאבדה ממני והייתי נודדת בארצות זרות ובין אנשים זרים. אוי! כמה פעמים תקף אותי הרגש שהנני לבדי. עד כמה היה נורא להרגיש שאינני שייכת למישהו.

פרק 23 (האחרון)

הגעתי לסוף חוויותי.

זה כמה שבועות שהנני בבית ואני מנסה לבנות את חיינו על החורבות, את הכן החדש שלנו. יגיעו בעזרת השם יקירי הביתה, יחכה להם בית חם. ונשתדל יחד לשכוח את הזוועות שעברו עלינו — ונרפא אחד לשני את פצעיו.

ב־31 במאי יום השנה למשלוח האחרון שעזב את העיר, ערכו היהודים שהיו כבר בבית טקס אבל. אנשים צעירים אשר נמלטו ממחנות עבודה ומהזוועות באושביץ. נערות צעירות אשר עברה עליהן שנת סבל איומה ויסורים, אלה מייצגים כיום את הקהילה היהודית בסאטמאר, עליהם מצטרפים מספר מעט של אנשים ונשים מבוגרים אשר ניצלו אך ורק בנס.

הקומץ היהודי הזה ערך טכס אבל בבית הכנסת. נשמעה תפלת הזכרה קורעת לבבות לחללים. הבכי והצעקות הרעידו את כותלי בית הכנסת.

הלא היה זה שיר המות של אלפים ורבבות רבים, לאלה אשר שרפו אותם, לאלה אשר הרגו אותם, לכל אלה אשר קברו אותם ללא שירה ותפלה. ולכל אלה אשר בכלל לא הובאו לקבורה. אלה שנשארו בצדי הדרכים לטרף לחיות וצפרים.

כל אחד היה שרוי באבל כבד. כל אחד בכה וספד, כי המתים רבים היו. רבים נותרו לבד ממשפחות דגולות, ועוד יותר משפחות שהושמדו כליל ומהם לא נותר שריד. לא נותר מי שיבכה אותם.

אין הורים ואין ילדים. אין בנים או בנות לחוזרים. לא נותר לנו אלא לבכות ולהתיפח כדי להקל על הלב.

אחר כך צעדנו לאורך הגיטו — המקום בו סבלנו הרבה כל כך.

רוב הבתים נמצאים במצב הרס וזה אולי טוב כך — אות הקלון של המאה העשרים. הזכרונות המרים בין כה וכה לא ישכחו מלבינו.

הרחובות שהיו לפני שנה כה מלאי אדם־חיים, כעת הם ריקים ומפחידים. הבתים אשר היו כה צפופים אשתקד — מספרים על חיים מלאי סבל ויסורים וזוועות.

לאן נעלמו כל אלה?

היכן הילדים עם החיוך על פניהם? הילדים אשר המתיקו את החיים המרים.

זקנינו — אשר שמרנו על צעדיהם. האמהות הצעירות הזוהרות הקדושות אשר הקריבו את עצמן למען תינוקיהן.

היכן כל אלה אשר נהרגו בגלל שגעונו של אדם מטורף אחד?

מי אחראי לכל זה?

מי ימלא את החסר? ומי ירפא את לבינו הפצוע?

השם! אולי?

יצאנו גם לבית הקברות לבכות על יגונינו על קברי קרובינו יקירינו אשר ה' ברוב רחמיו וחסדיו גזר עליהם למצוא את מנוחתם הנצחית במקום אשר חיו, אהבו, סבלו, ואת עפרותיהם לא פזרה וטאטאה רוח האביב על שדות אושביץ.

יישאר כל זה לאות קלון — לבושה ולחרפה נצחית לכל אלה אשר זדו וגרמו לכך — וליגון עולמי לאלה אשר נותרו בחיים, ולא ישכחו כל עוד אשר נשמתם בהם.

סוף

הערת העורך:

כותבת הספר „מדוע" היתה רעיתו של זולטן הגדוש מנהל מפעל עצים בע"מ בביקסאד. כותב שורות אלו בילה אתו במחנה משך חדשים. אחרי השחרור יצאנו בעת ובעונה אחת לדרך הביתה. אחרי הליכה של מספר ימים חלה הגדוש ונפטר בבית חולים אחד בקרבת אולמיץ (צ'כיה).

לפנייתה של הגב' הגדוש אלי באמצעות מכתב מדרום אמריקה, העדותי על פטירת בעלה בפני הרבנות הראשית בצפת.

הדוד שטרן נשאר רעב

הדוד המבוגר של הסאטמרים זוכר עוד היטב את ר' יוסף שטרן (אביו של הסופר הנודע אילש קציר המנוח) ז"ל אשר נפטר בשנות ה־30. ר' יוסף שטרן היה בין טובי חכמי סאטמאר. כל יום רביעי (יום השוק השבועי בסאטמאר) נראה כשהוא מוכר כלי זכוכית ואמאיל מול הבית הלבן. בנוסף לכך היה „ראש דגל" של החברה קדישא כמנהל טקסי

הלויות. סימן הכר בולט היה ידו המשותקת. אבל למרות נכותו זו היה מסוגל לדייק, למדוד, לחתוך ולסדר את השמשות אל החלונות והמסגרות.

מפי ר׳ יוסף שמעתי את הסיפור דלקמן: ואני ספרתי אותו לבנו אילש קציר באחת האזכרות.

הייתי תלמיד בישיבתו של הרב מנדלבוים זצ״ל. יום אחד לפני הצהרים נכנסתי לדירתו של הרבי אשר ברחוב ווארדומב. הרבי ישב בראש השלחן למאחוריו עמדה אשתו הרבנית, ואני עמדתי מולם. על השולחן היה מונח בקבוק משקה ועל ידו צלחת ובה כמה חתיכות עוגות.

תוך כדי דיבור כיבד אותי הרבי ואמר: נו יוסל תאמר ברכה והצביע לעבר הבקבוק והצלחת. אני הושטתי את ידי ליהנות מן הכיבוד (הייתי רעב). פתאום נענעה הרבנית את ראשה כאילו אומרת: לא!

אני החזרתי את ידי בבהלה ולא הבנתי את פשר הדבר אשר היה מאד מוזר בעיני, והמשכתי את שיחתי עם הרבי. בינתים כיבד אותי הרבי בפעם השניה. אני שוב הושטתי את ידי והנה הרבנית שוב ניענעה את ראשה, ידי חזרה בשנית.

הרבי לא ידע מה קרה והעיר בקול: נו יוסל מדוע אתה לא אוכל? כמה פעמים צריך אני לכבד אותך לאכול? אני הושטתי את ידי הרועדת מפחד לעבר הדברים הטובים ושוב אותן התנועות של הרבנית מנעו ממני לאכול. לצערי הרב נפרדתי מהרב והרבנית ויצאתי החוצה רעב ומאוכזב.

זמן רב אחר כך נודע לי שהרבנית סובלת מעצבנות בראשה וזו היתה דרכה לנענע את ראשה, ורבים (גם אני) חשבו שבזה היא מביעה את רצונה: לא!

אבדן התמונות שצולמו בטקס האזכרה בסאטמאר בשנת תש״ו

מעשה פשע עשה זה אשר לקח ללא כל זכות את התמונות הנ״ל בטקס האזכרה לקדושי עירנו שהתקיים בבית הכנסת בשכונת מונטיפיורי בשנת תשי״א. במעשה זה גרם נזק רב לספר הזכרון שלנו, כי גזל מאתנו מסמכים יקרי ערך אשר אין להם תמורה.

הדבר היה בטקס האבל שהתקיים בחדש סיון תש״ו בסאטמאר במקום הגיטו לשעבר ברחוב באטהורי בהשתתפותו של כב׳ רבה הראשי של יהודי רומניה דאז, הרב אלכסנדר שפרן. בטקס צולמו כל הפרטים כ־15 תמונות היו לי אשר הראו את רחוב באטהורי המופצץ ברובו, את במת הכבוד שעליה ישבו נציגי השלטון המחוזי, העירוני, הצבא והדתות השונות, רבנים, ראשי הקהילה וה־צ.ד.א. הנואמים והמקהלה, תהלוכת האבל אשר בראשה צעדה תזמורת הצבא, כיתת כבוד של הצבא, נושאי הארון (בו סבוני ה־ר.י.ף.) עטוף בשחורים, והנחת זר ע״י הרב שפרן וכותב שורות אלו על קברי גבורי המלחמה בככר המרכזית, הלווית סבוני ה־ר.י.ף. וקבורתם בבית העלמין, דרשת הרב שפרן בבית המדרש חברה משניות, נסיעת הרב שפרן בלווית ראש הקהילה ר׳ אלכסנדר פריינד ז״ל.

את שורת התמונות הנ״ל הדבקתי על לוח בריסטול לבן בגודל 70/100 (בתוספת כ־10 תמונות אשר צולמו בטקס האבל בנאדי־באניה). על התמונות שמרתי כארבע שנים עד עליתי ארצה והבאתי אותן אתי.

בשנת תשי״א הבאתי את התמונות לטקס האזכרה הראשון שלנו שהתקיים בתל אביב. התמונות עשו רושם רב בקרב המשתתפים ועברו מיד ליד. מי חשב (ולכל הפחות אני) שיהיה ביניו מישהו אשר ברגע מתאים יקפל וישלשל אותן לכיסו? חבל — חבל מאוד. חכיתי וקיויתי מאותו איש אולי — אולי, משך מגבית הספר יחזור בתשובה וישלח לי את התמונות בעילום שם. אבל לא כך עשה. ישפוט כל אחד מביניכם קוראי היקרים כל אחד לפי טעמו.

דברי נעילה של העורך

זהו-זה. הגעתי לתחנה הסופית של עבודתי. זהו ספר הזכרון של יהודי סאטמאר.

קוראי היקרים! קיימתי מה שהטלתם עלי. בעזרת השם אני מתכבד להושיט לכם את הספר בו תמצאו את אלה אשר היו לך אי פעם יקרים מכל. פתח אותו קוראי היקר. טייל בו כחפצך ברחובות סאטמאר המוכרים לך. תמצא בו את מכיריך, את בתי הכנסת, את המכולת, את חנות המודה, את הטיילת, את בית הספר, את הקולנוע, את מגרש הספורט ועוד. את כל אשר אתה לא יכול ולא רוצה לשכוח.

שים את הספר בביתך במקום בולט, שיהיה תמיד לנגד עיניך. פתח אותו ותראה בו את אמך ואת אביך, את אחיך ואת אחיותיך, את בן או בת זוגך ואת ילדיך. תביט בו באמונה כשכואב לך משהו, קח אותו בידך כאשר שמחה בחלקך, אבל תמיד בשמו של הקב״ה על שפתיך. תראה: כאבך ויגונך יפחתו, שמחתך תרבה. ישמש לך הספר כנחש-הנחשת במדבר בו הביטו אבותינו — וחיו.

קוראי היקר!

דרך עריכת הספר לא היתה קלה. לא היתה „סוגה בשושנים". הרבה נתקלתי בדרך זו. לא פעם עמדתי לפני התמוטטות. אבל אחזתי בידו של הקב״ה המושטת אלי והמשכתי בדרכי.

נפלו בחלקי גם אכזבות ואנחות. לא פחות בקורות שמעתי. העמידו בפני תביעות, למחוק את זה ואת זו מהספר. היו מקרים שקבלתי את הבקורת, אבל לא תמיד. כי את ה„אמת" לא יכולתי להכחיש.

שאפתי בילדותי את אוירה של נאדי-באניה, שם למדתי לאהוב את השם ולבטוח בו ולהאמין „באנשי אמת". בדרך דומה המשכתי בסאטמאר ואח״כ בארץ הקודש, ובדרך זו אמשיך עד נשימתי האחרונה.

למרות הכל, בכל אהבת נפשי אני מושיט את הספר גם לאלה אשר בקרו את עבודתי לא ב„כי טוב".

כפי שציינתי כבר בהתחלת הספר, יהיו טעויות, שגיאות ואי דיוקים. לא נולדתי כסופר וכעורך. לא אבי ולא סבי היו סופרים ועורכים.

קבל מידי את הספר באותה ידידות בה אני מוסר לך אותו. ואם תקרא בו, עשה את זה ברגש דומה לשלי, כאשר כתבתי את שמות אביך ואמך. כשהסתכלתי בפניהם כשהופיעו בדמיון נגד עיני.

כמו האיכר כשהוא זורע את זרעו באדמה הפוריה ברגש של קדושה ותקוה טובה. כמוהו זרעתי את הזרע — האותיות בשטח הקודש. האותיות הכו שורש, מהשורשים נוצרו מלים, מהמלים הסתדו שורות, ומהשורות נבנו זכרונות.

זכרונות.

זכרונות נעימים וזכרונות מלאי כאב.

זכרונות הכוללים בתוכם את אלה — את אותם שהיו פעם שלך — שלנו ושלי.

זכור! מלמדים אותנו כתבי הקודש.
מכתבי הקודש שאבתי גם אני את שמו של ספרנו.

זכור!
גם אתה קוראי היקר.

שלכם באהבה ובידידות
נפתלי שטרן

זכור את סאטמאר!

הבעת תודה

ברכות שמים מעל ותודתי האישית שלוחה בזה לכל אלה אשר עזרו לי בעבודות האדמיניסטרטיביות של ספר הזכרון. לא חסכו על כוחם וזמנם, למעלה משלש שנים ולעתים קרובות השתתפו בישיבות, ובזה יצרו את הצלחת הוצאת הספר.

לתלמידתי **חנה בש-קלמר** (אנצי) אשר עסקה בהתכתבות חוץ ויצרה קשר עם הסאטמארים. וחוץ מזה הצליחה בגיוס תרומות.

לגב' ד״ר **דוידוביץ רחל-רוז׳שי רוזנברג** אשר כחברה בועדת הבקורת של הספר עשתה רבות ללא ליאות ועם כוח רוצנה הצליחה להשפיע גם על אחרים לטובת הספר.

חבל שעזרה יקרת ערך כזו לא מצאנו לפחות שנה קודם לכן.

ל**יעקב ווילינגר** אשר עודד אותי, תמך בי ועמד לצדי משך כל החודשים הארוכים של עבודתי. יישר כוחך יעקב יואל.

ל**משה יהודה יערי** (מישי וולדמן) ז״ל עבור עיסוקו המומחית בעניני הכספים ולא פחות עבור עצותיו המועילות. לצערי תודתי זו כבר לא תמצא אותו בין החיים, הוא נפטר באופן פתאומי כה טראגי לדאבונינו העמוק של כולנו. מישי שלנו! תנוח בשלום באדמת הקודש אשר פעלת רבות למענה ואשר כה אהבתה. (ראה מודעת האבל במזכרות המשפחתיות).

ל**יוסף לאסלו** אשר נכנס לענינים בכל רצונו ובכל מאודו למען הצלחת הספר. חבל שלא ידענו איזה ערך של אוצר טמון בתוכו. ולבתו החננית **דפנה** אשר תחביבה עיבוד ופיתוח תמונות. עזרה לנו הרבה בעיבוד התמונות.

ל**שלמה לנדאו** אשר לא חסך זמן ועמל לנסוע לעתים קרובות מירושלים להשתתף בישיבותינו. עצותיו המומחיות עזרו לנו בהרבה. היה בין ראשוני התורמים ביד רחבה ועזר בזה להוצאת ספרנו.

לכבוד הרה״ג רבי **לוי יצחק מילר** שליט״א (בקרית אתא — בעבר רבה הראשי טמשבר — עיר יוסף), אשר בדק את הכתיב ההונגרי וסגנונו. ברצון טוב עשה לנו עבודה זו ודחה כל תמורת תשלום.

ל**יהודה פריד** (יידו) אשר עשה שרות מועיל ברכישת חומר ותמונות לספר. עצותיו הפקחיות והמועילות הזיזו בהרבה קדימה את מהלך העבודה. מילא תפקיד ממש כשגריר במציאת קשר עם הסאטמארים בחו״ל, והשיג תוצאות טובות למען הוצאת הספר.

לשר החוץ של הועד **יעקב פרקש** (יענצי) עבור החומר יקר הערך ואשר העיר את תשומת לבם של הסאטמא־רים בחו״ל למען הצלחת הוצאת ספרנו. לא היה לו קל לנסוע לעתים קרובות מקרית מוצקין לתל אביב להשתתף בישיבות.

ל**משה נויפלד** ול**שמעון רוזנברג** עבור הציורים האומנותיים המקשטים את ספרנו.

ל**שרה ב׳ שפיצר-פירי שפיגל** אשר לה החלק הארי בהכנת הספר. למרות שהצטרפה מאוחר למלאכת הקודש. הצעותיה ואופן דרכיה עשו את שלהן. **הגב׳ שפיצר והספר הן מקשה אחת.** בלי שפיגל פירי לא היה הספר יוצא. לא חסה על עצמה להשיג ממש את מטרת חייה שספר הזכרון לקדושי סאטמאר יופיע. כחצי מהוצאות הספר ריכזה היא. ובזה רשמה את שמה בתולדות הספר. (כתבתי את הנ״ל בלי להתחשב עם צניעותה של הגב׳ שפיצר — ואתה הסליחה).

לרעיתי **פראדי-אילונקה פישר** (ילידת סאטמאר), עבור עזרתה הרבה בהעלת הזכרונות. שאלה: האם הייתי מסוגל לכתוב את השורה הארוכה של „זכרונות משפחתיות״ בלעדה?

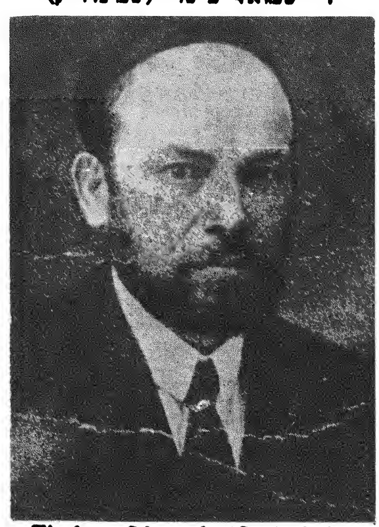
ולבני היקרים **חיים** ו**אברהם שלמה** נ״י (שניהם ילידי סאטמאר), אשר בקרו את הכתיב והסגנון העברי של הספר.

תודתי המיוחדת לחברי ועדת ספר הזכרון (סניף באמריקה: **אברהם אפרים** ו**יעקב** (מוניי), **אלפנט איצו**, **בראון יוליוס** ו**איווה גרין — בליער** אשר עם פעולת המגבית בארה״ב איפשרו לא רק את הופעת הספר, אלא גם את הוצאתו במספר עותקים גבוה יותר מהמתוכנן. השיגו תוצאות מועילות גם באיסוף הפרטים. זכות קדושינו תעמוד להם ולנו לפני כסא כבודו של אדון כל.

עורך הספר

תוכן הענינים

ר׳ שמואל פישר (שמינדריק)

Fischer Sámuel (Smindrik)

לילדי משפחת פישר.

תמונת אביכם היקר לא הוכנסה לשורת המזכרות המשפחתיות כתוצאה מטעות טכנית אשר לא היתה תלויה בי. אני משתדל לתקן את הטעות ולהכניסה במקום זה. נא לקבל את הדבר בהבנה ואתכם הסליחה.
עורך הספר

A FISCHER CSALÁD GYERMEKEIHEZ

Drága Édesapátok fényképe rajtam kivülálló technikai okokból kimaradt a családi megemlékezések sorából. Igyekszem a tévedést pótolni és itt elhelyezni. Remélem ezzel elnyerem elnézéseteket.

Az Emlékkönyv szerzője

TARTALOMJEGYZÉK

STEINMETZ IZIDOR (EZRA). Lakott a Batthányi utcában. Nemesszivü ember, akinek sugárzó orcái elárulták szivének tartalmát. Évekig gondnoka volt a Chevra-Kadisának. Ismert volt arról, hogy hüen teljesitette a "Pidjon Svujim" (foglyok kiszabaditása) micváját. Tragikus hirtelenséggel halt meg Bukarestben 1932-ben. Ezrek kisérték utolsó nyugvóhelyére a szatmári temetőbe. Felesége Eszter 1981-ben halt meg Cholonban jó öregségben. Gyermekei — Béla az Izráeli Hadsereg kapitánya 1982-halt meg Cholonban. Margit Tel-Avivban halt meg. Sanyi és Gyöngyi egészségi okokból visszatértek Romániába, ahol mindketten meghaltak. Emléküket kegyelettel örzi leányuk Kleinné Loli Givátájimban.

שטיינמץ עזרא (איזידור): היה גר ברחוב באטהאני. אדם יקר רוח אשר פניו המאירות העידו על טוב לבו. שימש שנים כגבאי ד„חברה קדישא". היה ידוע כמקיים בשלימות מצות „פדיון שבויים". נפטר באופן פתאומי־טרגי בבוקרשט בשנת תרצ"ב. אלפים ליוו אותו למנוחתו האחרונה בבית הקברות בסאטמאר. רעיתו אסתר נפטרה בשיבה טובה בחולון ח' כסלו תשמ"א. ילדיו: אברהם ברוך (בילה) סרן בצה"ל נפטר בחולון בשנת תשמ"ב, בתם שרה בילה (מרגיט) נפטרה בתל אביב. בנם ובתם שאני וג'ונג'י חזרו לרומניה מסיבה בריאותית ושם נפטרו שניהם. את זכרם שומרת באהבה בתם לאה (לולי) קליין בגבעתים.

A SZERKESZTŐ ZÁRÓSZAVA

Zehu-ze ! Ez az, magyar forditásban. Elérkeztem munkám végállomásához.

Ez lenne a szatmáriak Emlékkönyve.

Megbizatásomnak eleget tettem. A Teremtő segitségével ime átnyújtom Neked drága olvasóm e könyvet, melyben találkozol majd azokkal, akik valaha oly sokat jelentettek számodra. Nyisd ki a könyvet, sétálhatsz benne tetszésed szerint Szatmár utcáin. Meglelheted benne drágáidat, a templomokat, a füszerest, a divatáruházat, a korzót, az iskolát, a mozit, a sportpályát stb. Mindazt, amit jól ismersz, amit nem tudsz és nem akarsz elfelejteni.

Tedd a könyvet olyan helyre házadban, hogy mindég szemeid előtt legyen. Nyisd ki. Meglátod benne Anyádat, Apádat, testvéreidet, hitvesedet, gyermekeidet. Tekints reá bizalommal ha valamid fáj. Vedd kézbe, ha örömben van részed, de mindég a Teremtő nevével ajkaidon. Meglásd: Bánatod csökkenni, örömöd pedig fokozódni fog. Szolgáljon részedre, mint a pusztabeli rézkigyó, melyre ha őseink feltekintettek, életet jelentett nekik

Drága Olvasóm !

Nem volt könnyü a szerkesztés útja. Nem volt rózsákkal kirakva. Sokat botladoztam, néha majdnem elvágódtam. De megfogództam a Teremtő felém nyújtott kezében és haladtam tovább.

Nem kevés bánatban és csalódásban volt részem.

Nem kevés gúnyos kritikát hallottam. Követelésekkel állottak elő, hogy ezt meg azt töröljem a könyvből, mert már nem felelnek meg a mai nemzedéknek. Volt amikor hallgattam a "Szép szóra". De az "IGAZAT" nem voltam képes senki kedvéért letagadni és visszavonni. Nagybánya levegőjét szivtam, ott tanultam meg I-ben bizni és hinni az "Igaz Emberekben". Igy folytattam Szatmáron, igy a Szentföldön és igy folytatom utolsó leheletemig.

Mindazonáltal lelkem szeretetével nyújtom át a könyvet azoknak is, akik nem a legjobban vélekedtek munkámról.

Mint a könyv elején már megirtam. Lesznek hibák, tévedések és hiányosságok benne. Nem születtem irónak — szerkesztőnek. Apám meg nagyapám sem voltak azok. Fogadd tőlem kedvesen, amilyennel én ezt Neked átnyújtom. Ha pedig olvasod, tedd azt hasonló tiszta érzelmekkel, amit én éreztem, amikor leirtam Apád és Anyád neveit és orcáikba néztem, amikor lelki szemeim előtt megjelentek.

Olyan szent és reményteljes érzelmekkel, mint a paraszt, amikor magvát elveti a termőföldbe, úgy vetettem én könyvem minden magvát — betüit a szent talajba. A betük gyökeret vertek — megfoggantak, melyekből szavak fakadtak, a szavakból sorok nőttek, a sorokból emlékek épültek.

EMLÉKEK.

Szépmultu — szomoru EMLÉKEK.

Magukba foglalják mindazt — mindazokat, melyeket Magatoknak — magunkénak mondhattunk.

EMLÉKEZZ ! Tanit bennünket a szentirás.

A Szentirásból meritettem én is könyvünk cimét.

EMLÉKEZZ.

Te is drága olvasóm.

EMLÉKEZZ SZATMÁRRA !

A Tiétek szeretettel

Náftáli Stern

Klein Ezra
Klein Ferdinand (Tuli) Petách Tikva
Klein Károly
Klein — Carmeli Gabi Petách Tikva
Klein Zoltán New-York
Kollmanné — Katz Vera Wien
Kozlowskiné — Preisler Emma Tel-Aviv
Krémerné Friedman Málká Givát Smuél
Krausz Lulu Sweden
Kwartler Jákov
Lampelné — Illés Mirjám Tel-Aviv
Landau Slomo Jerusolájim
László Jóska Rámát Gán
Lázár Eliezer Tel-Aviv
Lebovits Dávid (Dugyu) Tel-Aviv
Lebovits Sámuel gyermekei New-York
Levendel Pintyu Frankfurt
Lewin Judit Petách Tikva
Lichtmanné — Teitelbaum Bébi Tel-Aviv
Dr. Majerné — Jakabovits Helén Tel-Aviv
Májer Jenő (Kuli) Haifa
Mermelstein Joszéf Askalon
Moldován Ernest
Moskovits A. Jiszráél Los Angeles
Mózes Károly rokonai Rison Lecijon
Müller Eliezer Kvucát Schiller
Neuman H. Irén
Neuman Sári New-York
Ordentlich Gyula Los Angeles
Perlsteinné — Wald Sári New-York
Primenthál Flora
Present Rose
Primo Isabella Urugvai (szül. Mátrai)
Pollacsek Joszéf Rámát Aviv
Pollak Jichok Náháriá
Pollak Leibi Antwerpen
Rapaport Leib Tel-Aviv
Riederman A. New-York
Riederman Herman New-York
Rosenfeld Eliezer (Loránt) Tel-Aviv
Rosenfeld Majsi New-York
Rosenberg Ábrahám (Bucsi) Tel-Aviv
Rosenberg Leslie New-York
Rosenberg Lajos (Árje Leib) U.S.A.
Sámuel Margaretta Bát Jám
Slomovits Eliezer New-York
Schönberger Gábor New-York
Schwartz Icu Wencouwer
Schwartz Herman családja New-York
Schwartz Cvi Dov Bné-Brák
Schwartz Kálmán Askelon
Schwartz Zoltán Los Angeles
Solovitz Szerén
Spiegel Buli Antwerpen
Spiegel Icu z"l és neje Aliz Antwerpen
Spiegel Heci Antwerpen
Spitzerné — Spiegel Piri Tel-Aviv
Spiegel Sámuel gyermekei (Adlerék)
Stauberné — Moskovits Nelli Tel-Aviv
Stein Dávid Jerusolájim
Sternberg Joszéf Haifa
Taubné — Haasenfeld Málká Tel-Aviv
Toren Amnon (Friedman Ernő) Tel-Aviv
Werdesné — Fischer Irén (Reisi) New-York
Wachtel Joszéf
Wald Cvi Bné-Brák
Wiesel Smuél Tel-Aviv
Willinger Cvi Tel-Aviv
Willinger Jákov Tel-Aviv
Willinger Joszéf Argentina
Willinger Smuél Tel-Aviv
Weisz Ibi
Weisz Irén Nevé Ofaka
Weiszné — Gúth Stefi Toronto
Weiszné — Klein Judit Rámát Gán
Weiszné — Waldman Paula
Wertheimer Tibor Cfát
Weisz Sie Bné-Brák
Zafir Dionis Wien
Zimmermanné — Jakab Helén Rámát Gán

NÉVSOR

AZON SZATMARIÁKRÓL, AKIK ELŐRE BEFIZETTEK AZ EMLÉKKÖNYV KIADÁSAIRA

Ábrahám Efraim (Feri) New-York
Ábrahám Jákov (Munyi) New-York
Aluf Ibi
Arieli Sálom és Mose Tel-Aviv
Ázár Ásér
Bar-Eli Zélig Cholon
Baschné — Kalmár Cháná (Anci) Rámát Gán
Benedekné — Borgida Vera Tel-Aviv
Ben-Jákov Méir Tel-Cháj
Bernát Miki New-York
Berkó Eugen (Majsi) New-York
Berkovits Zeév Bné-Brák
Blasz Tibor Haifa
Borgida Gábor Páris
Braun Feri z"l Akkó
Brecher Jesáje Haifa
Braun Gyula New-York
Boros Éva Kalifornia
Dr. Dávidovitané — Rosenberg Rózsi Tel-Aviv
Elefánt Anna
Elefánt Icu New-York
Elefánt Tibi
Farkas Jákov (Jenci) Kirját Mockin
Farkas Kálmán Haifa
Feldman Fischel Bné-Brák
Ferber Jehuda (Zoli) Givát Smuél
Feuer Bumi Haifa
Feuerstein Lipi
Fisch Márton Jerusolájim
Fischer — Junger Ibi New-York
Fisch Sándor New-York
Fischer Szendi Nocrát Ilit
Fischer Ávrum New-York
Freiman Lisu Rámát Jószef
Freiman Dumi Bné-Brák
Freiman Szendi Bné-Brák
Freiman Jidu Bné-Brák
Fried Adalbert (Bulu) New-York
Fried Jehuda (Jidu) Tel-Aviv
Friedlerné — Guth Rózsi Bné-Brák
Friedman Eliezer Dávid Bné-Brak
Friedman Jenő Petách Tikva
Friedman Joszéf
Friedman Lajos (Lajcsi) Bné-Brák
Friedman Lajos New-York
Friedman Sándor Askelon
Frisch Márton Jerusolájim
Fruchter Fisi, Marci és Gitta Haifa
Fruchterné — Moskovits Ella
Fuchs Dezső
Fülöp Burech Bné-Brák
Gábelné — Engel Stefi New-York
Glück Jakab New-York
Goldberger Jiszráél Nir Gálim
Goldberger Slomo Tel-Aviv
Goldstein Asér Zélig Petách Tikva
Goldstein Jichok Wien
Greenné — Bleier Éva New-York
Grosz Bumi Miami Beach
Grosz Izsó New-York
Grosz Feri Antwerpen
Grosz Méir (Homok)
Grosinger Nicolaus U.S.A.
Grünbergerné — Joszkovits Rózsi New-York
Grünberger Herman (Szróli) München
Grünberger testvérek New-York
Grünfeld Alex New-York
Grünfeld Miklós Wencouwer
Guth Alfréd (Frici) Givátájim
Herschkovits Ávrahám Montreal
Hirschhorn Mordecháj Herzlia
Holics Ávrahám (Andor) Petách Tikva
Horriner Béla Wien
H. Grosinger Cipora Rechovot
Hirschné Illés Böske Tel-Aviv
Jáári Jehuda z"l Ramat Gan
Jakabovits Dov New-York
Jechezkiéli — Keszler Zoltán Haifa
Jechiéli Ráchel
Johansohn — Nussen Cháná Haifa
KASSIRER IGNÁTZ (Icu) Antwerpen
Kálmán Miklós Askelon
Katz Joszéf Wien
Keszler Lévi Haifa

Temesvár-józsefvárosi főrabbi), aki a magyar részt vizagálta felül. tette ezt jóakarattal, minden ellenszolgáltatás nélkül.

NEUFELD MOSENAK és ROSENBERG SIMONNAK müvészi rajzaikért, melyek nagyban emelik Könyvünk nivóját.

SPITZERNÉ - SPIEGEL SZÁRÁNAK (Piir), akinek oroszlánrésze van a Könyv előkészitésében. Bár későn kapcsolódott be a szent munkába. Tanácsai és módszerei megtették a magukét. SPITZER PIRI ÉS A KÖNYV AZ EGY. Nélküle nem lett volna szatmári Emlékkönyv. Nem kimélt semmit, hogy életcélját a szatmáriak Emlékkönyvének kiadását keresztül vigye. A költségeknek majdnem a felét Ö szerezte meg, és ezzel beirta nevét a Könyv történelmébe. (Megirtam fentieket anélkül, hogy figyelembe vettem volna a PIRI szerénységét. Remélem megbocsájt érte).

WILLINGER JÁKOVNAK, aki melletem állot, búzditot és támogatot a hosszu hónapokig tartó munkálatok idején. "Jisár kocháchá JÁKOV JAJLI".

Feleségemnek FRÁDINAK (szül. FISCHER ILONKA), nagy segitségéért az emlékek felidézésében. Kérdés : Képes lettem volna megirni a családi emlékek hosszu sorát az Ő segitsége nélkül ?

Drága fiaimnak CHÁIM és ÁVRÁHÁM SLOMONAK (Szatmár szülöttei), akik a héber szöveg helyességét vizsgálták felül.

Külön köszönetemet küldöm bizottságunk amerikai tagozatának:

ÁBRAHÁM FERI és MUNYINAK

BRAUN GYULÁNAK és ELEFÁNT ICUNAK.

valamint GREEN — BLEIER ÉVÁNAK

a nálluk levezetett pénzgyüjtő akcióért, melyel elősegitették nemcsak a Könyv kiadását hanem, hogy az nagyobb példányszámban jelenhetet meg.

Mártirjainak szent érdemei legyenek szószólóitok a világ Urának trónusa előtt.

Szeretettel S. N.

HÁLÁS KÖSZÖNET

Szálljon az egek áldása és személyes köszönetem munkatársaim felé, akik segitségemre voltak az Emlékkönyv administrativ előkészitő munkálataiban. Több mint három évig nem kimélve erőt és időt álltak melletem és résztvettek a gyakori üléseken, megteremtve ezzel a Könyv sikeres kiadását.

Tanitványomnak BASCHNÉ — KALMÁR CHÁNÁNAK (Anci), aki felvette a kapcsolatot a külföldön elő szatmáriakkal, azonkivül pénzgyüjtési akciójáért.

DR. DÁVIDOVITSNÉ — ROSENBERG RÁCHELNEK (Rózsi), aki résztvett a Könyvet felüllvizsgáló-bizottság fárasztó munkálataiban. Igyekezet sikeresen másokat is befolyásolni a Könyv érdekében. Kár, hogy ezt a komoly munkaerőt nem kaptuk meg legalább egy évvel előbb.

FRIED JEHUDÁNAK értékes szolgálataiért az anyag és képszerzés terén. Bölcs és hasznos tanácsai nagyban előmozditották a munka menetét. Jidu valóságos követi minőségben képviselte a Könyv érdekeit külföldi testvéreink előtt. A siker nagyrésze az Övé.

FARKAS JÁKOVNAK (Jenci), bizottságunk külügyminiszterének a szerzett értékes anyagért. Jenci felrázta leveleivel a külföldi szatmáriakat. Nem volt Neki könnyü gyakran Kirját-Motzkinból Tel-Avivba utazni, hogy üléseinken résztvegyen.

JÁÁRI JEHUDÁNAK (Waldman Misi z"l) hozzáértő munkájáért a pénzkezelés terén és nem kevésbbé hasznos tanácsaiért. Sajnos, ezen köszönetem már nem találja életben. Thagikus hirtelenséggel hunyt el mindnyájunk mély sajnálatára.

MISIKÉNEK. Pihenj békében azon szent földben, melyért sokat tettél és a melyet oly nagyon szerettél. (Lásd a gyászjelentést a családi megemlékezésekben, héber rész).

LANDAU SLOMONAK, aki nem sajnált időt és fáradságot, hogy Jeruzsálemből eljöjjön gyüléseinkre. Szakértő tanácsai igen hasznosak voltak. Az elsők között voolt, aki bőkezü adományával elinditotta a Könyv kiadását.

LÁSZLÓ JÓSKÁNAK, aki teljes erejével és tudásával feküdt bele a könyv kiadásáért. Kár, hogy nem tudtuk előbb mily értékes szervező erő lakozik benne.

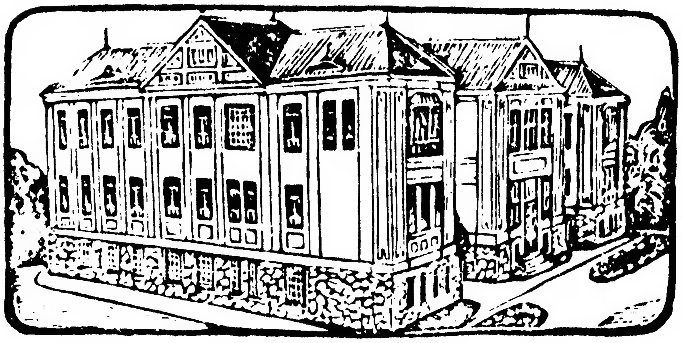
Külön köszönet bájos leányának DÁFNÁNAK a fényképek szakértői (dijtalan) feldolgozásáért.

Főtisztelndő MÜLLER LÉVI JICHOK kirjat-atai főrabbinak (volt

Megjelent a Mult és Jövőben Dr. Stern Mór tollából

ASOCIAŢIUNEA SPITALULUI EVREESC

הסתדרות בית החולים היהודית

ZSIDÓ KÓRHÁZ-EGYESÜLET

MEGNYILT A SATUMAREI (SZATMÁRI) ZSIDÓ KÓRHÁZ

A napokban nyilt meg a szatmári zsidó kórház, amely a betegek számára új reményforrást jelent. A megnyitást megelőző orvosi bemutatáskor a helybeli és vidéki orvosi kar tagjai tömegeben keresték fel a kórházat, hogy azt megismerjék, mielőtt a betegeket oda beutalnák. Az orvosok legnagyobb megelégedésüknek adtak kifejezést, amidőn a ragyogó tisztaságban tündöklő világos, levegős kórtermeken és jól felszerelt, kényelmes betegszobákon, valamint a modernül berendezett műtőterem és a megfelelően felszerelt konyhákon, fürdőszobákon és egyéb helyiségeken mentek keresztül.

A szatmári zsidókórház több mint évtizedes erőfeszítés után jutott el a megvalósulás mostani stádiumába. A több mint évtized előtti alapitást követő pénzgyüjtési és építési tevékenységet, melynek élén csengeri *Mayer* Sándor földbirtokos, mint elnök működött dicséretes buzgósággal, a gazdasági viszonyok rosszabbodásával olyan ellanyhulás követte, hogy már attól kellett tartani, hogy a nyolcmilliós beruházással tető alá hozott hatalmas egyemeletes épületet nem lesz lehetséges rendeltetésének átadni, söt el is vész a zsidó közület számára. Azonban másfél éve a kórházegyesület választmánya reorganizálódott és újból működni kezdett és ernyedetlen, céltudatos munkával az épitkezést befejezte és annak alagsorában és földszintjén a kórházat teljesen berendezte. A 32 ággyal megnyilt kórház azonban máris szüknek bizonyult, miért is a kórházegyesület választmánya az agilis és áldozatkész *Reiter* Mór elnökkel az élén hozzáfogott az emelet berendezéséhez, hogy a kórházi ágyak száma megkettőztessék.

A kórház élén dr. *Fekete* Samu igazgató-főorvos mellett dr. *Lasz* Gyula és dr. *Reich* Izidor osztályvezető és dr. *Mandel* Ferenc rendelő főorvosok és a helybeli orvosi kar számos kitűnősége vállvetett működést fejtenek ki.

A kórházépület 1200 négyszögöles kert közepén van, úgyhogy valósággal szanatóriumnak hat. Ennek köszönhető, hogy máris nagy népszerűségnek örvend és az ország határain túl is érdeklődést kelt azokban a körökben, melyeket valamelyes emlékek fűznek Szatmár városához és vidékéhez. A kórház fejlődése tehát a legszebb auspiciumok közt indul meg.

Dr. S. M.

Kétágyas szoba a szatmári zsidókórházban.

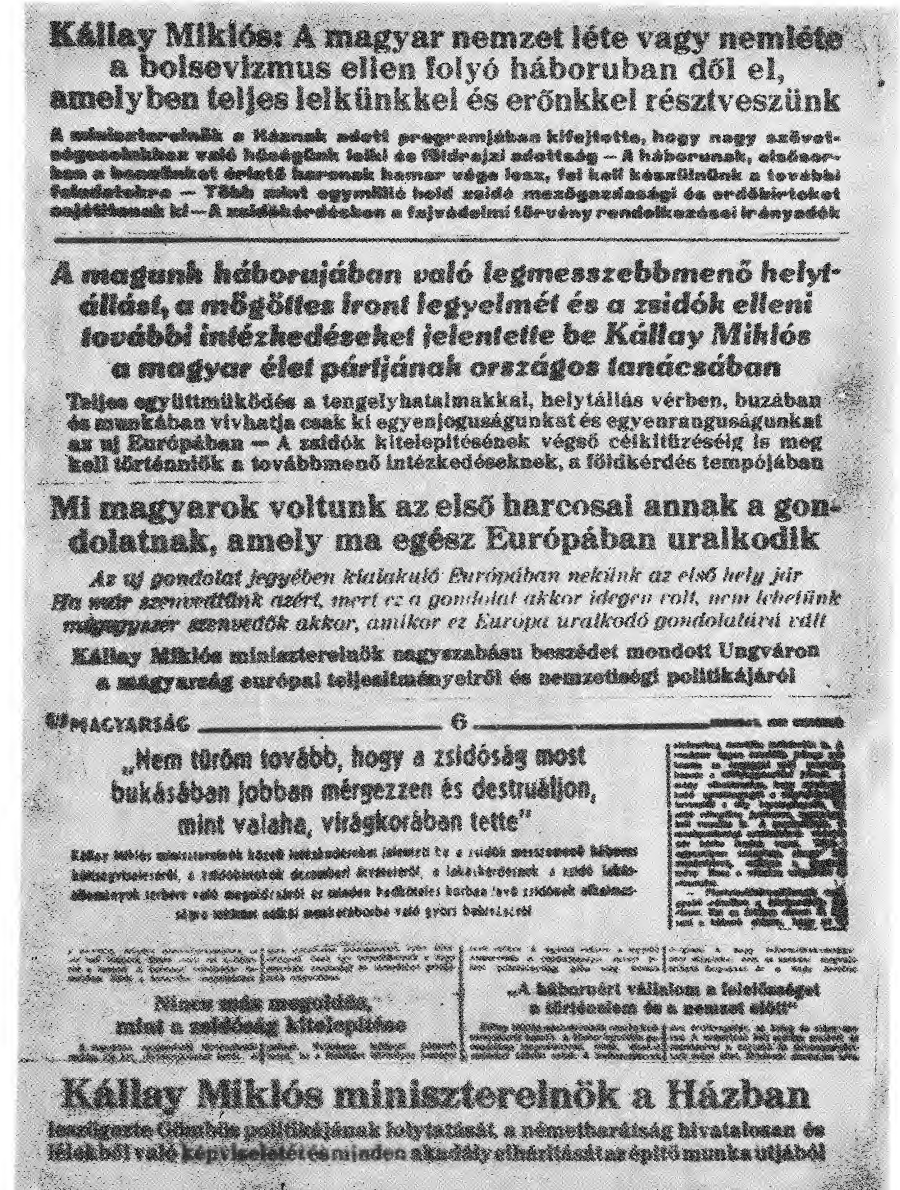
השלמה למזכרת הוכשטט. את זכר נעמי שומרים באהבה אחיה ואחיותיה, אנה, ברטה, משה ואליעזר רוזנפלד.

KIEGÉSZITÉS A HOCHSTADT MEGEMLÉKEZÉSHEZ. Nomika emlékét szeretettel őrzik testvérei Anna, Berta, Majsi és Eliezer (Loránt) Rosenfeld.

Esti Ujság
16
Főszerkesztő: RAJNISS FERENC
Sárga folt!
Az Esti Ujság közli, hogy ki a zsidó és ki a nemzsidó
Vitéz Endre László:
A magyar fajvédelem parancsolja a zsidóság teljes kikapcsolását a magyar életből
Nem a gyűlölet és a könyörtelenség irányítja a rendelkezések megvalósítását

22.3.1944 עמוד מה"עתון הערב" בודפשט

Az "ESTI UJSÁG" 1944 Március 22-i címlapja

Kállay Miklós: A magyar nemzet léte vagy nemléte a bolsevizmus ellen folyó háboruban dől el, amelyben teljes lelkünkkel és erőnkkel résztveszünk

A magunk háborujában való legmesszebbmenő helytállást, a mögöttes front legyelmét és a zsidók elleni további intézkedéseket jelentette be Kállay Miklós a magyar élet pártjának országos tanácsában

Teljes együttműködés a tengelyhatalmakkal, helytállás vérben, buzában és munkában vivhatja csak ki egyenjoguságunkat és egyenranguságunkat az uj Európában — A zsidók kitelepitésének végső célkitüzéséig is meg kell történniök a továbbmenő intézkedéseknek, a földkérdés tempójában

Mi magyarok voltunk az első harcosai annak a gondolatnak, amely ma egész Európában uralkodik

Az uj gondolat jegyében kialakuló Európában nekünk az első hely jár
Ha már szenvedtünk azért, mert ez a gondolat akkor idegen volt, nem lehetünk mégegyszer szenvedők akkor, amikor ez Európa uralkodó gondolatává vált

Kállay Miklós miniszterelnök nagyszabásu beszédet mondott Ungváron a magyarság európai teljesitményeiről és nemzetiségi politikájáról

UJ MAGYARSÁG 6

„Nem tűröm tovább, hogy a zsidóság most bukásában jobban mérgezzen és destruáljon, mint valaha, virágkorában tette"

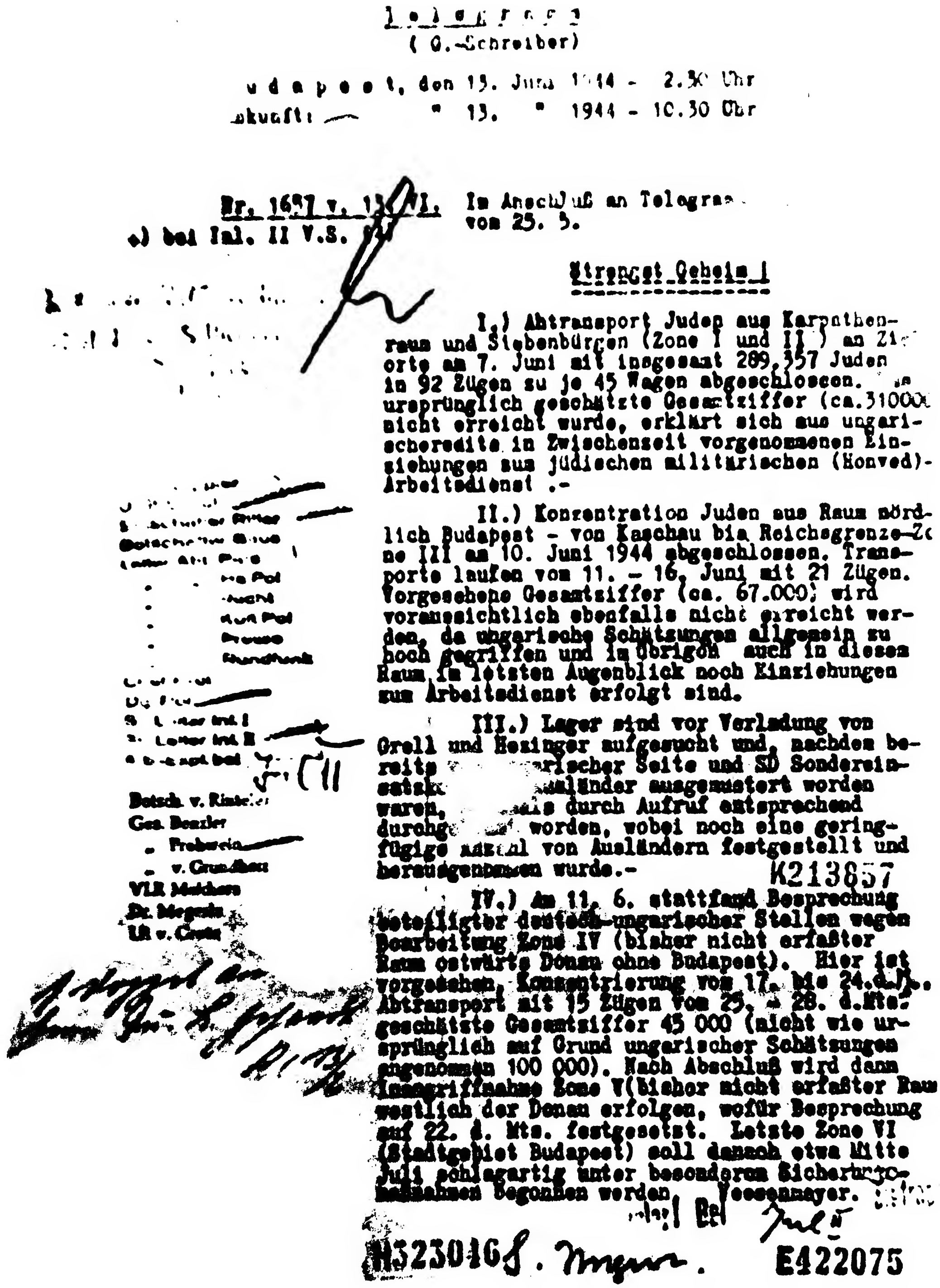
Nincs más megoldás, mint a zsidóság kitelepitése

„A háboruért vállalom a felelősséget a történelem és a nemzet előtt"

Kállay Miklós miniszterelnök a Házban

leszögezte Gömbös politikájának folytatását, a németbarátság hivatalosan és lélekből való képviseletét és minden akadály elhárítását az építő munka utjából

Ministerpräsident Nikolaus Kállay agitiert für den Krieg und gegen die Juden
(Aus „Uj Magyarság" vom 20. März, 21. April, 20. und 24. Okt., 4. Dez. 1942)

Telegramm
(G.-Schreiber)

Budapest, den 13. Juni 1944 - 2.30 Uhr
Ankunft: — " 13. " 1944 - 10.30 Uhr

Nr. 1657 v. 13/VI. Im Anschluß an Telegramm
vom 25. 5.
a) bei Inl. II V.S.

Strengst Geheim !

I.) Abtransport Juden aus Karpathenraum und Siebenbürgen (Zone I und II) an Zielorte am 7. Juni mit insgesamt 289.357 Juden in 92 Zügen zu je 45 Wagen abgeschlossen. Die ursprünglich geschätzte Gesamtziffer (ca. 310000) nicht erreicht wurde, erklärt sich aus ungarischerseits in Zwischenzeit vorgenommenen Einziehungen aus jüdischen militärischen (Honved)-Arbeitsdienst .-

II.) Konzentration Juden aus Raum nördlich Budapest - von Kaschau bis Reichsgrenze-Zone III am 10. Juni 1944 abgeschlossen. Transporte laufen vom 11. - 16. Juni mit 21 Zügen. Vorgesehene Gesamtziffer (ca. 67.000) wird voraussichtlich ebenfalls nicht erreicht werden, da ungarische Schätzungen allgemein zu hoch gegriffen und im übrigen auch in diesem Raum im letzten Augenblick noch Einziehungen zum Arbeitsdienst erfolgt sind.

III.) Lager sind vor Verladung von Grell und Hezinger aufgesucht und, nachdem bereits [illegible] ungarischer Seite und SD Sondereinsatzk[illegible] Ausländer ausgemustert worden waren, [illegible] durch Aufruf entsprechend durchg[illegible] worden, wobei noch eine geringfügige Anzahl von Ausländern festgestellt und herausgenommen wurde.-

K213857

IV.) Am 11. 6. stattfand Besprechung beteiligter deutsch-ungarischer Stellen wegen Bearbeitung Zone IV (bisher nicht erfaßter Raum ostwärts Donau ohne Budapest). Hier ist vorgesehen, Konzentrierung vom 17. bis 24.d.M. Abtransport mit 15 Zügen vom 25. - 28. d.Mts. geschätzte Gesamtziffer 45 000 (nicht wie ursprünglich auf Grund ungarischer Schätzungen angenommen 100 000). Nach Abschluß wird dann Inangriffnahme Zone V(bisher nicht erfaßter Raum westlich der Donau erfolgen, wofür Besprechung auf 22. d. Mts. festgesetzt. Letzte Zone VI (Stadtgebiet Budapest) soll danach etwa Mitte Juli schlagartig unter besonderen Sicherungsmaßnahmen begonnen werden. Veesenmayer.

Botsch. v. Rintelen
Ges. Benzler
" Frohwein
" v. Grundherr
VLR Melchers
Dr. Megerle
LR v. Grote

H323046 E422075

A zsidók deportálásának tervezete: Szigoruan titkos Wesenmayer távirata Németországba, másolat a "The Destruction of Hungarian Jewry" könyvéből

תוכנית גרוש היהודים מהונגריה: סודי ביותר
מברקו של ווזנמאייר מבודפשט לגרמניה
עמוד מה„עתון הערב" בודפשט 22.3.1944

XXII. (1938.) ÉVFOLYAM 4. SZÁM

IGAZSÁGÜGYI JAVASLATOK TÁRA.

AZ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY MELLÉKLAPJA

KIADJA A MAGYAR KIRÁLYI IGAZSÁGÜGYMINISZTÉRIUM

BUDAPEST, 1938. DECEMBER 23.

Tartalom: Törvényjavaslat és indokolás: a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról

Törvényjavaslat

a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

702. szám.

1. §. A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni:

1. azt, aki az izraelita hitfelekezet tagja vagy a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja volt;

2. akinek mindkét szülője az izraelita hitfelekezet tagja vagy tagja volt;

3. akinek nagyszülői közül legalább kettő az izraelita hitfelekezet tagja vagy tagja volt;

4. az 1—3. pontban felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait.

A jelen §. első bekezdésének 3. pontja alá eső személyt és ivadékait nem lehet zsidónak tekinteni, ha az 1938. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságból származik, feltéve, hogy mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt.

2. §. Amennyiben a jelen törvény másképp nem rendelkezik, rendelkezéseit nem kell alkalmazni:

1. arra, akit az 1914—1918. évi háborúban ezüst vagy arany vitézségi éremmel tüntettek ki, vagy aki az ellenség előtt tanusított vitéz magatartásáért legalább két ízben kitüntetésben részesült;

2. arra, aki legalább ötven százalékban hadirokkant.

A jelen §-ban megállapított mentesség a mentesített személy ivadékaira nem terjed ki.

3. §. A jelen törvénynek a zsidókra vonatkozó rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell arra a vállalatra (vállalkozás, üzem, intézet, intézmény) is, amelynek tulajdonosa, vezetője (elnök, alelnök, vezérigazgató, ügyvezető igazgató, igazgató, mindezek helyettesei), vagy ezek többsége, avagy az igazgatóság többsége zsidó, vagy amelynél az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma a megengedett arányt (14. §.) meghaladja.

4. §. Honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet.

Felhatalmaztatik a belügyminiszter, hogy hatálytalanítsa a honosítás (visszahonosítás) útján az 1914. évi július hó 1. napja után magyar állampolgárrá lett annak a zsidónak honosítását (visszahonosítását), akit életviszonyai nem utalnak arra, hogy az ország területén maradjon. Hatálytalanítani kell

חוק היהודים 23.12.1938

Zsidótörvény 1938 December 23

XXII. (1939.) ÉVFOLYAM 2. SZÁM.

IGAZSÁGÜGYI TÖRVÉNYEK TÁRA

AZ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY MELLÉKLAPJA

KIADJA A MAGYAR KIRÁLYI IGAZSÁGÜGYMINISZTÉRIUM

BUDAPEST, 1939. MÁJUS 31.

TARTALOM: 1939 : IV. t. c. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

1939 : IV. TÖRVÉNYCIKK

a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

(Kihirdetése elrendeltetett 1939. évi május hó 4-én. — Kihirdettetett az Országos Törvénytárnak 1939. évi május hó 5-én kiadott 4. számában.)

1. §. A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja, vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt, úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait.

Az előző bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt, aki az 1939. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságból származik, ha szülői közül csak az egyik és nagyszülői közül is legfeljebb kettő volt az izraelita hitfelekezet tagja és ha

1. mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy

2. szülőinek házasságuk megkötése előtt a törvényben meghatározott módon kötött megegyezése értelmében a keresztény szülő vallását követi és a házasság megkötésekor izraelita vallású szülő az 1939. évi január hó 1. napja előtt valamely keresztény hitfelekezetre tért át és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy

3. születésétől kezdve keresztény hitfelekezet tagja volt, vagy élete hetedik évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett, izraelita vallású szülője az 1939. évi január hó 1. napját megelőzően vált valamely keresztény hitfelekezet tagjává és mind ő maga, mind a szülője ezentúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt.

Az első bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt sem, aki

a) az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt lett keresztény hitfelekezet tagjává és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, ha zsidó szülői, illetőleg zsidó szülője — amennyiben pedig szülői az 1848. évi december hó 31. napja után születtek, ezek zsidó felmenői — az 1849. évi január hó 1. napja előtt Magyarország területén születtek;

b) a jelen törvény értelmében zsidónak nem tekintendő személlyel az 1939 évi január hó 1. napja előtt kötött házasságot, ha ebből a házasságból született vagy születendő gyerme

31.5.1939 חוק היהודים

Zsidótörvény 1939 Május 31

KERESKEDELMI CSARNOK.

Az előző időkben a Kereskedelmi és Gazdasági Csarnok cimet viselte és dr. Kelemen Samu vezetése alatt állott.

A csarnok müködésének sok kereskedelmi intézmény köszönhette létét, mindenütt az élen láttuk, ahol kereskedelmi és gazdasági érdekek védelméről kellett gondoskodni.

Talán a legfontosabb alkotása volt a kereskedelmi iskola. Nemcsak a létesités eszméjét vetette fel, hanem anyagi áldozatokat hozott a kereskedelmi szakoktatás előbbrevitele érdekében.

A volt városi kereskedelmi iskola részére az első időkben helyiségről gondoskodott és évente 500 kor. készpénzsegélyt is nyujtott az iskola fenntartása érdekében.

A Kereskedelmi és Gazd. Csarnok a politika teljes kizárásával 1934. április 26.-án alakult át. Célja: tagjainak szórakozáshoz alkalmat nyujtani. Erre a célra a főtéri Vécsey házban pompásan berendezett helyiséget tart fenn, ahol gyakorta rendeznek kulturális estélyeket és vacsorákat.

Az intézmény élén Printz József és Reiter Móric állanak, akik az intézmény fenntartásáról nagy szeretettel gondoskodnak.

A szórakozás és közművelődés ügyeit külön vigalmi bizottság irányitja.

A Kereskedelmi Csarnok tisztikara: Elnökök: Printz József és Reiter Móric. Gazda: dr. Havas Emil, Háznagy: Markovits Andor. Pénztáros: Kellner Jenő.

A Szatmárnémeti aut. orth. izr. Chevra Kadisa Szentegylet 1940/1943 évi főtisztelendő Teitelbaum Joel főrabbisága idején uj alapszabályokat alkotó elöljáróság és választmány tagjainak teljes névsora.

Elnök: Grünberger Sámuel Dávid
Gondnok: Rosenfeld Salamon
" Markovits Mór
Pénztárnok: Lebovits Lipót
Ellenőr: Katz Márton

Választmány:

Frankel Mihály	Schönberger Henrik
Reiter Béla	Moskovits Dávid
Reiter Mór	Lefkovits Jenő
Freund Sándor hitk. elnök	Adlerstein Mór
Rosenberg Sámuel hitk. alelnök	Glück Mór
Spiegel Dávid	Schwartz Sándor
Freund József	Rosenberg Ignácz
Lefkovits Leopold	Ifj. Weisz Ignácz
Fischer Herman	Weisz Jenő
Feldman József	Grosz Bernát
Hasenfeld Zsigmond	Lefkovits Márton
Weisz Kálmán	Markovits Elek
Weisz Elemér	Eisner Herman
Paskesz Lipót	Hercz Sándor
Weisz Gyula	Spitzer Ezekiel
Berkovits Zoltán	Weinberger Márkusz
Práger Márkusz	Zafier Kálmán

Heinfeld Osiás

Tisztviselő-titkár: Weisz Dávid

פרסומים מסחריים בעתון היומי „סאמוש".

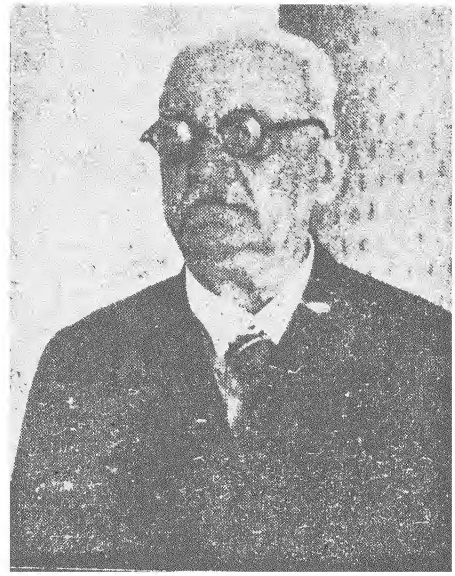

Kereskedelmi hirdetèsek a „Szamos" cimü napilapban

שמו רווז מנהל בנק ורעיתו יו"ר הכבוד של המטבח העממי היהודי

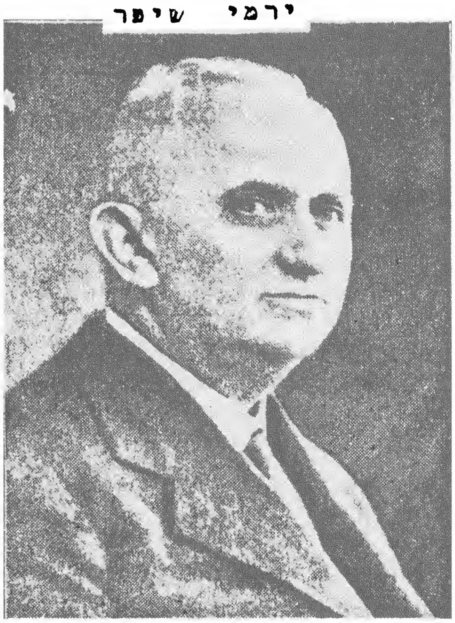

Roóz Samuné, az izr. nőegylet
és népkonyha diszelnöknője.

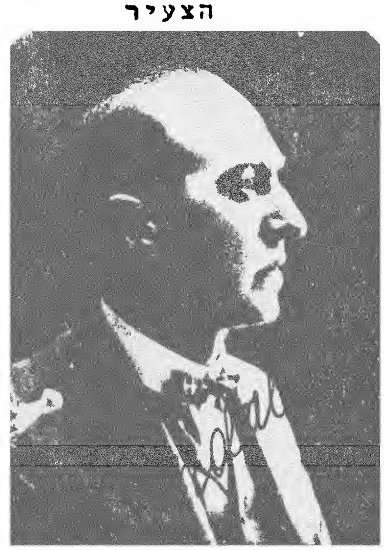
Roóz Samu, a Hitelbank elnöke.

ירמי שיפר

Schiffer Jeromos, a satu-marei Agricol
Fonciéra vezértitkára.

ד"ר לאיוש בורגידה
הצעיר

ifj. Dr. Borgida Lajos
ügyvéd

מיהאלי ליכטמן
בשנת 1918

Lichtman Mihály
1918-ban

יוסף שטיינר מנהל בנק

Steiner József,
a Vármegyei Takarék vezérigazgatója.

IZRAELITA JÓTÉKONY NŐEGYLET ÉS NÉPKONYHA.

A karitativ téren egyik leghatalmasabb intézménye városunknak, melynek keretei között a nők lelkes gárdája hatalmas tevékenységet fejt ki a jótékonyság terén.

Ez az egyesület is több mint negyedmillióval járul hozzá, hogy városunk falai között a nyomor csökkentessék.

Az egyesület népkonyhája százakra menő tömeget lát el meleg étellel és százakra megy azon szegények száma, akik az egyesülettől készpénzsegélyezést kapnak.

Az egyesület élén Roóz Samuné, Gáspár Edéné, Princz Ármin és Gáspár Ede elnökök állanak.

ZSIDÓ ÁRVAGONDOZÓ.

Eredetileg a hadiárvák ellátására alakult, majd később minden árvát gondozása alá vett. Az egyesület által istápolt árvákat az ipari pályára törekszik nevelni.

Napközi otthont tartanak fenn mintegy 200 árva gyermek részére, akiket vallásra való tekintet nélkül gondoznak.

A nemes intézmény elnökei: dr. Fischer József, dr. Fischer Sámuel, Helmovics Mórné és Kertész Ferencné.

ZSIDÓ KISIPAROSOK EGYESÜLETE ÉS AGGOK MENHÁZA.

Célja a zsidó kisiparosság kulturális szükségleteinek kielégitése és az elaggott kisiparosok részére menház fenntartása. Az egyesület az emlitett célkitüzéseiben igen agilisan működik, az otthonában jelenben nyolc elaggott zsidó iparost gondoznak.

Az intézmények diszelnöke: dr. Fischer József, a kisiparosok egyesületének elnöke: Felber Herman, az aggmenház elnöke: Grósz Izidor.

ZSIDÓ KÓRHÁZEGYESÜLET.

Évekre visszamenő multtal bir városunk zsidó társadalmának azon mozgalma, hogy egy nagyobbszabásu kórházi intézmény létesitésével közegészségügyi állapotainkon javitsanak.

Nem ennek a társadalomnak a lanyhaságán mulott, hogy a célkitüzés még testet nem öltött, bár a megvalósulás küszöbén van.

Amikor az alig felértékelhető nemes áldozatkészségből a zsidó kórház épületét milliós beruházásokkal tető alá hozták, a világháboru által előidézett válság félbeszakitott minden nemes munkát, szünetelni volt kénytelen ez a mozgalom is.

Alig két esztendeje azonban a helybeli zsidó társadalom ismét megmozdult, hogy félbemaradt kórház épületét most már modernül szereljék fel és az eredetileg nyolcvan ágyra tervezett kórházból legalább negyven ágyat adjanak át a nemes intézmény hasznára, a szükséges összeget teremtsék elő a zsidó társadalom közismert és példátlan áldozatkészségéből. Ennek a mozgalomnak meg is volt a kellő eredménye, mert a mozgalom gyümölcsei megértek, az anyagi eszközök, — ha még nem is teljes egészükben, — rendelkezésre állanak és most már 1937. tavaszán a munkálatokat befejezik és a kórházat átadják hivatásának.

Jellemző erre a mozgalomra és a benne résztvevő emberek mély vallási érzületére, hogy mentesitve minden hivságos tulajdonságoktól háttérben kivánnak maradni és a világ előtt csak akkor adnak majd képet a szervezkedés erejéről, ha minden célkitüzésük valóra vált.

Hitközségek vezetősége 1936 - ban

Orthodox

Elnök Rosenberg Samuil, alelnök Freund Alexandru (Chajem fia), főgondnok Schönberger Henrich, gondnokok Davidovics Béla és Berger Eugen, pénztáros Weisz Eugen jun., ellenőr Weisz Elemér. Tanácsosok: Reiter Móritz, Guth Alexandru, Grosz Dávid, Lefkovits Leopold, Spiegel Dávid, Feldmann Iosif, Lebovits Lipót, Hasenfeld Sigismund. Előljáróság tagjai: Fischer Herman, Freund Iosif, Schvarcz József, Majer Iosif, Grünberger S. Dávid, Linder Adolf, Boros Adolf, Weisz Coloman, Katz Márton, Weisz Ignátz jun., Drummer Samuel, Schvartz Sándor, Berkovits Zoltán, Freund Ignátz, Weisz D. Majer, Prager Márkusz, Lefkovits Márton, Süszman Iosif, Gerendás József, Moskovics David, Goldberger Sámuel.

Status-guo

Elnök Princz Ármin, alelnök Dr. Fekete Samu, főgondnok Vámos Áron és Dr. Kaufmann Jenő, pénzügyi biz. elnök Gáspár Ede, kultur biz. elnöke Dr. Fischer Samu, tisztb. ügyész Dr. Katz Izsó, pénztárnok Róna Samu. Ellenőrök: Hirsch Sándor, Dr. Jeremiás Jenő, gondnokok: Rosenberg Dávid és Lindenfeld Domokos, gazda Kertész Antal, tanácsosok: Dr. Friedmann Árpád, Kertész Ferenc, Princz József, Rooz Samu, Princz Dezső, Fried Dezső és Rooz Gyula.

AZ ORSZÁGOS ZSIDÓPÁRT SATUMAREI TAGOZATA.

Dr. Borgida József, a zsidópárt elnöke.

Az Országos Zsidópárt célja, hogy minden magát zsidónak tartó román állampolgárt egy táborba tömöri sen, hogy igy egyesült erővel kiharcolhassák jogaikat.

A párt célja az is, hogy a keretei között tömöritett zsidóság erkölcsi-, anyagi és szellemi fejlődését előmozditsa.

A párt országos elnöke: dr. Fischer Tivadar, az ardeali tagozaté pedig dr. Fischer József cluji ügyvéd.

A satumare városi és megyei tagozat elnöke ifj. Borgida József.

A városi ügyeket 32 tagu, a megyei ügyeket 60 tagu választmány intézi.

A sürgős ügyek elintézése az elnöki tanácsra van rábizva, melynek tagjai az elnökön kivül: dr. Hunwald Izidor, dr. Fischer Sámuel, Jónás Jenő, dr. Katz Izsó, id. Markovits Elek és Weisz Zoltán.

Princz Testvérek Vasöntőde, Gép- és Edénygyára.

A vállalatot 1906. évben Princz Ármin és Princz József okl. gépészmérnök alapitották. Az üzemet malmi és olajmalmi gépek gyártásával kezdték meg, amelyekben már a világháboru előtt is igen szép eredményt értek el. Hydraulikus olajsajtóik és egyéb olajmalmi gépeikért többrendbeli kitüntetésben részesültek és azok jelenleg is nemcsak az ország minden részében, hanem a szomszédos országokban is a legnagyobb közkedveltségnek örvendenek.

A világháboru alatt srapnelek és gránátok gyártásával voltak megbizva. 1922-ben, amikor a cég 1 millió lei alaptőkével részvénytársasággá alakult át, a CFR-től több éves szerződést kapott vasuti mozdonyok javitására. E tekintetben is elsőrendü munkát produkáltak és a vasutigazgatóság mindenkori elismerésével találkoztak.

A vasuti szerződés lejárta után 1927. évben zománcozott lemez edények gyártására tértek át, amikor is a részvénytársaság alaptőkéje 5 millió leire, majd két évvel később 15 millió leire lett felemelve.

Néhány évvel ezelőtt gyártási programmba vették a zománcozott öntöttvas edények előállitását is és legujabban zománcozott konyhai leöntőket, fali kutakat és több más egészségügyi cikkeket is gyártanak. A lemez és öntöttvas edények, valamint az emlitett cikkek is a külföldi gyártmányokkal egyvonalon álló kiváló minőségük miatt, rövid idő alatt az ország egész területén be lettek vezetve és a fogyasztóközönség körében a legjobb hirnévnek és keresletnek örvendenek. Ennek tulajdonitható, hogy a külföldi behozatal az emlitett cikkekben ugyszólván teljesen megszünt.

A Princz Testvérek gyára az első üzem a városban, melyet két szakember kiváló becsületes munkája több üzletág bevezetésével megalapozott, melynek a város közgazdasága, kereskedelme, ipara és munkásosztálya nem kis hasznát élvezi. A gyár 4—500 munkást foglalkoztat. A munkások a leghumánusabb elbánásban részesülnek, betegszabadságot élveznek, rendkivüli esetekben segitségben részesülnek. A tisztviselőknek jelentékeny nyugdijalapjuk van, melynek megalapozásához a részvénytársaság nagy összegü alapitvánnyal járult és évenként a nyugdijalapot jelentékeny összeggel segiti.

Grosz Dávid szalmakalapgyár Str. Petru Rares 35.

Vaskereskedők.

László B. Béla, P. I. C. Brătianu 25.
Markovits Sámuel és fia, P. Brătianu 26.
Rosenberg Sámuel, I. C. Brătianu 15.
ROZENBERG SÁMUEL vaskereskedése. Főüzlet: P. Brătianu 15., fiók: Calea Traian 4. Detail és engros. 1902.-ben nyilt meg az üzlet, amikor csak konyhafelszerelési tárgyak elárusitásával foglalkozott. 1919.-ben azonban a vaskereskedelemre tért át, amióta konyhai, gazdasági, műszaki és épület vasaláshoz szükséges cikkek kaphatók.
Rosenberg Sámuel, Calea Traian 4.
Weisz Zoltán, P. I. C. Brătianu 29.
Wohl Miklós, Str. Cuza Vodă 1.

ROTHBART JÓZSEF FIAI R. T. Alap. 1890. Részvénytársaság lett 1925. Sör, bor, pálinka nagykereskedés. Likőr és Rumgyár. Teljesen megbizható italokkal látja el az érdekelt nagyközönséget.

Adria szikvizgyár Str. Negru Voda 32.
„Ardealul“ olaj és szappangyár Str. Corvinilor 26.

Brach Simon és Fia likőrgyár Str. V. Alexandri 2.
Bartha szikvizgyár Str. Mircea cel Mare 46.
Berger szappangyár, Str. Vasile Alex.

DIÓTÖRŐ EXPORT dió és dióbél kereskedelem. Alapitva 1931. IV. 14. Tulajdonos: Fehér István. Szezon alatt 100—200 munkást alkalmaz. Calea Fabriciei.

„Dandy“ zoknigyár Str. Cristescu 20.

Fogászati cikkek lerakata.

Taub Ilona, Str. Dr. Teofil Dragos 13.

Festék kereskedők.

Bárdos Aladár, Str. Crisan 1.
Berkes Béla, P. I. C. Brătianu 22.
Vámos Áron, Str. Lucaciu 4.

Fakereskedők.

Berkó József, Str. Botizului 41.
Gottlieb Zsigmond, Str. Drăgălina 60.
Fischer Herman, Str. Drăgălina 61.
Gancz Mózes. Str. Drăgălina 9.

Jónás Dezső, Str Drăgălina 58. a.
Prager Márkusz, Str. Drăgălina 66.
Schlesinger József, Str. Drăgălina 60.

Vágottfa kereskedők, mész, szén.

Berkó József, Str. Romana 40.

Jónás Jenő, Str. Dr T. Dragos 20.
Jónás Izidor, Ioan Răuţiu 3.
Hegyi Mór, Str. Stefan cel Mare 38.

Kohn Bella, Str. Beg Ferdinand 16.
Katz Henrik, Str. Tepes Vodă 9.

Kohn Elemer, Str. Belgrad 29.

MARKOVITS ANDOR gyümölcs és dióexport üzlete Satu-Mare, Str. Cuza Vodă No. 1. A kereskedelmi üzlet alapittatott 1920-ban, üzletköre kiterjed Románia földjén az ardeali nyersalma kivitelre. Baia-Mare, Sighet, Bistriţa és Sălaj megyékből.

Érckoporsógyár Str. Avram Iancu
„Elite“ cukorkagyár Str. Iacobini
Eisner gyertyagyár Str. Dr. T. Dragos 11
„Favorit“ Hertz & Fried kötöttszövöttárugyár Str. Cuza Voda 3.
„Perzsa szőnyegszövő“ Friedmann Margit Str. I. C. Bratianu 22.
„Ica“ vegyigyár Salvatorului 5.
Fógel Dezső szeszfőző Dragalina 12.
Gold szikvizgyár Str. Decebal 8.
„Gizella“ szikvizgyár
Hirsch Emanuel ecetgyáros Transilvania
Káhán Géza és Tsa harisnyagyár, Str Cuza Voda 15.
Léwy gőzmalom, Calea Fabriciei.

Termény exportőr.

Tevjovits Mór, Str. Ep. Atanaşiu

Termény és gyapju kereskedők.

Glück Testvérek, Str. Reg. Maria 17.
Glück József és Fia, Reg. Ferdinand 48

Üveg és porcellán kereskedők.

Berger Dávid R. T., Petru Rares 22.
Gerendás Jenő, P. I. C. Brătianu 23.
Grünfeld Jenő, Str. Mihai Viteazul 27.

Lőwy Izsákné, Str. Horia 1.
Mertz Sámuel, Str. Dr. T. Dragos 9.
Ordentlich Endre, Stefan cel Mare 8.
Vágó Imre, P. I. C. Brătianu 20.

Borkereskedők.

Berkovits & Niedermann, Basarabilor 1.
Feldmann Samuel, Str. Horia 3.
Engel Samuel, Str. Cuza Voda 1.
Goldberger Samuel, Str. Dr. Dragos 2.
Moskovits Jenő, Str. Petru Rares 1.
Grünfeld Abraham szesznagykereskedő Calea Traian 5.

Tapiţeri—Kárpitosok.

Adler Eugen, P. Brătianu 21.

Grünstein Ignaţiu
MARKOVICS ZSIGMOND kárpitos és diszitő. Üzem kezdete 1911. Str. Mihai Viteazul No. 42. Foglalkozik lakás berendezésekkel. Mindenféle kész butorban nagy választék. Ebédlő, háló, valamint kombinált szobák.

Mayer Emeric, Str. Cloşca 8.
Reizman Zoltan, Str. Petru Rares 13.

VICTORIA SZÁLLODA.

Heinrich Viktor épitésznek egyik legsikerültebb alkotása volt a Victoria szálloda épülete. A háborut megelőző nyomasztó gazdasági viszonyok miatt a nagy költséggel felépitett ingatlanát nem birta megtartani és az a Gazdasági Bank tualjdonába ment át. Hosszu ideig házi kezelésben tartotta a bank az üzletet, majd megvette azt Weisz Izrael sigheti lakos 300 ezer koronáért.

A város méreteihez viszonyitva szükséges ez a szálloda is, melyet tulajdonosa igyekszik nivón tartani.

Preg. de cirsete—Füző készitők.

EPSTEIN „Hercules" füző kötszerészet és ortopediai szaküzem, str. Stefan cel Mare 22. Elsőrendü formáju és minőségü füzők, cipőbetétek, sérvkötők, járógépek, művégtagok. Néhai dr. Lükő Bélától elismerő és ajánló levél.

Grosz Ghizela, Str. M. Viteazul 28.
Holczer Olga, Str. Petru Rares 6.

Ceasornicari—Órások.

Einhorn Mauriţiu, P. Brătianu 4.
Feldman Eugen, Stefan cel Mare 18.

GROSZ BERNÁT órás ékszerész, Satu-Mare. Arany és ezüst ékszer nagy választékban. Javitásokat olcsón és pontosan vállal. Törött aranyat és briliánst a legmagasabb áron vesz. P. Brătianu No. 9.

Hollo Gheiza, Str. Lucaciu 5.

Lebovics Mauriţiu, P. Brătianu 16.
Mayer Iosif, P. Brătianu 15.
Mayer Eugen, Str. M, Viteazul 25.
Perl Pincas, P. Brătianu 3

HERZ SÁNDOR uri és női divatüzlete, P. Brătianu 2. Alapittatott 1910.-ben.
Iczkovits Miklós, P. I. C. Brătianu 14
Kardos László, Str. Lucaciu 9.
Lichtmann Sándor, Str. Lucaciu 8.

Bőrkerskedők.

Bleier Antal & Co., Stefan c. Mare 8.
Bergfeld Marc, Str. Negru Voda 42.
Braun Menyhért, Calea Traian 2.
Farkas József, Stefan cel Mare 20.
Fleischmann David, Calea Traian 2.
Fleischmann Tóbiás, Stefan c. Mare 14.

GRÓSZ ÁRON UTÓDA bőrkereskedése. A bőriparhoz tartozó kellékek legjutányosabb forrása. A legrégibb cégek egyike, mely ma két üzletet tart fent, Bul. Basarabilor 1. és Str. Stefan cel Mare 19. Szolid kiszolgálás.

Hazay Béla, Str. Stefan cel Mare 5.
Herskovits Sámuel, Dr. T. Dragos 5.
Klein Miksa, Str. Decebal 12.
Klein Salamon, Stefan cel Mare 8.
Lebovits Samuel, Stefan cel Mare 7.
Rosner Mihály, Str. Closca 1.
Simon Mozes, Str. Stefan cel Mare 11.
Simon József, Str. Dr. T. Dragos 45.
Weisz A. Márton, Str. Cuza Vodă 3.
Wettenstein Hugó, Stefan cel Mare 1.

Conductor de automobile—Autószerelők.

Lebovics Henrik Reg. Ferdinand 31.
Rooz Emeric Str. Cuza Vodă 1.
„Automobilia" Str. Horia 5.

Posztó és szövetkereskedők.

Berger Testvérek, Str. Cuza Vodă 1.
Bernáth Sándor „Magazin Parti", P. I. C. Brătianu 8
Özv. Delman Izidorné, I. C. Brătianu 1.
Frenkel Zoltán, I. C. Brătianu 15.
Freund Amsel és Sámuel, P. Rares 1.
Freund Izsák, I. C. Brătianu 23.
Fischbein Herman, Stefan cel Mare 10.
Fleischmann Salamon, Stefan c. Mare 1.
Fleischmann Mór, Str. Closca 1.
Özv. Fleischmann Adolfné, Piata I. C. Brătianu 21.
Gerendás József, P. Rares 1.
Glück Sámuel, Str. Avram Iancu 52.
Hendler Lázár, Str. Closca 10.
Moskovits Dávid, Str. Tepes Voda 6.
Lebovits Vilmos P. I. C. Brătianu 12.
Rosenfeld Miksa, Stefan cel Mare 7.
Schőn Testvérek, P. I. C. Brătianu 14.
Spiegel Dávid, Str. Cuza Vodă 6.
Pinkász Berta, Str. Reg. Carol 10.
Weinberger Ernő, P. I. C. Brătianu 10.

ERNEST WEINBERGER Magazia de Manufacture. Depozitul mare de pânzi. Rőfös és divatüzlete, kelengye vásznak gyári raktára. Alapitva 1920. P. Brătianu 10.

„MANILA" Str. Decebal 2. készit mindenféle ostornyeleket, porolókat, lovagló pálcákat. 6—8 munkást alkalmaz. Alap. 1925. Tul. Feldman Salamon.

Nem érheti baleset, ha kerékpárját Satu-Mare legolcsóbb és leglelkiismeretesebb műhelyében javittatja, ahol varrógép, kerékpár, gramofon és ezek összes alkatrészei legolcsóbban kaphatók.

AL. ROSENBLÜTH SÁNDOR
STRADA CUZA VODA No. 1.

KERTÉSZ ANTAL, str. Avram Iancu 3., vizvezeték és csatornaépitő. Vállal fütéses modern fürdőszobák berendezését.

SATU-MAREI PARAFA ÉS FADUGÓGYÁR

GUTH A. FIAI R. T.
Calea Traian No. 10.

Alapittatott 1899. Telefon 225.

Férfi és női szövetek legnagyobb választékban kaphatók

SCHWARTZ és LEBOVITS S.A.
CÉGNÉLL

Str. Stefan cel Mare 1. alatt.

FORTUNA DROGUERIA
TELEFÓN No. 1—52.

Kötszerek-vegyszerek.
Háztartási cikkek.
Gummi áruk.
Foto és illatszer különlegességek.

Tulajdonos
MARKOVITS JÓZSEF
STR STEFAN CEL MARE 22.

STERN SALAMON
MŰKÖSZÖRŰS

Str. Dr. Dragos Teofil No. 3.

Senki se ültessen a kertjében mást, mint a világhirű erfurti magvakat !!!

Deziderin Faragó Dezső

az Erfurti eredeti világhirü magvak országos főlerakata.

SATU-MARE STRADA CUZA VODA No. 5

Pictor de firme—Cimfestők.

DELMAN LAJOS cimfestészeti műterme, P. Bratianu 7. 1909. óta folytatja mesterségét, ez idő alatt nagy mérvben tökéletesitette a valódi aranyozást és cimfestészetet ugy, hogy ma már a legtökéletesebb munkát szolgáltatja megrendelőinek.

Klein Mihai, P. Brătianu 8.

Pomerancz Mór dugógyár Str. Dr. T. Dragcs 15.

Princz Dezső „Erzsébet" malom Digului

Schimmy cipőkrémgyár Str. Aurelíana 1.

Simonovits szikvizgyár

„Somesana" gőzfürésztelepe Cant. Voda

Schwartz Testvérek gyertyagyár Str. Decebal 37.

S. A. INDUSTRIE DE TESETORIE SI COMERT

SZÖVŐ IPAR ÉS KERESKEDELMI R. T.

STRADA DECEBAL 2.

*

Alapittatott 1932. **Alaptőke 600.000 Lei**

Igazgatók:

Rothbart Jenő **Mikó Ferenc** **Rothbart Sándor**

60 munkásnőt alkalmaz.
Gyárt mindenféle pamut és selyem szallag árut.

Frankl Mihai, P. Brătianu 26.
Ellenbógen Mayer, Str. Dr. T. Dragos 20
Feuer Ignatz Str. Reg. Maria 19.
Frankl Kálmán, Dr. T. Dragos 16.
Freund Márton, Stefan cel Mare 9.
Glück Ignátz, Str. Reg. Ferdinand 9.
Glück Nándor, Str. Reg. Ferdinand 9.
Grünfeld Adolf, Str. Petru Rares 16.
Katz Márton, P. I. C. Brătianu 7.

A legnagyobb selyem szövet választék

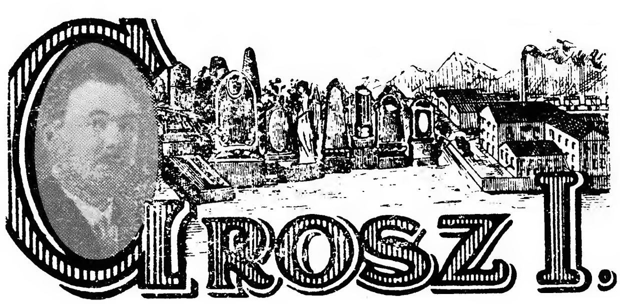
SPITZ BÉLÁNÁL

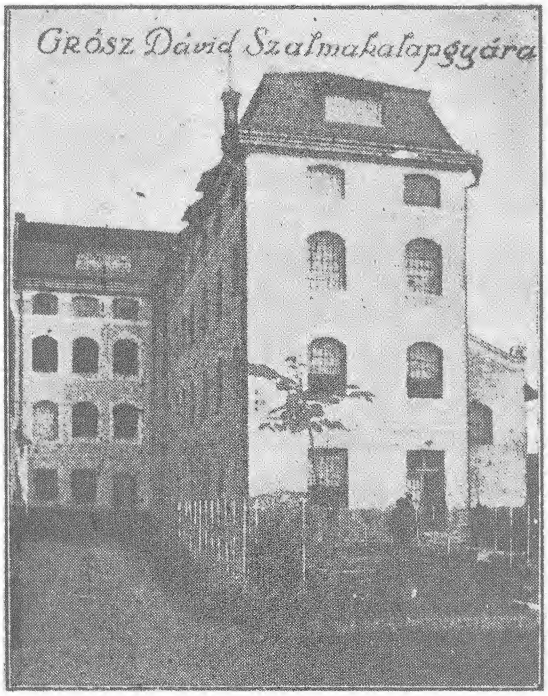
Nézze meg a kirakatokat!

Mayer Mór & Co. „Mercur" harisnyagyár Str. Veronica Micle 5.
Markovits Elek Fiai rt. szeszgyár Reg. Ferdinand 3.
Manfrédi Testvérek betongyár Str. Avram Iancu 58—60.

Zsákosok, zsineg.

Feldmann Mórné, Str. Petru Rares 5.
Spiegel Ernő, Str. Cuza Vodă 4.
Klein Bernáth, P. Dr. T. Dragos 13.

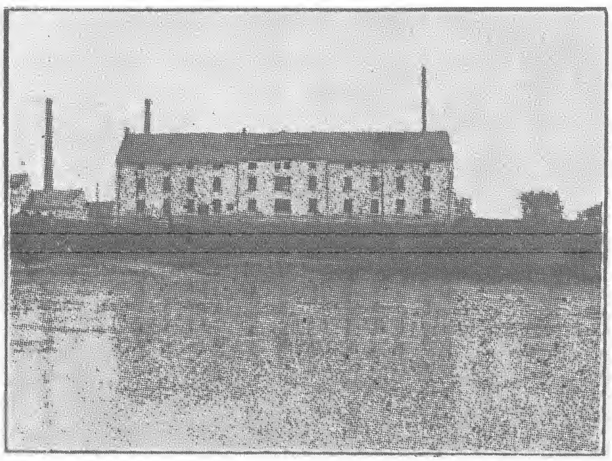

GROSZ DÁVID

szalma kalapgyára

Különféle
szalmakalapokat
gyárt
minden
formában
és
minőségben

Alapittatott 1920

Első bőrgyár és vegyi ipar R. T.

ELSŐ BŐRGYÁR ÉS VEGYI IPAR R. T.

Keresk. igazgató: Grosz Dávid. Üzemvezető igazgató: Kootz Gusztáv.

Ismét létesült Satu-Mare városában egy hatalmas ipari vállalat, mely forgalmával és sok munkás kéz alkalmazásával nagyban hozzájárul a város fejlődéséhez.

Az egész vállalat talpbőr készitésre van berendezve s 25—30 munkást alkalmaz.

Alapittatott 1934.-ben.

Telefonszám 277.

Str. Digului No. 3—5.

Eugen Jónás Jenő

Telefon: 319 és 198 **Satu-Mare** Telefon: 319 és 198

Épitkezési és tüzelő anyagok

Gyapjuszövet szükségleteinket legelőnyösebben

IULIU WEISZ GYULA

P. BRATIANU 18 SZ.

posztóáruházában szerezhetjük be!

Szigoruan szabott árak.

A következő hirdetéseket egy régi (1936) szatmári ujságból vágtam ki. Az ujságot Fried Jehuda bocsájtotta redelkezésemre.

FRANKL MIHÁLY

NAGYKERESKEDÉSE

TELEFON-SZ. IRODA: 7. — **ALAPITTATOTT 1888-BAN** — TELEFON-SZ. LAKÁS: 187

FOGLALKOZIK: LÓHERE, LUCERNA ÉS MINDENFÉLE OLAJMAGVAK, VALAMINT GYAPJU VÁSÁRLÁSÁVAL

László Béla Bratianu-téri üzlete

Bela

B. László

vas-kereskedés

Legolcsóbb és legszolidabb bevásárlási forrás minden a vasszakmához tartozó cikkekben. **Fürdőszoba különlegességek raktára**

SATU-MARE

Str. Dr. Dragos Teofil No. 1.

SAMEX

MAGTERMELÖ- ÉS KIVITELI R. T.

SATU-MARE

IRODA: PIAŢA BRATIANU 9. — TÁVIRATCIM; „SAMEX“

Rozenfeld, Rooz & Salamon

NEMZETKÖZI SZÁLLITOK — CALEA TRAIAN No. 13.

Foglalkoznak e szakmába vágó minden ténykedéssel.

ÖSSZEKÖTTETÉSEK A VILÁG BÁRMELY RÉSZÉVEL

SZATMÁRIAK FIGYELMÉBE!

Mártirjaink emlékkönyve

melyhez háromszor fogtak hozzá, de még nem készült el

A szatmári Mártirok Emlékkönyvének kiadása már 40 éve vajudik. A vészkorszak óta tucatjával jelentek meg a különböző szervezetek által kiadott Emlékkönyvek, csak mi vagyunk htáralékban.

Hogy miért? Ennek tragikus okai vannak.

1. Még a lágerben alakult meg egy szerkesztőbizottság néhai Singer Nándorral az élén, amelynek feladata lett volna Emlékkönyvet kiadni a felszabadulás után. A szerkesztőbizottság nagyrészét elnyelte az ebenseei tömeg sír. Ma csak ketten élnek már, Dr. Borgida József (Torontoban) és jelen sorok irója.

2. Évekkel ezelőtt jóbarátunk Berger Marcel z.l. vette kezébe a dolgot 74 éves korában. Vagy két évig dolgozott, mig iróasztalánál érte a halál.

3. Utána Katz Ári z. l. fogott hozzá nagy lendülettel, de őt is munkaközben érte a halál.

A napokban összeült Tel-Avivban a szatmáriak vezetősége és elhatározták: mindent elkövetnek az Emlékkönyv mielőbbi kihozataláért. Néhány nagylelkű barátunk ott helyben lerakta az Emlékkönyv anyagi alapját.

A példabeszéd azt tartja, jobb későn mint soha. Hogy ez a soha ne következzen be, rajtatok mulik, drága testvéreim. Készüljetek fel mindnyájan az idei Ázkárára, ahol mindent meg fogunk tárgyalni.

Megalakult az Emlékkönyv ideiglenes szerkesztősége, melynek tagjai: Dr. Weiszbrunn Zoltán, és Willinger Jákov A vezető-szerkesztői munkát jelen sorok irója vállalta. A szerkesztőség ajtaja nyitva áll önkéntes belépők előtt. Hálásan nyugtáznánk könyvünkben, ha valaki egy magyar irógépet kölcsönözne a szent célra. Érdeklődésre készséggel felelek személyesen vagy telefonon 03-749392. **Háráv Stern Náftáli**

4 **1981.VI.3**

SZATMÁR ÉS KÖRNYÉKE
VÉSZKORSZAKBELI ÁLDOZATAINAK

ázkáráját

Tel-Avivban, a Zámenhof utca 37 szám alatt lévő Jesurun templomban tartjuk 1981 junius 14-én vasárnap — י״ב בסיון — délután 6 órakor.

Találkozás délután 5 órakor a templom előtti térségen.

Szatmár és környéke Egyesülete vezetősége

Szatmáriak figyelmébe Izráelben és külföldön!

Az idei ázkárá határozata értelmében, Emlékkönyvünk kiadásának munkálatai előrehaladott stádiumban vannak. Hogy munkánkban fennakadás ne legyen, hogy a jövőben senki szemrehányást ne tehessen, és hogy az Emlékkönyv I. segítségével a következő pészáchra kész legyen, felkérek minden Izráelben és külföldön élő szatmárit, hogy hogy küldje be alanti címemre pontos címét. Szükségem van erre, hogy a kérdőíveket címetekre idejében elküldhessem. Külön megkérek minden szatmárit, segítsen hozzá, hogy ezen felhívásom eljusson minden szatmárihoz Izráelben és külföldön. A címek beküldésének utolsó határideje: 1981 erev jom-kipur. Tartsa mindenki szent kötelességének fenti felhívásom teljesítését. — Bövirchát Sáná Tová

Háráv Náftáli Stern, az Emlékkönyv szerzője, Bné-Brák, Náchál Sorek 10, telefon 03-749392

SZATMÁRI TESTVÉREIMHEZ

A SZENTFÖLDÖN ÉS A KÜLORSZÁGOKBAN

Nem az első felhívásom ez hozzátok e helyen, de talán inkább az utolsó az Emlékkönyvünk ügyében. Két évvel ezelőtt fogtam hozzá (72-ik életévemben) városunk zsidóságának emlékkönyvének megirásához. A két évvel ez előtti ázkárán Tel Avivban, majd a tavalyin Bné-Brákban sirva könyörögtem: tegyétek lehetővé könyvünk kiadását. Minden eddigi könyörgésem pusztába veszett szó maradt. Talán ezen felhívásom megnyitja sziveiteket, egyuttal zsebeiteket is, hogy a könyv az idei ázkárá előtt nyomdába kerülhessen. Több terminust tüztem ki eddig, és a kéziratok még mindig a fiókomban várnak.

Két éve egyetlen gondom volt: a szatmári emlékkönyv. Irógépemnek billentyüi a tanuim. De sokszor voltak ázottak könnyeimtől, melyek reájuk hullottak, amikor megjelentek előttem a mult borzalmai, amelyeknek ma már csak egyetlen élő tanuja vagyok. Hát nekünk szatmáriaknak hátrányban kell lennünk Csáktornya, Halmi és Szamosujvár mögött?, akik már rég kiadták könyveiket. Nagybánya, is három éve kiadta emlékkönyvét.

Tegyék lehetővé, hogy az idei ázkárán bejelenthessem: a szatmáriak emlékkönyve nyomtatás alatt áll. Mert mit ér az ujabb ázkárá, ha nem így történne? Mert ha ezen felhívásom is eredménytelen maradna, szerintem, nincs értelme ázkárát tartani. Én legalább is szégyelni fogok odamenni. Szégyelem leírni, hogy az izráeli-szatmáriak adakozóinak száma nem éri el a huszat. Szükségünk van még kb. 100.000 sekelre.

Testvéreim! Könyörgöm, küldjétek be hozzájárulásaitokat jelen felhívásomtól számítva három napon belül Jaari Jehudához (Waldman Mici) Ramat-Gan) Rh. Krinitzi 32, vagy Spitzerné-Spiegel Pirihez, Rch. Frog 34. Tel-Aviv. A befizetést tekintsétek szent cselekedetnek, mintha akkor raknátok le drágáitok sirkövének alapját.

Egyuttal közlöm azokkal, akik fényképeket küldtek be leközlés végett, hogy a klissék előállitása óriási költségeket igényel, amelyeket szerkesztőségünk nem képes fedezni, hogy vegyék fel velem a kapcsolatot a klissék ügyében, mert csakis azon képeket közöljük, amelyeknek tulajdonosai a költségeket előre rendezik. Nem vonatkozik ezen közlésem azokra, akik az emlékkönyv költségeire már előre befizettek.

Bné-Brák 5743 Iszru-Chág: sel Pészách

háráv NAFTALI STERN

Bné-Brák, Nachal Sorek 10.

jóbarátunk Adler Misu z"l, aki bölcs hozzáértéssel vezeti az ügyeket.

A nácik által súlyosan megrongált Zsidókórházat 1946-ban helyi adakozásból és a Joint segitségével ujra átadták rendeltetésének. 1946 Pészách utolsó napján Házkárát Nesámot keretében a Sááré-Hátóra templomban minden akkori szatmári zsidó tekintélyes összegeket ajánlott fel a kórház céljaira. Az adakozóknak megadatott a jog egy márványtábla elhelyezésére a kórház belső falain mártirjaik emlékére.

1949 November elején az akkori rendelkezések értelmében, Románia összes kórházai, igy a szatmári Zsidókórház is, az állam tulajdonába ment át. Jelen sorok irója kijárta a hatóságoknál az emléktáblák felmentését, melyeket aztán az Orth. temetőben erre a célra felépitett kripta falain kaptak elhelyezést (képet lásd ott).

A ma Szatmáron élő zsidók vallásukat a hatóságok jóindulatából szabadon gyakorolhatják. Templom, kóser hús, pészáchi pászka és bor, temetési szertartás, mind nem hiányzik. De a tagok létszáma elhalálozás és elköltözés következtében erősen csökken, a kilátások szerint, látható időn belül meg fog szünni.

HELYREIGAZITÁS

Az igazságnak tartozom, megcáfolni azon állitást, mely elterjedt a szatmáriak körében, mintha én munkámat a Berger Marcel és a Katz Ari z"l által összegyüjött anyag alapján végeztem. Ez nem felel meg a valóságnak. Az igazság az, hogy a fentiek által irt és feldolgozott munkákból egyetlen betü sem jútott kezeimhez, mert minden eltünt. Kivételt képez nehány fénykép a Katz Ári gyüjteményéből, melyeket halála után a Bét-Hátfucotnak adtak át és melynek egyrésze fel lett használva. Az Emlékkönyv szerkesztését teljesen elölröl kellett kezdeni. A feldolgozott anyagot elejétől végig magam gyűjtöttem és irtam.

Azon összegek melyek többek által állitólag évekkel ezelőtt belettek fizetve és most egyesek rajtam követelnek, tudomásukra hozom, hogy azokból egyetlen agóra sem jútott kezeimhez úgy, hogy semmiért sem vagyok felelős.

Az általam vásárolt és feldolgozott anyagot valamint az adminisztrációs költségeket, melyek eddig kb. 260 dollárt tesznek ki, végig Willinger Jákov fizette. Minden kiadást igazolok.

Továbbá: Azon összegek, melyek az Emlékkönyvre hozzám befutottak, az utolso agora vagy centig Jehuda Jáárinak és Spitzer Pirinek adtam át.

Az Emlékkönyv szerzője

קבוצת בחורי ישיבה סאטמאריים

Szatmári jesiva bócherek csoportja

dője az egylet adminisztrációjának megszervezése, de ami annál fontosabb, a közeli vasutállomás bombázásakor súlyosan megsérült orthodox temető rendbehozatala volt. A munka hatalmas kiadásokat igényelt, melyeket gyüjtés utján hozták össze. Jelen sorok irója, aki közben a Teremtő segitségével felépült, alkalmazva lett a Chevra Kadisánál és vezette a munkálatokat.

A bombázáskor nyolc hatalmas tölcsér képződött a temetőben. Kb. 400 sir rongálódott meg súlyosan. Sok sirkő messze repült helyéről, rengeteg csont szóródott szét.

Szerencsére megleltük a Grünberger S. Dávid által művészien megrajzolt térképet (az szolgál ma is mint egyetlen bizonyiték), melynek segitségével tájékozódtunk és helyeztünk vissza mindent (?) eredeti helyére.

A Status-quo temetőt csak nehány bombaszilánk érintette úgy, hogy a kár jelentéktelen volt. A kis sérülések néhány sirköven ma is láthatók, de egyetlen sirkő sem borult fel.

Rabbitanács is működött már, melynek tagjai az alantiak voltak: Friedman S. Zálman z"l volt rahói főrabbi, Freund Majse Árje (jelenleg a jeruzsálemi rabbitanács elnöke), Weisz Ávrum Hers z"l (volt bnébráki rabbi) és Grünwald Joszéf (volt pápai főrabbi, New-York).

Imádkoztak már a Báthori utcai nagy Chászidis imaházban, a Bocskai utcai kisiparosok templomában, majd később megnyiltak a Chevra Misnájesz, az Orsover és a Wizsniciak imaházai. Az 1945-ös nagyünnepekre a Sááré Hátóra templomot is üzembe helyezték.

A Várdomb utcai Orth. Nagytemplom és Status quo templom, melyek nagyon megrongált állapotban voltak, csak az 1946-os nagyünnepekre készültek el.

1946 Juniusában nagyméretü gyászünnepélyt rendeztünk a Báthori utcában a volt gettó szinhelyén, melyen résztvettek és felszólaltak a hatóságok és az egyházak képviselői. Az orosz katonai küldöttséget Dr. Friedman-Folian Imre üdvözölte orosz nyelven. A gyászünnepély fénypontja Dr. Alexander Sáfrán akkori országos főrabbi volt.

A tömeg hosszu rendezett sorokban vonult ki a temetőbe a R.I.F. szappanok temetésére. Utközben Dr. Sáfrán főrabbi és jelen sorok irója két szatmári leány asszisztálásával megkoszorузták a szovjet hősök sirjait a főtéri parkban.

Voltak visszatérők, akik nem birtak beletörődni a család és a fészek elvesztésébe, ezek pár hét után továbbáltak, ki-ki merre. Az ottmaradottaknak új lehetőségek nyilltak megélhetésük megalapitására. Új házasságok kötődtek. Nap-nap után voltak lakodalmak. Közben a Hitközség formálisan megalakult. Elnöknek a deportálás előtti elnököt, Freund Szendert választották, aki 1947-ben bekövetkezett haláláig működött. Utána elnöki tanács vette át a vezetést, melynek tagjai Berger Majsi, Dr. Borgida József, Freund Tóbiás, Klein Elemér és Schwartz Herman voltak.

A vágási teendőket Hilél Lőwensohn, Lipe Schwartz és Ávrum, Chájem Wertzberger sakterek látták el. A hitközség sámesze Efrajim Rosenbaum z"l lett. A titkár Ájzik Lipe Friedman, mig a főkántori funkciót jelen sorok irója látta el, mindnyájan alijázásukig.

A felszabadulás után a Status-quo hitközség is működni kezdett Dr. Fischer József és Kinzler Jenő vezetése alatt. A főrabbi tisztséget eltávozásáig Dr. Klein Ernő viselte. A hitközség nehezen tartotta magát, mert a szombati minján is nehezen jött össze. Pedig Freund Sándor az Orth. Nagytemplom rendbehozatalával egyidejüleg, a Status-quo templom ujjárendezését is kieszközölte.

Mint köztudomásu (a képen is lásd ott), a világszép Status-quo templomot 1965-ben lebontották.

Izráel Államának kikiáltása magával hozta a tömeges aliját. Hétről hétre mind kevesebb lett a hitközség tagjainak létszáma. Valósággal minden hónapban uj elnököt és gondnokokat kellett választani. Voltak olyanok is, akiknek nem volt türelmük bevárni az útlevelet, ezek az illegális útat helyezték előnyben és igy ki-ki oda ment, ahova neki tetszett.

Elnököket a későbbi időben már nem is választottak, hanem kinevezés útján töltötték be poziciójukat. Igy kerültek az elnöki székbe időről időre Schwartz Ignátz, Dr. Markovits Emil, Weinberger Beri és még mások. A jelenlegi elnök kedves

ZSIDÓ ÉLET SZATMÁRON A VÉSZKORSZAK UTÁN

Szatmárt a Szovjet-hadsereg szabaditotta fel 1940 Október 25-én a fassizmus uralma alól. Ezrek és tizezrek sinylődtek még a lágerekben és haltak meg ezután is, mert a fassizmus csak fél év mulva 1945 Május 9-én lehelte ki gonosz lelkét.

A szovjet hadsereg bevonulásával egyidejüleg feltünt Szatmáron kb. egy minján zsidó is, akik hozzáfogtak kitakaritani .a mocskot és megalakitották a Demokrata Zsidó Népközösséget, mely egy ideig helyesitette a hitközséget A maroknyi zsidóknak nagy erőfeszitéseket kellett tenniök, hogy ittott valamit rendbehozzanak.

A város magyar lakosságát félelemmel töltötte el a zsidók visszatérése, féltek a jogos bosszutól. Vérbe fog úszni Szatmár, magyar vér fog folyni suttogták egymás között. De a félelem nem volt igazolt, mert a visszatért zsidók nem voltak bosszuállóak. Kivételt képezett az átkos emlékü Vancsa detektiv (magyar), aki a 21-éves román uralom alatt a zsidóktól kizsarolt pénzből élt nagylábon. A gettóba szállitás előtt és alatt egyike volt az élvonalbeli nyilas banditáknak. Vancsát Csernin Jakab likvidálta. Megfizette neki kamatostól sajátkezüleg két gyermeke halálát.

A a néhány zsidó, aki a Népközösséget megszervezte C.D.E. (Comitetul Democratic Evrese) néven, az alantiak voltak.

Ackerman Géza, Áron N. Berkovits Andor, Dávidovits Sanyi, Dr. Fischer József. Frischman Hersu, Glück Bandi, Spitzer Dezső, Stern Dezső, Dr. Klein Ernő, Klein Jenő, Klein Sámuel (cigány), és Sugár Laci. A fentiekhez csatlakozott még a Lampel házaspár, akik nem voltak deportálva.

A Lampel házaspárnak oroszlánrésze volt a Deportált Leányotthon felállitása terén. Mindketten rövid egymásután haltak meg Rámát-Gánban. A fenti csoport lüktető ereje Spitzer Dezső volt, aki mint a Joint helyi elnöke emberfeletti erőt fektetett be a visszatérő deportáltak úgy egészségi mint anyagi helyzetének feljavitása érdekében.

A fenti csoportnak egy része valóságos "Makabeus" munkát végzett, amikor igyekeztek legalább egy templomot rendbehozni, hogy megkezdhessék a rendszeres imádkozást. Ez a templom a régi paplak udvarán volt a Várdomb utcában.

A Zsidó Népközösség, amely dacára baloldali beállitottságának, nem görditett semmi akadályt a vallási élet elé. Ugyanaz volt a helyzet a város többi egyházainál. Az uj hatóságok jóindulattal vették tudomásul az egyházak működését.

A Joint szervezet azonnal akcióba lépett és a zsidó népközösséggel karöltve először ott segitett, ahol arra a legnagyobb szükség volt. A Zsidókórház épületét Deportált Otthoná rendezték be, ott fogadták a lassan-lassan, majd nagyobb tömegben visszatérő deportáltakat. A visszatérök nagyrésze Magyarország felől jött. A határhoz közelfekvő Szatmár volt az első stáció, igy a Zsidókórház átmeneti állomásként szolgált azoknak, akik tovább óhajtottak utazni otthonaik felé. Volt sok beteg, közöttünk súlyos esetek is, akik a szatmári Zsidókórházban kaptak kezelést. A kitünő orvosoknak Dr. Grosz Sándor, Dr. Fenyves Ármin, Dr. Vámos Laci és Dr. Schtsock és velük együtt a hűséges ápolói karnak nem keveset kellett dolgoznia, hogy leküzdjék a súlyos betegségeket, amelyeket Szatmáron alig ismertek.

Jelen sorok irója is a súlyos esetek közé tartozott, aki egész úton hazáig magával cipelte a Fleck-tifuszt. A magas táztól még felelni sem voltam képes azon meghivásra, hogy vegyek részt az első gyászünnepélyen (1945 Június). Ha jól emlékszem Spiegel Buli látta el a kántori teendőket.

Az első hazatérők ujra megszervezték a Hitközséget és a Chevra-Kadisát. Utóbbira már az első napoktól szükség volt. Az uj hitközséget az alantiak vezették: Berger Majsi, Freund Szender, Klein Elemér, Rosenberg Árje Leib, Schwartz Herman, Weisz Jide Leib és Weisz Simen.

A Chevra Kadisát az alantiak szervezték meg: Freund Jóska, Friedman Smilku (Bábony), Lefkovits Majse Jechezkél, Rosenberg Smelke, Rosenfeld Sie Jánkl, Schwartz Herman, Tirnauer Ávrum Wolf és Weisz Duved Májer.

A Chevra Kadisa uj vezetőségének első teen-

A SZATMÁRI PROGRESSZIV ZSIDÓSÁG HARCA AZ ANTISZEMITIZMUS ÉS A FAJÜLDÖZÉS ELLEN

A szerző megjegyzése: Bár tiszteletet és barátságot érzek kedves földink Kamil Emánuel úr iránt. Az általa felsorolt nevek viselői mind Szent Mártirjaink sorába állitandók, ennélfogva helyet kapnak Emlékkönyvünkben. Mindezek dacára négsem értek egyet az irásban foglaltak minden pontjával. Véleményemet nem óhajtom bövebben megmagyarázni.

A két világháboru között Romániában egy millió zsidó élt. kb. 5% az össz lakosságnak, ebböl Szatmáron és környékén több mint 18.000 volt a létszàmuk.

A román alkotmány, a békeszerzödések értelmében, egyforma állampolgárokká nyilvánitotta a zsidó nemzetiségü lakosságot.

Párhuzamosan Romániában felütötte fejét a Cuza-Goga valamint a vasgárdisták antiszemita mozgalma. Ezek a mozgalmak pedig politikai pártokká fejlődtek. Az évek során átvették a német nácizmus, Hitler célkitüzését, kezdetben a zsidó lakosságot az országból, elüzni majd a második világháboru kitörése idején és a bécsi döntés után a horthysták és a nyilasok arra törekedtek, hogy fizikailag megsemmisitsék.

Már az 1920-as évektöl Bukarestben, Jasi-ban, Csernovitzban, Kolozsváron, Nagyváradon és más városokban az antiszemita román diákság véres zsidó üldözéseket rendezett az egyetemeken, zsidó üzletek kirakatait betörték és fosztogatták. Az utcákon sok zsidó fejét betörték. Az antiszemita román hecclapok naponta tizezres példányokban ontották uszitó cikkeiket amelyekben követelték a zsidók felszámolását. A kormányak zöme pedig szemet hunytak és bátoritották ezeket az antiszemita kilengéseket.

Mindezek a jelenségek aktiv harcra kényszeritették a szatmári progressziv zsidó ifjuságot. Szerveszkedni kezdtek, még pedig a romániai kommunista párt sejtszervezeteinek keretében. Propaganda anyag böven állt rendelkezésünkre amit a Komintern illegális uton terjeszett. Csehszlovákián keresztül jútott el Romániába a Szatmári kommunisták közremüködésével. Ezekböi a propaganda termékekböl szereztünk tudomást arról, hogy Oroszországban szovjet (tanács) hatalmat hozott létre az 1917-es Októberi nagy szocialista forradalom. Minden nemzetiség egyenlö jogokat élvez. Az antiszemitizmust és a fajüldözést törvényen kivül helyezték. A népek közötti különbséget örökre felszámolták.

Ilyen szép elvekért érdemes volt harcolni és akár az életet feláldozni a jelen és a jövö zsidó generációk érdekében !

A szatmári kommunista utcai sejtszervezeteknek tagjai több mint 95%-ban zsidók voltak.

1939 juliusáig egyetlen szatmári vagy máshol lakó zsidó kommunista még álmában sem tételezte fel, hogy a gyönyörü szép propaganda anyagok terjesztése idején Molotov és Ribentropp Sztalin jelenlétében egyezménnyes kézfogásukkal segitették elö a nácizmus térhóditását egész Europában és a hat millió zsidó kiirtását.

Ennek dacára a szatmári progressziv zsidó ifjuság aktiv harcot folytatott az általános antifasiszta hare keretében a hitleristák, a vasgárdisták és a nyilasok ellen.

Súlyosan megkinozták öket. Nehéz fegyházi, több éves szabadságvesztéssel súlytották öket, köztük egyeseket kivégeztek a horthysta hirhedt zsidó munkaszázadok keretében valamint Auschwitzban.

A vészkorszakban elpusztitott és kivégzett harcos progressziv zsidó nemzedék emlékének megörökitéseül kegyelettel emlékezzünk meg a következökröl:

Lázár Vilmos, Dr. Kamil Rozália, Mózes Dudi,
Dr. Kamil Izidor, Dr. Weisz József, Hirsch Öcsi.

A kinzások, a különbözö börtönökben és a deportálásban szerzett betegségek miatt késöbb meghaltak:

Katz Marcel Steinberger (Lázár) Irén
Steinberger Márton Klein Antal Klein Éva
Markovits Arthur és sokan mások.

1974-ben "A szatmáriak harcban a szocializmusért" cimü könyv jelent meg Romániában. Névszerint *egyetlen* zsidó kommunistáról sem tettek emlitést. Ezért, a fenti kegyeletes megemlékezés hézagpótlónak is tekintendö.

KAMIL EMÁNUEL Jeruzsálem

SZATMÁR ZSIDÓSÁGÁRÓL

Irta: STARK NÁFTÁLI

Szatmár zsidóságáról egy hosszu tanulmányt kellene irni, hogy valódi képet kaphassunk. Ezen irásban csak vázlatosan mutathatunk reá, hogy egy igaz cionista eredményekkel rendelkezö városról van szó.

Ki kell emeljük Dr. Jordán Sándor förabbi érdemeit ugy a cionizmus, mint a hebraizáció terén. Herzl "Judenstaat"-jának megjelenése után, azonnal irásban közölte a bécsi cionista központtal, hogy csatlakozik Herzl tervéhez. Már 1905-ben, mint a szatmári "status-quo" ante hitközség főrabbija Erec Izraelbe utazott és az országról lelkes beszámolót tartott Szatmár és környéke zsidóságának. Befolyása alatt Klein Vilmos földbirtokos szintén az országba utazott és lényeges támogatójává lett a cionista alapoknak. Birtokán egy "cháchsára" telep létesült. Szerettem nézni otthonában Herzlnek egy olajfestmény portréját, melynek alján héber betüs idézet volt "Or chádásh ál Cijon táir".

Dr. Jordán Sándor fiaival héberül beszélt. Ő alapitotta Szatmáron az első héber óvodát és a "Száfá-Chájá" egyletet, melynek célja az első héber nyelv terjesztése volt.

A fia Dr. Jordán Viktor már 1910-ben Budapesten a "Makkabea" alapitó tagja és elnöke volt. Már 1921-ben alijázott és mint orvos müködött a malária által sujtott galileai településeken. A malária öt sem kimélte meg és ideiglenesen vissza kellett térjen Erdélybe és Szatmáron élénk cionista tevékenységet fejtett ki. Közben látogatóban elökészitette második aliját. Mikor nálunk voltak a felesége mesélte, hogy annakidején egy ideiglenes tüzhelyen a földön fözött és sterilizálta az orvosi müszereket.

Szatmár zsidóságának egyrésze a Magyar Párthoz tartozott. A párt lapjának, a SZAMOS-nak a zsidó föszerkesztöje Dénes Sándor mindig szivesen fogadott amikor felvittem hozzá egy közleményt a rendezendö cionista mükedvelö elöadásokról vagy a "Chug Ivri" összejövetelekröl. A "Hásomér" által rendezett mükedvelö elöadásokról igyekezett lapjában beszámolni.

Az ortodox hitközség tagjai között is idejében kicsirázott a cionista eszme. A "Mizráchi"-nak volt az Eötvös utcán egy saját háza, melyet többek között egy volt orthodox "Ros Hákáhál"-nak Reiter Mórnak anyagi segitségével vásárolták meg. Ebben az épületben egy imaházon kivül egy államilag elismert héber elemi iskola müködött Löwenkopf Kálmán vezetésével. Azonkivül egy a "Joint" által fenntartott munkaterem árvaleányok számára, úgyszintén a Somérok otthona, később egy cionista klub is.

Vétenék az igaz képpel szemben, ha a Somérok tevékenységéböl nem emelném ki legalább az intenziv hebraizációt, amely a Somér otthonban eredményesen folyt és egész Erdélyben ismeretes volt.

A szatmári cionista szervezet beszámolóiban kiemeli a Somérok lelkes és eredményes tevékenységet, a Keren Kájemettel kapcsolatban.

Volt Szatmáron egy jószivü, szivesen adakozó, rusgazdag chászid Cháim Freund. Mint kuriozum érdemes megemliteni, hogy ha megkérték, még cionista célokra is adakozott. Jómagam kaptam töle egy Keren Kajemet akcióval kapcsolatban, egy megfelelö hozzájárulást. Az öcsém, aki még alijázásom után egy ideig Szatmáron maradt meséli, hogy a Hásomér cionista ifjusági folyóiratra "Haderech" akciót inditott elöfizetök szerzésére. Az öcsém elment Chájim Freundhoz és kérte, hogy fizessen elő egy évre. Jó én előfizetek két évre, felelte Chájim Freund. Ha elöállottak esetek, hogy a szüleik szükös, anyagi helyzete miatt Somérok nem tudták fedezni a táborozásokhoz szükséges teljes összeget, Chájim Freund szivesen állott rendelkezésükre a hiányzó összegek fedezésével.

AZ 1946 MÁJUSÁBAN MEGTARTOTT GYÁSZÜNNEPÉLY FÉNYKÉPEINEK ELTÜNÉSE

Bűnös cselekedetet követett el az, aki az 1951-ben a telavivi Montefiore negyed templomában megtartott első Ázkárán a fenti cimben emlitett fényképeket jogtalanul eltulajdonitotta, megkárositva ezzel könyvünket fontos dokumentumoktól.

A dolog az alantiak szerint történt.

Az 1945 Sziván havában Szatmáron a Báthori u. (a volt getto területén) Dr. Alexander Sáfrán akkori romániai főrabbi részvételével megtartott gyászünnepélyről sok fényképfelvétel készült. Kb. 15 felvétel a gyászünnepély különböző mozzanatát ábrázolta u. m. a lebombázott Báthori utcát, a diszemelvényen helyet foglaló megye és városvezetőket, a katonai tisztikart, rabbikat, a hitközség és a népközösség vezetőit, szónokokat a kántort és az énekkart, a gyászmenet élén haladó katonai zenekart, Sáfrán főrabbit diszes ornátusban, a R.I.F. szappanok koporsóját vivőket, a főtéri hősök-sirjainak megkoszoruzását Sáfrán főrabbi és jelen sorok irója által, a katonai diszszázadot, a R.I.F szappanok eltemetését. Sáfrán főrabbi drásájat a Chevra Misnájesz templomban, Sáfrán főrabbi elutazását Freund Sándor hitközségi elnök z"l kiséretében stb.

Fenti fényképsorozatot egy 100/70 nagyságu fehér kartonlapra ragasztva (még vagy tiz a nagybányai gyászünnepélyt megörökitő fényképpel-együtt), négy évig öriztem, majd alijázásomkor magammal hoztam Izráelbe.

A képsorozatot magammal hoztam az 1951-es telavivi Ázkárára, ahol nagy érdeklődést váltott ki és kézről kézre járt. Ki gondolta volna (legkevésbé én), hogy akad köztünk olyan, aki egy észrevétlen pillanatban összehajtja és zsebrevágja.

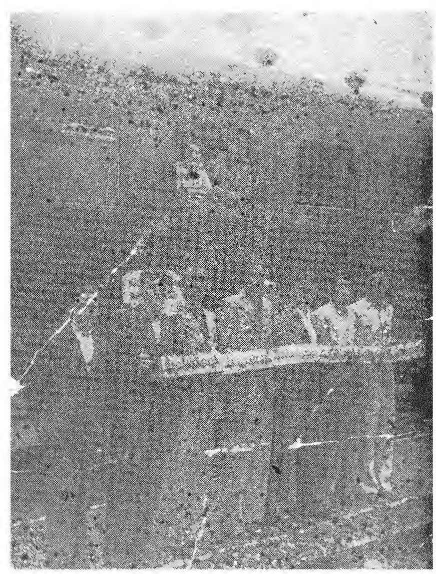
Kár — nagy kár érte. Elvártam volna a bűnös tett elkövetőjétől, hogy az Emlékkönyv-akció idején névtelenül visszaküldi, de nem tette Itéljetek Ti, kedves olvasóim, ki-ki belátása szerint.

קבוצת הכדורגל „בר כוכבא" הסאטמארית

A szatmári Bar-Kochba fotbalcsapat

הקבוצה בדרכה למשחקים המקום : בתחנת הרכבת בסאטמאר

A csapat vidékre utazik, szinhely a szatmári vasutállomás

STERN BÁCSI ÉHESEN MARADT

A szatmári idősebb nemzedék bizonyára emlékszik még R. Joszéf Sternre (a szépemlékü Kaczér Illés édesapja volt, aki 30-as években halt meg Szatmáron). Stern bácsit mint élvonalbeli Talmudtudóst ismerték Szatmáron. Minden szerdán (Szatmári hetivásár napján), ott volt látható a fehérházzal szembeni sátrában, amint zománc és

ר׳ יוסף שטרן

Reb Joszéf Stern a Kaczér Illés édesapja

üvegedényeit árulja. Azonkivül mint szertartásvezető működött a temetéseken. Legfőbb ismertető jele kocska keze volt. Dacára eme testi hibájának, a táblaüvegeket pontosan mérte, vágta és helyezte el a keretekbe és az ablakrámákba.

Reb Joszéf szájából hallottam a következő elbeszélést:

A Mandelbaum főrabbi z.c.l. jesiváján tanultam. Az egyik délelőtt bementem a Rebbe Várdomb utcai lakásába valamit kérdezni. A Rebbe az asztalfőn ült, hátánál a Rebecen állott, én pedig szemben velük állottam. Az asztalon egy üveg pálinka, mellette egy tányérban pár darab sütemény. Beszéd közben a Rebbe a következő szavakkal kinált meg:

Ni Jaszl, Mách á bruche. Na Jaszl mondj egy áldást.

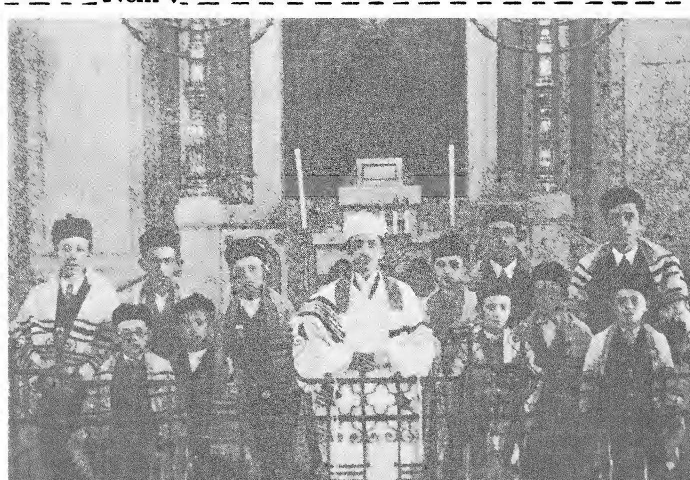
Én kinyujtottam a karomat, hogy vegyek a jó falatból (mert éhes voltam). Hirtelen azt veszem észre, hogy a rebecen erélyesen nemet int fejével. Én ijedten és csalódva húztam vissza a kezemet, de a dolog fürcsának tünt nekem.

Tovább folytattam a beszélgetést a Rebbeval, amikor ujra megkinált. Én most már félve nyujtottam a karomat, de a Rebecen megint nemet intet. A Rebbe nem tudta mire vélni, hogy nem eszek a kinált ételből mire hangosan rámszolt: Jaszl ! Hányszor kérjelek meg, hogy egyél ?

Én most már reszketve nyultam a tányer felé, de harmadszor is póruljártam. Éhesen maradva köszöntem el a Rabbi házaspártól, keserü csalódással a gyomromban.

Csak jóval később tudtam meg, hogy a Rebecen fej-idegességben szenvedett, mely abban nyilvánult meg, hogy néha úgy rázta a fejét mintha azt mondaná:

Nem !

החזן ר׳ יוסף וואלד ז״ל ומקהלתו
בבית הכנסת סטטוס־קוו

Wald József z"l főkántor és énekkara

SPORTÉLET SZATMÁRON

Irta : FERBER ZOLI

Mint minden más városban, Szatmáron is divat volt a sport, melynek különböző ágai között a labdarugás volt a legnépszerübb. A sport megoszlott különböző egyesületek között. A románok csapata az Olimpia, a magyaroké az Sz.S.E. a munkásoké a Törekvés, mig a zsidók a saját csapatukat a Bar-Kochbát pártolták.

Vasárnaponként nagy tömegek özönlöttek a szentvéri fotbalpálya felé, hogy végigizgulják a meccs kilencven percét.

A Bar-Kochba nevet viselő szatmári zsidó sportegyesületet 1924-ben alapitották. Sportágai a fotbal és a tenisz voltak. Az egyesület elnöke Dr. Borgida Endre, ügyvezető elnökei Beer Ernő és Rosenberg Ernő, mig titkára Hoffman Nándor voltak. Az egyesület 1.800 tagot számlált.

A Barkochba Fotbalcsapata résztvett az erdélyi liga mérközésein, és nivója több volt mint közepes. Ha a mérleg egyik serpenyőjébe helyezzük a veszteségeket, a másikba a nyereségeket, úgy a nyereségek lesznek a nehezebbek.

Ha a Barkochba kirándult valamelyik erdélyi városba, úgy a zsidóság nagyrésze kivonult, hogy buzditsa a zsidó csapatot. A buzditásnak gyakran megvolt a kivánt eredménye, talán azért is mert sokszor hallhatók voltak jidis és héber kiáltások.

A magyar éra alatt az akkori hatóságok rendeletileg betiltották a zsidó csapat müködését. Különben sem tarthatta volna magát, mert az összes játékosokat behivták munkaszolgálatra.

A vészkorszak után visszatért ugyan néhány volt játékos és szurkoló. Dr. Sárkány Lajcsi, Weinberger Beri, Farkas Móritz és Engel Dundi ujból életre hivták a csapatot "Sanitas" néven, mert az akkor fennálló rendelkezések alapján nem müködhetett régi nevén. A Sanitas élete is igen rövid volt, mert azt hatóságilag végleg beszüntették. A zsidó sport amugy sem tarthatta magát, mert a vezetők és játékosok nagyrésze alijázott.

A Barkochba fotbalcsapat játékosai az alantiak voltak.

Kapusok: Altman László, Farkas Móric, Grünfeld Sanyi, Morgenstern Berci és Rosenberg Imre.

Hátvédek: Ádler Misu, Farkas Zoli, Feldman Lipi, Kinzler Laci (nem él), Mandel Anti (nem él), Riederman Sanyi, Rosenzweig Miki (nem él) és Wald Chájem (nem él).

Csatárok: Farkas Ernő, Ferber Bandi (nem él), Ferber Zoli, Glück Sanyi (nem él), Hold Sanyi, Katzender Tuli, Nóti Lajos (nem él), Róth Suli, Rosenberg Henrik (nem él), Steiner Zoli, Wechsler N. (nem él), Weisz Sanyi, Willinger Hersu és Wizner N.

A Barkochba különbözö sportágai között feltünő helyet foglalt el a tenisz részleg, melynek vezetője Klein Sanyi volt. Titkára pedig Rosenberg Bucsi volt. A részleg tagjai voltak még Katz Benjámin, Glück Jaszi, Sámuel Béla, Spitzer Dezső, Frenkel Pinchász és Eisner Majsi. A női tagozat a Glück lányokból, Krámer Ilusből és Kroó Böskéből állott.

SZATMÁR ZSIDÓSÁGÁNAK TILTAKOZÁSA A PALESZTINAI VÉRENGZÉSEK ELLEN

(Alanti irás 1929 IX. 10-én jelent meg a szatmári "Szamos" cimü napilapban. Sajnos a lapnak csak egy foszlánya került hozzánk. Igy az irásnak a befejező részét kb. egy harmadát nem közölhetjük).

A népiség összes definició között leghelytállóbb az a meghatározás, mely szerint egy közös ellenség által összetartott embercsoport képez egy népet. Szatmár zsidóságát az utóbbi években oly éles pártharcok állitották egymással szembe, hogy már azt a látszatot keltették, mintha nem is egy nép fiai volnának. A palesztinai véres csemények most aztán eloszlatták ezt a hamis benyomást. Azon a tiltakozó gyülésen, melyet a szatmári orthodox hitközség az ő székházának nagytermében f. hó 8-án rendezett, a város egész zsidósága, mindkét hitközség, párt, egyesület és intézmény képviselve volt s mindnyájan egyesültek a fájdalomban, az elkeseredésben és Palesztina gyors felépitésének követelésében.

A gyülést Guth Sándor, az orthodox hitközség elnöke nyitotta meg, rámutatva azokra a megdöbbentő és minden igaz zsidót fájdalommal eltöltő eseményekre, melyek most Palesztinában lefolytak. Utána Dr. Fischer József a status-quo ante hitközseg előljárója hatalmas eleganciáju beszédben ostorozta Angliát, akire a Népszövetség a Palesztina-mandátumot bizta, indolenciáját, ottani hivatalnokainak bűnös mulasztásait és a zsidóknak nagy vétkét, amikor az egész világon ellenségektől körülvéve összetartás helyett lokális pártharcokban forgácsolják szét erőiket és késleltetik az egyetlen megoldásnak: Palesztina felépitésének tempóját.

Reiter Mór a mizráchi-cionisták, Dr. Stern Mór a klál-cionisták fájdalmát és tiltakozását tolmácsolta. Klein Sándor a Barisszia és Aviva, Hoffman Nándor a Bar-Kochba, Stark Ferenc a Sómérok nevében gyújtó beszédeikben vázolták a zsidó ifjuság elkeseredését és elhatározását, hogy készek életüket áldozni palesztinai testvéreikért. A gyülés nagy lelkesedéssel a következő határozati javaslatot fogadta el:

— Szatmár város zsidó lakossága a legerősebb felháborodás hangján tiltakozik ama rablógyilkos támadások ellen, melyet Palesztina békés, munkás zsidósága ellen arab hordák elkövettek. A kulturemberiség szégyene, hogy angol protektorátus alatt álló területen felelős arab körök uszitására vandál módon legyilkolhatnak jámbor jesiva tanulókat, megtámadhatnak zsidó kolóniakat, felgyujthatnak zsidó városokat. Mindez nem következhetett volna be, ha a palesztinai angol tisztviselők hivatásuk magaslatán állottak volna és pártatlanul, lelkiismeretes előrelátással teljesitenék mandátumparancsolta kötelességeit.

— Szatmár zsidósága tiltakozik a pelesztinai angol kormányzat és közigazgatás gyengesége és egyoldalusága ellen és követeli az iga-...

A tudósitás további része hiányzik.

מקהלת בית־הכנסת הגדול

שורה ראשונה מעלה: מיכל דוידוביץ, יצחק יעקב וייס, שתנאל פיש, אהרן צבי פיש. שורה שניה: יהודה פריד, שלומוביץ, וויס, דייטש. שורה שלישית: זוסיא נתן, בערל נתן. יושב: המנצח נפתלי שטרן, שניצר, הרטמן, מנחם לבנדל

A szatmári Nagytemplom énekkara. karmester Stern Náftáli; felső sor jobbról balra: Dávidovits Mihály, Weisz Izsák (Kazsi), Fisch Száne, Fisch Áron Hers, második sor: Deutsch, Weisz, Slomovits, Fried Jidu; alsó sor: Nuszen Zise, Nuszen Béla, Stern Náftáli (ül), Schnitzler, Hartman, Levendel Pintyu

C. Ifjusági ügyosztály

Deborah

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
Tagdijak	7450 —	Rendezvények	28432 —
Rendezvények	37944 —	Zsidó kórház	15000 —
K. K. hólabda teák	10024 —	Keren-Kájemet szatmári irodának	12024 —
Gyüjtések, adományok	4500 —	Héber iskolának	3000 —
		Incasso—jutalék	1462 —
	59918 —		59918 —

Hechaluc (sómérék)

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
K. K. perselyürités	45326·45	Átutalás a szatmári K. K. irodának	45326·45
Rendezvények	37000 —	Rendezvények	16500.—
Adományok	2500 —	Sómérotthon felszerelés	15000·—
Sómérkiállitás	2000 —	Különfélék	10000·—
Tagdijak	1000 —	Egyenleg	6000 —
Különfélék	5000 —		
	92826·45		92826·45

Barisszia „Glasner Mózes“

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
Rendezvények	7680·—	Rendezvények	4496 —
Tagdijak	1300·—	Keren Kajemet szatmári iroda	1101 —
Gyüjtés	500·—	Barisszia—Központ	600 —
		Könyvtáralap	535·—
		Heber iskola	333 —
		Szövetségi csoport adó 10%	115·—
		Különfélék	550·—
		Egyenleg	1750·—
	9480.—		9480 —

Barisszia „Theodor Herzl“

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
Rendezvények	6280·—	Rendezvények	3861·—
Tagdijak	2726·—	Keren-Kájemet szatmári iroda	1781·—
Különfélék	968·—	Héber tanulás	1500·—
		Noár	996·—
		Héber iskola	118 —
		Szövetségi csoport adó 10%	115·—
		Különfélék	400 —
		Egyenleg	988·—
	9974·—		9974· —

Aviva „Deborah“

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
Rendezvények	6277·—	Rendezvények	3843·—
Tagdijak	900	Keren Kájemet szatmari iroda	1101.—
Különfélék	1201 —	Administratio	600 —
		Aviva konferentia (Várad)	500 —
		Könyvtáralap	325·—
		Héber iskola	334.—
		Szövetség csoport adó 10%	110·—
		Chálucalap	200·—
		K. H.-ra	262 —
		Aviva központ	280.—
		Egyenleg	758·—
	8378 —		8378·—

Bar Kochba

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
Rendezvények	22000·—	Footbal felszerelés	26500·—
Tagdijak	5000 —	Szertáros és incassodij	12000·—
Adományok	2000 —	Szertárbér	4000·—
Kölcsön	13500 —		
	42500·—		42500·—

D. Kulturügyosztály

Tarbut héber elemi iskola.

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
Beiratási és tandijak	24200·—	Tanitói fizetések	37200·—
Adományok	15000 —	Fütés, takaritás stb.	2000·—
	39200·—		39200·—

E. Vallási ügyostály.

Mizráchi

Bevétel	Lei	Kiadás	Lei
Templomi ülések	44795·—	Kölcsöntörlesztés	27510·—
Templ. adományok	30071·—	Adók, tóra, stb.	21138·—
Lakbér	9800·—	Incassojutalék	14700·—
Keren-Kájemetre	7595·—	Épitkezés	12380·—
Tagdijak	3510·—	Felszerelés, fütés, világitás	11088·—
Különfélék	4320·—	Keren Kájemet szatmári iroda	5502·—
		Héber iskolának	2896·—
		Egyenleg	4877 —
	100091—		100091·—

INVITARE

CU ONOARE VĂ ÎNVITĂM LA REPREZENTAŢIUNEA CU PROGRAM AL CLUBULUI SPORTIV „BARKOCHBA“ CE SE VA ŢINEA LA 31 MARTIE 1926. (LA ORELE 8½ PUNCTUAL) ÎN SALA DE GIMNASTICĂ A ŞCOALEI REFORMATE DE FETE

Venitul curat va fi destinat Fondului „Keren Kajemeth“ şi Şcoalei Evreiască Primară din Satu-Mare

MEGHIVÓ

TISZTELETTEL MEGHIVJUK A SATU-MAREI SÓMÉROK 1926. MÁRCZIUS HÓ 31-ÉN (PÉSZACH MÁSODIK NAPJÁN) ESTE PONTBAN ½9 ÓRAKOR, A REFORMÁTUS LEÁNYISKOLA TORNA CSARNOKÁBAN MEGTARTANDÓ MŰSOROS ELŐADÁSARA

A tiszta jövedelem nagyrésze a „Keren kajemeth“ és a Sätmar-i Héber Elemi javára fordittatik

הזמנה

הננו מתכבדים להזמין את כבודו ואת כבוד משפחתו החשובה על הנגינה „השומרים“ שתהי' בשני של פסח בשעה 9 ½ בערב באולם ההתעמלות של בית ספר הנערות הרפורמתיות.

szociális ügyosztály tételei, mint az árvagondozóra, zsidókórházra adott számottevő összegek nem foglaltatnak, tüntet fel és az érdeklődés fokozódik.

Távol áll tőlünk, hogy ez az eredmény kielégítene minket. Nincsen az arányban sem a város zsidó lakosság számával, sem azzal a hatalmas cionista potentiával, amelyet tagjaink képviselnek és legkevésbé a palesztinai épitő munkának: a Palesztina Alapoknak és a Szövetség központjának szükségleteivel. Az aránytalanság oka nem csak a külső körülményekben (határszéli és közgazdasági viszonyok, stb.) rejlik, hanem főleg és elsősorban abban, hogy mi a cionisták távolról sem teljesitettük 100%osan kötelességeinket. Egy pár, teljes elismerést érdemlő kivételtől eltekintve legtöbben közülünk megelégedtek járulékaik lerovásával és a rendezmények látogatásával; rendszeres szervezett belső munkában nem vettek részt. Sokan pedig, és pedig a legjobbjaink közül, erejök és idejük szétforgácsolásával minden helyi jótékonysági és társadalmi aktióban csaknem egyedül dolgoztak s ennek folytán szükségszerüen el kellett hanyagolniok a cionista munkát. A relativ eredmény dacára is szükséges volt azonban a mérleg felállitása, hogy annak alapján erőt merithessünk és kitüzhessük magunknak a következő félév munka programját.

A zsidóságra vonatkozó minden kérdésben, belpolitikai, közgazdasági és kulturális irányban épugy, mint Palesztinát illetőleg, készséggel nyujt felvilágositást a csoportiroda Szatmárt, Str. Cuza Voda (Eötvös.-u.) 10.

Miután nincsen kimondottan zsidó iskola, a sómérmozgalom **az egyetlen** nevelési faktor, amely az ifjut rendszeres nevelés **által zsidóvá tökéletesiti.** Dr. Déznai Victor.

VÉDNÖKI TANÁCS: יעד מגינים

1.) Borgida Sándor, **Möfakéd** elnök
2.) Klein Vilmos ur, a „**Joint**" részéről.
3.) Guth Lajosné urhölgy, a „**Tárbut**" részéről.
4.) Dr. Klein Ernő rábi, a **Mizráchi** részéről.
5.) Dr. Jordán Viktor a **Zs. N. Sz.** és az alapok részéről
6.) Hoffmann Nándor az **Aviva** és **Bariszia** részéről.

VEZETŐI ÖRS: קבוצת המנהלים

1.)	Stark Náftáli	Ros Gödud.
2.)	Berkovits Jöhudáh	„ Gödud.
3.)	Klein Libi	„ Sévet.
4.)	Sámuel Chájim	„ Sévet
5.)	Joszéf Weisz	„ Kövucáh.
6.)	Stark Dávid	„ Kövucáh.
7.)	Klein Eliezer	„ Kövucáh.
8.)	Lefkovits Ráchél	Gizberet.
9.)	Abrahám Efrájim	Mölámed ivri.
10.)	Rozenberg Jáir	Száfrán.
11.)	Brüder Efrájim	Ozér K. K.
12.)	Braun Ávráhám	Átid Lönáhél.
13.)	Braun Sosánáh	„ „
14.)	Herskovits Jicchák	„ „
15.)	Sándor Zöév	„ „

A Gödududnak ma 51 aktiv avatott és 27 ujonc, tehát összesen **78 tagja van** (19 leány).

Még soha nem folyt Satu-Maren olyan **kitisztult szellemü** Somér munka, mint amilyen ma folyik.

Ha gyermeked sómér: vidám, válallkozó, munkavágyó, tevékeny, életerős.
Ha nem sómér: fásult, munkátlanságra hajlamos, kovayén.

ROTH LAJOS (Cháim Jehuda) Terménykereskedő, aki a mérleget a Tóra előirása szerint kezelte. Reb Cháim Jehuda magáéva tette a cionista — mizrachista eszmét, melyet beoltott gyermekei lelkülétébe is, akik aztán legjobb polgáraivá válltak Erec Jiszráélnak. Fia Ásér Ázár az éjláti polgármesteri székig vitte. Mindezekben nagy része volt a családanya az igazi Éset Chájilnak Rivkának. Ez a mintaházaspár is Auschwitz áldozata lett. Emléküket szeretettel örzik gyermekeik. Ásér, Pimentálné — Roth Flora és Friedné Roth Nica (ami Fried Jidunk felesége) Tel-Avivban.

חיים יהודה רוט ורעיתו רבקה

Cháim Jehuda Róth és neje Rivka

irás szerint beszolgáltták a 10 %-ot a Szövetségnek, 3.105 leit a [illegible] és 1000 leit héber iskolánknak. Anyagi és erkölcsi [illegible]giséggel, szerettel és példa követéssel kapcsolódnak be chaluc telepünk müködésébe.

f) **Bar Kochba.** Városunk zsidó sport egyletének életében ez a félév alapvető fontosságu: a Barissziánusok hatása alatt az egylet cionista szellemben revideálódott s fölvette programjába tagjainak zsidó szellemü kiképzését is. Footbal csapata az első osztályban küzd a bajnokságért. A tél folyamán sikerült bált és sorozatos tea táncdélutánokat rendezett. Tavasszal megkezdi a mult évben nagy költséggel felállitott pályán a tennis szakosztály müködését. A zsidó kulturelőadásoknak és a héber nyelvkurzusoknak szorgalmas látogatói. Az egylet ügyeit Guth Lajos és Bán László irányitják.

D) Kultur ügyosztály.

Legfontosabb feladata a hebraizálás, az élő héber beszéd terjesztése. Ezt 3 irányban végeztük: a felnőtteknél, az ifjuságnál és a gyermekeknél. A **felnőttek** egy kis, lelkes csoportja, Guth Lajosnéval az élén, héber klubbot alapitott, amelynek heti összejövetelein a társalgás, megbeszélés és tanácskozás mindenkor kizárólag héberül folyik. Az **ifjuság** a maga egyesületeiben komolyan és szorgalmasan vett részt, hetenkint több órában, a héber tanfolyamokon és szépen haladt. A **gyermekeket** pedig nyilvánossági joggal biró héber elemi iskolánkban, a Tarbutban neveljük. Ez a rész, a gyermekek nevelése természetesen a legfontosabb. Ennek a szükségességét már régen a háboru előtt beláttuk s igy létesült városunkban a Gán-Jeládim, a héber ovoda, az első az országban. A háboru után ismét megnyitottuk, de kedvezőtlen anyagi viszonyok miatt, sajnos, ma csonkán, óvoda nélkül, áll fenn az iskola. Tanulóinak száma a lefolyt félévben 75 volt. Hivatalos előirás szerint a földrajz és az ország történelme az állam nyelvén, a többi tárgyak héberül tanittatnak, kisegitésképpen még gálut nyelvekkel (jiddisch, magyar). Az egyes osztályok különböző tanóráit többször hallgattuk végig és a növendékekhez héberül kérdéseket intézve egészen más dolgokról, héber feleleteikből meggyőződtünk, hogy nem betanult szólamokban, hanem ténylegesen birják az élő hébert s komplikált számtani müveleteket is fennakadás nélkül folytatnak le héberül. És nem egyszer találkoztunk az utcán gyerekekkel, akik héberül csevegtek egymással s beszélgetve velük kitünt, hogy ők iskolánk növendékei. A legteljesebb elismerés és dicséret illeti meg ezért az eredményért Löwenkopf Kálmán igazgató-tanitót, aki lehetetlen anyagi és pedagógiai viszonyok közt minden idejét és erejét a nagy ügynek szentelve ilyen nagy sikert ért el. Az iskolaszék, Schiffer Jeromossal az élén, fáradhatatlan volt az iskola 39200 leinyi szükségletének felhozatalában.

A hebraizáláson kivüli kultur nevelés az egyes egyesületekben folyt le, amelyek saját kebelükben megfelelő sorozatos előadásokat és tanfolyamokat rendeztek tagjaik részére.

A kultura terjesztésének egy másik eszköze a zsidókönyvek és a zsidólapok, amelyeknek olvasó tábora köztünk növekedőben van. A cionista világszervezet központi orgánuma: a Háolám, európai héber napilapunk: a varsói Hájom, más nyelvűek közül a Menorah, Uj Kelet, Uj Kor, Mult és Jövő, Noár, stb. vannak leginkább elterjedve.

E) Vallási ügyosztály

A vallási élet intézményes formáját Mizrachi egyesületünk képviseli. Abban a szép épületben, amelyet városunk cionistái egyesült erővel és okos előrelátással, a szükséges összeg hitelezésével, vásároltak, állandó imaház van, ahol rendszeres talmudtanulások is folynak. A snoderozások kizárólag cionista célokra szolgálnak. Az épület többi része cionista otthont képez, ahol az iskola, az egyesületek, a somerek, stb. nyertek elhelyezést. A Mizráchi egyesület 100009 leit kitevő félévi bevételeit a kölcsönök visszafizetésére, invesztitiokra és a héber iskola és a Paleszt. Alapok támogatására forditotta.

A hithü cionizmus propogálását szolgália immár közel 25 év óta szakadatlanul városunkban a helybeli cionista élet megalapitója: Dr. Jordán Sándor főrabbi, aki templomi szónoklataiban és azonkivül is minden alkalommal lelkesiti hiveit a Palesztináért való munkára, áldozásra.

Hasonlóképpen personifikátiója a cionizmus és a vallásosság dualizmusának egy másik elvtársunk, id. Reiter Mór, aki Szövetségünk NIB-nak tagja és a helybeli orthodox hitk. elnöke.

F) Szociális ügyosztály.

Tagjaink ebben a félévben is nemcsak kivették teljes mértékben részüket minden zsidó közügyből, hanem bőkezü adakozáson kivül egyenesen vezetői, igen sok esetben kizárólagos munkásai voltak azoknak. Ilyenek a Joint intézményei: a zsidó árvák varrodája és létesülő iparos tanonc otthona, a kis existentiák bankja, aztán a befejezéshez közeledő zsidókórház, stb.

A cionistákat ellenfeleikkel szemben éppen az jellemzi, hogy soha semmiféle zsidó közügytől nem tagadják meg idejüket és pénzüket azzal a kifogással, hogy az ellenkezik „elveikkel". . .

—•••—

Összefoglalóan megállapitható a lefolyt félév eredményeként, hogy a Szövetség szatmári csoportjának aktivitási mérlege az eddigi passzivitást legyőzve kezd javunkra, az ügy és az eszme javára billenni. A tagok és az egyesületek száma szaporodott, az egyesült pénztári kimutatás 899751 lei bevételt, amelyben a

csoportnak, amely 1926 febr. 3-án szerződést kötött a Haifa Bay Co-val, az állam által épitendő haifai kikötő és Akkó városa közti területek kultiválására alakult társasággal. Ez a társaság a területnek egy 1200 hold (7.800 dunam) nagyságu részén, a mai Kurdani helyén város épitését tervezi és a szerződés szerint a Cur-Sálom szövetkezet ennek északi külső negyedét, il. annak telkeit, 461 hold (3000 dunam) terjedelemben, biztositotta magának, amelyeknek egyik fele át megy majd tulajdonába, a másik fele pedig hosszu lejáratu bérlet lesz. A tulajdon-jogot az 1500 dunamra Cur-Sálom 1928 juniusban érvényesitheti, ha addig a vételárat, közel 39.000 angol fontot kifizette (kb. a fele már törlesztve van) és ugyanakkor veheti át a bérletet a másik 1500-ra a Haifa Bai-tól, amenyiben ez utóbbi megkapja azt a kormánytól. Szatmáron a szövetkezetnek 27 tagja van, akik együtt véve 13 holdat (84 dunam) jegyeztek le s erre ebben a fél évben 327.730 leit, az előző félévek tételeivel együtt eddig összesen 871.000 leit fizettek be.

C) *Ifjusági ügyosztály*

a) **Deborah.** Alapitási sorrendben véve a legrégebbi ifjusági alakulatunk. A Deborah is osztja minden régebbi egyesület sorsát; pénztári kimutatása elég nagy, de aktivitása stagnál, mert a régi tagok helyeit, amelyek a leányok sorsával járó természetes selectió és egyébb okok folytán megürültek, nem foglalták el ujak. 59918 lei bevételéből 15.000-ret az épülő zsidókórházra, 12.000-ret a K. K.-nek és havi 500-at héber iskolánknak juttatott. A vezetés Mózes Margit és Lebovits Piroska kezében volt. Ebben a félévben az egyesület egy nagy szabásu chanuka ünnepélyt rendezett a városi szinházban, a tél folyamán két hetenként kultur előadásokat a kaszinóban és hólabdateákat a K. K. javára.

b) **Hechálue.** Az egészsegs fejlődés jellemzi a helybéli sómér (őr; cserkész) csapatoknak: a Gdud Hechálucnak lefolyt félévi munkáját. A csapatok száma szaporodott: a Plugát Bár Kochbán kivül 3 hónap óta a Plugát Mákkábi is müködik a Gdudban, amelynek 50 aktiv tagja van. Megalakulás előtt áll 3 uj pluga: a munkásoké, a gur vagy is a farkaskölyök falkáé és a leányoké, a somráké. Minden csapat hetenként 1 Jösivát há-Plugát és minden örs egy-két Jósivát há-Kvucát, ülést tartott sómérkiképzésre, hetenként 3 órai héber nyelv kurzuson vettek részt és szépen haladnak a héber beszéd elsajátitásában. A fél év elején és végén egy-egy nagy szabásu müsoros estélyt rendeztek, amelyeken a tagok adtak elő palesztinai vonatkozásu darabokat, a télen pedig sikerült kiállitással avatták fel a sómér-otthont; ez stilszerüen van fölszerelve, 100 kötetből álló könyvtárral s az udvaron felállitott torna és sport-szerekkel rendelkezik. A sómérek minden cionista munkát a legnagyobb készséggel és mintaszerü fegyelemmel teljesitettek; elsősorban K. K. irodánk az, amely nekik köszönheti az elért eredmény oroszlán részét; ők végzik a K. K. perselyek rendszeres ürités├t. Ez ebben a félévben 45.326.45 leit eredményezett. E tekintetben a harmónikus együttmüködés biztositéka személyileg is adva van Borgida Sándorban, aki egyfelől a K. K. Bizottságnak tagja, másfelől a sómérek fővigyázója. A somér-parancsnok Stark Ferenc. Pénztári mérlegük, amely 92826 lei forgalmat mutat, activ volt.

c) Hitchábrut cionit Barisszia **„Glasner Mose“.** A beszámolási félév kezdete előtt három hónappal alakult meg s 16 aktiv tagja van. A Barisszia ideálhoz hüen a cionista onképzés és nevelés képezi főmunkásságát. A vezető üléseken kivül 27 rendes és 3 diszgyülést tartottak, a melyek keretében a zsidó történelmet és társadalom tudományokat 10-10 előadásban, a zsidó irodalmat 14-ben, a biblikus irodalmat 8-ban, a cionizmus és Palesztina ismertetését 5-5-ben adták elő és minden héten revue alakjában tárgyalták meg a hét fontos zsidó eseményeit. Rendszeres héber nyelv kurzust vettek az élő beszéd elsajátitására. Két hetenkinti vitadélutánokon nevelték a tagokat debatterekké. Willinger József a ros-rison, Levendel Hugó a ros-séni. Pénztári forgalmuk 18960 lej volt.

d) Hitchábrut oreách Barisszia **„Theodor Herzl“.** 4 hónapja áll fenn, 24 aktiv tagja van. 18 rendes és vezetőségi ülést tartottak, amelyeknek folyamán 18 történelmi, 14 irodalmi és 23 egyéb tárgyu önálló értekezést olvastak fel, a heti esemény-revue kiséretében. A héber beszéd elsajátitására nagy suly fektettek. Goldstein Fülöp a ros-rison, Klein Sándor a ros-séni. 19948 leit forgalmaztak.

e) **Aviva „Deborah“.** A Glasner Mose Barisszia a leányok munkájának szervezésére megalakitotta az Avivát, amelynek féléves müködése a legszebb reményekre jogosit. 20 aktiv tagja van. Két dísz-és 22 rendes ülést tartottak, amelyeken foglalkoztak a zsidó irodalommal, történelemmel, a cionizmus történetével, intézményeivel, zsidó zenemüvek és költemények interpretálásával, a heti revübben a fontos eseményekkel. Szorgalmasan tanulnak héberül beszélni. Klein Ilonka a ros-risona, Hoffmann Eta a ros-senia. Pènztári forgalmuk 16754 lei volt.

Mind a két Barisszia és az Aviva teljes mértékben kiveszik részüket a Szövetség összes munkálataiból, eleget tettek másrer kötelességüknek a K. H.-ra, közösen rendezett kultur estélyük tiszta jövedelméből e'ő-

A) A szervezeti ügyosztály első dolga volt felléktetni a csoport egykori tagjai közül még számba jövők jegyzékét, gondoskodás történt pontos incassoról és pénztár kezelésről, rendes ellenőrzésről stb. Az azóta lefolyt 3 hónap a konsolidátió jegyében telt el. Határszéli helyzetünk okozta nehézségek folytán ezen idő alatt csak egy nyilvános meetinget tarthattunk ugyan, amelyen Dr. Borgida elnök és Dr. Fried Ábrahám, szigeti testvér-csoportunk elnöke segitettek nagyhatású beszédeikkel az itteni nehéz talajt felszántani, de befelé intenziven foglalkoztunk a szervező munkával. Az eredmény egyrészt pénzügyi kimutatásunkban és a tagszám növekedésében nyer kifejezést, másrészt erkölcsi. Ez utóbbinak javára irandó az is, hogy a tél folyamán a községi választások előkészitése alkalmával felhivásunkra a helybeli hitközségek kiküldték megbizottaikat a zsidó választási blokk megalakitására s dacára az utólsó órákban előállott zavaros helyzetnek, ennek eredményeként egyik NIB-tagunk (id. Reiter Mór) a városi tanács tagjává választatott.

A szervezeti ügyosztály ezen félév alatt 13.567 leit vett be. Ennek 56%-át: 7.530 lei[illegible] egész évi összeg ötszörösét, a Szövetség központi irodájának fenntartására utaltunk át; a többiből fedeztük szervezeti ügyosztályunk összes szükségletét (irodaberendezés és üzem, inkasszó, levelezés, propaganda, stb.). Minden hónapról részletes pénztáriforgalom kimutatást küldtünk a Szövetség közp. irodájának, az ellenőrök ellenjegyzésével, rendelkezésre bocsájtva a központnak a Belégeket s készséges felvilágositással szolgálva tagjaink közül bárkinek és bármikor az egyes tételekről.

B) A Palesztina ügyosztály hatásköre felöleli a Keren-Hájjeszod és Keren-Kájemet irodák, a Palesztina-Hivatal valamint a Chaluc-telep működését és a Cur-Sálom actiót.

a) **A Keren-Hájjeszod** (Palesztinát ujjáépitő alap) szatmári ügyeinek vezetéséért egy, a helybeli K. H. fizetők által soraikból választott 17 tagu Kuratorium felelős, amely a város vezető zsidó férfiaiból áll (Princz Ármin statusquoante hitk. elnök, ifj. Reiter Mór, Sámuel Ignácz, Princz József, stb.) A. K. H. iroda vezetősége havonként a választmányi ülésen az ellenőrök által revideált havi pénztári kimutatást terjesztett elő. A palesztinai K. H. filmet az Urania mozgóban mutatta be városunknak.

A K. H-ra való jegyzés, amely városunkban 1925 május-juniusban vett erősebb lendületet, amikor Dr. Friedcmannak, a londoni K. H. központ delegátusának vezetésével megindult kampany 1 hét alatt 1,103.200 leit és 95 angol fontot (5 évre) eredményezett, azóta ujabb 53.500 Lei és 25 fonttal szaporodott s igy a jelenlegi öszjegyzés 1,156.700 lei és 120 font. Ebből ezen félévben befolyt 114669 lei (az előző félévben 64765 lei). A K. H.-iroda öszkiadásai, inkluzive irodaberendezés, incassó jutalék, hivatalnok fizetése, nyomtatványok, stb. 7·3%-ot tettek ki. A K. H. mintaszerű ügykezelését Dr. Schvarcz Lajos végzi.

b) **Keren-Kájemet** (Palesztina földjét megváltó alap) irodánk ebben a félévben 81.418 leit gyüjtött össze a K. K.-re (az előző egész évben kb. 60000 leit) Ennek az összegnek legnagyobb része persely üritésből származik. Az iroda össz-kiadásai, incl. incassó jutalék, a félév alatt a bevétel 3·5%-át tették ki, s 94·5% teljes egészében át lett utalva Palesztina részére a K. K. erdélyrészi osztályának, ahová az iroda havonként pontos és részletes elszámolást küldött.

c) **A Palestina-Hivatalnál** az Erec Jiszráélbe költözködni jelentkezettek sorszáma a félév végén 94 volt. Minden egyes jelentkezőről az erdélyi P. H. részére pontos adatokat küldünk s amint onnan az értesitést kapjuk, hogy a bevándorlási engedély (Certificat) meg van, instruáljuk minden az utra és a palesztinai viszonyokra szükséges tudni valóról. A hivatalban bárki felvilágositást nyerhet a mindenkori palesztinai helyzetről (ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, stb.). A hivatal budgetjét a többi irodák fedezik.

d) **A Chaluc-telep** (chaluc uttörő, pionier) a Szövetség helybeli csoportja t. elnökének, Klein Vilmosnak, a képzett és évtizedek óta gyakorló kertész és mezőgazdának, a város határában fekvő minta kertészetében és gazdaságában van berendezve. Klein Vilmos, aki maga is 20 esztendő óta lankadatlan buzgalmu chaluca a szatmári kősziklás zsidó talájnak és csüggedés nélkül harcol évről-évre tovább indolens és aszimiláns testvéreink felvilágositásáért, munkát és áldozatot nem kimélve vállalta immár másodszor azt a nemes missiót, hogy gálutbeli szellemi proletár fiainkat és leányainkat visszavezesse az ősfoglalkozásokhoz, testben és lélekben egészségé munkás honépitőket nevelve belőlük. A tavaszi munkálatokat a telepen 10 fiu és 4 lány kezdte meg, köztük két beszarábiai chaluc és egy chaluca, akik tökéletesen beszélnek héberül s tőlük munka közben és az esti tanfolyamokon, ahol a zsidó történelemnek és palesztinaismereteknek is áldoznak, eltanulják a többiek. Ezeknek származási helye: 3 Cluj, 2 Szamosujvár és 1-1 Vulkán, Hátszeg Szászváros, Zilah, Belényes, Dés. Ifjusági csoportjaink (Sómérek, Barisziák, stb.) gyakran látogatják a telepet, mindenben segitségükre vannak és átveszik tőlük a chaluciut szellemet.

e) **Cur-Sálom** a neve annak a palesztinai szövetkezetek lajstromába tavaly bejegyzett erdélyi cionista

Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség
Szatmári Csoport

MUNKÁNK
ÉS
FELADATAINK

1926 Negyvenedik semester 5686

Ezidén van a XX.-ik évfordulója, hogy a budapesti „Makkabea" cionista egyetemi hallgatók körének szatmári tagjai életre hívták a helybeli cionista egyesületet. A zsidó nép közel 4.000 éves történeti multra tekint vissza s ilyen mértékkel nézve 20 év nem nagy idő. És mégis milyen nagy a változás az akkori állapotokhoz képest! Akkor a cionizmus még egy utópiának tartott mozgalom volt s egyesületünk az illető állam hatalom részéről még ma sem hatóságilag elismert országos szervezetnek része. Ma az utópia a Palesztinában közjogilag biztositott zsidó nemzeti otthon elismerése a népszövetség egyik sarkkövét alkotó valóság s egyesületünk 7 év óta az uj országhatárok keretében Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség néven megalakult és törvényesen jóváhagyott erdélyi cionista szervezet szatmári csoportjaként müködik.

Miként a cionista világszervezet vezetősége évenként kétszer: III. 31. és IX. 30.-iki zárlattal köteles valamennyi országos szövetségnek, köztük az erdélyinek is s ezek viszont csoportjaiknak, ép ugy kötelesek a csoportok tagjaiknak ugyancsak a félévekről müködési jelentést tenni, pénzügyeikről beszámolni, az uj félévre a munkatervet előterjeszteni. Ennek a kötelességnek tesz a szatmári csoport vezetősége eleget ezen jelentésében, amely az 1925 X. 1. 1926 III. 31.-ig terjedő félévre vonatkozik s a teljesség kedvéért városunk cionista életének lehetőleg minden mozzanatára kiterjed. Az áttekinthetőség végett ressortok szerint foglalkozik a jelentés a munkássággal, hat ügyosztályba tömöritve az egészet és pedig: szervezeti, palesztinai, ifjusági, kulturális, vallási és szociális ügyosztályba. Ezeknek beszámoloit egy részletes pénztári kimutatás, szintén ügyosztályok szerint, zárja le. A jelentés második részét a csoport jövő félévi munka programja képezi. A harmadikban pedig ugyanilyen szempontokból a Szövetség központjáról és a világszervezetről, valamint az előbbinek csoportunkhoz való viszonyáról és az épülő országról van szó. *

I.

A müködési periodus első két hónapja még abba a stagnálási korszakba esik, amely a Szövetség egész területén az utolsó évek alatt a szervezeti aktivitásban oly káros visszaesést eredményezett. A II.-ik hónapnak végén, nov. negyedik hetében folyt le a Szövetség VI.-ik évi konferenciája. A központi iroda (Cluj) december folyamán közölte velünk, hogy a konferencia csoportunk öt tagját választotta be a Szövetség Nagy Intéző Bizottságába és pedig Dr. Steinberger Ernőt, id. Reiter Mórt, Dr. Stern Mórt, id. Markovits Eleket és Dr. Jordán Viktort. Nevezettek azonnal a helyi munka reorganizációjához fogtak. A csoport tisztujjító közgyülése által választott vezetőség elnöke Dr. Borgida József lett s a vezetőség tagjai egymás közt felosztották a teendőket: a szervezeti ügyosztály élén állt az elnök, a kulturálisnak Dr. Stern Mór, az ifjuságinak id. Markovits Elek, a szociálisnak Guth Lajosné, a vallásinak id. Reiter Mór, a palesztinainak Sugár Fülöp és Dr. Schwarz Lajos mint a Keren-Hájjeszod intézői, Dr. Steinberger Ernö és Borgida Sándor mint a Keren-Kájemet intézői és Dr. Katz Izsó mint a Palesztina—Hivatal intézője. Január 1.-én megnyilt a csoportnak összes reszortjait felölelő irodája, hivatalnokkal, irógéppel és rendszeres irodai aparatussal. Az irodának és a reszortoknak müködését Dr. Jordán Viktor ügyvezető-elnök irányitotta.

* A beszámolónak, amely az ügyvezető elnök [illegible] egyes ügyosztályokra ill. azok alosztalyaira vonatkozó [illegible] utóbbiak vezetőségei terjesztették elé, pénztári jelentéseiket [illegible] pénztárnokuk és ellenőreik.

galmi tevékenységet hozzáértő vezetők irányitása mellett. Bővebb részleteket a Mizráchi aktivitásáról nem adhatok, mert jómagam a Hasomér, majd később a Noár Hácioninak voltam aktiv tagja, és igy ezekről szeretnék némi ismertetést adni.

A "Hasomér" cserkészcsapat, amely a kolozsvári központ irányitása szerint müködött, a cserkészeten kivül kimondott cionista nevelést adott tagjainak, és már abban az időben az alijázásra való nevelés volt a főcélja. Mint ismeretes, abban az időben az alija lehetőségek nagyon korlátozva voltak, és ennek tudható be, hogy csak kevesen tudták megvalósitani álmukat. Ezen kevesek közé tartoznak az alantiak: Az első Stark Náftali volt, aki kb. 1929-alijázott. Őt követte a két Berkovits fivér, a Farkas Antal utcai vendéglős Berkovits fiai, akik kb. 1931-ben alijáztak Somogyi Málkával egyszerre és a Dán kibuc alapitói közé tartoznak. Stark Dani 1932-ben alijázott, 1933-ban alijázott Pollák Cvi, aki Maszada kibuc egyik alapitó tagja. 1934-ben alijázott Sándor Zeév, aki Kfár Glückson kibuc alapitó tagja és még sokan mások. Braun Cháim és felesége Grosz Sosáná szintén kibuc tagok. Ugyszintén Weinberger Cipora, Grosz Cunci, Lebovits Olgi, Holczer Hugó, Fuchs Jichak és Frenkel Pinchász. Ha a körülmények lehetővé tették volna, vagyis nem korlátozták volna az aliját, úgy a Hánoár Hácioni valamennyi tagja velünk élne itt az országban.

A szatmári zsidó cserkészcsapat mint ilyen a városi cserkész-parancsnokság fennhatésága alá tartozott. Egy vasárnap délután váratlan cserkészparancsnok jött két kisérővel ellenörizni, hogy a cserkészet külszine alatt nem-e valami mással foglalkozik a csoport. Bemutattak neki különböző cserkész tevékenységeket u.m. sátorverést, üzenet továbbitást morze jelek alapján, első segély nyujtást stb. úgy hogy meggyőztük őket arról, hogy igazi csezkészek vagyunk.

De a cserkészet csak keret volt a mozgalomhoz, mert a csoport aktiv cionista munkát folytatott. Héber nyelvkurzusok, héber énekek tanulása, a cionizmus története és a jisuv fejlődése stb. Az aktiv cionista munka a K.K.L. perselyek kihelyezésében, azok kiüritésében, kulturális programok rendezésében nyilvánult meg, melyek Dr. Jordán Viktor a helyi cionista szövetség elnöke és Dr. Schwartz Lajos a K.K.L. elnöke ellenörzése alatt állottak.

Tény és való, hogy az Eötvös utca 20 sokak részére nagy jelentőséggel birt és az a cionista nevelés, melyet ott kaptak nem volt hiábavaló. Bizonyitékként szolgál, hogy azoknak nagyrésze, akik átvészelték a munkaszolgálatot és a deportálást, itt vannak az országban és csendes, szerény munkájukkal mindegyik a maga médján hozzájárult valamilyen formában az ország fejlődéséhez.

Befejezésül még meg kell emlitenem, hogy a szatmári "Hánoár Hácioni" Fuchs Jichák kezdeményezésére megrendezte minden évben összejövetelét, ahol a régi 15 — 20 évesek összejöttek és megemlékeztek mindazokról, akiknek nem adatott meg látni Izráel független államát.

BERGER MARCEL ELVTÁRSA

Berger Marcellel z"l szoros barátságba kerültem az együtt eltöltött lágerélet idején és fenntartottuk azt a felszabadulás után is Szatmáron, majd itt Erecben is.

Egy hűvös 1945-i novemberi napon találkoztunk Szatmáron a Spitz Béla sarkon és megállottunk beszélgetni. Közben hozzánk lépett egy 45 év körüli férfi, aki kezét nyújtva nagy óvációval üdvözölte Bergert, *"Jó szerencsét elvtárs"* kiáltotta. Berger, aki nem sietett a kéznyujtást viszonozni, érdeklődéssel vizsgálta az előttünk álló ember arcát, majd azt mondta: Nincs szerencsém önt ismerni. Az illető csodálkozva kérdezte: Hát az elvtárs nem ismer ? Hát nem emlékszik arra, hogy együtt voltunk bezárva a Burkus szállodában ? (A szatmári ügyészség fogházának beceneve).

Berger feltette monokliját, jobban megnézte a pasast és a következőket mondotta:

Igen, jól emlékszem már. Én szociálista elveimért voltam bezárva, maga pedig lopásért, de kezét nem nyujotta.

A FELSZABADULÁS UTÁN

1944 Októberében a fassizmus leverése után, visszatért ugyan nehány megmenekült, de mi volt ez a régihez képest? mint a csepp a tengerben. Ezen kevesek mégis hozzáláttak feléleszteni halottaiból, amit lehetet.

Visszajöttek: Dr. Borgida József, Braun Feri, Katz Ári, Dr. Klein Ernő főrabbi, Klein Jenő, Dr. Merksammer Imre, Riederman Majsi, Dr. Rosenfeld Andor és Waldman Misi, akik ujra megszervezték a helyi cionizmust miniatür formában.

Ez a kevés sem tartott sokáig, mert megkezdődtek a magyar határon az átszökések Bécs felé. Egyesek a nyugati államok, másrészük Erec Jiszráél felé vették utjukat.

A ZSIDÓÁLLAM KIKIÁLTÁSA

1948-ban a Zsidóállam kikiáltásának következtében megkezdődött a hivatalos román alija. Hónapokig tartó közel kétezres csoportok utaztak hetenként a Transilvania hajóval és érkeztek a haifai kikötőbe. Románia majdnem teljesen kiürült zsidóságától.

Szatmár megmaradt zsidóságának túlnyomó része a megalakult Izráelbe került. Ki-ki elhelyezkedett, ki-ki megtalálta a maga és családja boldogulását és élvezik a gálutban elvetett magnak a gyümölcsét.

Szatmár volt cionistái ma már hála a Teremtőnek unokáiknak, sőt dédunokáiknak mesélik, hogy létezett valaha egy

S Z A T M Á R.

EÖTVÖS UTCA 20

Irta: POLLÁK JICHOK — Naharia

Szatmár zsidóságának története nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg a fenti cimről, annak dacára, hogy csak egy bizonyos réteg körében volt ismeretes.

Eötvös utca 20 mint a szatmári Mizráchi székháza volt általában ismeretes. A benne müködő imaházon kivül helyet kapott még a Lőwenkopf Kálmán z"l vezetése alatt álló, a maga nemében páratlan héber elemi iskola. Ugyancsak ott székelt a "Hasomér" zsidó cserkészcsapat, amely alapját képezte a Hánoár Hácioni ifjusági szervezetnek. Itt tartotta megbeszéléseit a Bar-Kochba fotbalcsapat, és innen indultak ki a különböző cionista tevékenységek u.m. a K.K.L. perselyek kihelyezése és azok rendszeres kiüritése.

Fentemlitett héber elemi iskolát nagy erőfeszitések árán Lőwenkopf Kálmán hivta életre, mely sajnos 1931-ben, valószinüleg anyagi nehézségek miatt beszüntette müködését. Jelen sorok irója csak gyermekkorából emlékszik az iskolára, igy nem szolgálhat hiteles adatokkal, de egy biztos, Lőwenkopf Kálmán hatalmas erőfeszitéseket tett a héber nyelv terjesztése érdekében. Tőle származik egy irás, mely az alanti epizódot meséli el. Az Eötvös utcai katolikus püspöki konviktusban müködő kollégiumban, papok voltak a tanárok. Egy alkalommal az egyik kollégiumi pap-tanár váratlanul beállitott a héber iskolába és megkérte Lőwenkopf Kálmánt, hogy engedje meg egy-két tanóra meghalgatását, mert számára szinte hihetettlen, hogy a bibliai holt nyelvet a mindennapi használatra lehet alkalmazni. A pap türelmesen végigülte a számtan, majd a földrajz órákat és utána azt mondta: amit eddig meséltek nekem nem hittem el, de itt meggyőződtem a héber nyelv feltámadásáról.

A vallásos réteghez tartozó ifjak a Ceire Mizráchi szervezet keretében folytattak aktiv moz-

péntek esti "Oneg-Sábát" előadásoknak, melyeken a város kimagasló vallási egyéniségei tartottak előadásokat. Igen gyakoriak voltak a más városokból meghivott vendég előadók.

A Mizráchi elnöki tisztségét Reich Salamon és Reiter Mór id. (aki hitközségi elnök is volt) töltötték be.

Felejthetettlen érdemeket szerzett a vallásos cionizmus terén Klein Mose, akinek házában csak héberül beszéltek. Hasonló dicsérettel kell megemlékeznünk Lázár Jesájáhuról is.

A Ceirot Mizráchi elnöknői Klein Mirjám és Weisz Blimu voltak.

WIZO

1933-ban megalakult Szatmáron a WIZO női szervezete, amely egy év alatt hatalmas csoporttá fejlődött. Állandó elnöknője Gúth Lajosné volt.

1935-ban tartották meg Szatmáron a Wizo országos konferenciáját, amelyen 61 helyicsoport kiküldötti vettek rézt Erdély minden részéről.

ZSIDÓPÁRT

Az 1933-ban megtartott román parlamenti választásokon 837-en szavaztak Szatmáron a Zsidópártra.

ZS. N. SZ.

1934-ban az alanti cionista helyicsoportok működtek Szatmáron.

1) Betár.
2) Hasomér Hácáir.
3) Hánoár Hácioni.
4) Mizráchi.

A városban működő Zsidó Nemzeti Szövetség, melyben képviselve voltak az összes cionista szervezetek !

ÁLIJÁ — HÁCHSÁRA

1934-ban 30 szatmári ifju ment háchsárá-ra (előkészitő) telepre. 22 a Mizráchiból és 8 a Hánoár Hácijoniból. Ugyanazon évben 17 szatmári család alijázott Erec Jiszráélba. Egyazon évben alijáztak az alant felsorolt leányok.

1) A Lebovits nővérek.
2) Wald Tova.
3) Weisz Szárá.
4) Griffel Mirjám.
5) és Pollák Vera.

SEKEL ELADÁS

Az alanti adatok hűen tükrözik a cionista tevékenységet Szatmáron a 30-as években.

1930-ban	100	sekelt
1931-ben	309	"
1933-ban	338	"
1934-ben	298	"
1935-ben	350	"
1936-ban	340	"
1938-ban	609	"
1939-ben	788	" adtak el.

Az 1939-ben eladott sekelek számának szervezetekkénti elosztása a következő:

Barisszia	263
Mizráchi	242
Klál cionisták	214
Erec Jiszráél Háovedet	69
Összesen	788 sekel.

AZ 1940-ES ÉRAVÁLTOZÁS

Az 1940 Szeptemberében történt éraváltozás (románról — magyarra) folytán, csökkent a cionista tevékenység Magyarországon. Mind kevesebben törödhettek a cionizmussal. A zsidótörvényekkel valósággal megnyomoritott élet, másfelé irányitotta a zsidók érdeklődését. Egyéni és közös problémáik voltak, melyek elvonták öket az Erec Jiszráéli ügyektől.

Jött aztán a munkaszolgálat, mely teljesen megbénitotta a cionizmust. Mindenkit behivtak. Ki legyen cionista ? A különböző antiszemita rendeletek aztán teljesen megszüntették, és vele együtt minden zsidó megmozdulás megszünt létezni.

Oda lettek a hitközségek intézményeikkel együtt. A magyar zsidóság majdnem teljesen elpusztult.

Nem sokkal miután a cionista eszme elterjedt a világon, Szatmáron is kezdett gyökeret verni, igaz csak szük körökben. A orthdox körök, élükön a rabbikkal, erősen ellenezték a cionizmus terjedését Szatmáron, oly annyira, hogy valóságos torlaszokat emeltek ellene.

Nem úgy Dr. Jordán Sándor főrabbi, aki minden befolyását latba vetette, különösen saját hivei körében, a cionista gondolat elfogadásáért.

Dr. Jordán Viktor a főrabbi fia már cionista légkörben nevelkedett. Egyetemi tanulmányainak idején Budapesten, ő volt a "Macabia" cionista szervezet elnöke. A Makabia 10 éves jublileumán (1913) Dr. Jordán Viktor nyitotta meg a konferenciát elnöki minőségben. Egyazon évben ő lett megválasztva mint a K.K.L. elnöke.

Dr. Jordán Viktor évekig működött Szatmáron mint orvos, egyben a helyi cionista mozgalom valóságos ütőereje volt. A 30-as években Erec Jiszráélbe vándorolt, ahol mint orvos működött Jerusolájimban, ahol a 60-as években meghalt.

Emlitésre méltó aktivista munkát végzett a cionizmus terén országos viszonylatban Klein Vilmos földbirtokos-bankár, aki 1.000 koronás adományával lehetővé tette a "Zsidó szemle" c. cionista folyóirat havonta kétszeri megjelenését.

1912-ben Klein Vilmos és Dr. Rosenfeld József (vagy Andor) lettek kiküldve, mint elnökségi tagok a budapesti X-ik cionista végrehajtóbizottság országos konferenciájára.

Az első világháboru idején és még pár évig utána, erős pangás állott be a cionista munka terén.

SZATMÁR DELEGÁTUSAI AZ 1920 NOV. 22-ÉN KOLOZSVÁRON MEGTARTOTT CIONISTA KONFERENCIÁN

1) Farkas Károly	4) Markovits Elek
2) Gottlieb Herman	5) Schiffer Jeromos
3) Klein Vilmos	6) Dr. Stern Mór voltak.

Az uj román éra alatt a szatmári cionista szervezet nagyon érezte az orth. rabbik ellenkezését.

1924-ben a cionista munka uj lendületet vett oly mértékben, mely megfelelt egy olyan tömeges zsidó központnak mint Szatmár.

Már 1924-ben három cionista ifjusági csoport működött Szatmáron az alanti nevek alatt.

1) "Aviva-Barisszia" leánycsoport.

2) A "Teodor Herzl" férfi Barisszia csoport.

3) A "Háráv Glásner" férfi Barisszia csoport.

1926-ban a két férfi Barisszia csoport 40 tagot számlált, mig az Aviva leánycsoport 22 tagot. Az erdély cionista sajtó igen dicsérő hangon emlékezett meg a fenti csoportok kitünő működéséről, mely magában foglalta a héber, tanfolyamokat, melyeket Lőwenkopf Kálmán rabbi vezetett. Úgy a csoportok tagjai, mint a tanfolyamok résztvevői, Szatmár intelligens köreiből kerültek ki.

1930-ban Szatmáron tartották meg az Északerdélyiek cionista konferenciáját. Az országos vezetőségbe Dr. Borgida József, Dr. Stern Mór, Dr. Schwartz Lajos és Schiffer Jeromos lettek Szatmárról beválasztva.

MIZRÁCHI

A 30-as évek elején értékes cionista munkát fejtett ki a szatmári vallásos ifjuság a Mizráchi keretében. A szervezet három csoportra oszlott:

1) Ceiré Mizráchi
2) Ceirot Mizráchi
3) Hapoél Hamizráchi.

Ezen csoportok (1933) 180 tagot szamláltak.

A Mizráchi a helyi működésén kivül megszervezte a megye különböző helyiségeiben a vallásos ifjusági csoportokat.

A szatmári Mizráchi szervezet egy megfelelő nagy házat vásárolt az Eötvös utca 20 alatt, melyben helyet kaptak két templom (egy az idősebbek, egy az ifjuság számára), továbbá iroda és előadótermek.

Éveken keresztül tömeges résztvevői voltak a

EMLÉKSZEM, JÓL EMLÉKSZEM SZATMÁRRA

Irta: FRIED JEHUDA (JIDU)

Volt mesterem, Stern főkántor felszólit Emlékkönyvünk cimlapján, hogy emlékezzünk Szatmárra, Úgy érzem, hogy a felszólitás nekem is szól. Hát kérdem én tisztelettel: Elfelejthetjük e mi Szatmárt? A választ egy szóban foglalom össze: Nem.

A szentirásban azt olvassuk: Amikor Jószef a börtönben megfejtette a Fáráo pohárnokának furcsa álmát, azt kérte tőle: Te most kiszabadulsz, emlits meg engem a királynál és mond el, hogy milyen ártatlanul szenvedek itt, a börtönben. A hetiszakasz ezzel fejezi be: És nem emlékezett a pohárnok Jószéfra és elfelejtette.

Nem úgy mi, Jószéf és testvéreinek leszármazottai. Mi nem csak, hogy nem felejtünk, mi nagyon jól emlékszünk.

Drága olvasóim! Könnyebb gondolkozni mint irni, nagyon nehezem tudom papirra vetni azt, amit érzek, már annál is inkább, mert már előre félek a Ti kritikátoktól. Mártir szüleim nem neveltek irónak, igy elismerést sem várhatok.

Gyermekéveimet az iskoláimon kivül a Várdomb utcai nagy templomban töltöttem, mint Rivel főkántor z"l énekkarának tagja, a Stern Náftáli (későbbi főkántor), karmestersége idején. Drága szüleimet mily boldoggá tette ott látni Jidu fiukat a kórusban. Emlékszem, amikor a kottalapokkal a kezeinkben énekeltünk, néha szétnéztem a templomban. Jó volt látni a megelégedett arcokat. Szatmár zsidóságának szine java töltötte meg a hatalmas templom hajóját. Öregek és fiatalok milyen áhitatosan imádkoztak, különösen a nagyünnepeken. Mily boldogak voltunk mi kárénekesek, kaptuk a sok „skajecht" és mi voltunk a nap hőssi.

Hol vannak azok a drága, jó emberek és asszonyok? Szatmár majdnem harminc templomának imádkozói, közöttük a sokszáz gyermek? Na meg az iskolák, a chájderek és a jesivák sok, sok tanulói. A választ már évezredekkel ezelőtt megadta Jeremiás próféta: "Bánáj jöcáuni vöénám", Gyermekeim elmentek és nincsenek.

A nyüzsgő zsidó élet. A szerdai hetivásárok. A sábesz és az ünnepekre való előkészületek. A zsufolt halüzletek. A szukoti bokréták tömeges vásárlói. A pászkát árusitó helységek előtt várakozók sokassága. A mikvébe sietők sora. A pékségek előtt kalácsra várakozó háziasszonyok. A zsidó üzletek százainak lehúzott redönyei A zsidó fiakeresek üres standja. A nagy csend. Mindezek fennen hirdették a szombat és az ünnepek szentségét.

Elmentek és nem tértek vissza, mi meg immár közel négy évtizede.

EMLÉKSZÜNK ÉS NEM FELEJTÜNK!

Akit a föld eltakar, azt el kell felejteni, irja a Talmud: de mit szóljunk azokról, akiket nem takar be a föld? Akiknek hamvait szétszórta a szél Szilézia végtelen mezőin és a Visztula partjain? Ezekre emlékeznünk kell akkor is, ha nem akarunk és ezzel teljesitjük a szerző fehivását:

EMLÉKEZZ SZATMÁRRA!

Tel-Aviv 5743 Svát 12.

PURIM SZATMÁRON

Melyik erdélyi város zsidósága nem ünnepelte úgy a purimot ahogy az elő van irva ? Vagy melyik román, magyar vagy lengyel város zsidósága nem-e ezt tette ? De melyik helység purimja vetélkedhetet a szatmárival ? Talán egyiké sem.

Ahogy elmult a Chanuka és vele együtt a kvitli és a tranderli szezon, megkezdődtek a purimi előkészületek. Minden év purimja más-más köntösben jelent meg, már eltekintve a szokásos jelmezektől, melyeknek ezrei lepték el a város utcáit. Első helyen a chéder gyerekek állottak, akik már hetekkel előtte tervezték és készitették titokban jelmezeiket, melyekben felismerhetettlené vélték tenni magukat. Még peszách után is hatása alatt állottak az elmult purimnak. A rendezők élén a jesiva bócherek haladtak, de nem messze mögöttük menetelték az Izraelita Nőegylet, a Barkochba sport-egylet és a cionista szervezetek rendeezvényei. Mi az a ma élő szatmári, aki ne emlékezne a harmincas évek egyikén megrendzett "Joszéf eladása" cimü előadásra, melyet az Orth. Hitközség nagytermében tartottak meg ? Az előadást két estére tervezték, de közkivánatra legalább hatszor adták el'. Az előadást az édesapjátol örökölt nagy tehetséggel megáldott a ma Chederán élő Neuman Zrilu rendezte nagy szakértelemmel. Az előkészületeket és a megrendezés oroszlánrészét a rövid időre rá fiatalon elhunyt Schwartz Jehuda (a cérnás) végezte. A zenekart az Orth. nagytemplom akkori karmestere tanitotta be és vezette Rivel József és Wald Jaszi főkántorok segitségével (a Neuman Zrilu által hozott dalokat le kellett kottázni). Az előadás főszereplői Schwartz Jidu a 14 éves anyai részről Fogel unoka), aki a Joszéf szerepét adta elő. Mily szépen énekelt gyönyörü szoprán hangján amikor édesanyját Ráchelt hivta segistségül, amikor uj gazdái a Jismaéliták a bét-lechemi sir előtt haladtak el vele.

Elfelejthető e a Spiegel Mecu délceg megjelenése Jehuda szerepében amikor csengő tenorhangján énelkelve megeskette tiz testvérét hogy ne árulják el édesapjuknak Joszéf eladását ? Az öreg Jákov szerepét élethűen és drámaian Goldberger N. adta elő főleg, amikor Joszéf véres szétmarcangolt ingét mutatták meg neki.

Az előadás sikere óriási volt. A hatalmas bevételt természetesen a rászorultak pészachi kiadásaira forditották.

Tudott dolog volt, hogy Szatmáron minden év purimján kb. 800 kéregető-pár járt házról házra (ki-ki a maga részére, ki-ki valaki rászorult részére) gyüjteni. Szatmár zsidói, akik egész évben adtak, purimkor még saját magukon is túltettek. Sok oldal megtelne ha felsorolnám azok neveit, akik hatalmas összegeket osztottak szét Szatmáron, teljesitve ezzel a "Misloách Mánot" micvát.

Mily lélekemelőek voltak a purim esti tömeges összejövetelek a különböző családoknál. Az öröm és az ünnepi hangulat a magaslatán állott minden zsidó házban. Hátmég, amikor megjelentek a különböző jelmezekbe öltözöttek és előadták humoros "Piremspiljeiket".

Az 1944-es purimra már rányomta bélyegét a közeledő tragédia. A tavaszi szél is rosz hirvivő szerepet játszot. Közismert volt a városban Drummer Sámuel válasza, amit feleségének adott, amikor az siránkozva kérdezte: Mi lesz szüleinkkel, akiket a királyházai gettóba vitték ? Drummer, aki úgylátszik érezte mi következik igy válaszolt a felesége nek: Drága feleségem ! Ha I-ten is úgy akarja, még látni fogjuk őket örömben. Ha pedig nem, úgy biztositlak, hogy rövidesen a Gán-Édenben talákozunk velük.

Adjon a Teremtő békés nyugalmat szent országának és örömteljes időket népének.

Bné-Brák 5743 Eszter böjtjén.

A város 60 ezer lakója közül 18 ezer pusztult el és ma zsidók nélkül a város 70 ezer lakost számlál. Meg vannak zsidó orvosok, ügyvédek, mérnökök, zsidó kereskedők és iparosok nélkül. A lakások benépesedtek, úgyszintén az iskolák. Az üzletek és gyárakat az állam vette át és az élet zajlik, megy tovább, smmi sem történt...

A zsidó ősi tradiciónak megfelelően gyujtsunk emlékmécsest szeretteink lelkiüdvéért és mondjuk el a halottaknak szentelt Káddist.

Ami pedig a történelmet illeti, mely olyan gonosz volt hozzánk, adjunk hálát a zsidók Itenének, hogy megértük Izráel államának ujjáéledését, melynek határait a világ egyik legjobb hadserege örzi.

És imádkozzunk, hogy gyermekeink és unokáink egy boldog szabad nép gyermekeiként nöjjenek fel és éljenek az ujjáéledt zsidó nemzet fiaiként.

Dr. M. DÁVIDOVICS

Megjegyzés:

Sajnos, szegény Mendi z"l nem érte meg, hogy az általa irt cikket az ujságban lássa. Szerkesztőségünk fenti irás megjelentetésével fejezi ki a Mendi iránti kegyeletét.

Legyen emléke áldott.

A SZATMÁRHEGYI CHÉDER

Felső sor balról jobbra:

שלמה	Mermelstein Sanyi, Rison-Lecijon
יהודה ליב	Kornreich Lajos, nem él
חיים דוד	Kolb Bandi, nem él
נסים משה	Löwensohn Majse, nem él
מאיר יהודה	Löwensohn Méir, Kfar-Ata
ליפא	Lővi Lipe, Amerikában
אליער	Éliás Ignátz, Yerucham

Alsó sor balról jobbra:

עזריאל	Löwensohn Zrilu, nem él
שרגא	Jakabovits Feri, Amerikában
צבי	Salamon Hersu, nem él
המורה אברהם צבי	Apel Herman a tanitó
זאב	Singer Vilmos, nem él
יהושע	Jakabovits Sanyi, Amerikában
יוסף	Mandel József, Romániában
	Rozmarin Pintyu, nem él
צבי	Lővi Hersu, nem él

Fenti névsor beküldője: Éliás Ignátz Yeruchámból.

שולח רשימה זו הוא: אליעזר אליאס מירוחם

SZATMÁRI EMLÉKKÖNYV HELYETT

Fenti cim alatti irás 1973 Augusztus 18-án jelent meg a "MENORA — EGYENLŐSÉG", az Északamerikai Magyar Zsidóság lapjában, Dr. Dávidovits Mendi z"l tollából.

Szerkesztőségünk úgy véli, hogy a Mendi z"l iránti kegyeletből irása megérdemli, hogy helyet kapjon emlékkönyvünkben. Az irás cime ma, amikor emlékkönyvünk hála a Teremtőnek már valóság, nem időszerü. De az irás maga tiz év után is aktuális és az emlékkönyvünk szerves részének fog számitani. A cikket feleségétől szül. Rosenberg Rózsitól kaptuk.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy Szatmárnémeti nevü város, mely Satu-Mare néven található Erdély térképen. De a város Szatmár néven volt közismert.

Egykor Szatmár az én városom volt, szüleimé, a ti szüleiteké, testvéreiteké, férjeitek, feleségeiteké. A város ma is létezik, a házak, a terek, a Szamos folyó, mely kettészeli, minden megvan, csak a zsidók tüntek el falai közül.

Minden ami ma még arra emlékeztet, hogy egyszer alig 30 éve, pezsgő zsidó élet zajlott e városban, az ma csak egy utcatábla: "Deportált Mártirok utcája", a régi helyett: "Báthori utca".

Hogy ki deportált kit, Hová és miért ? Ugyan kérem, ma már nem kérdeznek ilyet. Felejtsük el a multat !

Ám egyszer, nem is nagyon sokára eljön a nap, amikor egy gyanutlan ifju jóhiszemüen megkérdi: Kik voltak a mártirok, akiket innen eldeportáltak ? De kérdése válasz nélkül marad majd, mert a mártirokat nemcsak a városból deportálták, hanem kitörölték őket annak multjából is.

● ●

Szatmár zsidóságának története 100 évre terjed. 1844-ben kapott egy Kesztenbaum Sámuel nevü zsidó családjával engedélyt a városi tanácstól, hogy a hetivárárra érkező zsidó kereskedők és kisiparosok részére kóser vendéglőt nyisson a városban. De az est leszállta előtt a zsidók kötelesek voltak a város területét elhagyni.

Az első zsidó családok 1848-ban telepedhettek le a városban és minthogy a város utelágazási pont volt az osztrák-magyar monarchia északi provinciái (Galicia, Máramaros, Kárpátalja) valamint a déli tartományok és az anyaország között, sok átutazó család a letelepedés mellett döntött.

Néhány évtized alatt a zsidó lakosság száma jelentősen megszaporodott és a 20-as 30-as években a város lakosságának közel 25%-át tette ki. Megváltozott az összetétel is: sok chászid család érkezett a Kárpátokon túlról.

● ●

A anyaországhoz való visszacsatolással 1940-ben új korszak kezdődött, a végzetes... Előbb aggasztó hirek keltek szárnya hogy valami borzalmas dolog történik Lengyelországban.

1941-től a zsidó ifjuság szine-java Ukrajnába került és nagyon kevesen tértek közülük haza.

A rabbik nyugtatták a népet: I-ten meg fog segiteni. A kereskedők: Az államnak szüksége van ránk !

Mindenki azt hitte magáról, hogy nélkülözhetetlen.

Lengyelországban az ég alja már vörösen vibrált éjjel-nappal égő krematoriumok kéményeiből kicsapódó lángogtól... De a halálos veszély nem hatolt a szatmári zsidóság tudatába...

● ●

És 1944 március 19-én, vasárnap a németek bevonultak városunkba is. Azután, mint mindenütt az események egymást követték, az "Endlősung" menetrendje szerint: tuszok, sárga csillag, vagyonelkobzás, gettú, halálvonatok, szelekció, az életben hagyottak számozott rabszolgákká váltak, a többség, asszonyok, gyerekek, öregek pedig füstté, korommá, hamuvá.

És a világ hallgatott.

Igy történt, ez történt a XX-ik században...

Hová lettek lakóik ? Hol vannak a kacagó gyermekek, akik a getto keserüségeit is megédesitették ? Öregeink — kiknek lépteire is vigyáztunk ? S a ragyogó fiatal anyák — az uj mátirok — kik tüzhalált haltak kicsinyeikért ? Mindazok, kik elpusztultak egy őrült ember őrült eszméi miatt ? Ki felel értük ? Ki pótolja a pótolhatatlanokat ? S ki gyógyitja meg sziveink gyógyithatatlan sebeit ?

Az I-ten ? Talán !

Kivonultunk a temetőbe is — elsirni bánatunkat rég elhalt kedvesesinknek, kihez kegyelmes volt I-ten s ott találtak örök nyugalomra, ahol éltek, szerettek szenvedtek — s nem Auschwitz mezőin vitte, seperte szél a tavaszi szél hamvaikat — örök szégyenére azoknak, kik ezt okozták, s örök hánatára a életben maradottaknak — kik halálukig nem felejtenek.

VÉGE.

EMLÉKEIM SZATMARRÓL

Irta: FARKAS JENÖ

Háráv Stern Náftáli barátom felkérésére, kinek köszönhetöen több évi fáradságos munkájával, jelen mü megjelenhetett, megkisérlem leirni — ha szükreszabott keretek között is — egyéni meglátásaim szerinti vissza-emlékezéseim a mi kis városunkról, hol a zsidó lakosságnak dominaló szerepe volt a város életében és társadalmában 1940-ig, az óminózus bécsi döntésig, amidön visszacsatolták Magyarországhoz.

Legszivesebben a boldog gyermekkorra szoktunk visszaemlékezni. Ha összehasonlitom a mi gyermekkorunkat az unokáiméval, kik már Izráelben születtek, a miénk nagyoon sivárnak tünik. Az ovodát nálunk a "chéder" helyettesitette. Amidön elemi iskolások lettünk sem maradt el a chéder. Hajnalban keltünk és 6 órakor a Talmud Torában vagy a Sáár-Hátórában bifláztuk a chumest, rásit vagy gemárát, de 8 órára már az iskola padjaiban ültünk, d.u. ismét chéder. Hol vagytok drága tanitómestereim ? Reb Szimche, ki az "álef-bétre" tanitottál és a heti szidra föbb eseményeit müvészi érzékkel fehér krétával a fekete táblára rajzolva szemléltetted. Reb. Burech, Reb. Gersn Cháim, Reb. Mendl-Ber, Reb. Ferenczi. Mindannyian a Hitler korszak áldozatai lettetek.

A szülöi házra való visszaemlékezéskor remeg kezeimben a toll, hiszen szüleim, szépséges Bella (Scheindl) hugom -- utóbbi Párisból Drancyn keresztül — a deportációban lelték halálukat.

Amidön Auschwitz-Birkenau pályaudvarán kivagoniroztak bennünket S.S. pribékek fényes lakkcsizmájukban fogadtak és gyufával meggyujották a lelépök szakállát és pájeszát (hajtincsét) kik égö fáklyaként meneteltek. Hogy szadista hajlamaikat teljesen kiéljék, ezután furkós botjaikkal fejbe verték öket, hogy a lecsorgó vér eloltsa a tüzet. Ezen ténykedesüket oly mulatságosnak találták, hogy nagyokat nevettek rajta.

A megboldogult édesapám, ki hithü zsidó volt, hiszen az ortodox hitközség alkalmazottjaként, a szombati u.n. "Skumé", azaz elsö minyán (mert ilyen is volt) elöimádkozója és tóra felolvasója volt, e látványra csupán ennyit közölt velem "HA VAN GÉCHINOM (POKOL) ÚGY MI ODA ÉRKEZTÜNK". Szeretett édesanyámmal jobbra lettek irányitva, én balra. Történt 1944 Sziván hó 10-iként. Áldott legyen emlékük.

Tudok gyönyörködni az uj tavaszban — mert még várok: Még remélhetem, hogy habajönnek az én kedveseim, viszontlátjuk még egymást s begyógyitjuk egymás fájó sebeit!

De ha nem jönnek haza? Ha hiába várok és nem remélhetek már?

Akkor soha többé nem lesz már tavasz a csak siromon összetört szivem felett nyiljanak a lila orgonák!

Szatmár, 1945. Május hó 1. napján.

XXII. FEJEZET (EGY RÉSZE)

Április 3-án éjjel pedig vonatom befutott Szatmárra.

Szivemre szoritottam kezemet mert úgy éreztem kiugrik a helyéből. Az örömtől? A bánattól? Magam sem tudtam.

Itthon vagyok — de egyedül. Megérkeztem — de vajon mire? Hogyan fogad szülővárosom, mely megtagadott, Kiüldözött?

Ilyen kétségek között érkeztem be a szatmári Deportált Otthonba. Milyen örömmel fogadtak ott. Reggeli s meleg fürdő várt minden deportáltat. Alig néhányan érkeztek még haza — a legelsők között voltam — de hány — hosszu-hosszu hónapon keresztül lesz még szükség erre a szép intézményre, amig mindnyájan — akik életben maradtak — visszatérnek...

Most pedig felfrissülve, indultam a városba. A szinte porrá bombázott állomás, a sok romban heverő ház után nagy örömmel és meglepetéssel láttam, hogy házunk — ha megrongált állapotban is — de áll.

S egyszercsak ki rohan elibem? Az én aranyos Gizi baratnőm, ki olyan önfeláldozóan állott mellettünk a megpróbálatások szörnyü napjaiban. Sirva, nevetve csókoltuk össze egymást, az otthonába vezetett, mely mai napig is otthonom még, s igy egy pereig sem éreztem azt a szörnyü magányt, melytől annyira rettegtem egész úton. Áldja meg az I-ten érte.

Romániában lakó s igy szerenesésen életben maradt testvéreim, érkezésem hirére hozzám siettek, s milyen boldogság volt ujra együtt lenni családommal. Amióta az én drága kislányom elmaradt tőlem s egyedül bolyongtam idegen orzágok idegen emberek között, de sokszor éreztem az egyedüllét, a senkihez sem tartozás keservét.

XXIII. FEJEZET

Élményeim végére jutottam. Hetek óta itthon vagyok s próbálom felépiteni a romokon uj életünket — uj fészkünket. Mire az én kedveseim — I-ten segitségével — hazajönnek, meleg otthon fogja várni őket, hol igyekezni fogunk elfeledni az átélt borzalmakat — s gyógyitgatjak majd egymás fájó sebeit.

Május 31-én, az utolsó deportáltvonat indulásának évfordulóján, az itthonlévő zsidók gyászünnepélyt tartottak. Fiatal férfiak, kik a munkatáborokban menekültek meg Auschwitz forzahmaitól s fiatak lányok, kik valahogy átvészelték a szörnyü esztendőt — képezik ma a szatmári zsidóságot s alig néhány idősebb nú és férfi, kiknek megmenekülése a csodával határos.

S ez a maroknyi zsidóság gyászi-i-tentiszteletet tartott a templomban. Felhangzott a szivekbe markoló halotti ének s hangos zokogásunk még a régl kis templom falait is megrázta.

Hiszen tiz és tizerek halotti éneke volt ez.

Mindazoké, akiket elégettek. Mindazoké, akiket megöltek. Mendazoké, akiket énekszó nélkül temettek el — s mindazoké, akiket el sem temettek — csak otthagytak haldokolva az útszélen — varjak prédájául.

Sok-sok halottja volt mindenkinek — gyászolt mindenki. Sokan maradtak egyedül népes családokból — de még több család pusztult ki úgy — hogy az sem maradt, aki megsirassa őket.

Nincsenek szülők, és nincsenek gyermekek. Nincsenek élettársaik a hazaérkezetteknek. Sirtunk hát, zokogtunk, s egy kicsit megkönnyebbültek megkövült sziveink.

Aztán végigvonultunk a gettón — annyi keserves emlékünk szinhelyén. Romokban hever — s ez jó is talán. Tünjön el az emléke is a huszadik század eme szégyenfoltjának. Sziveinkből úgy sem fog eltünni soha, a szomoru emlékezés reá.

A tavaly oly népes utcák kisértetiesen csendesek. A tátongóan üres — tavaly oly szúfolt — házak, az átéit borzalmakról mesélnek.

Egy ismert szatmári urhölgy Hegedüsné — Molnár Anna tollából könyv jelent meg Szatmáron 1945-ben, melynek főcime:

MIÉRT?

Alcime:

"Egy deportált nő élményei a sárga csillagtól a vörös csillagig".

Szerkesztőségünk érdemesnek tarja a "Miért" előszavát és a szerz6-hölgy édesanyjának emlékét valamint az utolsó két fejezetet a szatmáriak Emlékkönyvében leközölni.

Megjegyzés: A "MIÉRT" szerzőnője felesége volt Hegedüs Zoltánnak a Bixádi Faipart R.T. igazgatójának. Jelen sorok irója együtt volt vele hónapokig a lágerben. A felszabadulás után egyszerre indultunk hazafelé. Pár napi menetelés után Hegedüs megbetegedett és egy Olmütz melletti kórházban meghalt. Fentiekről a délamerikában élő Hegedüsné levélbeli kérésére tanukodtam a cfáti főrabbinátuson.

(A könyvet Fried Jehuda bocsájtotta rendelkezésünkre).

BRÁGA JÓ ÉDESANYÁNK

A Te siremléked legyen ez a könyv ! Igazit — márványból valót — nem emelhetünk sirod fölé, mert sirod nincs ! Nem adatott meg fáradt testednek, hogy a szatmári temetőben pihenjen, a poraid nem vegyülhettek el szeretet Férjed és Lányod poraival ! S nem adatott meg nekünk gyermekeidnek, hogy egy szál virágot helyezhessünk sirodra !

Az Auschwitzi szél szórta szét drága hamvaidat, sok százezer Anya, Apa, Testvér, Férj, Feleség és Gyermek hamvaival együtt — örök szégyenére azoknak akik örömmel vagv sajnálkozva, de türték — a kulturájára oly büszke huszadik század nagyobb dicsőségére !

FELTÁMADUNK !

Itt örökitjük meg Édesanyánk özvegy

MOLNÁR HENRIKNÉ

született Moskovits Fanny emlékét.

Megölték 84 éves korában Auschwitz egyik gázkamrájában 1944 évi Június hó 3 napján, s elégették a sok krematorium egyikében.

Örökké gyászolják hálás, a sors véletlen kegyelme által életben marad.

Gyermekei, Menyei, Veje
és unokái

Szatmárnémeti 1945 évi Május hó 1 napján

ELÖHANG

Bénán maradt kezemben reszket a toll, amikor leirom: ÉLEK !

Tudjátok mit jelent ez ? Csak az érezheti át, mit jelent élni, ki oly közel volt a halálhoz, mint én — akit megérintett fagyos lehelete — akit már elakartak temetni, mint engem.

Élek, s most ujra május van ! Nyilnak az orgonák, s én ujra érzem illatukat.

Tavaly is volt tavasz —- de nem vettem észre !

Nyiltak az orgonák — de gyászfeketéknek láttam őket !

Illatoztak — de elfordultam tölük !

Mert a getóban ki gyönyörködhetett a Tavaszban ?

A gyűlölet, a megaláztatások, a könnyek tengerében — ki láthatta meg az orgonabokrok lila diszét ?

Nem volt szemünk a Szép látására ! Orrunk csak az emberi gonoszság, aljasság, örület bűzét érezhette ! Szánk elfelejtett mosolyogni, a szivünk pedig összetört !

S most ujra ÉLEK !

A LELKEK LELKÜNK ÖRÖK ÜDVE ÉS MENTŐ FORRÁSA

Irta : KARMÁR MIKLÓS
irú és ujságiró U.S.A. (Szatmár-Nagybánya)

A nagy meghatódás lüktetése szüntelenül visszalebbent a zsidó történelem hosszutávu fordulópontjaira, amikor némi megmaradt papirfoszlányok idézik vissza egy olyan lendületes zsidó kulturközpont összeomlását, amelyhez a szétszóratásban mi sem mérhette magát az évezredek dörgedelmes csapásában.

Csodálatraméltóan emberi volt minden elpusztitott lélek, ahol Tórahatalmasságok, tanárok, tanitványok, ügyvédek, orvosok zenészek, irók, költők, tudósok, szakemberek, kereskedők, művészek és bűvészek gazdagitották és gyarapitották az emberiség kincstárát. Kutatók, felfedezők és az emberi alkotás őszinte megvalósitói próbálták létrehozni azt a szebb világot, amelyet fűtöttek történelmi, nemes ideálok. Mindezt hirtelenül zúzta szét, hengerelte le, a zsarnokság kegyetlenkedése.

Ki hitte volna, hogy a szatmári zsidók külön világgá fejlődő fellegvára olyan törékenyen porladhat a feledés hamvai közé az emberi gonosztevés és ostobaság irtó hadjárata előtt ?

Talán ez a megemlékezés egy érdemes kezdet, egy visszakristályositó próbálkozás a szatmári zsidóság történelmi jelentőségének, nemes életvonalának és erénybő alkotásának előjelenithető halhatlanságára.

Talán a Gondviselés segitő keze több emlékeztető aratot fog majd előfürkészni a feledés megengedhetetlen zuhatagából.

Legyen ez a megemlékezés első alapköve a megemlékezők áldott cselekményének.

TIFERET BÁCHURIM. DICSŐSÉGES IFJUSÁG

EGY ALAKULAT, MELYNEK DISZHELY JÁR AZ EMLÉKKÖNYVBEN

A szatmári Tiferet Báchurim egylet kb. 1920-ban alakult meg. Tagjai a modern szigoruan vallásos családok fiaiból kerültek ki. Az elsö alapitok Rosenfeld Feisu es Schreiber Nathan voltak. Az egyesület célkitüzése a fiatal Talmudtudós nemzedék összetartása volt, az egylet keretén belül. Hetenként többször összegyültek az asztal köré és halgatták hol a "megidesz" hol a "chárifesz" előadókat, majd szokás szerint·közösen vitatták meg a problémákat. Az előadók rendszerint felváltva Rosenberg Vili vagy Goldstein Mózsi voltak, akik igen közkedveltek voltak vallásos zsidó körökben. Tagok voltak még: Eisner és Rottenstein gyertyagyárosok. Rubin Sáje. Frenkel Pinchász, Rosenberg Bucsi és Ernő, Lebovits Cáli, Buba és Ernő, Roth Dezső, Schönberger Jaszi és Jidu, Gold szállitó, Kaufman Bandi és Laci, Freiman Lisu Reich Cháim, továbbá azok, akik a képen felismerhetők (a fényképet lásd a héber részben). A Tiferet Báchurim tagjainak a nagyrésze, családlapitás után sem tudott az egylettől megválni és még évekig odajártak imádkozni szombat és ünnepeken. Ezt a példás összetartást a munkaszolgálat, majd az 1944-és tragédia rombolta szét és szüntette meg, miután a tagok nagyrésze elpusztult.

A Teremtő különös kegye folytán életben maradt tagok Izráelben és a világ más tájain kegyelettel emlékeznek barátaikra és a velük eltöltött kellemes időkre.

Örök dicsőség a holtaknak, hosszu boldog élet az élöknek.

ROSENBERG ÁVRAHÁM

tott a pékség, ahová minden péntek délután elvittem a fazékban a szombati "csólentet" amit másnap hazavittem. Az úton élveztem az étvágygerjesztő illatát, mely messzire is érezhető volt.

Az utcában amelyben laktunk, volt a "Hasómér" szervezet otthona, amelyet 12 éves korom óta állandóan látogattam. Az otthon egy terjedelmes pincében volt. Az 1938—39-es években széleskörü tevékenység folyt ott, melyen 70—80 növendék vett részt, többnyire a szombatok délutánjain. A résztvevők koronkénti csoportokba voltak beosztva. Minden csoportnak külön neve és zászlaja volt. A csoportoknak külön — külön feladatai voltak u.m. nevelés, a héber nyelv elsajátitása, sport, nyári táborozások, stb.

A szatmári cionista szervezetek között a miénk állott első helyen a K.K.L. perselyek üritésében. A Sómérok többsége a hagyományhű családokból tevődött össze. Sok esetben a szülők nem tudták, hogy gyermekeik hova járnak. Emlékeznünk kell, hogy azon években a hitközséget a cionista ellenes körök uralták, akik minden cionista tevékenységet elleneztek a városban. Megjegyzendő, hogy bennünket a "Hásómér Hácáirt" a többi cionista szervezetek sem kedveltek.

1939-ben minden tevékenységünk megszünt. Szervezetünk tagjait lefogták, akiket kommunista tevékenységgel vádoltak és akiket a román "siguranta" nagyon megkinzott. Börtönbe vetették őket, többek nyomtalamul el is tüntek. Engem is lefogtak, de kiskoruságom miatt (tizenhárom éves voltam) szabadon engedtek.

Satu-Marei látogatásom során sok emberrel beszéltem azon reményben, hogy megtudok valamit a háboru előtti csoportunk tagjairól. Különösen azoknak a barátaimnak nyomait kutattam, akik az 1939-es letartóztatásuk után eltüntek, de eredménytelenül.

Különböző kibucokban élnek még barátok, akik 1935 előtt alijáztak. Ezektől kaptam nyomtatot anyagot szervezetünk müködéséről a 20-30-as évekből, amikor szervezetünk virágzása magaslatán állott.

Látogatást tettem szervezetünk háboru előtti pincéjében, amelyet most lomtárnak használnak a ház lakói. A falakon ma is láthatók az akkori rajzok és feliratok. Elolvastam a szavakat. "Kvucát Námér", "Kvucát Neser", amelyhez magam is tartoztam. Még ma is kivehető a sas egy része, amelyet én rajzoltam.

Fiuk és leányok rajzai ezek, álmaiknak nyomai, hogy majd eljön az idő, amikor ők is alijázni fognak és csatlakoznak az Erec Jiszráélben élő chálucokhoz.

Többségüknek nem adatott meg, hogy alijázzanak. A börtönök mélyén pusztultak el, vagy a náci gyilkosok áldozatai lettek a vészkorszak idején.

Hat napig tartózkodtam azon városban, amelyet gyermekkoromban oly nagyon szerettem. Ma idegennek tünik nekem. Szeretnék megszökni belőle, hogy soha többé ne térjek vissza. Kora hajnalban búcsuztam el tőle a sötétség leple alatt nagy zápореső közepette, magamután hagyva nehámy minján félő zsidót, akiknek nincs merszük elhagyni Szatmárt. Valahogy az utolsó szikrának érzik magukat, akik ha elhagyják, fátyol borul Szatmár zsidóságára.

Ahogy az állomáshoz gyalogolok látom a tömegeket, akik hosszu sorokban állanak az üzletek előtt azon reményben, hogy elsőkként kapnak élelmet családjaiknak, láttam anyákat, akik egy egész éjszakát vártak egy pár deci tejre, gyermekeiknek.

Ezen alkalommal a tömegek nem ujjongtak és nem tört fel az üdvrivalgás deportálásunk láttán mint 1944 tavaszán. Észre sem vették azt az izréeli zsidót — városuk szülöttét, aki sietve igyekszik elhagyni a helyet, hogy mielőbb visszatérjen hazájába.

Héberből forditotta S. N.

FOGADALOM, AMELYET NEM TARTOTTAM BE

IRTA NEUFELD MOSE
Kibuc Barkay

A megsemmisitő táborokból való felszabadulása után megesküdött, hogy többé nem tér vissza szülővárosába, melyből eldeportálták. 38 évig betartotta a fogadalmat, de végül megadta magát vágyainak melyek elfogták, hogy visszatérjen és találkozzon a multtal abban a városban melyben született és élt a deportálásig.

Bukarestből 13 órai utazás után vonatom befutott a Satu-Marei állomásra, ahol egy unokafivérem várt, akit 40 éve nem láttam. Mielőtt a vasutállomást elhagytuk volna, azon óhajomnak adtam kifejezést, hogy mindenekelőtt látni akarom azt a helyet ahol családommal együtt felszáltam a vaggonba 1944-ben, amikor Szatmár összzsidóságával együtt Auschwitzba deportáltak. A helyet azonnal megismertem, a "rámpát" ahol 70-80 embert szoritottak be a magyar csendőrök szúronyos puskák segitségével az ott váró tehervonatba, vagon vagon után, anélkül, hogy megkönyörültek volna a közöttünk levő gyermekeken és öregeken.

A megsemmisitő táborokból való felszabadulásom után esküt tettem, hogy sem szülővárosomba sem pedig németországba többé nem térek vissza. Abba a városba, melyből elkergettek a magyar lakosság közremüködésével. Fogadalmamat 38 évig betartottam, bár volt alkalman többször is odautazni nem tettem, mig végül győzött a vágy.

Az utóbbi időkben különös vágyak fogtak el viszratérni és találkozni a multtal, látni a várost amelyben születtem és éltem mig elkergettek belőle.

A város teljesen megváltozott, súlyos bombatámadások érték a második világháboru folyamán. Házunkat melyben laktunk helyén állva találtam, egy magyar család lakja, akik nem sokat tudtak nekem mondani a házról. Ezek új lakók voltak, kiket a román hatóságok helyeztek el oda. Megpróbáltam emlékezni, hogy nem e rejtettünk el valamit sietségünkben, amikor a gettóba vittek, hátna találok valami értéket, vagy fényképet családomról, de mindhiába. Úgylátszott, hogy az emlékező tehetségem kihagyott, caupán a plafón gerendái néztek rám némán mint a mult történetének tanui, amig egyszerre hirtelen, mégis csak elfogtak az emlékek eszembe jútott családom, apám, anyám, öcsém és kishúgom. Lepergett előttem az a tavaszi reggel, amikor hátizsákokkal vállainkon elhagytuk lakásunkat és meneteltünk a gettóba.

A háboru előtt kb. 15.000 zsidó élt Szatmáron, az összlakosság 25 százaléka. A város tipikus keleteurópai zsidó város volt. Satu-Mare zsidóságának nagyrésze az orthodox irányzathoz tartozott. Az események idején Teitelbaum Joel volt a hiközség főrabbija, aki ismert volt cionista ellenes felfogásáról.

Látogatásomkor találkoztam Szatmáron a hitközség néhány tagjával, akik elmondták, hogy a városban ma 200 zsidó lélek él, ez a szám magában foglalja a vegyesházasságokban élőket is. "Temetés van gyakran de szüles nincs" — panaszkodnak a hitközség tagjai. Tisztában vannak a helyzetükkel, hogy még egy ivadék és Satu-Mare zsidósága megszünik létezni. Amikor végig sélláltam a város utcáin, melyekben valamikor zsidók laktak, szomoruan láttam az elpusztitott templomokat, körülöttük hamu és üszök. A hitközségnek nincs tehetsége a megörzésről gondoskodni. Majdnem az összes házak eltüntek és helyükbe újak épültek.

Fájdalommal láttam a házakat és a tereket, ahol mi zsidó gyerekek játszottunk. Eszembe jú-

Az utolsó transzporttal utaztunk Auschwitzig ahonnan Dachauba került, ahol rövid egy hónappal a felszabadulás előtt meghalt. Felesége szül. Gabányi (Mirjám) Katalin, 5704 Sziván 12-én halt mártirhalált Auschwitzban szombat szent napján. Fiuk György mint musszos esett orosz fogságba, ahol 1942-ben meghalt.

Drágáik emlékét szeretettel örzik fiuk Tibor (gyógyszerész Cfáton) és unokája Uri.

WIEDER MAJSE textiles és népes családjának mártirjai.

VIDOR PÁL és deportált családja.

WIESEL ADOLF és deportált családja.

DR. WILKOVITS BÉLA nőorvos. Miután a deportálásból visszatért, csatlakozott a Zsidókórház orvosi karához. A 60-as évek végén halt meg. Keresztény felesége nem engedte meg, hogy zsidó ritus szerint temessék. Igy a vasut melletti református temetőben fekszik, Dr. Kővári Tibor sirja közelében.

A WINKLER CSALÁDOK mártirjai. Két Winkler fivérrel együtt voltam a lágerben. Sanyi a Vármegyei Bank főtisztviselője az ebenseei tömegsirba került, mig Lajcsi bátyja visszatért Szatmárra. Alijázott és Tel-Avivban halt meg.

WOHL HENRIK vaskereskedő családjának mártirjai. WOHT HENRIK a város köztiszteletben álló polgára és a status-quo hitközség hüséges tagja volt. Fiai Endre, István és Miklós megbecsült tagjai voltak Szatmár társadalmának. A család nagyrésze a vészkorszak áldozata lett: Woht Endre és neje Erzsébet, Wohl István és neje Lenke két gyermekükkel Ágnessel és Gáborral, Wohl Miklós és neje Anna (szül. Kolb) Szeretteik emlékét kegyelettel örzi a család megmaradt két tagja András (Endre fia) Bukarestben és Weinbergerné-Wohl Katalin (Miklós lánya) Cholonban.

Z

ZAFIR KÁLMÁN (Glück Joszéf Sáje veje). Feleségével Rózsival Auschwitzban pusztultak el. Három fiuk a világ különböző pontjain élnek.

ZEIF MAJSE égerhálti sakter. I-tenfélő drága jó ember. Felesége Sifre Libe (szül. Mittelman) a valódi Ésesz Chájil. Tiz gyönyörü gyermekük volt, akik a menybéli angyalokhoz hanonlitottak. Apa Anya és hét gyermekük: Smil User, Perl, Mirel, Feige, Avrum Slajme, Elke és Blime Rivke a szilágysomlói gettóból lettek deportálva. Három életben maradt leányuk: Bruche Cháje Káhán, Málke Braunstein és Ruchel Rosenfeld New-Yorkban gyujtanak emlékmécsest lelkeik üdvéért.

ZEMLER VILMOS lakatos és felesége, Hani Auschwitzba kerültek. Velük együtt pusztult el leányuk, Ilonka is. Emléküket kegyelettel örzik gyermekeik Mór Budapesten, Ignátz Cholonban és Reichmanné Aranka Rámát Gánban.

ZIMMERMAN MÁRTON a Jakab Antal veje. A szatmári társaság igen szimpatikus tagja. Szatmáron borkereskedő volt. Rámát Gánban cipőüzletet nyitott. A choloni temetőben nyugszik. Emlékét felesége Helén, szül. Jakab örzi kegyelettel.

ZÜSSMAN BERNÁT és deportált családja.

ZÜSSMAN JAKAB és deportált családja.

לילדי משפחת רוזנברג.

תמונת סבכם היקר לא הוכנסה לשורת המזכרות המשפחתיות כתוצאה מטעות טכנית אשר לא היתה תלויה בי. אני משתדל לתקן את הטעות ולהכניסה במקום זה. נא לקבל את הדבר בהבנה ואתכם הסליחה. עורך הספר

A ROSENBERG CSALÁD GYERMEKEIHEZ

Drága Nagyapátok fényképe rajtam kivülálló technikai okokból kimaradt a családi megemlékezések sorából. Igyekszem a tévedést pótolni és itt elhelyezni. Remélem ezzel elnyerem elnézéseteket. Az Emlékkönyv szerzője

R. Simson Rosenberg és neje Mirjám

ר' שמשון רוזנברג ורעיתו מרים

Özv. WEISZBRUNN JENŐNÉ, szül. Grosz Margit, ismert uriasszony Szatmáron. Férje halála után (aki elesett az első világháboruban) Szatmárra költözött és ott élt a vészkorszakig, melynek áldozata lett egyik fiával, Károllyal. Emléküket kegyelettel őrzi fia, Dr. Weiszbrunn Zoltán ügyvéd Tel-Avivban.

WEISZFELD MÓZES és deportált családja.

WEINBERGER BERIS és fiai MAJSE MÁJER és ÁRN HERS, előkelő chászidis zsidók, jószivü adakozók. Családjaikkal deportálva lettek. Egy leánya, Feldman Majse-né, Jeruzsálemben lakik.

WEINBERGER JERMIJA és deportált családja.

WEINBERGER SMUÉL CVI — SÁMUEL a hitközség szimpatikus sámesza. Mint a rabbi Jehuda Grünwald tanitványát, nagy Tálmid Cháchámnak tartották. Hüséges, pontos tisztviselő volt, úgy ügyelt a hitközség vagyonára mint a sajátjára. Feleségével Bertával jó gyermekeket neveltek. Majse fiuk Szatmáron halt meg. Margit és Pinchász a szülőkkel együtt Auschwitzban pusztultak el. Emléküket kegyelettel őrzik fia, Beri Szatmáron és több gyermeke Amerikában.

WERTHEIMER MIKSA lisztes és deportált családja.

WERTHEIMER JOZSÉF üveges. Üzlete a Károly-köz elején volt. Mélyen vallásos, a zsidó tudományokban jártas ember. Feleségével, Ráchellal és nyolc gyermekkel került Auschwitzba, de csak egy élte át a vészkorszakot, Eliezer, aki Amerikában halt meg.

WERTHEIMER MÓZES vendéglős és sirkőgyáros. Éleselméjü, nagy Tálmid-Chácham. Tanácsait sokan kérték ki ügyes-bajos dolgaikban. Gyakran jelent meg Din-Tóráknál, mint ennek vagy annak képviselője. Érveivel nem egyszer hozta zavarba a legjobb rabbi-birókat. Gyermekeit a legszigorubb zsidó hagyományok útján nevelte. Feleségével, a kitünő Ésesz-Chájillal és jóságos anyával Eszter szül. Fischer együtt került a kremába és még velük együtt leányaik, Cháná és Sájndel. Fiuk, Jichok Eisik Bné-Brákban halt meg 1959-ben. Szeretteik szent emlékét kegyelettel őrzik gyermekeik, Smil Natanján, Reisi New-Yorkban, Joszéf Májer z"l, Jiszráél és Ezriél Bné-Brákban.

WEINSTEIN CHÁJEM és deportált családja.

WEINSTOCK PÉTER és deportált családja.

WERTHEIMER SÁNDOR (Smuél), fűrészgyári vezérigazgató. Lakott az Erzsébet királyné utca 11-ben. A szatmári uri társaság kimagasló egyénisége. Ismert bőkezü adakozó. Ezen sorok irója jelen volt, amikor az átkozott emlékü náci-

ורטהיימר שמואל (שנדור)

Wertheimer Sándor

bestia — Sárközi megkérdezte tőle a vaggonbaszállás előtt: Van-e még valami érték magánál? Wertheimer a zsebébe nyult, kivette arany-töltőtollát, átnyujtotta a következő szavakkal: Ez az utolsó vagyonom, tessék; Aki a Weitheimer arcát akkor látta, leolvashatta mi játszódik le lelkében.

TEVJOVITS MIHÁLY és deportált családja.

Néhai TEVJOVITS JÓZSEF útleveles. Irodája a Pannonia alatti átjáro jobboldalán volt. Lelkismeretes ember, aki közmegelégedésre intézte a reá bizott ügyeket. Szatmáron halt meg. Családját Auschwitzba deportáltak. Nincs tudomásunk, hogy él e valaki a családból.

TRATTNER SÁMUEL ügynök és deportált családja.

U

ULLMAN JENŐ és deportált családja.

V

VÁGI GÁBORNÉ (szül. Kaufman Irén) és Vági László a kremában pusztultak el.

VÁGÓ IMRE üvegkereskedő és deportált családja.

W

WEISZ ADOLF bádogos és deportált családja.

WEISZ ALBERT autós és deportált családja.

WEISZ ANDOR és deportált családja.

Néhai WEISZ CHÁJEM tallus deportált családja.

WEISZ DÁVID és deportált családja.

WEISZ EMÁNUEL és családjának megemlékezése. Felesége Sarolta (szül. Zakariás). Dr. Weisz József (Ukrajnában esett el). Elena Weisz (szül. Klein). Weisz Michael (nem tért vissza a munkaszolgálatból). Virág Éva. Elefánt Anna (szül. Weisz). Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el 5704 Sziván havában. Szeretettel emlékeznek reájuk rokonaik Amerikában.

WEISZ ÉLIAS (Velje) és deportált családja.

WEISZ ERNŐ és deportált családja.

WEISZ JÓZSEF és deportált családja.

WEISZ IGNÁTZ sárközujlaki földbidtokos. Az emberek egyik legjobb példánya Szatmármegyében de még annak. határain túl is hires volt sárközi háza mint a jótekonyság fellegvára, mely úgy volt megépitve mint Ábrahám ösatyánké, melynek minden ajtaja tárva nyitva fogadta azokat, akik segitségét jöttek kérni.

Feleségével a valódi zsidó nagyasszonnyal Ráchellel úgy vezették be házasságuk elején és úgy folytatták a szomoru végig. Ilyen légkörben nevelkedtek gyermekeik, akik szintén a szüleik által kitaposott ösvényen haladtak. Fiuk Laci aki a Guth Lajos leányát Stefit (Torontóban él) vette feleségül. Torontóban hunyt el. Szatmáron mint terménykereskedő fejtett ki áldásos tevékenységet.

A Weisz családot a szatmári gettóból deportálták Auschwitzba. Tudomásunk szerint két fiuk emlékszik kegyelettel drágáikra, Sanyi Los-Angelesben és Bandi Torontóban.

WEISZ MIKLÓS és deportált családja.

WEISZ MAJSE és deportált családja.

WEISZ NÁNDOR szállitó és deportált családja.

DR. WEISZ SÁNDOR ügyvéd és deportált családja.

WEISZ ZSIGMOND és deportált családja.

WEISZBERGER SALAMON hitközségi alkalmazott és családjának deportáltjai.

(fia Oszi autószerencsétlenség áldozata lett) Rámát-Hánásziban. Fiuk Ádi Kibuc Dáliában és fiuk Mikdós Givátájimban.

SPITZER DEZSŐ szőnyeg és zsákkereskedő. A Spitzer és Weisz cég társtulajdonosa. A nagyváradi neves Spitzer család értékes tagja. Egyike volt Szatmáron a deportálás utáni hitközség és intézményeinek alappilléreinek. Felesége, Piri meséli, hogy nem nyitotta ki üzletét majdnem két évig, mert fontosabbnak tartotta a zsidó intézmények fennállását biztositva látni. Tel-Avivban halt meg 1967-ben, pontosan 60-ik születésnapján. Emlékét szeretettel ápolják felesége, Piri és leányai, Szimá és Záhává, valamint fivérei, Norbi és Sam Tel-Avivban.

SPITZER MAJSE (néhai) Báthori utcai füszeres. Az öreg chászid generációhoz tartozott Szatmáron. Szava sok ügyes-bajos hitközségi ügyben döntő súllyal birt. Fiai és unokái a nagyapa által kitaposott úton haladtak és haladnak ma is New-Yorkban. Gyermekei családjaikkal Auschwitzban pusztultak el. Unokái Williamsburgban élnek és kegyelettel emlékeznek "Zájdira".

Néhai STEIN GYULA — JEHUDA szücsmester. Jóravaló, becsületes iparosemer, aki tisztességes munkájával kereste meg családja kenyerét. Sajnos, élete derékba tört Szatmáron, magautan hagyva özvegyét, Reizel-Rózsit és árváit, aki anyjuk és apjuk lett egyszemélyben. Leányával, Rivka — Alizzal Auschwitzban pusztultak el. Fiuk, Simon (Sanyi) szücs, Ukrajnába került, ahonnan nem jött vissza. Mindnyájuk emlékét szeretettel őrzi fiuk, Dávid — Laci Jeruszálemben.

יהודה שטיין ומשפחתו

Stein Jehuda — Gyula és családja

STEINBERG GÉZA bodegás és deportált családja.

STEINBERGER LEOPOLD és deportált családja.

STEINMETZ MÓRITZ és deportált családja.

STEINMETZ Talmud-Tóra tanitó és deportált családja.

STEINER EMIL és deportált családja.

STEINER JENŐ tejes, meghalt Szatmáron. Felesége Auschwitzba került. Emléküket kegyelettel őrzik gyermekeik, Bandi és Friedman Aliz Caracasban.

DR. STERN MÓR ügyvéd a "Szatmári Zsidók Útja" cimü könyv szerkesztője, Szatmáron halt meg a 30-as években. Felesége és leánya Auschwitzba kerültek.

DR. STERN MÓR (Mörc) orvos, (Kaczér Illés testvéröccse) családjával depoortálva lett.

STERNTHAL FERENC a "Simmy paszta" cipőkrém-gyár tulajdonosa. Családjával együtt Auschwitzba került.

SUSITZKY ZOLTÁN és deportált családja.

SZAMET JENŐ és deportált családja.

T

TAUB MÁJER és deportált családja.

TEVJOVITS MÓR terményes és deportált családja.

SCHWARTZ HERMAN, a Kölcsei utcai gyertyagyár társtulajdonosa. Élvonalbeli közéleti ember, aki nagy szerepet játszott a deportálás után a hitközség és intézményei ujjászervezése terén. Kivándorlásáig elnöke volt a Chevra Kadisának és főgondnoka a Nagytemplomnak. A Schwartz család a házuk alatt épitet bunkerben éltek egy ideig mig felfedezték őket, kiket aztán Auschwitz felé inditottak. Schwartzné és három fia útközben Szlovák területen feltörték a vaggon fenekét és sikerült megszökniök, de pár napi bujkálás után a szlovák csendőrök elfogták őket és Teresienstadtba kerültek, ahol felszabadultak. A családfő Schwartz Herman Budapestre került és sikerült neki egy környékbeli uradalomban mint vadász elhelyezkedni. Lili leánya Pesten cselédeskedett. Schwartz Herman közben Bné-Brákban is járt, ahol megtekintette jelen sorok irójának hires ünnepi sátrát, majd Amerikában meghalt.

A Schwartz család életben levő tagjai: Schwartzné — Sára, fiai Miki, Lajcsi és Jenő valamint leánya Lili (laknak Amerikában) emlékeznek kegyelettel drágáikra.

SCHWARTZ HUGÓ és deportált családja.

SCHWARTZ IGNÁTZ tejes és deportált családja.

SCHWARTZ JAKAB és deportált családja.

SCHWARTZ JUDA (néhai), a Várdomb utcai Schwartz cérnaüzlet társtulajdonosa. Egy évvel a deportálás előtt halt meg Szatmáron, mindössze 37 éves korában. Felesége, Chájá — Hermina Auschwitz áldozata lett. A Schwartz ház ismert volt jótékonyságárol. Ebben a légkörben nevelkedtek gyermekei is. Málká — Amália a Horriner Béla felesége Bécsben, Smuél Zálmán — Zoli Los-Angelesben, és Dávid New-Yorkban örzik szeretettel drágáik emlékét.

Dr. SCHWARTZ LAJOS nőorvos, a szatmári cionista szövetség elnöke. Családjával együtt deportálva lett.

SCHWARTZ MÁRTON és deportált családja.

SCHWARTZ JÓSKA és deportált családja.

SCHWARTZ PÉTER és deportált családja.

SCHWARTZ SÁNDOR a Schwartz gyertyagyár tártulajdonosa. Családjával együtt Auschwitzba került.

SCHWARTZ SULEM bor és ital ügynök. Felesége, Frádellel valódi, jó zsidó házat vezettek. Laktak a Wesselényi utcában. Leányukkal Mirjámmal együtt Auschwitzban pusztultak el. Emléküket kegyelettel örzik leányuk, Kainné Szárá és fiuk, Cvi Dov Bné-Brákban. A Jáhrzeit Ijjár 28-án van.

SCHWARTZ VILMOS és deportált családja.

SIMONOVITS LÁZÁR és deportált családja.

SIMONOVITS a szódás és deportált családja.

SOMOGYI BERTALAN kőmüves deportált családja.

SPIEGEL ERNŐ és deportált családja.

SPIEGEL SÁMUEL kereskedő a Sááré Hátóra templom Tóraolvasója. Lakott a Várdomb utcában a Nagytemplommal szemben. Szimpatikus küsejü kellemes modoru jú zsidó ismert Talmudtudós. Felesége a valódi "Jidise Máme" Nancy. A Spiegel házaspár hét gyermeket nevelt (4 leány — 3 fiu) jó zsidóknak. Sajnos, jött a fergeteg és elvitt a kilenc tagu családból hatot. A szülök, Fiuk Mose és Felesége Lujza. Leányuk Joli férjével Goldglanz Jószeffel és három gyermekükkel. Leányuk Manci férjével Pataki Józseffel és kislányukkal. Mindnqájan áldozatai lettek a vészkorszaknak a Kidus Hásémért 5704 Sziván 12-én. Emléküket szeretettel örzik: Leányuk Adlerné Paula

Májer, Mirjám, Lea és gyermeke, Tóbi és négy gyermeke, mindnyájan a kremába kerültek. Életben maradt gyermekeik, Roci, Erzsébet és Jonatán — Bernát Izráelben kegyelettel örzik mártirjaik emlékét.

RUBIN CHÁJEM, Reb Chájem Flisztiger. Lakott a Töltés utcában. Mélyen vallásos, nagy Talmudtudós volt. Fiait és leányait is ilyen szellemben nevelte. Egyik fia, Jákov sakter volt Halmiban és kitünő előimádkozó volt. Veje volt Reb Beris Visevernek a hires Chaszidis zeneszerzőnek. Reb Chájem felesége Szatmáron halt meg. Őt magát és gyermekeit deportálták. A család mártirjainak emlékét kegyelettel örzi Reb Smuél Rubin, a Bné-Bráki Aguda iskolák ének és zenetanára.

S

SÁFÁR CHÁJEM és deportált családja.

SALAMON HENRIK és deportált családja.

SALAMON SÁNDOR és deportált családja.

SALAMON SÓLI fuvaros és deportált családja.

SCHARF MENDEL és deportált családja.

SCHREIBER MÓR: Fűszeres. Üzlete az Eötvös — Kossúth Lajos utcák sarkán volt. Reb Majse mintaképe volt az udvarias és becsületes kereskedőknek. Tiszteletet parancsoló pátriarchális külseje sokat regélt arról, hogy mi lakozik benne. Kohanita volt a javából. Amikor áldásra emelte kezeit azt "szeretettel" tette úgy, ahogy a Teremtő Áron és fiainak megparancsolta. Unokái mesélik, hogy nem kezdte meg napi tanulását (reb Simson Rosenberggel), imáját és munkáját anélkül, hogy megmeritette volna magát a rituális fürdőben. Felesége Sifra Judit szül. Glück a zsidó asszonyok mintaképe volt. Három gyermekük volt (két leány egy fiu). Sajnos öregségükre súlyos csapás érte őket, reménységük és büszkeségük a Tórában és világi tudományokban jártas fiuk Menáchem Mendl elvesztésével. Reb Majse megadással viselte a Teremtő itéletét.

A két Schreiber lány: Freimanné — Matild (lásd ott) és Bergerné — Helén, továbbá Frida a Mendl felesége és leánya Böske, Auschwitzban pusztultak el ajkaikon a Teremtő szent nevével 5704 Sziván 10-én. Drágáik emlékét szeretettel örzik a Mendl gyermekei: Eliezer Izráelben, Jupi New-Yorkban Fruma Izráelben és a Freiman gyerekek a nagyvilágban.

SCHLÉSINGER JÓZSEF fakereskedő és deportált családja.

SCHŐN SAMU csemege és italkereskedő és deportált családja.

SCHÖNBERGER HENRIK textil nagykereskedő. Kölcsei utcai háza egyike volt Szatmár legjótékonyabb fellegvárainak. Ha valaki Szatmáron, úgy Schönbergerné vezetett ezen a téren. Asztalánál majdnem mindég ült idegen szegény vendég. Az ünnepek előtti napokon valóságos búcsujárás volt Kölcsei utcai házában és Petőfi utcai üzletében. Gyermekeiket a modern orthodoxia szellemében nevelték. Nagy szerencse volt a Schönberger családba beházasodni. A Schönberger család sem kerülte el a szomoru sorsot. Reb Chájem Wolf és neje Teszil, valamint leányaik, Szure — Irén, Dr. Bergerné férjével és Mirel — Olga Klermanné, mindnyájan Auschwitzban adták nemes lelkeiket a Teremtő szent nevéért 5704 Sziván 12, Sábát Kódes napján. Fia Jaszi a herzliai temetőben nyugszik. Drágáik emlékét szeretettel örzik gyermekeik Rivka — Margit és Jehuda Herzlián. Gavriél — Gabi és Avrumele New-Yorkban.

SCHÖNFELD MÁRTON terménykereskedő, Felesége Elvira és két gyermekük Auschwitzban pusztultak el.

SCHÖNFELD MENDEL és deportált családja.

SCHWARTZ ADOLF és deportált családja.

SCHWARTZ ÁRON és deportált családja.

(szül. Kohn Hani). Leányuk, Rezsi férjével, Linder Sándorral és Kati leányukkal, leányuk, Ida férjével, Weisz Ignátzal és két fiukkal, leányuk, Rózsi és fia, mindnyájan áldozatai voltak a vészkorszaknak. Jó emléküket szeretettel örzi leányuk, Jolán és fiuk, Józsi (Roth Jóska) Natanján, valamint unokájuk, Linder Mordecháj (Suki) Megido kibucban.

Néhai ROTHBART JÓZSEF családja: Anna, gyermekei, Olga Auschwitzban pusztult el, Zsigmond Los-Angelesben él. Endre, felesége, Manci Naharián él. Jenő (Noach — Jani), a Tóraadás

יאני רוטברט

Rothbart Jani

ünnepének első napján pusztult el Auschwitzban. Felesége, Ráchel — Rózsi Tel-Avivban halt meg 1974-ben. Öccse, Pista az első világháboruban esett el. Leánya, Chává — Grédáné Éva Tel-Avivban él. Miklós és fia Tibor deportálva lettek, felesége Szatmáron halt meg. Fia, László Los-Angelesben . halt meg. Fia, Joszéf Montreálban él ERDÉLYI MARGARET, szül. ROTHBART. Öt gyermege volt. István a munkatáborban, Georg pedig Párisban halt meg. Gyermekei, René Budapesten, Pálma Javnéban és László Bét-Semesben laknak. Az életben maradt Rothbart gyerekek és unokák szeretettel emlékeznek halottaikra.

ROTH ÁRMIN "Gólya áruház" tulajdonos és deportált családja. Fia Laci karmester, lakik Bátjámban.

ROTH ÁRON és deportált családja.

ROTH DÁNIEL és felesége Fáni deportálva lettek.

ROTH CHÁJEM JEHUDA terménykereskedő és felesége, Rivka — Regina Auschwitzban

חיים יהודה רוט ורעיתו רבקה

Cháim Jehuda Róth és neje Rivka

pusztultak el. Emléküket kegyelettel örzik fia, Asér Zélig — Zoltán, leányaik, Feige Gitel — Flóra Pimentel és Bluma — Nica Fried.

ROTH IZSÁK és deportált családja.

ROTH LIPÓT és deportált családja.

ROTH MÓZES homoródi rabbi. A Vágóhid utcában lakott. Közismert volt Szatmáron. Lábbetegségben szenvedett, igy kis kerekes kocsin tolta magát ide-oda. Nagy Talmudtudós hirében állott. Gyermekei és unokái is azok lettek. Nem várta be Auschwitzot, Szatmáron tért meg őseihez. Erec Jiszráélban és Amerikában elő gyermekei és unokái kegyelettel örzik emlékét.

ROTH MARDCHE LEIB biztositási ügynök. Lakott a Petőfi utcában. Foglalkozásán kivül minden idejét jócselekedetekre szentelte. Egyik nagy gondja a foglyok kóser élelemmel való ellátása volt. Felesége, Gitel — Gizella mindezekben nagy segitségére volt. Gyermekeik: Irén és kisfia,

végig megörizte szellemi képességét. Hivatalnokai reszkettek tőle, amikor átvizsgálta az évvégi zárszámadást. Viktor fia nem egyszer tette próbára ezen a téren. Titokban utasitást adott az irodakisasszonynak, hogy a több mil!ós, számadásokba csúsztasson be itt-ott egy-két leies tévedéseket de az öreget nem lehetett be-"firolni". 1943-ban, amikor minden magyarországi zsidónak bizonyitani kellett illetőségét 1850-ig visszamenőleg, fia Reiter Mór bankigazgató kocsira ültette 96 éves édesapját és lakbizonylat helyett őt mutatta be a polgármesternek. Reb Szimche Reiter rövid pár hónappal a gettózás előtt halt meg Szatmáron. Ott nyugszik felesége mellett, Rabbi Jehuda Grünwald ohelja közelében.

RIEDERMAN LÁZÁR — ELIEZER korcsmáros a bányai utcában. Derék, becsületes, jó zsidóember. Felesége, Dvora — Boriska és három gyermekük került a krematoriumba. (Sájndel — Sári három gyermekével az ungvári gettóból, Baruch Binjámin — Béla felesége Edit és kisleányuk, Ávrahám Nátán — Ernő. Sziván 10-én). Életben maradt gyermekei, Majsi Cholonban, Sanyi (Kácski), Dugyu és Hersu New-Yorkban és Szidi Miamiban emlékeznek szeretettel mártirjaikra.

ROSENBERG MÓR textiles és deportált családja.

ROSENBERG BÉLA és deportált családja.

ROSENBERG CHÁIM JOSZÉF lisztkereskedő, (a Reb Simson Rosenberg fia). Valódi, jó zsidó ház. Feleségével, Libeval kitünő gyermekeket neveltek. Fia, Menáchem Mendl feleségével és 3 gyermekével, leánya Cháná Rosenberg és 3 gyermeke, leánya Rivka Lebovits és kisfia. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el 5704 Sziván 9-én. Emléküket kegyelettel örzik leányai. Lea Königsberg és Szárá Rosenberg Jeruzsálemben.

Friedman, szül. ROSENBERG CHÁNÁ, (a Reb Simson Rosenberg leánya, a muzsalyi gettóból). Férje, Friedman Jóna és gyermekeik, Ávrahám Áháron, Árje Leib feleségével és gyermekeikkel, Rivka és férje, Peszil Lea férjével és gyermekeikkel, Szárá férjével és gyermekeikkel, Sálom és Jiszáchár Dov, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el Majse fiuk Amerikában halt meg. Szeretteik emlékét szeretettel örzik életben maradt gyermekeik, Jesáje Jeruzsálemben, Ráchel Landau, Sájdel Róth és Zelda Weinberg New-Yorkban.

ROSENBERG DÁVID és deportált családja.

ROSENBERG DEZSŐ és deportált családja.

ROSENBERG JICHOK — IGNÁTZ terménykereskedő, (a Reb Simson Rosenberg fia). Ismert közéleti ember Szatmáron. Tagja volt a hitközség vezetőségének és más intézményeknek. Kossuth Lajos utcai háza melegágya volt minden szépnek és jónak. Reb Jichok kellemes külseje elárulta, milyen nemes lélek, lakozik benne. Felesége, Eszter asszony a nagyszerü Ésesz Chájil is biztositéka volt annak, hogy gyermekeik folytatni fogják szüleik szokásait. Hat gyermeke volt a Rosenberg házaspárnak, mindnyájan büszkeségei voltak a szatmári zsidó ifjuságnak. Szure Rivke a halmii Klein dájen felesége és három gyermekük, Mardechái, Méir és Simson, Chájá a Grosz Jaszi első felesége mind elpusztultak. Sulem, Szatmáron halt meg. Szeretteik emlékét kegyelettel örzik fiaik, Árje Leib és Smelke Amerikában.

ROSENBERG MÓRITZ és deportált családja.

DR. ROSENBERG ANDOR ügyvéd és deportált családja.

DR. ROSENFELD ENDRE ügyvéd és deportált családja.

ROSENFELD JÓZSEF és deportált családja.

ROSNER SALAMON és deportált családja.

ROTH FARKAS — SÁLOM ZEÉV cipész. A Kinizsi utca 73 alatt lakott családjával. A Nagytemplom állandó imádkozója volt. Házát a zsidó hagyományok alapján vezette, melyre garancia volt a hüséges feleség és a jó anya, Cháná,

PREISLER ZÉLIG és deportált családja.

DR. PRINCZ ALADÁR ügyvéd és deportált családja.

R

RAPAPORT SZURE. A Reb Mardche Hakohén Rapaport özvegye (a Reb Simson Rosenberg leánya). Méltóságos megjelenésü, mélyen vallásos uriasszony volt. Fiát és leányát édesapjához és férjéhez méltóan nevelte. Reb Mardche Rapaport Szatmáron halt meg. Szure asszony és leánya Rivka Ziszel (a Pinchesz Lébi első felesége), hét gyermekével Auschwitzban pusztultak el. Fentiek emlékét szeretettel örzi Leib Rapaport Tel-Avivban. Ugyancsak emlékében örzi első feleségét, Perlt és három gyermekét.

RAPAPORT a néma szabó. A József Főherceg utcában lakott, egész családjával a krematoriumba került.

Néhai REICH ADOLF textiles a Bercsényi utcából. Reich és felesége Szatmáron haltak meg. Gyermekeit deportálták. Patyi fia visszatért ugyan Szatmárra, de pár év mulva meghalt ott. Az unokák emlékeznek szeretettel mártirjaikra. Tamás gyermekei, Éva és Miklós Amerikában és a Horriner fiuk, Béla és Miki Bécsben.

DR. REICH IZIDOR szivspeciálista, a szatmári Zsidókórház főorvosa. Előbb a zilahi kórház főorvosa, közben főorvosa a buziási fürdőnek is. Fia volt Reich Mózes számmeggyeri, unokája Reich Koppel budapesti főrabbiknak. A legjobb ember, orvos a javából és mélyen vallásos. Első feleségével (a zilahi Fried Dezső leánya) és egyetlen kisfiukkal Auschwitzba kerültek. Dr. Reich egyedül élte túl a vészkorszakot. Visszatért Szatmárra, ujranősült és még öt évig működöt mint a Zsidókórház főorvosa. 1950-ben Frankfurtba tette át székhelyét, ahol pár év mulva meghalt. Családja Jerusolájimban temette el. Jellemző, hogy Dr. Reich Izidort nemzeti és vallási külömbség nélkül mindenki elismert, mint kitünő orvost és utolsó percig igénybe vették. Magam láttam nem egyszer, amikor a gettóból kérték segitségét a "nemes" magyar betegek. Akkor is csak rendöri kiserettel és asszisztálással végezhette orvosi teendőjét. Jerusolájimban élő testvérei emlékeznek szeretettel reá.

REICH MIKLÓS. Felesége Szára és fiuk Ávrahám Jákov — Ernő. Mindhárman Auschwitzban pusztultak el.

Néhai REICH SALAMON a szatmári orthodox hitközség egyik legaktivabb vezető tagja. Szatmáron halt meg a harmincas évek elején, aránylag fiatalon. Családja később elhagyta Szatmárt. Gyermekeinek hollétéről nincs tudomásom.

REICHMAN JISZRÁEL DÁVID, Felesége Dina. Jóságban és becsületességben nagyon összeillő házaspár. Halálukban sem váltak el egymástól. Auschwitzban. Ernő Ukrajnában esett el. Életben maradt fiai Simon és Jehuda New-Yorkban és leánya, Fuchsné-Szárá Tel-Avivban élnek.

REICHMAN MENYHÉRT kereskedő. Lakott a Töltés utcában. Közszeretetnek örvendő, szimpatikus, becsületes, vallásos ember volt. Feleségével, Frimet — Fánival a kitünő Jidise Mámeval nevelték gyermekeiket szépre és jóra. Gyermekeikkel: Berta (a Herman Kivi felesége, Kivi Izráelban halt meg) és gyermeke, Duxné Eta és egy gyermeke, Altmanné Henda és két gyermeke, Weiszné Eszti, menyük Ella és két gyermeke, és Fischer Fülöpné — Lili, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el 1944 Ijjár 28-án. Emléküket kegyelettel örzik fiaik: Majsi és Simon Montreálban, Jehuda Rámát-Gánban, Lipi Herzliján és Jajli Naharián.

REISMAN ZOLTÁN és deportált családja.

REITER BÉLA cukorka és csokoládégyáros (néhai), a szatmári zsidóság egyik kimagasló egyénisége. Sok évig különböző magas tisztségeket töltött be a hitközségben, u.m. gondnok, főgondnok és alelnök. Nevéhez fűződik a Machziké Tórá templom felépitése. Ritka jó példánya volt az emberiségnek. Gazdagságát megosztotta a rászorultakkal. A Teremtő magas korral áldotta meg, és

meg röviddel bármicvája előtt. Fiuk Joszéf az édesapja halála után született és annak nevét viselte 1957-ben halt meg a szináji harcok idején Tel-Avivban. Fiuk Lájbi New-Yorkban halt meg 1979-ben. Tel-Avivban van eltemetve.

Drágáik emlékét szeretttel örzik leányaik Fruchterné — Ella és Stauberné Nelli Tel-Avivban.

MOSKOVITS ZOLTÁN és deportált családja.

MÓZES HENRIK kereskedő és deportált családja.

MÜLLER LAJOS konfekciós és deportált családja.

MÜLLER MÁRTON kereskedő és deportált családja.

N

NÁGLER SIMON és deportált családja.

NEUBAUER IGNÁTZ és deportált családja.

NEUFELD HERMAN (Cvi) a Weisz — Spiegel szemfedélgyár alkalmazottja. Jóravaló becsületes emberként ismerték, aki családjáért. élt, de a rászorultaknak is juttatott. Hüséges látogatója volt a nagytemplomnak. Három gyermekét igyekezett jó zsidóknak nevelni. Mindezekben segitő társa volt hűséges felesége Rózsi (Reizel) a valódi Éset — Chájil. A családfő neje és leányuk Kató (Beile) Auschwitzban pusztultak el a Kidus-Hásém oltárán szombat napján 1944 Sziván 12-én. Fiukat Zolit (Jiszráél) június havában szelektálták, sorsa feltetélezhető.

Mártirjai emlékét szeretettel örzi a család egyetlen életben maradt tagja Mose Kibuc Barkaiban.

NEUMAN KÁLMÁN és deportált családja.

NUSZBÖCHER BERNÁT és deportált családja.

NUSZEN PINKÁSZ szabó. Lakott a Báthori utcában. Sokat kellett varnia, hogy megkeresse tiz szájnak a kenyeret. A szaploncai Rebbe odadó hive volt. Hüséges feleségével Judit (szül. Katz), nyolc gyermeket neveltek (5 fiu és 3 leány) a helyes útra. Gyermekeik: Slomo Jichok — felesége Eszter négy gyermekkel, Málká — férje Deutsch Joszéf és fiuk, továbbá Majse Jákev. Mindnyájan a szülőkkel együtt pusztultak el Auschwitzban 5704 Sziván 10-én. Emlékeznek reájuk kegyelettel gyermekeik: Joszéf, Jolán Rosenzweig és Alex Brocklynban. Béla Kaliforniában és Helén Johansohn Haifán.

P

PERLSTEIN CSALÁD. A Zrinyi utcában laktak. A család a harmincas években kivándorolt. Sorsuk ismeretlen.

POPPER LAJOS és deportált családja.

POLLACSEK MÓR lisztkereskedő. Becsületes, jó zsidó volt. Gondnoka volt a Sááré-Hátóra templomnak. Laktak a Rákóczi 30 alatt. Feleségével a jó Gitellel — (Gizella) Auschwitzban pusztultak el együtt. Fiuk, Sándor (Cuci) Dachauban halt meg 1945 Május 2-án. Másik fiuk szintén a lágerben halt meg. Életben maradt fiuk, Ernő Tel-Avivban, örzi szeretettel drágái emlékét.

PRÁGER MÁRKUSZ fakereskedő. Az adai főrabbi fia. Olyan volt mint az egészséges gyümölcs. Bübájos külseje elárulta belső lelkületét. Az élvonalbeli Talmudtudósok közé számitott Szatmáron. Minden zsidó és vallási megmozdulásban résztvett. Házában hiányzott a gyermekáldás, igy gyermekéül fogadta a Talmud-Tóra tanitványait. Üzleti elfoglaltságán kivül, minden idéjét a gyermekek nevelésére áldozta. Évekig gondnoka volt a Talmud-Tórának, vezetőségi tagja a hitközségnek és a Chevra-Kadisának. Felesége, a cedékesz Pepi, minden jótékonysági akcióban hüségesen állott férje mellett. Megelőzvén a vészkorszakot Erec Jiszráélba jöttek. Mindketten egymás közelében nyugosznak a Bné-Bráki Zichron Méiri temetőben.

MAX JAKAB és deportált családja.

MAX ZOLTÁN és deportált családja.

MERMELSTEIN SIMON és deportált csalédja.

MERTZ ÁVRAHÁM JICHOK asztaloos és fia, Snil az üveges, leányai, Hinde Léa, Ruchl, Rivka és Chájá. Mindnyájan deportálva lettek. Emléküket kegyelettel örzik fiai, Majse Lájb és Lipe New-Yorkban, valamint leánya.

MOLDOVÁN ERNŐ — Ávrahám Jichok vasesztergályos. Öntudatos zsidó és becsületes ember, ismert sportember. Feleségével, Edittel (Mirjam) és gyermekeikkel. Regina, Margit és Frida, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Életben maradt gyermekeik: Ávráhám Petch-Tikván, Gottesmanné — Vera és Vilmos Rechovoton, Mitajné — Kati Cfáton, továbbá Miklós, Jenő, Irén és Jolán, kegyelettel örzik drágáik emlékét.

Néhai MOSKOVITS JOSZÉF borkereskedő. Lakott a Báthori utcában. Vallásos Talmudtudós hirében állott. Házának ajtaja nyitva állott min-

1) שרה אלטע מושקוביץ ז"ל   2) בתה חייטשע ז"ל
3) בתה רחל נ"י

1) Moskovits Szárá Álte z"l; 2) Moskovits Helén z"l;
3) Fruchterné — Moskovits Ella

הב' יוסף מושקוביץ

Moskovits Joszéf

הב' לייב מושקוביץ

Moskovits Leib

den hozzáforduló előtt. Jótékonysági tevékenységében hűséges segitőtársa volt felesége Szárá Álte. 5 gyermekük volt (2) fiu és 3 leány), akik sajnos idő előtt lettek árvák. A legidősebb fiuk mindössze nyolc éves volt, amikor a családapa 28 éves korában 1921-ben meghalt. A nevelési gond a fiatal özvegyvállaira szakadt, és ö ennek szentelte egész életét. Szure Álte Moskovits (szül. Tabák), unokája volt Reb Slajme Lájb Tabák zc"l szigeti Ros Bét Dinnek és mint ilyen a nagyapa szellemében nevelte hat árváját. A családanya és leánya Helén Auschwitzban adták nemes lelkeiket a Kidus Háśém oltárán 1944 Juniusban. Fiuk Patyi 1934-ben halt

Nuszn Majse, Szerku, Tavje-Lájb, Szuri és Rivka, velük együtt két leány unokájuk a Weiszné — Cháni gyermekei, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el 1944 Sziván 9-én. Fentiek emlékét szeretettel örzi fiuk, Ezriél Petách Tikván.

LŐWENSOHN PINKÁSZ (Szatmárhegyről, előbbi öccse) és deportált családja.

LŐWENSOHN ZSIGMOND (SIE): Egyike Szatmárvidék jó zsidóinak. Fia volt reb Duved Lőwensohn szatmárhegyi sakternek. Nem volt könnyü különösen abban az időben 11 szájat etettni. De AZ AKIBEN bizott, megsegitette. Felesége Perl-Paula az igazi zsidó anya is mellette állott úgy a kenyérkeresésben mint a gyermekek nevelésében. Szerettek volna jó — szép zsidó ivadékokat nevelni, de közbeszólt a szomoru sors és a Lőwensohn házaspár 8 gyermekükkel együtt Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent nevével ajkaikon. Micháél, Ráchel, Bráchá-Náámi, Freidi, Nátán Mose és Ezriél (ikrek), Chájá és Chánä. A család egyetlen életben maradt tagja özv. Katz Áriné-Eta és leánya Aviva-Vera Bécsben, örzik kegyelettel a Lőwensohn Mártirok emlékét.

LŐVI FISCHEL és deportált családja.

LŐVI IZSÁK üveges és deportált családja.

LŐVI MENÁCHEM a Chevra Kadisa alkalmazottja. Reb Menáchem foglalkozása dacára (azonkivül, hogy Talmudtudós volt) nagyon kedves, jó ember volt, akit mindenki szeretett. Kitünő gyermekeket nevelt. Családjával együtt deportálták. Éltek gyermekei Belgiumban is, sorsuk ismeretlen. Fia, Meilech Sidneyben él. Ő mond kádist és gyújt emlékmécsest mártirjai lelkiüdvéért.

LŐVI SMUÉL és deportált családja.

LŐVINGER GYULA kalapos és deportált családja.

LŐVINGER MÁRTON kereskedő és deportált családja.

M

MÁJER ALBERT és deportált családja.

MÁJER JENŐ órás és deportált családja.

MÁJER MÓR harisnyás és deportált családja.

MÁJER SIMON és deportált családja.

MÁJER SÁNDOR és deportált családja.

MÁRK MÓR és deportált családja.

DR. MARKOVITS ALADÁR ügyvéd és deportált családja.

MARKOVITS BÉLA és deportált családja.

MAJEROVITS ANTAL és deportált családja.

MARKOVITS IGNÁTZ festő és deportált felesége.

MARKOVITS HERMAN füszeres és deportált családja.

MARKOVITS MIKLÓS "Savoly" drogériás és deportált családja.

MARKOVITS LEIB textiles és deportált családja.

MARKOVITS LIPÓT és deportált családja.

MARKOVITS SÁMUEL vaskereskedő és deportált családja.

MARKOVITS SÁNDOR textiles és deportált családja.

MARKOVITS VILMOS és deportált családja.

kinlódott hogy megkeresse 12 tagu családjának a betévő falatot, de a Teremtő megsegitette, sikerült jó gyermekeket nevelnie, sajnoos nagyrészüket Auschwitz nyelte el. Két fia, Jehuda és Eliezer még Szatmáron haltak meg. Reb Lévi Jichok, felesége Sájndel, fia, Smuél Cháim felesége és négy gyermeke. Beile, Eszter, Gitel, Golda és Méir, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Emléküket szeretettel őrzik fiaik, Sálom Bné-Brákban és Mose Givátájimban.

LEBOVITS HENRIK és deportált családja.

LEBOVITS MIKSA és deportált családja.

LEBOVITS MÓR órás és deportált családja.

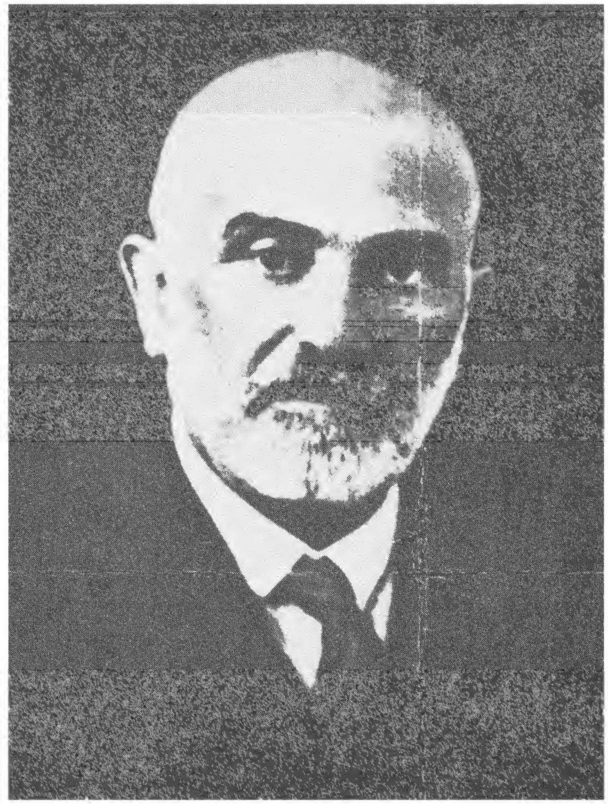
LEBOVITS ZOLTÁN kereskedő és deportált családja.

LEBOVITS SÁMUEL kereskedő: Lakott a Hunyadi utcában. Kedélyes, mindenkihez kedves ember. (Sógorsában volt Rosenberg Sámuel hitközségi elnökkel). Őrmesteri rangban szolgált a K.U.K.-ban. Felesége Mari szül. Wasserstrom, mint hithü jólelkü asszony volt ismeretes. Hét gyermeket neveltek (5 fiu 2 leány), a helyes zsidó útra de sajnos beleszólt a tragéria. Fiuk Cáli és leányuk Izsákné — Eszter a szülőkkel együtt pusztultak el Auschwitzban. Egyik fiuk Matyi Délamerikában halt meg. Életben maradt gyermekeik, Willy, Buba, Jóska és Lenke szeretettel emlékeznek drágáikra, New-Yorkban laknak.

LÉVI ELEMÉR és deportált családja.

LŐWENSOHN HENRIK — Chájem Hers cukorka kereskedő. (Táke bácsi). Bűbájos chászidis zsidó. Ahol megjelent, mindenki derüre fakadt. Sok édességet kellett eladnia, hogy 11 tagu családját ellássa. A Teremtő vele volt, megadatott neki asztala körül bájos feleséget és kilenc angyalarcu leánykát és fiucskát látnia. Már-már sikerült két leányait kiházasitani, de a tragédia mindent felboritott. A 11 tagu családból egy maradt meg hirmondónak. Reb Chájem Hers, Felesége, Ráchel és gyermekeik, Mirjám Cháná, Eszter, Rajzi,

שמואל ליבוביץ ואשתו מארי

Lebovits Sámuel és neje Mari

— Teréz, Auschwitzban lett áldozata a gonoszságnak. A nyolc Krémer gyermek (négy fiu és négy leány), hithű zsidó légkörben nevelkedtek. A négy leány: Margit, Bertus, Helén és Irén édesanyjukkal együtt pusztultak el. Két fiuk: Dr. Krémér Jenő és Dr. Krémer Miklós valamelyik ukrajnai tömegsirban alusszák örök álmukat. Dr. Krémer László visszatért ugyan a pokolból, de 1965-ban ő is meghalt Budapesten.

A tiz tagu család egyetlen életben maradt tagja Krémer Andor mérnök Givát Smuélban, örökké gyászolja mártirjait és mesél róluk gyermekeinek és unokáinak.

KRÉMER MÁJER és deportált családja.

KOHN ELEMÉR és deportált családja.

KORNBLÜTH CHÁJEM és családjának deportáltjai.

KOPPELMAN MIKSA és deportált családja.

KRAUSZ SÁNDOR és deportált családja.

KUN GÉZA és deportált családja.

KUN JÓZSEF asztalos és felesége Berta.

KWARTLER ÓSIÁS és deportált családja.

L

LÁSZLÓ BÉLA, a volt László és Markovits vaskereskedelmi R.T. társtulajdonosa. Szatmáron halt meg a harmincas években. Mint jómodoru uriembert és mint korrekt kereskedöt tartották számon. Házának jótékonysági ügyeit felesége, a nagyszerü, hithű uriasszony Gabriella (szül. Susitzky), vezette. Leányával, Terivel (a Rosenberg Bucsi első felesége) és annak kislányával, Lia együtt pusztultak el Auschwitzban. Emléküket kegyelettel őrzi fiuk, JÓSKA Rámát Gánban.

LÁSZLÓ MIHÁLY (előbbi testvérbátyja) és családjának deportáltjai.

LÁZÁR JENŐ és felesége, Szöszi (Kölcsei utca 4) Auschwitzban pusztultak el Sziván 12-én.

DR. LÁZÁR MIKLÓS orvos, lakott Batthányi utcában. Felesége, Elza és fiuk, Pali Auschwitzban pusztultak el Sziván 12-én.

LÁZÁR SÁNDOR (Csokonai utca 37). Felesége, Helén és fiuk, Gyurival Auschwitzban pusztultak el Sziván 12-én.

LÉVI FERENC és deportált családja.

LÉBI JUDA textiles és deportált családja.

LÉBI JÓZSEF és deportált családja.

LÉBI MAJSI — Majse Hers. Szatmáron terményes, Bné-Brákban porcellán és edénykereskedő. A nagyon jó emberek egyike volt. Háza és üzlete a Rabi Akiva utcában a Micvot és Máászim Tovim lakhelye voolt. Feleségével és két gyermekével deportálták. A két gyermek Auschwitzban pusztult el. A szülők visszatértek Szatmárra, ahonnan a nagy alijával Erecbe jöttek. Majsi 1981 Tévész havában halt meg. Bné-Brákban van eltemetve. Felesége, most már gyermekein kivül, férjét is gyászolja.

LEBOVITS FISL (a batarcsi). Szatmáron ügynökösködött, Bné-Brákban kioszkja volt. Jó ember-zsidó volt, minden hozzáfordulón segitett. Bné-Brákban halt meg 1975-ben. Miután első családját elvesztette, ujra nősült. Emlékét szeretettel őrzik felesége és leánya Zláti Bné-Brákban.

LEBOVITS IGNÁTZ textiles és deportált családja.

LEBOVITS JÓZSEF kereskedő és deportált családja.

LEBOVITS LÉVI JICHOK, az Eötvös utca 20 alatti Mizráchi ház gondnoka (a Lebovits borbély testvéröccse). Könyvkötéssel is foglalkozott. A Rabbi Jehuda Grünwald jesivájában tanult és egyike lett Szatmár Talmudtudósainak. Sokat

mulva Belgiumba vándorolt, ahol meghalt. Felesége a valódi cedékesz Perl és három leánya: Mirce, Bájle és Peszil Auschwitzban adták nemes lelkeiket a Teremtő szent nevéért 1944 Sziván 10-én. Drágáik emlékét kegyelettel örzik Fiai Jichok Icu Antwerpenben és Chájem Los-Angelesben.

Szerkesztőségünk e helyen fejezi ki hálás köszönetét Kassirer Icunak nagylelkü pénzbeli hozzájárulásáért, mellyel lehetővé tette, hogy könyvünket mielőbb kiadhassuk.

KAUFMAN KÁLMÁN ügynök deportált családtagjai. Jelen sorok irója vele volt a lágerben. Tudtommal felszabadult. További sorsa ismeretlen.

KAUFMAN CHÁJEM LÁJB. I-tenfélő, chászid zsidó. (Szatmáron halt meg a 30-as években). Családjának nagyrésze deportálva lett. Öccse, NUTE KAUFMAN fivéréhez hasonló, jó zsidó volt. Mindketten nagyszerü gyermekeket neveltek. Mindkét Kaufman család deportálva lett. Úgy Chájem Lájb, mint Nute Kaufmannak élnek gyermekeik New-Yorkban, ahol igazi zsidókhoz méltóan viselkednek.

KAUFMAN JENŐ füszer és gyarmatáru nagykereskedő. Üzlete a Batthányi utcában volt. A KAUFMAN ház fellegvára volt a jócselekedeteknek. Ilyen légkörben nevelték két fiukat. Az igazi cedékesz, Kaufman Jenőné a jó zsidó asszonyok mintaképe volt, sajnos idő előtt hunyt el. A Mandelbaum főrabbi oheljának közelében nyugszik. Kaufman Jenő és édesanyja, a ház Nagyasszonya Auschwitzban lelték halálukat. Hasonló sors érte mnyét, Lebovits Ilit (a Kaufman Bandi első felesége) és kisfiát. A második Kaufman fiu, Laci, Ukrajnában pusztult el. Drágáinak szent emlékét szeretettel örzi fiuk, Bandi Sidneiben.

KAUFMAN JÓZSEF és deportált családja.

KAUFMAN JÓNÁS és deportált családja.

KLEIN ADOLF és deportált családja.

KLEIN ANTAL kereskedő. Üzlete a Bercsényi utcában volt. Reb Áncsel a nyitrai jesiván végezte Talmudikus tanulmányait. Szatmár elsőrendü Tálmid-Cháchámjai közé számitott, ezzel párosult magas szónoki képessége. Mindezekkel együtt ismert volt jóságáról és becsületességéről. Egy ideig gondnoka volt a Sááré Hátóra templomnak. Gyermekeit csakis a szépre és a jóra nevelte, meg is látszott rajtuk. Fenti jótulajdonságokban hűséges segitőtársa volt neje, a galamblelkü Hentse, A szülőkkel együtt pusztult el leányuk, Manci is Auschwitzban. Fia, Elemér, aki a vészkorszakot követő öt évig épitő, oszlopos, vezető tagja volt a hitközségnek, 1971 Roschodes Elulkor halt meg Tel-Avivban. Fia, Ávrahám New-Yorkban halt meg. Fia, Mityu Buenos-Airesben halt meg 1981 Novemberében. Emléküket szeretettel örzik gyermekeik, Tuli és Jenő Petách Tikván, Jolán Buenos-Airesben, valamint az Elemér özvegye, Grünfeld Lili és gyermekei Tel-Avivban.

KLEIN BERNÁT és deportált családja.

KLEIN IGNÁTZ — Nátán fakereskedő és deportált családja.

KLEIN IGNÁTZ borbély és leánya Magda együtt pusztultak el. Fia, Jákov Sálom a Gros-Roseni kremában hamvadt el. Felesége, Sájndel Szatmáron halt meg 1939 Kiszlév 13-án. Emléküket szeretettel örzi egyetlen fiuk, Kármeli Gabi — Báruch, neves festőmüvész Petách Tikván.

KLEIN HENRIK és deportált családja.

KLEIN MÁRTON és deportált családja.

KLEIN MIHÁLY és deportált családja.

KLEINMAN ÁBRAHÁM és deportált családja.

KLEINMAN SÁNDOR és deportált családja.

KRÉMER JENŐ és deportált családja.

Néhai KRÉMER LAJOS, elhunyt 1940-ben a magyar "felszabaditás" napján. A szatmári Orth. temetőben nyugszik. Felesége a jóságos anya

gyásszal örzi leánya Fischerné-Rivka Mirjám (Ibi) New-Yorkban.

K

KÁHÁN GÉZA harisnyás és deportált családja.

KAISER ÁRON pék a Töltés utcában. Felesége, leánya Böske és férje Sicherman mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Leánya, Grünné — Margit Petách Tikván örzi kegyelettel drágái emlékét.

KALOCSAI LÁSZLÓ könyv és papirkereskedő a főtéri korzó oldalán, családjával együtt deportálva lett. Fia Zsiga Franciaországban él.

KANDEL IZIDOR és deportált családja.

KAPOLOVITS ZÉLIG és deportált családja.

KATZ ADOLF és deportált családja.

KATZ CHÁJEM BER és deportált családja.

KATZ CHÁJEM HERS vendéglős a Batthányi utcából. (A Reb Jákov Katz fia). Felesége, Jidesz és gyermekeik, Eszter, Dvajre, Cháná és Joszéf, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el.

KATZ DÁVID és deportált családja.

KATZ FÁBIAN (Fávl) és deportált családja.

KATZ FÜLÖP és deportált családja.

KATZ FERENC és deportált családja.

KATZ HENRIK fás és deportált családja.

KATZ IGNÁTZ és deportált családja.

KATZ JÓZSEF kereskedő és deportált családja.

KATZ LAJOSNÉ szül. Klein Helén a Közjótékonyságáról ismert nagyszerü asszony, aki a gettó népkonyháját müködtette, két gyermekével Rózsikával és Tibikével Auschwitzban pusztultak el. Ő volt az, aki a hat árván maradt testvérét felnevelte.

Jakab Jenőné szül. Klein Marcsa a Ceirot Mizráchi elnöknője Auschwitzban pusztult el.

Emlékeiket örzik Weiszné szül. Klein Lilly Tel-Aviv, Klein Zoli New-York és Klein Józsi Burapest. Testvéreik Klein Paci és Lajcsi Haifán hunytak el.

KATZ MIKLÓS textiles és deportált családja.

KATZ MAJSE és deportált családja.

Néhai KATZ SÁMUEL. Meghalt Óváriban 1921-ben. Felesége Zseni a Várdomb utcai rituális fürdő felügyelő-nője, a mindenki által megbecsült jó Katz néni, Auschwitz áldozata lett. Fia Jenci miután ő is megjárta a poklot 1972-ben halt meg Szatmáron.

Drágáikat szeretettel gyászolják leányai: Elefánt Tiborné — Rózsi Tel-Avivban és Gerő Gizi Budapesten.

KATZ SÁNDOR kereskedő és deportált családja.

KATZENDER ANTAL és deportált családja.

KATZENDER HERMAN szállitó és deportált családja.

KASSIRER GERSON — GÉZA vendéglős. (Alant adom sirkövének feliratát magyar forditásban). I-tenfélő egyszerü egyenes chászid magaviseletü ember. Kedves és mindenki által szeretet. Mindég a jót és a könyörületet kereső, Jószivü és mindég megelégedett volt sorsával. GERSON a MENACHEM CVI fia. Meghalt Antwerpenben 5727 Tévét 13-án. Nyugszik a Zichron Méiri temetőben Bné-Brákban. Reb Gerson visszatért a lágerből Szatmárra, ahol ujra felépitette házát és üzletét. A nagy alijával ő is Izráelbe jött. Bizonyos idő

Kitünő gyermekeket neveltek, lösém iltiferesz. Reb Jichok Eizik Holzer Tévesz 10-én halt meg a lágerban. Gyermekei, Majse Jajchenen, Szure Libe és Mirjám szintén áldozatai lettek a vészkorszaknak. Fiuk, Jákov Amerikában halt meg. Holzerné a Bné-Bráki temetőben nyugszik. Szeretteik emlékét szeretettel örzik gyermekeik. Dov New-Yorkban, Léa Pachman Jeruzsálemben, Smil és Schwartzné-Dvajri Bné-Brákban.

HOROWITZ EMÁNUEL kereskedő és deportált családja.

HORRINER BERNÁT kereskedő (a Reich Adolf veje). A szatmári társaság közkedvelt alakja. Mély vallásosságához párosult jó szive. Mindég kész volt másokon segiteni. Gyermekei örökölték édesapjuk jótulajdonságait. Reb Berl és felesége, az igazi jó zsidó asszony Auschwitzban pusztultak el. Fiai, Béla és Miki Bécsben, szeretettel emlékeznek szüleikre.

DR. HUNWALD IZIDOR ügyvéd. Vajai utcai háza, mint internáló tábor szolgált már hetekkel a gettó előtt. Kb. 50 szatmári gazdag, előkelő, vezető zsidót tartottak fogva hetekig a Hunwald házban szigoru örizet alatt. Feleségeik naponta más — más helyen jöttek össze és készitették az élelmet férjeiknek. A gettó, már napok óta állott, amikor a fentieket is beszállitották. Igy egyesültek ujra családjaikkal, hogy aztán pár nap mulva Mengele ujra különválassza őket. A vendéglátó házigazda, Dr. Hunwald és családja is osztozott vendégei sorsában.

HUSZÁR ALADÁR könyv és irószerkereskedő. Üzlete a főtéri korzón volt. Családjával együtt deportálták.

I

ICKOVITS SÁNDOR a Lomási fürésztelep igazgatója, és deportált hozzátartozói.

INGBER HERMAN és deportált családja.

IZSÁK LAJOS és deportált családja.

J

JAKAB MAJSE LÁJB kóserségi felügyelő feleségével és családja egyrészével Auschwitz áldozatai lettek. Emléküket szeretettel örzik gyermekei, Jákov az izráeli hadsereg alezredese, Hersl jeruzsálemi szatmári chászidok templomának alkalmazottja és özv. Márkuszné — Feigi és Mátel, New-Yorkban.

JÉGER BERNÁT petroleum kereskedő és családjának deportáltjai.

DR. JEREMIAS JENŐ ügyvéd és családjának deportáltjai.

JÓNÁS SALAMON és deportált családja.

JUNGREISZ ALADÁR a Zsidókórház gondnoka. Finom, udvarias, vallásos uriember. Jelen sorok irója együtt volt vele a lágerben. Ott nyugszik a dörnhaui tömegsirban. Nincs tudomásunk, hogy él-e valaki a családjából.

JUNGREISZ NÁNDOR gazdálkodó (előbbi testvéröccse). Feleségével (Mauskopf leány) és két gyermekével (egy fiu egy leány) Auschwitzban pusztutak el.

JUNGER SALAMON és deportált családja.

JUNGER SÁMUEL: Tóraitó. Szatmár élvonalbeli Talmudtudósai közé számitott, aki rabbioklevéllel rendelkezett. A harminsas évek egyikén Londonba került, ahonnan eltartotta Szatmáron maradt családját. Később elsőszülött fia Ignátz is édesapjához utazott. Reb Slajme Londonban halt meg.

Fia Ignátz a magyar éra idején mint angol állampolgár családi látogatásra Szatmárra jött. Az akkori magyar hatóságok nem ismerték el angol honosságát, nem engedélyezték visszautazását és bevonultatták munkaszolgálatna majd kivitték Ukrajnábau, ahol a németek menetelés közben agyonlőtték.

Az anya az igazi Éset Chájil Dvora és két gyermeke Sulem (Salamon) és Sijuka (Albert) Auschwitzban pusztultak el.

Szerettei emlékét kegyelettel és szivében örök

Gyermekeik Jiszráél Áron és Feri Petách Tikván szeretettel emlékeznek drágáikra.

HERSKOVITS MANÓ fakereskedő. Felesége, Mirjám — Mariska és fiuk, Sándor Auschwitzban pusztultak el. Négy leánya Amerikában szeretettel emlékezik mártirjaikra.

HERSKOVITS MÓR és deportált családja.

HERSKOVITS MÓRIC és deportált családja.

HERSKOVITS NÁNDOR. A Szatmári emlékönyvhöz. Beküldte a Montreálban élő fia Ernő — Bumi.

Szatmártól 36 km-re van Avasujváros Nagyközség, mely annak idején az avasi járás székhelye volt.

Itten élt néhai Herskovits Nándor (Náchmán Slomo) kereskedő és földbirtokos, aki a hitközségnek mindenkori Chevra Kadisha Gábeja vot. Háza a jótékonyság háza volt. Hat gyermekét (4 fiu és 2 leány) a hagyományos zsidó úton nevelte. Ő 1938-ban halt meg Avasujvárosban, Ádár séni 20-án. Temetésén néhai Dr. Krausz nagybányai főrabbi is részt vett. Felesége szül. Neuman Bertha (Szúre Beile) hűséges élettársa volt, akinek érdemei közé tartozik, hogy amikor az Avasfelsőfaluban székelő körzeti főrabbi a fiatal Teitelbaum rebbe évente kétszer látogatóba jött a hitközséghez, a Herskovitz házban töltötte a szombatot és ott fogadta kidushoz és bencsoláshoz a hiveket.

Az anyát, fiát Simont a családjával, és leányát Irént Avasujvárosból deportálták. Ilus leánya (Grosz Lajosné) férjével és gyermekeivel Kolozsvárról lettek deportálva. Fiai Móritz (Majus) és Samu (Smuél) valahol az ukrajnai menetekben pusztultak el.

Avasujvárosból 286 lelket deportáltak, és kb. 30-an voltak munkaszolgálaton. Nagyon-nagyon sok családból nem maradt túlélő. Az avasujvárosi Hitközség neve "Kehile Kdosha Avasujváros" néven volt beiktatva és vezetve, és a háboru utáni jegyzőkönyv másolatok (jiddisül irva) találtattak meg, melyek a Jád-Vesém-hez lettek átadva, vagy megtalálhatók Mátyás Lajos: Paris IX. rue Ambroise Thomas 6, Rashi Shul. A Herskovits családnak egyetlen életben maradt tagja Herkovits Ernő (Ávrahám — Bumi), ki jelenleg Montreálban él, kegyelettel őrzi emléküket és ezzel akar emléket állitani szeretteinek és az összes avasujvárosi Hitközségből a deportációból vissza-nemtérteknek.

HERSKOVITS RUDOLF és deportált családja.

HIRSCH MÁRTON és deportált családja.

HOCHSTADT MAJSE a Hersl Glück veje, annak nevelt leányát Noémit (szül. Rosenfeld), vette feleségül. Majse Hochstadt a pozsonyi jesiva növendéke volt. Két kisfiukkal együtt Auschwitzban pusztultak el.

HOFFMAN IZRÁEL kereskedő és deportált családja.

HOLLENDER ERNÖ kereskedő és deportált családja.

HOLITS BERNÁT: Menye, Lenke (szül. Grosz a Holits Andor első felesége) és kisfia, Jiszráél Méir. Mindhárman Auschwitzban pusztultak el. Fia, Jákov Szatmáron, halt meg. Felesége, Feige az Udvarii temetőben nyugszik. Életben maradt gyermekeik: Jenő Kidronban, Bergerné — Adél és Andor Petach Tikván emlékeznek kegyelettel mártirjaikra. A Jáhrzeit Sziván 9-én van.

HOLITS MAJSE és felesége Rájze, valamint nővére Klára, mindnyájan Auschwitzban pusztultak él.

HOLITS JEKUTIÉL JEHUDA terményes. Felesége, Berta és leányuk, Lili Auschwitzban pusztultak el Sziván 9-én. Fiuk, Májlech Los-Angelesben halt meg, Bné-Brákban van eltemetve. Emléküket szeretettel őrzik leányaik, Helén és Rózsi.

HOLZER ALADÁR füszer és gyarmatáru kereskedő. Üzlete a fehér ház alatt volt a Farkas Antal utcában. Törzsgyökeres orthodox zsidó volt, mely becsületességével párosult. Ilyen volt felesége, Álte Csárne (a Reb Simson Rosenberg leánya) is.

GROSZMAN SÁMUEL órás és ékszerész. Felesége Juszti és gyermekei, Auschwitzba kerültek.

GRÜNFELD ADOLF terményes és deportált családja.

GRÜNFELD JEHUDA — BÉLA szabó. Felesége, Rella és leányuk, Szárá kisfiával Auschwitzban pusztultak el. Második leánya Amerikában halt meg. Fia, Jehosua Torontóban örzi kegyelettel szerettei emlékét.

GRÜNFELD BERNÁT és deportált családja.

GRÜNFELD EDE és deportált családja.

GRÜNFELD IGNÁTZ és deportált családja.

GRÜNFELD HERMAN és deportált családja.

GRÜNFELD LAJOS és deportált családja.

GRÜNFELD SALAMON és deportált családja.

GRÜNFELD SÁMUEL és deportált családja.

GUTTMAN IGNÁTZ füzős (néhai) deportált családja.

GUTTMAN SÁNDOR és deportált családja.

H

HAÁSZ KÁLMÁN és deportált családja.

HAASENFELD ZSIGMOND vas-nagykereskedő. Lakott a Tompa utca 17 alatt. Jónevü zsidó volt Szatmáron, bőkezü adakozó és élvonalbeli Talmudtudós. Feleségével Reginával (szül. Steinmetz) együtt nevelték hat gyermeküket a Tóra által előirt szépre és jóra. Jelen sorok irója látta amint családja egy részével a vaggonba rakták és szombat szent napján 5704 Sziván 12-én vezényelte őket a sátán Mengele — balra.

Fia Hers Májer, felesége Manya és öt gyermeke került Auschwitzba, ahonnan csak ő egyedül tért vissza. New-Yorkban halt meg. A Hár-Házétimon van eltemetve Jeruzsálemben.

Fia Jicchok Eizik a család disze, akit Klein nagyzöllősi főrabbi vejévé fogadott, felesége Dvora és öt gyermeke mindnyájan Auschwitz áldozatai.

Fia Jechezkél Srágá 5701 Ádár 12-én halt meg Szatmáron. Özvegy felesége Ferenc Etus, szüleivel együtt ment Auschwitzba a nagybányai gettóból.

Drágáik emlékét szent kegyetellet örzik a három életben maradt Haasenfeld gyermek: Frájdu a Margosches Dorna-vatrai főrabbi neje, New-Yorkban. Málku Taub Tel-Avivban és Jiszucher (Szuszu) New-Yorkban. Mindnyájan szüleik nyomdokain haladva hagyományos zsidó életet élnek és sokat jótékonykodnak.

HALPERT JAKAB és deportált családja.

HARTMAN LAJOS és deportált családja.

HARTSTEIN MÓR és deportált családja.

HEGYI MÓR fás és deportált családja.

HENDLER SAUL textiles és a család deportáltjai.

DR. HERMAN FERENC és deportált családja.

HERMAN MIHÁLY és deportált családja.

HERSKOVITS DÁVID és deportált családja.

HERSKOVITS HUGÓ fás és deportált családja.

HERSKOVITS LEIB fiakeres. Jó ember és zsidó, aki becsületesen kereste meg a kenyeret tiz tagu családjának. 5 fiuk és három leányuk volt, akik nagyon rendes nevelést kaptak. Sajnos csak ketten maradtak a nagy családból. Szárá Eszter Friedman és családja, Cvi, Málká, Perl és Dov a szülőkkel együtt pusztultak el Auschwitzban.

GOLDSTEIN MÓRITZ a "Tricotag" kötöde tulajdonosa. Reb Majse a szatmári élvonalbeli Talmudtudósok között számitott. Feleségével a nagyszerü Éset Chájillal Leával négy mintagyerme ket neveltek. Apa — Anya és három leányuk: Éva, Sári és Galdi 5704 Sziván 10-én adták tiszta lelkeiket a Teremtő szent Nevéért Auschwitzban. Szeretteik emlékét kegyelettel .örzik leányuk Judit Königsberg New-Yorkban és fiuk Zoltán — Zélig Petach-Tikván

GOTTLIEB IZIDOR és deportált családja.

GOTTLIEB JENŐ és deportált családja.

GOTTLIEB MÁRTON lisztes és deportált családja.

GOTTLIEB ZSIGMOND fás és deportált családja.

GOTTLIEB tanitó és családjának deportáltjai.

GROSINGER IZIDOR füszerkereskedő és családjának emléke. Lakott a Vörösmarthi utcában. Felesége Sarolta. Leányuk Ibi és férje Wieder Májer (Reb Jákov Wieder a szinérváraljai hirneves héber nyomda tulajdonosának fia) és három kisleányuk (egyik neve Éva). Leányuk Lili és férje Weisz Jákov kisleányukkal. Emlékeznek drágáikra — Grosinger Nikolaus New-Yorkban, Zeév Bné-Brákban, Jichok Natanján, Friedman Margit Cáfárián és Cipora Rechovoton.

DR. GROSZ ALBERT ügyvéd és deportált családja.

GROSZ BÉLA kereskedő és deportált családja.

GROSZ EDE kereskedő és deportált családja.

GROSZ FERENC és deportált családja.

GROSZ IMRE és deportált családja.

GROSZ JÓZSEF és deportált családja.

GROSZ MÁRTON és deportált családja.

GROSZ MIHÁLY és deportált családja.

GROSZ SÁMUEL ékszerész. Üzlete a főtéren volt. Előkelő, finommodoru, szigoruan vallásos uriember. Reb Jehuda Grünwald jesivájában tanult Nagysurányban. Reb Eliezer Dávid Grünwald feltünő barátságával tüntette ki. A főrabbi gyakran látogatta meg házában, Felesége, a kitünő Ésesz Chájil Ráchel, a Bét-Ávrahám cimü halachikus mű kiadójának, a nagyváradi Reb Ávrahám Steiner z"l-nak a leánya. Gyermekei: Klári, Lili, Éva, Ávrahám Jákov és Binjámin Kálmen. Mindnyájan áldozatai lettek a vészkorszaknak. Reb Smil Grosz első felesége, Fájge z"l Szatmáron hunyt el Kiszlév 16-án. Szeretteinek emlékét kegyelettel örzi fia, Perec — Feri Antwerpenben.

GROSZ SÁMUEL ócskabutor-kereskedő. Raktára a Várdomb utcában volt. Mint becsületes, embert jó zsidót ismerték. Felesége és gyermekei, Andor, Etel, Joszéf, Lea (a Holits Andor első felesége) és kisfia, Jiszráél Méir, Edit és kisfia. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Fia, Gerson — Géza Askelonban halt meg.

GROSZ SÁMUEL kereskedő és deportált családja.

Néhai GROSZ SLAJME GÁD (a hitközség sámesza). Családjának egy része Auschwitzba került. Fiai Hermus és Pali itt haltak meg az országban. Fia Dr. Grosz Sándor Szatmáron halt meg, felesége szül. Friedman Klári itt él az országban.

GROSINGER HERMAN és deportált családja.

GROSSMAN ADOLF és deportált családja.

GROSSMAN JAKAB és deportált családja.

GRÜNBAUM SALAMON és deportált családja.

FRIEDMAN SÁNDORNÉ, szül. Lázár Mirjám (a szilágysomlyói gettóból). Emlékét szeretettel örzi fia, Binjámin Kibuc Dália és leánya, Dr. Folian — Friedmanné Anna Tel-Avivban.

FRUCHTER DEZSŐ fakereskedő és deportált családja.

FRUCHTER LÁZÁR és deportált családja.

FUCHS JENŐ és felesége Pepi.

FUCHS LAJOS és deportált családja.

FÜLÖP BENCION kereskedő (a bányai utcában). Mint a pozsonyi Sévet Szofér tanitványa, nagy Talmud-tudósként ismerték Szatmáron. Becsületessége és jósága révén a legnagyobb tiszteletet érdemelte ki. Méltó élettársa volt Eszter asszony, a kiváló Ésesz Chájil. Leányuk, Feige és férje, Elje Wolf Frenkel hat gyermekükkel, unokájuk, Sájndel, mindnyájan áldozatai lettek a vészkorszaknak. Leányuk, Peszil Bné-Brákban halt meg. Szent emléküket kegyelettel örzik gyermekeik: Burech Cvi és Cháje Szure Swimmer Bné-Brákban és leányuk Csárná Danziger, akit hadiözvegysége révén, mint kivételezet lett elismerve két gyermekével együtt.

FÜRST LAJOS jegyző és deportált családja.

Ifj. FRUCHTER LÁZÁR épületfa kereskedő (felsövisói erdőkitermelő és fűrész tulajdonosa, volt máramarosmegyei tanácstag, a visói hitközség diszelnöke). Lakása és faraktára Szatmáron a Szamos hidon túl volt, (valamikor Fruchter és Dávidovics néven szerepelt a cég). Reb Lájzer Fruchter közismert volt a városban mint ember, becsületes kereskedő és mindezekkel együtt nagyszerü zsidó. Feleségével Rezsivel (szül. Grünbaum), sokat jótékonykodtak. Sajnos, a kegyetlen sors közbeszólt, mindketten rövid három hónap alatt aránylag fiatalon hunytak el Szatmáron 1938-ban. Sirjaik egymás mellett vannak a szatmári orth. temetőben.

A Fruchter házaspár öt kitünő gyermeket (4 fiu 1 leány) nevelt a helyes és a jó zsidó úton. Legidősebb fiuk Dezső Ukrajnában pusztult el 1944-ben. Második fiuk Miksa Szatmáron halt meg hosszas betegség után 1941-ben. Szeretteik emlékét kegyelettel örzik fiaik Fisi és Marci valamint egyetlen leányuk Kindné — Gitta és az unokák Eliezer mérnök és Cháim ügyvéd a Fisi fiai, továbbá Nurit Schefler és Éli a Gitta gyermekei és a dédunokák.

A Fruchter gyerekek folytattják szüleik foglalkozását és a tőlük átvett hagyományokat úgyszintén a jótékonykodást. Mindnyájan Haifán élnek.

G

GANZ MÓZES fakereskedő és deportált családja.

GERENDÁS JENŐ üveg és porcellán kereskedő. Több évi orosz fogság után visszatért Szatmárra, ahol ujra megnyitotta üzletét és uj családot alapitott, majd a nagy alijával Izráelbe került. Petach-Tikván halt meg. Fia, Mérim kegyelettel örzi az apa és édesanyja emlékét (Mirjám a Braun Náci leánya), aki Szatmáron halt meg 1948-ban akkor, amikor fentnevezett fiát szülte.

GLÜCK IGNÁTZ terménykereskedő és deportált családja.

GLÜCK IMRE és deportált családja.

GLÜCK JENŐ és deportált családja.

GLÜCK NÁNDOR és deportált családja.

GOLDGLANZ DEZSŐ és deportált családja.

GOLDSTEIN LAJOS és deportált családja.

GOLDSTEIN SIMON kereskedő és deportált családja.

GOLDSTEIN REB ZÁLMEN mészáros és családjának deportáltjai. Gyermekei itt élnek az országban.

gyermekeik, Jákov és Jehuda Tel-Avivban és Szárá Bát-Jámban.

FRIED KÁLMÁN és deportált családja.

FRIED MÓRITZ és deportált családja.

FRIED SALAMON textil kereskedő. Felesége, Helén gyermekeik, Jehosua, Irén és Jocheved, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Fiuk, Eliezer Dávid Haifán halt meg. Életben maradt fiuk Gáv-Jámban él.

FRIED SÁMUEL és deportált családja.

FRIEDLENDER ADOLF és deportált családja.

FRIEDMAN CHÁIM dabolci kereskedö a 30-as években jött családjával Szatmárra, hogy ott nevelhesse hat gyermekét igazi vallásos légkörben, ami a Teremtő segitségével sikerült is neki. Egyetlen fia Smilku (Bábony), édesapjához hasonlóan kitünő I-tenfélő Talmudtudósá nőtte ki magát. Felesége Feige (a Jakab Antal testvérhuga), jámbor élettárs és hűséges anya volt. Sikerült bájos leányai voltak a Friedman házaspárnak, valóságos gyöngyszemei a szatmári zsidóleányok fűzérének. Négyen: Gizi, Szaszi (a Goldstein Jicchok első felesége és gyermekei), Rózsi és Elza szüleikkel együtt áldozták nemes lelkeiket Auschwitzban a Teremtő szent nevéért. A Friedman lányok hűséges előörsei voltak az ujjászülető Zsidóállamnak a Tóra V'ávodá eszme alapján.

A két életben maradt Friedman gyermek szent kegyelettel emlékszik drágáikra. Smilku Montreálban és Krémer Andorné — Manci (a szatmári Bné-Akiva volt hűséges aktivistája) Givát Smuélban. Mindketten igyekeznek a szülők tanitásait és szokásail beoltani a gyermekeik és unokáik lelkébe.

FRIEDMAN DEZSŐ: Gazdálkodó. Mikolai háza messze földön hires volt arról, hogy az éhes szegény betérő, jóllakottan távozott. Ez tulajdonképpen a felesége Hermina dicséretreméltő hatáskörébe tartozott, melyet aztán reb Jicchok Eizik még egy szép "nedove"-val is megtoldott. Öt gyermekük (2 fiu 3 leány) példás nevelést kapott, melyet aztán átültettek saját házaikba is. Leányuk Reichensteinné — Manci és fiuk Ernő a szülőkkel együtt pusztultak el Auschwitzban 5704 Sziván 10-én.

Szeretteik emlékét kegyelettel örzik gyermekeik, Lajcsi Bné-Brákban, Dr. Grosz Sanyiné — Klári Kármiélban és Goldmanné — Böske Bát-Jámban.

FRIEDMAN IZSÁK órás és deportált családja.

FRIEDMAN JÓZSEF szállitó. Felesége, Mirjám Feige-Mariska. Kellemes szeretetreméltó, jó zsidó házaspár kiknek főgondjuk gyermekeik szép nevelése volt. Laktak a Kinizsi utcában. Auschwitzban pusztultak el. Ijjár 28-án. Leányukat Dvora Rivka Ungárt 2 gyermekével az ungvári gettóból deportálták. Fiuk, Mordecháj Jehuda feleségével és két gyermekükkel Belgiumban pusztultak el. Emléküket szeretettel örzik gyermekeik, Jehudit — Jolán Luger Herzlián, Ávrahám Jichok — Adolf Natanján, Jehosua — Zsiga Rámát-Gánban, Etel Steinkol és Beile — Böske Guttman Givátájimban.

FRIEDMAN MÁRTON és deportált családja.

FRIEDMAN SÁNDOR és deportált családja.

FRIEDMAN SÁNDOR (Sábsze) Mikolai földbirtokos, a jó zsidó emberek egyik legjobbja. A minden nemes ügy iránt érdeklődő reb Sábsze. Hozzáillő élettársa volt felesége Rezsi szül. Grosinger is: Nyolc gyermeket (4 fiu 4 leány) nevetek a zsidóság és az emberiség szépségeire, A Friedman házaspárt a szatmári gettóból vitték Auschwitzba. Velük együtt pusztultak el leányaik, Ica (a Friedman Lisu első felesége) és kisfia Cháim Farkasné — Böske, Friedmanné — Klári és Rosenbergné Manyi és gyermekeik. Fiuk Jenő Beér-Seván halt meg 1980-ban. Mártirjaik emlékét szeretettel örzik fiaik, Joszéf, Bájbi és Lajcsi. A Fridnanék jáhrzeitja Sziván 10-én van.

Megjegyzés: A rokonok elbeszélése szerint a Friedman ősök a zsidók Szatmáron való letelepedése előtt kb. 150 évvel már Mikolán laktak.

közéleti megmozdulásban részt vett. Elnöke volt a Zsidó Kisiparosok egyesületének. Majd a felszabadulás után az ujjáalakult Status-quo hitközség elnöke. A hetvenes évek egyikén halt meg Szatmáron. Fiai: Gyuri Párisban, Gabi Kanadában élnek.

FISCHER SÁMUEL vegyiüzem tulajdonos. (Az általa gyártott "Smindrik" cipőkrém neve ragadt reá). Közkedvelt emberként tartották számon Szatmáron. Éles elméje és talmudikus felkészültsége érdemessé tették, hogy sokan kérjék ki tanácsát ügyes-bajos dolgaikban. Gyakran jelent meg a Rabbitanács előtt, mint ennek vagy annak a szószólója. A kapott honoráriumot mindég a rászorultak között osztotta szét. Évekig volt a Chevra-Misnájesz gábeja. Feleségével a jámborélet ü, mindenki által nagyrabecsült Peszillal és gyermekeivel: Joszéf Dov, Slomo Árje és Eliezer Dávid, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Fiuk, Jehosua Ukrajna tömegsirjainak egyikében nyugszik. Szent emléküket kegyelettel örzik: Fiuk Szendi Nocrat-Ilitban, leánya Rézi New-Yorkban, Dusi és Udu Los-Angelesben, Ijjár 28-án.

FISCHER SÁMUEL konfekciós és deportált családja.

FOGEL DÁVID szeszkereskedő és deportált családja.

FOGEL SÁMUEL és deportált családja.

FOGEL SIMON (Simele melámed) és családjának depoortáltjai. Egy fia, Berl él Jeruzsalemben.

FRANKL MIHÁLY (reb JECHIEL). Szatmár zsidó történelmének egyik legkimagaslóbb egyénisége. Ahogy a Teremtő, a Tóra és a Zsidó nép Egy, úgy volt Reb Jechiél Frankl, Szatmár és a Hitközség, egy. Kb. öt évtizedig volt vezető tagja a szatmári hitközségnek, ebből 15 évig aktiv elnöke. Szigoruan ügyelt az áskenáz tradiciókra, melyekből egy jóttányit sem engedett. Érdekes, ugyanaz a Frankl Mihály, aki a szombati, ünnepi és hétköznapi esti imáit a Nagytemplomban végezte szigoru áskenáz ritus szerint, hétköznapi reggeli imáit a Chevra Misnájeszban végezte a templomban szokásos szefárd ritus szerint. Reb Jechiél Frankl mindössze négy hónappal előzte meg a nagy tragédiát, 1943 Februárjában halt meg Szatmáron 79 éves korában. Megadatott neki, hogy sokkal előbb elhunyt felesége, Etja (a neves Freund Ezekiél leánya) mellé temessék, Frankl Mihálynak nem voltak fiai. Leányai, Spiegelné, Lőwiné, Schönné és Terus, Férjeikkel és gyermekeik nagyrészével Auschwitzban pusztultak el. Egyetlen elő leánya a Bné-Brákban lakó Reb Jószef Sie Friedman z"l felesége örzi kegyelettel mártirjai emlékét (közben ő is elhunyt).

FRENKEL EDE és deportált családja.

FREIMOVITS MÓRITZ és deportált családja.

FREUND MÁRTON és deportált családja.

FREUND TÓBIÁS lisztes és családjának deportáltjai. Tudomásunk van Valvis és Chájem fiairól, akik Amerikában élnek.

FRIED ADOLF és deportált családja.

FRIED DEZSŐ és deportált családja.

FRIED IZSÁK: A Singer cég varrógép mestere. Kedves, rendes jó ember és zsidó. Kitünő férj és családapa. Talmudikus tanulmányait a Reb Jehuda Grünwald jesiváján végezte. Reb Jichok Majse a Nagytemplom hűséges imádkozója volt. Mily büszkén nézett körül a templomban, amikor a kórus énekelt, mint aki azt kérdi, halljátok? Az én Jidu fiam is köztük van. Hűséges nejével, Tóbeval (aki a neves Jungreis rabbi család leszármazottja volt) együtt került **Auschwitzba.** Fiuk, Ávrahám Méir a Reb Eliezer D. Grünwald tanitványa, a Tiferet Bachurim egyik alapitó tagja és gondnoka (fényképét lásd Tiferet Bachurim), Ukrajnában esett el 1943-ban. Felesége, Elizabet és kisfia, Jechiel Michel szintén a nagyszülők sorsára jutottak. Szeretteik emlékét kegyelettel örzik

számu hive, nálla szállt meg a rebbe, amikor Szatmárra látogatott.

Feleségével a jóságos Rózával (szül. Rotter) és gyermekeivel: Sári (férje Ukrajnában pusztult el). Bözsi, Szuri és férje Katz A. Ilu, Feri, Chána és Málká valamint egy kis unoka. Mindnyájan Auschwitzban lehelték ki tiszta lelkeiket a Kidus-Hásém oltárán 5704 Sziván havában. Életben maradt gyermekei: Gerson Méir johannesburgi rabbi és leányai: Braunné-Manyi és Gábelné-Stefi New-Yorkban, kegyelettel örzik szeretteik emlékét.

EPSTEIN ELEMÉR kereskedő és deportált családja.

F

FALKOVITS MÓR kereskedő és deportált családja.

FARAGÓ DEZSŐ magkereskedő. Jószivü, intelligens uriember. Hűséges látogatója a Nagytemplomnak. Családjával együtt vitték Auschwitzba. Fia, Laci a háboru után még pár évig Szatmáron élt, majd kivándorolt az államokba.

FARKAS JOSEFINE (Pepi) emléke. Szeretettel emlékszik reá Wachtel Gabriella (szül. Farkas) New-York.

FARKAS KÁLMÁN. Felesége, Eszter — Etus és gyermekeik: Zélig, Imre, Nackó és Chájele, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el.

FARKAS NUTE ZEÉV. Kereskedő és gazdálkodó. Hűséges templomjáró, becsületes ember. Felesége, Mindel és gyermekeik: Smuél Dov, felesége, Ella és leánykájuk, Judit — Eszter és leánykája, Éva és Szárá — Sári, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Emléküket kegyelettel örzik fiaik: Lájb — Lajos Petách Tikván és Klonimusz — Kálmán Haifán.

FEKETE LÁZÁR és deportált családja.

FELDMAN LAJOS és deportált családja.

FELDMAN JÓZSEF és deportált családja.

FELDMAN IGNÁTZ és deportált családja.

FELDMAN MOSE és deportált családja.

FELDMAN MÓR zsákos és deportált családja.

FELDMAN MÓR órás és deportált családja.

FELDNER BERNÁT kereskedő és deportált családja.

FEUER EMIL és deportált családja.

A FEUERSTEIN CSALÁD: Ismert közszeretetben élő család volt a mikolai Feuerstein család. Jó polgárai Szatmár városának és tagjai a hitközségnek.

Feuerstein Márton (a mindég jókedélyü kedves Marci) feleségével Altman Ilussal és fiuk Gyurival.

Feuerstein Móritz. Visszatért ugyan a deportálásból, majd Bécsze került, ahol 1947-ben meghalt.

Feuerstein Sándor. Szintén visszakerült a lágerből. Amerikába vándorolt, ahol 1975-ben meghalt.

Salamon Zoltánné — Feuerstein Ilonka és gyermekeik a huszti gettóból.

Klein Sándorné — Feuerstein Irén és két fiuk Teodor és (lásd ott Klein Sándor).

Grosz Józsefné — Feuerstein Lenke és két fia.

A Feuerstein mártirok 5704 Sziván 12-én szombat szent napján adták lelkeiket a Kidus-Hásém oltárán Auschwitzban.

A Feuerstein család életben maradt két gyermeke: Goldsteinné — Etus Natanján és Feuerstein Lipót Malmőben (Svédország) szeretettel emlékeznek drágáikra.

FISCHBEIN SALAMON kereskedő és deportált családja.

DR. FISCHER JÓZSEF ügyvéd. Mint nagy magyar hazafi kivételezett volt, igy sem ő, sem családja nem lettek deportálva Dr. Fischer minden

BRAUN DÁVID és deportált családja.

DR. BRAUN DEZSŐ orvos. Sohasem hiányzott a Nagytemplomban a szombati és ünnepi imáknál. Az ötvenes évek végén Izráelben járt, majd visszatért és Budapestre költözött, ahol a hatvanas években halt meg.

BRAUN JECHIÉL és neje, Civja, Auschwitz áldozatai lettek 1944-ben a Tóraadás ünnepén.

Fiuk, Cvi — Feri a szatmári Mizráchi élvonalbeli tagja az 1981-es Ázkárán még gavalléros hozzájárulást adott Emlékkönyvünk kiadási költségeire. Sajnos pár hónap mulva Erev-Szukotkor hirtelen meghalt. Felesége, Elka, szül. Klein Ilonka nem birta elviselni szerető férje elvesztését, három hétre rá Chesván 7-én követte a halálba.

BRAUN HERS és deportált családja.

BRAUN IZRÁEL kereskedő és deportált családja.

BRAUN JÓZSEF és deportált családja.

BRAUN MÓRITZ és deportált családja.

A BRETTLER CSALÁD deportáltjai.

BRÜLL ALADÁR és deportált családja.

BURGER MÁTYÁS és neje Auschwitzba kerültek. Egy lánya New-Yorkban él.

C

CINNER MÓR órés és deportált családja.

CSENDES DEZSŐ kereskedő és deportált családja.

D

DÁSZKÁL MÓZES és deportált családja.

DELLMAN IZIDOR olajgyáros (néhai) és deportáltjai.

DIAMANT HENRIK és családjának deportáltjai.

DIAMANT LÉBI és családjának deportáltjai.

DOMINUSZ SIMON órás és deportált családja.

E

ÉLIÁS KÁROLY autós és deportált családja.

Néhai ENGEL JAKAB bor és sörkereskedő, lakott a Rákóczi utcában. Meghalt Szatmáron 1940-ben. Vezető szerepet játszott a város társadalmában. Egyike volt Szatmár jó zsidóinak, Kellemes modoru udvarias, becsületes ember. Gyermekeit hasonló vallásosságra és becsületességre nevelte. Felesége, szül. Beck Rozália a hüséges családanya, több jótékonysági intézmény vezetőségi tagja és gyermekei, fia a zsidó és világi tudományokban jártas Zsiga feleségével (szigeti Schwartz leány) és 5 éves kisfiával, leánya: Májer Majsiné — Magda (Májer Majsi a pozsonyi Jesiva végzettje), mindnyájan Auschwitzban adták nemes lelkeiket a Teremtő szent Nevéért Sábát-Kodes napján, 1944 Sziván 12-én. Emléküket kegyelettel örzi fiuk, Engel Smuél (Dundi) Svédországban, ahol különböző zsidó közületek vezetőségi tagja.

ENGEL MÁRTON és deportált családja.

ENGEL SÁMUEL borkereskedő. Reb Smil Chájem Engel közismert volt bőkezüségéről, amikor adni kellett. Eötvös utcai házának ajtai állandóan nyitva állottak minden segélytkérő előtt. Szombaton vagy ünnepen asztalánál néha több szegény vendég ült mint a családtagok száma, nem is beszélve a sokszáz liter borról, melyet Erev Peszáchkor kiosztott a rászorultaknak. Reb Smil Chájem tagja volt a hitközség választmányának és gondnoka a Chevra Misnájesz templomnak. Mint a Nagyszöllősön lakó Szpinker rebbe egyik első-

Néhai BIRÓ LAJOS sörkereskedő deportált családja.

BLASZ BERNÁT és deportált családja. Két fia Izraelben él.

Néhai BORGIDA BERNÁT kereskedő. Üzlete az Árpád — Széchéni utcák sarkán volt. Ember volt a javából. Mint kereskedő a becsületesség mintaképe. I-tenfélő jó orth. zsidó, a nagytemplom hüséges látogatója. Feleségével Dinával 12 gyermeket neveltek (7 fiu és 5 leány) és vezérelték őket a helyes útra. A Borgida házaspár Szatmáron hunyt el. Gyermekeik nagyrésze már nem él. A deportálásban az alantiak pusztultak el.

Fia Béla és felesége Irén (szül. Krausz). Leányuk Stern Nándorné — Lily és unokái Ivon és Lya.

Leánya özv. Grün Adolfné — Olga és annak leánya Lichtman Béláné — Ibolya két gyermekével (Ferike és Ilike).

Leánya özv. Markovits Lajosné — Jolán és annak fia Öcsi.

Leánya Berger Andorné — Gizi, aki özvegyen visszatért a deportálásból, Amerikába került, ahol mint Jacobs Mikené 1980-ban meghalt.

Fiai: Májer, Sándor, Emil, Feri és Jenő, mindnyájan fiatalon vándoroltak ki Amerikába ahol meghaltak.

Veje Fried Kálmán és fia Zoltán.

Veje Lichtman Jenő.

Az életben maradt három Borgida gyermek: Özv. Salovitz Józsefné — Szerén és fia Jimy családjával New-Yorkban.

Gewürtz Dezsőné — Irén és leánya családjával.

Ármin (Bagyi) felesége és fia Amerikában.

Benedek Imre és neje szül. Borgida Vera, akik bőkezü hozzájárulásukkal elősegitették Emlékkönyvünk mielőbbi megjelenését. Mindnyájan kegyelettel emlékeznek mártirjaikra. Tel-Avivban laknak, sokat mesélnek fiaiknak George (Izráelben) és Robynak (Torontóban) a dicső Borgida család mártirjairól.

BORGIDA PÁL kereskedő és deportált családja.

בורגידה ברוך ורעיתו דינה

Borgida Bernát és neje Dina

HARMADIK SZÉRIA

A

ACKERMAN IGNÁTZ és deportált családja.

ADLER JENŐ és deportált családja.

AMSEL IZIDOR és deportált családja.

B

BECK BERNÁT és deportált családja.

BEER MÓRITZ és deportált családja.

BERGER ADOLF és deportált családja.

BERGER IZIDOR és deportált családja.

BERGER DÁVID szabó. R. Avrohom Chanoch neveltjeinek egyike. Mélyen vallásos, becsületes ember. Gyermekeit is hasonló szellemben nevelte. Családjának egy részével Auschwitzba került. Gyermekeinek egy része itt él az országban és külföldön.

BERGER MÓZES és deportált családja.

A BERGER CSALÁD a Mátyás király utcából. A teknős Bergereknek nevezték őket. Nincs bővebb tudomásunk a család sorsáról.

DR. BENEDEK JÓZSEF ügyvéd és deportált családja.

DR. BENEDEK TIBOR ügyvéd és deportált családja.

BERKES BÉLA festékes és deportált családja.

BERKÓ IZRÁEL: Lakott Turcon. Ismert volt jó zsidó szivéről és bőségesen adakozó kezéről. Felesége Cháná is hasonló természettel volt megáldva. Velük együtt rokonaik Ottó (Elimelech), Feigi és Elike (3 hónapos), ugyancsak a nagybácsi Berkó Móritz. Mindnyájan áldozatai lettek a vészkorszaknak. Emléküket kegyelettel örzik rokonaik Berkó Majsi (Reich unoka) és családja New-Yorkban.

BERKÓ JÓZSEF fás és deportált családja.

BERKOVITS DÁVID és deportált családja.

BERKOVITS ENDRE és deportált családja.

BERKOVITS SÁMUEL — SMIL HERS vendéglős. Felesége BLIME (a reb Jánkev Katz leánya), gyermekeik: Joszéf Dov, Ráse, Mindel és Jánkev Pinchesz, mindnyájan Auschwitzba kerültek. Fiuk, Fájvel Montewideoban halt meg, Jeruzsálemben van eltemetve. Életben levő gyermekeik: Slajme Jehide New-Yorkban, és Cháná Buenos-Airesben örzik kegyelettel drágáik emlékét.

BERKOVITS ZOLTÁN borkereskedő. A Berkovits & Niederman cég társ-tulajdonosa. A Kölcsei utcában lakott. Háza valódi, jó, chászidis zsidó ház volt. Családjának nagyrészével a deportálas áldozatai lettek. Leányai Singer Etu és Weisz Smiluné Bné-Brákban lakuak.

BERNÁT HERMAN bőrkereskedő. Feleségével és két leányával, Ibi és Lilivel Auschwitzban lelték halálukat. Életben levő fiuk, Miklós, New-Yorkban örzi kegyelettel Drágái emlékét.

BERNÁT LIPÓT és deportált családja.

BERNÁT SÁNDOR textiles és családjának deportáltjai. Életben levő gyermekei: Fia Cvi Barnea és leányai, Ágì Hadasza Dávid Kirját-Bialikban, valamint leánya Chává — Éva Párisban, kegyelettel örzik drágáik emlékét.

BERWALD IZIDOR korcsmáros az Attila utcában, és deportált családja.

WEISZ MÁRTON és deportált családja.

WEISZ MÓRITZ és deportált családja.

WEISZ NÁNDOR szállitó és deportált családja.

WEISZ NOÉ és deportált családja.

WEISZ SÁMUEL és deportált családja.

WEISZ a Várdomb utcai rituális fürdő bérlője és népes családja.

WEISZ ZOLTÁN és deportált családja.

WELTZ ÁRON ügynök (a Perényi utcai Weisz Májer veje), közkedvelt, vallásos ember. felesége, Cháná, leányaik, Rivka és Eszter, Auschwitzban pusztultak el. Emléküket kegyelettel őrzik fiaik: Jehuda Bné-Brákban és Jesája User New-Yorkban.

WEISZMAN HENRIK és deportált családja.

Néhai WETTENSTEIN HUGÓ — CHÁIM bőrkereskedő, a Lővi és Wettenstein cég társtulajdonosa. Munkácsról került Szatmárra. Köztiszteletben álló ember volt a városban. Wettenstein és fia, Imre (lőhávdil), jelen sorok irójával együtt tagjai voltak a dörnhaui temetési különitménynek, akik több mint 3.000 halottat temettek el a dörnhaui tömegsirba. Wettenstein Hugó a Natanjai temetőben alussza örök álmát. Felesége a kitünő Ráchel Auschvitzban adta nemes lelkét a Teremtő szent nevéért, 1944 Sziván 12-én, Sábát Kodes napján. Drágái emlékét szeretettel őrzi egyetlen fiuk, Dr. Wettenstein Imre fogorvos Naharián.

WIEDER JESIE rőfőskereskedő. Üzlete a főtéren volt. Népes családjának nagyrészével deportálva lett.

WIESEL IGNÁTZ és deportált családja.

WITTMAN BERNÁT kereskedő. A Töltés utcában lakott. Feleségével és nagyobbik fiával a vészkorszak áldozatai lettek. Kisebbik fia, Gyuri, valahol az államokban él.

WOLF JAKAB és deportált családja.

WOLYVOVICS JAKAB és deportált családja.

WOLYVOVICS MENDEL és deportált csaladja.

Z

ZEIF JÓZSEF és deportált családja.

ZEMLER ANTAL és deportált családja.

ZOLA JAKAB és deportált családja.

ZUKERMAN MÁJER és deportált családja.

ZÜSZMAN JÓZSEF — JOSZÉF szesznagykereskedő. I-tenfélő becsületes, vallásos ember. Közismert jótevő volt. Felesége Frádel is hasonló természettel volt megáldva. Apa, Anya és három gyermekük: Eszter (a Gedálje Steinmetz Bné-Brák első felesége) három gyermekével. Hilél és Szuri, Auschwitzban pusztultak el 5704 Sziván 10-én. Emléküket kegyelettel őrzi fiuk, Chájem — Kelemen, Rechovoton.

ZÜSZMAN SALAMON — SLAJME kereskedő. Lakott az Udvari úton. Mint bcsületes, vallásos, jótékonykodó ember volt ismeretes. Ilyen volt felesége, Eszter is, Gyermekeik, Bernát, feleségével Rózsi és két gyermekükkel, Jakab, felesége Gitus és két gyermekükkel, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Emléküket szeretettel őrzi fiuk, Carl Süsman Los Angelesben.

Eddig a második széria.

T

TRÉBICS LAJOS és deportált családja.

TRÉBITSCH LÁZÁR és neje Jusztin emlékére kegyelettel Cháim Sámir tanártól Rámát-Gán.

U

ULLMAN SÁNDOR és deportált családja.

UNGÁR IGNÁTZ és deportált családja.

W

WALD JISRÁÉL NUCHEM üveges. Mélyen vallásos Tálmid-Chácham. Becsületesen dolgosott, hogy megkeresse a megélhetést nyolc tagu családjának. Felesége, Eszter és fia, Cháim Álter Szatmáron haltak meg. Apa és négy gyermeke: Joszkovitsné Lea két gyermekével, Ávrahám Majse és felesége, Eszter, Mordecháj Jehuda feleségével és két gyermekével, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. Életben maradt fiuk, Cvi Bné-Brákban, örzi kegyelettel mártirjai emlékét.

WALD SÁMUEL — SMERL ügyvédbojtár. A szatmári társaság hözkedvelt tagja. Felesége, Szidi és fia, Zoli a vészkorszak áldozatai lettek. Életben maradt gyermekei, Irén. Lili és Béla Bécsben, szeretettel emlékeznek drágáikra.

WEINBERGER JENŐ (a Goldberger Sámuel sógora). Bodegája volt a Várdomb utcán. Feleségével, Blimuval és leányukkal Rájzival Auschwitzban pusztultak el, 1944 Ijjár 28-án.

WEINBERGER LIPÓT és deportált családja.

WEINBERGER MÓR és deportált családja.

WEINSTOCK IGNÁTZ és deportált családja.

WEISZ ÁBRAHÁM és deportált családja.

WEISZ ADOLF és deportált családja.

WEISZ ARNOLD és deportált családja.

WEISZ DÁVID és deportált családja.

WEISZ ELEMÉR ékszerész, felesége, Gitel — Gizi és gyermekeik, Oszkár — Smuél és Viktor, Auschwitzban pusztultak el, 1944 Sziván 9-én.

WEISZ HENRIK és deportált családja.

WEISZ IGNÁTZ: férfi-készruha-kereskedő a csizmadia-szin alatt. Szatmár szülötte, rabbi Jehuda Grünwald zc"l tanitványa. Vörösmarthy utcai háza a jócselekedetek bázisa volt. Elsőrendü Orthodox intelligens ház. Felesége Rivka a nemes zsidó asszony, mindég ott volt található, ahol jót kellett cselekedni. Weisz Ignátz mint pénztárnok, tagja volt a hitközség elnöki tanácsának. Gyermekei példaként állottak a város gyermekei előtt. Weisz, neje és hét gyermekük — Méir, felesége Perl négy gyermekükkel, Szure és gyermekei, Jiszruél Duvid, felesége Ilonka és leánykájuk, Ávrahám Cvi, felesége és kisfiuk, Majse Chájem, Joszéf Mardche és Galde. Mindnyájan Auschwitzban ölettek meg a Teremtő szent nevéért 5704 Sziván 10-én. Emléküket szeretettel örzik életben maradt gyermekeik: Sie Bné-Brákban, Jechiéliné-Ráchel Tel-Avivban, és Hoffmanné — Chájá New-Yorkban. A Weisz Ignátz első felesége Máchne z"l Szatmáron van eltemetve.

WEISZ IZIDOR és deportált családja.

WEISZ IZSÁK és deportált családja.

WEISZ JAKAB és deportált családja.

WEISZ JÓNÁS és deportált családja.

WEISZ LAJOS és deportált családja.

WEISZ LAJOS (pisze) és deportált családja.

WEISZ MANÓ és deportált családja.

ezen részvét-kifejezésünk Bulinak és Hacinek, valamint a gyászbaborult özvegynek a nagybányai Hirsch Aliznak és öt gyermekének (négy leány és egy fiu).

Piri a gyászhetek letelte után ujból kézbevette az Emlékkönyv előmunkálatait. Kivánjuk, hogy a szent munkában vigaszt találjon mély fájdalmára.

Bné-Brák 5744 Márchesvon hónapja.

SPIEGEL MANÓ börkereskedő, (a Spiegel József öccse). Mindenben nagyban hasonlitott bátyjához. Vajai utcai háza ismert volt jótéteményeiről. Feleségével, Libá — Lujzával Auschwitzban pusztultak el. Leánya Náchmi, (lásd Spiegel József megemlékezését). Fiuk Nachemja, a Bülbel hajóról nézte végig a Mefkure hajó és vele együtt nővére, Náchmi pusztulását. Izráelbe került, ahol tiszti rangban elesett a felszabaditó háboruban. A Hár-Hamenuchoton van eltemetve. Az egyetlen, aki szeretettel emlékszik övéire, a Haifán lakó testvére Eszter.

STARK ADOLF és deportált családja.

STARK JAKAB és deportált családja.

STEIN BARUCH asztalos családjának deportáltjai. Ő maga visszatért a lágerböl és a nagy alijával Izráelbe került. Úgy hallottam, hogy már nem él.

STEINMETZ EMIL textilkereskedő. A szatmári elit-orthodox zsidók egyike. Felesége Hilda és gyermekeik: Bella Irén és Imre Auschwitzban pusztultak el mindnyájan 1944 Sziván 10-én. Életben maradt fiuk, Ávrahám-Báruch (Buli) szeretettel emlékszik mártirjaira. Ausztráliában lakik.

STILLER ÁRMIN és deportált családja.

STEINER JÓZSEF és deportált családja.

STERN DÁVID és deportált családja.

STERN JÓZSEF és deportált családja.

STERNBERG MÁRTON és deportált családja.

SZAMET LAJOS és neje Giza (szül. Weisz). Velük együtt leányaik Klári, Ibolj és Hédi. Auschwitzban lelték halálukat a Teremtő szent Nevéért 5704 Sziván havában. Emlékeznek reájuk rokonaik Amerikában.

SZANDER DEZSŐ és deportált családja.

A SZENDER CSALÁD deportáltjai.

SZÉKELY JENŐ mérnök és felesége Aranka a szatmár gettóból kerültek Auschwitzba, ahonnan nem jöttek vissza. Emléküket kegyelettel örzi rokonuk Klein Lily Tel-Avivban.

SZÓBEL LAJOS közraktárnok. Feleségével és Julika leányukkal deportálták. Fia sorsa ismeretlen.

SZOBOVITS MÓR és deportált családja.

STRASSER SÁNDOR és deportált családja.

Özv. STEUER NÉNI a Mandelbaum főrabbi leánya, a Petőfi 42 hitközségi házban lakott. Agg korban került Auschwitzba.

DR. STEUER JENŐ (előbbi fia) orvos. Jelen sorok irója együtt volt vele hosszu ideig a lágerben és együtt szabadultunk, majd együtt indultunk útnak hazafelé. Ollmütz vidékén elvesztettük egymást, aránylag elég jó kondicióban volt. Azóta nem hallottam róla. Felesége és leánya nem tértek vissza.

SUGÁR HENRIK az Orthodox hitközség elemi iskolájának igazgatója. Müvelt uriember. Tanitványai szerették és felettesei is megbecsülték. Felesége Szatmáron halt meg. Sugár és leánya, Lili a vészkorszak áldozatai lettek. Az egyik romániai útam alkalmával találkoztam fiával, Lacival Nagyváradon.

Már pályafutásod kezdetén, a budapesti Kazinczy ortodox nagytemplom főkántora voltál, világhírü kántorrá válhattál volna, de a sors másként akarta.

Hitközséged mindent elkövetett, hogy a kötelező munkaszolgálattól mentesitve legyél, egyideig ez sikerült is, de végül behivtak Nagybányára — ez már a gettózás idején történt 1944 évében — A nyilasok zsidókra vadásztak Nagybánya uccáin és kihasználva Reviczky ezredes távollétét, a munkaszolgálatosokat is gettóba zárták. Igy kerültél Te is Auschwitz-Birkenauba, Mauthausenbe majd onnan Melkre és annak hírhedt koncentrációs táborába. Itt a 8-as számu blokban találkoztunk ismét, ahol együtt voltál nagybátyáddal Manóval, öcséiddel Heci és Icivel

Csodás hangod hire eljutott a Lágerführerhez, ki nem volt kisebb személyiség, mint Himmler sógora. Éjféli mulatozásaira a többi S.S. pribékekkel, saját zenekarral rendelkezett a Heftlingek köréből, Róth Laszló (ki jelenleg Bát-Jámi lakos és a "Cadikov" kórus karnagya) vezényelte és Te énekelted az opera áriákat. Ez a megszabott szükös kosztolásod feljavitását eredményezte de irigyelt munkahelyet is kieszközöltél csodás tenorod révén. Amstettenbe kerültél a ládagyárba családtagjaiddal. Időnként egy sapka főtt burgonyával tértél vissza munkahelyedröl, melyből nekem is juttattál. Nem feledkeztél meg ugyanis, hogy én és Eisner Maxi (Majsi z.l. — Ebenseeben pusztult el) egyengettük utadat a nagyváradi probaszereplésedhez. Ennek rövid története: 1939 évében nagyváradi lakos lettem, mert üzleti érdekközösségbe kerültem KRAUSZ SÁNDOR, terménykereskedövel, ki az ottani Hitközség alelnöke és nagy "cházánut" ktdvelö volt. Megemlitettem neki, hogy van egy jóhangu barátom Szatmáron — viccsen megjegyeztem — aki a szatmári TIFERET BACHURIM imaházunk főkántora, eszközöljön ki részére a Hitközségnél egy SÁBÁT meghivást. Péntek este még gyér érdeklödés mellett imádkozotál, de szombatra megtelt a nagytemplom. A probabemutatkozás annyira sikeresnek bizonyult, hogy nyomban szerzödtetni akartak, én pedig szemrehányást kaptam Krausz Sándortól, hogy miért aposztrofáltam barátomat "jóhangu fiunak" holott "nagy müvész" ő.

A nagy siker hire elérkezett Budapestre is, ahol a Kazinczy uccai fötemplom szerzödtette magasabb fizetéssel és azzal a kikötéssel, hogy 1 éven belül megnösül. Gyerekkori nagy szerelmét, unokatestvérét a szépséges Nachmit vette feleségül, ki anyai részröl a hires medgyesi Czitrom családból származott. Frigyükböl leányuk Civia születetett.

Alijázásom után jutott tudomásomra, hogy Nachminak leánykájával sikerült Budapestről Romániába szöknie de útban az igéret földjére, az elsülyesztett "MEFKURE" hajó áldozatává vált. Leánya Civia egy másik hajón érkezett az országba és Spiegel Jehuda vette oltalmába. Miutan Spitzer Dezsö alijázott, felesége, illetve nagynénje szül. Spiegel Piri nevelte fel leányaként. Jelenleg Amerikéban él Friedmann Gavriéllel boldog házasságban. Két gyerekük van, NÁCHMI és MECHL. Drága felejthetetlen barátaim, a nevetek tovább él az utódaitokban.

Kiryat-Motzkin 1983 julius havában.

Farkas Jenö

A SPIEGEL CSALÁD GYÁSZA

Spiegel Iczu tragikus halála.

A mindnyájunk által igen nagyrabecsült Spitzer — Spiegel Piri. Emlékkönyvbizottságunk leglelkesebb tagja a félelmetes napok előtt Antwerpenbe utazott, hogy együtt ünnepeljen ott élő gyermekeivel, három fivérével és családjaikkal. Sajnos, a viszontlátás öröme gyászbaborult A középső Spiegel fiu Ignátz — Iczu 1983 Augustus 31-én munkába menet Antwerpen egyik utcáján amint azt átszelte, egy villamos elütötte, melynek következtében a helyszinen meghalt. Spiegel Iczu igazi jó zsidó-ember volt, Spiegel — Steinmetz keverék, méltó utódja nagynevü elődjeinek, kiknek nyomdokain haladva, nagy érdemeket szerzett a jótékonyság terén. Disze volt családjának, mely most keservesen siratja.

Bizottságunk tagjai mélyen megrendülve állanak Piri mellett és résztvesznek fájdalmában, helyesnek találva azt az Emlékkönyvben kifejezni, amellyért Piri annyit fáradozott és áldozott. Szól

keiket a Teremtő szent nevéért. Kegyelettel emlékeznek rájuk. Chájem Hers Bné-Brákban és Krájndel New-Yorkbau. A Jáhrzeit Ijjár 28-án van.

SCHREIBER JENŐ és deportált családja.

SCHNITZLER JENŐ és deportált családja.

A SICHER családok deportáltjai.

A SICHERMAN CSALÁDOK deportáltjai.

SONNENFELD MIKSA és deportált családja.

SPITZ JÓZSEF és deportált családja.

SPITZ MÁRTON és deportált családja.

SPIEGEL JÓZSEF bornagykereskedő. Nagyszerü ember. Nemes jó zsidó szive mindenért dobogott, ami a zsidóság bélyegét viselte magán. Valósággal rögeszméje volt másokért tenni, vagy a rászorultakon segiteni. Bár nemesszármazásu volt és maga is elismert Tálmid-Chácham, mindez nem gátolta abban, hogy a templomból magával hozott szombati szegény vendégét magamellé ültesse és valósággal egy tányérból egyen vele Reb Eliezer Dávid Grünwaldot zc"l szinte bálványozta. Ő volt első kezdeményezője annak, hogy Felsővisóról Szatmárra hozzák. Reb József Spiegel évekig viselte a Chevra Misnájesz elnöki tisztségét. Nevéhez fűződik az egylet alapszabályainak megszerkesztése és a Chevra Misnájesz mikve felépitése. Egyébb közéleti tisztségein kivül a Leszámitoló Bank igazgatói rangját is viselte. József Főherceg utcai háza szinhelye volt az állandó jótéteményeknek. Mindezekben segitőtársa volt hűséges neje, a nemesszivü jámbor Steinmetz Zlátá-Zelma, akivel együtt hat kitünő gyermeket nevelt, akiken meglátszott, hogy ezek a Spiegel gyerekek. Leányuk a galamblelkü Chájli a szülőkkel együtt lett a vészkorszak áldozata. Fiuk Mechl (Mecu) a szatmáriak büszkesége volt, aki előbb e sorok irójának keze alatt énekelt a kórusban majd 1941-ben a budapesti Kazinczi utcai Orthodox főtemplom főkántora lett. A munkaszolgálatra való behivó őt is megtalálta. A nagybányai X zászlóaljhoz került, ahol az áldott emlékü Reviczki ezredes azonnal pártfogásába vette. Az alantas tisztek kihasználták az ezredes rövid távollétét és átadták a nagybányai gettónak, ahonnan az egyik transzporttal Auschwitzba került. Reviczki ezredes, próbálta menteni, de elkésett. Mechl szombaton Áv hó kihirdetése napján súlyos betegen bekerült a melki, kórházba, ahol nemsokára meghalt. A mauthauseni kremában hamvadt el. Felesége, Náchmi (nagybátyjának Spiegel Manónak leánya), a Mefkure hajó elsülyesztésekor szintén a tengerbe veszett. Egyetlen leánykájuk, Civja volt (akit megmentettek), erecbe hozták, itt felnevelték, majd nagybátyja Spitzer Dezső és neje Piri férjhezadták és később Amerikába költözött. Az életben maradt Spiegel gyerekek: özv. Spitzerné Szára Beile (Piri) Tel-Avivban, Ávrahám Báruch (Buli), Jichok Náftali (Icu) z"l és Aháron Jechezkél (Heci). Mindnyájan szeretettel emlékeznek a szülői házra és gyújtanak emlékmécsest drágáikért.

A fenti megemlékezésben szereplő SPITZERNÉ — SPIEGEL PIRI megérdemelné, hogy neve aranybetükkel legyen megirva. Ő volt Könyvünk mentőangyala akkor, amikor már minden reményt feladtunk, hogy a könyvet kiadjuk. Akkor kapcsolódott be Piri, aki szent céljául tüzte ki, hogy a szatmáriak Emlékkönyvének *"meg kell jelenni"*. Fáradságot, ldőt és költségeket nem kimélve tett — vett és intézkedett, hagy megszerezze a könyv kiadásához szükséges összeget.

Drága olvasóm ! A szatmáriak emlékkönyve a kezedben van. Amikor felfedezed benne a PIRI nevét, ugy gondolj reá elismeréssel és szeretettel önzetlen és kitartó munkájáért. Ez a legkevesebb, amivel leróhatjuk hálánkat szent munkájáért.

Jó egészéget és boldog időket PIRIKÉNEK.

EMLÉKEIM SPIEGEL MIHÁLYRÓL (MECHL-MECU) z.l.

Együtt gyerekeskedtünk Szatmáron és együtt szenvedtük végig a poklok-poklát, a deportálás viszontaságait, de Te legkedvesebb Mecu barátom a finisben lemaradtál.

ROSENBERG ZOLTÁN főportás és deportált családja.

ROSNER JAKAB és deportált családja.

ROSNER LIPÓT és deportált családja.

ROSENFELD DEZSŐ és deportált családja.

ROSENFELD HENRIK és deportált családja.

ROSENFELD JECHIÉL-MIHÁLY (néhai). Finommodoru, vallásos áskenáz uriember (a szatmári temetőben nyugszik). Felesége, Eszter — Estella hithű vallásos uriasszony, akik gyermekeiket hasonló szellemben nevelték. Reb Jechiél alapitó tagja volt a Sááre-Hátóra egyletnek és haláláig vezetőségi tagja. Rosenfeldné két gyermekével, Áser-Zélig-Ottó és Cháná Peszil — Anna a vészkorszak áldozatai lettek. Drágái szent emlékét szeretettel őrzi fiuk, Majsi (régi karénekesünk) kántor New-Yorkban.

ROSENBLÜTH SÁNDOR mechánikus és deportált családja.

ROSENWASSER MÓZES — MENÁSE és deportáltjai.

ROSENZWEIG SÁNDOR és deportált családja.

RÓTH ADOLF és deportált családja.

RÓTH CHÁJEM vaj-gyártó. Felesége Rivka és gyermekeik. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el.

RÓTH JAKAB és deportált családja.

RÓTH MIHÁLY és deportált családja.

RÓTH SÁMUEL és deportált családja.

ROTTENSTEIN CSALÁD. Rottenstein Mordecháj és felesége Mirel, Szatmáron haltak meg. Gyermekeik: Jákov 1935-ban gyilkosság áldozata lett Leipzigban. Mose Jisráél és Rájeel — Teréz Auschwitzba kerültek, Sziván 12-én. Fiukat Joszéfot az ungvári gettóból deportálták. Eliezer Lipman, Izráelben halt meg, Kegyelettel emlékszik drágáira Rottenstein Slomo Bné-Brákban.

S

SALAMON CHÁJEM DUVED füszerkereskedő a Várdomb utcában. Mélyen vallásos, chászid tipus volt. Évekig viselte a gábe tisztséget a Machziké-Tóra templomban. Családjával együtt, Auschwitzba vitték. Hozzátartozói sorsáról nincsenek adataink.

SALAMON IGNÁTZ és deportált családja.

SÁMUEL MAJSE SLAJME talukereskedő. Vallásos, jó zsidóember, a Máchziké-Tóra templom állandó, hüséges látogatója. Auschwitz áldozata lett. Felesége a szatmári temetőben fekszik. Fia Jichok-Áron visszatért Szatmárra, ahol hosszas betegség után meghalt. Fia, Jechezkél Bné-Brákban emlékszik szeretettel övéire.

SCHWARTZ ADOLF és deportált családja.

SCHWARTZ ÁRON és deportált családja.

SCWARTZ BENJÁMIN és deportált családja.

SCHWARTZ IZIDOR és deportált családja.

SCHWARTZ TAJVJE tfilin készitő. Mélyen vallásos I-tenfélő ember, akinek minden lépését a Háláchá irányitotta. Ezek után reb Tajvje a “Bátem-mácher”, nagyon megfelelt szent foglalkozásának. Sok pár tfilint kellett elkészitsen, hogy megszerezze 11 tagu családjának a ruhát, a cipőt, és az élelmet, de a Teremtő megsegitette. Feleségével Leával együtt nevelte kilenc gyermekét igazi chászidis úton. A nagy családból sajnos csak ketten élték át a vészkorszakot. Apa, Anya, Smil Áhárn, Sulem, Jide Árje, Cháne, Pinchász Usér, Rúchl és Bájle, mindnyájan Auschwitzban adták szent lel-

MOSKOVITS a Petőfi utcai Tálmud-Tóra tisztviselője.

MÓZES MIHÁLY és deportált családja.

MÓZES KÁROLY szállitási vállalati igazgató. Lakott az Attila utca 11 alatt. Intelligens, jószivü uriember. A harmincas években megütötte a főnyereményt az akkori román sorsjátékon. Szerencséjét másokkal is megosztotta. A Teremtő iránti hálájút kifejezvén, egy diszes, nagyértékü szőnyeget adományozott a Status-quo templom frigyszekrénye elé. Felesége Erzsébet, férjéhez hasonló természettel volt megáldva. Mindketten Auschwitzban adták életüket zsidóságukért, velük együtt Goldenfeld Bernát és Rózsika.

MUSZKÁL IZSÁK és deportált családja.

N

NÁDAI ZOLTÁN és deportált családja.

NAJOVITS SÁNDOR és deportált családja.

NEUMAN JESÁJE épületfakereskedő. Talpig becsületes ember, mélyen vallásos chászidtipus. Kitünő gyermekeket nevelt feleségével, Jentával. Három gyermekükkel Auschwitz áldozatai lettek (Gitel, Mordecháj és Chájim), 1944 Ijjár 28-án. Életben maradt gyermekeik: Sámáj, Fájgi és Cháná Bné-Brákban, Efraim Petách Tikván és Mose Joszéf Párisban emlékeznek kegyelettel mártirjaikra.

NEUMAN LÉBI és deportált családja.

NEUMAN SULEM kereskedő: Mélyen vallásos ember volt. Hasonló úton nevelte tiz gyermekét feleségével Eszterrel együtt. Ritka volt az a lakodalom, melyre reb Sulem Neuman ne lett volna hivatalos. Ő volt ugyanis a lakodalmak mulattatója. Rögtönzött rimekbe foglalt előadásai mindég emelték a résztvevők hangulatát. Az érte beinkasszált honoráriumot pedig szétosztotta a rászorultak között. Szülők és gyermekeik: Lola, Peszi, Rivka, Mirjám és Klári, Auschwitzban pusztultak el. Életben levő gyermekeik: Ezriél Chederán, Joszéf Ber, Sári és Efrájim New-Yorkban és Mose Párizsban emlékeznek kegyelettel drágáikra.

NUSZEN HERS és deportált családja.

NUSZEN MENDEL és deportált családja.

NUSZEN PÉTER és deportált családja.

P

PERL ÁLTER és deportált családja.

PERL IGNÁTZ és deportált családja.

PERL SÁMUEL és deportált családja.

PERL ZÉLIG és deportált családja.

POLLÁK HERMAN és deportált családja.

POLLÁK IZRÁEL és deportált családja.

PREISLER MENÁCHEM — MANÓ kereskedő. A Vajai utca 2 alatt volt a füszerüzlete. Felesége, Golda-Gitel — Kató. Becsületes, jó vallásos emberek voltak. Fiukkal Mose Árje — Arnolddal együtt az első transzportal kerültek Auschwitzba, onnan munkatáborokba vitték őket, ahol meghaltak. A halálozási dátumok ismeretlenek. Leányuk Kozlowszi Emma Tel-Avivban szeretettel emlékszik drágáira.

R

RINGEL HERS és deportált családja.

RÓNAI ÁRMIN és deportált családja.

ROSENBAUM SALAMON és deportált családja.

ROSENBAUM SALAMON és depoortált családja.

ROSENBAUM SÁNDOR és deportált családja.

Nevéért 5704 Sziván havában. Kegyelettel emlékszik reájuk leányuk Henda New-Yorkban.

Néhai reb SLAJME MÁJER családjának deportáltjai. Reb Slajme hosszu évekig a Chevra Misnájesz sámesza volt. Végtelenül kedves öregember volt, a templom apraja-nagyja kedvelte. Nagy családja volt. Sajnálom de nincsenek róluk bővebb adataim. Reb Slajme a szatmári temetőben pihen. Családjának nagyrészét deportálták. Egyetlen fia Kuli, itt él az országban. Ö gyújt mécsest és mond Kádist mártirjaiért.

MÁJEROVICS HERMAN és családjának deportáltjai.

MÁJEROVICS SIMON és családjának deportáltjai.

MARKOVITS IZIDOR és családjának deportáltjai.

DR. MARKOVITS JÓZSEF és deportált családja.

MARKOVTS EDE és deportált hozzátartozói.

MARKOVITS MIKSA, a Waldman és Markovits szivizgyár társtulajdonosa. Kellemes, jókelélyü, vallásos ember volt. Felesége, Kol nidré este halt meg hirtelen a Markovits templomban. Markovits és leánya, Ila Auschwitzba kerültek. Fia, Dr. Markovits Emil orvos Afulán halt meg. Másik fia Miklós állitólag Kolozsváron él.

MARKOVITS RODION (családi nevén M. Jakab), iró, szül, Kisgércen (Szatmár vm.) 1888. Egyetemi tanulmányai alatt pesti lapok külmunkatársa volt és főként novellákat, krokikat irt. Megkezdett ügyvédi gyakorlatát a világháboru félbeszakitotta, bevonult katonának és orosz fogságba került, ahonnan csak a forradalom után szabadult. 1927-ben megjelent Szibériai Garnizon c. regényével irodalmi körökben feltünést keltett.

Fenti sorok 1931-ben jelentek meg Budapesten az Ujvári Péter Magyar Zsidó Lexikonjában.

MENDEL ÁRON és családjának deportáltjai.

MERMELSTEIN DÁVID és deportált családja.

MERMELSTEIN MÓZES és deportált családja.

MOSKOVITS GYULA és deportált családja.

MOSKOVITS LEOPOLD és deportált családja.

קארולי מוזס ורעיתו אליזבט

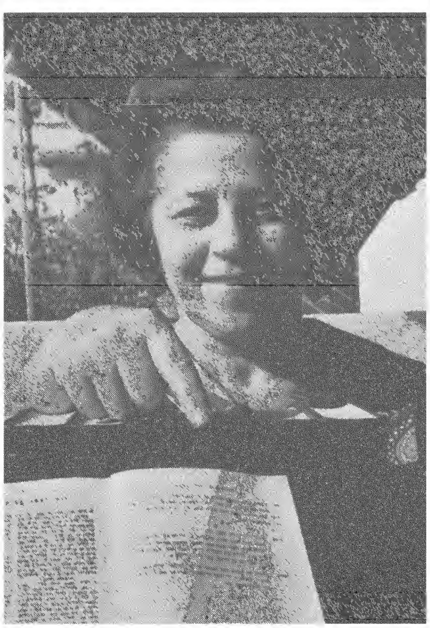
Mózes Károly és neje Erzsébet

LEBOVITS MIKSA tanitó. A kitünő nevelő, olyan módszerrel nevelte többszáz tanitványát és készitette elő őket a jövendő zsidó életre, mintahogy saját nyolc gyerekét nevelte a zsidó társadalom tagjaivá, majd később az útban lévő Zsidóállam értékes polgári feladataira. Nevelő módszereiben hűséges segitő-társa volt az igazi Éset-Chájil Aranka, aki bájos megjelenésével illet ugyancsak kitünő megjelenésü férjéhez. A nagyszerü Zsidó Anya, aki csak családjáért élt és tett. Gyermekeik sokban hasonlitanak szüleikhez, átvéve zsidó szokáasikat, melyeket igyekeznek átplántálni gyermekeik lelkületébe.

Lebovits Miksa a Teitelbaum Joél főrabbi z.c.l. rajongó hűséges hive volt már abban az időben amikor Beregilosva főrabbija volt. Elsőrendü Tálmid Cháchámként ismerték Szatmáron. Tálmid is volt és Chácham is. Tanult és bölcs, aki bölcsen megérezte a jövendőt, különösen a hitleri időkben. Gondolt és tett. Négy gyermekét kiküldte Erec Jiszráélba, megmentve ezzel az életüket.

A Lebovits házaspár fiuk Ávrahámmal és annak családjával Auschwitzban a zsidó nép oltárán fejezték be nemes életüket. 5704 Sávuot ünnep első napján.

הלן רייך ילידת ליבוביץ

Reichné-Lebovits Helén

Leányuk Helén, aki a szigeti Reich Jehosua felesége lett, 1933-ban alijázott. Már fiatal korában Szatmáron szivta magába a Tóra — V'ávoda elveit és fejtett ki hasznos tevékenységet. Tudását és hozzáértését a Szentföld szogálatába állitotta, ahol különböző szervezetekben játszott szerepet. Tagja volt a H.O.H. vezetőségének. Oroszlán része volt a szigetiek szervezetének felállitásában. Párhuzamosan vezető-titkárnője volt önkéntesen a szatmáriak szervezetének. Ezen a poszton igen szép és eredményes munkát fejtett ki mindenki nagy megelégedésére, mig bekövetkezett a szomoru vég. 1973-ban váratlanul, aránylag fiatalon hunyt el. A szatmáriak szervezete máig is nagyon érzi hiányát. A kirját sauli temetőben alussza örök álmát.

Drágáikat örökké gyászolják gyermekeik és a testvérek Dávid Lévi, Eszter, Eliezer, Szárá, Ahuva és Jehuda Zeév, valamint menyük Karmela.

LEVENDEL JENŐ és deportált családja.

LICHTMAN BÉLA és deportált családja.

LICHTMAN SZÁRÁ (Óvári, özv.). A szatmári gettóból vitték Auschwitzba gyermekeivel együtt. Fia, Béla és felesége, Ibolya valamint gyermekeik, Ferenc és Ilonka, leánya, Bergerné Róza — Reize gyermekeikkel, Miki és Samu. Fia Sándor — Smuél feleségével, Etellel és gyermekeik, Lajos — Eliezer és Magda — Mirjám. Leánya, Farkasné Erzsébet és gyermekei, Mirjám és Matild. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el. A család életben maradt tagjai: Lichtman Károly — Jehuda Busztán-Hágáliban és Lichtman Miklós — Méir Naharián emlékeznek szeretettel drágáikra.

LINDER ELEK és deportált családja.

LŐVI DÁVID és deportált családja.

LŐVI JÓZSEF és deportált családja.

LŐVI MÓR és deportált családja.

LUSZTIG IGNÁTZ és deportált családja.

M

MÁJER ANTAL divatárukereskedő.

MÁJER LIPÓT (Mechl Leib) órás és ékszerész. (A Reb Slajme Májer a Chevra Misnájesz sámeszának fia). Felesége szül. Glück Sarolta. Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent

KLEIN LAJOS és deportált családja.

KLEIN MÓR és deportált családja.

KLEIN FERENC és deportált családja.

KLEIN SÁMUEL és deportált családja.

KERTÉSZ ZSIGMOND és deportált családja.

KOHN JÓZSEF és deportált családja.

KOHN MÓZES és deportált családja.

KOHN SÁMUEL és deportált családja.

KOPEL MÁRTON és deportált családja.

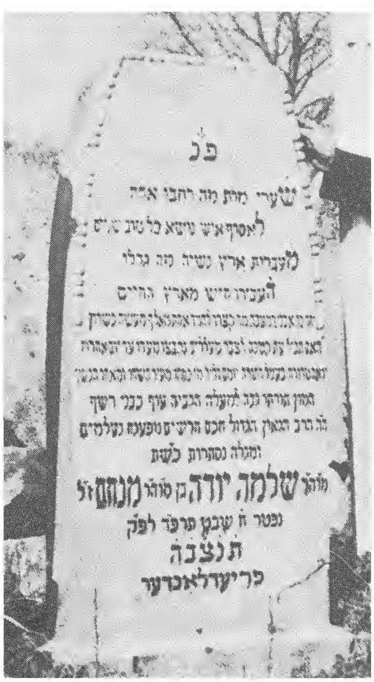
KŐVÁRI BECÁLEL jegyző. Feleségével Auschwitzba került, Velük együtt ment Rózsa leányuk (a Wald Jaszi felesége) és kisfia. Fia Sámuel az áskáloni Simson panzio tulajdonosa, az afridári nagytemplom elnöke, pár évvel ezelőtt halt meg Askalonban. Fia Jenő, itt él az országban.

KOVÁCS JÓZSEF és deportált családja.

KRAUSZ JAKAB és deportált családja.

KRAUSZ JÓZSEF — JOSZÉF, a Princz malom tiszviselője. Lakott a Majláth utca 15 alatt. Jóságos uriember, a város társadalmának közkedvelt tagja. Felesége, a kitünő Éset — Chájil Eidel,

מצבת הרב שלמה יהודה פרידלנדר

Friedlender Slajme Jide rabbi sirköve

(a hirneves Slomo Friedlender rabbi a "Jerusalmi" vallási mű szerzőjének leánya). Leányuk Rivka — Olga (Oli). Mindnyájan áldozatai lettek a vészkorszaknak, 5704 Sziván 12-én Sábát Kodes napján. Drágáinak emlékét szeretettel örzi Svédországban lakó fiuk Jomtov — Leon Krausz (Lulu).

KRAUSZ MIHÁLY és deportált családja.

KRAFT DEZSŐ és depoortált családja.

KUN ISTVÁN és deportált családja.

KUN a libás és deportált családja. Egy fia Andor Szatmáron él.

L

LANDAU LÁZÁR és deportált családja.

LÁNG BERNÁT és deportált családja.

LÁNG EMÁNUEL és deportált családja.

LÁNG FERENC és deportált családja.

LÁZÁR JUDA MAJER és deportált családja.

LÁZÁR LAJOS és deportált családja.

LÁZÁR MÁRTON és deportált családja.

LÉBI HENRIK és deportált családja.

LÉBI IGNÁTZ és deportált családja.

LÉBI JOSZÉF — JÓZSEF kereskedő, lakott a Zrinyi utcában. Jóravaló ember és jó zsidó volt. Felesége a hüséges élettárs és a szerető anya Perl született Steiner Jozefin. Életükben és halálukban egyek voltak, Auschwitzban 1944 Sziván 9-én pusztultak el. Emléküket szeretettel örzik leányaik: Salamonné — Lilly és Seinerné — Éva-Cháva Natanján.

LEBOVICS ÁLTER és deportált családja.

LEBOVITS BERNÁT borbély és családjának deportáltjai. Fia Tuli, aki héber leckéket adott Szatmáron, fiatal korában halt meg. Fia Sutyi Ausztráliában él. Ugyancsak él egy leánya itt Izráelben.

LEBOVITS HENRIK autós és deportált családja.

LEBOVICS JÓNÁS és deportált családja.

LEBOVICS MÁRTON és deportált családja.

שלמה קלמר ורעיתו רבקה

Kalmár Samu és neje Regina

Rámát Gánban és Kleinné Mirjám—Ilonka Petách Tikván. A Kalmár gyerekek Sziván 9-én tartják szüleik Jáhrzeitját.

KATZ ÁBRAHÁM és deportált családja.

KATZ HERS LÁJB és deportált családja.

KATZ HENRIK — Chájem Icig az útleveles Bné-Brákban halt meg. Családja deportválva lett.

KATZ LÁZÁR és deportált családja.

Néhai KATZ MÁRTON terménykereskedő deportált családja.

KATZ MENYHÉRT és deportált családja.

KATZ MÓRITZ és deportált családja.

KATZ MÓZES és deportált családja.

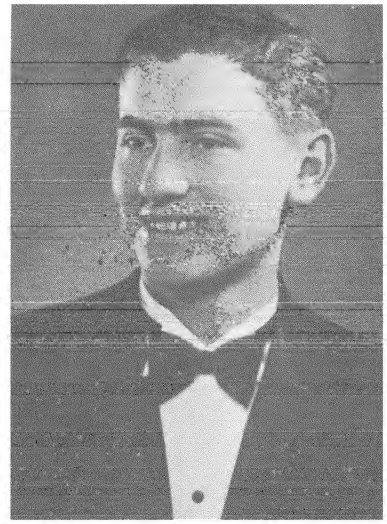
KLAFTER JÓZSEF és deportált családja.

KLEIN ARNOLD és deportált családja.

KLEIN BANDI a Reb Binjumen Klein és a Mandelbaum Ede unokája. A harmincas évek kitünő szopránénekese, majd a bukaresti "Coral" templom tenorénekese, Bandi egyike volt a bukaresti véres éjszaka áldozatainak. A bukaresti "Giurgu" temetőben nyugszik.

KLEIN ENDRE és deportált családja.

הקדוש שמואל קליין (באנדי) הי״ד קרבן ליל הדמים בבוקרשט

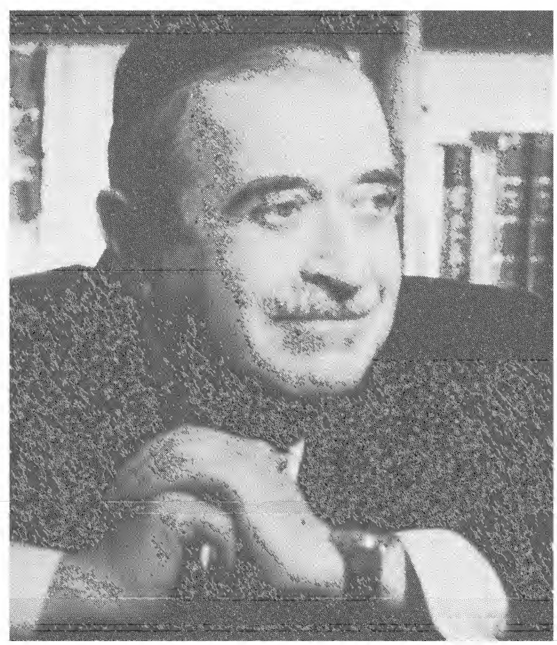

A mártir Klein Bandi z"l a bukaresti véres éjszaka áldozata

KLEIN ELEK konfekciós és deportált családja.

DR. KLEIN ERNŐ érsekujvári főrabbi, a Reb Jichok Klein dájen fia Szatmár szülötte. Családjával Auschwitzba került, ahonnan egyedül tért vissza Szatmárra. Egy ideig mint a Status-quo hitközség főrabbija működött majd Torontóba vándorolt, ahol meghalt.

הרב ד״ר מנחם—מענדל קליין ז״ל רב בנייהייזל

Dr. Klein Ernő Szatmár szülötte érsekujvári főrabbi

KLEIN IGNÁTZ és deportált családja.
KLEIN JÓZSEF és deportált családja.
KLEIN LIPÓT és deportált családja.

pusztultak el. Emléküket szeretettel örzi fiuk, Mordecháj-Tibor Herzlián.

HIRSCHHORN MOSE-MÓRITZ cukorkakereskedő a főtéren. Vallásos jó zsidó. Feleségével Bertával együtt mentek Auschwitzba.

HOCH JÓZSEF és mártir családja.

HOCH IGNÁTZ és mártir családja.

HOFFMAN KÁLMÁN és mártir családja.

I

IGNÁTZ ÁRON és deportált családja.

ILOVITS ÉLIÁS és deportált családja.

INDIG HERMAN és deportált családja.

IZSÁK ANTAL és deportált családja.

IZSÁK JENŐ és deportált családja.

IZSÁK JUDA és deportált családja.

J

A JASZKOVITS CSALÁD: Jaszkovits Joszéf szódás. Ismert Tálmid-Chácham, aki a szigeti jesiván tanult. Felesége Hinda a jóságos családanya és gyermekeik. Menyük, Wald Lea (a Slajme első felesége) és két gyermeke, Majsi és Eszter, fiuk, Majsi és felesége, Bábcsi, leányuk, Sári és férje, Gottliebb Ábe asztalos hat gyermekükkel (a hetedik útban volt), mindnyájan a vészkorszak áldozatai lettek 28 Ijjár. Emléküket szeretettel örzik fiuk, Slajme Askalonban z"l, leányuk Grünbergerné — Rózsi Lauswilleban, és fia Bumi Los-Angelesben.

JAKAB HERMAN: Perecárus. Lakott a Zrinyi utca 24 alatt. Szigoruan vallásos jóravaló ember volt. Nem volt könnyü héttagu családjának a mindennapit megkeresni, de a Mindenható megsegitette és mint hithű vizsnici chászid megvolt elégedve sorsával.

Felesége Risza, aki állandóan a micvék után szaladgált 1940-ben halt meg Szatmáron. Reb Hers Duved és négy gyermeke: Mirjám, Feigi, Rivcsu és Chájem Auschwitzban pusztultak el Szombat szent napján 5704 Sziván 12-én.

Drágái emlékét kegyelettel örzi a család egyetlen megmaradt tagja Ávrahám Michóél Bné-Brákban.

JAKABOVITS MÓR és deportált családja.

JÉGER JAKAB tisztviselő. Kellemes modoru uriember. Ha beszéltél vele felvidultál kellemes megjegyzéseitől. Felesége, a kitünő családanya Judit és fiuk Zálmán Klonimusz, a vészkorszak áldozatai lettek. Emléküket szeretettel örzi leánya Friedné Lea — Lili Bné-Brákbau. Jahrzeit Szivá,n 12-én.

DR. JEREMIÁS BERNÁT és deportált családja.

K

KAIN IZIDOR és deportált családja.

KAIN MENYHÉRT és deportált családja.

KÁLMÁN SAMU és deportált családja.

KÁLMÁN KÁROLY és deportált családja.

KALMÁR SAMU — Slomo: Könyvelő. Rendkivül bübájos ember, választékos modoru, mindenkihez kedves. Bár volt mivel büszkélkednie, mert nem kevesebb mint a hires huszti "Árugát Haboszem" jesivájának volt a végzettje, zsebében pedig rabbioklevél és a zilahi kollégium végzettségi oklevele. Feleségével a nemeslelkü Rivka-Reginával együtt pusztult el Auschwitzban. Szent emléküket szeretettel táplálják gyermekeik Jichok Jehuda — Miklós Kanadában, Báschné Chána — Anci

Aránylag fiatalon halt meg 1927-ben 61 éves korában. A város lakói felekezetre való tekintet nélkül ősszintén gyászolták. A "Szamos" cimü napilap öles betükkel közölte halálát és nemzeti hőshöz illően parentálte el. Ott nyugszik az érdemes halottak sorában édesapja mellett a szatmári temetőben.

Fia: Jicchok Dániel (Ika). Feleségével Bellával (második) és négy gyermekükkel kerültek Auschwitzba. Első feleségétől született három gyermeke Argentinában él.

Fia: MENÁCHEM MENDLI — MANÓ: Felesége Rajze két fiukkal, Jákov Smil és Ávrummal együtt mentek Auschwitzba. Emlékmécsest gyújtanak lelkeik üdvéért: fiuk Jicchok Dániél és leányuk Ráchel Bné-Brákban.

Fia: JEHAJSIÁ — SIE: Feleségével Cháje Szúre és két gyermekükkel Jehide Majse és Smil lettek Auschwitz áldozatai. Szent érzelmekkel emlékeznek Mártirjaikra fiuk: Jákov Bné-Brákban és leányuk Lindenfeld Eszter Haifán.

Leánya: RÁCHEL a szilágysomlyói gettóból.

Fia: CHÁJEM ; Felesége Rivka öt gyermekükkel Majse Árn, Jehide, Chánánje Jomtev Lipe, Ruchl Léa és Brúche, mindnyájan a krematoriumban hamvadtak el.

A Hartman család Mártirjainak emléknapja Szivon 10-én van.

Reb Jákov Hartman gyermekei mindnyájan I-tenfélő emberek voltak és ezen úton nevelték gyermekeiket is. Az unokák és a dédunokák nem estek messze a családfától. Nagy többségben Talmudtudósok, Jámborok és jótékonyságot cselekvők, akik követik elődeik példáit és szeretettel emlékeznek reájuk.

HAVAS BERNÁT és deportált családja.

HAVAS JÓZSEF bodegás és deportált családja.

DR. HAVAS MIKLÓS és deportált családja.

HARSTEIN HANNA szül. Kálnik. Mermelstein Etus és leányai Ráchel Lea, Broche, Sanda, Jidesz és Chává. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent Nevéért 5704 Sziván havában. Emlékeznek reájuk rokonaik Amerikában.

HARTSTEIN PÉTER és deportált családja.

HEILBRAUN HENRIK és deportált családja.

HELLMAN BERNÁT és deportált családja.

HERSKOVITS DÁVID és deportált családja.

HERSKOVITS MÁJER tollkereskedő. Nem keveset kellett kinlódnia, hogy kilenctagu családját eltartsa tollházalásból, de szemei előtt lebeget az a mondás: Aki I-tenben bizik, kegyben részesül. Feleségével Feigevel és 5 gyermekükkel Auschwitzban pusztultak el 5704 Ijár 28-én. Emléküket kegyelettel örzik leányaik Mindu Askelonban és Bella Brooklynban.

HERSKOVITS JAKAB és deportált családja.

HERSKOVITS JÓZSEF és deportált családja.

HERSKOVITS LIPÓT és deportált családja.

HERSKOVITS a libás a Várdomb utcából és családja.

HIRSCH ADOLF és deportált családja.

HIRSCHHORN ADOLF és felesége Rezsi, vallásos, jó emberek. Auschwitzba kerültek.

HIRSCHHORN LEOPOLD tisztviselő. Jótékonyságot gyakorló, jó zsidóember és jószivü felesége Helén. Velük együtt leányuk, Málkele és 11 éves unokájuk Dodi, mindnyájuk Auschwitzban

Ráchel az Izsó gyermekei, Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent nevéért a Tóraadás ünnepének első napján 5704. Leányuk, Sprince-Gitel Szatmáron halt meg 1929-ben, 19 éves korában. Fivérei 1976-ban exhumáltatták és a Hár-Hámenuchoton Jeruzsálembn temettették el. Három életben maradt fiuk: Izsó Sydneyben, Bumi Miami-Beachban és Jidu Párisban emlékeznek szeretettel drágáikra.

GROSZ FERENC és deportált családja.

Néhai GROSZ IZIDOR családja. Grosz Izidor sirköves, meghalt 1943-ban Budapesten. (Szatmáron van eltemetve). Családjának egy részét deportálták. Fia, Miki visszatért ugyan Szatmárra, de pár év mulva meghalt. Tudtommal egy leánya él Párisban.

GROSZ JAKAB és deportált családja.

GROSINGER IZIDOR és deportált családja.

GRÜNFELD JÓZSEF paplankészitő. Jó zsidó és becsületes iparosember valamint hűséges családapa. Felesége szül. Mermelstein Fáni a jó zsidó anyák mintaképe, mindketten a szatmári temetőben pihennek. GRÜNFELD VILMOS és leánya LILIÁN valamint GRÜNFELD ADOLF, mindhárman Auschwitzban pusztultak el zsidóságukért. Emléküket szeretettel őrzi fiuk — testvérük és a nagybácsi Grünfeld Alex New-Yorkban.

GRÜNFELD HILÉL cipőkereskedő. Kitünő zsidóember, a Nagytemplom egyik leghüségesebb látogatója. Felesége, Gitel-Lea a drága jó mamával együtt nevelte kilenc gyermekét szépre és jóra. A szülők és öt gyermekük: Joszéf, Cvi Hers, Mirjám, Náchemjá és Peszáchjá Auschwitzban pusztultak el 1944 Ijjár 28-án. Fiuk, Árje-Lajos Sidneiben halt meg 1972-ben. Emléküket szeretettel őrzik életben maradt gyermekeik: Jesájáhu-Miki, Chává-Ilonka és Pinchász Elázár. Mindnyájan Kanadában.

GUTH MIKSÁNÉ — REGINA. Auschwitzban pusztult el 1944 Sziván 12-én. Héber neve Rivka. Emlékét szeretettel őrzik fiai: Jechiél — Gyuri Sidneiben és Menáchem — Pista Cholonban.

GUTTMAN ÖDÖN és deportált családja.

H

HARAG ZSIGMOND kereskedő és deportált családja.

HARTMAN HERMAN — CVI: Vendéglős. (A Hartman Jakab fivérének fia). I-tenfélő tökéletes zsidó. Hűséggel foglalkozott nemes és közügyekkel. Életének legfőbb gondja a Talmud-Tóra volt mint annak gondnoka. Feleségével Gitellel együtt lettek Auschwitz áldozatai. Fiuk Mordechái — Matyi (volt karénekes) Kanadaban halt meg. Szeretettel emlékeznek drágáikra fiuk Jaszi Braziliában és leányuk Fillman Reizi Bné-Brákban.

HARTMAN IZIDOR és deportált családja.

Néhai HARTMAN JAKAB és fia: ez volt a cég neve. Varrógép javító és elárusitó üzletük volt a főtéri Vécsei ház alatt. Reb Jákov Hartman egyike volt a szatmári zsidó hitközség alapitóinak. Főgondnoka volt a nagytemplomnak, majd tiszteletbeli tikára volt a hitközségnek egészen halála napjáig. Sirja a szatmári temetőben van.

Fia: Mose Áháron "MÓZSI", Szatmár egyik legjellegzetesebb alakja, Ismert volt lengő szakálláról, kemény kalapjáról és frakkjáról. Hol itt hol ott tünt fel a város különböző pontjain, már messziről tudták, hogy valakinek ügyes — bajos dolgát megy intézni. A Teremtő olyan különös bájjal és mágikus erővel ruházta fel, hogy kérését senkisem útasitotta el. Egész életét a közügyek szolgálatába állitotta, Kenyérgondjai nem voltak, mert beltagja volt a Hartman cégnek. Minden hivatal ajtaja nyitva állott előtte, legyen az polgári vagy katonai.

Hartman Mózsi aglegény maradt élete végéig.

mas útat. A szülők Auschwitzban pusztultak el. A gyermekek mind visszatértek. Leányuk, özv. Reichné-Szárá Beér-Seván, Pinchász-Pintyu Haifán, Schönfeldné-Peszi-Irén Natanján, Weinfeldné Ráchel-Rózsi Jeruzsálemben, Jitu-Iboly és Rivka-Margit kegyelettel gyújtanak emlékmécsest szüleikért Sziván 2-án.

GLÜCK ADOLF kávékereskedő. A Glück és Steinberger cég (Károly köz) társtulajdonosa. Intelligens ember és korrekt kereskedő. Uri, hagyományhü három gyermeket nevelt. Felesége, leánya Radóné-Rózsi férjével Auschwitz áldozatai lettek. Fia, Musi sorsa ismeretlen. Nagyobbik fia Henrik itt él az országban.

GOLDENBERG NÁTHÁN és deportált családja.

GOLDNER ADOLF és deportált családja.

GOLDNER BERNÁT és deportált családja.

GOLDSTEIN FERENC és deportált családja.

GOLDSTEIN HERMAN és deportált családja.

GOLDSTEIN IGNÁTZ és deportált családja.

GOLDSTEIN JÓZSEF: Füszer és gyarmatáru nagykereskedő. Üzlete a Farkas-Antal utcában volt. Mint kereskedő a becsületesség magaslatán állott, mint ember és zsidó nehány fokkal feljebb. Külseje áskenázi jelleget árult el, de szive és lelke valódi chászidizmussal volt átszőve. Halász-Ferenc utca 15 számu háza a jótétemények fellegváraként volt ismeretes. Felesége, a galamblelkü, cedékesz Jakab Szimával az igazi Ésesz Chájillal ott nevelték öt szépreményü fiaikat bölcsességre és jócselekedetre. Sajnos a jóakarat és a remény nem váltak valóra, a héttagu családból csak két fiuk élte át a vészkorszakot. A szülők és három fiuk: Jechezkel — Ede (én temettem el a dörnhaui tömegsirba 1945 Ijjár 3-án) és felesége Beile-Béla Tibi fiukkal, Smil Jákov és felesége Zsóka két gyermekükkel, Majse-Sulem — Mózsi a szatmári orthodox aranyifjuság (Tiferesz Bachurim) disze és felesége, Zláte három gyermekével, menyük. Lea-Elza (a Jichok első felesége és gyermekei, menyük, Mirjám-Manci a Simson Báruch első felesége és gyermekeik Chájá és Libá, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el 5704, a Tóraadás ünnepének első napján. Emléküket kegyelettel örzik és követik a szülők tanitásait a jócselekedetek terén: Jichok Bécsben, Simson Burech Tel-Avivban és unokájuk Málká (a Jechezkél — Ede leánya) Givát Rámbámban. Fiuk Jichok bőkezü adományával hozzájárult könyvünk mielőbbi kiadásához.

GOLDSTEIN LAJOS és deportált családja.

GOTTLIEB ZSIGMOND és deportált családja.

GRIFFEL GERSON tanitó és deportált családja. Nincs pontos tudomásom hozzátartozói sorsáról, de egy fia és egy leánya élnek itt az országban.

GRIFFEL HERMAN. És családjának mártirjai.

GRIFFEL MÓR és családjának mártirjai.

GROSZ BERNAT ékszerész. Lakott a Petőfi utca 50 alatt. Üzlete a főtér korzó oldalán volt. Intelligens és mélyen vallásos ember volt (fényképét lásd a "Hadviseltek Aranyalbumában)". Tagja volt a hitközség választmányának és évekig gondnoka a Chevra Misnájesz templomnak. Emberi minőségében hasonlitott az anyaghoz, amellyel dolgozott — az aranyhoz. Egyike volt a Gettóbeli "pénzverde" szenvedőinek (lásd ott). Feleségével az igazi cedékesz Jidesszel és két leányukkal: Müllerné Ruchel — Rózsi és hat gyermekével és Einhorn Sájndel — Sári és három gyermekével (mindkettő a nagybányai gettóból), valamint unokáik, Jákov és

néni" a szegények támogatója és az öregek gyámolitója, még a 30-as években halt meg Szatmáron. Kitünő gyermekeik voltak. Dr. Frischman Dávid — Dezső a mélyen vallásos orvos, aki ha sábeszkor beteghez hivták, maga ment a gyógyszertárba as orvosságot megrendelni, mert nem akart szombaton irni. Dr. Frischman orvosi foglalkozásán kivül iró és költő is volt egyszemélyben. Évekig ő és öccse, Hugó segitségével adták ki a "Zsidó jövő" cimü magyarnyelvü — zsidótárgyu nivós, havi folyóiratot, melynek nagy olvasótábora volt Erdélyben. Ki ne ismerte volna drága jóbarátunkat, a harmadik Frischman fivért Hersut, aki pár évvel ezelőtt halt meg Jeruzsálemben. Voltak még leányok is a családban. Nincs pontos tudomásom a család életben levő tagjairól. Egy unoka él Jeruzsálemben, a Dr. Frischman Dezső fia.

FRUCHER ÁBRAHÁM és deportált családja.

FÜLÖP LAJOS és deportált családja.

G

Néhai GELLER HERSCH esernyőkészitő lakott a Várdomb utcában. Megjárta Auschwitzot. Jelen sorok irója együtt volt vele a lágerben. Felesége és családjának nagyrésze Auschwitzban pusztult el. Ujra családot alapitott. Bné-Brákban halt meg. Leánya, Mózesné-Sári emlékszik kegyelettel mártirjaira.

GELLER SALAMON és deportált családja.

GENUTH BECALÉL és deportált családja.

GERENDAS JÓZSEF kereskedő (a Weisz gárber veje) Jómodoru, vallásos uriember. A Máchziké-Tóra templom gondnoka. Családjával Auschwitzba vitték. Leányai Állitólag az Egyesült Államokban élnek.

GERENDÁS MENYHÉRT és családjának mártirjai.

GYARMATI SÁNDOR és családjának mártirjai.

GLÜCK CHÁIM DUVED és családjának mártirjai.

GLÜCK IGNÁTZ bélyegzős, á Wald Mirjám férje. (Mirjám a Wald család tizedik gyermeke volt. Édesapja, reb Mendl Wald főkántor halála után született és annak nevét örökölte, (Mendelből — Mindel) Mirjám és kisfia Auschwitzba kerültek. Az egyetlen Wald-lány, Gitel — Gizi Haifán él.

GLÜCK JÓZSEF és deportált családja.

GLÜCK MORDECHÁJ a Talmud-Tóra tisztviselője. Vallásos Talmid-Chácham, Talmudtudós gyermekeket nevelt. Családja nagyrészével Auschwitzba került. Fiai, Cháim-Ásér Kfár-Haroéban és Ávrahám Bné-Brákban, továbbá leánya, Landauné Bné-Brákban emlékeznek kegyelettel szeretteikre. Ávrahám Glück 1983-ben halt meg Bné-Brákban.

GLÜCK MÓR kereskedő. Közismert vallásos, becsületes, jó zsidóember, aki tisztességel kereste meg kilenctagu családjának megélhetését. Feleségevel, a nemesszivü Mirjámmal együtt nevelték hét gyermeküket a zsidó vallás szépségeire. Nagyrészük sajnos a vészkorszak áldozatai lettek. Leányuk, Csárne-Sári öt gyermekével, Eszter-Ella, Elka, Sául Pinchász — Pintyu és Rivka. Fiuk Mordecháj — Patyi Tel-Avivban halt meg pár évvel ezelőtt. Egyedül Jaszi fiuk él Tel-Avivban, aki kegyelettel örzi drágái emlékét.

Szlichá ! Helyreigazitás ! A Glück családnak nyolc gyermekük volt, nem hét mint fentebb irtam. RÁCHEL szintén a deportálás áldozata lett. A Glück család jáhrzeitja Sziván 9.

GLÜCK SÁMUEL gazdálkodó. Jókedélyü, mulattató, vallásos, jó zsidóember. Nyolctagu családjának becsülettel kereste meg kenyerét. Feleségével, Leával egyetlen céljuk volt, gyermekeiket szépre és jóra nevelni. A Glück család megjárta a fájdal-

Adtak és osztogattak, nem volt határ. Emlékezetes még Chanuka egyik napja, amikor a Freund fiuk édesanyjuk Jáhrzeitját tartották. Minden évben e napon a Talmud-Tórák összes szegény gyermekeit tetőtől-talpig felöltöztették meleg téli ruhába. Purimkor reggeltöl késő estig felbecsülhetetlen összegeket osztottak szét. Hasonlóan cselekedtek Peszách és a Nagyünnepek előtt.

Igazságtalan lenne részemről ha Kisz — Lév példázatomat nem vonatkoztatnám Szatmár többi gazdag zsidóira is. Adtak és segitettek sokan és sokat a szatmári tehetős zsidók, de a Freundokkal nem voltak képesek versenyezni. Reb Chájem 1948-ban halt meg Jeruzsálemben. Fia Icig a harmincas években halt meg Szatmáron. Sie (a nyiregyházi gettóból), Ancsel a szatmáriból lettek családjaikkal deportálva. Szender 1947-ben halt meg Bukarestben. (Szatmáron lett eltemetve). Jaszl Tel-Avivban, Tojvje pedig Jeruzsálemben haltak meg. Gyermekeik és unokáik emlékeznek Reájuk kegyelettel.

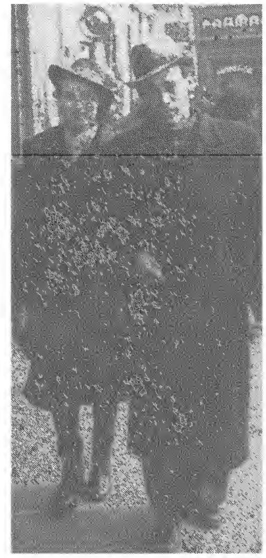
FRIED ADOLF és családjának deportáltjai.

FRIED ALTER: Wizsnitz — Altonai chászid. Bűbájos ember. Kedvessége és vidámsága másokat is magával ragadott. Ha valaki komor volt, megnevettette. A búsulókat pedig felviditotta. Nemcsak a wizsnitzi chászidok, de maga a Rebbe sem volt kivétel. Reb Álter különös jó zsidó szivvel rendelkezett, mindig készen állott, amikor szaladni kellett valakin segiteni. Felesége, Ráchel mindezekben segitőkeze volt. Gyermekeikkel: Cvi, Ávrahám Burech, Zechárjá és Perl, Auschwitzban haltak meg zsidóságukért, 1944 Sziván 10-én.

FRIED BENŐ és deportált családja.

FRIED EMIL villanyszerelő. (Max unoka). Felesége Jite — Jolán szül. Stern, (jelen sorok irójának testvérhuga) és kisfiuk Chájem. Emil villanyütés következtében halt meg a lágerben. Felesége és kisfia Auscwitzban haltak mártirhalált. Kegyelettel emlékeznek reájuk jelen sorok irója és testvérei Izráelben.

אמיל פריד ורעיתו יוטא—יהודית

Fried Emil és neje Judit

FRIED ISTVÁN és deportált családja.

FRIED JOSZÉF: Trafikos. Kioszkja a főtéren volt. Wizsnitz — Altonai chászid. Arckifejezése elárulta, milyen meleg, jó emberi-zsidó sziv lakozik benne. Nagy Talmudtudósként volt ismeretes chászid körökben, Hires volt éles eszéről, amit igen sokan vettek igénybe, amikor tanácsát jöttek kikérni ügyes bajos dolgaikban. Tanácsai a legtöbbször telibe találtak. Reb Joszéf és neje, a cedékesz — ésesz chájil Szure Rivka és sikerült fiuk Élijuhi, a krematorium martalékai lettek. Szent emléküket szeretettel örzik gyermekeik: Nyumanné-Etja és Avruhom Burech New-Yorkban és Gánzné-Ráchel Kfár-Átán. A Jáhrzeit Sziván 10-én van.

FRIEDMAN ÁBRAHÁM és deportált családja.

FRIEDMAN DEZSŐ és deportált családja.

FRIEDMAN JÓZSEF és deportált családja.

FRIEDMAN IGNÁTZ és deportált családja.

FRIEDMAN SÁMUEL és deportált családja.

FRIEDMAN SALAMON és deportált családja.

FRIEDMAN ZOLTÁN és deportált családja.

FRIEDMAN ZSIGMOND és deportált családja.

FRISCHMAN MÁJER: Hittantanár. A tanitványok "Frischman bácsi"-ja. Hosszu gondozott szakálla, frakja és steifkalapja impozáns külsőt adtak neki. Felesége a jóságos "Frischman

FLÉGER MIHÁLY és családjának mártirjai.

A FLEISCHMAN CSALÁD: Hires törzsgyökeres chászid emberek voltak. A jómód nem hiányzott házaikból és ott sok rászorulónak is jútott. A Fleischman törzsnek sok ága volt. Mindnyájuknak diszes hely járna az Emlékkönyvben. Szolgáljanak tehát ezen sorok mint illő emlék a Fleischman család mártirjainak.

FREIER ÁRMIN és családjának mártirjai.

A FREIMAN CSALÁD: A szatmári valódi orthodox zsidó házak gyöngyfüzérének egyik fénylő szeme volt a Freiman ház. A családapa a nagyszerü reb Chájem Jesie z"l, ráillett a régi jidis jelző "ájid mit ein filn mól". Fiatal korban halt meg Szatmáron 1929-ben, maga után hagyva özvegyet és kilenc árvát, egyik kisebb mint a másik. Mátel — Matild (szül. Schreiber), az igazi cedékesz a koha-

ר' חיים יהושע פריימן כחייל במלחמת העולם הראשונה

Freiman Henrik, mint az első világháboru katonája

nita leány, hősiesen viselte özvegységét 16 évig (Auschwitzig). Rászakadt kilenc gyermekének nevelési gondja. Nehezen bár, de a Teremtő segitségével sikerült Neki derék becsületes hithű embereket adni a társadalomnak, majd később Erec Jiszráélnak, ahol a család nagyrésze él és dolgozik

מאטל פריימן

Freimanné — Schreiber Matild

annak felvirágoztatásáért. A Teremtő különös kegye folytán, Mátel Freimannak nem jútott Cháná és hét gyermekének szomoru sorsa. Ő egyedül adta nemes lelkét a Teremtő szent Nevéért Auschwitzban 5704 Sziván havában. Nyolc gyermeke átélte a vészkorszakot. (Egyik fia Hersu z"l Szatmáron halt meg 1943-ban). Menyei Ica, Hindel és Frida gyermekeikkel szintén a vészkorszak áldozatai lettek.

Drágáik emlékét szeretettel örzik sziveikben a Freiman testvérek: Lisu Rámát Joszéfban, Dumi, Szendi, Ilonka és Jidu Bné-Brákban. Jaszi Lonon-Ontban (Canada) és Frimet — Klári Buenos-Airesben.

FREUND BINJÁMIN és deportált családja-

A FREUND CSALÁD: Freund Cháim a "chászid nábob" és fiai. Erdély legnagyobb textilgyára volt az övék, mely többszáz családnak adott kenyeret. E sorokat Kiszlév havában irom. Kisz — Lév; annyit jelent mint zseb és sziv. Van akinek tele van a zsebe és szive is van adni. Van akinek szive van adni, de a zsebe üres. A Freundoknak tele volt a zsebük, de szivük is a helyén volt.

És adjatok, visszafelé is ונתנו olvasandó.

FEIG DÁVID és deportált családja.

FERENCI BÉLA és deportált családja.

FEUER IGNÁTZ: Terménykereskedő. A szatmári Orth. áskenáz zsidók egyik kimagasló egyénisége. Mint ember a legjobbak közé tartozott, mint kereskedő a legbecsületesebbek közé. Háza a Kinizsi utcában a jótékonyság hajléka volt. Fenti erényekben hűséges segitőtársa volt felesége, a jóságos Gitel — Gizella. Nagy gondot forditottak gyermekeik kitünő nevelésére. Reb Jichok Eizik a Nagytemplom gondnoka volt, majd megválasztották a Chevra Sááre-Hátora elnökévé. Mindkét posztot a legjobb hozzáértéssel látta el. A szülők, két leányuk Sári és Anci valamint két unokájuk. Smilu és Frimcsu áldozatai lettek a gonoszságnak. Emléküket szeretettel örzik életben maradt gyermekeik: Ernő, Blanka, Bumi és Magda Haifán (?) és Hellerné — Bözsi Norvégiában.

FERBER HERMAN festő. (Menáchem Cvi). Sokoldalu ember. Több zsidó intézmény vezető tagja. A legfontosabbak: Választmányi tag a Status-quo hitközségben, azonkivül alapitó és vezetőtagja a kisiparosok egyesületének. Minden posztján kitünően megállta helyét. Lakása az Arany János utcában volt, onnan vitték a gettóba, majd Auschwitzba feleségével a jóságos Chánā Leával. Jáhrzeitjuk Sávuot ünnepén van. Egyik fiuk, Áser Ántsel Gedáljá a közelmultban halt meg Amerikában. Másik fiuk, Jehuda Árjé — Zoli (fogász) Givát-Smuélban lakik, kegyelettel örzi szerettei emlékét.

A FINIÁSZ CSALÁDOK mártirjai.

FISCH FÜLÖP — Srágá Fischel: Felesége Tóbeval együtt Auschwitz áldozatai. Hithű, jó zsidóknak ismerték őket. Reb Srágá Fischel a Sááré-Hátóra templom Tóraolvasója volt. Fia, Jákov-Ezriél — Ernő kántor, két évvel ezelőtt halt meg Tel-Avivban. Életben levő gyermekeik: Jisráél — Sándor New-Yorkban és leányuk Jenta-Joli (özv. Sternthalné) Beér-Seván kegyelettel örzik szeretteik emlékét.

FISCH HERMAN és deportált családja.

FISCH CHÁJEM CVI: Edény-kereskedő. Lakott a Vágóhid utcában. Hires jesivákon tanult, joggal ilette meg a nagy Talmid-Chácham jelző. Nem keveset kinlódott, hogy megkeresse családja kenyerét, de a Teremtő megsegitette és ez sikerült. Jó gyermekei voltak. Ő és őveinek nagyrésze Auschwitz áldozatai lettek. Egy leányárol van tudomásom. Jolánról, aki Torontóban él. Ő emlékszik szeretettel drágáira.

FISCH MIHÁLY és deportált családja.

FISCH EZRIÉL és deportált családja.

FISCHER HERMAN: Kereskedelmi alkalmazott. Lakott a Deák tér 21 alatt. Közkedvelt becsületes emberként volt ismeretes. Végig harcolta az első világháborut, sebesülten tért haza 1918-ban kisezüst kitüntetéssel a mellén. Felesége Szerén (szül. Schwartz). Mindketten Auschwitzban pusztultak el 1944 Sziván 10-én. Velük együtt pusztultak családtagjaik: Fischer Vilmos — Piroska-Perl és Lili. Schwartz Sándor Szatmáron halt meg 1975-ben. Schwartz Böske és Miki (3 éves) szintén áldozatai lettek a vészkorszaknak Sziván 12. Emléküket szeretettel örzik Fischer József könyvelő Beér-Seván és Fischer Tibor épitészmérnök Temesváron.

FISCHMAN SALAMON deportált családja.

FRANK FERENC és deportált családja.

FRANK DÁVID KOPEL kefekészitő. Vallásos zsidó és szorgalmas ember, aki becsülettel kereste meg népes családjának a mindennapit. Feleségével Gitellel (Szatmáron halt meg), az igazi Jidise-Mámeval együtt nevelték gyermekeiket szépre és jóra. Apa és négy gyermeke: Báruch-Béla, Jákov-Jenő, Mojse Joszef-József és Szárá Rivka-Rózsi, mindnyájan a Kidus-Hásémért haltak meg Auschwitzban. Egyetlen leányuk Petách-Tikván, Holicsné Breindel Lea — Bálu gyújt emlékmécsest drágái emlékéért.

tökéletes zsidókat neveltek, akikre mi szatmáriak büszkék lehetünk. Mose — Miklós fiuk az Izráeli hadsereg volt kapitánya, ma egy fontos üzem vezetője. Második fiuk Jichok — Imre hirnevet szerzett magának, mint az entebei kaland sebesültje, mely kalandról könyvet adott ki, benne párhuzamot von Entebe és Auswitz között. Harmadik fiuk, Eliezer — Feri Nocrat-Ilitben, mint állami tisztviselő müködik. Leányuk, Stern Lea — Lili szintén Nocrat-Ilitben él. Mindnyájan kegyelettel emlékeznek szüleikre és Klári növérükre.

DÁVIDOVITS BÁRUCH: Talmud-Tóra tanitó. Családja nagyrészével Auschwitzban pusztult el. Két leánya itt él az országban.

DÁVIDOVITS JUDA és deportált családja.

DÁVIDOVITS LIPÓT és deportált családja.

DÁVIDOVITS SÁMUEL és deportált családja.

DÁVIDOVITS ZSIGMOND és deportált családja.

DEUTSCH JÓZSEF és deportált családja.

DÉZSI ÁBRAHÁM és deportált családja.

DÖBLINGER MIHÁLY és deportált családja.

DÖBLINGER SLAJME — SALAMON: Épületfakereskedő. Családjával együtt került Auschwitzba. Leánya, özv. Weinbergerné — Bindel Bné-Brákban kegyelettel örzi drágái emlékét.

DRATTLER MÁJER és deportált családja.

E

EDELMAN olajgyáros: A családfő Szatmáron halt meg a harmincas években. Családjának egy része Auschwitzba került. Fia Csaja itt él az országban.

EILENDER LÁZÁR és deportált családja.

ÉLIÁS MÓR és deportált családja.

EINHORN MÓR órás. Egyike Szatmár legkedvesebb zsidóinak. Feleségével együtt kitünő gyermekeket nevelt. Sorsukról nincsenek bővebb adataink.

EISIKOVITS MENDEL és deportált családja.

REB JOSZEF EPSTEIN rabbi és Tóramásoló. A Németi templom hitszónoka és Talmudelőadója. Kiváló Talmudtudós és elismert szakember. Gyermekeit a saját mintájára nevelte. A gyümölcs nem esett messze a fájától. Tiz gyermekéből mindössze három él. Reb Jószef, felesége Eszter és gyermekeik, rabbi Jichok Eizik petrovai dájen, Majse Jehide és felesége, Frimed négy gyermekükkel, Menáchem és családja, Chájá, Cvi, Rivka és Ráchel, mindnyájan a Kidus-Hásém oltárán lehelték ki lelkeiket. Életben levő gyermekeik: Méir Antverpenben, Jehósiá New-Yorkban és Leá Kassirer szintén Antverpenben kegyelettel örzik drágáik szent emlékét.

F

FARKAS HERMAN és deportált családja.

FARKAS JÓZSEF és deportált családja.

FARKAS SAMUEL lókereskedő Rendes, becsületes jó zsidóember. Lakott a Mátyás király utcában. Felesége a jó "Jidise Máme" Eszter. Leányai — Rózsi és kisleánya Adél. Berta és kisfia a hároméves Laci. A nagybácsi József. A nagybácsi Fuchs Lajos és neje Giza leányukkal Feigival. Mindnyájan mártirhalátt haltak Auschwitzban 5704 Sziván havában. Emlékeznek drágáikra a rokonok Izráelben és a nagyvilágban.

FARKAS ZOLTÁN és deportált családja.

BAUMGÁRTEN HERMAN és deportált családja.

BECSKI ÁRON és deportált családja.

BERGER MARCEL: Ujságiró. Emlékkönyvünk munkálatai közben ragadta el a halál. A natanjai temetőben alussza örök álmát. Derék, öntudatos zsidó volt aki bátran sikraszállt a munkás emberek és az elesettek jogaiért. Első családja vele ment Auschwitzba. Gyászolja velünk együtt felesége (2) Natanján.

BERGER SÁNDOR és deportált családja.

BERGER MÁRTON (Patyi). A Reiter Mór fakereskedő veje, a szatmári társaság közkedvelt tagja. Családjával együtt vitték Auschwitzba. Felesége, Berta és leánya visszatértek Szatmárra. Bergerné 1947-bn férjhez ment Gúth Miksához, de három évi házasság után 1950-ben meghalt. Szülei mellett van eltemetve a szatmári temetőben. Leánya Anci Áskelonban él.

BERKOVITS ANTAL és deportált családja.

BERKOVITS CHÁIM HERS: Vendéglős. Étterme a fehér-ház alatt. Udvarias jómodoru ember, vendégei igen kedvelték. Családjával együtt Auschwitzba került. Nem tudni ki él családjából.

BERKOVITS MIHÁLY és deportált családja.

BERNÁT HERMAN: A jószivü és még annál is jobb ember. Széles körökben közkedvelt ember volt. R. Hersl minden cselekedetét az előírásoknak megfelelően végezte. Feleségével és két leányával Lili és Ibivel Auschwitzban pusztultak el. Egyetlen életben maradt fiuk Miki szeretettel őrzi drágái emlékét New-Yorkban.

BERNÁT MÓR és deportált családja.

BERNER ÁRON és deportált családja.

BLAU HERMAN és deportált családja.

BLASZ MÓRITZ és deportált családja.

BLUM MÁRTON és deportált családja.

BRAUN LAJOS és deportátl családja.

BRAUN rézöntő és deportált családja.

BRAUNWASSER DÁVID és deportált családja.

BRAUWASSER FERENC és deportált családja.

BRAUNWASSER MÁTYAS és deportált családja.

Néhai BRECHER JUDA családjának deportáltjai. Tudtommal két fia és egy leánya vannak életben.

BRÜDER MÓR és deportált családja.

BRÓDI BÉLA és deportált családja.

Néhai BURGER MÉIR (Szatmáron halt meg). Felesége, Mirjám — Margit a vészkorszak áldozata lett. Emléküket kegyelettel őrzik fiaik: Mordecháj — Elemér Melborneban, Mose — Miklós Budepesten és Joszéf Cháim Bné-Brákban.

C

CHAIMAJDA MÓZES cipész és deportált családja.

D

DÁVID HERMAN: A Dávid és Kohn divatáru cég társtulajdonosa. Kellemes, jómodoru vallásos uriember, a becsületes kereskedők mintaképe. Feleségével, szül. Kohn Rivka — Reginával

WILLINGER ADOLF: Ügynök. Ismert közéleti ember. A Nagytemplom volt gondnoka és a Sááré-Hátóra oszlopos tagja. Családjával együtt Auschwitzba került.

WILLINGER EFRAIM: Tégla és tetőcserépgyáros. Üzeme a Batizi úton volt. Áldottszivü, jó ember. Kitünő családapa, őszinte jóbarátja mindenkinek és a becsületesség mintaképe. Gyermekeit a zsidó hagyomány útján nevelte. Meg is látszott rajtuk, hogy ezek a reb Éfrájim Willinger gyermekei, akiknek sajnos nagyrésze Auschwitzban pusztult el. Felesége Láná és a 17 éves Eszter leánya Szatmáron haltak meg, kiket fia, Jákov 1974-ben exhumáltatott és Jeruzsálemben temettetett el. Reb Efraim és második felesége és gyermekei Frájde — férje és gyermekeik, Lea — férje és gyermekeik, Rácá — férje és gyermekeik, Bluma, Rájzel és Dvora. Mindnyájan áldozatai a vészkorszaknak. Fia Majsi, aki a felszabadulás után halt meg a lágerben. Megjegyzendő még, hogy a Willinger téglagyár Háchsárá-telepként is szolgált 12 ifju Chálucnak, akik Erec-Jiszáélba készültek alijázni. A Willinger család életben maradt tagjai, Slomo-József Ausztráliában, Hersi, Jákov-Jajli és Smuél Tel-Avivban, kegyelettel emlékeznek szent mártirjaikra.

WILLINGER MÓZES (az Efraim fia). Az alma nem esett messze a fájától. Tökéletes zsidó volt minden porcikájában. Ismert Talmudtudós, a pozsonyi jesiva végzettje. A Szentföld valóságos szerelmese. A családi birtokon az apja által felállitott Háchsárá telepen Majsi készitette elő a 12 chálucot az alijára. A feldafingi lágerben halt meg a felszabadulás idején. Öccse Jákov-Jajli őt is exhumáltattni akarta mint édesanyját és húgát. Meg is bizta jelen sorok iróját, hogy utazzon Németországba elvégezni bátyja porainak a Szentföldre való áthozatalát. Sajnos a sir pontos helyét nem lehet megállapitani. Igy szegény Willinger Majsi kénytelen a feldafingi zsidó temetőben bevárni a Mesiás eljövetelét.

Z

ZEICHNER HERMAN és mártirhalált halt családja.

A ZEIF családok mártirjai.

A ZÉLIG családok mártirjai.

A ZEMLER család mártirjai.

ZINGER BÉLA és mártirhalált halt családja.

ZINGER FERENC és mártirhalált halt családja.

ZINGER MIHÁLY és mártirhalált halt családja.

Eddig az első széria.

MÁSODIK SZÉRIA

A

ÁDLER ÁVRUM HERS és deportált családja.

ÁDLER IZSÁK és deportált családja.

ÁDLER JENŐ és deportált családja.

B

BÁNYÁSZ LAJOS és deportált családja.

BARABÁS BERTALAN és deportált családja.

BARNA ANTAL és deportált családja.

gyermekeik Éva és Ádám.

Leánya Margit férjével Freund Fülöppel és fiukkal.

Leánya Ila férjével Stein Vilmossal és gyermekeikkel.

Mindnyájukat a nagyváradi gettóból deportálták. Kegyelettel emlékeznek reájuk Benedek Vera és Imre Tel-Avivban.

WEISZ JICHÁK — IZSÁK fagylaltkészitő. Ott volt látható amint árulja izletes készitményeit a nagypiacon, a Batthányi Várdomb utcák közötti téren. Igen közkedvelt ember léven, becsülték és tisztelték. Felesége Anna (szül. Horowitz) a hüséges zsidó élettárs nevelte hét gyermeküket szépre és jóra.

A szülők és három gyermekük: Tibor, Éli és Eszter Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent nevével ajkaikon. Emléküket szeretettel örzik: leánya Toren Ernőné — Margit Rámát-Gánban, Jisráél Cur-Sálomban, Pollákné — Dvora, Rámát-Gánban, és Kreinerné — Lea Bát-Jámban.

WEISZ JENŐ: A Spitzer & Weisz szőnyeg és zsák-kereskedés beltagja a családjával együtt deportálták Weisz Jenőt mint közéleti embert ismerték Szatmáron. Részt vett a hitközség és a Sááré-Hátora vezetőségében. Leánya Margó Gederán él.

WEISZ KÁLMÁN: Bankár. A Weisz & Drummer iroda társtulajdonosa. A szatmári chászid társadalom egyik kimagasló egyénisége. Mély vallásosságán kivül, ritka jó ember volt. Kedves arcvonásai elárulták a benne lakozó jó szivét. Állandó vezetőségi tagja volt a hitközségnek. Lakott a Károly közben és a tőszomszédságban imádkozott. Családjával együtt vitték Auschwitzba. Megmaradt három fia hűen követik édesapjuk példáját. Simen Montewideoban, Mardche és Duved-Májer New-Yorkban folytatnak nemes és jótékony tevékenységet és örzik szeretettel drága szüleik szent emlékét.

WEISZ SALAMON: Szobafestő, lakott a Kölcsei utcában. Egyike volt a gettó halottainak. Feleségét deportáltak.

Néhai WEISZ SÁMUEL: Timár, lakott a Báthoni utcában. Gárber Weisz néven ismerették. Nagyon jó zsidó volt. Családja Auschwitzba került. Unokái valahol a nagyvilágban élnek.

WEISZ SÁNDOR főtéri nyomdatulajdonos, a nyomdaipar elsőrendü szakértője. Becsületes ember és jó zsidó. Felesége szül. Herskovits Fáni és a család deportált tagjai: Weisz Mór a nagyapa, Weisz Májer a nagybácsi és a rokonság: Farkas Sándorné, Farkas Zsuzsa, Farkas Erna, Kiss Pálné, Kiss Ivánka, Polatsek Ferencné, Herskovits József, Herkovits Józsefné, Herkovits Ági, Herkovits Sándor, özv. Herskovits Károlyné, Herskovits Péterke, Herskovits Palika, Lázár Sándor, Lázár Rózsa, Lázár Erzsébet és Herschkovits Károly, aki Ukraijnában pusztult el. Fentiek emlékét kegyelettel örzi Weisz Imre (a Sándor fia) Or-Jehudán.

WEISZ VILMOS: Fakereskedő. Vallásos, áskenáz, jó zsidó ember volt. Példás, jó gyermekeket nevelt. Családjával Auschwitzba deportálták. Fia, a kitünő szólóénekes, Weisz Jóska Londonban lakik. Leánya, Lázárné és kisebbik fia, Sanyi Ásdodban. Mindnyájan szeretettel táplálják szeretteik emlékét.

WEISZMAN ELEMÉR: Magántisztviselő. Családjával együtt vitték Auschwitzba, Jelen sorok irója hónapokig együtt dolgozott vele a Firma Janknál. Az ebenseei tömegsirban alussza örök álmát.

WIEDER MAJSE: Főtéri rőföskereskedő és népes családja, Auschwitzba kerültek. Fia Berl él valahol a nagyvilágban.

WIESEL ÁLTER borszakértő, dolgozott a Feldman borpincében. Jóravaló wizsnici chászid. Felesége Sájndel, szül. Grünfeld, a jó zsidó anyák mintaképe. Gyermekeik: Lájbis, Slomo és Szárá. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el.

Fia, Báruch a halál marsban esett el.

Fiát, Májert a dunába lőtték.

Emléküket kegyelettel örzik fiai: Smúél Tel-Avivban, Jákov Brooklynban és Herman Csikágóban.

halt. Mindnyájan kitünő tagjai lettek a zsidó társadalomnak, közöttük Wald Jaszival a Status-quo hitközség főkántorával (Ukrajnában pusztult el). Felesége szül. Kővári Rózsa és kisfiuk a vészkorszak áldozatai lettek. Fia Wald Szróli pár évvel ezelőtt halt meg Haifán. Egyedül leánya Gitu-Gizi Haifán, örzi kegyelettel drágái emlékét.

Néhai VÁMOS ÁRON festékkereskedő, üzlete a Hám János utcában volt. Szatmáron hunyt el a 30-as évek végén. Aránylag rövid életében sok-érdemet szerzett különösen abban az időben, amikor a Status-quo hitközség főgondnoka volt. Felesége az ismert uriasszony szül. Springer Hermina és szépreményü fia Gyuri, mindketten a vészkorszak áldozatai lettek. Fiuk Dr. Vámos Laci a szatmári Zsidókórház volt érdemdús orvosa. Alijázsása után haifai orvos, meghalt Haifán 1978-ban. Emléküket kegyelettel örzik rokonuk Dr. Weiszbrunn Zoltán ügyvéd Tel-Avivban.

WEISZ BENCE — BENCIJON: Tanitó. (Első feleségem Blimu z"l édesapja). Közismert Tálmid-Cháchám, kitünő családapa, aki gyermekeit a Mindenható, a Tóra és a Szentföld szeretetére nevelte. Felesége, Chájá, fiai Jiszráél Dov, Jicchok Jákov, Hersi és Ávrumi családjaikkal együtt Auschwitzban pusztultak el, 1944 Sziván 12-én, Sábát-Kodes napján. Emléküket kegyelettel örzik fia, Álter Jeruzsálemben z"l leánya, özv. Bendovné — Szárá Cholonban és jelen sorok irója.

WEISZ DUVED MÁJER terménykereskedő (?). Mélységesen vallásos chaszid, aki az élvonalbeli Talmudtudósok gárdájához tartozott Szatmáron. Kilene gyermeket (három fiu hat leány) nevelt becsületre és I-tenfélelemre feleségével a szentéletü Lájeval együtt. Fia Chezkel (első felesége Ruchl Szatmáron halt meg) és felesége Eszter három gyermekükkel. Fia Sulem, felesége és gyermeke. Továbbá a Reb Duved Májer hat leánya. Mindnyájan a Sömá Jiszruél imával ajkaikon haltak meg a Kidis Hásem oltárán Auschwitzban a Tóraadás első napján. Fia Jozsef visszatért ugyan a deportálásból, majd New-Yorkban meghalt. Felesége Dvajre szintén Auschwitzban pusztult el Svieszkor.

Szeretettel emlékeznek reájuk az unokák és dédunokák, közöttük Jente (a Chezkel leánya), az Ávrum Fischer felesége New-Yorkban.

Ifj. WEISZ DUVED MÁJER a Chevra-Kadisa titkára és deportált családja.

WEISZ ELEMÉR a szatmári "Viktoria" szálló társtulajdonosa. Városszerte ismert közéleti ember, aki mindég talált időt közügyekkel foglalkozni. Tekintélyes része volt a "Sááré-Hátóra" egylet alapitásában, majd annak iskolája és diszes temploma felépitésében. Hosszu évekig tagja volt az Orth. hitközség vezetőségének melyben az ellenöri tisztséget töltötte be. Nagyon rendszerető ember volt, szigoruan ügyelt a hitközség vagyonára és mint ilyen, megkövetelte azt a hitközség alkalmazottaitól is.

Élettársa az ideális zsidó feleség alkalmat adott férjének, hogy kifejthesse áldásos tevékenységét, igy a micva közös volt.

Reb Elje Weisz mint szatmári sorstársai, Auschwitzban fejezte be érdemdús életét Tudtunkal egy fia él Montreálban.

WEISZ ÉLIÁS: A Weisz & Spiegel szemfedélgyár társtulajdonosa. Jómodoru, finon, vallásos uriember. Ismert volt jótékonyságáról: Auschwitzba került övéivel. Leánya, özv. Mandel Jenőné Natanján örzi kegyelettel drágái emlékét.

WEISZ GYULA posztókereskedő: Üzlete a piactéren volt. Egyike volt Szatmár tekintélyes és megbizható kereskedőinek. Oszlopos tagja a Máchziké-Tóra templomnak és egyike a Rabbi Avrohom Chánoch zc"l neveltjeinek. Feleségével együtt kerültek Auschwitzba a szatmári gettóból. Hat gyermekük volt, akik a libanoni cédrusokhoz hasonlitottak (3 fiu és 3 leány).

Fia Kálmán és neje szül. Friedman Magda és kisfiuk.

Fia Sándor és neje szül. Benedek Bözsi.

Fia Lajos, felesége és gyermekei.

Leánya Margit férjével Freund Fülöppel és

lyeztette Auschwitzban, hogy fiatal gyerekeket mentsen a biztos haláltól. Két Treiser fiu, Ármin és élnek vahol a nagyvilágban.

U

ULLMAN MOSE néhai: Cukorkás. Kfár-Szábán halt meg. Felesége (Markovits lány) és fia emlékeznek kegyelettel mártir rokonaikra. Laknak Bné-Brákbau.

UNGÁR HERMAN cipész: Jó ember, jó zsidó volt. Családjával vitték Auschwitzba. Egy leánya Dávidovitsné Herzliján él.

UNGER PISTA és hozzátartozói. Kézimunka üzletük volt a Kazinczi utcában. Nem tudni ki él a családból.

W

WALD EFRAIM: Mélyen vallásos nagy Tálmid Chochem. Irója és kiadója a "Shevet Efraim" cimü havi folyóiratnak, mely főképen Halachikus problémákra adott magyarázatokat. A "Shevet Efraim" kiadvány előszavában mint ajánlók a szatmári, szigeti és kereszturi főrabbik szerepeltek. Reb Efraim edénykereskedéssel foglalkozott. Becsületessége, mint ember és mint kereskedő közismert volt. Feleségével, a kitünő Eshes Chájil Rochellel igyekezték leányaik lelkeibe plántálni a zsidó hagyományok szeretetét és cselekvését. Idősebb leányuk, Cháná férjével, Avrum Leib Noéval és három gyermekükkel: Eszter, Perl és Jichokkal mindnyájan Auschwitzban adták lelkeiket a Teremtő szent nevéért a Tóraadás ünnepének első napján 5704-ben. Szent emléküket szeretettel örzik leányuk Perlsteinné-Chája Szore (szül. Walt Sári), valamint unokájuk Rivka (Irén a Cháná leánya) férjével Paul — Schrage Feivel Burgerrel és a dédunokák (az Irén fiai) Leonard — Leib Efraim, Robert — Jochanan és Dávid — Jerichem Dovid, New-Yorkban és Pensylvániaban.

WALDMAN reb ÁVHAHÁM: Sakter. A reb Niszen Friedman sakter veje. Népes családjával Auschwitzba került. Gyermekeinek egy része Amerikában él.

WALDMAN MENÁCHEM: A Waldman és Markovits szódavizgyár társtulajdonosa, lakott a Báthori utcában. Vallásos Tálmid-Cháchámként volt közismert. Sokoldalu ember. Több zsidó intézménynek volt vezető tagja. Főképpen a Chevra-Misnájeszben fejtett ki áldásos tevékenységet, melynek évekig gondnoka volt. Alapitótagja volt a hitközség elemi iskolájának. Fenti müködéseérdemessé tették, hogy nagy tiszteletnek örvendjen széles körökben. Feleségével az Éset-Chájil Chávával, leánya, Lea-Lili (a szilágysomlyói gettóból), fiai Jákov és Cháim Jicchokkal kerültek Auschwitzba. Emléküket szent kegyelettel örzik: fia, Jehuda — Misi Rámát-Gánban z"l és leánya, Weiszné Paula-Peszi Herzlián.

משה יהודה יערי (וולדמן מישי)

Jáári Mose Jehuda (Waldman Misi)

Néhai WALD reb MENDL főkántor családja (reb Mendl 1913-ban halt meg Szatmáron). Wald néni libahus-kereskedéssel foglalkozott. Nehezen küzdött, hogy felnevelhesse tiz gyermekét, akik még kicsinyek voltak, amikor édesapjuk meg-

felesége, a cedékesz Zláte is. Erre az útra nevelték gyermekeiket is. Legfőbb gondja a Szatmáron szolgáló zsidóvallásu katonák pészáchi élelemmel való ellátása. Ilyenkor fettette kötényét és maga állott oda főzni. Rézüstöt és kazánt, meg tüzifát szerzett és készitette az izletes ételeket. Feleségével az Éset-Chájil Zláteval leányukkal Cháná-Mermin-Weiszné és négy gyermekével, menyük Málku és kisfia Cudik Duved (a dési gettóból), a vészkorszak áldozatai lettek. Fiuk Duved sulyos baleset következtében hosszas betegség után Szatmáron halt meg. Emléküket kegyelettel örzik fiaik: Chájem Budapesten, Majsi és Jumi New-Yorkban, valamint leányuk Lőwensohnné — Jocheved Pétach-Tikván.

T

TÁGER JÓSZEF MARDCHE: Vallásos chászid család, a kerekes kúttal szemben laktak a Báthori utcában. Mindnyájan a kremába kerültek.

TEITELBAUM HENRIK: Cipőfelsőrészkészitő. Jó ember, jó zsidó, mindenki igen kedvelte. Jelen sorok irója temette el 1945 Niszán 6-án a

טייטלבום חיים ורעיתו ליבה

Teitelbaum Henrik és neje Leonka

dörnhaui tömegsirba. Felesége Leonka Tel-Avivban halt meg nehány évvel ezelőtt baleset következtében. Leányuk Berkovitsné Ráchel-Rella és kisleánya Anikó Auschwitzban pusztultak el Sábát-Kodes napján, Sziván 12-én. Emléküket szeretettel örzi leányuk és nővére Lichtmanné Breindel-Berta Tel-Avivban.

ברקוביץ רחל (ילידת טייטלבום) ובתה אניקו

Berkovitsné — Teitelbaumé Rella és leánykája Anikó

TIRNAUER JICHOK: Hires volt Reb Jichok Tirnauer mély vallásosságáról és nagy jártasságáról a zsidó tudományokban. Valódi chászid volt, a szó szoros értelmében, aki mindég csak jót cselekedett. Mindenki által szeretett ember volt. Gyermekeit a szépre és a jóra nevelte. Reb Jichok Szatmáron halt meg a harmincas években. Cedékesz felesége és gyermekeinek egy része (sajnálom, hogy neveiket nem tudom), Auschwitzban adták tiszta lelkeiket a Teremtő szent nevéért. Emléküket szent érzelmekkel örzik életben maradt fiaik New-Yorkban: Mardche Lájb, Jánkev Sie, Ávrum Wolf és Elje Duved. Mindnyájan a szent szülők nyomdokain haladva közügyekkel foglalkoznak a jótékonyság terén.

TÖRÖK, volt vasuti állomásfönök. Lakott a Batthányi utcában. Családjával együtt Auschwitz áldozata lett. Gyászolja őket Herskovits Samu z"l Jeruzsálemben.

TRÉBITS HERMAN: Faesztergályos, lakott a Kölcsei utcában. Családjával együtt deportálták.

Ifj. TRÉBITS ÁRON és deportált családja.

Id. TRÉBITS ÁRON és deportált családja.

TREISER FULÖP: Lakott a Vajai utcában. Családjával együtt Auschwitzba deportálták. Leánya Dr. Merksammer Imréné — Klára (Frici) a közelmutban halt meg Haifán. Frici életét veszély-

igyekezett embertársai szenvedését megkönnyiteni. Az ebnseei tömegsirban alussza örök álmát. Felesége a lágerben pusztult el. Egyetlen fiuk Gyuri, a munkácsi héber gimnázium végzettje, visszatért ugyan Szatmárra, de nemsokára Kolozsvár közelében autóbaleset áldozata lett. Feleségét (M. Szigeti Steingisser leány) és egy kisfiut hagyott maga után.

RABBI SMIL SCHWARTZ: A Petőfi utcai Talmud-Tóra imaház hitszónoka és Talmudelőadója. Elismert tudós. Elsőnap Sviesz volt. E sorok irója látta, amint reb Smil Tóratekerccsel a karján haladt a transport élén és az Ákdumesz fennséges versét recitálta. Oh ! Jaj ! Vajjon ha tudta volna rabbi Méir, hogy milyen körülmények között fogják szent szerzeményét felolvasni, vajjon megszerkesztette volna ? Kohén és Tálmidchochem volt reb Smil Schwartz. Neki jutott a szent, de szomoru feladat. Nem tudom, hogy él-e valaki a családjából.

SINGER NÁNDOR: Könyvkereskedő és kiadó. Üzlete a Hám János utcában volt. Kellemes uriember, nagyszerü társalgó, ezenkivül igen müvelt ember volt. A lágerben ő volt a kezdeményezője egy emlékkönyv kiadásának, meg is szervezte a szerkesztőbizottságot. (Lásd ott "Miért késtünk 39 évig" cimü irásomat). Családjával együtt került Auschwitzba. Szegény, ö is az ebenseei tömegsirban alussza örök álmát.

DR. SINGER SÁNDOR. Orvos. Feleségével Olival, (a Markovits Salamon leánya), együtt ment Auschwitzba.

SPIEGEL DÁVID: A Weisz és Spiegel szemfedélgyár társtulajdonosa. Törzsgyökeres áskenáz zsidó. Szatmár legelső Talmudtudósai közé sorolták. Aranyszáju szónok. Egyike a Sááré-Hátóra egylet mgalapitóinak. Neve ma is ott szerepel a márványtáblán a templom falán. Családjával együtt Auschwitzba került.

SPIELMAN SÁMUEL és fia GYULA. Szállitók. A Károly közben laktak. Rendes, jó emberek. Családjaikkal Auschwitzba kerültek. Nincs tudomáson, hogy megmaradt-e valaki a családból.

SPITZ BÉLA: Textilkereskedő. Üzlete a főtéren. A Károly köz — Kazinczi utcák sarkán volt. Korrekt, udvarias kereskedő, hagyományos templomjáró ember volt. Keze mindég mélyen nyult a zsebébe, amikor valaki a segitségét kérte. Auschwitzba deportálták övéivel.

SPITZ IGNÁTZ. Korcsmáros. És mártirhalált halt családja.

STEINBERGER LAJOS és mártir családja.

STEINBERGER JENŐ kávés és mártir családja.

STEINER JÓZSEF. Bankigazgató. Családjával együtt deportálták.

DR. STEINFELD GÉZA: Orvos. Lakása és rendelője a Petőfi utcában volt. Auschwitzba vitték családjával.

STERN BLANKA — BLIMU: Az Emlékkönyv szerzőjének első felesége, a reb Bencion Weisz tanitó leánya. Blimuka a szatmári zsidólányok egyik gyöngye volt. Négy gyermekünkkel együtt mentünk Auschwitzba és csak én tértem vissza. A szatmári rámpán a vaggonba-szállás előtt, megköszöntem Neki a tizenegy szép boldog évet, mondván: Blimukám, nehem ez az út nagyon nem tetszik, bocsáss meg nekem ha netalán valaha megbántottalak. Megsimogatta arcomat és azt mondta: Náftulikám, ne búsulj, még találkozunk örömben. Gyermekeink nevei. Hersi 10, Majsi 9, Jaszi 6 évesek, és Gituka 14 hónapos korukban adták ártatlan lelkeiket a Teremtő Szent Nevéért Auschwitzban, 5704 — 1944 Sziván 12-én, Sábát-Kodes napján.

STERN SALAMON — Zálmen Leib: Köszörüs, Mühelye a Várdomb utcában volt. Ő látta el Erdély saktereinek nagyrészét vágókésekkel. Ember volt a javából. Mélységesen vallásos, mindig tettrekész, amikor segiteni kellett valakin. Ilyen volt

SCHWARTZ IGNÁTZ: Cipőkereskedő. Üzlete a Kazinczi utcában volt. Hithű, vallásos ember. Egyetlen célja volt gyermekei szivébe beoltani a valódi I-tenfélelmet. Népes családjával együtt került Auschwitzba. Csak Majsi fia él Amerikában. Ő örzi szeretettel családja emléket.

Néhai Reb EZRIÉL SCHWARTZ, a hitközség több évtizeden át volt főmetzője. Kellemes hangu, elsőrangu előimádkozó volt, a főkántor állandó helyettese a Nagytemplomban. Nagy jártassága volt a Tóra és Talmud egész területén. Mestere volt többszáz sakternek, akik elárasztották Magyarország, Románia. Csehszlovákia és a tengerentuli államok hitközségeit. Reb Ezril igen kellemes külsejü, rendkivül udvarias ember volt. A város összzsidóságának a tiszteletét és szeretetét kiérdemelve. Hirtelen halt meg 5704 Chesvon 11-en, 71 éves korában, mindössze hét hónappal megelőzve a vészkorszakot. Hüséges felesége, az odaadó jóságos anya Bina, négy hónappal előzte meg férjét halálával, 5703 Támuz 20-án. Mindketten Szatmáron vannak eltemetve. Gyermekeik nagyrésze Auschwitzban pusztultak el.

Leánya, Mirjom és férje, Jekisziél Zálmen Schwartz, két gyermekükkel.

Leánya, Zelde és férje, Sulem Jichok Scher Londonban hunytak el.

Leánya Ruchl és férje, Cvi Hoffman hét gyermkükkel.

Fia Reb User Ancsel, aki apja utóda volt mint sakter, felesége (második) és hét gyermeke. (Első felesége hét gyermekének anyja, Szatmáron halt meg).

Leánya, Szure és férje Rabbi Chájem Becálel Káháná négy gyermekükkel.

Leánya. Léa és férje Cvi Grünfeld két gyermekükkel. Mindnyájan Auschwitzban adták tiszta szent lelkeiket a Teremtő Szent Nevéért, 5704 Sziván havában.

Emléküket, szent érzelmekkel örzik fiai: Rabbi Majse Schwartz Los-Angelesben és drága barátunk Reb Lipe Schwartz, sakter, a Jeruzsálemi "Jitáv Lév" jesiva igazgatója, valamint az unokák és dédunokák a Szentföldön és külföldön.

DR. SCHWARTZ LAJOS: Nőorvos. A szatmári cionizmus vezetőgárdájának egyik érdemes tagja. Nem tudni, él-e valaki a hozzátartozóiból.

SCHWARTZ MÁRTON: (Matu) Füszerkereskedő. Üzlete a fehérház alatt volt a Farkas Antal utcában. Apja, reb Zise Schwartz az első zsidó városi tanácsos volt Szatmáron. Ugyancsak az első chászid imaház megalapitója az Iskola utcában, mely később fia Sulem Schwartz nevén müködött a vészkorszakig. Reb Zise egy lakosztályt vásárolt a "Magyar házakban" Jeruzsálemben, annak épitése idején. Neve ott szerepel a mai napig a márványtáblán. Schwartz Márton — reb Mardche kivételesen jó zsidó volt. Gyermekeit az apjától örökölt szellemben nevelte. Feleségével a kitünő "Éset chájil"-al Ráchellel, fia Sándor-Zise és annak felesége Rezsi — Reizi, valamint két éves kisleányuk Jehudit, mindnyájan a vészkorszak áldozatai lettek. Életben maradt gyermekei: Farkas Jenciné-Lea Kirját Motzkinban, Jenő és Königsbergné-Manci Vancouverban és Samu-Milu Calgariban (Canada) örzik kegyelettel mártirjaik emlékét.

SCHWARTZ PÁLNÉ szül. Glück Zsuzsa, Auschwitzban pusztult el. Emlékét kegyelettel örzi sókora Dr. Weiszbrunn Zoltán ügyvéd Tel-Avivban.

SCHWARTZ SULEM — SALAMON. A Chevra-Kadisa éveken át volt elnöke. Rátermett zsidó vezetőszemélyiség. (Lásd Schwartz Márton megemlékezést). Jelen sorok irójával mentek Auschwitzba. Nem tudom él-e valaki a családjából.

SCHWARTZ ZOLTÁN: Nagykereskedő. (A Beer Miklós veje. Fia néhai Schwartz Antalnak, a nagyváradi Orth. Chevra-Kadisa elnökének). Nagyszerü ember. Fögondnoka volt a Status-quo hitközségnek. Kellemes előimádkozó, aki a Jom-Kipuri Mincha kántori posztját látta el. Neki jútott a szomoru feladat a gettóbeli zsidótanács elnökének lenni, mely posztot korrektül és igazságosan tátta el. E sorok irója kb. nyolc hónapig volt vele együtt a wolfsbergi lágerben. Mindvégig kápóként müködött, ebben a poziciójában is megmutatta igazi emberi mivoltát. Tőle telhetőleg

מרגלית שמיר

Samirné Maca

Samirné (Schwartz) Maca 1981 Márczius 3-án hunyt el Tel-Avivban 77 éves korában. Tiszta emlékét szeretettei örzik: Férje Ávhahám-Andor és két fia Cháim (Jancsi) és Simon Rámát-Avivban.

SÁNDOR JÁNOS pincér és mártir halált halt övéi.

SÁNDOR ÖDÖN: Kereskedő. Nagyon jó ember volt. Tagja a Status-quo hitközség választmányának. A Gettóbeli Chevra-Kadisa egyik tényezője. Családjával együtt deportálták.

SÁMUEL IGNÁTZ: Posztókereskedő. A főtéren volt az üzlele. A becsületes kereskedők mintaképe. Évekig tagja a hitközség elnöki tanácsának. Családjának egyrészével Auschwitzban pusztult el. Emléküket két fiuk örzi szeretettel. Béla Bát-Jámban és Dr. Sámuel Bandi a háboru utáni Szatmár törvényszéki ügyésze, ma az ügyvédi kamara elnöke.

SCHARF DÁVID tollkereskedő, lakott a Vágóhid utcában. Rendes, vallásos zsidó háza volt. Jó gyermekeket nevelt. Két fia él Amerikában, Milu és Tuti, akik szeretettel táplálják mártirjaik emlékét.

SCHÖN IZIDOR és mártirhalált halt családja.

SCHÖN JÓZSEF és mártirhalált halt családja. Veje volt Frankl Mihály volt hitközségi elnöknek. Neves Talmudtudós a hidalmási Schön családból származott. Oszlopos tagja a Sááré-Hátóra templomnak és gondnoka a Nagytemplomnak is. Udvarias, kedves és jószivü emberként ismerték.

SCHNITZLER reb ELJE NUSZN. Hitközségi kósersági felügylő I-tenfélő, vallásos ember volt. Kitünő gyermekeket nevelt. Nem tudni maradt-e valaki a családból.

SIMON MÓR: Börkereskedő. Üzlete a Kazinczi utcában volt. Jó zsidó, becsületes kereskedő. Nem tudni, ki maradt meg családjából.

SCHREIBER NÁTHÁN: A Gúth dugógyár könyvelője. Nagy szenvedélye volt a kántorokat és karénekeseket pártfogolni, ideje volt erre, mert magános ember volt. A vészkorszak áldozata lett.

SCHREIBER SÁMUEL: Hiteles könyvelő. Sokáig dolgozatt a Markovits és a Lefkovits cégeknél. Feleségével és leányával a vészkorszak áldozatai lettek.

SCHWARTZ ALBERT: Magánzó. A Schwartz gyertyagyáros család rokona. Auschwitz áldozata lett.

SCHWARTZ EMÁNUEL: Posztókereskedő. A Schwartz Lebovits cég társtulajdonosa. Rendkivüli jó ember. Jó zsidó, aki házát feleségével együtt a hagyományos úton vezette. Családjával Auschwitzba került. Fia Laci örzi kegyelettel drágái emlékét.

Rooz — Salamon Export-Import iroda és nemzetközi szállitó vállalat beltagja, aki tehetséges gyönyörü (16) Sanyika fiával együt Ebenseeben pusztult el. Melegszivü jótékony ember volt, aki a rá-

הילד ישעיהו רוזנפלד

Rosenfeld Sanyika

szorultaknak nemcsak adományokat osztott, hanem hozzásegitette őket, hogy exisztenciát teremtsenek.

Emléküket soha el nem mulló fájdalommal örzi felesége Helén és leánya Dr. Horowitz Éva és unokája Mirjám, aki nagyon fájlalja, hogy nincs nagyapja.

ROSENFELD SALAMON: Fakerekedő: (A Fischer Herman veje). A Chevra-Kadisa volt gondnoka, az emberieség mintaképe. A mindég és mindenkin segiteni kész emberpéldány. Üzletkötés közben rohant ha megtudta, hogy valaki bajban van. Az elesetteket talpra állitotta, a betegeknek gyógyszert vitt és az ártatlanul lefogottakat kiváltotta. Fenti jócselekedeteiben hüséges segitőtársa volt cedékesz felesége, Feigė (Fégus). Hol találunk manapság ilyen emberpárt? És ezeknek is Auschwitz lett az osztályrészük. Velük együtt kerültek Auschwitzba gyermekeik egyrésze is. Drágáik Emlékét kegyelettel ápolják fiaik, Jesie Jánkel Montreálban és Smil New-Yorkban.

ROSENTHAL JÁKOV: Könyvkötő. Jóravaló, vallásos iparosember, a reb Ávrohom Chánoch neveltjeinek egyike, a Várdomb utcában lakott. Auschwitzba került.

RÓTH LAJOS bankigazgató. Közvetlen finom uriember. Bőséges adakozó. Auschwitzba került családjával.

RÓTH SIMON magánzó. A Tompa-Farkas Antal utcai sarokház volt az övé. A Sááré-Hátóra templom oszlopos tagja. Volt hitközségi választmányi tag. Több mint 40 évi házasság után született meg egyetlen kisfia, mely alkalomból Széfer-Tórát adományozott a templomnak. Feleségével és pár éves kisfiával Auschwitzba kerültek.

RÓTH RÓBERT divatáru kereskedő. Öregségére feladta főtéri üzletét és ügynökösködéssel foglalkozott. Egy időben gondnoka volt a Statusquo hitközségnek, de ezzel együtt Orth. hitközségi tagságát is megtartotta. Családjával Auschwitzba került.

S

SALAMON ÁRMIN: A Rosenfeld — Rooz — Salamon szállitmányozási cég társtulajdonosa. Családjával együtt Auschwitzba került.

SÁMIRNÉ MACA (Schwartzné — szül. Berger), a Schwartz Andor neje. Férje főtisztviselő volt a Reiter féle csokoládé és cukorka gyárban. Samir (Schwartz) Maca ismert személyiség volt a városban jócselekedeteiröl melyeket férjével (a Teremtő tartsa egészségben) együtt müvelt. A Schwartz ház ismert volt Szatmáron mint hüséges ház Izráelben, úgy a hagyomány mint a rituálé szempontjából.

A Schwartz család 1939-ben hagyta el Szatmárt Erec Jiszráél felé, nem legális úton, mint az akkori idők szokása.

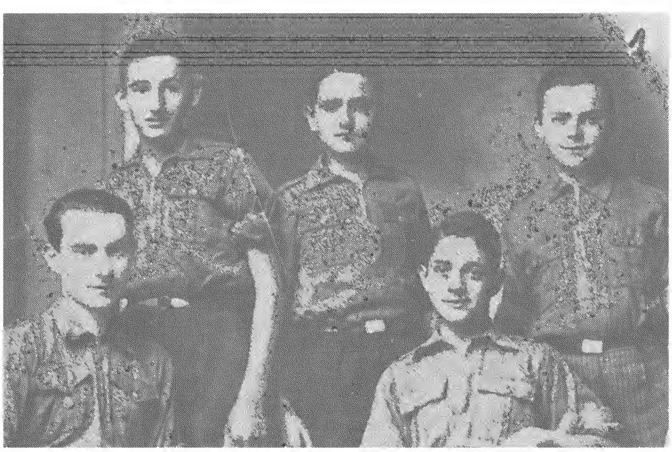
קדושי המנוח ר' שמעון רוזנברג ז"ל
1) לינוש 2) הסבתא 3) רייזי
4) חיים בנימין

A néhai Rosenberg Simon családjának Mártirjai
3) Rajzi 2) Nagymama 1) Linus
4) Henrik

1) דב־בערל רוזנברג 2) גיזה גרוס

1) Rosenberg Bandi 2) Grosz Géza

Másik fia DOV BER — BANDI, a széprecményü Noar Hácioni cháluca, aki sajnos a Szentföld helyett a Don kanyarba került, ahonnan több ezred magával nem tért többé vissza. Fentiek szent emlékét kegyelettel örzik: leánya Reizi Magyarországon és unokájuk Simon (a Henrik fia), Nahárián.

ROSENBERG ZOLTÁN: Főportás. Auschwitzba került családjával együtt.

ROSENBURG REB MARDCHE-Rabbi. A Sááré-Hátora templom Talmud előadója. A Reb Méir Stern főmásgiágh veje, aki a Petőfi utca 42 alatti hitközségi házban lakott. Nagy tudós, kellemes közvetlen ember. Fia volt a szilágynagyfalusi főrabbinak. Leánykáját és két kisfiát nagy türelemmel és szeretettel nevelte a zsidóság szépségeire. Emlékszem Reb Mardche egyszer az asztalánál ült a nyitott foláns előtt, kisebbik fiát az ölében tartva jegyzeteket készitett. A kisfiu váratlanul felkapta az asztalon álló, nyitott tintás üveget és annak tartalmát a gemore lapjaira öntöte, tönkretéve ezzel a foliáns egyrészét. Reb Mardche ezt látva rákiáltott "hic hárge ich dich" — most megöllek. Mire a kisfiu nagy félelemmel de szeliden mondta, Táte, hárge mich nist, ich bin doch a jidis kind. Apám, ne ölj meg, hisz én egy zsidó gyermek vagyok. Az egész család Auschwitzban maradt.

ROSENFELD MÁRTON: A Rosenfeld —

מרדכי רוזנפלד

Rosenfeld Márton

ROSENBLUM EMÁNUEL: Finon, jómodoru hagyományhü uriember. Társasviszonyban volt a Schönberger féle gyapjufonó gyárban. Nejével és két gyermekével deportálták.

Háráv rabbi MÉIR ROSENBAUM: A rabbi Bercele Laufer veje. Mint a Németi dájen volt ismeretes. Jámborlelkü, I-tenfélő Talmudtudós volt. Népes családjával került Auschwitzba. Nincs tudomáson, hogy él-e valaki a családjából.

ROSENBERG JÓZSEF: Halkereskedő. Kedélyes, mindenkihez kedves ember volt. Vevői nagyon kedvelték. A halárudája ott volt a Farkas Antal utcában. Feleségével Ráchellel, gyermekekkel, Ziszel-Ida, Tóbe-Tilda és Mordecháj-Matyi, valamint unokáik Áliza, Ági és Ernő Továbbá Chántse-Ida, Tóbe-Juli és Zsuzsika. (Utóbbi három unoka a Klein Smilku — Cigány gyermekei). Mindnyájan a vészkorszak áldozatai lettek. Drágáik emlékét szeretettek örzik leányaik, Klein Cigányné Mirjám-Manci Kirját-Onóban, Farkasné Rivka-Bözsi Haifán és Naschné Hinda-Ilonka Petách-Tikván.

ארנו רוזנברג (בן שמואל)

Rosenberg Ernő (a Sámuel fia)

ROSENBERG SÁMUEL: Vaskereskedő. Az Orth. Izr. Hitközség elnöke. A szatmári zsidó élet egyik legtevékenyebb tényezője az utóbbi három évtizedben. Minden nemes és zsidó ügy élvonalbeli harcosa. A zsidó kisiparosok egyesülete és a Máchziké-Tóra templon egyik alapitója. A Sááré-Hátóra templom falán ma is ott diszeleg a neve a márványtáblán, mint annak egyik első épitője. Reb Smil mindenütt ott volt, ahol jót kellett cselekedni. Auschwitzba került Ő is, mint sok sorstársa. Ugyszintén nemesszivü segitőtársa a jótettekben — Chává felesége. Fiaik Cáli és Méir valamint Ernő (aki Budapesten halt meg). Leányuk Salamonné-Mirjám-Manci ,a nagybányai gettóból). Két fiuk, Matyi és Vili Tel-Avivban haltak meg. Szeretteik emlékét kegyelettel örzik fiuk Adolf (Bucsi) és leányuk özv. Dr. Dávidovics Mendiné — Rózsi Tel-Avivban, továbbá az Ernő fia Robi, lakik Rámát-Hásáronban.

ROSENBERG SIMON: Cipőfelsőrészkészitő és cipész. Mühelye a Kazinczi utcában volt. Ember volt a javából. Zrinyi utcal lakása a micvák, és jótétemények lakhelye volt. Reb Simen Szatmarcsekéröl hozta magával az igazi zsidó hagyományokat. Egy sábesz a Rosenberg Linus asztalánál valóságos élménynek számitott. Kóser háztartás, gyermeknevelés a helyes úton, mindez természetes volt náluk. Lea — Linus kitünő zsidó háziasszony volt, hű feleség és jóságos mama, aki mindenben segitett férjének teljesiteni a Teremtő parancsait. Reb Simen tevékeny részt vett a Zsidó Kisiparosok Egyletének vezetésében. Gyermekei:

CHÁJIM BINJÁMIN — HENRIK örökölte szülei jótulajdonságait és az általuk kitaposott úton haladt. Kitünő, mindenki által kedvelt ember volt. Szenvedélye a sport volt. A "Bar-Kochba" fotbalcsapatban játszott "Nádere" néven, mint annak kiváló játékosa. Román katonai szolgálata után megjárta a magyar munkaszolgálat poklát is. 1979 Május 2-án szünt meg jó zsidó szive dobogni, Náharián.

kinek kérését meg nem tagadta. Tagja volt a hitközség elnöki tanácsának. Minden zsidó intézmény bőkezü támogatója. Egy leánya visszatért Szatmárra, aki aztán kivándorolt.

REITER VIKTOR: Cukorka és csokoládégyáros. Családjával együtt deportálták. Jótékony ember hirében állott Szatmáron. Fiatalkoru leánya Lili visszatért Szatmárra, aki aztán kivándorolt.

Néhai reb BURECH REISZ családja. Valódi chászidis ház volt. Feleségével Amerikában volt a vészkorszak idején. Családját deportáltak. Reb Burech maga Bné-Brákban van eltemetve. Egy fia, Icu él Amerikában, aki kegyelettel örzi övéi emlékét.

RIVEL JEHUDA — JÓZSEF: Az orth. Hitközség főkántora (fényképét lásd ott kórusával együtt). Kitünő énekes és nagyszerü zenész. A zsidó dal megszépitője. Családjával együtt deportálták. Felesége, fia Ernő és leánya Fischné — Ibolya (Tuca) férjével visszatértek Szatmárra, majd kivándoroltak Amerikába. Rivelné ott meghalt. Fia és leánya kegyelettel örzik szeretteik emlékét.

RÓNA SAMU — Tanár. A Status-quo Hitközség polgári-iskolájának igazgatója. Kitünő nevelő és elsőrendü pedagógus, aki bölcsen és nagy

אחת הכתות בבית הספר התכון היהודי לבנות

A zsidó polgári iskola egyik leányosztálya

hozzáértéssel vezette iskoláját. Felesége a természet sok szépségével megáldott Balkányi Magda, aki az Uj Kelet K.K.L. rovatait vezette. A polgári iskola számos növendékével együtt adták tiszta lekeiket a Teremtő szent nevéért Auschwitzban. Fiuk (a

רונה שמו, רעיתו ובנו

Rona Samu, felesége Balkányi Magda és fiuk Viktor

kisebbik) Viktor a lágerben halt meg pár nappal a felszabadulás után. Szerettei emlékét kegyelettel örzi fiuk és bátyja Dr. Róna Ervin Svédországban.

A ROOZ CSALÁD mártirjai. (A Dr. Rooz Guszti esetét lásd ott a "Gettó öngyilkosai cimü megemlékezésemben).

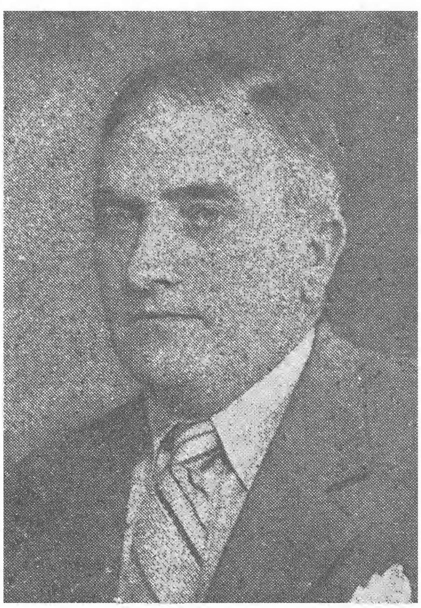
ROSENBAUM ÁVIGDOR: Piaci zöldségárus, aki gyermekeit csak szépre tanitotta. Családjával együtt deportálták. A háboru után fia, Efráim volt évekig a hitközség sámesza. Nemrég halt meg Kfár-Átán. Leánya Manci és fia Pityu Amerikában, mig lánya Helén Haifán örzik kegyelettel drágáik emlékét.

virágzott a hitközség. Magyar kivételezettsége révén úgy ő mint családja elkerülték a deportálást. A vészkorszakot követő évben a Princz család elhagyta Szatmárt. Princz Ármin Londonban fejezte be érdemdús életét. Felesége Amália 15 évvel élte túl. Londonban halt meg ő is 1968 Január 13-án. Emléküket kegyelettel örzik fiaik Miklós és Endre Londonban.

2) PRINCZ DEZSŐ. A hidontuli Erzsébet malom tulajadonosa. A szatmári jététemények házainak egyike volt az övé, mely egyuttal hagyományos zsidó ház is volt. Családja egyrészével Auschwitzban pusztult el. Mártirjaikat örökké gyászolják fiaik Miklós Argentinában és Tibor Montreálban.

3) PRINCZ JÓZSEF mérnök és felesége is áldozatai lettek a vészkorszaknak. Jelen sorok irója

יוסף פרינץ

Princz József

együtt utazott vele Auschwitzig, ott még látta a fürdözés és a beöltözés után. Valamelyik munkalágerbe került, sorsa elképzelhető. Gyermekeik Pali és Sanyi Argentinában élnek és emlékeznek szeretettel Mártirjaikra.

R

REICH TAMÁS (Henrik) kereskedő. (A Reich Adolf Bercsényi utcai textilkereskedő fia). Felesége Dora-Dina Klein és fiuk Oszkár, Auschwitzban haltak meg a Kidus Hásém oltárán 5704 Sziván havában.

Testvéröccse Reich Miksa (Patyu) visszatért a lágerből. Meghalt az 50-es évek egyikén Szatmáron, szülei mellett van eltemetve. Felesége Ráchel (szül. Klein Rozália) és gyermekeik a 1 éves Judit és a 9 éves Tibor szintén Auschwitzban pusztultak el. Emlékeznek reájuk kegyelettel rokonaik Amerikában.

Néhai REICH SALAMON családja. Sorsuk ismeretlen.

Néhai id. REITER MÓR volt hitközségi elnök. Fiainak sorsa egy lett a többiével. Leánya, Berger Patyiné-Berta visssztért Szatmárra, ahol férjhezment Gúth Miksához. 1950-ben Szatmáron elhunyt.

Ifj. REITER MÓR: A Casa-Noastra bank igazgatója. Szatmár legjobb embereinek egyike. Volt neki miből, de azt mások is élvezték. Sen-

משה אברהם רייטר מנהל בנק

Reiter Mór bankigazgató

volt a Farkas Antal utcában. Jóravaló, közkedvelt és mindenki által megbecsült polgára volt a városnak. Gondnoka a Status-quo hitközségnek. Családjával együtt deportálták. A szomoru sors úgy vezérelte, hogy Paládit is, mint sok más drága szatmárit, én temetten el a dörnhaui hegyoldalba.

PÁSKESZ LÁJB: (Lájbele-nak becézték, a reb Majse Páskesz lisztkereskedő fia). Szatmár egyik legismertebb Talmudtudósa volt, aki éjjel nappal buvárkodott a szent tanokban. Dájeni állást ajánlottak fel neki Szatmáron, de ő azt szerényen elutasitotta. A hitközség libatoll tépődéjét bérelte a vágóhidon, melyet felesége vezetett. Az egész családot deportálták. Nincs tudomáson, hogy valaki megvan-e a családból.

POLLÁK ANDOR terménykereskedő, lakott a Batthányi utcában, hagyományhű, templomjáró zsidó volt. Feleségével Paulával igyekeztek gyermekeiket szépre és jóra nevelni. De a nevelés főcélja Erec Jiszráél szeretete volt. A Pollák házaspár Auschwitzba került. Emléküket szeretettel örzik fiaik: Cvi Avrahami, Masada kibuc alapitó tagja és Pollák Jichok Naharián. (Lásd: Eötvös utca 20 megemlékezést).

REB JÓSZEF SIMON POLLÁK: Szatmár egyik legélvovonalbelibb Talmudtudósa. Több vallási folyóirat szerzője és kiadója. Családjával Auschwitzba vitték. Nincsenek pontos adataim megmaradt hozzátartozóiról. Egy leánya Vera, itt él az országban.

POLLÁK MIHÁLY uriszabó. (Lásd ott "Uj olé a tulvilágról" cimü elbeszélést). A szatmári társaság egyik legkedveltebb embere. Jelen sorok irója együtt töltötte vele a lágeréletet. A felszabadulás után visszatért Szatmárra, ahol ujból megnyitotta szabóságát. Az 1950-es nagy alijával ő is Izráelbe jött, ahonnan kb., két év után Belgiumba vándorolt, ahol 1954-ben meghalt. Felesége Frida és leánya Ráchel Auschwitzban pusztultak el 1944 Sziván 10-én. Leánya Irén 1967-ben halt meg Izráelben. Szeretteik emlékét kegyelettel örzik: fia Leibu Antwerpenben, Blanka (Blimcsu) és Magda New-Yorkban és Anna Izráelben.

POLLÁK GYULA: A Princz malom tisztviselője, a szatmári társaság egyik közkedvelt tagja. Feleségével Blankával (a Mózes Jenő leánya) és Kató leányukkal a vészkorszak áldozatai lettek. Egyetlen fiuk Sanyi Los-Angelesben őrzi drágái emlékét.

POMERANTZ MÓRIC és neje Csuri valamint öccse Pomerantz Heinrich, a vészkorszak áldozatai lettek.

POPOVICS HERMAN: Bádogosmester. Becsületes, jó zsidó volt. A Zrinyi utcában lakott. Családjával deportálták. Egy fia visszajött Szatmárra. Megnősült. Közvetlen házassága után meggyilkolták a cseh, vagy a magyar határon. Szatmáron temeték el.

A három PRINCZ fivér.

1) PRINCZ ÁRMIN. A Princz testvérek gép és edénygyár társtulajdonosa. 15 évig volt a Status-quo hitközség elnöke. Működése idején

אברהם צבי פרינץ ראש הקהל

Princz Ármin hitközségi elnök

Néhány évig élt még ott, mig megkapta útlevelét és második feleségével alijázott. Pár évig Jeruzsálemben lakott, majd átköltözött Bné-Brákba, ahol előbb a felesége, majd ő is meghaltak. Petách-Tikván temették el.

MÓZES NÁNDOR: Földbirtokos. Együtt voltam vele és Pali fiával a lágerben. Nem jöttek vissza. Felesége, leánya volt a mikolai Weisz Izidornak.

MOSKOVITS EFRÁIM: Trafikos. A főtéren volt az üzlete. Becsületes ember, chászid a javából. Kitünő gyermekei voltak. Felesége Szatmáron halt meg. Gyermekeivel és unokáival került Auschwitzba. Fia Duved (az Ántsel Fleischman veje) igen tevékeny ember volt közügyekben. Tagja volt a hitközség választmányának. Reb Efrajem leánya Jocheved Tel-Avivban lakott, de már ő sincsen életben.

Reb MECHL MOSKOVITS a sakter. Közkedvelt ember volt széles körökben. Foglalkozása mellett nagyon lekötötte sok gyermekének nevelése. Reb Mechl talmudikus kommentárok irásával is foglalkozott, melyek sajnos nem kerültek kiadásra. Felesége a cedékesz Rachel, fia József Chájem nagymagyari sakter, felesége és gyermekeivel, leánya Markovitsné Aranka — Goldi férjével Ben-Cionnal és hat gyermekével, fiai Méir Wolf, Kálmen és Jiszoszcher Dov valamint leánykája Cháje Szure, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el 5704 Sziván 10-én. Két fia élte át a vészkorszakot. Majse 1982-ben halt meg Beér Séván. A család egyetlen életben maradt tagja Ávrum Tel-Avivban, szeretettel emlékszik drágáira.

MÜLLER SLOMO: A Chevra-Kadisának voltak alkalmi dolgozói, ő és felesége (Dávid lány volt). Sokat küszködtek, hogy gyermekeiket becsületes, jó zsidóknak neveljék, ami sikerült volna, ha nem jön közbe, ami jött. Két fia maradt életben, akik becsületesen megállják helyüket az izráeli közéletben. Mose (Muci) Rámát-Élijáhuban és Eliezer Kvucát-Schillerben. Kegyelettel emlékeznek szüleikre és testvéreikre.

N

Néhai reb JÓZSEF LÁJB NIEDERMAN kiterjedt családja a legjobb emberek-zsidók voltak. Gyermekei, unokái és dédunokái, majdnem mindnyájan a krematoriumban hamvadtak el. Vannak a családnak megmenekültjei, de lakhelyük ismeretlen.

A NÓVÉ CSALÁD, akik Báthori utcában laktak a Schwartz pékség épületében. A családfő hosszu évekkel a vészkorszak előtt tragikus körülmények között halt meg. Családja deportálva lett. Egy fia rendörkapitány volt a háboru után Szatmáron. Jelenlegi lakhelye ismeretlen.

A NUSZBÖCHER CSALÁD: A Petőfi utca 42 alatt laktak. A család deportálva lett. Egy fiuk nem régen halt meg Rámlén. Tili fia Izraelben él.

A NUSZEN CSALÁDOK mártirjai.

O

ORDENTLICH CSALÁD: Előkelő, mindenki által megbecsült emberek voltak. Egyik fiuk Viktor alappillére volt a mizráchi mozgalomnak. Házuk, mint a vallás és a hagyomány fellegvára volt ismeretes. Gyula fiuk, aki átélte a borzalmakat, Izráelből Los-Angelesbe vándorolt.

ÖSZTREICHER CSALÁD: A szatmári elit vallásos családok egyike volt az Ösztreicher. A családfő Ösztreicher Tóbiás üvegkereskedő, évtizedekkel a vészkorszak előtt halt meg Szatmáron. Felesége öreg korban került Auschwitzba. Voltak a családban fiuk és lányok. Nincsenek hiteles adataim kik és hol élnek.

ORNSTEIN SÁMUEL kereskedő és deportált családja.

P

PALÁDI ZSIGMOND: Ügynökségi irodája

CSENGERI — MÁJER MIHÁLY: Földbirtokos. Családjával együtt deportálták.

CSENGERI — MÁJER SÁNDOR: Földbirtokos, Birtokai Krassó község és vidékén voltak. A nyári hónapokban a krassói házában lakott, mig télen Szatmáron a Bercsényi utcai házában. Krassón saját temploma volt és saját saktert tartott. Bőkezü adakozó volt. Nagy szerepet játszott a szatmári zsidó közéletben a zsidókórház felépitése idején mint annak elnöke. A Csengri előnevet édesapja Cs. M. Salamon kapta Ferenc József császártól. Nincs tudomáson, hogy él-e valaki a családjából.

DR. MANDEL FERENC: Orvos. A Istvántéri papok kórházának sebész-orvosa. Nem tért vissza Auschwitzból. Dr. Mandel buzgó vallásos ember volt. A Tálit és a Tfilin állandóan a müszertáskájában volt. Ott ahol érte az ima ideje, ott tért be a legközelebbi templomba minjánnal imádkozni.

MARKOVITS ELEK és FIAI. Ez volt a cég neve. Magyarország és később Románia egyik legnagyobb szeszkereskedése volt. Az üzlet az Árpád utcában volt. Nagy cedoke ház volt. Mindenkin segitettek, aki hozzájuk fordult. M. Elek a szatmári zsidó hitközség első alapitói között volt. Fiai Mihály, Májer, Ignátz és Salamon mind nagy szerepet játszottak a hitközségi életben. Májer elnöke is volt a hitközségnek. Jankó a Salamon fia itt élt az országban. Rison-Lecijonban van eltemeltve. Herz Ernőné a Májer leánya Haifán, mig Weisz Jenőné Tel-Avivban élnek (megh.) (Fenti adatok nem hitelesek).

MARKOVITS MÓR élesztős. Finommodoru tökéletes orthodox uriember. Feleségével Etussal (szül. Kramer) sokat műveltek a jótékonyság terén. Reb Majse két tiszteletbeli funkciót töltött be egyszerre. Gondnoka volt a Chevre-Misnájesz imaháznak, párhuzamosan gondnoka a Chevra-Kadisának. Volt alkalma megmutattni nemes lelkületét. Mindezt egybevéve a legjobb emberek között számitott Szatmáron. Emléküket kegyelettel örzik a Braun és Ábrahám családok New-Yorkban valamint Slomo Zimroni — Nóta (Kolozsvár) a Bné-Bráki vallási tanács elnöke.

MARKOVITSNÉ — KRÁMER ILUS. Pár évvel a deportálás előtt elhalt szülei Kramer Jenő és neje kézimunkaüzletét vezette, mely a főtéren volt. Nem tért vissza Auschwitzból.

MARKOVITS ZSIGMOND kárpitos és bútorkereskedő. Üzlete a Rákóczi utcában volt. Családjának nagyrésze Auschwitzban maradt. Ő maga visszatért Szatmárra. Üzletét ujra megnyitotta. Pár évvel ezelőtt meghalt.

Néhai MÁTRAI ÁRMIN — Jehuda Cvi: Szalámigyáros családja. Kitünő vallásos szorgalmas ember volt Reb Jide Hers. Főgondja üzletén kivül gyermekeinek nevelése volt (3 fiu és 3 leány). Sajnos a kegyetlen sors beleszólt és nem adatott meg neki, hogy örömet lásson gyermekeinél. Súlyos, hosszas betegség támadta meg, mig 1944 Április 15-én visszaadta nemes lelkét Teremtőjének, mindössze pár nappal családjának gettóba hurcolása előtt. A szatmári temetőben nyugszik.

Felesége a hűséges élettárs az Éset Chájil Szárá (szül. Friedler Szerén) és négy gyermeke. A család szemefénye Ernő — Icu, aki életét volt kész feláldozni drágái megmentéséért, nem rajta mullott, hogy nem sikerült. Icu és öccse Majsi Mauthausenben pusztultak el. Valvit három nappal a felszabadulás előtt ölték meg a lágerben. Irént édesanyjával együtt vezényelte Mengele balra. A szülők és testvérek szent emlékét szeretettel örzik Etel és Izabella Montevideoban.

MELCHNER JÓZSEF: Vaskereskedő és deportált családtagjai.

Néhai MÓZES GYULA: Népes családjával deportálták. Mózes egyedül tért vissza Szatmárra.

a helyes uton nevelni. Sajnos nem érték el "náchezt" látni gyermekeiknél mert, a szülők és két gyermekük Irén és Ernő együtt pusztultak el Auschwitzban 5704 Sziván 10-én. Emléküket szeretettel örzik fiuk: Sándor — Pintyu (a nagytemplom kitünő szoprán énekese a harmincas években) lakik Frankfurtban és leányuk Pollákné Chánά Nahárián.

LÉVAI MIHÁLY koporsógyáros és mártir családja.

LINDER ADOLF cipőkereskedő. Együtt ment családjával Auschwitzba. Fia, Sanyi visszatért ugyan Szatmárra. de nemsokára kivándorolt Venezuellába, ahol meghalt. Linder tagja volt a hitközség vezetöségének és alapitó tagja a zsidó kisiparosok egyesületének.

LŐWENSOHN MÁJER cipész. Őszinte szerelmese a Nagytemplomnak. Volt hitközségi választmányi tag. Nem tudom, hogy él-e valaki a családjábol.

LŐVI JÓZSEF: A Lővi és Wettenstein bőrkereskedés egyik társa. Családjával együtt Auschwitzba ment.

A LŐWINGER családok mártirjai.

LŐVI SÁMUEL: A Joint fiuárvaház vezetője. Nem tudom él-e valaki a családjából?

M

Özv. DR. CSENGERI — MÁJER JÓZSEFNÉ: Szatmár egyik zsidó nagyasszonya. Mélyen vallásos, aki több mint ötven évig hősiesen viselte özvegységét. 19 éves korában lett özvegy és megfogadta, hogy egész további életét férje emlékének fogja szentelni, amit be is tartott. Dr. Cs. Májer József ott van eltemetve a Mandelbaum főrabbi kriptája falánál, mellette kisleánya. Józsa néni a temető ör felesége elbeszélése szerint "Zseni nagysága", több mint ötven évig naponta kijárt férje és kisleánya sirjaihoz imádkozni. A saját részére megvett sirhely is, több mint öt évtizedig várt reá, de nem adatott meg neki, hogy övéi mellé temessék. A gettó utolsó napján halt meg 72 éves korában. Az akkori hatóságok már nem engedték meg, hogy mi temessük el. Ott ásták meg sirját a Status-quo temető kerités-bokor mellett. Koporsójába még egy Lébi nevü halott kislányt helyeztek. Megadatott szegény Zseni úrhölgynek, hogy nem került a krematoriumba és zsidó temetőben nyugszik. (Ki tudja, hogy nyugszik-e?)

MÁJER JÓZSEF: Betonos. A Sááré-Hátora alapitó elnöke. A Nagytemplom főgondnoka. Feleségével és családjának egyrészével került Auschwitzba. Bucu fia jóval a deportálás előtt alijázott, itt halt meg az országban. Nincs hiteles adat, hogy él-e valaki a családjából.

DR. MÁJER MÁRTON fogorvos, aki fogorvosi praxisa mellett mindég talált időt a közéletnek is. Alapitója volt a Bné-Brit páholynak Szatmáron, melyben aktiv szerepet vállalt. Deportálásából való

ד"ר מרטון מאייר

Dr. Majer Márton

visszatérése után visszatér Szatmárra, ujból megnyitja rendelőjét és feleségül veszi legjobb barátja feleségét Rosenfeldné — Jakabovits Helént. 1961-ben alijáznak és rendelőt nyitnak Givátájimban. Dr. Májer 1971-ben halt meg. A choloni temetőben alussza örök álmát. Adjon neki a Teremtő békés nyugalmas pihenést.

A KŐVÁRI családból (tudtommal) csak Dr. Kővári Tibor orvos tért vissza a lágerből. Néhány évig Szatmáron folytatta praxisát. Néhány évvel ezelőtt ő is meghalt. Romániai utazásaim egyikén felkerestem sirját a "református" temetőben.

KÖVES MIKLÓS: Autógarázs tulajdonos. Deportálták családjával együtt.

A KRANZLER család deportáltjai.

L

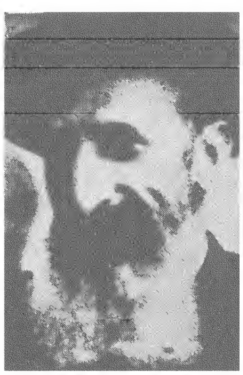
L

LÁNG JÓZSEF: Szabó. A Zrinyi utcában lakott nincs tudomáson, hogy él-e valaki a családjából.

LÁZÁR DÁVID: Szállitó. Leányai a nagyvilágban élnek.

LÁZÁR JESÁJÁHU. Cukorka-csokoládé árus. Erec Jiszráel valóságos szerelmese. Háza melegágya volt a Szentföldre való visszatérés előkészületeinek. Herzl szakállt viselt az iránta való hódolat jeléül. Házában a héber nyelv volt a hivatalos. Csak akkor beszélt más nyelven, ha erre kényszerült. Felesége Málká, gyermekei Jona, Cháim, Zláti és Rivká Ráchel a vészkorszak áldozatai lettek. Az adatokat beküldte fia Eliezer, lakik Tel-Avivban, aki kegyelettel őrzi szülei és testvérei emlékét.

ר' ישעי' לאזאר ז"ל הלוחם האמיתי למען ארץ הקודש

Jesájáhu Lázár z"l a szentföld szerelmese

LEBOVITS LIPÓT: Posztókereskedő. A Schwartz és Lebovits cég beltagja. Ember volt a javából. Mindenkin, aki hozzáfordult készséggel segitett. Tagja volt a hitközség elnöki tanácsának. Feleségével és egyetlen leányával Ilivel (a Kaufman Bandi első felesége) és annak kisfiával lettek a vészkorszak áldozatai.

LEIGHTÁG ÉLIÁS rabbi, a hitközség dájenja. Nagy Talmudtudós, aki nagy tiszteletnek örvendett különböző chászid körökben. Népes családjából, nem tudom, hogy maradt-e valaki életben.

LEFKOVITS LEOPOLD: Fűszer és gyarmatáru nagykereskedő: Üzlete a Kazinczi utcában volt. Nagyszerü ember és zsidó. Mélyen buzgó chászid. Háza a jótétemények mintaképe volt. Nagy szerepe volt a hitközség és más intézmények vezetésében. Családjával együtt a vészkorszak áldozatai lettek. Három életben maradt fia, hűen haladnak azon úton, melyet Édesapjuk mutatott nekik. Lipe és Burech New-Yorkban és Majse Jechezkél a déli államok egyikében kegyelettel őrzik szent mártirjaik emlékét.

LEFKOVITS MÁRTON: Kereskedő. Alacsony növésü ember volt. De jótettekben magas. Nagy. A Németi templom megalapitója és annak mindenkori vezetője. Hol keressek olyan zsidó intézményt Szatmáron, amelyben reb Mardche Lefkovits ne lett volna benne? Hitközség, Chevra-Kadisa, Talmud-Tóra stb. Feleségével szül. Kramer Rózsi és hat leányával, Ciprus (Májerovitsné), Gizi, Mátus, Rózsi, Irén és Jolán azonkivül nyolc unoka. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent Nevével ajkaikon 5704 Sziván havában. Szeretettel emlékeznek reájuk Braun Gyula és Ábrahám Feri New-Yorkban.

A LEFKOVITS rézöntő mártir halát halt családja.

LEVENDEL JENŐ: Borpince mester majd kereskedő. A szatmári jó zsidók egyike és felesége Rózsi szül. Glück. A Levendel házaspár céljául-tüzte ki négy gyermeküket (két fiu és két leány)

láthassa. A Choloni temetőben nyugszik. Szent emlékét szeretettel őrzik felesége Eta (Eszter Lőwensohn) Tel-Avivban és egyetlen leánya Aviva-Vera Bécsben, valamint barátai és tisztelőinek tábora.

Szerkesztőségünk e helyen fejezi ki hálájat Verának nagylelkü pénzadományáért, melyel lehetővé tette könyvünk mielőbbi megjelenését.

KATZ SMIL DUVED: Ügynök. A Vágóhid utcában lakott. Jó zsidó, A Szpinker rebbe hive. Fiaival, Hersllel és Fisellel, feleségeikkel és unokáikal mindnyájan Auschwitzba mentek.

KATZ SÁMUEL: A vasutállomással szemben volt a vendéglője. Együtt vitték családjával Auschwitzba. Leánya él valahol a nagyvilágban.

KELLNER JENŐ: Bankigazgató. Családjával Auschwitzban pusztultak el.

KEPECS SIMON: Jellemes ember jó zsidó. Háza fellegvára volt a jótéteményeknek Felesége a tisztalelkü nemesszivü Cháná és gyermekeik: Eszter, Ávrahám, Jehuda és Jákov, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent nevével ajkaikon. Emléküket szeretettel őrzi leányuk Jolanda Wechsler Párisban.

KERTÉSZ ANTAL: Vizvezetékszerelő. Jó ember, jó zsidó. Tagja volt a Status-quo hitközség választmányának. Auschwitzba vitték családjával.

DR. KLEIN ALFRÉD: Orvos. Auschwitzba vitték családjával. Hogy tolakodott bekerülni az első transzportba szegény. Sajátmagának vindikálta a transzportorvosi cimet. Meg is kapta.

KLEIN DÁVID: Vásári konfekciós. Drága jó ember volt. Mindent elkövetett, hogy gyermekeiből jó zsidókat neveljen, ez volt az öröme. Családjának nagyrészével ment Auschwitzba. Életben maradt fiai Jajli, (volt Kolozsvár, Bukarest és londoni főkántor) és Jehuda itt az országban kegyelettel őrzik mártirjaik emlékét.

KLEIN ENDRE és családja Auschwitzba kerültek.

KLEIN FARKAS: Cipész. A Várdomb utcában lakott. Sok oldalu ember volt. Elsősorban jó zsidó. Gyermekeit Erec-Jiszráél szeretetére nevelte. Tagja volt több intézménynek. Elsősorban alapitó tagja volt a zsidó kisiparosok egyesületének. Családjának egy részével Auschwitzba került. Élnek gyermekei itt az országban.

KLEIN JAKAB: Tollkereskedő. Népes családjával a Báthori utcában lakott, a kerekes kúttal szemben. Gyermekeit csakis szépre tanitotta, melynek eredménye, hogy egyik sikerült fia Kfár-Gideon rabbija lett. Háráv Mendl kegyelettel őrzi szerettei emlékét.

KLEIN SÁNDOR: Divatárukereskedő, (a Klein Farkas fia). Széles körökben mint tevékeny embert ismerték ott, ahol jót kellett tenni. Tagja volt a szomoru emlékü zsidótanácsnak. De ez sem használt, mert mégis deportálták családjával együtt.

KLEIN ZOLTÁN: (A Spitz Béla sógora). Kellemes, jómodoru ember, közkedvelt volt a városban. Deportálva lett családjával együtt.

KLEINMAN: (A reb Jesáje Kleinman dájen fia). A Kleinman és Heimlich könyvnyomda társtulajdonosa. Deportálva lett családjával együtt.

Néhai KOLB DÁVID családja. A család egyrésze Auschwitzban pusztult el. Majsi fiát, egy évvel Amerikában történt halála után Herziliára hozták eltemetni. Sanyi fiuk egy ideig itt élt az országban, majd kivándorolt. Ő őrzi szeretettel drágái emlékét. Külön emlitésreméltó a drága jó Kolb Dudiné, aki micvátársnőjével Illésnével együtt megalapitották a "Menzát", a jesive-bocherek étkezdéjét. (Lásd Illés Elek megemlékezést).

KORN JECHEZKÉL: A Chevra-Kadisa temetési alkalmazottja. Népes családjával deportálva lett. Gyermekeit a Teremtő és a Tóra szeretetére nevelte. Egyetlen életben maradt fia, a Petách-Tikván lakó Jehuda, őrzi kegyelettel drágái emlékét.

Kaczér Illés

lepes. Irt több szindarabot is. A szatmári szinházban adták elő Tűz c. verses vigjátékát, a kolozsvári Nemzeti Szinházban Megjött a Mesiás c. drámáját és Gólem ember akar lenni c. "drámai szimbolumát". Pozsonyban pedig Sziámi ikrek c. burleszkjét. Most Berlinben él és az ott megjelenő lapoknak kedvelt novellairója.

Fenti sorok 1931-ben jelentek meg Budapesten az Ujvári Péter Magyar Zsidó Lexikonjában. Kaczér Illés későbbi irásai a könyv szerzői előszavában vannak megemlitve. Kaczér Illés 1981-ben hunyt el Tel-Avivban.

KAMIL EFRAIM: Furnéros. A Várdomb utcában lakott Finom uriember. Elnöke volt a Sááré-Hátóra egyletnek. Felesége Szatmáron halt meg. Kamil maga Auschwitz áldozata lett. Fia Emánuel Jerusolájimban él.

DR. KAUFMAN JENŐ: Fogorvos. Lakása és rendelője a Petőfi utcában volt. Főgondnoka volt a Status-quo hitközségnek. Uriember a javából. Auschwitzba vitték családjával. Jelen sorok irója hónapokig együtt volt vele. Az ebenseei tömegsirban alussza örök álmát.

DR. KATZ IZSÓ: Ügyvéd. Aranyos ember volt. Nem is csoda, mert az aranybányák közelében született Nagybányán. Családjával Auschwitzba került Szegény csak öt hétig birta a lágert. Ő volt a szatmáriak első halottja Wolfsbergben. Szombat délután volt, Támuz 17-e. Én búcsuztattam szegényt. Szivfacsaró volt, amikor mi szatmáriak kisértük a szemetes autót, amelyen a grossroseni krematoriumba szállitották (szemeim könnyeznek, lelkemből mély sóhaj szakad fel, amikor ezen sorokat gépelem).

KATZ JAKAB (Cháim Jákov) az Ári édesapja, aki a Gúth testvérek parafa-dugó gyárában volt tisztviselő. Fiatal korban halt meg, édesapja melett van eltemetve. Felesége a nemes jó zsidó asszony a Mandelbaum Ede leánya és fiuk Noszi Auschwitzban pusztultak el 5704 Sziván 10-én. A család egyetlen tagja Ári menekült meg és visszatért Szatmárra, ahol ügyvédi irodát nyitott. Hol volt Szatmáron olyan nemes zsidó megmozdulás, amiben Katz Ári ne lett volna benne. 1963-ban érkezet Izráelbe a nagy alijával. Tel-Avivban telepedet le és itt is ügyvédi irodát nyitott. Közben életének nagy művéhez fogot hozzá, megirni a szatmári Mártirok Emlékkönyvét. Váratlan halála megakadályozta, hogy vágyálmát valóságban

és visszahozták a szatmári gettóba, ahonnan Auschwitzba kerültek. Leánya Zimmermanné Helén Rámát-Gánban él és kegyelettel ápolja drágái emlékét. Jakab néni a tel-avivi temetőben nyugszik.

JAKAB MAJSE LÁJB: Ügynök. Keresetéből nem volt könnyü nagy családját eltartani. De bizott mindég a Teremtőben, aki megsegitette. Két élő fiáról van tudomásom. Az egyik Jákov, az izráeli hadsereg alezredese, a másik Hersli, aki a jeruzsálemi szatmáriak hitközségének alkalmazottja. Ők mondanak kádist szeretteikért, akik Auschwitzba kerültek.

JAKABOVITS MÓZES (Mose) fuvarozási vállalat. Egy munkás becsületes I-tenfélő élet zárult le halálával Auschwitzban, ahová hűséges élettársával Fany (Moskovits Feige)-val kerültek. Velük együtt pusztultak el leányuk Farkasné — Bertus és férje (börkereskedő). Fiuk Ignátz feleségével és négy gyermekükkel (3 fiu 1 leány). Fiuk Simi Ukrajnában pusztult el. Szent emléküket kegyelettel őrzi leányuk Helén Givátájimban.

JANOVITS SÁNDOR: Rádiókereskedő és deportált családja.

JASZTROB a tejes és fivére Jasztrob a szódás, mindketten családjaikkal Auschwitzba kerültek.

Néhai JEREMIÁS ZSIGMOND: Szesz és borkereskedő. Szatmár egyik legjobb zsidója és legmelegebbszivü embere. Vajai utcai lakása a jótékonyság valóságos virágoskertje volt. Aránylag fiatalon halt meg Szatmáron a harmincas években. Családjának tagjai Auschwitzba kerültek, ahol együtt pusztultak el Jeremiásné-Rózsika, leánya Lily és kisgyermeke. Klári leányukat a munkácsi gettóból vitték el családjával, ahonnan két gyermekével tért vissza. Klári később Budapesten halt meg. Ugyanott él leánya. Fia Tibi itt esett el a felszabaditó háboruban, a Hár-Hámenuchoton van eltemetve. Az egyetlen élő Jeremiás leány Pesten él, ő emlékezik kegyelettel Mártirjaira.

JÓNÁS DEZSŐ. Fakereskedő. Raktára a szentvéren volt. Itt halt meg az országban. Feleségét, Jakab Antal leányát a határon fogták el szökés közben és Szatmárra hozták a gettóba, ahonnan Auschwitzba vitték. Tudtommal gyermekei itt élnek az országban.

JÓNÁS IZIDOR: Fakereskedő. Raktára a hidon tul volt. Családjával együtt vitték Auschwitzba. Jelen sorok irója foglalkozott vele halálában. A gross-roseni krematoriumban hamvadt el.

JÓNÁS JENŐ: Cement és mészkereskedő, a Várdomb utcában volt a raktára, övéivel vitték Auschwitzba.

Fenti mindhárom Jónás fivér, öntudatos, jó emberek, jó zsidók voltak. Értékes tagjai a társadalomnak.

A JÓZSEF CSALÁD: A Petőfi utcában laktak. Jó zsidó ház, rendes emberek. Auschwitzba vitték őket.

JUNGER reb MENDL BER: Talmud-Tóra tanitó. Valódi chászidis ház. Példásan nevelt gyerekek. A család nagyrésze Auschwitzban pusztult el. Leánya Chánki Bné-Brákban él.

JUTKOVITS MÓR: Órás. A Vágóhid utcában lakott. Rendes jó zsidóember. Auschwitzba vitték övéivel.

K

KACZÉR ILLÉS, iró és ujságiró, szül. Szatmárott 1877. Korán hirlapiró lett és előbb vidéki, majd fővárosi lapoknak dolgozott. Hosszabb ideig A Nap cikkirója volt. A világháboru után bécsi, csehszovákiai és erdélyi magyar lapok szerkesztője és munkatársa volt. Novelláiban markáns szinekkel fest bibliai alakokat és nem közönséges megjelenitő erővel kelt életre ótestamentumi hangulatokat. Regényei: Khafrit: A király aludni akar: A fekete kakas, Ezüst fuvola, Sárkányölö, A vak ember tükre, Jancsi, Zsuzánna és a vének, Az álomte-

Reb Mendl, neje és leányuk Lea — Irén, annak férje Hers Meilech Heiman és kisleányuk Sájndel, valamint a két Hirsch fiu Hersi és Jidu Auschwitzban pusztultak el ajkaikon a Teremtő szent nevével 5704 Ijár 28-án. Fiuk Jákov Nachemja Ukraijnában veszett el. Fiaik Marci és Dudi Náhárian haltak meg.

Szeretteik emlékét szent érzelmekkel őrzik: Fiuk Simi Haifán, Leányaik Rachel — Rózsi Zoldán és Bella Rublinski New-Yorkban, valamint Libe — Lili Sicehrmanné Bné-Brákban.

HIRSCH SÁNDOR: A Vármegyei bank igazgatója. A Status-quo hitközség alelnöke. Auschwitzban fejezte be életét.

HOLD IZIDOR: Kereskedő és családja Auschwitzba kerültek.

HOLLÓ GÉZA: Ékszerész és családja Auschwitzba kerültek.

DR. HOLLÓ LAJOS: Ügyvéd és családja Auschwitzba kerültek.

HOROVITZ EMÁNUEL — reb MENDL, a Petőfi utcai Talmud-Tóra adminisztrativ igazgatója. Tálmid Chácháin, pontos tisztviselő és hüséges családapa. Felesége Klerl, az igazi "jidise máme" négy gyermekükkel Jite, Riva Ráchel, Hinda és Dvora, mindnyájan Auschwitzban pusztultak el, a Tóraadás ünnepének első napján. Emléküket kegyelettel őrzi fiuk, József Jehuda Bét-Chelkiján.

I

ICKOVITS ZÁLMEN LÉB: Vendéglős. Jó zsidó. Háza a jótétemények mintaképe volt. Jó gyermekeket nevelt a népnek és az országnak, na meg a zsidó hagyományoknak. 1944 Sziván 10-én haltak mártirhalált feleségével Tóbeval és leányuk Bergerné — Hentseval, valamint fiuk Méirral. Életben maradt gyermekeik Mose, Friedman Zsigáné-Rájzel-Rózsi és Smuél Jákov. Mindnyájan Izráelben, őrzik kegyelettel mártirjaik emlékét.

Néhai ILLÉS ELEK fakereskedő. Meghalt Szatmáron a 30-as években. Köztiszteletben álló becsületes ember és jó zsidó. Hüséges tagja az orthodox hitközségnek. Felesége Irma — Jocheved a minta-feleség és hüséges "Jidise Máme", valamint leányuk Ickovitsné-Ilona, Auschwitz áldozatai lettek. Fiuk Ávrahán közvetlen a felszabadulás után autóbaleset áldozata lett. Illésné — Jochevedről csakis a dicséret hangján emlékezhetünk meg könyvünkben. Ő volt a "Menza" (a több mint 400 jesivabocher étkezdéjének) egyik megalapitója. Minden idejét és energiáját a Tórát-tanulók jólétéért áldozta. Nevéhez füződik sok szatmári szegény zsidóleány kiházasitása is. Mindezekhez hüséges és önzetlen segitőtársnője volt a drága jó Kolb Dudiné. Drágáik emlékét szeretettel őrzik leányaik: Hirschné — Böske, Lampelné — Mirjám (aki édesanyja áldásos munkáját folytatja a rászorultak érdekében, Tel-Aviv és körzetében), és Posnerné — Csella Tel-Avivban, valamint fiuk Jákov, a nagybányai hitközség titkára. (A közelmultban hunyt el Nagybányán).

INGBER FARKAS és Auschwitzba került családja.

INGBER PINKÁSZ és Auschwitzba került családja.

IZRAEL PINKÁSZ és Auschwitzba került családja.

J

JAKAB ANTAL: Borkereskedő. Lakott a Várdomb utcában. Szigoru áskenáz zsidó. Ismert Talmud-tudós, különböző intézmények vezetőségi tagja. A Nagytemplom gondnoka és a Sááré-Határa elnöke. Jótékony házat vezetett. Családjának egy részével megpróbált átszökni Kolozsvárnál a román határon, de csak feleségének és Mózsi fiának sikerült. Őt magát és leányát, Jonás Dezsőnét elfogták

örzik fiuk Alfréd (Frici) Tel-Avivban és leányuk özv. Dr. Friedlerné Rózsi Bné-Brákban.

DR. GUTTMAN BÉLA: Gyógyszerész. A budapesti zsidóüldözések áldozata lett, ott van eltemetve. Felesége Izráelben él.

H

HALBERSTEIN CHÁJEM rabbi: A hitközség dájenja. (A Szatmári temetőben nyugszik). A nagyhirü cánzi rebbe unokája. A Báthori utcában lakott, ahol saját imaháza volt. Családja Auschwitzba került.

HALBERSTEIN CVI — HERSELE, Rabbi. Szintén cánzi unoka. Lakása és temploma a Báthori — Kötő utcák sarkán volt. Családjával együtt Auschwitzba került. Nem tudom, hogy él a valaki a családból.

A HALPERT család, a Vágóhid utcán volt a házuk. Tudtommal senki sem tért vissza a családból.

HEGEDÜS ZOLTÁN: Faipari R.T. igazgató. Talpig uriember. Jelen sorok irója hónapokig együtt volt vele. Együtt szabadultunk, de útban hazafelé Olmütz vidékén megbetegedet és egy kórházban meghalt. Neje és fia (János) visszatértek Szatmárra, ott kiadta Hegedüsné — Molnár Anna név alatt "MIÉRT" cimü deportált tárgyu könyvét. Később kivándoroltak. Hegedüsné — Molnár Anna közben meghalt külföldön.

A HEIMLICH család: A családfő beltagja volt a Kleinman és Heimlich irószerkereskedés és nyomdának, családjával Auschwitzba került.

HEIMOVITS MÓR: Terménykereskedelmi R.T. igazgató. A gettó halottainak egyike. Családja Auschwitzba került.

HEIMFELD JEHOSUA: Kereskedő. Szatmár egyik legtüzesebb chászidja. Arcáról leritt a jóság. Kedvességével mindenkire hatással volt. Családjával Auschwitzba került.

HEGYI SÁNDOR és deportált családtagjai. Egy fia ugyan visszatért Szatmárra, de a negyvenes évek végén ott meghalt.

HERMAN BINJUMEN: Terményügynök. Mélyen vallásos, jó zsidó. Családjával Auschwitzba került.

HERMAN JENŐ: Bútorkereskedő. A Batthányi utcában volt a lakása ás üzlete. Kitünő ember, becsületes kereskedő és jó családapa. Feleségével és Kató leányával mentek Auschwitzba.

HERMAN SMIL ELIEZER: Füszeres a József Főherceg utcában. Szigoruan vallásos zsidő háza volt. Feleségével és leányukkal Schwartz Lipiné — Szurival kerültek a kremába. Fiai Kivi és Majsi itt haltak meg az országban. Nagyobbik leányuk Blimcsu jóval a vészkorszak előtt kivándorolt Ausztráliába ,talán él még). Egyetlen fiuk Jidu, itt él az országban.

DR. HERMAN orvos és családja.

Néhai HERSKOVITS SÁMUEL börkereskedő fiai, Lajos és Béla, családjaikkal mentek Auschwitzba.

HERZ SÁNDOR: Terménykereskedő, (a Herz Simon fia) övéivel együtt ment Auschwitzba.

HIRSCH MÁJER LÁJB: Nyomdatulajdonos. Könyvnyomdája az Eötvös utcában volt. Auschwitzba ment családjával. Nincs tudomásom, hogy él-e valaki a családból.

HIRSCH MANÓ (Mendl) ecetgyáros Lakott a Pázsit utcában. Közismert volt jó szivéről és nemes lelkéről. Kiváló Talmudtudósként ismerték Szatmáron. Tizenhárom gyermekét (kik közül három Szatmáron halt meg zsenge korban), a Tóra és a hagyomány szellemében nevelte. Mindebben hűséges segitőtársa volt neje a zsidó asszonyok mintaképe Szárá — Szerén (szül. Szender).

GRÜNFELD BÚRECH: (Szatmáron halt meg). Hithü chászid zsidó volt. Hasonló gyermekeket nevelt. Családja deportálva lett. Egyetlen leányáról tudok, aki New-Yorkban él, mint Duved Tirnauer felesége.

GRÜNFELD KÁLMÁN: Terménykereskedő. A Báthori utcában lakott a kerekes kúttal szemben. Hithü áskenáz zsidó volt. Feleségével és családjának egy részével a vészkorszak áldozatai lettek. Fia Szatmáron örzi kegyelettel drágáinak emlékét.

GRÜNFELD MÓR: Cipőkereskedő. Üzlete A Kazinczi utcában volt. Öveivel együtt Auschwitzba került. Nincs tudomáson, hogy él-e valaki a családjából.

GRÜNFELD MÓRITZ: Cipész. A főtéri Gólya-áruház alatti épületben volt a mühelye. Rendes, jó zsidó. Kevés értesülésem van családjának sorsáról. De ő és felesége nincsenek.

GUTH LAJOS dugógyáros. Az Attila utcai parafa-dugógyár társtulajdonosa. Gúth — Jó. Jó emberek voltak úgy Guth Lajos mint neje Dolus. A szatmári zsidó társadalom minden megmozdulásá-

יהודה גוטה ורעיתו דולצי

Gúth Lajos és neje Dolcsi

ban részük volt. Ki-ki mélyen nyúlt erszényébe, amikor adni kellett.

A Teremtő megóvta Guth Lajost és családját a vészkorszak borzalmaitól. A nehéz időket Bukarestben vészelték át. Következő állomásuk Toronto volt, ahol előbb Dolus, majd pár évre rá férje hunytak el. Fiuk Anti, aki a Dr. Borgida József veje volt már két éve nyugszik a torontoi temetőben. Röviddel utána felesége Borgida Cella is követte tragikus módon.

Drágáik emlékét szeretettel örzik leányuk Weisz Lászlóné — Stefánia és fiuk Viktor Torontóban, valamint a kiterjedt rokonság Izráelben és szerte a világon.

Néhai GUTH SÁNDOR: Dugógyáros. Volt hitközségi elnök. Mint lengyelországi születésü, családjával együtt útban Kamenec-Podolsk felé sike-

שבח גוט ראש הקהלה ורעיתו רחל (ילידת הולנדר)

Gúth Sándor hitk. elnök és neje
Ráchel-Laura (szül. Hollaender)

rült megmenekülniük. A deportálást sikerült átvészelniük, majd visszatértek Szatmárra. Két leányuk esett áldozatul a vészkorszaknak. Goldsteinné Bertus (a marosvásárhelyi gettóból) és Dr. Mandelné Lili (Budapestről). Guth Sándor Szatmáron halt meg 1950-ben. Felesége Locsa (szül. Hollaender Ráchel), minden nemescélu megmozdulázban részes volt mint a Zsidó Nőegylet aleinöknője. Tel-Avivban hunyt el 1971-ben. Emléküket szeretettel

ket nevelt szépre és jóra. Felesége Eszter szül. Weinberger a szatmári temetőben pihen. Négy gyermekével lett a vészkorszak áldozata. Jákov, Menáchem Mendl és családja. Szárá és Ráchel 1944 Ijar 28-án. Mártirjaik emlékét kegyelettel őrzik gyermekei Slomo Tel-Avivban, Dávid Amerikában, Jöhuda Rison-Lecionban, Jiszráel Nir-Gálimban és Baumölné-Lea Bné-Brákban.

DR. GÖRÖG MIKSA: Fogorvos. Családjával együtt Auschwitzba került. Leánya Glückné-Klári nemrég halt meg Áskelonban.

GROSZ ADOLF kereskedő. Meghalt Szatmáron a harmincas években. Felesége Lujza. Dr. Grosz Magda ügyvédnő Auschwitzban pusztultak el. Emléküket kegyelettel őrzi rokonuk, Dr. Weiszbrunn Zoltán ügyvéd Tel-Avivban.

GROSZ FERENC: Kereskedő és deportált családja.

GROSZ IGNÁTZ: Mészáros, (a reb Slajme Gadl sámesz fia). Rendes zsidó, közvetlen, barátságos mindenkihez. Feleségével, Böske leányukkal és annak kisfiával lettek Auschwitz martalékai.

GROSZ SÁMUEL: (Smilku a gabellás). Családjával együtt ment Auschwitzba.

GROSZ SÁNDOR és SZILÁRD: Marhakereskedők. Családjaikkal együtt kerültek Auschwitzba.

GROSINGER JÓZSEF: Vendéglős. A villany óra alatt volt a vendéglője, (veje volt reb Slajme Gadl Grosz sámesznak). Családjával együtt Auschwitzba került.

A GRÜN családok mártirjai.

GRÜNBAUM MÓR: Fehérnemüs. És mártir családja.

GRÜNBERGER DÁVID (a Fülöp Bence veje, szül. Temesváron). Elismert I-tenfélő talmudtudós, jót cselekedet és házának ajtaja mindenki előtt nyitva állott. Meghalt Temesváron 5706-ban.

Neje az igazi Ésesz-Chájil Peszi szül. Fülöp Bné-Brákban halt meg 5737-ben. Kisleányuk Sájndel Temesváron halt meg. Emléküket szeretettel őrzik gyermekik: Cháje Szure Frenkel Svájcban, Ávrum Jichok és Jiszruél Chájim (Szroli) Münchenben, Burech Cvi és Jehide Montreálban, Reizi Gordon Cholonban, Aliza Plant Haifán, Majse Bné-Brákban és Mordecháj Petách-Tikván.

A Grünberger Dávid két fivére:

GRÜNBERGER CVI SZEGÁL: Mindenki által megdicsért zsidó volt. Felesége Reizel a Reb Jichok Duved Braun leánya (Érmihályfalváról) kilenc gyermekükkel.

GRÜNBERGER NÁFTULE HERCKE SZEGÁL: Hasonló volt fivéréhez jócselekedeteiben. Felesége és négy gyermekük. Mindnyájan a szatmári gettóból kerültek Auschwitzba, ahol életüket adták a Teremtő szent nevéért. Drágáik emlékét szeretettel őrzik leányaik Sájndel és Rivka Izráelben valamint fiuk Smuél Dávid Szegál Amerikában.

Fentiek emlékét megörökitette Grünberger Herman (Szroli) Münchenben.

GRÜNBERGER SMIL DUVED: Textiles. A Schönberger Jakab veje. (Nagyszöllősről került Szatmárra). Sokoldalu ember. Több közéleti tisztséget töltött be, u.m. a Chevra Misnájesz elnöke, a Chevra-Kadisa gondnoka, majd utolsó elnöke. Nevéhez füződik a Chevra-Kadisa adminisztrációjának rendbehozatala és a temető müvészi térképének elkészitése. Gyermektelen volt. Feleségével együtt a vészkorszak áldozatai lettek.

GRÜNFELD ÁBRAHÁM: Szeszkereskedő. Az Attila utcában volt az üzlete. Szigoruan vallásos áskenáz zsidó volt, ember a javából. Felesége valóságos cedékesz volt. Auschwitzba kerültek. Leányuk özv. Klein Eleméné — Lili Tel-Avivban őrzi kegyelettel drágái emlékét.

FRISCH LAJOS: Szabómester. Jó zsidó. Becsületes iparos. Nehezen bár, de kilenc gyermekét szépre és jóra nevelte. Feleségével Málkával és öt gyermekkel került Auschwitzba. Bella, Irén, Helén, Hilél és Tibor. 1944 Sziván 12-én. Életben maradt gyermekei: Márton Bát-Jámban, Jónás Montreálban, Juliska Torontóban és Sándor Budapesten örzik kegyelettel drágáik emlékét.

FUCHS IZIDOR tejkereskedő és felesége Ráchel (szül. Farkas Rozália). Auschwitzban lelték halálukat a Kidus-Hásém oltárán 5704 Sziván havában. Emlékeznek reájuk rokonaik Amerikában.

FUCHS MAGDA. Elhunyt Amerikában. Zichrona livráchá. Kegyelettel emlékszik rá Fuchs Dezső Amerikában.

G

GÁL JENŐ: Főmérnök. És deportált családja.

GÁSPÁR EDE: Bankigazgató. Meghalt 1943 Szeptemberében Debrecenben. Szatmáron lett eltemetve Szukoth félünnepén. Családja sorsa ismeretlen.

GELB JISZRÁEL: A Sáare-Hátora templom sámesza. Hűséges tisztviselő. Hivatalát rendesen látta el. Ő és családja a vészkorszak áldozatai lettek.

GERŐ SÁNDOR: váll. igazgató. Ember a legjavából, (lásd a gettó öngyilkosai). Feleségét fél évvel halála után követte. Egymás mellett nyugosznak a Status-quo temető első sorában. Tudtommal egy leánya él valahol a nagyvilágban. A sirköveket, melyeket láttam, valószinüleg leányuk állithatta.

DR. GERGELY JÁNOS: És deportált családja. Volt főhadnagy az első világháboruban.

Néhai GLÜCK JÓZSEF — Jaszef Jesáje szállitó, lakott a József főherceg utca végén. Meghalt Szatmáron, jó öregségben. Reb Jaszef Jesáje különböző fontos tisztségeket töltött be a hitközség kebelében. Ennek legfontosabbja a Chevra-Misnájesz elnöksége volt sok éven keresztül. Kellemes külsejü, nagyon szimpatikus ember volt, akinek meleg zsidó szive minden szépért és jóért dobogott. A saját mintájára nevelte gyermekeit feleségével Goldeval együtt, aki Auschwitz áldozata lett.

Fiai: Cvi, (akit Hersl Glück néven ismertek) terménykereskedő. Apja tisztségét örökölte mint a Chevra-Misnájesz elnöke. Házasságát elkerülte a gyermekáldás, igy felesége Szárá egyik rokonleányát a ragyogó szépségü Rosenfeld Noomit Csengerből fogadták örökbe, mint saját, édes gyermeküket és kitünő tanitásban részesitették, majd férjhezadták szive választottjához, a dési Hochstadt Mosehoz (lásd ott fényképüket). Ez volt a Glück házaspár életének főműve.

Sie Glück nyersbörkereskedő, a mindég a micvákat kereső jószivü zsidó. Feleségével és Lili leányukkal kerültek Auschwitzba. Fiuk Jehuda, szeretettel örzi drágái emlékét, New-Yorkban.

Majse Glück nyersbörkereskedő. Kedves szeretetreméltó ember, Feleségével együtt került Auschwitzba.

Leánya Rózsi férjével Zafir Kálmánnal (lásd ott), Auschwitz áldozatai lettek.

A GLÜCKLICH család deportált tagjai.

GOLD HENRIK: Szikvizgyáros és családjának deportált tagjai.

GONDA LAJOS: Kereskedő és deportált családja.

GOLDNER ALBERT: Nyug. állami ellenör és deportált családja.

GOLDBERGER SÁMUEL: Borkereskedő. Üzlete a Batthányi utcában volt. Volt hitközségi választmányi tag. Szigoruan vallásos házat vezetett. Ismert volt jótékonyságáról. Kilenc gyerme-

Fischer József orsz. képviselő fivére). Kiváló jogász. A szatmári ügyvédi kar kimagasló egyénisége. Kitünő, jómegjelenésü ember. Hadnagyi rangban az orosz harctéren szolgált, mint szakaszparancsnok. Megsebesült. 70 hónapot töltött orosz hadifogságban. Dr. Fischer a lágerben halt meg és a gross-roseni kremában hamvadt el. Fiát Lajcsit jelen sorok irója temette el a dörnhaui tömegsirban. Emléküket kegyelettel örzik felesége Fancsi és fia Bandi New-Yorkban.

FISCH BECÁLEL CHÁJEM: Közvetitő. Felesége és családja nagy részével Auschwitzban pusztult el. Két fia él az országban. Áháron Hers és öccse Haifán. A kisebbik a rendörség szolgálatában áll.

A FLEISCHMAN családok mártirjai: Kiváló chászid zsidók voltak. Nincs tudomásom a család életben maradt tagjairól.

FRENKEL JENŐ: Cukorkagyáros. Üzeme az Alsószamospart utcában volt. Kitünő zsidó, jótékonyságot gyakorló. Egyik fia az Izráeli felszabaditó harcokban esett el, Pinchásznak hivták. Reb Jicchok Frenkel és fia Valvi a dörnhaui lágerben haltak meg két heti külömbséggel. Mindkettőt jelen sorok irója temette el a dörnhaui tömegsirba. Felesége és a család többi tagjai szintén Auschwitzba kerültek.

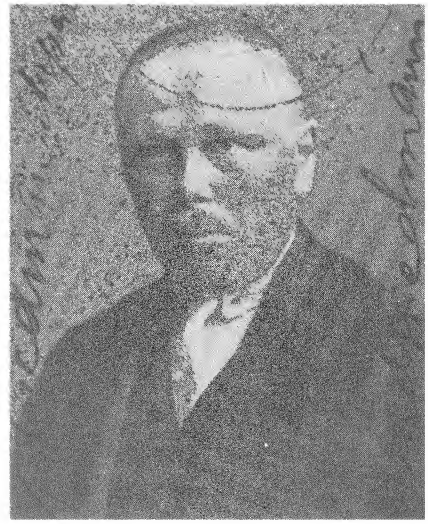
FRIED BENŐ: Magánzó, és családjának mártirhalált halt tagjai.

FRIED DEZSŐ: Magánzó és mártir családja.

FRIED LIPÓT: És mártir családja.

DR. FRIEDMAN ÁRPÁD: Ügyvéd. Szatmár egyik kiváló jogásza. A Status-quo Izr. Hitközség utolsó elnöke. Nagy Talmudtudós és kitünő szónók. Az első világháboruban főhadnagyként szolgált. Felesége nem sokkal a deportálás előtt hunyt el Szatmáron. Fia Dr. Folian (Friedman) Imre Tel-Avivban fejt ki ügyvédi praxist. Kegyelettel örzi szülei emlékét.

דר. ארפד פרידמן

Dr. Friedman Árpád

FRIEDMAN BERNÁT: Textilkereskedő és deportált családja.

FRIEDMAN FARKAS szállitó, majd később az Orth. Hitközség gabella-jegyek árusitója. Eötvös, majd később Bányai utcai háza az igazi emberszeretet és a segiteniakarás állomása volt. Úgy Friedman mint neje a jóságos Lenke (szül. Tevjovits) igyekeztek jótulajdonságaikat beoltani gyermekeik lelkeibe, akik később a társadalom elsőrendü tagjaivá válltak. A Friedman fiuk odaadó hivei lettek és maradtak az Erec Jiszráéli eszmének.

Emlékszem, amikor a hitközség nehéz anyagi gondokkal küzdött és nem volt képes alkalmazottait fizetni, Friedman volt az, aki saját zsebéből folyósitott nekik előlegeket.

A Friedman házaspár Auschwitzban lehelték ki nemes lelkeiket a Kidus-Hásém oltárán 5704 a Tóraadás ünnepén. Emléküket szeretettel örzik fiaik: Ámnon (Jehosua)-Toren Ernő Rámát-Gánban és Friedman József Caracasban.

FRIEDMAN KÁLMÁN: Lisztkereskedő és deportált családja. Jó ember, jó zsidó volt minden tekintetben. Jelen sorok irója látta, amikor 14-15 éves fia közvetlen a vaggonba szállás elől megfutamodott és a közeli román temetőben eltünt. Allitólag él valahol. Tartózkodási helye ismeretlen.

DR. FEJES LAJOS: Ügyvéd.

FERENC ÁBRAHÁM: Tanitó. Mint a Sáár-Hatóra iskola tanitója többszáz fiut nevelt szépre és jóra. Gyermekeit is erre az útra inditotta. Sajnos csak egy él közülük Natanján. Reb Ávrum feleségével és családjának nagyrészével Auschwitzban maradtak.

FISCHER CHÁIM — HENRIK: Eszencia készitő (feleségem Frádi — Ilonka, a Teremtő tartsa meg jó egészségben, édesapja). Jóságos ember és hűséges családapa. Ismert Talmudtudós Szatmáron, a R. Jehuda Grünwald egyik legkedvencebb tanitványa. Reb Chájem anyagi helyzete időnként változott. Akár jól akár rosszul ment a bolt, mindég áldotta a Teremtőt, mint ahogyan a Talmudban olvassuk a menybéli angyalról. Ha voltak is anyagilag nehéz idők, asztalánál a hét néhány napján ott ült, az abban az időben szokásos napos — jesiva bócher. Felesége Sájndel az áldott jó teremtés, második feleség volt. A négy nagyobbik gyermek nem volt az övé, de mint valódi édesanya bánt velük, mindent elkövetett, hogy ne érezzék az igazi anya hiányát. Feleségem mindég szeretettel és áldással ajkain emliti.

Leánya Reizi Weiszné (a nagyváradi gettóból deportálták). Fiai Matyu, Szendi és Siu. Mindnyájan Auschwitzban lehelték nemes lelkeiket a Kidus-Hásém oltárán 5704 Ijár 28-án. Életben maradt két leánya hűen követik a szülők tanitását és szokásait. Sikerült azokat I. segitségével beoltani az unokák és dédunokák lelkeibe. Mindnyájan szent kegyelettel emlékeznek drágáikra.

Reb Chájim első felesége Gitel z"l (szintén Fischer), 1919 Chesvon 19-én halt meg fiatalon Bács-Péterrévén (Bacsko-Petrovo-Szelo) és az ottani temetőben nyugszik.

A második Fischer leány a Bét-Chelkiján lakó Weiszné-(Irén) Rivka.

FISCHER CVI — HERMAN: (a Cháim fivére). Fakereskedő, Faraktára a Szentvéren volt. Ismert közéleti ember. Éveken át a hitközség választmányi tagja. A Talmud-Tóra és a Chevra-Kadisa gondnoka. Feleségével Gitellel (az adai főrabbi leánya, a szatmári temetőben nyugszik), kitünő gyermekeket neveltek, Sajnos egy sem maradt életben. Gyermekeivel Feige, Smil Mojse, Burech Mardche, Zev és családjaik Auschwitban pusztultak el Sziván 10, 5704. Emléküket két unokája örzik kegyelettel, Rosenfeld Sie Jánkel Montreálban és Rosenfeld Smil New-Yorkban.

FISCHER JAKAB: Kapli bácsi (lást ott Kapli bácsi két hetes korában). Tallu házaló. Családja nagyrészével Auschwitzban pusztult el. Két unokáról tudok. Fischer Fülöp — Fisu és Pali, akik bizonyára kegyelettel emlékeznek drágáikra.

DR. FISCHER MIKLÓS: Gyermekorvos. (Dr. Fischer József országgyülési képviselő fivére). Mint főorvos szolgált az első világháboruban. A Ferenc József lovagkeresztjével kitüntettve. Feleségével együtt kerültek Auschwitzba. Neveltfia Dr. Lax Pál Cholonban él.

FISCHER IZRÁEL szörmekereskedő. Üzlete a Kazinczi utcában volt. Külső pátriarchális megjelenése arról tanuskodott, hogy jó sziv és nemes lélek lakozik benne, amit cselekedeteivel is bizonyitott. Mint a becsületes kereskedők mintaképe volt ismeretes azonkivül, hogy chászid I-tenfélő ember volt. Három fiát és két leányát is hasonló útra terelte. (Első felesége Cháje Dvajre Szatmáron van eltemetve).

Reb Szrul Rivn és felesége Ruchl. Leánya Málje férjével Leib Jichok Salzer és gyermekeikkel. Leánya Bászje (Bász-Sevá ?), férje és gyermeke (a nagyváradi gettóbból). Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el a Kidis Hásém oltárán a Tóraadás ünnepén 5704-ben. Fia Majse San-Pauloban halt meg 5724 Elul 19-én. Fia Smil Áhárn, Milanoban halt meg 1976-ban. Ugyancsak Auschwitzban pusztult el a Smil Áhárn felesége Ruchl és három gyermeke. Mártirjaik emlékét kegyelettel örzik az egyetlen életben maradt Fischer fiu Ávrum New-Yorkban, valamint az unokák és dédunokák a Szentföldön és szerte a nagyvilágban.

DR. FISCHER SÁMUEL: Ügyvéd. (A Dr.

F

DR. FÁJ BÉLA: Orvos és mártirhahált halt családja.

A FALKOVITS CSALÁDOK MÁRTIRJAI.

FARKAS CHÁIM DOV — BÉLA. Az orth. hitközség pénzbeszedője. Hüséges tisztviselő, saját családja után a hitközséget tekintette második családjának. Jó•nodoru, kellemes ember, mindenkihez udvarias. Kiérdemelte felettesei és a hitközség tagjainak elismerését. Készséggel segitett a hozzáfordulókon. Ő és felesége, valamint leányuk Sájndel Auschwitzban pusztultak el 1944 Sziván 10-én. Leányuk, Mirjám Petach-Tikván hunyt el. Szeretteik emlékét kegyelettel ápolják: fia Jákov (Junkus) Kirját Mockinban és leányuk Chává-Éva Haifán.

DR. FARKAS JENŐ: ügyvéd.

FARKAS KÁLMÁN: Szállitó. Tudtommal nem maradt meg senki a családjából.

A DR. FEKETE SAMU deportált családja. Lakása és szemorvosi rendelője az Árpád utcán volt. Betöltötte a Zsidókórház főorvosi tisztjét. A Status-quo hitközség elől járóságának tagja. Fia volt néhai Schwartz Albertnek (lásd hitközségi főgondnokok sora). Dr. Fekete a szatmári temetőben nyugszik (lásd a Gettó öngyilkosai).

FELDMAN IGNÁTZ — JICCHOK. Sörkereskedő. Lakott a Báthori utcában. A deportálás korszakát bunkerben vészelte át, mely felörölte egészségét. Nemsokára a felszabadulás után meghalt Szatmáron. Tökéletes jó zsidó volt. Gondnoka volt a Chevra-Misnájesz templomnak. Felesége a közelmultban halt meg Bné-Brákban. Gyermekeinek egyrésze Auschwitzba került. Emléküket a Bné-Brákban élő gyermekei örzik kegyelettel.

FELDMAN JÓZSEF nagykereskedő (Jaszl Feldman néven volt ismeretes). Üzlete a Károlyi közben volt. Neves rabbicsalád ivadéka az adai főrabbi veje. Ő maga is éleselméjü Talmudtudós. Előkelő chászid, ezzel párhuzamosan ugyancsak elökelö emberségről tett tanuságot. Nemesszivü bökezü adakozó. Erez Jiszráélba való kivándorlása elötti utolsó lakhelye a Batthányi — Halász Ferencz utcák sarkán álló villaszerü épület volt, mely fellegvára volt a zsidószeretet és a jótéteményeknek. Édesapjuk nemes természetét gyermekei is örökölték. Feldman aktiv részt vett a szatmári hitközség vezetésében is. Tagja volt az elnöki tanácsnak és mint ilyen, évekig viselte a pénztárnoki tisztséget.

Reb Jaszef Feldman az elsők között volt, akik megalapitották az országban a gyémántipart. Ugyancsak ő pénzelte az Istambulban müködő mentőkülönitményt a háboru idején Reb Jákov Griffellel együtt, melynek eredményeként sok vallásos család menekült meg, élükön a belzi rebbe és még más rebbek hiveikkel.

Reb Jaszef az altonai rebbe lelkes hive volt, életének alkonyán templomot épitett Bné-Brákban, melyben az altonai chászidok imádkoznak.

5728-ban halt meg, sirja a Bné-Brák zichron-méiri temetőben van.

Felesége szül. Práger Minka (az adai főrabbi leánya), Bné-Brákban él. Fiuk Mordechái (Mati) pár évvel ezelőtt halt meg Bné-Brákban. Az életben maradt Feldman gyerekek kegyelettel örzik édesapjuk emlékét. Feldmanné közben meghalt.

FELDMAN SMIL ELIEZER: Seprügyáros, lakott a Tulipán utcában. Előkelő megjelenésü, szigoruan hithű zsidó volt. A vizsnici rebbe nagy chászidja. Családjával együtt került Auschwitzba. Nincs tudomáson, hogy maradt e valaki a családjából.

FELDMAN SMELKE: Borkereskedő, lakott a Károly közben. Az előkelő chászid család egyik kimagasló tagja. Elsőrangu Talmud-tudós és sok jótékonyságot gyakorló ember volt. Családjának nagyrészével deportálták. Fia Jidu Bné-Brákban halt meg. Egyetlen leánya, Niszel-Nelly Szatmáron lakik, mint Halpert rabbi felesége.

DEUTSCH FERENC: Szobafestő. Feleségével Reginával, leányukkal Ilonkával és annak kisfiával Auschwitzban pusztultak el. Emléküket szeretettel örzik gyermekeik Ári, Hersu, Majsi, Chájem és Kleinné-Mindu Los-Angelesben, valamint leányuk Róthné-Szerén Natanján. Mindu — Magda a közelmultban halt meg.

DIAMANTSTEIN DEZSŐ: Terménykereskedő és családjának mártir áldozatai.

DÖBLINGER SALAMON: Fakereskedő. Családjának nagyrészével lettek a vészkorszak áldozatai. Élő leányuk özv, Weinbergerné gyújt emlékmécsest lelkeik üdvéért Bné-Brákban.

DRUMMER SÁMUEL: A Weisz és Drummer pénzváltó Petőfi utcai iroda beltagja. Mélyen vallásos ember, elismert nagy Talmudtudós. Chászid a legmélyebb értelemben. Nemesszivü, mindig kész volt segiteni. Feleségével és családjának nagyrészével Auschwitzban pusztultak el. Egyetlen fiuk, Sóli New-Yorkban örzi kegyelettel mártirjai emlékét.

E

EISENBERG család: Laktak a Schwarz pékség épületében a Báthori utcában.

EISNER HERMAN: Terménykereskedő. Mélyen vallásos ember. Talmudtudósnak számitott Szatmáron. Jószivü, mindig segiteni kész. Gondnoka volt a Sááré-Hátora templomnak. Felesége és egyik fia a szatmári temetőben nyugosznak. Ő maga és gyermekeinek egyrésze a vészkorszak áldozatai lettek. Egy leánya Weisz Jenőné itt él az országban.

Az EHRENREICH családok mártirjai,

DR. EHRENREICH LIPÓT: Ügyvéd és családja.

ELEFÁNT JAKAB, sókereskedő. Jó orthodoxáskenáz zsidó, mely párosult becsületességével mint üzletember. Reb Jákov családjának élt, aki gyermekei szépre és jóra tanitotta. A Sááré-Hátóra egylet és iskolájának alapitói közé tartozott. Felesége Regina (Rivka) mindezekben hűségesen mellette

אלפנט יעקב ואשתו רבקה

Elefánt Jakab és neje Rivka

állott, mig 1942-ben Peszách előtt négy nappal meghalt. Reb Jákov is áldozata lett a gonoszságnak. Vele együtt pusztultak el egyetlen leánya Farkasné-Lili és két gyermeke. Fia Pityu visszajött ugyan a munkaszolgálatból, hogy aztán Auschwitzba vigyék felesége Lili és két gyermekével, ahonnan egyedül tért vissza, majd 1962-ben Constancában meghalt. A szatmári temetőben nyugszik az édesapjának fenntartott sirhelyben édesanyja mellett.

Elefánt Miki 1980-ban halt meg New-Yorkban.

Szeretteik emlékét kegyelettel örzik a két életben maradt Elefánt fiu: Tibi Tel-Avivban és Icu New-Yorkban.

ÉLIÁS MÁRTON: Lókereskedő. A kaszárnyával szemben lakott a Báthori utcában. A Merzbachtali lágerben halt meg. Családja Auschwitzban pusztult el.

ELLENBOGEN JISZRÁÉL — TOJVE — SIMON stb. a vészkorszak áldozatai lettek.

Jorkban és veje Ábrahám Feri valamint Slomó Zimroni-Nóta (Kolozsvár) a bné-bráki vallási tanács elnöke.

BRAUN IGNÁTZ (Náci) feleségével Auschwitz áldozata lett. Fia (vagy fiai) itt élnek az országban.

BRAUN MENYHÉRT: Cipőfelsőrészkészitő, családjával együtt lettek Auschwitz áldozatai.

BRAUN MÓR: a Status-quo hitközseg titkára, felesége és Annus leányukkal kerültek Auschwitzba.

BRAUN MÓR: Szabó. És mártirhalát halt családja.

BRAUN VILMOS: Mészáros és mártirhalált halt családja.

BRÓDI IZRÁEL: Férfikalap-kereskedő és családjának nagyrésze Auschwitzban pusztultak el. Egy fia viszszatért és folytatta apja foglalkozását Szatmáron. Később kivándorolt. Valahol az államokban él.

BRÓDI: Férfisapka-készitő és mártirhalált halt családja.

DR. BURGER DEZSŐ: ügyvéd és mártirhalált halt családja.

C

CERNIN JAKAB: (Csernó mészáros) Kamenec-Podolsba elhurcolt gyermekei. Cernin maga Haifán halt meg 1950-ben. Felesége és gyermekei Cili és Cudik Haifán élnek.

CSENDES ÖDÖN: Füszerkereskedő. Üzlete a Hunyadi utcában volt. Családjával együtt Auschwitzban pusztult el.

D

DÁVID SÁNDOR: Családjával együtt Auschwitzban pusztult el.

DÁVIDOVITS ÁRMIN: Az orthodox hitközség főtitkára (fényképét lásd ott). Zsidó és világi müveltsége mellett sokoldalu ember volt. Müködése idején virágzott a hitközség. Kitünő öt gyermeket nevelt. Ő és felesége Tehila a kremába kerültek. Gyermekei ugyan megmenekültek, de később Bumi fia Wenezuellában autókaramból áldozata lett. Ügyvéd fia Mendi Tel-Avivban hunyt el. Fiai Sanyi és Jidu, valamint leánya Dr. Engelné-Lili Cfáton ápolják kegyelettel szüleik és testvéreik emlékét.

DÁVIDOVITS BÉLA: Épületfa-kereskedő. Mint jótékony ember volt közismert. Egy időben gondnoka volt a hitközségnek. Feleségével és Marci fiával lettek a vészkorszak áldozatai. Egyetlen megmaradt leányuk Weiszné-Ica, a közelmultban hunyt el Naharián.

DÁSZKÁL MÁJER, Bem utcai Machziké-Tóra templom sámesza. Jóságos arcu, mindég szolgálatkész ember. Auschwitzba került családjával együtt. Emléküket szeretettel örzik leányai Rivka és Cháná New-Yorkban.

DÉNES BÉLA: Kereskedő. Családjával együtt lettek a gonoszság áldozatai.

DÉNES SÁNDOR: A szatmári "Szamos" cimü napilap főszerkesztője. Nejével együtt került Auschwitzba. Kisebbik leánya Anna esetét lásd a "Gettó öngyilkosai" cimü megemlékezésben.

דינש שאנדור עורך העתון ,,סאמוש"

Dénes Sándor a „Szamos" cimü napi! főszerkesztője

Néhai (idősebb) Dr. BORGIDA LAJOS ügyvéd. Lakott az Eötvös utcában. Impozáns megjelenésü kedves, minden nemes célra bőkezüen adakozó uriember. Szülei mellett nyugszik a szatmári temetőben. Felesége Zelma szül. Reiter. Leányai Klára és Anna valamint veje Kaufman Béla Auschwitzba kerültek. Kegyelettel emlékeznek reájuk: Dr. Borgida József orvos Párisban és Borgida Gábor könyvelő Torontóban.

ifj. DR. BORGIDA LAJOS ügyvéd és mártirhalált halt családja.

BORGIDA SÁMUEL: volt hitközségi gondnok és neje Auschwitzban pusztultak el.

BOROS ADOLF: Könyvkereskedő és nyomdatulajdonos. Üzlete a Hám János utcában volt. Hithű zsidó, jótékonyságot gyakorló, jómodoru uriember. Ismert volt becsületességéről. Volt hitközségi választmányi tag. Családjával együtt került Auschwitzba. Életben maradt fiuk Pista az U.S.A.-ban él, aki szeretettel ápolja Mártirjainak emlékét.

BOROS MÉRNÖK: A Dr. Fekete Samu veje feleségével együtt került a krematoriumba.

BRACH SLAJME JEHIDE: magánzó. A nyirmadai főrabbi fia. Kellemes társalgó és vitatkozó. Ismertető jele chászid külsején kivül, méterhosszu pipája volt. Feleségével és családjának nagyrészével Auschwitz áldozata lett. Jámboréletü fia Jechezkél, Jeruzsálemben örzi kegyelettel szeretteinek emlékét.

BRAUN ÁRMIN butorkereskedő és kárpitos. Ismert közéleti ember volt szatmáron. Mindenütt ott volt, ahol a közért és a jóért cselekedni kellett. Fontosabb tiszteletbeli pozicIói. Az 1921-23-as években mint ipartestületi jegyző és vizsgáztató tag működött. Alapitó tagja volt a Zsidó Kisiparosok egyesületének és aggmenházának. Gondjat viselte, hogy az aggmenház bentlakóinak ételt vigyenek be abban az időben, amikor a Joint még nem pénzelte az aggmenházat.

Felesége a hűséges élettárs és a legjobb "Jidise Máme" szül. Kramer Margit. Leányuk Edit (Ábrahám Feri első felesége, akinek a Batthányi

ארמין בראון ורעיתו מרגיט

Braun Ármin és neje Margit

שושנה אברהם — אדית בראון וילדתה חוה־איוה בת ה־7

Ábrahámné — Braun Edit és hét éves leánykája Éva

utca elején volt kézimunka üzlete) és hétéves kisleányuk Éva. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el a Teremtő szent Nevéért 5704 Sziván havában. Emléküket kegyelettel örzik fia Gyula New-

DR. BERKOVITS orvos és mártirhalált halt családja.

BERNÁT HERMAN: Nyersbörkereskedő és mártirhalált halt családja.

BIRÓ ALBERT igazgató és mártirhalált halt családja.

DR. BIRÓ JENŐ orvos és mártirhalált halt családja.

BLEIER ANTAL börkereskedő és mártirhalát halt családja.

BLEIER KAINNÉ, szül. Blau Cecilia ismert szatmári jóttevő uriasszony. Emlékét kegyelettel őrzi leánya Greenné—Bleier Éva New-Yorkban.

BLEIER SÁNDOR, lakott a Németiben, Felesége Gizivel és négy nyermekükkel Auschwitzban pusztultak el. Kegyelettel emlékszik reájuk rokonuk Grenné Bleier Éva New-Yorkban.

A mi Bleier Évánkat külön emlitésre-méltónak tartom mint az Emlékkönyv-bizottság amerikai tagozatának egyikét. Éva igen sokat — tett — fáradozott könyvünk érdekében. Az Emlékkönyv mielőbbi és nagyobb példányszámban való megjelenése sokban Évának köszönhető. “Todá rábá”.

מודעת אבל של הד״ר יוסף בורגידה ז״ל, נפטר ח׳ ניסן תשמ״ב

Chug Jocéj Hungária — Jeruzsálem. Agripas u. 8.

Mély fájdalommal értesültünk és tudatjuk, hogy a kiváló közéleti, segitőkész vezető személyiség és a Chug Jocéj Hungária Jeruzsálem tiszteletbeli elnöke

Dr. Borgida József ז״ל **KÖZJEGYZŐ**

Szatmárnémeti — Toronto, Canada

elhunyt és Torontóban örök nyugalomra helyezték.

Feleségének, Flórának és a kiterjedt család tagjainak nagy gyászukban őszinte részvétünket fejezzük ki.

Emlékét kegyelettel és tisztelettel fogjuk megőrizni.

„המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים"

A VEZETŐSÉG

DR. BLUM EDE orvos és mártirhalált halt családja.

BOREK halkereskedő és mártirhalált halt családja.

DR. BORGIDA ENDRE ügyvéd és mártirhalált halt családja.

BORGIDÁNÉ-MARKOVITS BORISKA (a Dr. Borgida József zichrono livráchá, felesége) Auschwitzban fejezte be nemes életét, és fiuk Tibor az ebenseei tömegsirban alussza örök álmát.

יצחק מרקוביץ ורעיתו

Markovits Ignátz és neje

דר. יוסף בורגידה נ״י ורעיתו בורישקה מרקוביץ
וילדיהם צילה וטיבור

Dr. Borgida József és neje Markovits Boriska és gyermekeik Cella és Tibor

ASCHKENAZI FEIVIS: A szatmári rebbe első titkára. Elsősorban jóságos ember volt. Mindenkihez leereszkedő udvarias és segiteni kész. Cfáton születet, A hirneves Tverjai Aschkenázi család sarja. Tudtommal a kolozsvári gettóból került családjával Auschwitzba. Egyetlen életben maradt fia Joszéf örökölte helyét a rebbenél. New-Jorkban él, ahol áldásos müködést fejt ki.

B

BARNA BÁCSI: Második nevére sajnos nem emlékszem. Édesapja volt Barna a cukorkásnak a villany-óra alatt. Évekig töltötte be a nagytemplomi szombati első minjánnál a gábe tisztséget.

BÁRDOS ALADÁR: Festékkereskedő. Az Ösztreicher ház alatt volt az üzlete. Becsületes kereskedő. A Status-quo templom hűséges látogatója. Tudtommal családjából nem maradt meg senki.

BARADLAI LÁSZLÓ: Szinész és ujságiró. A Szamos cimü napilap egyik rovatvezetője. Dénes Sándor Kató nevü leányának férje. Mindketten Auschwitz áldozatai lettek.

BARTHA JENŐ: Szikvizgyáros. Nincs tudomásunk az ő és családja sorsáról.

BEER MIKLOS: Füszer és gyarmatáru nagykereskedő (megemlitve a gettó-pénzverde kliensei között). A Beer ház a Rákóczi — Árpád utcák sarkán, hires volt mint a jótétemények fellegvára.

BEER SAMU: A Beer Miklós testvérbátyja. Lakott Szatmáron Kazinczi utcai házában. Családjának nagyrésze a krematorium martaléka lett.

BERALL ADOLF: Gyógyszerész. Gyógyszertára a Kölcsei utca elején volt. Családjából egyedül leánya Edith tért vissza.

BERGER JAKAB: Jákov Hers. Rőfösáru kereskedő Üzlete a főtéren volt. Igazi jidis szellemben vezetett háza volt. Tiz gyermekét a Tóra útjain nevelte. Ő maga Szatmáron hunyt el. Egész családját deportálták. Felesége Szárá, gyermekei: Málká, Jenta, Jehosuá, Mordechái, Rivká, Ráchel, Mirjám, Ávrahám és Chává.

Anya és kilenc gyermeke, egyrészük családjaikkal együtt kerültek a krematoriumba 1944 Sziván 10-én.

Emléküket egyetlen életben maradt leányuk Eszter (Eta), (özv. Hágerné) Tel-Avivban örzi kegyelettel.

BERGER JENŐ: Útleveles. A Katz és Berger utazási iroda beltagja, feleségével és egyetlen fiával, Dr. Berger Józseffel (orvos) pusztultak el Auschwitzban.

BERGER ZÁLMAN LEIB: Fehérnemü gyáros. Üzeme a Zrinyi — Károly kör sarkán levő Katz házban volt. Valódi zsidó szellemben vezetett háza volt. Ismeretes volt becsületességéről és jótékonyságáról. Öt gyermekével: Ávrahám Cvi, Smuél Ásér, Hinda, Golda Ráchel és Leával együtt haltak mártir halált Auschwitzban 1944 Sziván 2-án.

Férje, Édesapjuk és testvéreik szent emlékét kegyelettel örzik: Felesége szül. Katz Eszter, Leánya Friedné-Cháná, Fia Joszéf Bécsben, Fia Jiszáchár Dov Bné-Brákban és leánya Feigi New-Jorkban.

BERGFELD MÁRKUSZ: Kereskedő és mártirhalált halt családja.

BERKOVITS CHÁIM: Vendéglője a Fehérház Farkas Antal utcai oldalán volt. Családjával együtt mártirhalált hltak Auschwitzban. Ha nem tévedek, egy fia itt él az országban.

BERKOVITS GEDÁLJÁ: Kereskedő. Feleségével Ráchellel és hat gyermekével (Mirel, Rivka, Eisik Dov, Akiva, Mirjám és Ávrahám, továbbá két fivérével, Dov és Akivával pusztultak el Auschwitzban.

Egyetlen életben maradt fiuk, Jicchok Zeév Bné-Brákban mond Kádist szeretteiért.

azokat "Második szériá"-ban, esetleg harmadikban fogom leközölni.

IME

A

ÁBRAHÁM JÓZSEF terménykereskedő. Tiszteletet parancsoló kellemes megjelenésü úriember, a Sááre-Hatóra templom stabil tagja. Igazi jó ember és zsidó. Feleségével Ráchellal (szül. Farkas) a nemeslelkü hűséges feleség és igazi "Jidisc Máme", nevelték három fiukat az emberiség és a zsidóság szépségeire. Batthányi 16 alatti házuk valóságos edzőtere volt a leendő Zsidóállam harcosainak. Az egész család páldaadó cionista tevékenységet fejtett ki. Az öttagu családból mindőssze ketten élvezhetik munkájuk gyümölcsét. Reb Jaszef Hers és felesége Ráchel Auschwitzban pusztultak el ajkaikon a Teremtő szent Nevével 5704 Sziván 10-én. Fiuk Menásse (Nási) Ukrajna valamelyik tömegsirjában várja a kürtfúvást. Mártirjaik emlékét kegyelettel örzik fiaik: Efraim-Feri Tel-Avivban és Jákov (Munyi) New-Jorkban.

אברהם מנשה (נאשי)

Ábrahám Menáse (Nási)

ADLER ÁRON textilkereskedő, lakott Avasfelsőfaluban. Reb Áháron Elje az Avasvidék határain túl is hires volt emberi nagyságáról. Elsőrendü Talmudtudós (az adai főrabbi veje). Nemes cselekedeteinek gyakorlatát beoltotta hat gyermeke lelkeibe. 1942-ban halt meg Szatmáron. Felesége a cedékes Hani (szül. Práger) és három gyermeke: Joszéf és neje Brájndel (szül. Rosenfeld) kislányukkal Gitellel. Két leánya Gitel és Eszter együtt adták nemes lelkeiket a Teremtő szent nevéért Auschwitzban 5704 Sziván 9-én. Életben maradt három gyermeke kegyelettel örzik drágáik emlékét.

ADLER ÁVRAHÁM HERSCH: Ő maga Auschwitz áldozata lett, családjának sorsa ismeretlen.

ADLER NÁNDOR-NUCHEM: Ő maga visszatért a lágerből Szatmárra. Utlevelét megkapta ugyan, de visszalépet az alijázástól. Az ötvenes években Szatmáron meghalt. Családjának nagyrésze Auschwitzba került. Egy fia él itt az országban.

ADLER JENŐ: Ő és családjának sorsa ismeretlen.

ADLERSTEIN MÓR: Börkereskedő. A Kölcsei — Kazinczi utcák sarkán volt az üzlete. Jó zsidó, mindenkihez kedves segitőkész ember volt. Egész családja elpusztult. Idősebbik fiát Chájem-Henriket jelen sorok irója sajátkezüleg temette el dörnhaui tömegsirba.

A családanya Szatmáron hunyt el.

ALTMAN EDE: Jóindulatu, finom uriember. Tudtommal családjából senki sem tért vissza.

ALTMAN MOSE: Halmiból származott, Évekig a Reiter féle faraktárban dolgozott. Jó előimádkozó volt. Több évig a Máchzike és a Sáár-Hátóra előimádkozója volt. Ő és családjának nagyrésze elpusztult. Egyetlen megmaradt fia Jehuda, tavaly halt meg Bné-Brákban.

APTER JECHEZKÉL: Sakter. A nagytemplom szombat délutáni előimádkozója és Tóraolvasója. Jámbor ember. A Nagyváradon lakó Wizsnitzi rebbe odaadó hive és állandó látogatója. Nagy családjából senki sem tért vissza.

CSALÁDI ÉS EGYÉNI MEGEMLÉKEZÉSEK

JIZKOR

Emlékezz meg Teremtőnk kegyelemmel szeretteinkről, akik szent Neveddel ajkaikon lehelték ki lelkeiket. Sorold Őket Ávrahám, Jicchok, Jáákov, Szárá, Rivká, Ráchel és Lea és a többi szentek és jámborok közé a Gán-Édenben, mondván

Á m é n .

A Teremtő segitségével itt tartok. Itt. Ez annyit jelent, hogy munkámnak a vége felé közeledem.

Az út, amelyen haladtam, nem volt rózsákkal kirakva. Elsősorban azért, mert földieink nagyon gyéren reagáltak felhivásainkra. Másodsorban pedig azért, mert anyagilag nagyon gyengén felszerelve indultunk neki a szent munkának, és nem utolsósorban szért, mert az elődeim z"l által összegyüjtött anyag teljes egészében elveszett úgy, hogy mindent elölröl kellett kezdenem.

Bocsássatok meg, de meg kell állapitanom, hogy a nem-reagálásotok, nemcsak hanyagságot és nemtörödömséget jelent, hanem kegyeletsértést is, mert a hanyagsággal és a nemtörődömséggel nem kis kárt okoztatok a szent ügynek. Ennélfogva munkám nem lehet teljes.

Lesznek bizonyos körök — szatmáriak, akik a tükörbe nézve rámutatnak saját képmásaikra mondván: Te vagy a hibás. Helyrehozhatatlan kegyeletsértést követtél el szent Mártirjaiddal szemben. Cserben hagytad Őket. Lábbal tiportad a "Záchor ál tiskách" fogalmat.

Az esetleges reklamációk ellen felvagyok fegyverkezve. Felemelt fővel nézek a szemrehányások elé. Mindezek ellen Testvéreim, egyetlen válaszom van:

Csakis én tehetek szemrehányást.

Ami a következő névsort illeti be kell vallanom, nem teljes.

Sőt nagyon is hiányos, mert felhivásaim ellenére is magamra voltam utalva.

Már már csalódottnak és elcsüggedtnek éreztem magam. A nem reagálásban irántam való bizalmatlanságot véltem. Pedig tudnotok kell, mily szeretettel és kegyeleti felkészültséggel fogtam hozzá és végeztem a szent munkát éjjel, nappal.

Nem egyszer ott tartottam, hogy abbahgyom. Ilyenkor magammal végeztem lelki elszámolást.

Kivel fogsz te Stern kibabrálni ? Kérdeztem önmagamat.

Talán azon 3 — 4 barátoddal, akik melletted állottak ? Talán azokkal, akiknek az ügy már elég pénzükbe került ? Vagy talán te magad is cserben akarod hagyni Mártirjaink emlékét ?

Nem Stern ! Te ezt nem teheted ! Mondta a másik énem. És ez hatott. Folytattam a megkezdett szent munkát mig idáig jutottam.

Legközelebbi munkatársammal, feleségemmel együtt kutatni kezdtünk az emléktárakban, mig sikerült az alanti listát összeállitani, ami mint már emlitettem nagyon hiányos.

Ami más Landsmanschaftoknak megadatott, nekünk az sem sikerült. Ök megszerezték városaik deportáltjainak névjegyzékét. A szatmáriak névjegyzéke sajnos, nem tudom kinek a hibájából, már Szatmáron, hazatérésünk után sem volt található.

Ezekután megpróbálom Mártirjainknak hivatalból megadni, ami Nekik jár. A nemtörődőknek pedig azt ajánlom:

PIRULJANAK

A következő névsornak az "Első széria" cimet adtam.

Van még feldolgozatlan anyag, vagy amennyiben időközben mégis befutnának adatok, úgy

hónapot töltött hadifogságban. Kitüntetve: *Ob*, Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy.

WETTENSTEIN HUGÓ (CHAJEM) Szatmárnémeti, bőrkereskedő. Bevonult 1917-ben a 15. táb. tarackezredhez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren teljesített csapatszolgálatot. Károly cs. k. ig. a. Tüzér.

WIDDER JESIJE, Szatmár. Bevonult 1915-ben a 85. gy. e.-hez. 1917 augusztus 18-án *hősi halált halt*. Rendf.: gyalogos.

WOHL ENDRE Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915 májusban az 1. h. gy. e.-hez. Áth. a 29. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt szakasz- és ezred gáztiszt. Kitüntetve: *Br. Sign. L. kardokkal, O_1, O_2, Ob, Károly cs. k. ig. a.* Rangja: hadnagy.

Apja: **WOHL HENRIK,** bevonult 1916-ban a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1917-ben. Hadifogolykórházban teljesített szolgálatot. Rendf.: szakaszvezető.

WOHL ISTVÁN Szatmár, kereskedő. Bevonult 1916 májusban a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. A székely hadosztályban szolgált egy évet. Román és olasz harctéren volt csapattiszt. Román fogságban 3 hónapig. Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy.

WOHL MIKLÓS, Szatmár, vaskereskedő. Bevonult 1917 márciusban a 65. gy. e.-hez. Leszerelt 1919 okt. Áth. a 133. komb. gy.-e.-hez. Olasz harctéren teljesített arcvonalszolgálatot. Egy évet hadifogságban töltött. Károly cs. k. ig. a. Rangja: zászlós.

ZAFIR KÁLMÁN Szatmárnémeti, magánzó. Bevonult 1914 augusztusban a 11. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csatár és megsebesült. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

ZINGER MIHÁLY, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1915 júniusban a 9. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Szerb hadtápvonalban volt élelmezési vezető. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tizedes.

ZINGER FERENC bevonult 1915 júliusban az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 október. Fegyveres segédszolgálatot teljesített. Áth. a 67. gy. e.-hez. Gyalogos.

ZINGER BÉLA bevonult 1917-ben a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren teljesített szolgálatot. Gyalogos.

ZUCKERMANN MAIER IGNÁC, Szatmárnémeti, nyersbőrkereskedő. Bevonult 1914 augusztusban a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz, román és olasz harctéren volt csatár és táb. csendőr. Áth. a 8. h. gy. e.-hez. Megsebesült. Kitüntetve: *Ob*, Károly cs. k. ig. a. Rendf.: őrvezető.

ZÜSZMANN IGNÁC, Szatmárnémeti, kocsmáros. Bevonult 1914 augusztusban a 12. h. gy. e.-hez. 1916-ban *hősi halált halt*. Eltemetve Szatmárnémetiben. Gyalogos.

SCHWARTZ HERMANN, Szatmár-Németi, gyáros. Bevonult 1915-ben a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 végén. A kassai III. ker. par-ságnál teljesített szolgálatot, mint rokkant. Rendf.: őrmester.

SCHWARTZ JÓZSEF, Szatmárnémeti, rövidárukereskedő. Bevonult 1915-ben az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 szept. Olasz harctéren volt csatár és telefonos. Áth. a 34. gy.-e.-hez. Károly cs. k. ig. a. Mint 25%-os rokkant szerelt le. Rendf.: tizedes.

SCHWARTZ SÁNDOR, Szatmárnémeti, gyertyagyáros. Bevonult 1915 júniusban a 15. vadászzlj.-hoz. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren teljesített csapatszolgálatot és mint hadirokkant szerelt le. Alvadász.

SCHWARTZ SÁNDOR, Szatmárnémeti, rövidárukereskedő. Bevonult 1915 augusztusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Áth. a 34. gy.-e.-hez és az aknavetőosztaghoz. Olasz hactéren volt csatár és mint 25%-os hadirokkant szerelt le. *Ob* és Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

SCHWARTZ ZOLTÁN, Szatmár, nagykereskedő. Bevonult 1915 májusban a 8. h. tábori tüzérekhez. Leszerelt 1918 okt. Áth. a 31. tábori tarackezredhez. Olasz és román harctéren volt a csapatnál. Megsebesült. Kitüntetve: *Ob*, Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tűzmester.

SPIELMANN GYULA, Szatmárnémeti, teherautófuvarozó. Bevonult 1918-ban a 11. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1919 jan. Áth. a 12 h. gy.-e.-hez. Csapatszolgálatot teljesített. Gyalogos.

SPIELMANN SÁMUEL, Szatmárnémeti, magánzó. Bevonult 1914 augusztusban a 65. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Segédszolgálatos volt. Rendf.: őrvezető.

SPITZ IGNÁC, Szatmárnémeti, kocsmáros. Bevonult 1916-ban a 12. h. gy.-e.-hez Leszerelt 1918 dec. Irodai segédszolgálatos volt. Gyalogos.

STARK ADOLF, Szatmárnémeti, tisztviselő. Bevonult 1916 májusban a 65. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és román harctéren volt csapatnál és szakaszparancsnok. Megsebesült. Seb. é. van. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: e. é. ö. szakaszvezető

Apja: **n. STARK JÓZSEF,** Szatmárnémeti. Bevonult 1916-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Kórházi szolgálatot teljesített. Meghalt 1937 decemberben. Eltemetve Máramarosszigeten.

STEINER JÓZSEF, Szatmár, bankigazgató. Bevonult 1914 augusztusban a 39. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt csapattiszt. Megsebesült. Kitüntetve: Signum Laudis kardokkal, Károly cs. k. *Ob* ig. a. Rangja: hadnagy.

DR. STEINFELD GÉZA, Szatmár, orvos. Bevonult 1915 júliusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt zlj. orvosfőnök. Kitüntetve: vöröskereszt II. o. díszjelvény, Károly cs. k. ig. a. Rangja: főorvos.

STERN JÓZSEF, Szatmárnémeti, papirzacskógyáros. Bevonult 1918 decemberben önként a székely hadosztályhoz. Leszerelt 1919 márciusban. Zilah határában megsebesült. Gyalogos.

DR. STEUER JENŐ, Szatmár, orvos. Bevonult 1915 júliusban a békéscsabai tartalékkórházhoz. Leszerelt 1918 dec. Olasz és albán harctéren volt zlj. orvosfőnök és tábori kórházakban teljesített szolgálatot. Áth. a 19. h. gy.-e.-hez mint zlj. orvosfőnök. Kitüntetve: koronás arany érdemkereszt a v. é. sz., II. o. vöröskereszt díszjelvény hadiékítm., Károly cs. k. Rangja: főorvos.

SUGÁR (SCHWARTZ) HENRIK, Szatmárnémeti, igazgatótanító. Bevonult 1914 júliusban a 85. gy.-e.-hez. Leszerelt 1920 júl. Orosz harctéren volt szakaszparancsnok és sebesülten a segélyhellyel együtt hadifogságba esett, ahol 72 hónapot töltött. Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy.

SZÉKELY JENŐ Szatmár, ny. MÁV főmérnök. Bevonult 1914 szeptemberben a haditengerészethez. Leszerelt 1918 okt. Mint műhelyfőnök beosztva az államvasúti műhelybe hadiszolgálatra mint oszt. főnök. Kitüntetve: II. o. polgári hadi érdemkereszt a v. é. sz. Rangja: hadnagy.

TEITELBAUM HENRIK, Szatmár, cipőfelsőrészkészítő. Bevonult 1916 májusban a 85. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. E.-ügyi szolgálatot teljesített. Százalékrélküli hadirokkant. Gyalogos.

VÁMOS ÁRON, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1914 júliusban a 4. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz, szerb és olasz harctéren teljesített csapatszolgálatot. Kitüntetve: vas érdemkereszt a v. é. sz., Károly cs. k. Rendf.: I. oszt. számvivő altiszt.

WEINBERGER JENŐ, Szatmárnémeti, nyersbőrkereskedő. Bevonult 1915 augusztusban az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Áth. a 66. gy. e.-hez. Orosz és román harctéren teljesített szolgálatot mint csatár és századtelefonos. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

WEINBERGER MÓR, Szatmár, fuvarlevélfelülvizsgáló. Bevonult 1915-ben a 85. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csatár és megsebesült. Mint 45%-os hadirokkant szerelt le. Kitüntetve: O_2 és Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

WEISZ JAKAB, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915-ben a 85. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt telefonos. Kitüntetve: O_2 és Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

WEISZ NÁNDOR, Szatmárnémeti, szállító. Bevonult 1914 augusztusban a 6. lovastüzérekhez. Leszerelt 1919 okt. Orosz, román és olasz harctéren teljesített csapatszolgálatot. Kitüntetve: *Ob*, Károly cs. k. Rendf.: őrvezető.

WEISZ SÁNDOR Szatmár, nyomdatulajdonos. Bevonult 1914 augusztusban az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren teljesített arcvonalszolgálatot. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: őrvezető.

Testvére: **WEISZ ERNŐ,** az 5. gy.-e.-ben 1914 novemberben az orosz harctéren *hősi halált halt.* Gyalogos.

WEISZ ZOLTÁN, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915 decemberben az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1919 január. Orosz hadtápvonalban teljesített szolgálatot. Kitüntetve: koronás vas érdemkereszt a v. é. sz. Rendf.: I. o. számv. őrmester.

WEISZMANN ELEMÉR, Szatmár, magántisztviselő. Bevonult 1914 augusztusban az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1921 jan. Orosz hractéren volt szakasz- és századparancsnok. Megsebesült. 39

MÓZES MIHÁLY szolgált az 5. k. gy.-e.-nél, tűzharcos volt és megsebesülve orosz fogságba került.

MÓZES IGNÁC az 5. k. gy.-e.-nél szolgált.

MÓZES NÁNDOR, Szatmár, földbirtokos. Bevonult 1915 okt. a 18. tüzérekhez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és román harctéren volt a csapatnál. Károly cs. k., O*b* ig. a. Rendf.: szakaszvezető.

POLLÁK ANDOR, Szatmárnémeti, ker. ügynökség. Bevonult 1914 júliusban a 39. gy.-e.-hez. Leszerelt 1919 nov. Orosz és olasz harctéren teljesített arcvonalszolgálatot és hadifogságban töltött 14 hónapot. Kitüntetve: O*b*. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tizedes.

POLLÁK GYULA, Szatmárnémeti, tisztviselő. Bevonult 1914 aug. a 3. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz, szerb és olasz harctéren teljesített csapatszolgálatot. Áth. a 2. h. tüzérezredhez. Kitünt.: koronás ezüst érdemkereszt a v. é. sz. Rendf.: I. o. számv. őrmester.

POLLÁK MIHÁLY, Szatmárnémeti, szabómester. Bevonult 1914 augusztusban a 85. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Szerb és olasz harctéren volt csatár. Megsebesült. Áth. a 66. gy.-e.-hez. Kitüntetve: O_2, Károly cs. k. és seb. é. ig. a. Gyalogos.

POLATSEK MÓR, Szatmárnémeti, lisztkereskedő. Bevonult 1914 okt. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csapatnál és 36 hónapot hadifogságban töltött. Rendf.: I. o. számvivő altiszt.

PRINCZ JÓZSEF, Szatmárnémeti, gépgyári igazgató, okl. gépészmérnök. Bevonult 1914-ben a kassai Militärbaukommandóhoz. Baraképítéseknél teljesített szolgálatot. Leszerelt 1918 okt. mint nf. főhadnagy-mérnök.

REICH HENRIK, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1916 áprilisban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csatár és hadifogságban töltött 12 hónapot. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

REITER VIKTOR, Szatmárnémeti, csokoládégyáros. Bevonult 1915 augusztusban a 7. vonatzlj.-hoz. Leszerelt 1918 dec. Olasz harctéren volt csapattiszt. Kitüntetve: koronás arany érdemkereszt a v. é. sz. Rangja: hadnagy.

DR. ROOZ GUSZTÁV, Szatmár, főorvos. Bevonult 1915-ben a 6. tréndivizióhoz. Leszerelt 1918 okt. Olasz és albán harctéren teljesített csapatszolgálatot. Károly cs. k. ig. a. Rangja: e. ü. zászlós.

ROSENBERG JÓZSEF, Szatmár, halkereskedő. Bevonult 1914-ben a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Román és olasz harctéren volt csatár. Áth. a 10. h. gy.-e.-hez. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tizedes.

ROSENBERG ZOLTÁN, Szatmárnémeti, főportás. Bevonult 1914 augusztusban az 51. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 dec. Orosz, olasz és francia harctéren volt mint géppuskás. Gyalogos.

Testvére: **ROSENBERG SALAMON,** Nagyvárad. Bevonult az 51. gy.-e.-hez, áth. a fényszóróosztaghoz. 1918 január 19-én az olasz harctéren *hősi halált halt.* Codraipiben eltemetve. Rendf.: tüzér.

ROSENFELD MÁRTON, Szatmár, szállító. Bevonult 1915-ben az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt távirász és telefonos. Áth. a távíróezredhez. Hadifogságban töltött 12 hónapot. Áth. a távíró e.-hez St.-Pöltenbe. O*b* és Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

ROTHBART JENŐ, Szatmár, szalaggyáros. Bevonult 1915-ben az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és francia harctéren volt mint csapattiszt és hadifogságban töltött 20 hónapot. Kitüntetve: O_2, O*b* és Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy.

Testvére: **ROTHBART ISTVÁN,** bevonult 1917-ben és 1918-ban a Piavenál *hősi halált halt.* E. é. önkéntes.

SALAMON ÁRMIN, Szatmár, szállító. Bevonult 1914-ben a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt csatár és megsebesült. Kitüntetve: O*b*, Károly cs. k. és vöröskereszt érdemérem ig. a. Rendf.: szakaszvezető.

SÁNDOR ÖDÖN, Szatmárnémeti, kereskedő és mészáros. Bevonult 1914 augsztusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz, román és olasz harctéren teljesített arcvonalszolgálatot. Kitüntetve: O*b*, koronás ezüst és koronás vas érdemkereszt a v. é. sz., Károly cs. k. Rendf.: őrmester.

FUCHS ÁRMIN, ügyvéd. Bevonult a 67. gy.-e.-hez és 1917-ben a Kárpátokban *hősi halált halt.* Eltemetve Zemplénszinán. Rangja: zászlós.

SÁNDOR JÁNOS, Szatmárnémeti, pincér. Bevonult 1914 augusztusban a 67. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren volt csapatnál. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

SÁRKÁNY LIPÓT, Szatmár, vizsg. fogász. Bevonult 1914 aug. a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 novemberben. Orosz hadszintéren ezredtörzsnél teljesített csapatszolgálatot. Hadirokkant. Károly cs. k. igazolt. Rendf.: őrmester.

SIMON MÓZES, Szatmárnémeti, bőrkereskedő. Bevonult 1914 augusztusban a 85. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren teljesített csapatszolgálatot. O*b* és Károly cs. k. ig. a. Rendf.: őrvezető.

SCHARF DÁVID, Szatmár, tollkereskedő. Bevonult 1914 dec. a 65. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csatár és megsebesült. Áth. az 5. gy.-e.-hez. Hadifogságban töltött 20 hónapot. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

SCHÖN IZIDOR (SÁMUEL), Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915 augusztusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz hadtápvonalban teljesített fegyveres őrszolgálatot. Gyalogos.

SCHÖNFELD JÓZSEF, Szatmár, villanyszerelő. Bevonult 1914 augusztusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren volt csapatnál. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: főfegyvermester.

SCHWARTZ ALBERT, Szatmár, magánzó. Bevonult 1916 márciusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1917 július. Fegyveres segédszolgálatot teljesített. Gyalogos.

SCHWARTZ IGNÁC, Szatmárnémeti, cipőkereskedő. Bevonult 1915 augusztusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Kórházi segédszolgálatos volt. Gyalogos.

KLEIN ENDRE, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915-ben a 11. k. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és román harctéren 38 hónapig teljesített arcvonalszolgálatot mint csatár és géppuskás. Kitüntetve: O*b*, Károly cs. k. ig. a. Őrvezető.

KLEIN IGNÁC, Szatmár, ker. utazó. Bevonult 1915 jan. 1-én az 5. k. gy. e.-hez. Áthelyezve a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 október végén. Orosz és olasz harctéren csapatnál teljesített szolgálatot. Gránáttól sebesült, 25%-os hadirokkant. Kitüntetve: Károly cs. k. ig. a. Rendf.: gyalogos.

KLEIN JÓZSEF, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1914 aug. a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren volt csatár és megsebesült. 25%-os hadirokkant volt leszereléskor. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tizedes.

KLEIN MÓR, Szatmárnémeti, háztulajdonos, pincér. Bevonult 1914 augusztusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt csatár és telefonos. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

KLEIN ZOLTÁN, Szatmár, magántisztviselő. Bevonult 1917 márciusban a 65 gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és román harctéren volt szakaszparancsnok. Megsebesült O*b*, és Károly cs. k. ig. a. Rangja: zászlós.

KORNREICH FÜLÖP, Szatmárnémeti, fakereskedő. Bevonult 1914 aug. 2-án az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1921 febr. 3-án. Ravaruszka, lembergi csata, Sanmenti harcok és Krakkó körüli harcokban vett részt, mint szakaszparancsnok, majd századparancsnok. 1914 nov. 24-én mint sebesült került orosz fogságba, ahonnan nov. 25-én tért haza. Rangja: zászlós.

KÖVES MIKLÓS, Szatmárnémeti, magánzó. Bevonult 1916 februárban a 8. h. tüzér e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren volt csapatnál. Áth. Autokraftwagengruppe-hoz. Kitüntetve: O*b*, Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tűzmester.

LÁSZLÓ BERNÁT, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1914 augusztusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren volt csapatnál. Áth. a 61. hadosztályhoz. Harctéren szerzett betegségében *hősi halált halt.* Rendf.: tizedes.

LÁZÁR DÁVID, Szatmár, nemzetközi szállítmányozó. Bevonult 1914 júliusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz, szerb, olasz és francia harctéren teljesített arcvonalszolgálatot mint századparancsnok. Kitüntetve: ezüst Signum Laudis két ízben kardokkal, bronz Signum Laudis kardokkal, Károly cs. k. Rangja: főhadnagy.

LÁZÁR LAJOS, Szamoskoród, földbirtokos. Bevonult 1914 aug. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 dec. Orosz és olasz harctéren volt szakasz- és századparancsnok. Megsebesült. Kitüntetve O_2, Károly cs. k., seb. é. egy sávval.

LÁZÁR SÁNDOR, Szatmárnémeti, kereskedelmi utazó. Bevonult 1915 májusban a 85. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. mint hadirokkant. Orosz harctéren volt csatár. Kitüntetve: koronás vas érdemkereszt a v. é. sz. Rendf.: tizedes.

LEBOVITS HENRIK, Szatmár, autogaragetulajdonos. Bevonult 1915 augusztusban a 85. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Hadiüzemben teljesített műszaki szolgálatot. Gyalogos.

LÉVAI MIHÁLY, Szatmár, koporsógyáros. Bevonult 1914 aug. a 35. Div.-Abt.-hoz. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt csapattávirász. Kitüntetve: koronás ezüst érdemkereszt a v. é. sz., O*b* és Károly cs. k. ig. a. Rendf.: őrmester.

Testvére: **LÉVAI MIHÁLY,** Túrkeve. Bevonult 1914 augusztusban a 4. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren dumdum lövedéktől megsebesült és 50%-os hadirokkant lett. Kitüntetve: O_1. Rendf.: őrmester.

LONDER ADOLF, Szatmárnémeti, cipőkereskedő. Bevonult 1915 máj. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Orosz, olasz, szerb és montenegrói harctéren volt csapattelefonos. Áth. a 32. gy.-e.-hez. Kitüntetve: O*b*, Károly cs. k. Gyalogos.

LÖVENSOHN HENRIK, Szatmár, házaló. Bevonult 1915 jan. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt csatár. Áth. a 25. gy.-e.-hez. Gyalogos.

LÖWY DÁVID, Szatmár, szállító. Bevonult 1916-ban a 65. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és román harctéren volt csatár és két ízben megsebesült. Rendf.: őrvezető.

LÖWY JÓZSEF, Szatmárnémeti, bőrkereskedő. Bevonult 1914 júliusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Orosz és olasz harctéren volt csatár. Kitüntetve: O_2, O*b* két ízben, kor. vas érdemkereszt a v. é. sz., Károly cs. k. Rendf.: 1. o. számv. őrmester.

LÖWY MÓR, Szatmár, lisztkereskedő. Bevonult 1914 aug. a 6. hegyi tüzérekhez. Leszerelt 1918 okt. Olasz és szerb harctéren teljesített arcvonalszolgálatot 44 hónapon keresztül. Légnyomást szenvedett. Kitüntetve: O_2, O*b*, Károly cs. k. ig. a. Tüzér.

LÖWY SÁMUEL, Szatmárnémeti, gondnok. Bevonult 1914 augusztusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csatár és két évet hadifogságban töltött. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tizedes.

MARKOVITS EDE, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1914 augusztusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1919 jan. Román, olasz és francia harctéren teljesített arcvonalszolgálatot. Megsebesült. Kitüntetve: O*b*, O_2 és Károly cs. k. ig. a. Rendf.: szakaszvezető.

Testvére: **n. MARKOVITS SÁNDOR** bevonult 1914-ben az 5. gy.-e.-hez. Orosz harcéter teljesített csapatszolgálatot. Kitünt.: O*b*, koronás ezüst érdemkereszt a v. é. sz. Meghalt 1937 augusztusban. Rendf.: őrmester.

DR. MARKOVITS JÓZSEF, Szatmár, orvos. Bevonult 1915 okt. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz és olasz harctéren volt csatár. Áth. a 2. gy.-e.-hez. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: e. é. önk. tizedes.

MÓZES KÁROLY, Szatmár, szállító. Bevonult 1913-ban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1919 febr. Orosz harctéren volt csatár és hadifogságban töltött 54 hónapot. Rendf.: tizedes.

Három testvére: **MÓZES ADOLF,** Nagyvárad. Bevonult 1914-ben az 5. gy.-e.-hez és 1915-ben a Kárpátokban *hősi halált halt.* Gyalogos.

HEGEDÜS ZOLTÁN, Szatmár-Németi, rt. igazgató. Bevonult 1915 május 1-én a 11. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz harctéren mint szakaszparancsnok-helyettes szolgált. Kitüntetve: O_2 kétszer, Károly cs. k., M. h. e. é., bolgár h. e. é. Rendf.: e. é. ö. őrmester.

HEIMOVITS MÓR, Szatmárnémeti, rt. igazgató. Bevonult 1915 szeptemberben a 39. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Csapatszolgálatot teljesített és mint 50%-os rokkant szerelt le. Gyalogos.

HERCZ SÁNDOR (SIMON), Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915 februárban a 9. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz hadtápvonalban kórházszolgálatot teljesített. Örvezető.

HERZ SÁNDOR, Szatmárnémeti, terménykeresk. Bevonult 1917 májusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 októberben mint 30%-os hadirokkant. GH. segédszolgálatot teljesített. Rendf.: szakaszvezető.

HIRSCHHORN N. LEOPOLD, Szatmárnémeti, magántisztviselő. Bevonult 1915 áprilisban a 62. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Áth. a 44. gy.-e.-hez. Román és olasz harctéren volt csatár és telefonos. Kitüntetve: O*b*, Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

HIRSCHHORN MÓRIC, Szatmárnémeti, cukorkakereskedő. Bevonult 1915 februárban a 62. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Áth. a 23. vadászzlj.-hoz. Orosz és olasz harctéren volt a csapatnál. Kitüntetve: koronás vas érdemkereszt a v. é. sz., Károly cs. k. ig. a. Rendf.: II. o. számv. altiszt, őrmester.

Bátyja: **n. HIRSCHHORN MÓZES** a 23. vadászzászlóaljhoz vonult be 1916-ban. Az olasz fronton 1916 jul. 8-án *hősi halált halt.* Eltemetve ugyanott. Rendf.: vadász.

HOLD IZIDOR, Szatmár, cipőkereskedő. Bevonult 1915-ben a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren volt csatár. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

HOLLÓ GÉZA, Szatmár, ékszerész. Bevonult 1914 augusztusban a 12 h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1921 nov. Orosz harctéren volt szakasz- és századparancsnok és hadifogságban töltött hét és egynegyed évet. Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy.

DR. HOLLÓ LAJOS, Szatmár, ügyvéd. Bevonult 1915-ben a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 dec. Orosz harctéren teljesített arcvonalszolgálatot és megsebesült. Hadirokkantsága, valamint Károly cs. k. és Seb. érem ig. a. Rangja: hadnagy.

JANOVITZ SÁNDOR, Szatmárnémeti, rádiókereskedő. Bevonult 1914 júliusban a 32. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csatár. Gyalogos.

DR JEREMIÁS BERNÁT, Szatmár, ügyvédjelölt. Bevonult 1914 aug. 1. Ravaruskánál a 12. h. gy.-e. kötelékében *hősi halált halt.* Rangja: zászlós.

JÓNÁS DEZSŐ, Szatmár, fakereskedő. Bevonult 1916-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csatár és megsebesült. 50%-os hadirokkant. Áth. 62. k. gy.-e.hez. E. é. önk. tizedes.

JÓNÁS JENŐ, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1914 augusztusban az 5. vártüzérekhez. Leszerelt 1919 nov. Szerb, montenegrói és olasz harctéren teljesített szolgálatot mint szakasz- és századparancsnok és olasz hadifogságban töltött 36 hónapot. Kitüntetve: III. o. katonai érdemkereszt, ezüst és bronz Signum Laudis kardokkal, O*b*, Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy (főhadnagyi rangja ig. a.)

KÁLMÁN KÁROLY, Szatmárnémeti, tisztviselő. Bevonult 1914 augusztusban a 37. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 dec. Szerb és orosz harctéren volt szakasz- és századparancsnok. Hadifogságban töltött három évet. Károly cs. k. ig. a. Rangja: főhadnagy.

DR. KATZ IZSÓ, IZSÁK, Szatmár, ügyvéd. Bevonult 1914 aug.-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt szakasz- és századparancsnok és hadifogságban töltött 36 hónapot. Károly cs. k. ig. a., Kat. jub. kereszt. Rangja: főhadnagy.

KAUFMANN JENŐ, Szatmárnémeti, nagykereskedő. Bevonult 1914 augusztusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1920 júl. Orosz harctéren volt szakasz- és századparancsnok. Megsebesült és hadifogságban töltött 36 hónapot. Kitüntetve: O_1, Károly cs. k. és seb. é. ig. a. Rangja: hadnagy.

DR. KAUFMANN JENŐ, Szatmár, orvos. Bevonult 1914-ben a 9. sz. helyőrségi kórházhoz. Leszerelt 1918-ban. Olasz és szerb harctéren volt mint járványorvos, majd zlj. és ezredorvosfőnök. Áth. a 47. gy.-e.-hez. Megsebesült. Kitüntetve: Br. Signum L. kardokkal, II. o. vöröskereszt érdemérem hadiékítm. Károly cs. k. ig. a Rangja: főorvos.

Sógora: **MESSINGER PÉTER,** Nábrád, tanuló. Bevonult 1915 decemberben az 5. gy.-e.-hez. Orosz harctéren volt szakaszparancsnok és ezüst vitézségi éremmel való kitüntetése és előléptetése előtt *hősi halált halt.* Rendf.: hadapródj. őrmester.

KAUFMAN JÓZSEF, Szatmár, gyártulajdonos. Bevonult 1913-ban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz harctéren volt szakaszparancsnok és hadifogságban töltött 44 hónapot. Károly cs. k. ig. a. Rangja: zászlós.

KAUFMANN KÁLMÁN, Szatmár, ügynökségi iroda tulajd. Bevonult 1917 márciusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Tiszti iskolában és orosz hadszintéren volt. Rendf.: hadaprj. őrmester.

KELLNER JENŐ, Szatmár, bankigazgató. Bevonult 1914 augusztusban a 83. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Orosz harctéren mint csatár és ezredtörzsnél teljesített szolgálatot. O*b*, és Károly cs. k. ig. a. Rendf. szakaszvezető.

KERTÉSZ ANTAL, Szatmárnémeti, vízvezetékszerelő. Bevonult 1914 augusztusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csapatnál. Áth. északi főműhely hadiüzembe. Rendf.: tizedes.

KISS GERŐ, Szatmárnémeti, gyógyszerész. Bevonult 1915 májusban a 21. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz hadszintéren teljesített csapatszolgálatot. Rendf.: hadaprj. őrmester.

KITEIER NÁNDOR, Szatmárnémeti, szabómester. Bevonult 1915 májusban a 39. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Olasz harctéren volt géppuskás. Megsebesült és gázmérgezést kapott. Kitüntetve: O_1, O_2, Károly cs. k., seb. érem ig. a.

ban az orosz harctéren *hősi halált halt.* Eltemetve tömegsirban. Altiszt volt.

GÁL JENŐ, Szatmárnémeti, főmérnök. Bevonult 1915 júl.-ban a 15 vonatosztályhoz. Leszerelt 1918 okt.-ben. Orosz harctéren volt műszaki csapatnál. Áth. a 9/68. Baukomp.-hoz. Rangja: ö. hadnagy.

GÁSPÁR EDE, Szatmár, bank ügyv. igazg. Bevonult 1914 júl.-ban az 52. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Szerb és olasz harctéren volt szakasz és századparancsnok. Megsebesült: Kitüntetve: III. o. k. é. k. kardokkal, E. és Br. Signum Laudis kardokkal, Károly cs. k. ig. a. Rangja: főhadnagy.

DR. GERGELY JÁNOS, Szatmárnémeti. Bevonult 1914-ben a 71. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Orosz és szerb harctéren volt csapattiszt. Kitüntetve: Br. Signum L. a kardokkal, Károly cs. k. Rangja: főhadnagy.

GOLD IZIDOR, Székelyudvarhely, kereskedő. Bevonult 1913-ban a 85. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 végén. Az orosz harctéren teljesített szolgálatot, ahol a kezén megsebesült, majd 1915 végén Albániába helyezték könnyű szolgálatra, Rendf.: tizedes.

GOLDI HENRIK, Szatmár. Bevonult 1916 jan.-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov.-ben. Orosz harctéren volt csatár és megsebesült. 75%-os rokkant. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: gyalogos.

GOLDNER ALBERT, Szatmárnémeti, nyu. áll. ellenőr. Bevonult 1914 aug.-ban az 51. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Hadoszt. parancsnokságnál élelmező tiszt volt. Rangja: szkv. főhadnagy.

GONDA LAJOS, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1918 febr.-ban a 4. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov.-ben. Csapatszolgálatot teljesített. Rendf.: e. é. önk. gyalogos.

testvére: **GONDA MIKLÓS,** bevonult 1916-ban az 5. gy.-e.-hez. Az orosz harctéren sebesülve hadifogságba esett, mint csererokkant kicserélve, 1926 december 11-én hősi halált halt. Eltemetve Szatmáron. Kitüntetve: O_2, Károly cs. k., seb. érem. Rangja: hadnagy.

DR. GÖRÖG MIKSA, Szatmárnémeti, fogorvos. Bevonult 1915 febr.-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Albánharctéren volt hadosztály fogászfőorvos. Kitüntetve: Kor. a. é. k. a v. é. sz., vörös k. é. é. Rangja: főorvos.

GRIFFEL MÓR, Szatmárnémeti. Bevonult 1916-ban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Olasz harctéren volt csatár. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: gyalogos.

GROSZ BERNÁT, Szatmárnémeti, órás és ékszerész. Bevonult 1915-ben a 12. nf. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 októberben. Orosz harctéren volt csatár, megsebesült és 30%-os hadirokkant lett. Károly cs. k. és seb. érem ig. a. Rendf.: gyalogos.

GROSZ FERENC, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1914 aug.-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Orosz harctéren volt csatár, megsebesült és harminc hónapot hadifogságban töltött. Károly cs. k. ig. a. 1912/13. emlékkeresztje van. Rendf.: tizedes.

GROSZ IGNÁC, Szatmárnémeti. mészáros. Bevonult 1914 aug.-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Orosz és román harctéren teljesített arcvonalszolgálatot. Károly cs. k., Ob ig. a. Rendf.: tizedes.

GROSZ SÁMUEL, Szatmár, terménykereskedő. Bevonult 1914 aug.-ban a 6. t. tarackezredhez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Harctéren szerzett tüdőbetegség folytán egy évre szabadságolva. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: szakaszvezető.

GROZINGER JÓZSEF, Szatmár.. Bevonult 1914 aug.-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 decemberben. Orosz, román, olasz és francia harctéren volt csatár és telefonos. Kitüntetve: *O_1, O_2, Ob, k. e. v. é. k. a v. é. sz., Károly cs. k. ig. a.* Rendf. őrmester.

GRÜNBAUM MÓR, Szatmár, fehérnemüs. Bevonult 1911-ben az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 októberben. Szerb harctéren volt csatár és megsebesült. Áth. 3. határvadászokhoz. O_2 és Károly cs. k. ig. a. Rendf.: szakaszvezető.

GRÜNFELD ÁBRAHÁM, Szatmárnémeti, szeszkereskedő. Bevonult 1916-ban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Fegyvernélküli szolgálatot teljesített. Rendf.: gyalogos.

DR. GUTTMANN BÉLA, Szatmár, gyógyszerész. Bevonult 1915 okt.-ben az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Orosz harctéren mint csatár, majd a kórházvonaton teljesített szolgálatot. Áth. a 19. h.-örs kórházhoz. Kitüntetve: III. o. vörös ker. hadiékítmény, díszjelvény. Rangja: gyógyszerészhadnagy.

GUTTMANN IGNÁC ÖDÖN, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1915 febr.-ban a 65. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Orosz harctéren volt csatár és megsebesült. Károly cs. k. ig a. Rendf.: tizedes.

HARAG ZSIGMOND, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1914 aug.-ban a 19. tüzérezredhez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Szerb, orosz és olasz harctéren teljesített arcvonalszolgálatot. Kitüntetve: O*b*, Károly cs. k. ig. a. Rendf.: őrmester.

HAVAS (WEISZ) B. JÓZSEF, Szatmár, bádogos. Bevonult 1914 augusztusban a 32. h. gyalogezredhez. Leszerelt 1918 decemberben. Orosz harctéren megsebesült és hadifogságban töltött 48 hónapot. Rendfok.: tizedes.

testvére: **HAVAS REZSŐ.** Bevonult 1914-ben a 32. h. gy.-e.-hez és *a harctéren szerzett betegségében elhúnyt* 1930 márc. hóban. Eltemetve Szatmáron. Rendf: őrmester.

bátyja: **HAVAS (WEISZ) BERNÁT** 1914-ben az 5. gy.-e. kötelékében az orosz harctéren *hősi halált halt.* Tömegsírban eltemetve. Rendf.: tizedes.

HEGYI SÁNDOR, Szatmárnémeti, magántisztviselő. Bevonult 1914 okt.-ben a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt.-ben. Orosz harctéren volt szakasz- és századparancsnok. Kitüntetve: O_2, O*b*, Károly cs. k. ig. a. Rangja: főhadnagy.

testvére: **HEGYI ALADÁR,** a 85. gy.-e.-nél 1914-ben az orosz harctéren Mosciszkánál *hősi halált halt.* Eltemetve ugyanott. Rangja: hadapród.

nov. 31. Olasz harctéren volt csatár. Kitüntetve: O_2, Ob két ízben, koronás vas érdemkereszt a v. é. sz., Károly cs. k. Rendf.: őrmester.

BRAUN MÓR, Szatmárnémeti, szabó. Bevonult 1914 júliusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz és albán harctéren volt csatár. Áth. a 9. h. gy.-e.-hez. Kitüntetve: Ob. A háborúban szerzett betegségében *hősi halált halt* 1933-ban. Rendf.: tizedes.

BURGER IGNÁC, Szatmárnémeti, bérautós. Bevonult 1916 májusban az 51. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Olasz harctéren volt géppuskás. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tizedes.

BURGER JENŐ, Szatmár, autófuvarozó. Bevonult 1914 jun. az 51. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Munkásosztagnál teljesitett szolgálatot. Mint 75 százalékos rokkant szerelt le. Gyalogos.

DR. BUZÁSI IMRE. Bevonult 1914-ben a 37. gy.-e.-hez. Az olasz harctéren 1917 szeptemberben *hősi halált halt.* Eltemetve u. o. Kitüntetve: III. o. k. é. k. a kardokkal, K. cs. k. Rangja: hadnagy.

DÁVID SÁNDOR, Szatmár, magánzó és háztul. Bevonult 1914 aug. a 14. husz. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Mint szakmunkás a csepeli tölténygyárban volt üzemvezető. Huszár.

DAVIDOVITS ÁRMIN, Szatmárnémeti, hitk. titkár. Bevonult 1914 aug. a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1919 nov. Kieg. parancsnokságnál teljesített szolgálatot. Rendfokozata: továbbszolgáló őrmester.

DÉNES BÉLA, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1916 I. az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz, román, olasz és francia harctéren volt géppuskás. Ob és Károly cs. k. ig. a. E. é. önk. őrmester.

LÉBI HENRIK, Szatmárnémeti, kereskedő. Bevonult 1915 jul. az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Hadtápvonalban teljesített irodai szolgálatot. Rendf.: őrvezető.

DIAMANTSTEIN DEZSŐ, Szatmárnémeti, terménykereskedő. Bevonult 1916 jan. a 62. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz harctéren volt szakaszparancsnok. Kitüntetve: Ob, Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy.

DR. FÁI BÉLA, Szatmárnémeti, orvos. Bevonult 1915 ápr. az I. h. örs. kórházhoz. Leszerelt 1918 nov. Orosz, román, olasz és montenegrói harctéren volt zlj. és ezredorvosfőnök. Kitünt.: Sign. L. a kardokkal, kor. a. é. k. a. v. é. sz. a kardokkal, II. o. tiszti vöröskereszt díszjelvény, Károly cs. k. Rangja: főorvos.

FARKAS KÁLMÁN, Szatmárnémeti, szállító. Bevonult 1915 aug. az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz harctéren volt csatár. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

DR. FEKETE SAMU, Szatmár, orvos, kórház ig. főorvos. Bevonult 1914 aug. a 12. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz harctéren volt zlj. orvosfőnök. majd táb. kórház parancsnok és a 25. hadt. szeorvos, kórház ig. főorvos. Bemészspecialistája. Kitüntetve: *Ferenc József rend lovagk. kardokkal, Signum L. a kardokkal, vöröskereszt II. o. díszjelvény a hadiékítménnyel, Károly cs. k.* Rangja: nf. ezredorvos.

FELDMANN IGNÁC, Szatmárnémeti, sörkereskedő. Bevonult 1915 aug. a 85. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz és olasz harctéren teljesitett szolgálatot mint csatár és telefonos. Kitüntetve: Ob, két izben, Károly cs. k. Gyalogos.

DR. FISCHER MIKLÓS, Szatmár, orvos. Bevonult 1914 aug. a 82. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Orosz harctéren volt csapatnál zlj. orvosfőnök. Kitünt.: k. a. é. k. a v. é. sz., Ferenc József lovagkeresztje, Károly cs. k. Rangja: főorvos.

DR. FISCHER SÁMUEL, Szatmár, ügyvéd. Bevonult 1914 aug. a 11. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1920 jun. Orosz harctéren volt szakaszparancsnok és hadifogságban töltött 70 hónapot. Megsebesült. Károly cs. k. és seb. é. ig. a. Rangja: hadnagy.

FOGEL DÁVID, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915 jul. az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918. dec. Orosz harctéren volt csatár. Megsebesült. Rokkant. Őrmester.

FRIED BENŐ, Szatmár, magánzó. Bevonult 1914 aug. az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz és olasz harctéren teljesitett arcvonal szolgálatot és megsebesült. Kitüntetve: O_1, *Károly király személyesen tűzte fel.* O_2, *Károly cs. k. ig. alatt.* Rendf.: őrmester.

DR. FRIEDMANN ÁRPÁD, Szatmár, ügyvéd. Bevonult 1915 feb. az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz, olasz és román harctéren volt szakasz és századparancsnok. Kitüntetve: Sign. L. a kardokkal. O_2 és Károly cs. k. ig. a. Rangja: főhadnagy.

FRIEDMANN BERNÁT, Erdődhegy, gazdálkodó. Bevonult 1912-ben a 6. lovastüzérekhez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csapatnál és 3 évet hadifogságban töltött. Rendf.: szakaszvezető.

FRIEDMANN KÁLMÁN, Szatmárnémeti, lisztkereskedő. Bevonult 1915 jul. az 5. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Román hadtápvonalban és fogolytáborban volt őrszolgálaton. Gyalogos.

FRIEDMANN KÁLMÁN, Szatmár, textilkereskedő. Bevonult 1915 febr. a 85. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren volt csapatnál és rokkant lett. Károly cs. k. ig. a. Tizedes.

FRUCHTER ÁBRAHÁM MÓZES, Szatmár, magántisztviselő. Bevonult 1916-ban a 85. gy. e.-hez. Leszerelt 1918 okt., mint 50 százalékos hadirokkant. Tiszti iskolában és törzsnél teljesitett szolgálatot. Rendf.: Karp. tizedes.

FUCHS SÁNDOR, Szatmár, magántisztv. Bevonult 1914 aug. a 6. vonatosztályhoz. Leszerelt 1918 okt. Orosz harctéren teljesitett csapatszolgálatot. Kitüntetve: k. e. é. k. a v. é. sz. és k. vas é. k. a v. é. sz. Rendf.: I. oszt. számv. altiszt.

FÜLÖP LAJOS, Szatmár, művezető. Bevonult 1914 okt. a 32. h. gy. e.-hez. Leszerelt 1920 nov. Orosz harctéren volt szakaszparancsnok és megsebesült. Hadifogságba esett, ahol 66 hónapot töltött. Áth. a 304. h. gy. e.-hez. Károly cs. k. és seb. é. ig. a. Rendf.: hdpj. őrm. Testvére **FÜLÖP JÁNOS,** bevonult 1912-ben az utászokhoz Gyulafehérvárra és 1915 junius-

SZATMÁRNÉMETI

ÁBRAHÁM JÓZSEF, Szatmárnémeti, terménykereskedő. Bevonult 1914 aug. a 16. eg.-ügyi osztaghoz. Leszerelt 1918 nov. 31. Orosz, román és szerb harctéren kórházvonaton teljesített szolgálatot. Kitüntetve: Kor. vas érdemker. a v. é. sz. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: őrmeser. — Apját: **ÁBRAHÁM MÓZEST** két vejével, névszerint **SALAMON MÓZEST** és **ÁBRAHÁM DÁVIDOT,** valamint ennek *fiát,* — együtt *a románok kivégezték, mert a székely hadosztályt élelemmel és hírekkel látták el.*

BÁRDOS (BERGER) ALADÁR, Szatmárnémeti, festékkereskedő. Bevonult 1914 aug. a 4. h. huszáre.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz, román és olasz harctéren volt szakaszparancsnok. Károly cs. k. Rendf.: őrmester.

BARTA JENŐ, Szatmárnémeti, szikvízgyáros. Bevonult 1914 aug. a 19. gy.-e.-hez. Leszerelt 1920 nov. Orosz harctéren volt. Megsebesült és hadifogságban töltött 74 hónapot. Károly cs. k. és Seb. érem ig. a. Rendf.: önk. tizedes.

BERGFELD MÁRKUS, Szatmár, nyersbőrkeresk. Bevonult 1911-ben a 23, vadász zlj.-hoz. Leszerelt 1918 okt. 31. Szerb és orosz harctéren volt és hadifogságban töltött 40 hónapot. 1912/13-as Jub. keresztje van. Rendf.: alvadász.

Néhai **BERKOVITS SÁMUEL,** Szatmárudvari, gazdálkodó. Bevonult 1915-ben a 60. gy.-e.-hez. Leszerelt 1916-ban. Segédszolgálatos volt. Katonai szolgálatban szerzett betegségében halt meg. Rendf.: gyalogos.

BERNÁT HERMANN, Szatmár, nyersbőrkeresk. Bevonult 1916-ban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz és román harctéren volt csatár. Áth. a 11. h. gy.-e.-hez. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: gyalogos.

BERNÁTH SÁMUEL, Szatmárnémeti, textilkereskedő. Bevonult 1916 májusban a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Román és orosz harctéren volt csapatnál. Áth. a 8. táb. tüzérezredhez. Károly cs. k. igazolva. O*b* ig. a. Rendf.: főtüzér.

BIRÓ ALBERT, Szatmár, igazgató. Bevonult 1915 júl. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1921 febr. Orosz harctéren volt csatár és hadifogságban töltött 54 hónapot. Károly cs. k. ig. a. Rendf.: e. é. ö. hadapródj.

DR. BIRÓ JENŐ, Szatmár, orvos. Bevonult 1914 aug. a 63. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Orosz harctéren volt zlj.- és ezredorvosfőnök, majd tábori kórház és pótzlj orvosfőnök. Kitüntetve: Kor. arany érdemker. a v. é. sz., II. o. vörös ker. tiszti díszjelv. hadiékítm., Károly cs. k. Rangja. szkv. ezredorvos.

BLEIER ANTAL, Szatmárnémeti, bőrkereskedő. Bevonult 1914 szept. a 12. h. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 nov. Román és olasz harctéren volt a csapatnál telefonos. Áth. a 413. komb. e.-hez. O*b* és Károly cs. k. ig. a. Rendf.: tizedes.

DR. BLUM EDE, Szatmár, orvos. Bevonult 1916 jan. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Olasz harctéren teljesített eg.-ügyi szolgálatot és megsebesült. Kitüntetve: III. oszt. kat. érdemker. kardokkal, Károly cs. k., seb. érem egy sávval. % nélküli hadirokkant. Rangja.: e.-ü. hadnagy.

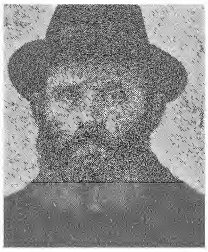
DR. BORGIDA ENDRE, Szatmár, ügyvéd. Bevonult 1915 márc. az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Áth. a 12. huszáre.-hez, majd a német hadsereg kiképzőcsoportjához. Román hadszíntéren élelmezési szolgálatot teljesített. Kitüntetve: Kor. vas érdemker. a v. é. sz. Rendf.: hadapr. őrmester.

DR. BORGIDA JÓZSEF, Szatmár, ügyvéd. Bevonult 1915 aug. az 5. gyalogezredhez. Deszerelt 1918 okt. 31. Orosz, román, olasz és francia harctéren volt szakasz- és századparancsnok. Megsebesült. Kitüntetve: Br. Signum Laudis kardokkal, O*b* két ízben, ezüst Signum L. a kar. és O_2, valamint Károly cs. k. ig. a. Rangja: hadnagy.

BRAUN MENYHÉRT, Szatmárnémeti, cipőfelsőrészkészítő. Bevonult 1914 augusztusban az 5. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz és francia harctéren volt csatár és 16 hónapot töltött orosz fogságban. Megsebesült. Károly cs. k. ig. a. Gyalogos.

DR. BURGER DEZSŐ, Szatmárnémeti, ügyvéd. Bevonult 1914 augusztusban a 65. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918 okt. 31. Orosz harctéren volt csapattiszt és zlj. segédtiszt. Megsebesült. Ellenforradalmár. Kitüntetve: ezüst és bronz Signum Laudis kardokkal, O_1, Károly cs. k., seb. é. Rangja főhadnagy.

BRAUN IGNÁC, Szatmár, kereskedő. Bevonult 1915 májusban a 39. gy.-e.-hez. Leszerelt 1918

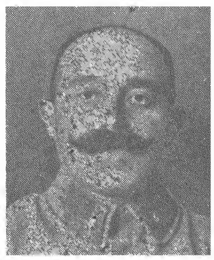

Weisz Jakab

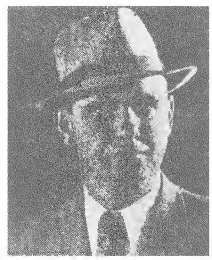

Weisz Sándor

néhai Weisz Ernő

Weisz Zoltán

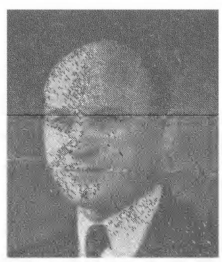

Weiszmann Elemér

Kornreich Fülöp

Wohl Endre

Wettenstein Hugó

Wohl István

Wohl Miklós

Zafir Kálmán

Zinger Mihály

Zuckermann Maier

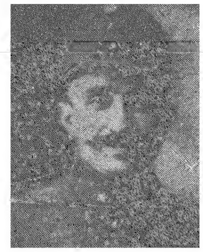
SZATMÁR

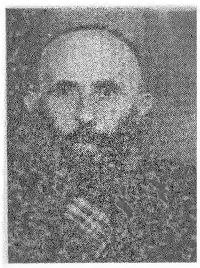

Sándor Ödön

n. dr. Fuchs Ármin

Sándori János

Sárkány Lipót

Simon Mózes

Scharf Dávid

Schőn Izidor (Sám.)

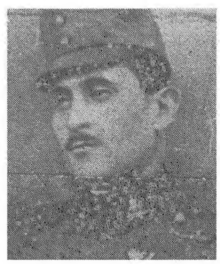

Schőnfeld József

Schwartz Sándor

Schwartz Albert

Schwartz Herm.

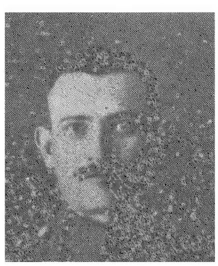

Schwartz József

Schwartz Sándor

Schwarz Zoltán

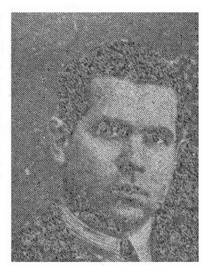

Spielmann Gyula

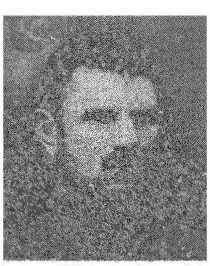

Spielmann Sámuel

Spitz Ignác

Stark Adolf

dr. Steinfeld Géza

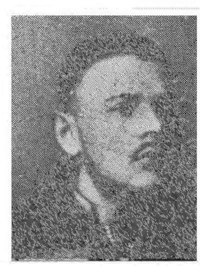

Stern József

Sugar H[illegible]

Teitelbaum Henrik

Vámos Áron

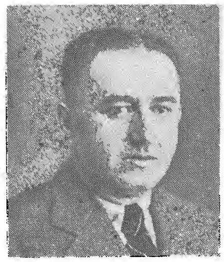

Weinberger Jenő

Weinberger Mór

SZATMÁR

Lázár Dávid

Lázár Lajos

Lázár Sándor

Lebovits Henrik

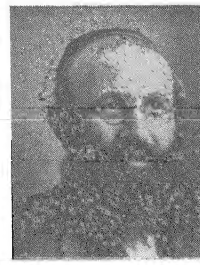

Lévai Mihály

Linder Adolf

Lőwy Dávid

Lőwy József

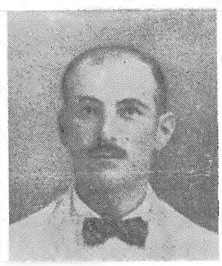

Lőwy Mór

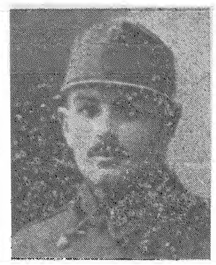

Lőwy Sámuel

Markovits Ede

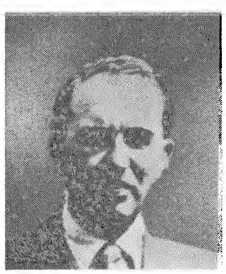

dr. Markovics Józs.

Mózes Károly

Mózes Mihály

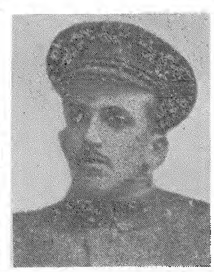

Mózes Nándor

Pollák Gyula

Pollák Mihály

Polatsek Mór

Prinz József

Reich Henrik

Rosenberg Zoltán

n. Rosenberg Salam.

Rosenfeld Márton

Rothbart Jenő

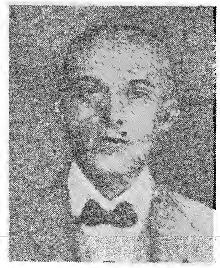

Salamon Ármin

SZATMÁR

Hegyi Sándor

Heimovits Mór

Hirschhorn N. L.

Hirschhorn Mózsa

Hirschhorn Móric

Hold Izidor

Holló Géza

dr. Holló Lajos

Janovitz Sándor

Jónás Dezső

dr. Katz Izsó

Kaufmann János

dr. Kaufmann Jenő

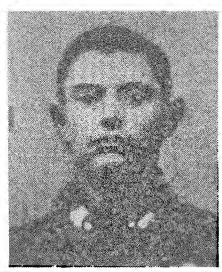

Kaufmann József

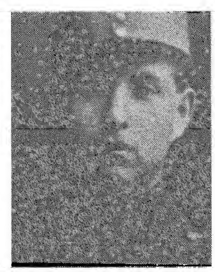

Kaufmann Kálmán

Kertész Antal

Kiss Gerő

Kiteier Nándor

Klein Endre

Klein Ignác

Klein József

Klein Mór

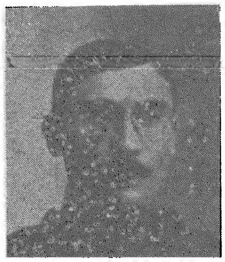

Klein Zoltán

Köves Miklós

László Bernát

SZATMÁR

Dr. Fischer Sámuel

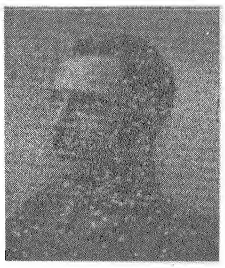

Fogel Dávid

Fried Benő

Friedmann Bernát

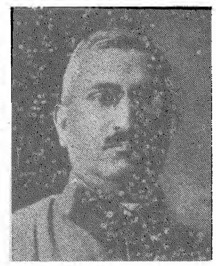

Friedmann Kálmán

Friedmann Zsigm.

Fuchs Sándor

Fülöp Lajos

Gál Jenő

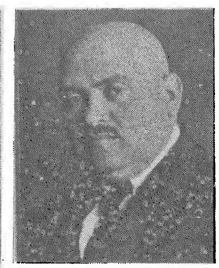

Gáspár Ede

n. dr. Gergely Ján.

Gold Henrik

Goldner Albert

Gonda Lajos

Dr. Görög Miksa

Grósz Bernát

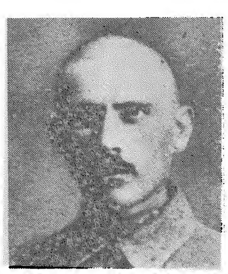

Grósz Ferenc

Grosinger József

Grünbaum Mór

Grünfeld Ábrahám

Guttmann Ignác

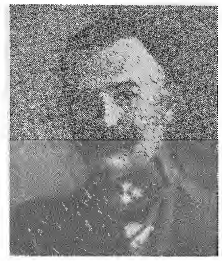

Havas B. József

Havas Bernát

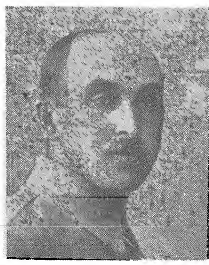

Havas Rezső

Hegedüs Zoltán

SZATMÁR ZSIDÓ
HADVISELTJEI
A. B. C.
SORRENDBEN

Ábrahám József

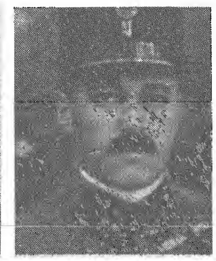

Bárdos Aladár

Barta Jenő

Bernát Hermann

Bernát Sándor

Biró Albert

Dr. Biró Jenő

Bleier Antal

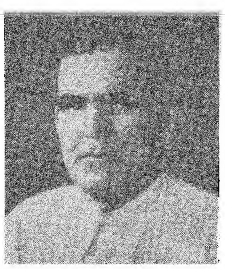

Dr. Borgida Endre

Dr. Borgida József

Dr. Burger Dezső

n. Braun Mór

Burger Ignác

Burger Jenő

Dávid Sándor

Dénes Béla

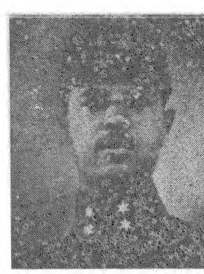

Diamantstein Dezső

Dr. Fái Béla

Farkas Kálmán

Dr. Fekete Samu

Feldmann Ignác

Dr. Fischer Miklós

A MAGYAR HADVISELT ZSIDÓK ARANYALBUMA

AZ 1914—1918-AS VILÁGHÁBORÚ EMLÉKÉRE

SZERKESZTETTE

HEGEDÜS MÁRTON

A MAGYAR HADVISELT ZSIDÓK ARANYALBUMA SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

*

1941

BUDAPEST

MAGYAR HADVISELT ZSIDÓK ARANYALBUMA

A Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbuma valóságos kincs az Emlékkönyvek szerkesztőségeinek. Egyik külföldi utam alkalmával sikerült egyik példányát megszereznem, amely nagy segitségemre volt munkámban. Fellelhető benne 135 szatmári zsidó fényképe, akik közül szerény tudomásom szerint egy sincs már életben. Tartalmaz még az Album névsorokat és életrajzokat a Hadviseltekről.

Az Aranyalbum mint neve iz igazolja, felbecsülhetetlen értéket képvisel, különösen nekünk szatmáriaknak, akik nagy késésben vagyunk az Emlékkönyvünk előálllitása terén. Az Aranyalbum is egyike azoknak, mely segitségünkre van a késést némileg behozni.

A névsorok, életrajzok és fényképek, sok elfelejtett régi ismerőst fednek fel a homályból. A szatmáriakon kivül sok a szatmári gettóból eldeportáltak-nagykárolyi, szinérváraljai és aranyosmeggyesi-fényképe is szerepel. Azonkivül az életbenmaradt hozzátartozók azon része, akiknek semmi emléke nem maradt az apa, fivér, nagyapa és nagybácsikról, szinte örömmel üdvözlik a képeket, mintha szeretteik ujra életre keltek volna.

Szerkesztőségünk tekintélyes költség befektetése árán átcsoportositotta a képeket és a névsorokat, hogy azok megfeleljenek a mi érdekeinknek és a könyvünk méreteihez.

Felfedezhetők az Aranyalbumban hiányosságok is. De ezekért szerintünk semmiesetre sem a kiadóhivatal hibáztatható. Megállapitásunk szerint az Aranyalbum kiadása teljesen magánvállalkozásnak tekinthető, amely hatalmas, szép és kegyeletes, sőt szent munkát végzett és nem a kiadóhivatalon mulott, hogy a kiadásokban hiányosságok vannak.

Megfigyelhető, hogy nem minden, a névsorokban szereplő egyénnek a fényképe megjelent volna.

Az ok szerintünk abban is keresendő, hogy a szervezés, bár óriási volt, de a helységkénti érdeklődés és a szervezés nem volt teljes. Némelyeknek talán pénzügyi nehézségeik voltak. Előfizetés és fényképezés. De sokak részéről talán hanyagság is történt, amit ma már pótolni lehetetlen.

Node legyünk mi elégedettek, a bennünket érdeklő adatokat megtaláltuk benne.

A továbbiakban adjuk tehát közre az Aranyalbumban megjelent, bennünket érdeklő adatokat.

pénztárnok Grosz Dávid, ellenör Gúth Sándor ; tanácsosok: ifj. Reiter Mór, Weisz Jenő, Jónap Miksa, Weisz Gyula, Páskesz Mór, Schwartz Salamon, Glück József, Markovits Salamon ; képviselők: Weinréb Márton, Kolb Dávid, Rosenberg Ignác, Grosz Zsigmond, Lefkovits Márton, Katz Márton, Neuman Sándor, id. Freund Sámuel, Lefkovits Leopold, Fischer Herman, Feldman József, Weisz Sámuel, Drummer Sámuel, Láng József, ifj. Weisz Ignácz, Herschkovits Sámuel.

Az 1928. December 22-én kelt kultuszminiszteri rendelettel kinevezett interimár bizottság tagjai:

Elnök Frankl Mihály, tagok Dr. Borgida József, Feldman József, Freund Cháim, Grosz Dávid, Májer József, Rosenberg Sámuel, Spiegel Dávid, Dr. Stern Mór, Weisz Salamon.

Az 1929. Április 28-iki választás:

Elnök Gúth Sándor, alelnök Grosz Dávid, főgondnok Mandelbaum Ede, I. gondnok Willinger Adolf, II. gondnok Schőnberger Henrik, pénztárnok Feldman József, ellenör Sámuel Ignátz ; tanácsosok: Cs. Májer Sándor, Frankl Mihály, id. Reiter Mór, id. Freund Sámuel, Fleischman Adolf, Weisz Jenő, Spiegel Dávid ; képviselők: Weisz Gyula, Markovits Salamon, Fischer Herman, Rosenberg Sámuel, Májer József, Klein Miksa, Katz Márton, Ellenbogen Simon, Dr. Borgida József, Grosz Izidor, Rosenblum Emánuel, Grosz Bernát, Bergman Seide, Rubin Dávid, Glück Herman, Engel Sámuel, Weisz Endre, Falkovits Mór, Láng József, Weisz Salamon, Jakab Antal, Róth Simon.

Az 1931. Április 5-iki választás:

Elnök Gúth Sándor, alelnők Grosz Dávid, főgondnok Mandelbaum Ede, I. gondnok Schönberger Henrik, II. gondnok Jakab Antal, pénztárnok Feldman József, ellenőr Weisz Elemér: tanácsosok: Frankl Mihály, id. Freund Sámuel, ifj. Reiter Mér, Markovits Ignác, Weisz Jenő, Spiegel Dávid, Fleischman Adolf, Rosenberg Sámuel ; képviselők: Cs. Májer Sándor, Weisz Gyula, id. Reiter Mór, Májer József, Glück Ignác, Gúth Lajos, Grosz Bernát, Dr. Borgida József, Glück Herman, Mózes Jenő, Willinger Adolf, Engel Sámuel, Róth Simon, Boros Adolf, Rosenblum Emánuel, Bergman Seide, Sámuel Ignác, Grosz Izidor, Elefánt Jakab, Eisner Herman, Moskovits Dávid, Rubin Dávid, Hasenfeld Zsigmond, Linder Adolf, Lebovits Lipót.

A fenti jegyzékekben felsorolt nevek között sokan megtalálhatják felmenő-águ rokonaikat, söt több mint harminc névben, saját édesapja nevét fedezheti fel.

Az 1919. Május 18-iki választás:

Elnök Frankl Mihály, alalnök Reiter Béla, főgondnok Fried József, I. gondnok Katz József, II. gondnok Májer József, pénztárnok Páskesz Mór ; tanácsosok: Markovits Májer, Róth Lajos, Jónap Miksa, id. Freund Sámuel, Mandelbaum Ede, Reiter Mór, Fleischman Adolf, Schwartz Salamon ; képviselők: Lefkovits Márton, Rosenfeld Mór, Rosenberg Sámuel, Weisz Májer, id. Weisz Májer, Weisz Gyula, Spiegel József, Ösztreicher Tóbiás, Grosz Zsigmond, Markovits Salamon, Hercz Simon, Katz Márton, Moskovits Efraim, Fleischman József, Freund Ignác, Ellenbogen Simon, Fischer Herman, Steinmetz Izidor ; póttagok: Káhán Májer, Weisz Vilmos, Zemler Sámuel.

Az 1921. Május 26-iki választás:

Elnök Markovits Májer, alelnök Jónap Miksa, főgondnok Mandelbaum Ede, I. gondnok Spitz Ignác, II. gondnok Spiegel Dávid, penztárnok Freund Cháim, ellenör Rappaport Márton ; tanácsosok: Róth Lajos, Schwartz Salamon, Páskesz Mór, Ösztreicher Tóbiás, Frankl Mihály, id. Reiter Mór, ifj. Meiter Mór, ifj. Freund Sámuel ; képviselők: Fischer Herman, Práger Márkusz, Rosenberg Sámuel, Markovits Salamon, Reich Salamon, Májer József, Finiász Izráel, Gúth Lajos, Heilbraun Henrik, Adlerstein Mór, Jeremiás Zsigmond, Weisz Vilmos, Steinmetz Izidor, Reiter Béla, Spiegel József, Lefkovits Márton, Katz Márton ; póttagok: Moskovits Efraim, id. Freund Sámuel, Glück Mór.

Az 1923. Április 3-iki választás:

Elnök id. Reiter Mór, alelnök Freund Cháim, főgondnok Mandelbaum Ede, I. gondnok Spitz Ignác, II. gondnok Willinger Adolf, pénztárnok Markovits Salamon, ellenör Grosz Zsigmond ; tanácsosok: Jónap Miksa, Markovits Májer Schwartz Salamon, Reiter Béla, Róth Lajos, Weisz Jenő, Ösztreicher Tóbiás, Jeremiás Zsigmond ; képviselők: Rosenberg Sámuel, Májer József, Reich Salamon, Lefkovits Márton, Gúth Lajos, Freund Ignác, Dr. Stern Mór, Spiegel Dávid, Grünfeld Kálmán, Grosz Izidor, Páskesz Mór, Glück József, Sámuel Ignác, Adlerstein Mór, Heiilbraun Henrik, Stark József, Lebovits Lipót, id. Freund Sámuel ; póttagok: Fischer Herman, Grünfeld Bernát, Práger Márkusz.

Az 1925. Április 12-iki választás:

A megválasztott előljároság és képviselőtestület a hitközségi székházban levő emléktáblán is meg lett örökitve (az 1960-as években történt államositás folytán nem létezik többé: a szerző megjegyzése), elnök id. Reiter Mór, alelnök Freund Cháim, főgondnok Mandelbaum Ede, I. gondnok Spitz Ignóc, II. gondnok Jakab Antal, pénztárnok Sámuel Ignác, ellenör Májer József ; tanácsosok; Markovits Májer, Jónap Miksa, Schwartz Salamon, Glück József, Jeremiás Zsigmond, Gúth Lajos, Weisz Jenő, ifj. Reiter Mór ; képviselők: Reich Salamon, Markovits Salamon, Rosenberg Sámuel, Lebovits Lipót, Grosz Izidor, Spiegel Dávid, Dr. Stern Mór, Heilbraun Henrik, Drummer Sámuel, Grosz Dávid, Fischer Herman, Lőwensohn Májer, Spitz Béla, Moskovits Fülöp, Hercz Simon, Rubin Dávid ; póttagok: Lebovits Sámuel, Elefánt Jakab, Weisz Salamon, Freund Ántsel, Schőnberger Henrik, Weisz Vilmos.

Azon hitközségi tagok márványba vésett névsora, akik jótállással lehetővé tették a báró Wécsey-telek megvételét: id. Reiter Mór, Freund Cháim, Markovits Májer, Jónap Miksa, Weisz Jenő, Mandelbaum Ede, Spitz Béla, Gúth Lajos, Sámuel Ignátz, Jeremiás Zsigmond, Heilbraun Henrik, Fischer Herman, Weisz Éliás, Glück József, Adlerstein Mór, Berkovits Henrik.

Az 1927. Április 19-iki választás:

Elnök Cs. Májer Sándor, alelnök Freund Cháim, főgondnok Mandelbaum Ede, I. gondnok Hercz Simon, II. gondnok Schőnberger Henrik,

Rosenberg Simon, Markovits Májer, id. Freund Sámuel, Ösztreicher Tóbiás, Rosenblatt József, Stark József, Weisz Gyula, Zemler Sámuel, Lőwinger József, Hartman Ede, Lefkovits Márton, Schwartz Emánuel, Heilbraun Henrik ; póttagok: Katz József, Katz Márton.

Az 1906. Április 12-iki választás:

A választásról felvett jegyzőkönyv hiánya következtében csak annyi állapitható meg, hogy megválasztattak elnökül Freund Ezekiél, alelnöknek Reiter Béla, főgondnok Markovits Mihály, gondnoknak Weisz Izsák és Májer József, azonkivül a tanácskozási és képviselőtestületbe tagokul: Páskesz Mór, Frankl Mihály, Schefteli Sámuel, Cs. Májer Sámuel, id. Freund Sámuel, Wollner Márton, Mandelbaum Ede, Reiter Mór, Ösztreicher Tóbiás, Schreiber Lipót, Zemler Sámuel, Rosenberg Simon, Weisz Gyula, Stark József, Glück Sámuel, Hartman Ede, Schwartz Emánuel, Markovits Salamon, Jakabovits Márton, Resenfeld Adolf, Moskovits Egraim, Spitzer Mór, Heilbraun Henrik, Czinner Mór.

Az 1908. Április 19-iki választás:

Elnök Freund Ezekiél, alelnök Reiter Mór, főgondnok Markovits Mihály, gondnokok Weisz Izsák és Katz József, pénztárnok Páskesz Mór , tanácsosok: Frankl Mihály, Schefteli Sámuel, Cs. Májer Sámuel, id. Freund Sámuel, Reiter Béla, Mandelbaum Sámuel, Rosenfeld Adolf, Markovits Májer ; képviselők: Borgida Dezső, Mandelbaum Ede, Markovits Salamon, Fried József, Zemler Sámuel, Ösztreicher Tóbiás, Hartman Ede, Katz Márton, Fleischman József, Weisz Gyula, Spitzer Mór, Rothbart József, Schwartz Salamon, Schwartz Emánuel, Lefkovits Márton, Ellenbogen Sámuel, Rothstein Jakab.

Az 1910. Április 26-iki választás:

Elnök Freund Ezekiél, alelnök Reiter Béla, főgondnok Markovits Mihály, pénztáros Páskesz Mór, A választási jegyzőkönyv hiánya miatt csak annyit lehet megállapitani, hogy bizottsági tagok lettek Frenkl Mihály, Markovits Májer, id. Freund Sámuel, Reiter Mór, Cs. Májer Sámuel, Fried József, Weisz Gyula, Weisz Izsák, Hartman Ede, Katz Márton, Markovits Salamon, Mandelbaum Sámuel, Glück Sámuel, Spitz Ignátz, Rosenfeld Mór, Ösztreicher Tóbiás, Schwartz Emánuel, Zemler Sámuel, Spitzer Mór, Katz József, Weisz Májer.

Az 1912. Április 21-iki választás:

Elnök Schefteli Sámuel, alelnök Reiter Béla, főgondnok Fried József, I. gondnok Róth Ignác, II. gondnok Katz József, pénztárnok Páskesz Mór ; tanácsosok: Cs. Májer Sámuel, Markovits Májer, Frankl Mihály, ifj. Freund Sámuel, Rosenfeld Adolf, Schwartz Salamon, id. Freund Sámuel, Reiter Mór ; képviselők: Markovits Salamon, Weisz Májer, Katz Márton, Freund Ignác, Ösztreicher Tóbiás, Hirsch Jakab, Fleischman Adolf, Weisz Vilmos, Schwartz Emánuel, Borgida Dezső, Grosz Zsigmond ; póttagok: Fischer Herman, Weinberger Herman.

Az 1914. Április 13-iki választás:

Elnök Frankl Mihály, alelnök Reiter Béla, főgondnok Markovits Salamon, I. gondnok Róth Ignác, II. gondnok Katz József, pénztárnok Páskesz Mór ; tanácsosok: Fried József, Markovits Májer, id. Freund Sámuel, Jónap Miksa, Schwartz Salamon, Mózes Jenő, Reiter Mór, Schefteli Sámuel ; képviselők: Hartman Ede, Rosenfeld Mór, Weisz Gyula, Hirsch Jakab, Weisz Májer, Fleischman Adolf, Ellenbogen Sámuel, Steinmetz Ezra, Zemler Sámuel, Mandelbaum Ede, Spitzer Mór, Freund Ignác, Rosenfeld Adolf, Ösztreicher Tóbiás, Schwartz Emánuel, Rosenberg Simon, Weisz Dávid, Rosenberg Sámuel, Moskovits Efraim ; póttag Róth Lajos.

Frankl Mihály és Weinberger Jakab, pénztárnok Morkovits Mihály; tanácsonok: Freund Ezekiél, Schwartz Sándor, Rosenfeld Adolf, Májer Károly, Schwartz Salamon, Benedikt Lipót, Schwartz Albert, Wollner Márton; képviselők: Klein Herman, Katz Jakab, Feldman Sándor, Herschkovits Dániel, Rosenblatt József, Schwartz Móric, Reiter Béla, Klein Vilmos, Rosenfeld Móric, Stern József, Freund Sámuel, Glück Sámuel, Májer Izráel, Kolb Izráel, Sicherman Dávid, Páskesz Mór, Káhán Izidor, Czinner Mór; póttagok: Deutsch Mór, Mandelbaum Sámuel, Weisz Sámuel.

Az 1895. Április 11-iki választás:

Elnök Spiegel Adolf, alelnök Dr. Májer József, főgondnok Reiter Béla, algondnokok Frankl Mihály és Klein Májer, pénztárnok Markovits Mihály; tanácsosok: Wollner Márton, Rosenfeld Herman, Schwartz Salamon, Schwartz Sándor, Freund Ezekiél, Benedikt Lipót, Rosenfeld Adolf, Steinberger Ábrahám; képviselők: id. Freund Sámuel, Klein Herman, Káhán Izidor, Sicherman Dávid, Reiter Mór, Beer Simon, Weisz Lipót, Weinberger Jakab, Mandelbaum Sámuel, Weisz Májer, Páskesz Mór, Kolb Izráel, Stern József; póttagok: Freund Márkusz, Feldman Sándor, Grünfeld Zsigmond.

Az 1897. Április 19-iki választás:

Elnök Teitelbaum Herman, alelnök Schwartz Albert, főgondnok Frankl Mihály, algondnokok Weinberger Jakab és Klein Májer, pénztárnok Páskesz Mór; tanácsosok Steinberger Ábrahám, Freund Ezekiél, Rosenfeld Adolf, Reiter Béla, Schwartz Salamon, Rosenfeld Herman, Markovits Mihály, Spiegel Adolf; képviselők: Reiter Mór, Braun Sámuel, Katz Jakab, Freund Sámuel, Rosenblatt József, Sicherman Dávid, Schwartz Mór, Deutsch Mór, Stern József, Klein Herman, Schwartz Emánuel, Weisz Sámuel, Steinberger Élias, Reiter Adolf, Schreiber Lipót, Fried Sámuel, Weisz Lipót, Róth Áron.

Az 1898. Április 16-iki választás:

Elnök Freund Ezekiél, alelnök Cs. Májer Sámuel, főgondok Markovits Mihály, algondnokok Weinberger Jakab és Klein Májer, pénztárnok Paskesz Mór; tanácsosok: Steinberger Ábrahám, Rosenfeld Adolf, Reiter Béla, Frankl Mihály, Spiegel Adolf, Rosenfeld Herman, Wollner Márton, Kolb Izráel; képviselők: Braun Sámuel, Rosenblatt József, ifj. Freund Sámuel, Stern József, Hartman Ede, Rooz Szilárd, Káhán Izidor, Scswartz Emánuel, id. Freund Sámuel, Glück Sámuel, Weisz Sámuel, Weisg Lipót, Freund Márk, Katz Jakab, Weisz Jakab, Ösztreicher Mór, Rosenfeld Mór, Schwartz Sámuel; póttagok: Grünfeld Zsigmond, Guttman Ignátz.

Az 1900. Április 16-iki választás:

Elnök Frankl Mihály, alelnök Reiter Béla, A többi tisztségek betöltőit a választási jegyzőkönyv hiánya miatt már nem lehet megállapitani. A pénzügyi bizottságban helyet foglaltak Reiter Béla elnöklete alatt Freund Ezekiél, Weisz Gyula, Páskesz Mór, id. Freund Sámuel, Markovits Májer, Rosenfeld Adolf; a gazdasági bizottságban Borgida Dezső elnökletével Rosenblatt József, Klein Májer, Rooz Szilárd, Schefteli Sámuel, Klein Sámuel, Stark József; a templomügyi bizottságban Markovits Mihály elnökletével Klein Májer, Rooz Szilárd, id. Schwartz Salamon, Ösztreicher Tóbiás, Reiter Mór, Rosenberg Simon, Borgida Sámuel.

Az 1904. Április 3-iki választás:

Elnök Schefteli Sámuel, alelnök Reiter Béla, főgondnok Markovits Mihály, I. gondnok Borgida Sámuel, II. gondnok Mandelbaum Ede, pénztárnok Kaufman Dávid; tanácsosok: Steinberger Ábrahám, Frankl Mihály, Wollner Márton, Rosenfeld Adolf, Páskesz Mór, Cs. Májer Sámuel, Borgida Dezső, Freund Ezekiél, Reiter Mór; képviselők: Schreiber Lipót, Mandelbaum Sámuel, Czinner Mór, Schwartz Salamon, Reiter Mór,

Májer Ábrahám, Kaufman Jónás, Májer Ferenc, Dávidovits Lázár, Paul Benjámin, Farkas Márkusz, Gúth Herman, Sicherman Dávid, Farkas Jeremiás, Freund Ezekiél, Klein Sámuel, Glück Sámuel, Buchholz Lipót, Klein Herman.

Az 1878. Október 14-iki választás:

Előljáró Spiegel Adolf, I. gondnok Freund Ezekiél, II. gondnok Münzent Márton, pénztárnok Schwartz Herman ; tanácsosok; Steinberger Ábrahám, Kranzthor Móric, Schwartz Sándor, Schönfeld Ignác, Klein Herman, Rosenfeld Adolf, Markovits Elek, Benedikt Lipót, Schwarts Salamon, Bloch Mór, Waldman Pinkász ; póttagok: Hirson Adolf, Kohn Dani ; képviselők: Paul Benjámin, Weisz Lipót, Berkovits Filep, Májer Ferenc, Reiter Béla, Klein József. Weisz Herman, Jónás Mózes, Kolb Izráel, Sicherman Dávid, Grünberg M., Buchholo Lipót, Weinberger Jakab, Grünfeld Jónás, Kohn Dániel, Hirson Adolf, Dávidovits Lázár, Guth Herman.

Az 1880. Január 1-iki választás:

Előljáró Steinberger Ábrahám, főgondnok Freund Ezekiél, I. algondnok Waldman Pinkász, II. algondnok Bauer Ábrahám, pénztárnok Schwartz Herman ; Tanácsosok: Krancztbor Mór, Schwartz Sándor, Benedikt Lipót, Schönfeld Ignátz, Rottenstein Sámuel, Róth Filep, Schwartz Salamon, Sicherman Dávid, Klein Hrman, Hirsch Adolf, Beer Simon ; képviselők: Reiter Béla, Kohn Dániel, Róth Salamon, Kolb Izráel, Paul Benjámin, Roth Áron, Becski Sámuel, Weinberger Jakab, Berkovits Filep, Grünfeld Jónás, Kaufman Jónás, Wollner Márton, Májer Ferenc, Ösztreicher Béni, Feuer Ignátz, Buchholz Lipót, Freund Márkusz, Grünfeld Jozsef.

Az 1882. December 24-iki választás:

Előljáró Spiegel Adolf, főgondnok Freund Ezekiél, algondnok Sicherman Dávid, pénztárnok Schwartz Herman ; tanácsosok: Steinberger Ábrahám, Schőnfeld Ignátz, Rosenfeld Ábrahám, Markovits Elek, Krancthor Mór, Schwartz Sándor, Schwartz Salamon, Klein Herman, Mandelbaum Áron, Klein József, Benedikt Lipót ; képviselők: Kolb Izráel, Májer Ferenc, Kohn Dániel, Kesztenbaum Bernát, Freund Márkusz, Münzent Móritz, Wollner Márton, Berkovits Filep, Gúth Herman, Dávidovits Lázár, Klein Sámuel, Krausz Dávid, Paul Benjámin, Sicherman Ferenc, Waldman Pinkász, Róth Áron, Grünfeld Jónás, Czinner Móritz.

Az 1889. Április 18-iki választás:

Elnök Steinberger Ábrahám, főgondnok Róth Salamon, algondnok Weisz Lipót, pénztárnok Schwarts Albert ; tanácsosok: Rosenfeld Adolf, Rosenfeld Herman, Spiegel Adolf, Schwartz Sándor, Freund Ezekiél, Benedikt Lipót, Kranczthor Mór, Wollner Márton, Teitelbaum Herman, Bányász Albert, Fleischman Vilmos ; képviselők: Klein Herman, Róth Filep, Weisz Májer, Grünfeld Jónás, Klein József, Katz Jakab, Sicherman Dávid, Sicherman Ferenc, Czinner Mór, Májer Ábrahám, Herskovits Dani, Májer Ferenc, Schwartz Mór, Markovits Benő, Klein Vilmos, Deutsch Mór, Kolb Izráel, Schwartz Salamon.

Az 1891. Április 26-iki választás:

Elnök Steinberger Ábrahám, főgondnok Beer Simon, algondnok Weisz Lipót és Klein Májer, pénztárnok Schwartz Albert ; tanácsosok: Rosenfeld Adolf, Rosenfeld Herman, Spiegel Adolf, Schwartz Sándor, Freund Ezekiél, Schwartz Salamon, Benedikt Lipót, Wollner Márton ; képviselők: Májer Ferenc, Rosenblatt József, Klein József, Czinner Mór, Katz Jakab, Glück Sámuel, Markovits Mihály, Klein Vilmos, Klein Herman, Stern József, Morkovits Benő, Kolb Izráel, Herschkovits Dániel, Sicherman Dávid ; póttagok: Freund Sámuel, Schreiber Lipót, Páskesz Mór.

Az 1893. Június 23-iki választás:

Elnök Steinberger Ábrahám, alelnök Rosenfeld Merman, főgondnok Beer Simon, algondnok

A HITKÖZSÉGI VEZETŐK NÉVSORA

1869-TÖL – 1931-IG

A szatmári zsidó hitközség alapszabályai értelmében, minden második peszách félünnepén uj elnököt és vezetőséget kellett választani. Alant közöljük a vezetök névsorát 1869-töl, 1931-ig.

Fenti adatokat a Dr. Stern Mór "Szatmári Zsidók Utja" cimü könyvéből vettük.

Az 1869 Március 21-i választás:

Előljáró Freund Ábrahám, I. gondnok Markovits Elek, II. gondnok Schwartz Sándor, pénztárnok Róth Filep, tanácsosok: Steinberger Ábrahám, Kranczthor Móritz, Benedikt Lipót, Schwartz Salamon, Hartman Jakab, Paul Benjámin, Farkas Márkusz, képviselők: Madlovits Márton, Rottenstein Sámuel, Blum Sámuel, Rosenfeld Herman, Beer Simon, Weisz Lipót, Braun Ignátz, Schwartz Benjámin, Dominusz Márkusz, Izsák Ignátz, Kraszner Áron, Dávidovits Lázár, Fisch Sámuel, Gutman Lévi, Markovits Mózes, Gúth Herman, Markovits Márton, Májer Izráel, Kolb József.

Az 1871. Április 30-i választás:

Előljáró Steinberger Ábrahám, I. gondnok Spiegel Adolf, II. gondnok Hirsch Adolf, előljárósági tagok: Freund Ábrahám, Markovits Elek, Benedikt Lipót, Kranthor Móric, Rottentein Sámuel, Schwartz Sándor, Rosenfeld Herman, Kolb Izráel; képviselök: Róth Filep, Dominusz Márkusz, Beer Simon, Paul Benjámin, Farkas Ignácz, Schwartz Salamon, Weisz Lipót, Hartman Jakab, Májer Izráel, Goldstein Márkusz, Dávidovits Lázár, Bauer Albert, Rosenfeld Ábrahám, Gúth Herman, Fleischman Wolf, Krasner Áron, Klein Solem, Bloch Móric.

Az 1873. Május 11-i választás.

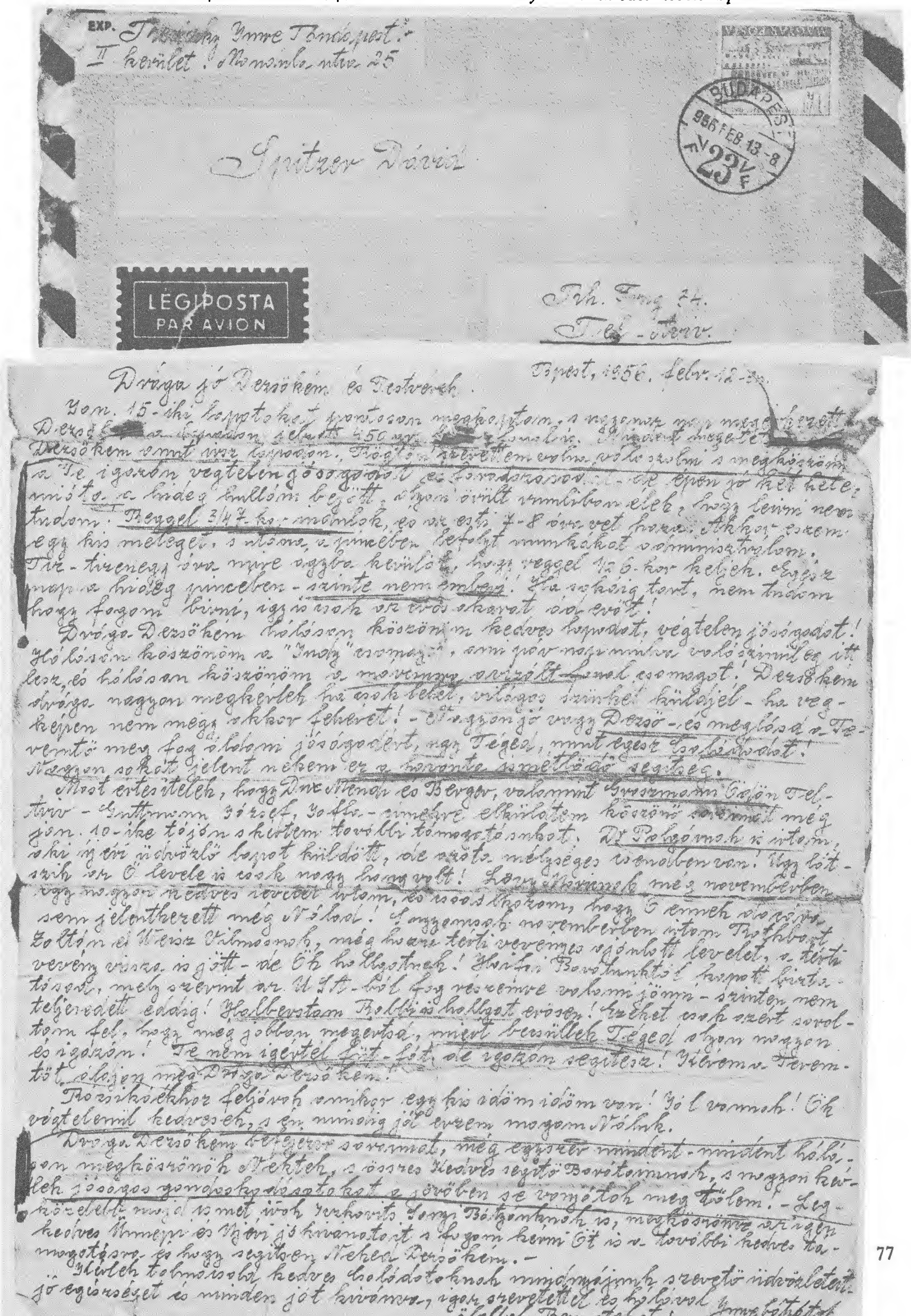
Előljáró Krancthor Móritz, I. gondnok Dávidovits Ignác, II. gondnok Bloch Móric, pénztárnok Hartman Jakab; választmány: Steinberger Ábrahám, Freund Ábrahám, Benedikt Lipót, Farkas Márkusz, Teitelbaum Herman, Rosenfeld Herman, Róth Filep, Blum Sámuel, Beer Simon, Közgyülési tagok: Kolb Izráel, Bauer Albert, Klein Herman, Rottenstein Sámuel, Weisz Lipót, Dávidovits Lázár, Hirsch Adolf, Dominusz Márkusz, Grünbaum József, Glück Sámuel, Steiner József, Deutsch Márton, Gúth Herman, Dávidovits József, Klein József, Bányász Albert, Waldman Pinkász, Guttman Leopold, Májer Izráel.

Az 1875-iki választás:

Előljáró Steinberger Ábrahám, I. gondnok Hirsch Adolf, II. gondnok Waldman Pinkász, pénztárnok Bányász Albert; előljárói tanácsosok: Freund Ábrahám, Benedik Lipót, Krancthor Móric, Spiegel Adolf, Rosenfeld Herman, Teitelbaum Herman, Beer Simon, Róth Filep, Blum Sámuel; képviselők: Kolb Izráel, Freund Ezekiél, Klein Herman, Farkas Márkusz, Weisz S. A., Bloch Móric, Spitz Henrik, Klein Sámuel, Sicherman Dávid, Glück Sámuel, Becski Sámuel, Kaufman Jónás, Dominusz Márkusz, Moskovits Márton, Klein Jakab, Bauer Albert, Kraszner Áron, Dávidovits Lázár, Paul Benjámin.

Az 1876. December 17-iki választás:

Előljáró Steinberger Ábrahám, I. gondnok Hirsch Adolf, II. gondnok Waldman Pinkász, pénztárnok Bányász Albert; tanácsosok: Freund Ábrahám, Kranzcthor Móric, Teitelbaum Herman, Róth Filep, Markovits Elek, Rosenfeld Adolf, Benedikt Lipót, Bloch Mór, Schwartz Sándor, Rosenfeld Herman; képviselők: Wollner Márton, Berkovits Filep, Weisz Herman, Becski Sámuel,

EXP.
LÉGIPOSTA
PAR AVION
BUDAPEST
Spitzer Dávid

REVICZKY
IMRE
ezredes
z"l

הקולונל
אימרה
רביצקי
ז"ל

EMLÉKEZZ ÉS NE-FELEJTS

KOSZORU AZ EMBERISÉG EGYIK LEGJOBBJÁNAK

NÉHAI REVICZKI IMRE EZREDESNEK

a nagybányai X. Munkaszolgálatos zászlóalj egykori parancsnokának sirjára a budapesti temetőben.

Drága Imre Bátyám !

1945 őszén a szatmári berenczei-Kovács ház sarkán találkoztam Veled. "Alázatos szolgája Ezredes Úr" köszöntöttelek. Kalapomat még kezemben tartottam, mire Te rámnéztél és kezedet nyújtottad. Ki vagy fiam ? Kérdezted ? Egy a sok közül feleltem. Fiam ! Vedd tudomásul, hogy én neked Imre bátyád vagyok, megértetted ? A parancsot megértettem Ezredes Úr, feleltem.

Imre Bátyám !

I-tenfélő ember voltál a Te vallásodban. Magyarul imádkoztál Hozzá. Hűen teljesitetted azon bibliai parancsot "Szeresd felebarátodat mint temagadat". Te teljesitetted a biblia parancsát alárendeltjeid és családjaik tapasztalták azt testükön és lelkükön.

Imre Bátyám !

Egyik erénye és jótulajdonsága a zsidó népnek, hogy emlékszik és nem felejt. Megemlékezik a történelem nem zsidóiról is, akiknek ez kijár. A Megilabeli Chárvónáról és Cyrus perzsa királyról, majd a korunkbeli Ferencz József császárról z.l. akiknek mi, el nem muló hálával tartozunk, mert velünk jót gyakoroltak.

Mi szatmáriaknak, megadatott az a kegy, hogy egy ideig a szomszédságunkban éltél és fejtetted ki áldásos müködésedet. Volt ez abban az időszakban, amikor a gyülölet és a vérszomj kerekedett felül. Akkor akadt egy

REVICZKY IMRE

nevü EMBER, aki izzig-vérig EMBER volt URIEMBER a legjavából és az üldözöttek védőszentje voltál. Nem törődtél azzal sem, hogy ezáltal magadra zúditod a veszedelmet.

Közismert voltál arról, hogy a musszosok helyzetének megnehezitésére szóló parancsokra Te fittyet hánytál. Tudtuk, hogy azokat fiókodba zárva porosodni hagytad és folytattad atyai jóindulatodat a szerencsétlenekkel szemben.

Emlékezetes még az a kihallgatás a laktanya előtti térségen, amikor a feleségek és anyák százainak kérelmeit hallgattad meg.

Az is emlékezetes, hogyan tanitottad "móresre" alárendelt tiszt és altisztjeidet, amiért velünk rosszul bántak.

Imre Bátyám ! Úgy érzem, hogy nemcsak mi szatmáriak, hanem velünk együtt mindazon munkaszolgálatosok, akik parancsnokságod alatt állottak, egy — egy:

"NEFELEJTS"

virágot adnak, és az abból font koszorut helyezem el sirodra a budapesti temetőben.

Soha el nem muló hálával emlékszünk Reád

IMRE BÁTYÁNK

Egy a sok közül. S. N.

KAPLI BÁCSI KÉTHETES KORÁBAN

Úgy gondolom, hogy egy kellemes szatmári öregember humoros, egyben szomoru esetét Emlékkönyvünkben elmesélni, nem jelent kegyeletsértést. De ha kedves olvasóim között akadna olyan, aki ezt kifogásolná, úgy elnézést kérek. Az alanti eset valódiságáért vállalom a felelősséget.

Történt ez Szatmáron 1943-ban, amikor az átkos emlékü zsidótörvény megtiltotta a zsidóknak különböző foglalkozások üzését.

Fischer Jakabot, aki a Töltés utca 36 alatt lakott, és akit az egész környék "Kapli bácsinak" nevezett, a zsidó törvény nagyon súlyosan bántotta. Kapli bácsi hithű zsidó ember lévén, hűséges látogatója volt a Nagytemplomnak, toll szedéssel kereste meg a mindennapi kenyerét. Éveken keresztül házról házra járva gyüjtötte a liba és kacsa tollat, amit aztán átadott a nagykereskedőnek. Sovány párnósze volt, de jútott kenyérre, marhahúsra (ami akkor olcsóbb volt) sábeszra stb, na még orvosságra is a beteg asszonynak.

Egy "biztos úr" úgylátszik rég leselkedett reá, mert egyik délelőtt elkapta a Petőfi utca 42 számu ház kapujában amint kabátja alatt egy barna zacskóban pár deka tollat rejtegett.

Megvan. Most rajtakaptam. Most merészeljen tagadni, kiáltotta a "biztos úr" diadalmasan.

Mars előre ! Kiáltotta a rend-öre. Szegény Kapli bácsi görnyedve a "súlyos bűn" terhe alatt bandukolt az őt kisérő rendör előtt, aki úgy lépegetett mint Wellington tábornok, amikor elfogta Napoleont.

Az akkori időben hasonló "súlyos" bűn elkövetői felett a városi rendörbiró itélkezett azonnal. A rendörbiró nem volt más, mint a hirhedt "vitéz" Teörzseök rendörkapitány (Sárközi munkatársa).

Kapli bácsi reszketve, de imával az ajkain állott a büntető biró előtt.

A kihallgatás az alantiak szerint folyt le.

A biró: Vén törvényszegő, majd gondoskodom, hogy hosszu időn át nem fog talluval kupeckedni. Tudja mi a "bűne"? Tudom felete Kapli bácsi bűnbánóan.

A birő: Hogy hivják vén rüfkefajzat ?

Kapli bácsi: Fischer Jakab, tekintetes biró úr.

A biró: Megtiltom, hogy engem tituláljon a bagós pofájával. Hol lakik ? Otthon, felelte Kapli bácsi.

A biró: Vén talmudmormoló. Azt kérdeztem milyen utca és szám alatt ? Töltés utca 36, volt a felelet.

A biró: Kora ? Két hetes, felelte Kapli bácsi.

A biró: Vén foghagymabagázs, hogy mer a magyar királyi birósággal csúfságolni ? Majd ezért külön megfogom büntetni.

Kapli bácsi: Annyi vagyok én kérem, tessék elhinni, nem csufságolok én.

A biró: Miféle talmudot magyaráz itt nekem, azonnal mondja meg hány éves?

Kapli bácsi: Két hetes.

A biró vérvörösen: Na megálljon csak, ezért külön fog lakolni. Tud maga irni ? Tudok volt a felelet.

A biró: Na jöjjön ide és irja le számokban, hogy hány éves.

Szegény Kapli bácsi odament és a kapott ceruzával reszketve leirt két hetes számjegyet.

7 7. Ennyi vagyok én biró úr.

Tünnjön el a szemem elől vén kuruzsló, meg ne lássam itt többé, orditotta a biró magából kikelve.

Kapli bácsi nem kérette magát mégegyszer. Szépen hátra se nézve kisomfordált a hivatalból, és haza ballagot.

Igy volt Kapli bácsi 7 7, két hetes.

aki törzs-örmesteri rangban volt. A Heftlingek maguk között "suszter" nek nevezték, mert bármilyen szemle, vagy felülvizsgálat volt, a szakadt ruhákkal, a hiányzó gombokkal, a piszokkal sohasem törődött. Ezzel szemben a cipőket mindég megvizsgálta, soha nem voltak eléggé fényesek. Egyszer a füző volt szakadt, máskor pedig a sarok volt eltaposva. Ezért nevezték suszternek.

A suszter az orvosi teendőkbe is beleszólt, általában nem volt rosz ember, eltekintve a nehány pofontól, melyeket osztogatott.

Ahogy a rendelőbe belépett, azonnal engem vett szemügyre. Szakértően végigmért és azt kérdezte: Na, vas ist mit dir tu "Himmel-hund" ? Én gyenge mozdulatokkal jeleztem, hogy nagyon rosszul érzem magam. Aztán a két orvos számolt be a történtekről. Az örmester ujra hozzám fordulva kérdezte: hast tu Temperatur ?

Én gyenge mozdulatokkal jeleztem, hogy nem tudom, mire ő nehány percre eltünt, majd egy hőmérővel a kezében tért vissza, ideadta mondván: tedd a jobb hónaljad alá, majd eltünt.

Az örmester elfelejtett visszajönni. Kb. fél óra után megnéztük a hőmérőt, 37-et mutatott.

Nem baj fiuk mondtam, biztositva vannak a pofonok és a rugás, de megéri, mert már több mint négy órája melegszünk.

Én a hőmérőt most a bal hónaljam alá helyeztem át gondolván, hogy a kályha közelsége segit majd valamit. Háromnegyed óra mulva tért vissza az örmester és ujra kérdezte, hogy mennyi a lázam? Megnéztem és a hőmérő még mindég 37-et mutatott.

Nagy buta pafával feletem gyenge hangon: Herr Komandant, 74 fok a lázam. Az örmester ezt hallván olyat orditott, hogy beleremegett az egész kórház: Aber vo kann das sein ? Mire én nagyon szeliden kezeimmel gesztikulálva feleltem:

Erst war hier 37 grad, nachher war auch hier 37 grad, dass ist zusammen 74 grad.

Amikor ezt meghallotta szemeit a legnagyobbra meresztette és harsányan elkiáltotta magát kétszer: Toktor : Toktor ! Alles hier sofort, Consilium !

A háron kórházi orvos Dr. Steinnberger Beregszászról, Dr. Kővári Tibor Szatmárról és Dr. Mannheim (talán) Frankfurtból azonnal futva jöttek, vigyázba vágták magukat és vártak. Az örmester leadta a tényállást és várta a consilium véleményét. Mindhárom orvos jól ismertek engem. Értették, hogy valami furfang rejlik a dologban. Nem akarták rontani az esélyeimet, úgy határoztak, hogy a "suszter"re bizzák a döntést.

Az orvosok határozata nagyon imponálhatott neki, mert rögtön élt törvényadta jogával. Felemelte hatalmas mancsát, fejemre ütött és nagy hahotával ha, ha, ha, meghozta a döntést:

Der ist wahnsinnig der bleibt hier in Spital auf umbestimte Zeit, majd didalmasan nézett az orvosokra, akik hümmögtek, jelezve, hogy a döntés helyes.

Az én két betegszállitó orvosom pedig a markukba röhögve távoztak, kb. ötórai melegedés után.

Ugylátszik, hogy a munkahelyen elmondhatták mi történt velem, mert este tizesével jöttek gratulálni, hogy is tudta a kántor, úgy befirolni a nagy egészségügyi szakértöt. Ez is csak egy Szákmerertől telik ki.

Hat hétig voltam kórházi töltelék. Csak Március végén kerültem ki, amikor az oroszok közeledtével evakuálták a wolfsbergi lágert.

A kórházban vészeltem át a legnehezebb téli heteket.

Lehet, hogy a 74 fokos lázjelentés nyelvbotlás volt, de egy biztos, a Teremtő adta a számba a szavakat, amelyek sok rosztól megkiméltek.

Bné-Brák Elul 5741
S. N.

HETVENNÉGY FOKOS LÁZ

NEHÉZ ELHINNI, DE MÉGIS MEGTÖRTÉNT

"Chájim umávet böjád háláson", tanitják bölcseink, ami annyit jelent, hogy a nyelv kiejtése határozza meg az életet és a halált. A Teremtő úgy segit néha az emberen, hogy a szájába adja a szavakat, amiket mondjon. Ez döntheti el aztán további sorsát.

Velem is ez történt. A Teremtő a számba adta a szavakat és ezek voltak segitségemre a továbbiakban.

Történt ez egy rettenetes hideg, téli februári délelőtt. Az általunk, a nyáron ásott gödröket tömtük be. A sziléziai szél aznap nagyon megkinzott bennünket. Rettenetesen fáztunk. Minden melegitési testgyakorlat felmondta a szolgálatot. "Kácti böchájáj", mondotta egyszer Rivka ősanyánk. Meguntam az életemet, mondhatnánk ezt magyarul.

Keserü lett a szivem tájéka és minden cselekvési akaratom felmondta a szolgálatot. Hirtelen nagyot határoztam, szimulálni fogom az ájulást. Lapátommal megmértem a hátamnál a hó mélységét, és azt is kitapogattam, hogy nincsenek-e kövek, amelyek megsebesithetnek. A hó vagy 70 cm. mély volt és kövek nem voltak érezhetők. Hirtelen hátra vetettem magam, erőset sóhajtottam és torkom artikulátlan erős hangot hallatott, amire sokan felfigyeltek. A közelemben lézengő német munkavezető (akitől Dr. Lasz Gyula a verést és a diplomát kapta), azon a véleményen volt, hogy felesleges velem időt pazarolni. Jobb ha mindjárt bedobnak a gödörbe és befednek főlddel, majd ő jelenti a dolgot az illetékeseknek.

Én mindent jól hallottam és értettem. Elhatároztam, hogy a gödörbe bedobni hagyom magam, de tovább nem.

Igy is történt. A dobás kiméletes volt, mert azt barátaim bechóved csinálták, de közben kis életjelt kezdtem szinlelni. Ezt a "Herr Meister" is észrevette és igy mégsem mert felelősséget vállalni egy élő embert eltemetetni. Válaszťása két "Schweinhund"ra esett, hogy ők vigyenek be a kb. 500 méter távolságban levő lágerkórházba.

A két betegszállitó nem volt más mint Dr. Májer Márton és Dr. Sárkány Alajos Szatmárról (mindketten fogorvosok), akik kezeikből ülőkét alkottak, melyre a többiek felültettek. Karjaimat úgy helyezték, hogy azokkal átkaroltam a két orvos nyakát.

A menet elindult. Először Májer Dr. szólalt meg szomoruan. Na szegény ez is elmegy. Lassacskán mindnyájan kimulunk. Hát bizony—bizony sajnálkozott Sárkány Lajcsi. Szegény főkántor, még ő tartotta bennünk a lelket jó mondásaival. Igy sajnálkoztak tovább, mig úgy éreztem, hogy lőtávolon kivül vagyunk a munkahelytől.

Akkor hirtelen hangosan elnevettem magam. A két szállitóm majd elejtettek meglepetésükben. Mi lesz kántor? Mondotta Sárkány doktor, hát igy is lehet? Ezért baj lesz. Májer Dr. is úgy vélekedett, hogy ezért mindhármunkat megbüntetnek.

Nézzétek csak, nyugtattam meg őket. Jól tudom én, hogy aki betegnek jelentkezik és nincs legalább 38.6 láza, az kap két pofont és egy regbesugást. Ezeket csak én fogom kapni, ti nem, mert ti parancsra jöttetek. Aztán meg kalkuláljunk fiuk, hogy nem-e éri meg, még akkor is, ha ti is megkapjátok a pofonokat meg a rugást. Ma sok jelentkező lesz, legalább 2 — 2½ órát tart, mig ülünk a jó melegben, de talán még többet is, és az, hogy nem dolgozunk az semmi? Hát nem éri meg, hogy két pofonért és egy rugásért hárman fogunk melegedni?

A két orvos mérlegelte a lehetőségeket és belátta, hogy a dolog kifizetődő, csak engem sajnáltak.

Lassan beértünk a rendelőbe. A várakozók száma, mint előre sejtettem, nagy volt. Az óra nyolcat mutatott. Mi egy padra ülve élvezni kezdtük a kellemes meleget. Igykeztünk úgy manöverezni, hogy sorunkat átengedjük másoknak, hogy minél későbben kerüljünk sorra. Igy sikerült a melegedést 11 óráig kihúzni.

Hirtelen beállitott a tábor német parancsnoka,

ben váltották, igy egy szép hétfői reggelen mi is egy kivénhedt trotli munkavezetőt kaptunk.

Az öreg fel és alá sétálva abban lelte élvezetét, hogy hosszu sétabotjával időnként nagyokat húzott hátunkra, akár volt reá oka akár nem. Sem Lasz Gyula, sem én nem képeztünk kivételt.

Nap mint nap más áldozatot fogott ki magának, akin kitöltötte őrült szenvedélyét.

Az egyik meleg Augusztusi délelőtt hirtelen mellettünk pihent meg. Már azt hittem, én vagyok a kiszemelt páciens. Már fel is készültem az inkvizicióra, de nem, úgy látszott, hogy Dr. Lasz jobban tetszett neki, mert az ő bordai közé túrta botját.

Dr. Lasz szisszenni sem ért rá, amikor lecsapott az első kérdés:

Was bist du in civil?

Dr. Lasz tudta, hogy milyen tisztelettel tartozik ilyen "rangos tényezővel" szemben. Lekapta sapkáját, katonásan vigyázba vágta magát és jelentette.

Herr Meister. Ich melde gehorsam, ich bin ein Arzt.

Tu — bist — ein — Arzt? Orditotta a bestia szótagolva, és minden szótagnál nagyot ütött a szerencsétlen emberre.

Tu — bist — ein — Schweinhund, orditotta, és mégegyet ütött.

No sag schön wass tu bist, mondotta oktató hangon.

Dr. Lasz a fájdalomtól eltorzulva jelentette.

Herr Meister. Ich melde gehorsam, ich bin ein Schweinhund.

Kút, kút, hast kút geantvortet, hier hast tu ein Premium, és ujra rávágott a bottal.

És most egy tudományos előadásba kezdett a bestia.

Jezt ver ich dir erklern warum tu ein Schweinhund bist.

Dr. Lasz nagy érdeklődéssel figyelte az előadást, mely különösen egy orvos részére igen érdekfeszitő lehetett.

A bestia elmesélte, hogy beteg feleségét orvoshoz vitte, de a vizsgálat után dacára a lefizetett 300 márkának.

"Ist sie krapiert".

"Stell dir vor. Darüber sind alle Ärzte Schweinhundé, auch tu", és a bot ujra lesujtott.

"No, melde das schön nochmal".

Dr. Lasz kinlódva és megrendülten bár, de mégis bátran és büszkén jelentette:

Herr Meister. Ich melde gehorsam nochmal, alle Ärzte sind Schweinhunde, AUCH ICH.

A jelentés úgylátszott imponált a fenevadnak, mert azt egy ujabb botütéssel honorálta, majd mancsával megveregette a szerencsétlen orvos vállát és kinyilatkoztatta.

Kut, kut, bravo. Hast kut geantwortet.

Drága Olvasóim!

Annak aki ismerte Dr. Lasz Gyulát szükségtelen bemutatnom. Tiszteletet érdemlő megjelenését, jó modorát, a talpig uriembert. Ennek az embernek kellett egy primitiv minden emberségéből kivetkőzött senki előtt gazsulálni, barátainak szemeláttára megszégyenülve állni, kapni a súlyos verést, és megalázottan felelni a kérdésekre.

Nem is csoda, ha a szenvedés és a fenti eset felőrölték az amugyis megrongált egészségét. Húzta szegény, mig kórházba került, majd szukot félünnepének egyik estéjén magához hivatott néhányunkat és ha nem is szavakkal, de fájdalmas tekintetével elbúcsuzott.

Hozzáléptem és megkérdeztem, mi a jidis neve főorvos ur? Megértette miről van szó. Szenvedő arccal és könnyes szemekkel nézett rám és értelmesen felelte:

MOSE JECHIÉL BEN ELIEZER.

Még azon este megtért őseihez.

Legyen emléke áldott.

Kivételesen nehéz, sziklás talajt fogtam ki éppen Jom-Kipurkor.

Hozzáfogtam a "Muszáf" imához. Szinte taktusra törtem a sziklát. Kb. két óra lehetett, amikor a Főpap "Ávodá" szertartásához értem. Mondtam a szent imákat, melyeket magam kisértem a hozzájuk illő melódiákkal.

Hirtelen nagy gyengeség fogott el. Úgy éreztem itt a vég. Elkezdtem sirni, mint régen az imaálványnál ilyenkor, Szatmáron. De most nagyon keservesen. Leperegtek előttem eddigi 35 évemnek filmjei. Szülők, testvérek, gyermekkor, feleség és négy gyermek, barátok, hitközségek, Nagybánya, Szatmár. Hirtelen eldobtam lapátomat és felnéztem az égre. Úgy éreztem azokban a pillanatokban, hogy könnyeimmel a Jom-Kipuri Muszáf áldozatot mutatom be a Teremtőnek.

Minden még meglévő erőmmel az ég felé kiáltottam:

RIBONO SEL OLÁM !

Azt irtad szent Tórádban: És sanyargassátok lelkeiteket ezen a napon.

Egy másik helyen pedig az áll:

És vigyázzatok nagyon lelkeitekre.

Uram ! Szent Teremtőm ! Melyiket a kettő közül tartsam be ?

Ha folytatom a böjtöt, végem lesz, és nem teljesithetem a másik parancsodat. Mitévő legyek ?

Én böjtölni akarok, Te nem engedsz. Te nem engedsz és én mégis böjtölni fogok. Fenti szavakat háromszor is megismételtem, majd folytattam:

Világ Ura ! Én felveszem Veled a harcot. Te nem engedsz böjtölni, de én mégis fogok. Én hiszem, hogy letudlak győzni.

Kérlek Uram ! Adj erőt, hogy legyőzzelek.

Ahogy ezt kimondtam, hirtelen hosszu sóhaj szakadt fel lelkem legmélyéből. Sem azelőtt, sem azóta olyat nem éreztem. Nyomban megjött a Teremtő válasza. Megéreztem közelségét és kezének simogatását, és még bátoritását is. Nagy nyugodtság szállt meg, az éhség megszünt, uj erőre kaptam és folytattam tovább a munkát és az imát.

A délután szép nyugodtan eltelt. Még elmondtam a Mincha és a Neila imákat (már amit kivülről tudtam).

Igy érkezett el az esti hét óra. Befejeztük a munkát és elindultunk a hét kilóméteres úton. Az égen nem három, hanem hárommillió csillag ragyogott, de én csak egy jó óra mulva vettem elő a kis darab kenyeremet és a heringfarkot.

Egy jó órás pótböjtöléssel háláltam meg a Teremtőnek a nagy kegyet, amelyet velem gyakorolt.

Nem hiába tanitották mestereink:

Aki I-tenben bizik, azt kegy övezi körül.

S. N.

SZOMORU MEGEMLÉKEZÉS EGY JÓ SZATMÁRI ORVOSROL

Sok olyan szatmári volt a lágerben, akikről külön külön kellene megemlékezni. Ha igy tennénk, kevés volna az Emlékkönyv terjedelme. Igy csak a különleges eseteket emlithetjük fel.

Ilyen volna a mi drága Dr. Lasz Gyulánk esete, melyet az alábbiakban mondok el.

Dr. Lasz Gyula, a szatmári Zsidókórház (azelőtt Kolozsvár) sebészfőorvosa volt, aki diplomáját valamelyik hires egyetemen szerezte. Életének utolsó napjaiban ujabb szomoru titulust szerzett, a "Schweinhund" elnevezést. Kapta ezt egy szadista német munkavezetőtől.

Folyt a munka szaporán a wolfsbergi "Firma Jank" cégnél. Árkokat ástunk vizvezetékcsövek lefektetéséhez. A munkabeosztás úgy hozta, hogy Dr. Lasz Gyula és én egymásmellé kerültünk. Hosszu heteken keresztül kiki a részére kimért földdarabot dolgozta meg.

Én, Dr. Lasszal már Szatmáron ismeretségbe kerültem, és ez a lágerben szoros barátsággá fejlődött.

A német munkavezetőket bizonyos időközök-

Én sem álliton biztosan 39 év távlatából, hogy az imát befejeztem e.

Hazamenet hallottam, hogy egyazon órában és egyazon recept szerint dolgoztak Szatmár minden zsidó templomában.

Nagy volt a hatóságok kudarca, de rajtunk ez keveset segitett.

Bné-Brák 5741 erev Sábát Softim
S. N.

„KÜZDELMEM" A TEREMTŐVEL

Erev Jom-Kipur a magyar deportálás évében keddi napra esett. Nagy volt a készülődés. Mi szatmáriak is eleget tettünk a régi szokásnak. Pósta hiányában egymást kerestük fel a blokkokban minden jót kivánva. Reményeink nagyok voltak. Biztunk és hittünk, hittünk és biztunk.

Ami engem illett, ami Ros-Hásánákor sikerült, nem sikerült Jom-Kipurkor. Ros-Hásánára az orvosok befektettek a kórházban mint beteget. Az volt a cél, hogy előimádkozó legyek a revierben. Az imák mindkét napon zavartalanul folytak le. Jútott még egy külön adag étel is.

De nem igy Jom-Kipurkor. A németek mintha előre készültek volna minden ünnepélyességet meghiusitani. A kórház majdnem teljesen kiürült. Csak az igazán súlyos betegek maradhattak bent. Igy én is felkészültem, hogy a Szent-Napon dolgozni kellesz. Már az ünnep előestén megmutatták a németek, hogy mire képesek. A vaschraumba gyülekeztünk imára. A terem megtelt imádkozókkal. Gyertyák is égtek és már a második Kol-Nidrét recitáltam. A gyertyák hirtelen kialudtak, hideg zuhanyt kaptunk, majd botokkal kergettek szét bennünket.

Igy festett a Kol-Nidré este a wolfsbergi lágerben.

Másnap szerdán, Jom-Kipur reggelén, mint bármely más napon kivonultunk munkára a hét kilóméter távolságra levő Silberlochba. Hüvös, zuzmarás időben meneteltünk.

Az én kis hátizsákomban egy vagyont őriztem. Egy kis darab száraz fekete kenyeret és egy hering farkot. Ez volt az egész tartalék-készletem, minden közbejöhető baj megelőzésére.

Folyt a munka egész délelőtt, mint rendesen. Havas eső esett, ami ugyan megkönnyitette részben a böjtölést, de nagyon megnehezitette a munkát.

Munkaközben a Sáchárit imát mormoltam, már amennyire kivülről emlékeztem. A szűkös gyenge élelmezéstől amugyis meggyötört test követelni kezdte a magáét. A tarisznyámban levő darabka kenyér és heringfarok is állandóan csiklandoztak.

Igy érkezett el nehezen a déli 12 óra. Megérkezett az ételt-szállitó autó, melyről lekerült a mi *küblink*. (Aki megjárta a lágereket, nem kell neki bemutatnom mi az *kübli* és mit tartalmazott).

Velem együtt többen böjtöltek délig. Engem kérdeztek szegények, mit csináljanak tovább, folytassúk-e a böjtöt ? Fájó szivvel láttam kinlódásukat, mennyire akarták volna teljesiteni a Tóra e szent parancsát.

Én azt feleltem: Drága barátaim, tegyétek azt, amit birtok. Aki pedig enni fog, ne féljen a büntől, mert ezt azért teszi hogy az eljövendő időkben ereje legyen a Teremtőt szolgálni. Velem pedig ne törődjetek, én folytatom a böjtöt.

Drága olvasóim ! Tisztában voltam vele, mily nagy a kockázat, melyet vállalok, mert ha most nem állok be a sorba és nem veszem ki a tál levest, az elvész számomra, és többé nem pótolható.

Többen fordultak hozzám. Stern, kiveszed az ebédet? Én nemmel feletem.

Állj be a sorba és add nekem, kár, hogy elvesszen mondták. Ne haragudj, feleltem, elégedj meg a sajátoddal. Én nem adhatok neked ma enni, mert nem vagy veszélyben.

Ebédidő alatt volt még időnk "Kedusát" mondani és még imákat is, majd egy órakor ujra munkába álltunk.

tuk. Én imádkoztam elő. Hátulról szokatlan zaj ütötte meg füleimet. Nem akartam hátrafordulni. A zaj egyre közeledett felém. Akkor léptem hátra a szokásos három lépést. Mit nem láttak szemeim? Körülvoltam véve 3—4 revorveres magyar rendörrel, körülbelül ugyanannyi szúronyát felém tartó német katonával és még 2—3 civillel. Én mozdulatlanul ijedten álltam de láttam, hogy minden ajtót és ablakot a német és magyar fegyveresek öriznek.

Igyekeztem nyugodtságot erőszakolni magamra. Közben hozzám lépett az egyik civil, aki a diszes társaság vezetője lehetett és magyarul kérdezte udvariasan.

Bocsánat. Ön a templom elöljárója?

Én igyekeztem megbocsájtó arcot mutattni és nyugodtan feleltem. Nem kérem, én az előimádkozó-kántor vagyok.

Lesz szives kérem megmutatni nekünk a rádió-leadót, amelyen keresztül kapcsolatban állnak az orosz hadsereggel.

Közben nyugodabb lettem, attol a biztos tudattól, hogy ilyen nálunk nincs, és ezt meg is mondtam.

Nézze kérem mondotta ő, kár a tagadásért, nekünk pontos értesüléseink vannak. Jobb ha szépen megmutatja a rejtekhelyet, úgy könnyebben usszág meg.

Kezdtem kételkedni biztonságomban, ki tudja, hátha provokáció? Hátha valaki becsempészte az éjszaka.

Úgylátszik észrevehette zavaromat, mert továbbra is udvariasan folytatta. Jobb kérem önnek és mindnyájuknak, ha önként megmutatja.

Én közben visszanyertem biztonságomat és nyugodtan feleltem:

Itt nincs ilyen. Nem is volt soha és nem is lesz.

Szóval folyamodjunk kérem erőszakhoz? Kérdezte.

Ez fölösleges volna uram, feleltem. Az értesülés, amiről ön beszél az lehet rosszindulatu rágalom is. Kár, hogy az urak nem jöttek negyedórával előbb, hallhatták volna azt az imát, melyet a zsidók minden szombaton és ünnepen mondanak a Kormányzó Úr Őfőméltóságáért. A Magyar hadseregért és a Hazáért, annak dacára, hogy a jelen időben a Kormányzat nem jár el velünk kedvezöen.

Ez nálunk vallási parancs, hangsúlyoztam.

Ez mind nagyon szépen hangzik tisztelendő úr, felelte, de a leadó mégis itt van.

Uram. Amit az előbb mondtam megismétlem, feleltem. Nincs és mégegyszer nincs.

Hát ha nem mutatja meg önként, megkeressük mi. Tessék kérem félreállni, mondotta.

Én két-három lépésnyire félreálltam és a fegyveresektől szorosan körülvéve idegesen vártam.

Az illető odalépett az imaálványhoz, felnyitotta ajtaját, kihuzta fiókjait, kiszedte belőle az ottlevő imakönyveket és imaköpenyt, mindent jól megvizsgált kivül-belül, anékül, hogy bármit talált volna.

Na itt nincs mondotta, de menjünk tovább.

Ketten-hárman felmentek a frigyszekrényhez. Nem ismerve a kinyitás módját, engem kértek meg, hogy "logyek oly szives" kinvitni. Kinyitottam, amit a csoportvezető udvariasan megköszönt.

A frigyszekrényben, a polcokon, több mint húsz Tóratekercs állott szép rendben, és ez nehézzé tette a kutatást.

Az illető már hozzáfogott a Tórák kiszedéséhez, mire én megszólitottam:

Uram! Ön is hivő ember lehet a saját vallásában. Ez nálunk a szentek szentje. Engedje meg, hogy az egyházfi segitségével mi szedjük ki a tekercseket.

Az engedélyt megkaptam.

Odaintettem az egyházfit és a Tórák egyrészét az asztalra helyeztük, a többit pedig elosztottuk a közelálló imádkozók között.

A frigyszekrény ezekután üresen kongott.

A vizsgálatvezető elővette a magukkal hozott szerszámokat, felfeszitette a frigyszekrény hát és oldal deszkáit, mig kilátszottak a csupasz téglák. Ezután még szétnézett itt-ott, de a keresett leadó nem került elő. Majd hozzámfordulva a következőket mondta:

Most ez egyszer szerencséjük volt és ezzel elvonultak.

A felszabadult tömeg fellélegzett és be sem várva az ima végét keserü szájizzel hazament.

hogy édesanyja második jáhrzeitján káddist mondhasson

A felszabadulás után 1945 nyárelején Pollákkal majdnem egyidőben érkeztünk Szatmárra. Betegen, testileg és lelkileg teljesen összetörve, s szivdobogva várva, vajjon ki kit talál otthon szerettei közül.

Pollák, aki családjának nagyrészét szintén elvesztette, mindenkire számitott, csak régen meggyászolt édesanyjára nem. Annál nagyobb volt megdöbbenése, amikor lakásának kapuján bezörgetett és egy kedvesen csodálkozó nénike nyitott neki ajtót, akiben azonnal édesanyjára ismert.

Semá Jiszróél! kiáltotta Pollák, és félájultan omlott édesanyja karjaiba.

És most I-ten hozott a szentföldre, üdvözölte a szerető fiu édesanyját a haifai kikötőben, akit szeretettel ölelt keblére majdnem kétévi távollét után.

Az Izráelben élő szatmáriak is szeretettel osztoznak Pollák Mihály örömében. Hazatért édesanyját pedig szivélyes sálommal üdvözöljük, azt kivánva, hogy még nagyon hosszu évek mulva legyen csak igaz az, amit majdnem egy évtizeddel ezelőtt hireszteltek róla.

Stern Náftáli
volt szatmári főkántor (Cfát)

A téves halálhirt milyen alapon közölték, a mai napig sem tudjuk. Valószinüleg egy hasonló nevü Pollákné halt meg Transznisztriában, akit a Pollák Mihály édesanyjával tévesztettek össze.

Pollák Mihály, pár évi izraeli tartózkodás után Belgiumba vándorolt és rövid idő után meghalt Antwerpenben. Pollák néni is már jónéhány éve Kfár-Atán pihen az ottani temetőben.

Zichronám livráchá.

HÁZKUTATÁS A TEMPLOMOKBAN

A TEMPLOMOKBAN KERESTÉK A TITKOS RÁDIÓ-LEADÓT

Az alantiakban hitelesen mondon el azon zaklatásoknak egyikét, melyhez hasonlóan naponta kivoltunk téve, hogy ilymódon öröljék fel az amugyis tönkretett idegeinket.

Ime:

1944 Peszách utolsó napján történt. Már sok mindenre elvoltunk készülve. A szelek különböző ijesztőbbnél ijesztőbb hireket fujtak. Egyre nyugtalanitóbbakat. Már azt is rebesgették, hogy a zsidókat rövidesen lengyelországi mintára gettókba zárják.

Azokban a napokban vonultak át Szatmáron ezrével a szatalingrádi vereséget elszenvedett német hordák. Mindenbe megkapaszkodtunk. Ez a visszavonulás is uj reményt öntött belénk, sajnos csak rövid pár napra.

Az egyik ilyen tömeges visszavonulási napon temettük Róth Géza bácsit, aki a Muhi-palotában lakott. A temetési nemet az Attila utcán vonult el a temető felé. Szokatlannak tünt nekünk a német hadsereg udvarias magatartása a temetés iránt, és ez ujabb okot adott, hogy reménykedjünk.

Az Árpád és Attila utcákon egy tűt sem lehetett leejteni az óriási zsufoltság miatt. Ennek dacára a német katonák bár láthatták, hogy zsidók vagyunk, sorfalat állottak, hogy a temetési menet zavartalanul átvonulhasson. Sőt, csodák csodája, a tisztek kezeiket sapkáikhoz emelték és tisztelegtek a halottnak. Igy váltakozott óráról órára a remény az aggodalommal.

Igy érkezett el a Pészach ünnepe, amely nem volt mentes a különböző zavaroktól.

Pészach utolsó napja volt, Mázkir napja, a templom tömve volt ájtatóskodókkal.

A Sáchárit ima és a Tóraolvasás aránylag zavartalanul folyt le. A halk Muszáf imát mormol-

arccal megtagadott. Azzal merészeltem érvelni, hogy szemmel látható, ez a végakaratuk, ezekben akarnak temetkezni.

Érvelésemre megenyhült az ügyész úr "nemes magyar szive" és a vitrinben elhelyezett disztárgyakat bámulva szószerint a következöket mondta:

Azt a fehér köntöst, amit a zsidók Jamkiperkor vesznek fel azt elviheti.

Én nagyot nyeltem és a következöket mondtam:

Méltóságos Ügyész Úr! Mint a zsidó hitközség főszertartás-vezetője kijelentem a halottak nevében:

Vagy az egész, vagy semmi.

Hát akkor semmi, vonitott reám az "ügyész úr".

Sikerült azonban egy óvatlan pillanatban elcsennem a két pár fehér zoknit, legalább ennyit adjunk rájuk a sajátjukból.

Ma is elégtétellel tölt el az a tudat, hogy eljárásommal a halottak "kóvedjét" védtem meg.

A Weisz Alberték és a Dr. György Oszkár esete egyazon napon történtek.

Szereztem én halotti ruhát, még hozzá a javából. Az orvosokat még nem vitték be a gettóba. Bementem Dr. Búzási Alberthez és elmondtam neki az esetet. Szélesre tárta elegáns garderobjának ajtait mondvánt. Parancsoljon főkántor úr, vegye a legjobbat és a legalkalmasabbat.

Mindhárman a Status-quo temetőben nyugosznak.

Megjegyezendő:

Fentiek, a Rabbitanács döntése alapján nem lettek mint öngyilkosok elbirálva. Végtisztességüket a zsidó halottaknak kijáró hagyományos ritus szerint kapták.

A felszabadulás után felmerült ugyan Dr. Rooz és a Dénes lány exhumálásának kérdése, de szembe állitották a két kritériumot:

1) Áf ál pi sechátá Jisráél hú.

2) Röcono sel ádám ze kvodo.

Győzött a második.

Miután ők igy akarták, maradjanak ott ahol vannak.

Bné-Brák 5741 Ros-Chodes Áv.
S. N.

ÚJ OLÉ A TULVILÁGRÓL

Alanti történet 1952 Április 10-én jelent meg nevem alatt a Buenos-Airesi magyar-zsidó hetilapban a "Hatikvában". Miután a szatmári deportálással kapcsolatos téma, úgy vélem, hogy helyet kaphat az Emlékkönyvünkben.

Érdekes uj jövevénye volt a napokban a haifai kikötőnek, a Transilvania nevü hajóval érkezett új romániai olék között. Frissen, épen és egészségesen szállt le a hajóról a szatmári 83 éves Pollák néni, akit már majdnem egy évtizeddel ezelőtt elparentáltak, megsirattak és annak rendje és módja szerint meggyászoltak azok, akik Pollák nénit ismerték.

Az történt ugyanis, hogy a szatmári társadalom egyik közkedvelt tagja, Pollák Mihály uriszabó 1940-ben a szomoru emlékü bécsi döntés folytán elszakadt az Erdély romániai részén lakó öreg özvegy édesanyjától.

A román zsidóság egyrészét tudvalevőleg jóval a magyar zsidóság deportálása előtt vitték lágerekbe, főleg Transnistriába (a Dnyeszteren túlra), közöttük Pollák nénit is.

1943 tavaszán Pollák Mihály hivatalos értesitést kapott a budapesti román követség útján, hogy édesanyja a lágerben meghalt és ott eltemették.

Pollák, mint hithű vallásos zsidóhoz illik, megszaggatta ruháját, hét napig sivát ült és 11 hónapig káddist mondott, és a deportálás előtt az első jáhrzeitot is megtartotta Szatmáron.

A dörnhaui lágerben, ahol Pollákkal együtt voltam, 1945 elején egyszer minjánhoz hivott,

levelet. Ez valami Majsi irás, mondotta (jidisül volt irva). Ideadta a levelet és rámparancsolt, hogy a tartalmát forditsam le szórol-szóra magyarra. Vegye tudomásul mondta: a forditás hitelességét ellenöriztetni fogom és ha becsapott, még ma eltemetik.

Báruch Hásém nem temettek el. Leforditottam én a levél tartalmát oly zamatos virágnyelves magyarra, hogy a nyilas-banditának tüstént elment tőle a kedve.

A levélben a következők állottak:

Bocsánatot kérek drága rokonaimtól a fájdalomért, melyet tettemmel nektek okoztam.

A levél további részében családi dolgokkal foglalkozott, majd befejezésül a következők állottak.

(Úgylátszik az öreg vicces ember lehetett életében, mert a humora utolsó órájában sem hagyta el.

Hitler 1933-ban került uralomra Berlinben, elszöktem előle Bécsbe.

1938-ban utánam jött Bécsbe, elszöktem előle Budapestre.

1944 Márciusában utánam jött Budapestre, elszöktem előle Szatmárra.

Pár nap mulva utánam jött Szatmárra, elszöktem előle oda, ahol most vagyok.

Meghivom, hogy most ötödször is jöjjön utánam.

Kékült-zöldült Sárközi arca ezt hallván. Kikapta kezemből a levelet és megfenyegetett, "Maga ma este a zsidó temetőben fog dögleni".

Hála a Jó Teremtőnek 39 évvel túléltem a borzalmas eseményeket.

Reb Jehuda Sternt még aznap eltemettük a gettó parcellában a Status-quo temetőben.

7—8) WEISZ ALBERT ÉS NEJE.

A Weisz házaspár öngyilkossága volt a legmegrázóbb az összesek között, mert olyan halálnemet választottak, amit nemcsak látni, de 39 év után leirni is borzasztó.

Közismert uriember volt Szatmáron Weisz Albert, főtéri üveg és porcellán kereskedő. A házaspár nem várta be a gettóba szállitást és, hogy elkerüljék a megaláztatást és a szenvedést, Tompa — József Főherceg utcai házukban szörnyü módon vetettek véget életüknek. Mindketten egyébként közel jártak a nyolcvanhoz.

Emberfeletti lelkierővel rendelkezhettek amikor megválasztották haláluk módját.

Bementünk a lakásba, mármint a megszokott "bizottság", köztük egy magát ügyész úrnak nevező súnyiképü alak, na meg én.

Oh Jaj ! Hogy is irjam le mit láttam. Testet és lelket megrázó kép tárult szemeim elé. Ott feküdt Weisz Albertné az előszobai szőnyegen, holtan, mellette kiskutyája megmérgezve, a ruhafogason a tükör előtt pedig ott függött szegény Weisz Albert.

A dolog furcsának tünt, mert Weisz Albertné nyakán jól látható volt kötél nyoma, de kötél nem volt sehol.

Miután a lakás belülről zárva volt, ajtaját fel kellett törni és megállapitást nyert, hogy egy a kettő közül történt:

1) Weiszné egyedül akasztotta fel magát, vagy.

2) Weisz Albert akasztotta fel a nejét.

Mint megirtam, az asszony nyakán nem volt kötél, de nyakán ott voltak a kötél nyomai, vagyis csakis úgy történhetett a dolog, hogy Weisz Albert, miután neje már halott volt, levette a fogasról, lefektette a szőnyegre, levette róla a kötelet, mellyel atán saját magával végzett.

Ismétlem. Borzasztó volt ez a megállapitás.

Drága olvasóim ! Megedződtem ezen a téren a gettóban, majd a lágerben. Most e sorok irásakor is kábultan ülök, bámulom asztalomat és lelkiszemeim előtt megjelenik, amit most leirok.

Belépek a Weisz lakás előszobájába, Két Weisz Albertet látok függni a fogason. Egyik a valódi, a másik a tükörmása. Brrrr...

A szalonban a sezlonon ott volt sajátkezüleg elkészitve két csomóban a komplett halotti ruha. Ott volt a kis selyem Tálit is, de még a Tfilin is. (Szegény Weisz Albert nem tudta, hogy erre nincs szükség). Volt ott egy levél is, melyben ugy rendelkeznek, hogy minden ingó és ingatlan vagyonuk a Status-quo hitközségre száll:

A "bizottság" nagylelküen megadta a temetkezési engedélyt. Én külön engedélyt kértem a halotti ruhák elvitelére, amit az "ügyész úr" fagyos

velet, mert kifejezni akarta ezzel azon akaratát, hogy a katholikus egyház tagjának tartja magát. Családja is úgy vélekedett, hogy a katholikus sirkertbe temessék.

Nekem jutott a "micve" kivinni Rooz Gusztit a Báthori utcai kút mellé, ahol már ott várakozott a pap és minisztránsai, akik tömjénfüstölöikkel beszentelték a már amugyis "szent" Gusztit.

Én helyeztem el a koporsóba.

Dr. Rooz Gusztáv nem fekszik egyedül sirjában. Gondoskodtak részére kellemes hálótársról is. Koporsójára egy fényes aranyozott, kb. másfél méteres kereszt volt rászerelve, rajta a kifeszitett "názáreti".

Rooz Gusztáv halálában sem akart zsidó lenni. Elárulta az életéért küzdő népét, megtagadva egyuttal "Kohanita" származását is.

Egyidejüleg hasonló injekciót adott édesanyjának özv. Roos Samunénak és feleségének Dr. Kaszriel Blankának, de mindkettőt megmentették "Auschwitznak".

Nem vagyok hivatott elbirálni, hogy a feleségének és az anyjának beadott injekció nem-e tekintendő gyilkosságnak, vagy nevezzük a valódi nevén "anyagyilkosságnak".

Döntse ezt el Az, Aki erre hivatott.

6) STERN JEHUDA

Pedáns öregúr volt Reb Jehuda Stern. Kevesen ismerhették Szatmáron. Talán csak azok, akik gyakran jártak a Fehérház környékén, mert gyakran volt ott látható kicsi spicces szakállával, amint ezüst fejü botjával a kezében ott sétálgatott.

Az öreg nem sokkal az események előtt jött Szatmárra. Azelőtt hosszu évekig Berlinben élt. (Testvérbátyja volt Stern bácsinak a halasnak, aki a Batthányi utca elején lakott).

Sávuot ünnep első napja volt (vasárnap). Kora reggel felköltöttek gettóbeli lakásomon (Petőfi uccai Talmud-Tórá), hogy jöjjek azonnal, mert egy akasztott embert találtak a Bem—Báthori uccák sarkán levő Schwartz féle pékség padlásán.

Odamentem. Az udvaron nagy embercsoport várakozott. Felmásztam a létrán (más nem mert feljönni) és kit nem találtam ott a kötélen csüngeni, mint az emlitett Stern bácsit, akit azonnal megismertem. Az öreg merevségét figyelembe véve, már órák óta halott lehetett. Nem akartam a rendörség engedélye nélkül levenni, amit egyedül amúgy sem birtam volna. Elküldtem valakit hogy jelentse az esetet a rendörségnek.

Közben szétnéztem a padláson, ahol a halott közelében egy ládán egy leragasztott levelet találtam, melyre jidisül a "szeretteimhez" szavak voltak felirva.

Ünnep lévén a levelet nem bontottam fel.

A levélen nehezékként egy kis féldecis orvosságos üveg állott, benne félig valami szines folyadék. Nem volt nehéz megállapitanom, hogy az öreg, hogy biztos legyen a dolgában, előbb félig kiitta az üveg tartalmát és még volt ideje, hogy felakassza magát.

Az üvegecskére egy fehér papirszelet volt ragasztva, melyen öt nyelven az alanti figyelmeztetések állottak.

אכטונג גיפט! jidisül

אזהרה! סם המות! héberül

Vigyázat méreg: — magyarul.

Achtung Gift! — németül.

Atentiune ! pericol de moarte, románul.

Percek mulva befutott a már ismert "bizottság" amely szakszerüen magállapitotta, "hogy a halott megvan halva".

A jó kopó Sárközi árgusszeme felfedezte, hogy a halott mellényzsebében egy súlyos aranyóra van, amely egy hosszu vastag aranyláncon függött. Sárközi szakszerüen leszerelte és zsebrevágta, majd hozzám fordulva a következőket mondta: Ezt a tárgyat lefoglalom a Baross-szövetség javára, az elismervényt majd átküldetem a zsidótanácshoz.

Nem szükséges fáradnia fogalmazó úr, majd megmondom én nekik.

Ha nem fogja be a száját agyonlövöm, fenyegetett a bestia, revorverével orrom előtt hadonászva. Ismertem már ezt a megszokott fenyegetést, de a számat azért befogtam.

Ezt követően felhivtam figyelmét a levélre és a kis orvosságos üvegre. A bizottság igazolta az én előbbi megállapitásomat.

Sárközi az üveget félredobva felbontotta a

kézlegyintéssel utasitották vissza a Dr. Kővári vallomását, mondván: Arcátlan vád és zsidó kitalálás az egész, biztos ezt is a Talmudból vették. Pimaszság bemocskolni a m. kir. hatóságok jóhirnevét. Majd számol ezért a kuruzsló Kővári. Nincs és nem is létezett ilyen bizottság. Majd ő Sárközi, "megvirundzwanzigolja" a mese kitalálóját.

Gerő Sándort az előtte nemrég elhunyt neje mellé temettük a Status-quo temető jobboldali első sorába.

Hivtak csak volna engem is mesélni a "Tűzoszlop" cimü filmbe. Regéltem én volna hátborzongatóbb eseteket mint lengyelországi testvéreink, lett volna elég anyagom velük konkurálni.

4) DR. GYÖRGY OSZKÁR.

Dr. György Oszkár a közszeretetnek örvendő orvos, Hám János utcai rendelőjében mérgezte meg magát.

Ha "szerencsének" nevezhető, úgy idejében rátaláltak és azonnal az István téri nagykórházba szállitották, ahol gyomormosással "megmentették". A kezelés ideje alatt a kedves-nővérek "minjánt" rendeztek és imádkoztak életéért.

Miután jobban érezte magát megkérte az egyik apácát, hogy hozzon neki egy doboz cigarettát. György Oszkár kihasználta az apácák párpercnyi távollétét, lehuzta egyik karjáról pizsamájának ujját, torkába gyömöszölte és önfulladást idézett elő. Mire a küldöncnővér visszajött a cigarettával, nem volt ki rágyujtson.

Délután öt órára volt kitűzve a temetés. Mi Berkovits kollégával már fél kettőkor ott voltunk, hogy az elhunytat a temetőbe vigyük. Lementünk a halottas pincébe, ráhelyeztük a holttestet a hordágyra, hogy a kórház előtt várakozó gyászkocsira helyezzük. Úgy ki voltunk merülve, hogy nem birtuk a hordágyat felemelni. Kimentem az utcára segitséget hivni.

Uram Teremtőm ! Mit láttak szemeim.

A két kórház előtti térségen (a szomszédos Irgalmasrend kórháza a másik), több százan várakoztak, feketébe öltözött asszonyok és férfiak virágcsokrokkal és koszorukkal felszerelve. Villámgyorsan terjedt a hir a németi városrészben és jöttek tömegesen magadni a végtisztességet a közszeretetnek örvendő orvosnak.

Engem a dolog nyugtalanitott. Ki tudja ? A hatóságok képesek bennünket vádolni tüntetés megszervezésével. Visszamentem és kifejeztem aggályaimat Berkovits előtt, aki osztotta nézetemet. Berkovits félórai várakozást javasolt, ami nem sokat használt, mert a tömeg nőttön — nőtt.

A pincébe lehallatszott az orditozás.

Látni akarjuk a drága doktort.

Miért tette ezt velünk ?

Megmentette a gyermekemet.

A feleségemet ő gyógyitotta meg.

A férjemet ő adta vissza.

És igy ment ez tovább.

Kétségbe voltunk esve. Mi lesz itt ? Én merészet gondoltam. Felmásztam a gyászkocsi tetejére és karommal csendet intettem.

Emberek ! Asszonyok ! kiáltottam. Köszönöm a halott drága doktor nevében ezt a szeretetmegnyilvánulást, de kérem értsék meg, legyenek tekintettel reánk, mert mi fogunk bajba kerülni ezért a tüntetésért. Könyörgöm! Oszoljanak szét csendben és jöjjenek csendben öt órára a zsidó temetőbe. Ott fogom búcsuztatni a jó orvost mindnyájuk nevében.

A felhivás használt. A tömeg szép csendben eltávozott. Mi pedig erők — erejével felhoztuk a hordágyat, megfuttattunk a lovakat és, hogy elkerüljünk egy ujabb tüntetést, sietve eltemettük Dr. György Oszkárt. Másnap hallottuk, hogy mennyien jöttek a temetésre.

5) DR. ROOZ GUSZTÁV.

Dr. Rooz Gustáv fül, orr és gégeorvos öninjekcióval végzett magával, Petőfi utcai gettólakásán. (Freund József ház, a kereskedő ifjak köre mellett). Amikor szobatársai holtan találták, mellette volt kikészitve egy okirat a túrterebesi római-katolikus egyház pecsétjével igazolva, hogy Dr. Rooz Gusztáv szatmári orvos még 1941-ben áttért a katholikus hitre. A hozzá közelállók véleménye szerint Dr. Rooz azért készitette oda a keresztle-

Ez a sors iróniája, hogy húgocskám keresztény temetőben nyugodjon.

Ott is fekszik az anyaszentegyház által, bár beszentelve, de családja által mégis bemocskolva.

Aludj békésen Annácska, álmodj szépeket boldog jegyességed idejéről és volt vőlegényed szinészkedő gyászáról.

2) DR. FEKETE SAMU.

Dr. Fekete Samu szemorvos született Szatmáron (néhai Schwartz Albert fia). Lakott az Árpád utcában, a vármegyeház közelében. (Fényképét és katonai életrajzát lásd Hadviseltek Aranyalbumában).

Dr. Fekete Samunak nagy érdemei voltak a Status-quo hitközség kebelében betöltött vezetői szerepében, még annái is eredményesebben müködött mint a Zsidókórház vezető főorvosa. Müködési idejére esik a Zsidókórhás olyan nivóra való emelése, hogy arra országos viszonylatban is felfigyeltek. Ebben, nagy érdemeket szerzett Csengeri-Májer Sándor elnőkkel együtt.

Dr. Fekete vezetésével létesült a gettó-kórház is, a Grosz Dávid szalmakalapgyárában a Petőfi utcában.

A sors kegyetlen iróniája, hogy a gettókórház első halottja maga Dr. Fekete Samu volt. Bár orvos volt, méghozzá a javából, mégis tévedett. Nem számolt saját szervezetének ellenállóképességével, mert az adag Strichnin, melyet sajátmagának rendelt, csak három napi rettenetes aggónia után győzte le.

Temetésére a "nemes magyar géniusz" nagylelküen megengedte, hogy családjának négy tagja, felesége, két leánya és idősebbik leányának férje, Boros mérnök, rendörkiserettel kikisérjék a temetőbe.

A temetés késő este folyt le. Én útasitást adtam a temetőőrnek, hogy a sirt, édesapja Schwartz Albert sirhantja mellé ássa, de felesége közbelépett és a saját édesapja Reiter Jakab sirhantja mellé mutatott, mondván: Itt pihenjen szegény férjem apám mellett. Mire én megjegyeztem. Nagyságos Asszony, ez a hely az ön részére van fenntartva. 120 év mulva önt fogják ide temetni. De Feketéné kitartott kivánsága mellett, mondván. Főkántor úr ! Maga hisz abban, hogy én itt fogok temetkezni ? Én nem.

És a hűséges feleség kivánsága teljesült.

A kisérteties hold fényét rávetette a sirkövekre. Reiter Jakab fényes gránitköve leánya arcára vetette a fényt. Azt az arcot azokban a pillanatokban csak én láttam. Jól tudtan én, hogy akkor mit fejezett ki ez az arc, és ami rá volt irva azt csakis én olvashattam. Könnyeim hullottak és áztatták a Dr. Fekete Samu sirjának rögeit.

Most is amikor a sorokat papirra vetem, ráz a zokogás, mert előttem van Feketéné arca. Tudtam én már akkor és ma még jobban tudom, hogy neki volt igaza, mert tudtommal a családból nem tért vissza senki.

3) GERŐ SÁNDOR.

Előszavamban emlitést tettem Gerő esetéről. Ő volt ugyanis a "pénzverde" halálos áldozata. A csupasziv ember, nem birta elviselni a kegyetlen megpróbáltatást. Gettóbeli lakásának (a Zrinyi utcai Svéd ház) illemhelyén méreggel vetett véget nemes életének.

Egyik lakótársa talált rá élettelenül.

Az esetet hivatalosan jelenteni kellett a rendörségnek. A kiszállott bizottság Sárközi-hóhér rendörfogalmazó és egy Majoros nevü sintér-orvosból állott. A már az asztalon fekvő Gerőt én kellett parancsra levetkőztetnem. Ott feküdt a jó Gerő Sándor, testén számtalan ütéstől eredő véraláfutásos sebek. A beidézett Dr. Kővári Tibor mint kezelőorvos tett bátor tanuvallomást az esetről.

A vizsgálatnak nevezett cirkusz ideje alatt állandóan attól rettegtem, mikor kap Kővári doktor golyót a fejébe a revorverével hadonászó Sárközitöl.

Kővári doktor volt az, aki elsősegélyben részesitette a szerencsétlen embert. Tudta ő nagyon jól mitől és kitől erednek a sebek. Meg is mondta rámutatva a sebekre, hogy azok a Fleischman házban működö bizottságtól kapott verések nyomai.

A bizottság tagjai gúnyoros fintorral tarkitott

A GETTÓ ÖNGYILKOSAI

39 év mult el azóta. Mint előszavamban irtam, az emlékek lassacskán elmosódnak, de nem úgy, a borzalmas emlékek, mert, amit az alantiakban elmesélek, az nem a fantázia szüleménye, hanem való és igaz.

A borzalmak filmjei nem szünnek meg peregni előttem. Peregnek nappal és éjjel, peregnek ünnepekkor és hétköznapokon. Akárhogy is próbálkozom, képtelen vagyok szabadulni tőlük.

Elmondom tehát úgy, ahogy történt.

Majdnem minden gettóban ugyan az a divat járta, anélkül, hogy egyik helyen tudtak volna a másikról. Voltak emberek — zsidók akik nem birták a megaláztatást, nem tudtak beletörődni a valóságba és minthogy kinzóik és megalázóik végezzenek velük, inkább ők maguk vették kezeikbe sorsukat. Kötél, vagy méregpohár átsegitette őket a túloldalra.

Szatmárnak is bőven jútott belőlük. Mint már megirtam előszavamban, a szatmári gettó kb. 30 halottja közül 9 volt az öngyilkosok száma. Minden egyes esetnek, külön-külön története van.

A kilenc közül csak nyolc jútott eszembe. Képtelen vagyok emlékezni, ki volt a kilencedik. Talán úgy rendeltetett, hogy elfelejtsem, hogy úgy olvasóim mint én, meglegyünk kimélve még egy borzalmas történettől.

A sorrendre sem emlékszem pontosan, igy ABC, sorrendben irom le őket.

Kezdjem az öngyilkosok legfiatalabbjával.

1) DÉNES ANNA.

Dénes Anna a "Szamos" cimü szatmári napilap főszerkesztőjének Dénes Sándornak kisebbik leánya, méreggel vetett véget életének 20 éves korában. Valószinüleg azért, mert a változott viszonyok miatt, nem látta biztositottnak szépreményü házasságát, református vallásu vőlegényével.

Dénes Sándor, aki a magyarpárt leghűségesebbjei közé számitott, mégis bekerült a gettóba családjávat együtt dacára két évtizedes együttmüködésének az átkos emlékü Figus — Illinyi Albert és más árja magyar vezetőkkel. Egyik sem mozditotta ujját érte, sem Ember (embertelen) Géza országgyülési képviselő, sem pedig "kisméltóságu" Kölcsei Ferenc főispán.

A hűsséges szerelmes vőlegény sem tett semmit, hogy bájos menyasszonyát elrejtse a gettóba szállitás elől. Pedig nem lett volna nehéz segitenie, de amikor megtudta, mi lett menyasszonyának sorsa, rohanva jött a gettó bejáratához intézkedni, hogy menyasszonyát a református temetőbe temessék.

Még diszes koporsóról és rózsaszinü selyemruháról is gondoskodott. De nem hiányzott a selyemharisnya meg a szallag sem a hajából, na még az üveg parfőm sem.

E sorok irója helyezte a diszbeöltözött mátkát a koporsóba és tette fel a szomoru vőlegény segitségével a gyászkocsira.

Jobb nem leirni a felháboritó, szégyenteljes vizsgálatot, amit Sárközi hóhér és valami orvos suhanc végeztek a holttesten, revorverrel asszisztálásra kényszeritve jelen sorok iróját is.

Egy órával a temetés előtt, szinte könyörögtem az öngyilkos leány nővéréhez — Katóhoz, férje Baradlai László jelenlétében:

Nagyságos Asszonyom ! mondottam majdnem sirva. Temessük el a húgocskáját ősi ritus szerint a zsidó temetőben.

Dénes Kató fejével nemet intett.

Én nem hagytam abba és folytattam kettőjükhöz könyörgésemet.

Nagyságos asszony ! Baradlai úr ! Hát nem érzik a kést a nyakukon ? Nem látják miként bántak el önökkel drága magyar barátaik ? Nézzék az itt kiteritett hugocskájuk sorsát. Szálljanak magukba !

Baradlainé-Dénes Kató hozzám forditotta fájdalmas tekintetét és könnyes szemekkel mondotta:

Drága Tisztelendő Úr !

lás. négy hónapig tartott. Útközben különböző lágerekben. egy — kéthetes szünetet tartottunk Ezen út feltételei nagyon keservesek voltak. Ez az irás nagyon szük mindazt elmondani. Csak a háboru utolsó napján, Berlin elestének és Hitler öngyilkosságnának napján lettem szabad ember. Ez történt 1945 Május 8-én.

1946 peszáchig még németországban maradtam, akkor határoztam el Erec Jiszráélba való alijázásomat és csatlakoztam egy lengyelországi partizán csoporthoz. Olaszországban Barkayhoz szegődtem. Ezt követően Ciprusban és Atlitban voltam fogva, de ezek történetét későbbre hagyom.

Befejezésül egy általános dolgot akarok még leszögezni:

A mai fiatalság azzal vádol bennünket, hogy a mi ivadékunk úgy ment a halálba mint "a bárányok a vágóhidra". Megprobálom megmagyarázni. Meg kell érteni a mi nem — ellenállásunknak az okát és figyelembe venni az akkori helyzetet.

1) A németek taktikája az volt, hogy teljesen megtörjenek bennünket lelkileg még a megsemmisités előtt. Az Auschwitzba való érkezésünkkor már nem volt erőnk ellenállni.

2) Mint már előbb emlitettem, a Zsidótanács a megalázkodást ajánlotta nekünk.

3) A harci korban levő ifjuság, mely felemelhette volna az ellenállás lobogóját, már előbb munkatáborokba vonultatták és csak az öregek és a gyerekek maradtak otthon.

(Lásd a rajzot: "Nagyapának nem volt fegyvere".

Ez lenne Mose elbeszélése dióhéjban:

Mose tanuskodik saját magáról, hogy amikor még fiatalabb volt megpróbálta elfelejteni a borzalmakat és nem gondolni többé reá. De az utóbbi években mély nyomást és szükségét érezte ujra emlékezni és megörökiteni emlékeit papirra, hadd tudják meg a későbbi ivadékok, hogy mi történt igazában.

Mose most azzal foglalkozik, hogy összegyüjtse a dolgokkal kapcsolatos dokumentáris adatokat. Szoros kapcsolatot tart fenn A Jád v'Sémmel, a Haifai egyetemmel és a Morásával. Nagyon reméli egy könyv kiadását a közeljövőben.

Kivánunk neki eredményes munkálkodást

Meghalgatta és leirta

ORNA.

Héberből forditotta S. N.

napon, amikor munkásokat jöttek keresni, apám, én és öcsém mint épitési szakemberek jelentkeztünk. A sors úgy akarta, hogy a németeknek csak egy épitő munkásra volt akkor szükségük és engem választottak, arra sem volt időm, hogy apámtól elbúcsuzzam, a német már tolt engem a kijárat felé. Valami belső lökés (talán veszélyérzés) vezérelt engem a felelős barakjába és megmagyaráztam neki, hogy a fegyencek között van az én fönököm, akinél mint épitőmunkás dolgoztam, az illető nagy szakember és vele van a társa is. Sikerült az S.S.-t meggyőznöm, aki kihozta apámat és öcsémet. Igy a csoda folytán mindhárman újra együtt maradtunk, de nem sokáig, mert az úton Auschwitz II. felé megállitották csoportunkat és kivállogatták az összes gyerekeket közöttük öcsémet is (aki akkor 15 éves és nagyon sovány volt, ezért még fiatalabbnak nézett ki). Akkor láttam őt utoljára. A háboru után megpróbáltam felkutatni, de emlékét sem találtam, feltételezhető, hogy a többiekkel együtt őt is elgázositották.

Auschwitz II. munkatáborként volt ismeretes, itt ujra a szerencsének köszönhetem életemet. A barakfelelős, akinek alárendeltje voltam jó ember volt, aki sokat ült börtönben szociálista felfogása miatt. Ő nyomban felismerte, hogy én nem vagyok épitész, de igyekezett ezt nem észrevenni és könnyü munkára osztott be. Egy zöldséget termelő melegitőbe helyezet el, ahol a nácik családjai számára termeltek zöldséget. A munkám a bombázások által megrongált üveg fedőlapokat kellett megjavitanom. A melegitő terem többszáz méter hosszu volt, amikor bementem senki más nem volt ott csak én. Egy kétfenekü vedret találtam melyben agyag volt, igy a melegitő felvigyázója nem fedezte fel a dupla feneket. Megszoktam, hogy naponta a földre öntöttem az agyagot és a két fenék közé rejtettem nehány paradicsomot, utána ujra visszatettem az agyagot. Ilyen módon sikerült apámnak is juttattni ebből és még nehányat eladni a lágerben. Egy paradicsom ára a tőzsdén oly magas volt, hogy egy egész kenyeret kaphattam érte.

Szerencsémre a lopást nem fedezték fel máskülönben kivégeztek volna bűnömért. Igy mentettem meg az életemet, melyet a lopot paradicsomnak köszönhettem.

Apámnak nem kedvezet a szerencse. Ötet is befogták épitkezési munkára, de miután kiderült, hogy nem épitész beosztották téglákat cipelni egyik helyről a másikra, egy munka, melyhez ugyan nem kell szakértelem, de apámat nagyon legyengitette.

Öt hónapi lágerélet után, amikor egyszer meglátogattni jöttem, megláttam apámat amint egy kis csoport között állt. Betegnek és nagyon gyengének nézett ki. Mindketten tudtuk hová viszik őket és milyen sors vár reájuk. Emlékszem, hogy beszélhettem vele. Kezemet nyújtottam neki és magyarul azt mondtam "Apám, én megfogom bosszulni a halálodat" és visszaszaladtam munkahelyemre. Mindketten éreztünk, hogy ez a vég és nem volt többé mit mondani.

Még vagy három hónapig folyt úgy az élet. Éjszakákon a krematoriumokból kicsapódó lángok világitották meg arcunkat, már úgy megszoktuk, hogy irónikusan láttuk a dolgokat a halottak számlájára. Az emberek hulláinak látása már annyira megszokottá vált, hogy nem hatott a szivig, de egész idő alatt lappangot bennünk a remény, hogy az orosz hadsereg felfog mennünket szabaditani.

És akkor Január közepén, amikor a tél teljes erejével tombolt, köröskörül hó és szelek, kikergették a még Auschwitzban maradt emberek ezreit, legtöbbje beteg a szabadba. Egy egész kenyeret és egy doboz húskonzervet kapott mindenki (szemeinknek ez egy teljesen uj jelenség volt) és elkezdtünk gyalogolni a rettenetes hidegben németország felé. A gyaloglás első napján nagyon sokan hullottak el beteg és gyengeségtől és sokan megfagytak. Csak azok a gyaloglók, akik aránylag elég jó fizikai kondicióban voltak birták ki a borzalmakat.

Felmerül a kérdés: miért nem végeztek velünk ott — Auschwitzban? Úgy látszott ez is vitás kérdés volt a nácik között. Talán szemfényvesztésnek akartak néhány zsidót életben hagyni, hogy ezzel fedezzék magukat az itélet napján, ugyanazért szüntették be a krematoriumok müködését is.

Az Auschwitzból németországba való gyalog-

és elszállitották öket ismeretlen tájak felé. Pár nap alatt az egész szatmári gettó Magyarország határain túlra lett deportálva. Én az utolsó transzportba kerültem. Egy német tiszt megmagyarázta nekünk, hogy Németországba megyünk, ahol családjainkal együtt leszünk és dolgozni fogunk a németek harci üzemeiben. Bár már sokat hallottunk menekültek elbeszéléseiből a németek kegyetlenkedéseiről, mégis hittünk a németek meséiben talán egyszerüségből, vagy talán optimizmusból, mely természetünk volt hinni a csodában és a Teremtő segitségében.

A vonat amelyekben vittek bennünket eredetileg marhák szállitására volt berendezve. A vaggón szük résein át hatolt be kevés világosság és levegő. Kb. hatvanan voltunk egy vagónba bepréselve és valósággal állva tettük meg a három napos útazást. Semmilyen értéket nem vihettünk magunkkal kivéve kevés élelmet és alsóruhát. A lehetőségek a vonatban nagyon nehezek voltak a nagy zsúffoltság miatt és sokan elájultak. Szükségleteinket egy a sarokba állitott vederbe végeztük el. Vizet keveset kaptunk két vederrel 60 embernek. Az S.S. vezetők minden alkalmat felhasználtak, hogy veréssel kényszeritsék ki az emberekből a még megmaradt csekély értéket, melyet magukkal hoztak és kedvük szerint kötötték be azokba, akik tetszettek nekik. Családomnak sikerült szerencsére ülőhelyet kapni egy sarokban és úgy ahogy sikerült az útat békésen átvészelni.

Úgy emlékszem, hogy négy napos utazás után kitekintettem egy résen keresztül a vagónból és egy csoport csikosruhás embert láttam akik felénk integettek. Ezek elég jól néztek ki. Ez a látszat új reményt öntött belénk, kezdtünk nem hinni a borzalmas mesékben.

Rövid idő mulva a vonat megállott, megérkeztünk Auschwitzba. Hirtelen egyszere csak kinyiltak az ajtók melyet dörgő kiáltások követtek. Verések és vérebek özöne ömlött reánk. Kiparancsoltak bennünnket nagy sietséggel és azonnal külön férfi külön női csoportokba lettünk beosztva. Hirtelen sokkot kaptunk, nem értettük mi történik körülöttünk és nem voltunk képesek felfogni a helyzetet, úgy látszott, hogy ez volt a németek szándéka.

Az események gyors forgatagában anyám és húgom eltüntek szemeim elől, nem volt alkalman elbúcsuzni tőlük és azóta sohasem láttam őket többé. Bennünnket tüstént átvittek Birkenauba (ma Auschwitz I.), ahol a szelektálás történt, kit itélt a sors halálra — krematoriumba, kit pedig életre. Egyáltalán nem tudtuk akkor mi értelme ennek az elkülönitésnek, csak később tudtam meg, hogy a halálra itélteket még aznap elgázositották.

Ezután különböző torturák láncolatán estünk át. Teljesen levetkőztettek és egész testünk hajzatát lenyirták majd csikos ruhákat kaptunk. Emlékszem egy zsidóra, aki a sarokban ült (úgy látszott a láger régi lakója) állandóan halkan mormolta magában "Jidn nicht gút — zsidók nem jó". Úgy emlékszem, hogy akkor még nem fogtam fel mi itt a nem jó, még nem sejtettem, hogy egy megsemmisitő táborban vagyok.

Estére egy óriási barakba lettünk beszoritva kb. 3.000 ember. A zsúffoltság borzalmas volt, az emberek valósággal egymáson feküdtek és aki szükségletét ment elvégezni (a sarokban felállitott hordóba) és mire visszatért, már nem találta helyét. Akkor találkoztam először a legborzalmasabb látványosságokkal. A villanyárammal telitet drótkeritésen egy emberi hulla függött, aki öngyilkos lett. A fürdő épület mellett több hulla feküdt a földön szétszórva. Láttam amint zsidók egy embert kényszeritenek az árammal telt dróthoz. Később tudtam meg, hogy ez egy besugó volt, akin zsidó társai igy álltak bosszut.

Auschwitzban az első napon egyáltalán nem kaptunk enni, csak másnap délben hoztak nagy tartályokban valami ritka, marharépából főtt levest. Minden tiz ember egy fazékkal kapott. A fegyencek, akik nagyon éhesek voltak csak úgy habzsolták dacára, hogy nagyon forró volt. Az ezt követő napokon is ilyen volt a táplálékunk. Esténként egy darab kenyér és reggelenként valami kávéhoz hasonló lötty, ami nem mindég érkezet meg.

A hely ahol akkor voltunk átmeneti tábor volt, ahonnan naponta vittek embercsoportokat munkára. Már akkor tudtuk, hogy a németeknek főképpen szakemberekre van szükségük. Egy

AUSCHWITZ

Alanti gettó és lágerélményeket mint a sajátját Neufeld Mose Barkay kibuc tagja, régi szatmári ismerősünk küldte be. Neufeld barátunk hű képet fest mindazon borzalmakról, melyeket átélt. Olvasáskor minden szatmári ujra átfogja élni mindazon szenvedéseket, amelyeken keresztül ment. Melyik szatmári nem üritette fenékig a keservek poharát?

A borzalmas Auschwitzi láger kapuit négy millió ember lépte át, de csak néhány száznak adatott meg kijönni onnan. Mose Neufeld egyike volt azoknak, a véletlen szerencse játszott közre, hogy életben hagyták. Személyes elbeszélését minden felindultság nélkül mondja el, olyan érzésekkel beszél, mert a vele történteket nehéz szavakba önteni.

Az északerdélyi "Szatmár" városában születtem. Családom közepes helyzetü hagyományos zsidó életet folytatot. Anyám, aki rabbicsaládból származott, rendkivül vallásos volt a szpinkei rabbi dinasztia hive. Apám utazási ügynök volt a család egyedüli eltartója, aki igen sokat időzött házon kivül. Hárman voltunk testvérek, két fiu és egy leány, én voltam a legidősebb. Tanulmányaimat délelőtt az ottani iskolában, délután a "chéderben" végeztem. 12 éves koromban szüleim tudta nélkül (természetesen) beiratkoztam a Hásomér-Hácáir szervezetbe.

Városom Szatmár vitás város volt, mely többször cserélt gazdát. Mol a magyar, hol a román uralomhoz tartozott, bár kulturája magyar volt. Azon években, melyekből elbeszélésem kezdődik, még román fennhatóság alatt éltünk, mely hatóság igen sokat üldözte a Hásomér-Hácáir szervezetet. A rendörség 1939-ben a szervezet összes tagjait lefogta és megkinozta. Én akkor még fiatal voltam, összesen 16 éves, igy elég olcsón úsztam meg a dolgot, két pofon a rendörségen kettő pedig otthon a szüleimtől, akik nem sejtették, hogy fiuk milyen "tiltott" útakon jár barátaival.

1940-ben a magyar hadsereg ujra elfoglalta a várost és súlyos faji-antiszemita rendeleteket hozott magával. Városom zsidóságát elviselhetetlen rendelkezésekkel és megkülönböztetésekkel súlytották. Meglettek fosztva üzleti jogaiktól, munkahelyeikről el lettek bocsájtva, az iskolákból kidobva, megtámadva és minden ok nélkül megverve. A nácik uralma megerősödött támogatva a helyi lakosság nyilt vagy halgatólagos beleegyezésével.

1942-ben kilettem zárva az iskolából, igy azon óhajom, hogy architekturát tanuljak nem teljesült. Apám szerzett nekem munkát egy épitkezési vállalkozónál.

1944-ben foglalta el a német hadsereg Északerdélyt, Szatmár a magyarok kezében volt, akik szövetségesei voltak a németeknek. Városomban a németek által való elfoglalása után az események gyors ütemben folytatták egymást, igy nehezen tudtuk megérteni és felfogni, hogy mi is történik.

A németek ujabb nehéz rendelkezésekkel súlytották a zsidókat. Ellettek tiltva a rádió és telefon használatától. Különböző helyeket és utcákat elzártak előlünk. A zsidó vagyonok el lettek kobozva, zárlatot rendeltek a zsidó negyedekre és végül gettóba összpontositották őket.

A gettóban nagy összezsúffoltságban éltünk de éhségtől nem szenvedtünk. A Zsidótanács mint közvetitő szolgált közöttünk és a németek között, mely biztatott bennünket, hogy teljesitsük alázattal a németek utasitásait csendben minden ellenállás nélkül, jobb igy, mert másként "még rosszabb is lehet". Nagy sietséggel kezdték meg a németek likvidálni a gettót (kb. két héttel a felállitása után). A csoportokat háromezres transzportokba szervezték meg, mindnyájan abból az utcából, majd beszoritották őket marhavaggónokba

közel 400 növendék tanult, mellette müködött még néhány kisebb jesiva. Mindezeket összevéve Szatmár vezető központja lett Románia és Magyarország jesiváinak.

A cionista müködést Szatmáron egészen más szemmel kell látni, melynek virágzása és fejlődése a 20 és 30-as években érte el totőfokát. Kifelé is kitünt az a tény, hogy a 30-as évek végén 800 Sekel lett eladva Szatmáron. Nem csekély része az intelligenciának és a vallástalanoknak csatlakoztak és vezették a cionista szervezetet, közöttük Dr. Jordán Sándor, Dr. Borgida József, Dr. Schwartz Lajos és Schiffer Jeromes. Ifjusági szervezetek alakultak u. m. Barisszia és a Mizráchi ifjuság. Volt még a Betár szervezet, mely a 30-as években erősödöt és végül a Hásomér Hácáir. A "Váád Erec Jiszráél" kapcsolatot tartott fenn minden cionista irányzattal, sokat tett és segitet az Erec Jiszráélba való alijázásért. Mindezen zsidó szervezetek együtvéve tették Szatmárt azzá, ami lett a zsidó világban. Mindezek nagy jövönek néztek elébe és elérték volna a dicsöség magaslatát, ha nem történt volna az, ami történt.

A vészkorszak történetét három részre lehet osztani. Az első korszak 1940-ben kezdödött, amikor Szatmár visszakerült Magyarországhoz. A zsidóságot nagyon sulyosan érintették 1943-ig a sorozatos zsidóellenes rendelkezések. A rendörség és a zsidógyülölő csöcselék antiszemita bántalmazásai napról napra növekedett. Sokezer 21 — 45 éves koruokat bevonultattak munkaszolgálatra, majd kelet felé, Ukrajnába lettek elhurcolva ahol nagyrészük elpusztult. A második korszak 1944-ben kezdödött: vagy húsz-ezer zsidó lakost összegyűjtöttek a negyedeikben felállitott gettóban melynek száma elérte a 20 ezret. Számos zsidó lett megkinozva és vesztette életét a hatóságok kegyetlenkedése folytán, különösen a jómódu zsidók, akiket vagyonbevallásra kényszeritettek. És jött a harmadik korszak: két hét alatt, Május 15 — 31 között Szatmár zsidósága Auschwitzba lett deportálva, ahonnan túlnyomó része nem tért vissza. Igy Szatmár zsidó hitközsége is bekerült a számtalan zsidó hitközségek sorába, akik felett a nácik győzedelmeskedtek.

Mindazonáltal még nem fejeződött be minden. A háboru befejeztével összegyült néhány szatmári menekült és még néhány bukovinai, akik ujra felállitották a hitközséget romjaiból. 1947-ben 7.500 zsidó élt Szatmáron. A Rabbinátus és a szociális intézmények ujból müködtek. De a visszatért szatmári zsidók többsége csak mint vendégek háltak meg a városban. 1950-ben kezdetét vette a megmaradottak kivándorlása, nagy többsége a Zsidóállamba. A hitközségi élet hovatovább csökkent, ez a tünet egész romániában észlelhető volt. Románia és vele együtt keleteurópa madjnem kiürült a zsidóktól.

1982-ben Szatmár utolsó Rabbija Náftáli Halpert is alijázot.

Ez lenne Szatmár zsidó hitközségének története.

Megmaradtak az EMLÉKEK.

Egy dicsőmultú zsidó hitközség EMLÉKE.

EMLÉKE a reményeinknek amik nem teljesültek be.

A drágáink EMLÉKE akik életükkel fizettek a zsidóságukért.

Legyen Erec Jiszráél világitó fáklyája és cimere Szatmár és vele együtt Europa összes zsidó hitközségeinek, akik a vészkorszak áldozatai lettek.

Héberből forditotta S. N.

gyáripar 20%-ka zsidó kézben volt. Az ügyvédek százaléka több mint 40, és az orvosok kb. 50 százaléka volt zsidó.

Tökéletesen világos a zsidó gyerekek előretörése a müvelődés terén és központi helyet foglaltak el az intellektuális foglalkozásokban. Az első vitágháboru küszöbén ez az előkelő társaság kimagaslott az intelligencia társadalmában. A szatmári zsidó hitközség a két világháboru között érte el virágzásának tetőfokát.

Ez a jelenség meglepő bizonyos szempontból, miután két fontos problémával kellet ezen zsidóságnak megbirkóznia. Az első az éraváltozás magyarról románra. Az első világháboru elején Szatmár zsidóságának 90%-ka vallotta a magyar nyelvet a sajátjának. Világos, hogy abban az időben sok zsidó állott szemben a nehéz helyzettel. Még az uj román hatóságok sem rejtették véka alá antiszemita érzelmeiket. A zsidók a magyar nyelv vállalását a románok bizony rossz szemmel nézték. A második nehézség pedig abban rejlett, hogy az éraváltozás nagyban rányomta bélyegét a gazdasági életre. A gazdasági válság súlyosan érintette azon zsidókat, akik kereskedelemből iparból és bankokból éltek. Dacára ezen jelenségeknek a hitközség tovább fejlődött elsősorban demográfiai szempontból. A zsidók lélekszáma 1935-ben elérte a 12.000-ret, mely létszám az összlakosság majdnem negyedét tette ki. Ezzel a zsidók rányomták bélyegüket Szatmár életére. A zsidók közepes helyzetéből még jobban kitünt kozmopolita életük és magasabb eleganciájuk a város társadalmi életében. Üzleteik nivója, a tudományos élet és a sajtó egyrészt. Másrészt kitüntek a hagyományos vallásosok a zsidó negyedben, mely a főtér és a Szamos folyó között állott. Ott élte a vallásos zsidóság hagyományos Tórahü életét, mely együttjárt a küzdelemmel a kereskedelem és ipar terén. A zsidóság körében kinőttek vállalkozók, müvészek és ujságirók, az ügyvédek és orvosok száma szaporodot. A zsidók kezében levő gyárak pedig folytatták fejlődésüket. A Szabó Jenő és Reiter Móritz tulajdonában levő vaggongyár, a Princz család gép és edénygyára, a Markovits féle szeszgyár, a Guthék parafadugógyára, a Freundok textilgyára, a széles romániát ellátó Reiter cukorka és csokoládé gyár.

Ebben az időben jelentek meg a kultura tevékenységének első hajtásai. Volt nehány jó publicsiszta u. m. Dr. Borgida József és a hirneves iró és szinmüiró Kaczér Illés, aki egész sorozatait adta müveinek, főképpen a zsidók életéről. Feltételezhető, ha nem dölt volna ki oly hirtelen a fatörzs, úgy a szatmári zsidóság még sokat adott volna a világnak.

Nagy száma a zsidó ifjuságnak fordult a három nagy középiskolához és foglalt helyet padjaiban kik közül sokan kitüntek tanulmányaikban. De ez a folyamat korán kidölt az első világháboru kitörésével.

Fontos fejlődések történtek a hitközség és a vallásos életben. A Rabbi Eliezer Dávid Grünwald A "Keren Ledávid" mű szerzője kezdeményezésének gyümölcse volt. A hitközség müködése kibővült, a nagytemplom körüli területen több épület emelkedet és lett a zsidó központ. Felépültek a zsidó árvaház, rituális fürdő és a korszerü gőzfürdő és mindezek közül kitünt az 1927-ben felépült Zsidókórház, melynek felállitásában résztvett minden zsidó árnyalat. A kórház a legmodernebb felszereléssel rendelkezett és nivója a gyógyászat magaslatán állott. Igénybe vették igen sok nemzsidók is.

A hitközség és a vallási életben nagy fordulat állott elő, amikor Rabbi Joél Teitelbaum lett az orthodox hitközség főrabbija. Eredete a szigeti dinasztiából volt és kitünt szélsőséges vallási elveivel. Az 1929-ben történt megválasztása nagy viszályokat váltott ki Szatmáron és csak 7934-ben foglalta el a rabbiszéket. A városban még több chászid rabbi telepedet le, igy az orthodox hitközség szinezete chászidissá változott. Egyike ezen rabbiknak Reb Eliezer Fisch a "Bikszádi rebbe" volt, akinek bölcs tanácsait sokan vették igénybe, melyek hatásosak voltak betegségek esetében is.

Talmudtudós zsidók a vallási kommentárok egész sorozatait adták ki a helyi zsidó nyomdában. Megjelentek még időnkint héber folyóiratok, melyek vallási problémákkal foglakoztak.

A szatmári jesivák hova-tovább fejlődtek. A Teitelbaum főrabbi által vezetet nagy jesivában

ruig még mindég nagy magyar többség lakta Szatmárt, 60%. Ma is a hivatalos adatok kimutatása szerint a magyar lakosság arányszáma eléri az 50%-ot. A város a Bucuresti — Prága Berlini vasut vonalon fekszik, ezért szolgált a város mint Románia észak-nyugati központi közlekedési gócpontja. A város sokat fejlödött ipari szempontból, nagy üzemek létesültek, közöttük az "Unio" vaggongyár, edény és keramiai gyárak, textil, élelmi cikkek és gépgyár. A 30-as években a város lakosságának száma elérte az 50.000-et. Az 1940-es bécsi döntés Erdélyt visszaitélte Magyarországnak, melyet a románok 1944-ben négy évi magyar uralom után visszaloglaltak. 1944 Augusztus 23-án a románok elszakadtak a harmadik birodalomtól és átáltak harcolni a szövetséges hatalmak oldalán, a valóságban az oroszok oldalán. Az országhatárok ugyanazok lettek mint 1920-ban.

A második vitágháboru után a kommunista rendszer hozzákezdett a város fejlesztéséhez és románizálásához. Uj üzemek létesültek a városban, majd uj negyedek épültek a Szamos déli oldalán.

A hatóságok biztatására kifejlődött a kulturális élet. Román szinház és filharmonikus zenekar müködik és ezek szolgálják egész észak-nyugat Romániát. A lakosság száma ezidőszerint 115.000, ennek fele — magyar.

Szatmár zsidósága történelmének kivizsgálásakor kitünik azonnal, hogy ez egy igen fiatal hitközség, eredete és fennállása mindössze a 19-ik század feléig tekinthető vissza. Nincs ebben semmi különleges. A zsidóság Erdélybe való népes bevándorlása a kárpátoktol déli területekre 1850 körül kezdödik. A bevándorlók nagyrésze Galiciából, kisebbik része pedig Lengyelország különböző részeiből jött. Magyarország zsidósága beleértve Erdélyt is, a magyarzsidóság felsöbbrendüségi érzésével nézte a lengyel zsidókat. A tények megállapitásakor irónikusnak tünik, hogy az össz magyarzsidóság eredete lengyel. Bár találunk a történelem folyamán a 16, 17, 18-as századokban zsidókat Szatmáron. De itt csak nehány magános zsidóról van szó, akik meghatározott ideig lakhattak Szatmáron. A zsidók 1850-es létszáma a városban 128, 1870-ben kb. 1500, míg 1916-ben 7.200 lélek. A szatmári zsidó hitközség késői szervezkedése abban keresendő, hogy a 1790—1830-as években szigoruan megtiltották a zsidók Szatmáron való letelepedését. Az ötvenes évekig igen korlátozott volt a zsidók bentlakása. Súlyos nehézségek merültek fel a rituális vágás megengedéséért, ugyancsak templon épitéséért. A zsidó hitközség formális elismerését 1852-ben érte el, az első templom 1858-ban épült.

A 19-ik század hetvenes éveiben a hitközség rohamos fejlődésen ment át a Rabbi Binjámin Zeév Mandelbaum vezetése alatt, aki több mint 50 évig müködött mint főrabbi. A hitközség alapszabályai 1871-ben lettek jóváhagyva és 1898-ban készült el az orthodox nagytemplom. A szatmári zsidóság tehetős helyzetéről tanuskodnak a 19-ik században a nagytemplom szépsége és diszitése. Az első világháboruig még épültek kisebb imaházak. Felépültek még a Talmud-Tóra és korszerü modern rituális fürdő.

A Rabbi Jehuda Grünwald főrabbiva való megválasztásával Szatmár a Tóratanulás központja lett. Az uj főrabbi jesivát nyitott, mely egyike lett a legnagyobbaknak Magyarországon. Grünwald Jehuda főrabbi mint nagy Gaon volt közismert. Egész sorozat Talmudikus müvet irt u.m. "Sévet Mijehuda" "Zichron Jehuda" stb.

Az idők folyamán megszaporodott a modern általános müveltségü zsidók száma, akik bár hagyományos életet folytattak, ezek nem törödtek bele az uj főrabbi megválasztásába. Ennek következtében a hitközség kettévált és megalakult az uj hitközség "Status-quo" alapon. Az uj hitközség saját uj gyönyörü templomot épitet, iskolát létesitet, rabbit alkalmazot és felállitotta saját intézményeit. Dr. Jordán Sándor főrabbi, aki széles német-magyar müveltséggel is rendelkezet 1902-től viselte tisztségét 1932-ben történt haláláig.

A szatmári zsidók igen sokat épitettek gazdasági téren. Bankok és gyárak nyiltak és fejlődtek. A valóságban az emlitett üzemeket zsidók nyitották és fejlesztették. Nem csoda, hogy a zsidóknak döntö része volt a gyáriparban. Már 1910-ben a

román herceg vajdaságához tartozott. Fenti herceg Erdély északi részét is fennhatósága alatt tartotta.

Satu-Mare helyén abban az időben egy vár állott, mely a történelemben "Castrum-Zotmar" néven van megemlitve. A 9-ik század végén Erdély egész területét a magyarok foglalták el, igy Erdély elválaszthatatlan része lett a magyar királyságnak. A környéken magyar-román vegyületü falvak létesültek. Jelek bizonyitják, hogy a középkorban Szatmár változatosan kis román hercegségekhez tartozott, melyek széles autonomiával rendelkeztek az akkori feudális magyar uralom alatt. De a legfelsőbb hatalom minden kétséget kizáróan a magyarok kezében volt és a magyar nyelvterülethez tarozott.

Satu-Mare mint a környező falvak központi — kereskedelmi városa kapcsolatban állott a kőzépkori német kelet felé való terjeszkedéséhez. Abban a korszakban a XI—XIV-ik századokban a németek által Erdély különzöző pontjain állitottak fel virágzó városokat u.m. Brassó — Kronstadt néven, Nagyszeben — Hermanstadt és Kolozsvár mint Klausenburg. 1150 körül Szatmáron is letelepedtek német iparosok és kereskedők, ezek állitották fel a Németi néven ismert városrészt. Hogy mi vonzotta a németeket oda, ez a város geográfiai fekvése volt.

Satu-Mare fontos gócpontnak számitot. Két fontos útvonal vezetet ki a városból, az egyik északkelet felől, vagyis a kárpátokból az uj városok felé u.m. Nagyvárad — Arad és onnan nyugat felé Budapestig. A második út észak-nyugat felől, vagyis Kassa felől délkelet felé Kolozsvár és Erdély központja felé. Satu-Mare földmüvelés szempontjából igen termékeny talajon terűl el, mely folytatása a nagy magyar alföldnek. Határos a karpátok lejtőitől 20 — 30 kilométerre északra a várostól. A város alapitásakor számbavették a helyet, mely alkalmas legyen (lejtős) a Szamos vizének lefolyására. A város abban az időben sok mocsárral volt körülvéve, nemhiába vonzotta ez a vidék a német földmüveseket a XIII—XIV-ik században.

Szatmár látta el különböző kereskedelmi és ipari szolgálatokkal a környező népes lakosságot u.m. románokat, magyarokat, németeket valamint szlovákokat és ruténeket is. Jellemző a város fejlődésére szolgál az a tény, hogy a törökök elleni harcok idején, Szatmárt a törökők sohasem foglalták el és fontos bázisa volt a Habsburgoknak, akik a török veszély elhárításakor örökölték a magyar koronát.

Szatmár váratlan lendülettel történelmi központja lett Europának. 1703-1711 években egész Magyarország területén felkelés történt a Habsburg uralom ellen. A felkelés élén Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem állott. A Habsburgi császári hadseregnek sikerült nagy harcok árán leverni a magyarok lázadását. Rákoczi kénytelen volt menekülni az országból. A magyar nemesség békeszerződést irt alá az osztrák császárral. Ez volt az 1711-es "Szatmári béke". Europa történelmében ez a béke fektette le az osztrák császárság alapkövét. Ezen béke alapján lett Habsburgi VI. Károly megkoronázva mint Magyarország királya, mely után megalakult az osztrák — magyar perszonálunio. Az épület amelyben a "Szatmári békét" megkötötték, ma is áll Satu-Mare főterén. Ebben az épületben foglal helyet a Satu-Mare és vidéke archeologiai muzeuma. Az osztrák-magyar államszövetség 200 évig állott fenn az 1918-as kettős monarchia összcomlásig.

Szatmár fejlődésének időszaka a 19-ik század volt. A munka és könnyüipar fejlődése, a magyar társadalmi élet erjedése, ezzel párhuzamosan a németeké és a zsidóké is egyaránt. Másrészt növekedet az erjedés román körökben is kifejezve nemzeti öntudatukat. Mindezeket számbavéve Szatmár magyar város volt, mert lakosságának 80%-a magyar volt. Nem csoda, hogy a román nemzeti erjedés nem a városban, hanem inkább a környező falvakban és népeseb községekben volt észlelhető. Ezen században a lakosság száma hova-tovább növekedet, mig 1850-ben 13.000 volt, majd 1890-ben 20.000, mig 1910-ben 35.000.

Az első világháboru befejezése nagy területi változásokat hozott a magyar román határon, egész Erdély román fennhatóság alá került, ezzel együtt Szatmár is. A románok minden eszközzel azon voltak, hogy Szatmár románizálódjék. De mindez nem sikerült, mert a második világhábo-

CHAIM SAMIR

SATU-MARE VÁROSA ÉS ZSIDÓSÁGA

Készséggel biztositottunk helyét könyvvünkben valósággal az utolsó fázisokban Samir Professzor (a tel-aviv egyetem történelmi tanára, Szatmár szülötte) értékes történelmi irásának. Samir professzor előbbi neve Schwartz.

Szolgáljon ezen irás mint emlék Édesanyja lelkiüdvéért, aki 1979-ben halt meg.

Románia zsidósága a harmincas években 800.000 lelket számlált, mely szám ma legfeljeb 30.000-et tesz ki.

Szakértők szerint; akik ezen zsidóságot közelebbről ismerik úgy látják, hogy az évtized végén ezen dicsőmultu gyülekezet teljesen el fog tünni. Egyrésze Izráelbe vándorol majd, a megmaradó rész pedig a természetes· kiöregedés folytán fog eltünni. Ez az egyik fejezete azon nagy megállapitásnak, hogy min ment keresztül ez a nép az utóbbi ötven évben.

A romániai zsidóság tragikus története sajnos nem különbözött a környező, országokban élő hatalmas zsidó közösségek ; azaz a lengyel, magyar, csehszlovák, bulgár és jugoszláv zsidóság tragikus sorsától.

A korszakokon keresztül a város fejlődésével párhuzamosan a zsidó hitközség életnivója is állandóan emelkedett. Úgy kultúrális, intellektuállis és tudómány-intézeti alapon, mint a gazdasági és kereskedelmi alapon a hitközség egy gazdag zsidó szellemű és sikeres társadalmi életnek örvendett.

És most elérkezünk a történelmi megállapitás idejéhez.

Nem véletlen, hogy különböző egyetemeken kutató munkálatok folytak a román zsidósággal kapcsolatban. Ezen tudományos kutatások, megbizható archeologiai forrásokra támaszkodnak. De hogy felépithessük a romániai zsidóság történelmi épületét, szükségünk van további épület anyagra. Az utóbbi években a különböző Landsmansaftok által kiadott emlékkönyvek sokban hozzájárulnak, hogy megértsük ezen hitközségeket mint ök magukat is, hogy képet alkothassunk róluk. A szemtanuk által megfestet emlékek és történetek a különböző időszakokban — betudva azokat, akik még közöttünk élnek, ezek mind elválaszthatattlan részei, hogy eredetiből irjuk meg azon hitközségek történetét.

Egyike azon nagy és ismert hitkőzségeknek Erdély tartományában volt a szatmári zsidó hitközség, vagy ahogy "Szatmárnémeti" néven volt ismeretes 900 éven keresztül. Aki ma Szatmárt meglátogatja, valóságos tanujelét láthatja a multnak és a jelennek. A város zsidóságának mai létszáma hivatalos adatok szerint 230 lélek, de valóságban nem több mint nehány tiz. A tőbbi véglegesen elmerült a vegyesházasságokban. A régi zsidó negyed le lett rombolva és ma már nem létezik. A Status-quo irányzat gyönyörü temploma eltünt a főld szinéről. Még helyükön állnak a monumentális orthodox nagytemplom és a mellette álló imaház. A nagytemplomban már csak ünnepeken és az év néhány szombatján imádkoznak. Imakönyvek és Talmudi foliánsok hevernek szanaszét az előcsarnokban. Nehéz egy minjánt összehozni. A valóságban letünt a függöny Satu-Mare zsidósága felett.

Az alantiakban megpróbálok megrajzolni nehány vonalat a szatmári zsidó hitközség történelméről. Archeólogiai leletek bizonyitják, hogy a Satu-Mare és vidéke már ősidők óta lakott volt emberek által. Fenti terület Doklobus Dák király uralma alá tartozott, melyet aztán Traján római császár foglalt el. A Dák-Római egyesülés teremtette meg többszáz évre a Román nemzetet, bár a nemzet többszáz éven keresztül külön volt szakitva. A 10-ik században Satu-Mare Memmorut

SZATMÁR ZSIDÓ KÁNTORAI

Szenteltessék egy oldal Emlékkönyvünkben, azoknak is, akiknek ez hivatalból kijár. Megemlékeztünk rabbikról, dájenekről, elnökök és gondnokokról, szervezetek és egyletek vezetőiről. Legyenek megemlitve azok is, akik tehetségükkel és művészetükkel megszépitették a zsidó egyházi zenét, és igyekeztek mély áhitatot vinni a templomi melódiákba. Tették azt oly elmélyüléssel, hogy magukkal ragadták a hallgató — imádkozó tömegeket.

A felemlitendők közül az első kettőt nem ismertem csak hallomásból, de a dicshimnuszok, melyeket zengtek róluk ok, hogy illően megemlékezzünk róluk.

REB JERICHEM z"l, aki kántor — metsző volt egyszemélyben, szépen zengő hangjával és áhitatos imájával mindég magával ragadta templomi hallgatóságát.

REB MENDL WALD z"l. Kevesen lehetnek ma már olyan szatmáriak, akik emlékeznének reá (1913-ban halt meg). Bár a későbbi években még énekelték szerzeményeit a Nagytemplomban, különösen abban az időben, amikor fia Jaszi volt a Nagytemplom karmestere. Reb Mendl Wald zeneileg képzett kántor volt.

REB JISZRÁÉL JÁKOV GOLDENBERG, aki mint orosz hadifogoly került a szatmári, hidontuli fogoly-karanténba. A hitközség váltotta ki onnan, nem könnyen. Hőstenor hangja volt. Elsőrendü előimádkozó volt. A húszas évek elején Galatzba került, onnan a krakaui hitközség hivta meg a főkántori állás betöltésére. Sorsa ismeretlen.

REB A. S. STERN követte az imaálvány előtt. Gyönyörüen csengő tenorhangját, trillázását és kolaraturáját megcsodálták. Egy évi működés után Pozsonyba, majd Leipzigba került. Utolsó állomása Manchester volt. Tudomáson szerint még él.

REB JEHUDA RIVEL z"l, bár Erdély szülötte volt, Kisenevből került Szatmárra 1926-ban. Szép lirai tenorjához hozzájárult magas zenei képzettsége. 18 évig működött mint főkántor. Auschwitzba került.

Jelen sorok irója, aki több mint öt évig volt utódja a fentieknek a szatmári Nagytemplom imaállványánál, mindég büszke volt nagy elődjeire és kegyelettel gondol reájuk.

Smuél Binjámin Friedman n. j. az életben maradt szatmáriak egyik büszkesége, volt makkói hitközségi elnök, a Bné-Brák Nevé-Áchiezeri sikun helyi tanácsának volt elnöke, a Bné-Bráki városi tanács éveken át volt tagja, a Bné-Bráki Benedikt művek főtisztviselője. Neves arról, hogy sok jótékonysági ügy élén halad. Áldásos müködésének nyomai észrevehetők a város sok pontján.

Ő az egyetlen, aki a diszes család szent Mártirjainak emlékét kegyelettel őrzi.

S.N.

TEMPLOMOK ÉS IMAHÁZAK SZATMÁRON

A VÉSZKORSZAK ELÖTT

1) Orthodox Nagytemplom a Várdomb utcában
2) Status-quo Nagytemplom a Kossuth-Lajos Eötvös u., sarkán
3) Sáár-Hátora Áskenázi imaház
4) Chevra Misnájesz imaház a Tompa utcában
5) Chevra Máchziké-Tóra imaház a Bem utcában
6) A nagy chaszidis imaház a Báthori utcában
7) Chevra Kadisa imaház a Várdomb utcában
8) Talmud-Tóra imaház a Várdomb utcában
9) Talmud-Tóra imaház a Petőfi utcában
10) A vizsnici chászidok imaháza a Tompa u.
11) Az Orsover imaház a Báthori utcában
12) A Mizráchi imaház az Eötvös utcában
13) A R. Chájem Halberstam imaháza a Báthori utcában
14) A R. Hersele Halberstam imaháza a Báthori utcában
15) A R. Chune Hers imaháza a Zrinyi utcában
16) A Markovits család imaháza az Árpád u.
17) A Gúth család imaháza az Attila utcában
18) A németi Nagytemplom a Harcos utcában
19) A szentvéri imaház
20) A R. Berce Laufer imaháza a Mátyás-király u.
21) A bixádi rabbi imaháza a Békés Károly u.
22) A R. Áháron Róth imaháza a Kölcsei utcában
23) A Reiter imaház a Szécsényi utcában
24) A Kisiparosok imaháza a Bocskay utcában
25) A Tiferet-Bachurim imaháza a Tompa utcában
26) A R. Sulem Schwartz imaháza az Iskola u.
27) Teitelbaum főrabbi imaháza a József főherceg utcában

talmudtudósok. Azonkivűl volt még egy leánya férjnél.

Hosszu évtizedek távlatából felmerülhet a kérdés: Miért egy olyan nagy gaon mint reb Majse Duved nem örökölte apósa főrabbi székét Szatmáron? Erre kb. kilencven év után nehéz feleletet találni. De az akkori körülmények hozhatták úgy, hogy reb Majse Duvednek megkellett elégednie a másodhegedüsi pozicióval.

Legyen emléke áldott.

RABBI ÁVRÁHÁM CHÁNOCH FRIEDMAN z"l

DÁJEN, A BEM UTCAI TEMPLOM RABBIJA

Rabbi Ávráhám Chánoch Friedman született 1869-ben Nagytapolcsányban. Anyja Rechele z.l., révén, első unokája volt a pozsonyi nagy Chátám-Szofémak, z.c.l.

Hét éves korában apátlan — anyátlan árva lett. Anyai nagybátyja Reb Joszéf Jozefa z.c.l. (a Chátám Szofér fia) vette magához, aki akkor Nagysúrban lakott. Reb Joszéf Jozefa halála után vejéhez az akkor Nagysurányban lakó Reb Jehuda Grünwaldhoz z.c.l. került, aki felnevelte.

Mint fiatal gyermek a matersdorfi jesivába, onnan unokabátyja, a pozsonyi Sévet-Szofér hires jesivájába került, ahol hamarosan nagy hirnévre tett szert tudásával.

Nősülése révén veje lett a Reb Jehuda Grünwald ikertestvérének Reb Joszéf Cvinek z.l., akinek Chájcse nevü leányát vette feleségül.

Nősülésétől kezdve nem mozdult nevelőpja Reb Jehuda Grünwald mellől. Bonyhádról Nagysurányba, onnan Szatmárra ment vele, ahol 1898-ban dájennek alkalmazta az Orth. Hitközség.

Szatmáron ő vezette részben a Rabbi Jehuda Grünwald jesiváját.

Elsők között számitott a nagymagyarországi dájenok között. Elsőrangu hitszónok hirében állott, hallgatoságát mindég magához bilincselte.

Hatalmas Tóratudása mellett, nagy inteligenciával rendelkezett. Nagy szeretetnek és tiszteletnek örvendett a város lakosai körében. Chászidok és modernek egyöntetüen elismerték őszinte nagy I-tenfélelmét és az emberek iránti mérhetetlen szeretetét.

Évtizedekig rabbija és Tóra-előadója volt a Bem utcai Máchziké-Tóra templomnak, ahol nevelésmódszerével valóságos csodákat müvelt Egyszerü tanulatlan iparos és munkásemberek ülték körül asztalát és kivétel nélkül mindnyájan hithü jó zsidók lettek, akinek mindegyikére ráillett a Jodéá-Széfer jelző.

Reb Ávrahám Chánoch jókülsejü, pátriálchális megjelenésü ember volt. Ha az utcán végigment, mindenki tisztelettel köszöntötte, amit ő szeretettel viszonzott.

75 éves korában került Auschwitzba, ott lehelte ki nemes lelkét a Teremtő szent Nevéért, 5704 Sziván hó 12-én, Sábát-Kodes napján.

Felesége, Chájcse z.l. a R. Simson Rosenberg felesége temetéséről útban hazafelé rosszul lett és még aznap elhunyt. Ott nyugszik leánya Auschné-Jocheved mellett a Reb Jehuda Grünwald kriptája falánál a szatmári temetőben.

Gyermekei:

Jentl leánya férjével Reb Dávid Rosenberggel és 5 gyermekükkel.

Fia Reb Jehosua Fálk kassai dájen (a Brách Saul kassai főrabbi veje), feleségével és 9 gyermekükkel.

Leánya Tova Rechl (Tekla) férjével és 6 gyermekükkel.

Fia Jonta Jechezkél feleségével és 5 gyermekével.

Leánya Jehudit férjével és 6 gyermekükkel. Mindnyájan Auschwitzban pusztultak el.

Legyen emlékük áldott.

Reb Ávrahám Chánoch az egyetlen életben maradt gyermeke. Fia a Bné-Brákban lakó Reb

FISCH LÁZÁR A BIXÁDI REBBE

Értékes disze volt a szatmári zsidó közösségnek Rabbi Eliezer Fisch z.c.l., aki mint a bixádi rebbe volt ismeretes. Ott lakott a Békés-Károly-utcában.

A rebbe 1880-ban született a máramarosi Mózesfaluban a szentéletü Reb Mojse Fish z.l. fiaként. Már fiatal korában kitünt éles elméjével és a zsidó tudományokban való nagy jártasságával. R. Mordecháj Jehuda Lőw z.c.l. entredámi főrabbi Jesiváján tanult évekig, kitartott mestere mellett és nem is cserélt Jesivát soha. Tanitói nagy jövőt jósoltak neki, és mint felmenő csillag tündökélt aztán a misztika egén. Ajtaja előtt állandóan sorban álltak, hogy bejúthassanak hozzá tanácsát kérni és áldását elnyerni. Dacára gyenge testalkatának (a sok éves böjtölés következménye), kristály tisza elméje azonnal felfogott mindent. A tanácsért hozzáfordulók rendszerint betartották útmutatásait, aki pedig gyógyulásért vagy más ügyes-bajos dologért fordult hozzá, megnyugodva távozott, látván a rebbe szemeiből áradó végtelen zsidó szeretetet, és ajkait, amint az imákat mormolta a Teremtőhöz.

1905-ben a nyirbogdányi hitközség rabbija lesz. Onnan került 1912-ben Bixádra, majd nemsokára Szatmárra költözött. Nagybányán 3 évig, majd Felsőbányán lakott egy évig, aztán véglegesen Szatmárra költözött és ott lakott a vészkorszakig.

Mindenütt ahol lakott, rendkivüli tisztelet övezte. Különösen Szatmáron, ahol sokrétü hivek éltek, de a bixádi rebbe fölötte állott minden árnyalatnak. Maga Teitelbaum Joél főrabbi zc"l, a legmesszemenöbb barátságával és elismerésével tüntette ki.

A németek bejövetelekor családjával együtt Kolozsvárra menekült remélve, hogy Romániába átszökve megmenekülhettnek, de ez sajnos, nem sikerült. Bekerült a kolozsvári gettóba, onnan pedig feleségével, fia R. Chájem Majse kápolnok monostori főrabbival, annak nejével és három gyermekükkel, Auschwitzban szálltak szent lelkeik a menyekbe 5704 Sziván 20-án.

Zichronám livráchá.

RABBI MOSE DÁVID WINTERNITZ z"l

A SZATMÁRI RABBIBIRÓSÁG ELNÖKE

Korának egyik legnagyobb talmudikus tekintélye volt reb Majse Duved Winternitz. Szava döntő súllyal birt fontos vallási kérdésekben, melyekkel a világ különböző tájairól elárasztották. Ha templombamenet végigment az utcán, vagy valami funkciót ment elvégezni, vagy akár a templomban is, mindenki csak tisztelettel nézett fel reá. Kiérdemelte ezt pátriarchális megjelenésével és jártasságával a tudományok minden ágában.

Ha végigmentél a Petőfi utcán, úgy a 42-es számu hitközségi épület földszinti ablakán át mindég láthattad miként ül a hatalmas foliáns fölött és merül el a tudomány tengerében, kezében tollal irja megjegyzéseit. Sajnos a jegyzetek elvesztek az utókor számára, nagy kár értük.

Közel járt a kilencvenhez, amikor Auschwitzba vitték családjával.

Reb Majse Duved veje volt Mandelbaum Binjámin Zeév z'l-nak Szatmár első főrabbijának. Első felesége halála után a főrabbi második leányát Mirjámot vette el (Szatmáron van eltemetve).

Igyekszem az évtizedek távlatából kihámozni gyermekeinek képeit. Reb Jákov Winternitz, vallási könyv és kegyszer kereskedő volt a Várdomb utcában. Volt még r' Mordche és Hersl, mindketten

mindenkivel röviden kezet fogott, közöttük a két román egyház papjaival is, akik kezeiket már messziről előre nyújtották.

A király figyelmét nem kerülte el a prémkalapját és ezüstfoggantyus botját kezében tartó, szerényen hátrahuzódó diszes prémgalléros főrabbit. Hozzálépett és feltünő szivélyességgel kezét nyujtotta neki. A király nem engedte el a Rebbe kezét, mig az nem fejezte be az ilyenkor szokásos áldást (a Rebbe fennhangon mondta), melyet koronás fő látásakor mondanak (úgylátszik a király tudhatta a zsidók szokását ilyen esetben, azért várta be az ima végét).

Az eset nagy feltünést keltett, amit igazolt az a tény, hogy a demokratikus világsajtó és a zsidó lapok megelégedéssel komentálták.

CHÁJÁ RAJZE TEITELBAUM MEGSZEGI A ÜNNEPET

Dr. Marton Ernő z.l. a román parlament volt tagja mondotta el nekem az alanti történetet.

Mint köztudomásu, nekem sikerült 1944-ben megszöknöm Kolozsvárról és a tordai határnál román területre lépnem. Bukarestben telepedtem le, ahol nemsokára bevegyültem az ottani zsidó közéletbe. Régi protekcióm most sem hagyott cserben és igy sikerült sok zsidónak ügyes-bajos dolgát elintéznem.

Egyazon időben sikerült reb Lipe Májernek z.c.l. (a Teitelbaum főrabbi vejének) és feleségének Rajzelénak romániába szökni, ahol idéglenesen Bukarestben telepedtek le.

Azon évben a Savuot ünnepe háromnapos volt (szombat volt az ünnep előnapja), az ünnep pedig vasárnap és hétfőre esett. Az ünnep elsőnapján vasárnap hajnali két órakor erős zörgettésre ébredtem. Felkeltem, majd az ablakon kitekintve egy autót láttam mellette egy bő köpenybe burkolt magas nőialak állott. Amikor kimentem a hölgy hozzám lépet és jidisül "Git Jamtev"-val köszöntöt. Nekem fogalman sem volt ki lehet az előttem álló hölgy. De amikor felfedte arcát azonnal felismertem, Rájzele volt a szatmári főrabbi leánya. Én meglepődve kiáltottam fel, Rebecen! Nem értem önt, ön ünnepkor utazott? (Dr. Marton Ernő mint hithü vallásos ember volt közismert). Doktor Úr, mondotta a Rebecen felindulva. Ha én megszegem az ünnepet, úgy szabad volt azt megtennem, mert életmentésről van szó. Majd karjait felém nyújtva siró hangon mondotta el, hogy egy zsidó család van útban Torda felé, hogy magyarországba toloncolják őket. Doktor úr! Tegyen meg mindent és mentse meg őket. Én azon nyomban akcióba léptem és még idejében sikerült elhárítani a veszélyt a család feje felőll.

És ezért szegte meg a cedékesz Rajzele az ünnepet.

Rajzele 1952-ben halt meg New-Jorkban. Holtestét a Szentföldre hozták és Tverján temették el.

bajból. Minden más verzió "mese a holdban".

Érdemes még megtudni hogy úgy a gettóban, mint az egész hánykolódás és utazás ideje alatt, a rebbenak egyetlen hajaszála sem görbült meg. Szakállát és pájeszát teljes épségben viselte (bekötve). Tréflit meg nem kóstolt és ápellen nem állott. Próbálja bárki kétségbe vonni a Teremtő ujját mindezekben.

A csoportnak sikerült a Teremtő végtelen kegye folytán, sok vándorlás és hányattatás után átkelni a svájci határon, de két részletben. A rebbe a második részbe került, amely kb. három honappal az első után (téli időben) jútott át Svájcba.

A Rebbe svájcba való megérkezésekor azonnal Dr. Fischer József után érdeklődöt. Első útja hozzá vezetett, hogy megköszönje neki közbenjárását a csoportba való bekerülés ügyében. A rebbe benne látta a Teremtő valóságos küldöttét.

Nehány heti Svájci pihenés után a Rebbe Erec-Jiszráélba utazott, ahol egy ideig a Jerusolájimban lakó leányánál szállt meg. Majd onnan az Egyesült Államokba vándorolt és a New-Yorki Williamsburgban telepedett le. Ott, szent szokása szerint rögtön hozzáfogott intézményeinek felállitásához.

Az évek folyamán a Rebbe többször látogatta meg a Szentföldet. Időközben itt is felállitotta Tóra és jótékonysági intézményeit. Több helyen u.m. Jerusolájimban, Bné-Brákban, Haifán és még más helyeken lakónegyedeket épittetett, melyek a "Szatmár" nevet viselik.

Rövid idővel a Rebbe halála előtt jelen sorok irója és neje, még abban az érdemben részesülhettek, hogy megkapták áldását a New-York melletti Monroeban.

5739 a sirámok havának 26-ik napján viszszaadta tiszta, szent lelkét Teremtőjének és Monroeben temették el.

A Rebbe szent érdemei védjenek meg bennünket Izráel népével és a szent Országgal együtt, Ámén.

S. N.

TEITELBAUM FŐRABBI TALÁLKOZÁSA II. KÁROLY ROMÁN KIRÁLLYAL

A FÉNYKÉPET LÁSD A HÉBER RÉSZBEN

Az eset 1936 télelején történt a szatmári vasutállomáson, amikor II. Carol román király viszszatért Csehszlovákiai útjáról (melyet az akkori román sajtó diadalútnak nevezet). A cseh határtól (ma orosz határ), Szatmár volt a legközelebbi első város, igy ott rendeztek a hazatérő király tiszteletére hivatalos pompás fogadtatást.

Az ünnepi fogadásra a zsidó hitközségek is meghivást kaptak. Az orthodox hitközséget Teitelbaum Joél főrabbi és Rosenberg Sámuel elnök képviselték, akik bérkocsin utaztak ki az állomásra. A kocsin velük utazott jelen sorok irója is.

A Status-guo hitközséget Dr. Friedman József főrabbi képviselte.

A rendezőség az első sorba kisérte Teitelbaum főrabbit a két román egyház papjai mellé. Teitelbaum főrabbi szerénységből hátrább húzódott majdnem a második sorig.

A király különvonata, amely több mint tiz szalonkocsiból állott, tiz óra körül (d. e.) futott be a szatmári vasutállomásra, melyet a többezres tömeg hatalmas óvációval fogadott.

A tábornagyi uniformisba öltözött királyt, miután kocsijából kiszállott, először Dr. Ardelean Octavian (Erdélyi Ottó azelőtt) prefektus üdvözölte. Utána a város polgármestere Dr. Benea Stefan (Kerekes István azelőtt), lépett a királyhoz, a hagyományos kenyér és sót tartalmazó tálcával, melyből a király pár csipetnyit evett.

A király azután kezet fogott Papadopol tábornokkal, akinek kiséretében ellépett a diszszázad előtt, majd az előkelőségek sorához lépett és

Rebbe megválasztása, mert az áskenázok és különböző irányzatu chászidok összefogása nagyon megnehezitette azt.

A besztercei orth. központi iroda Din-Tórát rendelt el, mely hosszú hónapokig tartó tárgyalások után a nagykárolyi főrabbinak itélte a szatmári főrabbiszéket.

A Din-Tóra itélete nem csillapitotta le a kedélyeket, folyt a harc tovább, mert a vesztes párt nem akart vereségébe beletörődni.

Az ádáz harcok tovább folytak. Hol ez, hol az a párt szerezte meg a hitközségi vezetést (hatósági segédlettel). A több mint hat évig tartó küzdelmek után, 1934 Márcziusában a Rebbe elfoglalta a elárvult rabbiszéket. Ezt követően a kedélyek kezdtek lecsillapodni.

Teitelbaum főrabbi bölcsessége, kedvessége és barátkozó természete azt eredményezte, hogy volt ellenzéke rövid idő után megkedvelte úgy, hogy béke honolt aztán a berkekben.

Teitelbaum főrabbi Szatmárra való bevonulása után nagyon megváltozott a szatmári zsidó élet arculata. Szatmáron (amely chászid központnak számitott azelőtt is) a chászid bázis még jobban megerősödött. Rövidesen érezni lehetet a változást. Rengeteg chászid, a szombatokra és az ünnepnapokra a városba özönlöttek, hogy szeretett mesterükkel együtt imádkozzanak, Tóramagyarázatait halgassák és résztvegyenek az asztali lakomákban.

A változás sok helyi szegény zsidó vállairól levette a megélhetés részbeni gondját azáltal, hogy sokan kiadtak ágyakat a vendég chászidoknak és ünnepi élelemmel is ellátták őket.

Nem egy, nem tiz, hanem sokkal több rétege a helyi zsidóknak élvezte a Rebbe bőséges támogatását, legyen az szombati vagy ünnepi kiadás, legyen az a hozomány kiegészitése, tálesz és tfilin beszerzése a nincsteleneknek, foglyok kiváltása stb. stb. Kezei mindég szélesre nyiltak mindenki előtt A Teremtő kegyeit és törvényeit gyakorolta zsidó testvéreivel. Ember volt, akinek minden útja és cselekedete jámbor és igazságos.

Szatmáron magas nivóju jesivát létesitett, ahol az akkori idők legválogatottabb chászid bócherei tanultak. A jesiván való tanulás valamint az imarend is, magasszinvonalu, chászid szokás szerint folyt.

1936-ban hosszas betegség után elvesztette hűséges élettársát a köztiszteletben álló Rebecent z.c.l. A Rebbe egy éven belül ujranősült. Fiatal feleségét Lengyelországból hozta, aki ma is él a New-Jork melletti Monroeben.

11 évig vezette a Rebbe hitközségét bölcsen és hozzáértéssel, hüséggel és mindenkihez egyenlő szeretettel, mig sajnos, 1944 Márciusában hirtelen megrengett a föld és minden, ami Szatmáron zsidó volt, derékba tört. A németek bevonulásával, egész Magyarországon, megszünt a zsidó élet.

Ennek következtében a Rebbe sok zaklatásnak volt kitéve az akkori hatóságok részéről, úgyszintén az antiszemita csőcselék támadásaitól. Feleségével és titkárának fiával R. Joszéf Áskenázival, kénytelen volt elhagyni a várost.

Kolozsvár és Torda között próbálták átlépni a román határt de sikertelenül, mert elfogták őket és beszállitották a kolozsvári gettóba.

Egyazon időben szervezték meg a hires "Bergen-Belseni" csoportot, melynek élén a neves Dr. Fischer József volt kolozsvári ügyvéd a román parlament tagjának veje állott. A csoport-szervező hoszas tárgyalások után hatalmas vagyon lefizetése után megegyezett az Izráelben kivégzett nácibestiával, néhányszáz magyarországi zsidó svájcba való kiengedésében.

A csoport kolozsvári részébe 383-man kerültek be. Az összetétel főleg a csoport-szervező családjaiból, barátaiból, hitközségi és cionista vezetőkből, sportemberekből, valamint a város gazdag embereiből állott. Bekerült még Glasner Akiva z.l. az orth. hitközség főrabbija is.

Közben mozgalom indult meg bizonyos körök részéről, hogy a szatmári Rebe is bekerüljön a csoportba, ami azonban a csoportszervező makacs ellenállásba ütközött. A Dr. Fischer József személyes beavatkozása, valamint a csoportvezetőnek átadott hatalmas összeg lehetővé tették, hogy a rebbe és kisérete végül bekerültek a csoportba.

Meg kell jegyeznem itt, hogy mindazon mende-mondák, mintha a szatmári rebbet a csoportszervező mentette volna meg, nem fedik a valóságot. Az igazság az: A Teremtő az egész csoportot csakis a rebbe szent érdemében mentette ki a

RABBI JOÉL TEITELBAUM z.c.l.

A SZATMÁRI ORTHODOX ZSIDÓ HITKÖZSÉG NEGYEDIK FŐRABBIJA

"Cádik kátámár jifrách" irja a zsoltáros király. Az igazságos úgy virul mint a datolyafa — Teitelbaum. Reb Jajlis Teitelbaum z.c.l. egész életében virult. A Glória szárnyaim szállt a magasba, lett aztán a Chászid-világ nagyrabbijainak koronázot fejedelme.

Teitelbaum Joél főrabbi z.c.l. 1886-ban született Técsőn, apjának Reb Chánájiá Jomtov Lipe Teitelbaum, a "Kedusot Jom-Tov" cimű halachikus mű szerzőjének második fiaként. Már gyermekkorában fényes jövőt jósltak neki tanitói és nevelői mondván, ha felnő, Izráel nagy tanitója és vezetője lesz.

A gyermek Jajlis, szülei házában nevelkedet Máramarosszigeten, ahol abban az időben tele volt a légkör Tórával és jámborsággal.

Ezt a légkört szivta magába a zsenge gyermek és lett aztán az, aki volt, Mester és Vezér.

Szeretete határtalam volt népe, á Teremtő Tórájához és a Szentföldhöz.

Mesélték, hogy öreg tapastalt chászidok járultak a gyermek Jajlis'l elé, kezeit csókolták kérvén; Jajlis áldj meg engem.

1900-ban lett bármicvá. Talmudikus körökben még sokáig beszédtéma volt az a "Psetli". melyet Jajlisl sajátmaga szerkesztet és mondott el bármicváján.

Már ifju korában ádáz harcot inditott a cionizmus ellen és élete végéig ellenezte azt.

Nem sokkal apja halála előtt feleségül vette a plancsi rebbe leányát, Horowitz Chávát, aki bölcsességével, tudásával és nemes jó szivével nagyon is illett hozzá. A Rebecen három bájos leánykát szült neki. Orcáik hasonlitottak a menybeli angyalokhoz. Sajnos, mindhárom idő előtt hunyt el. Eszter 14 éves korában Szatmáron, Ráchel az ifju szigeti Rebecen 19 éves korában, házasságának első évében, Chájá Rajze a szaszovi rebe neje Amerikában, Tverján van eltemetve. Igy a Rebe élete végéig gyermektelen maradt.

A szigeti főrabbi R. Lipe Teitelbaum z.c.l. halála után Reb Jajlis nem találta többé helyét Szigeten. Elhagyta a várost, ahol már bátyja R. Chájem Hers z.c.l. ült a főrabbiszékben. Anyjával és ifju feleségével Szatmárra költözött, ahol a dúsgazdag Freund Chájem z.l. vette pártfogásba és gondoskodott minden szükségletéről.

A szatmári hitközség abban az időben még a legszigorubb áskenáz ritus szerint működött. A főrabbi székben abban az időben a neves R. Juda Grünwald z.c.l. ült.

Reb Jajlis a főrabbi hozzájárulását kérte, hogy városában letelepedhessen. R. Juda Grünwald tárt karokkal és nagy szeretettel fogadta az ifju cádikot. Meglepte a Reb Jajlis bölcsesége és rendkivüli jártassága a Talmudban. Érdekes, mondotta Grünwald főrabbi. Mennyi bűnös csőcselék telepszik le a városban és nem kérik az engedélyemet, pont ez a cádik ben cádik fordul hozzám és kéri beleegyezésemet.

Közben megüresedett a szatmári rabbiszék R. Juda Grünwald halála következtében. R. Jajlis komoly jelölt volt mint utódja, de különböző okok miatt a dolog nem valósult meg.

Néhány év mulva Beregilosva választotta meg rabbijául, ahol jesivát alapitott. De nagy bánatára bizonyos időre kénytelen volt elhagynia a helyet, mert az első világháboru következtében az oroszok nagyon veszélyeztették a várost. Pár hétre rá visszatért Szatmárra. Az oroszok kiverése után megint elfoglalta helyét Ilosván.

1925-ben Brach Saul z.c.l. nagykárolyi főrabbi Kassára való költözése után, Reb Jajlis Nagykároly főrabbija lett. Nagykárolyban nagy harcot folytatott a városban erősen térthódító cionizmus ellen. A dolgok néha komoly vitákhoz és összecsapásokhoz vezettek.

1928-ban váratlahul meghalt Rabbi Eliezer Dávid Grünwald szatmári főrabbi. Ime másodszor nyilt alkalom Reb Jajlis jelölésére, annál is inkább, mert a legutóbbi hitközségi választáson a Freund párt került ki győztesen. Igy a jelölést nem volt nehéz keresztül vinnie. De amikor a rabbiválasztásra került a sor, szinte betonfalba ütközött a

Onnan került 1912-ben a felsővisói főrabbi székbe.

Mint felsővisói főrabbi sokat szenvedett a világháboru viszontaságaitól. Az orosz hadsereg közeledtével kénytelen néhány hitközségi taggal együtt elmenekülni. Bizonyos ideig egy közeli helyiségben talált menedéket. Ott töltötte a Szukot ünnepet is. Menekülése közben a Teremtő megőrizte a majdnem biztos szombatszegéstől.

A R. Juda Grünwald z.c.l. 1920-ban történt elhalálozása után a szatmári hitközség választotta főrabbijává. Grünwald főrabbinak egyetlen kikötése volt a szatmári főrabbiszék elfoglalásának feltételeként, hogy a hitközség biztositsa támogatását a Szatmáron felállitandó jesivájához. Ezt a hitközség vezetősége Frankl Mihály elnökkel az élen megtiszteltetésnek vette és vállalta. Ezzel felemelkedni látták városukban a Tóra koronáját. Szatmáron hozzá voltak szokva ehez előbbi főrabbijaik idejéből.

Szatmáron való letelepedésekor első dolga volt jesivájának megszervezése, melynek nivója nagy hirnévnek örvendett zsidó világ minden táján.

Tanitványainak száma elérte a 400-450-et. Minden szabad idejét jesivájának szentelte. Főgondja tanitványainak jóléte és ellátása volt úgy, hogy azoknak csak űlni és tanulni kellett, minden más gondtól mentesen. Megszervezte a "Menza" elnevezésü étkezdét, ahol a bócherek hat napon át dús és izletes ételt kaptak. Szombatonként a hitközség tagjainak asztalainál étkeztek, hogy ne hiányozzon nekik a családias légkör.

Miután (elődjéhez hasonlóan) házasságát elkerülte a gyermekáldás, tanitványaiban látta családjának folytatását és mint "az én gyermekeim" nevezte őket.

Soha nem haragudott tanitványaira, pedig néha lett volna erre oka. Egyszer megtörtént, hogy tanitványainak egyike bejött a sátrába Szukot ünnepén, hogy elmondja az áldást az ünnepi bokrétára. Ügyetlenségében a bócher leejtette az Etrógot, melynek a kis rózsája letört. A jelenlevők feszülten figyelték hogyan fog a mester reagálni. A Rebbe arcvonásai összeszűkültek ugyan, meglátszottak rajta bosszuságának jelei, de egyetlen szóval sem reagált. Csak később jegyezte meg halkan: Úgylátszik érdemtelen vagyok, hogy szép Etrogom legyen.

Ünnepeken és a szombatok nagyrészén a hitközség tagjaival imádkozott a Nagytemplomban. Időnkénti hitszónoklatait is ott mondotta el. Hétköznapokon és némely szombaton tanitványaival imádkozott a házában levő templomban.

Beszédeiben mindég hangsulyozta a gyermekek zsidó nevelésének mélységes fontosságát, mert ebben látja a zsidó nép jövőjét.

Általában ellenezte a zsidó gyerekek nemzsidó iskolákban való neveltetését, mert veszélyeztetve látta a zsidó hagyomány folytatását. Emellett nagy harcot folytatott a cionizmus ellen. Kézzel lábbal tiltakozott, hogy Szatmár zsidói résztvegyenek bármilyen cionista megmozdulásban, legyen az bármely árnyalatu.

Életének gyertyája sajnos idő előtt aludt ki, hitközsége és az egész zsidó világ mélységes fájdalmára. Pénteken még foglalkozot a hitközség és a jesiva ügyeivel. Mint Szent szokásaként a szombat délutáni lakománál még asztalt vezetett. Mincha ima idején, amikor mindenki a "Te vagy egyetlen és Neved egyetlen" imát mondta, hirtelen rosszul lett majd elvesztette eszméletét, amely nem tért többé vissza. Másnap vasárnap Ros-Chodes, Sziván napján reggel 7. 45-kor visszaadta szent lelkét Teremtőjének.

Amikor a halálhir elterjedt a városban, özönlött a tömeg a rabbi-lakhoz a Várdomb utcában és keservesen siratták a szeretett szent mester elvesztését, aki csak 61 éves volt. Temetése másnap hétfőn zajlott le. A szertartás a saját templomában kezdőzött, ahol neveltfia R. Joszéf Grünwald parentálta el. Onnan a halottaságyat a Nagytemplomba, majd a tágas udvarra vitték, ahol Románia, Magyarország és Csehszlovákia nagy rabbijai bucsuztatták. Tizezrek kisérték utolsó útjára a szatmári temetőbe, ahol elődje R. Juda Grünwald ohelja mellé temették. Sirja fölé nem sokára óhelt emeltek, ahová évente tömegesen zarándokoltak az évfordulója napján.

Közvetlenül halála után tanitványai megkezdték könyveinek kiadását. A Kétkötetes "Keren Lödavid a "Cházdé Dávid", és az ünnepi szónoklatok kétkötetés "Keren Lödávid" könyvét.

Szent érdemei védjenek meg mindnyájunkat.
Fényképét és sirkövét lásd ott.

S. N.

R. Juda Grünwald legfőbb gondjai közé tartoztak a tan, a jótékonysági intézmények és a rituális fürdő fenntartása. Továbbá a különböző Tóra és Talmud előadói körök, Szegény fiuk és leányok kiházasitása, de ezeknél is jobban ügyelt a rituáléra hogy megfelelő sakterek, kósersági felügyelők, tfilin és cicesz és pászka sütőde legyen. Mindezeket mindég szem előtt tartotta.

Egyik fontos intézkedése volt Szatmáron, hogy a mészárszéknek két különböző zára volt, mindegyikhez két kulcs. Egyik a mészáros, a másik a felügyelő zsebében volt. Egyik a másik nélkül nem mehetett be a mészárszékba. Egy sakter egyedül nem foghatott a vágáshoz amig egy másik nem jelent meg. A cél, hogy egyik a másikat biztassa és segitse.

Az ő működése kezdetén történt a szakadás a hitközségben és a különvált párt megalapitotta a Status-guo hitközséget.

A saját hitközségének tagjai valósággal imádták.

Amikor 5.680 Ádár 19-én elhunyt, úgy gyászolták mint saját édesapjukat. Nagy tömegek jöttek temetésére Magyarország minden részéről, de sok külföldi is eljött megadni a végtisztességet az akkori idők nagy gaónjának. Sok gyászbeszéd hangzott el. Sirja ott van a szatmári temetőben emelt óhelban. Halálozási évfordulóin évről-évre nagy tömegek zarándokoltak sirjához.

R. Juda Grünwald szigoruan ügyelt, hogy könyveit ne adják ki életében. Végrendeletében meghagyta tanitványainak az igazi I-tenfélelmet.

Könyveit "Sévet Mijehuda" (1922), "Zichron Jehuda" (első rész 1923), (második rész 1928), "Ollölót Jehuda" (1927), "Söérit Jehuda" (1938) tanitványai adták ki.

Szent érdemei védjenek meg mindnyájunkat.

Fenyképét és sirkövét lásd ott.

S. N.

RABBI ELIEZER DÁVID GRÜNWALD z.c.l.

A SZATMÁRI ZSIDÓ HITKÖZSÉG HARMADIK FŐRABBIJA

Nem volt könnyü a R. Juda Grünwald utódját megtalálni. De "Jágáti-Mácáti" mondja a Talmud. Meg is találták a méltó utódot Rabbi Eliezer Dávid Grünwald felsővisói főrabbi személlyében.

R. Eliezer Dávid Grünwald Magyarország legnagyobb rabbijai közé számitott. Véleményét a Tóra döntvényeként ismerték el.

Grünwald főrabbi 1868-ban született Csornán, mint a nagynevü R. Amram Grünwald fia. Testvéröcese volt a nagy huszti gaonnak Rabbi Mose Grünwaldnak z.c.l. Már ifju korában felismerték benne a jövendő nagy gaont. El is nevezték az "éleseszü Lézer Duved" nek. Tanulmányait testvérbátyja huszti jesiváján, majd a "Chátán Szófér" jesiváján Matersdorfban végezte. Nagy jövöt jósoltak neki már akkor, a zsidó nép nagy világitó fáklyáját látták benne.

Miután feleségül vette a bárdievi Rapaport Esztert, rabbi-oklevelet kapott bátyjától az "Arugát Haboszemtól" és a szigeti "Kedusát Jomtov" tól, valamint a bűdszentmihályi R. Juda Grünfeldtől z.c.l.

Testével és lelkével kötve volt az akkori idők nagy Admorjaihoz (u.m. a belzi és a sinovai), és az ők szent kútjaiból töltötte meg tömlőjét Chászidizmussal.

Téstverbátyja kinevezte őt a huszti jesiva Sulchan-Aruch és Jore Dea előadójának, 1897-ben dunaszerdahelyi dáján lett, ahol jesivát szervezett és vezetett chaszid szellembeu. 1906-ban a sopronkereszturi hitközség választja meg főrabbijává.

RABBI JEHUDA GRÜNWALD z.c.l.

A SZATMÁRI ORTHODOX HITKÖZSÉG MÁSODIK FŐRABBIJA

A mesterek mestere és a gáónok gáónja volt Grünwald Jehuda főrabbi. Patriárchális megjelenése (különösen utolsó éveiben) és a nemesség, mely lerit szent arcáról, nagy hatással voltak mindazokra, akik közelébe kerültek. Megalapozta a kivételes és megáldott ivadékokat, tanitványai (mert házassága gyermektelen volt), közöttük későbbi nagyjait Izráel népének.

Mindazok, akik R. Jehuda Grünwalddal kapcsolatba kerültek, legyen az bárki, megszállta valami különös uj szellem. Mindjárt érezte, hogy valami kellemes, valami jó járja át énjét. Határtalan volt a szeretete minden iránt, ami zsidó. Részvétele mindenki fájdalmában, megnyugtató szavai meghozták a szivnek és a léleknek a megnyugvást.

R. Jehuda Grünwald 1849-ben született Brezován, mint R. Jehosuá Fálk Grünwald fia. Mint gyermek a R. Dávid Szerdaheler z.l. (későbbi pöstyéni főrabbi) chéderjében tanult. Tanitója már akkor megjósolta, hogy a kis Juda majdan a zsidó nép világitó fáklyája lesz.

Magasabb tanulmányait aztán a gyarmati R. Dávid Deutsch z.l. és a stassini R. David Schick z.l. szent Jesiváiban végezte. Majd Pozsonyban a Ktáv-Szofér Jesivájában bontakozott ki hatalmas tudása és nagy jártassaga a Tóra tanaiban.

Amikor Pozsonyba került, rögtön kitünt nagy bölcsességével és az ott tanuló felsőbbrendü tanitványok a fiatal Juda köré csoportosultak, hogy vele együtt tanulhassanak. E csoportokból kerültek ki aztán Magyarország későbbi tekintélyes rabbijai.

Már ifju korában megáldotta a Teremtő meleg jó szivvel és szeretettel, melyet aztán népe iránt használt fel.

Pénz sohasem hált meg zsebeiben. Édesapja ismert jómódu ember volt. Gyakran tekintélyes összegeket küldött neki. Ezen összegek tüstént a szegény néikülöző bócherek zsebeibe vándoroltak át. A pénz semmilyen hatással nem volt reá. Néha annyira elmélyült a tanulásba, hogy teljesen elfelejtkezett arról, hogy enni is kell. Olyankor megelégedett a minimummal.

Első rabbi állása Szobotisban volt, ahol hét évig fejtett ki áldásos működést. Onnan Bonyhádra került 1889-ben, ott is nagy eredményeket ért el hét év alatt. 1896-tól két évig Nagysurány főrabbija volt. 1898-ban Mandelbaum főrabbi halála után a szatmári hitközség választotta meg főrabbijául.

Minden működési állomásán, tervezet, cselekedet, épitet és szervezet. Különböző Tóra és jótékonysági intézményeket létesitett. Magyarországról és más különböző országokbol százával jöttek tanulni a Jesivájába. Nagy dicsőségnek számitott R. Jehuda Grünwald tanitványai közé tartozni.

Amikor beiktatási ünnepélyére utazott Szatmárra, a hitközség apraja nagyja különvonaton utazott elébe Nagykárolyig és ott fogadta nagy pompával uj lelkipásztorát.

Boldog volt az a szem, amely láttá és boldog a fül amely hallotta, amikor a Rebbe felment a szónoki emelvényre és elkezdte tanitani és magyarázni a Tóra és a Talmud rejtett titkait.

Megjelenése elökelö volt, orcái világitottak és jóságos szemeivel szeretettel nézett körül, hogy mindenkit észrevegyen, mert minden tanitványát külön külön óhajtotta ismerni. Mindnyájukat saját gyermekeinek tekintette, miután neki nem volt sajátja.

Különleges vonzalommal és mély szeretettel viseltetett rokona R. Ávrohom Chánoch Friedman z.c.l. iránt, aki aztán mint Dáján működött a hitközségben és a Bem utcai Machziké-Tóra templom rabbija volt (életrajzát és fényképét lásd ott).

Kedvenc tanitványai közé tartozott Reb Chájem Fischer z.l. akit különleges szeretettel tüntetett ki. R. Chájem évekig nem mozdult mestere mellől, állomásról állomásra kisérte, mig vele egyült vonult be városába Szatmárra.

dében: Ugyebár mondtam nektek, hogy térjetek meg, nem fogadtatok szót, most járdát csinálnak nektek, mert nem vagytok érdemesek arra, hogy a föld a hátán hordjon benneteket.

1860 körül harc tört ki a magyarországi zsidóság körében, a vallásosok és a haladók között. Mindkét fél magának akarta megszerezni a hegemóniát a hitközségek fölött.

A haladók modern ujitásokat akartak bevezetni a templomi imarendbe, u. m. másnyelvü szónoklatokat, orgonát, ornátust a kántornak és más funcionárusoknak, nöi énekeseket a kórusba stb.

A vallásosok erősen ellenezték az ujitásokat, már-már úgy látszott, hogy a haladók kerülnek fölénybe, sőt, még Szatmárra is átcsaptak a veszélyes hullámok.

Ennek megakadályozására lett összehiva a nagymihályi zsinat, ahol Magyarország minden hagyományhű rabbija résztvett a poszonyi Ktáv-Szoférral az élen.

A kongresszus kimondotta a szakadást és megalapitotta a Trennung-Orthodoxiát (melyet Ferencz József császár is támogatott).

Mandelbaum főrabbi az élen járt, amikor a szatmári hitközséget orthodoxnak deklarálta.

A főrabbi személyes varázsa, bölcsessége és puritánsága, kristálytiszta, jó zsidó szive, nemes megjelenése és mosolygós arca voltak az összekötő kapocs a két párt között. Az a szeretet, amely 55 évig honolt a főrabbi és a haladó hitközségi tagok között, lehetetlené tették a szakadást Szatmáron, mert nem óhajtottak szeretett rabbijuknak fájdalmat okozni.

De ez a helyzet nem tartott sokáig, mert nemsokára bekövetkezett Mandelbaum főrabbi halála 90 és néhány éves korában, 1897 Ros-Hásáná kimenetelekor.

Mandelbaum főrabbi halála végetvetett az addig honoló békének és megalakut a Status-guo hitközség.

Mandelbaum főrabbi után nem maradt semmilyen irott kommentár, csupán egyik tanitványa R. Jakov Joszéf Gross, volt óbudai főrabbi z.l. emliti a Miskolcon kiadott művében, mesterének egyes Tóramagyarázatait.

Mandelbaum főrabbi kiterjedt családot hagyott maga után. Leszármazottai még élnek itt az országban és külföldön.

Egyik fia R. Smuel z.l. Marosvásárhely főrabbija volt.

Élijáhu-Ede fia sörkereskedő volt Szatmáron, és hosszu évekig a főgondnoki tisztséget is viselte a hitközségben.

Veje a nagy Gáon R. Mose Dávid Winternitz z.l. a hitközség Ros Bét-Dinje volt (közel 90 éves korában került Auschwitzba). Első felesége halála után, annak hugát vette el.

Egyik leánya Steuer néni volt, a Steuer hittantanár felesége.

A mi kis Katz Árink z.l. is dédunokája volt, (édesanyja a Mandelbaum Ede leánya volt).

Mandelbaum főrabbi sirja fölé Ohelt emeltek a szatmári orthodox temetőben. Mellette nyugszik neje is Cipora Zelda z.l.

Szent érdemei óvjanak mindnyájunkat.

S. N.

Onnan a Bányai utcán át a Statusquo temetőig, majd balra fordulva a román temető és a vasutállomás közötti rámpáig. Ott állott a marhavaggonokból összeállitott hosszu szerelvény. Minden vaggonba 80-100 embert gyömöszöltek kevés vizzel és élelemmel. A zsufoltság és a hőség szörnyü volt. Két nap és három éjszaka tartott az utazás. A vaggonokban halálesetek is voltak, a halottakat Kassán tették ki.

Az utolsó állomás Auschwitz — Birkenau volt.

Jelen sorok irója naponta, amikor a temetésekkel átkelt a sineken, tetette magát, hogy nem látja, de valójában jól látta a bevagonirozást.

Sávuót első napján is temettünk. A szamos hid közelében értük utol a transzport-menetet. Az utcákon elszórva hatalmas csomagok hevertek, melyeket a szerencsétlenek nem birtak cipelni, ezért eldobták őket. Hirtelen egy női hang szólitott nevemen. Frájde volt, a Burech Reiss leánya, aki nem rég lett özvegy. Erejének utolsó kinlódásával cipelte hat apro gyermekét. Stern ! kiáltotta felém könyörögve kezeit tördelve, vigye gyermekeimet, temesse el őket maga, csakhogy Hitler ne temesse el őket.

Jómagam a 6-ik, egyben az utolsó transzporttal mentem, feleségemmel és négy gyermekemmel z.l. akiktől a vaggonból való leszálláskor a Birkenaui rámpánál szakitottak el. Többé nem láttam őket.

A többi már ismeretes, Mengele, jobbra — balra. Kb. egy évi lágerélet. Az oroszok általi felszabadulás. 17 napi út hazáig. Azt találtam Szatmáron, amit majdnem minden visszatérő...

SEMMIT

S. N. Bné-Brák Ros-Chodes Elul 7041

RABBI BINJÁMIN ZEÉV MANDELBAUM z.c.l

A SZATMÁRI ZSIDÓ HITKÖZSÉG ELSŐ FŐRABBIJA

Mandelbaum Farkas főrabbi z.c.l., egyike volt Magyarország nagy és kimagasló rabbijainak abban a korszakban.

A róla megmaradt adatok igen kevesek ahoz, hogy megirhassam életrajzát. Csak azon emlékekből irhatok, amelyeket 23 éves szatmári működésem idején hallottam, és amelyeket a könyv más helyén emlitett forrásokból meritettem.

Érdekes: mind az utóbbi napokig úgy tudtam, hogy Mandelbaum főrabbi litvániai (litvák) születésü volt, de ez nem bizonyult igaznak, mert a Dr. Stern Mór *"Szatmári zsidók utja"* cimü könyvéből az derül ki, hogy a Tolnamegyei Bonyhádon, tehát Magyarországon született 1815-ben. Apja neve Mandelbaum Smuél volt.

Tanulmányainak állomásairól, kettőröl van tudomásunk.

1) Szülővárosában Bonyhádon.

2) A Chátám-Szofér Jesiváján Pozsonyban.

Felkészültsége és magasfoku műveltsége a Tóra és a Talmud tanaiban érdemessé tették, hogy Izráelben Mester és Vezető legyen.

Mielőtt rabbiállást vállalt, Nagykárolyban lakott mint az ottani Rabbi Méir Perlesz z.l. barátja, majd a batizi gazdag R. Dávid Hollender veje lett, ahol letelepedése után a község rabbija lett.

Bizonyos idő mulva a szatmári hitközség hivta meg főrabbijául.

A szatmári hitközség abban az időben még oly kicsiny volt, hogy nem volt képes egy rabbit eltartani. Mandelbaum főrabbi ezekszerint 15 évig nem is kapott fizetést. Jómódu apósa Batizról tartotta el és gondoskododott megélhetéséről.

Mandelbaum főrabbi mint humoros ember volt ismeretes, ez beszédeiben is magmutatkozott.

Két mondása még ma is közszájon forog.

1) Nem ti tettetek engem rabbivá, hanem én tettelek benneteket hitközséggé.

2) Amikor Szatmáron először csináltak gyalogjárót (járdát), azt mondta templomi besz-

Voltak olyan zsidók is, akik büszkén, kidüllesztett mellel viselték a sárga csillagot.

A legsajnálatraméltóbbak a magyarpárti zsidók voltak, akik sehogysem birtak beletörődni a megszégyenitésük eme formájába. Érdemes volt 21 évig harcolni a zsidópárt ellen? Érdemes volt a számos romániai választásokon voksokat szerezni a magyar pártnak, a grófoknak és a báróknak?

A sárgacsillag rendelet döntötte el többek életének sorsát. Voltak akik az öngyilkosságban kerestek menedéket (lásd: A gettó öngyilkosai).

A GETTÓ

1944 Május első napjaiban jött ki a gettó rendelet. A gettó szót eddig csak hallomásból vagy könyvekből ismertük. Valóban csak a hitlerizmus idején tudtuk meg mit jelent, de akkor is csak hallomásból vagy az ujságokból. Gyakorlatban csak 1944 május 6-án ismertük meg.

Gettóba lakni, bezárva, bedeszkáva, beszegezve, bedrotozva, valami rettenetes.

Gyermekeink, unokáink, az uj nemzedék hihetetlenül bámulnak, amikor a gettóról mesélnek nekik.

A napokban Szatmáron jártam. Legidősebb fiam is velem volt. Végigsétáltam vele a volt gettó területén. Megmutattam neki a gettó minden zegétzugát. Fiam szerette volna lefényképezni a látottakat, de lebeszéltem róla, mert az uj rendezés, az uj hatalmas épületek, nagyon megváltoztatták eredetiségét.

A gettó az alant felsorolt utcákból állott.

A Petőfi utca páratlan számu házsora a Károlyköztől a kaszárnyáig és a páros számu házsor a Farkas Antal utcától a kaszárnyáig.

A Tompa utca páratlan számu házsora a Farkas Antal utcától a József főherceg utcáig.

A Zrinyi utca kétoldali házsora a Károly köztől a kaszárnyáig.

A Báthori utca kétoldali házsora a Károly köztől a József főherceg utcáig.

A Töltés utca kétoldali házsora a zsákutcától a József főherceg utcáig.

A Kert utca páros számu házsora, a szákutcától a József főherceg utcáig.

A kereszt utcák.

A Károly-köz páros számu házsora, végig.

A Bem utca kétoldali házsora, a Petőfi utcától a Báthori utcáig.

A Kötő utca kétoldali házsora, a Báthori utcától a kert utcáig.

A József főherceg utca páratlan számu házsora, a Tompa utcától a Kert utcáig.

(Lásd a Rosenberg Simon rajzát).

A szatmári gettó a nagybányai, nagyváradi, kolozsvári stb. gettókhoz viszonyitva aránylag türhető volt. A rendes épületek szép szobákkal, bár zsufoltak voltak, de védtek bennünket a nap, a szél és eső ellen.

A zsidótanács és a rendörség a Báthori utcai óvodában székelt. Nagytemplomként a Bem utcai Máchziké-Tóra, a Chevra Kadisa irodája, a Petőfi utcai Biró Lajos házában lévő üzlethelyiség volt. A közkonyha a Zrinyi utcai Freund Tóbias házában volt.

A szatmári gettózás kb. 20 napig tartott. Különbeszámolások (lást ott).

A SZOMORU VÉG KEZDETE

Megkezdődött a deportálás. Az első transport Május 17-én indult, Auschwitzba érkezett Ijjár 28-án.

A második transzport Május 21-én indult, Auschwitzba érkezett Sziván 2-án.

A harmadik transzport Május 25-én indult, Auschwitzba érkezett Sziván 6-án. Sávuóth első napján.

A negyedik transzport Május 28-án indult, Auschwitzba érkezett Sziván 9-én.

Az ötödik transzport indult Május 29-én, Auschwitzba érkezett Sziván 10-én.

A hatodik, egyben az utolsó transzport indult Május 31-én, Auschwitzba érkezett Sziván 12-én.

Amikor a gettóban hire ment az első transport indulásának, a Petőfi utcaiak kerültek sorra először. Nagy volt a szaladgálás ide-oda a Petőfi és a Báthori utcák között. Mindenki azt kereste, hogy együtt legyen a rokonaival.

A transzportokat a Báthori utcán állitották össze. Onnan indultak a kaszárnya felé, majd a József főherceg utcán keresztül a Szamos hidig

Gondoskodtak erről a minden emberségükből kivetkőzött tisztek (Pomázi hadnagy és hóhér társai, legyen emlékük átkozott) és a keretlegénység, akiket a magyar hadvezetőség tervszerüen vezényeltek ki erre a pribék szerepre.

A tömegsirok százai teltek meg a drága zsidó apák — fivérek — férjek — fiuk és más hozzátartozók megkinzott testeikkel.

"Én bájit áser én sám mét", olvassuk a Bo hetiszakaszban. "Nincs zsidó ház, mely ne siratna valakit".

A szerető hitvesek hiába várták vissza ferjeiket, gyermekek édesapjukat. Szülők "kádis"-monddóikat.

Ha mégis hazavetődtek néhányan, ők sem találták drágáikat.

ZSIDÓ EXISTENCIÁK LEROMBOLÁSA

A zsidótörvény nem emlékszem melyik szakasza előirta, hogy zsidónak számitó személy nem lehet gyár, bank, üzem, nagyobb üzlet, mühely vagy vállalat tulajdonos. Minden ilyen tulajdonos vagy igazgató, köteles záros határidőn belül, keresztény árja magyar társtulajdonost vállalatába bevenni.

A törvény kimondta, hogy a leendő társtulajdonos szakember kell legyen. Ezt az utasitást nem volt nehéz betartani, mert a legtöbb vállalatban mindég voltak nemzsidó alkalmazottak. Igy a leendő társtulajdonos a legtöbb esetben, a saját munkahelyének lett a tulajdonosa, anélkül, hogy bármit befektetett volna az üzletbe.

Kialakult az a tragikomikus helyzet, hogy a volt inas vagy alacsonyabbrendü hivatalnok egyenrangu tulajdonossá lett volt főnökével.

Dehogyis egyenrangu, tévedtem. Elsőrangu tulajdonosa lett a vállalatnak. A törvény szerint a zsidó tulajdonos át kellett adja minden eddigi hivatalos jogát társának. A vállalat vagy üzlet cégtábláján már (csakis) a társ neve szerepelt. Csak neki volt joga intézkedni és aláirni. A volt tulajdonos (a zsidó), tehetetlenül kellett tudomásul vegye, hogy ő itt megszünt létezni. Ő most már csak megtürt személy. Az uj főnök előbb a saját, és a többi alkalmazott fizetését, majd a zsidó társ fizetését utalta ki.

Voltak ritka esetek, amikor az uj főnök tisztelettel viselkedett volt főnökével szembeu, igyekezett megnyugtatni öt és kikérte tanácsát. De a legtöbb esetben oly pimaszul jártak el a volt fönökkel szemben, hogy nem volt más választása, mint kimenni saját üzletéből, melyet ő alapitott és virágoztatott fel.

Egy ujabb rendelkezés szerint a volt tulajdonos teljesen megszünt létezni saját vállalatában.

Tragikomikusnak nevezhető az is, hogy a hitközség kóser mészárszékének cégtábláján a keresztény társtulajdonos neve szerepelt.

Megtörtént az is, hogy az uj társtulajdonos volt főnökét, igazgatóját, kenyéradóját, egyik percről a másikra az utcára kergette. Panaszkodni legfelyebb feleségéhez vagy édesanyjához mehetett.

A hitközségek bevételi forrásai is kiapadtak. Ki fizessen adót? Talán a vállalatok és üzletek megszünt tulajdonosai? Vagy az Ukrajnában szenvedő munkaszolgálatosok? A gabella jövedelem is megcsappant, mert kinek volt pénze szárnyast vagy húst venni?

SZÉGYENFOLT

Nevezetes dátuma maradt a magyar zsidóságnak 1944 Április 4.

A törvény értelmében minden zsidónak számitó személy, e naptól kezdve, sárgacsillagot volt köteles viselnie balmellén, a szive felett.

A csillag formája hatágu, tiz centiméter átméröjü, narancssárga szinü kellett legyen, erősen hozzávarva a ruhához vagy a kabáthoz. Régen rossz volt annak a bármelyik nemhez tartozó zsidónak, aki csillag nélkül mert az utcára kimenni.

Az utcára csak azok mentek, akiknek feltétlenül muszály volt. Lehetőleg otthon maradt mindenki. A rendőrök szinte lámpással kerestek olyan zsidót, aki nem viselt sárgacsillagot.

Jelen sorok iróját többször vonták felelősségre a rendörök, hol a sárga csillag? Felemeltem a balvállamra boritott fekete halotti teritőt. Amikor a rendőr meglátta a sárgacsillagot, bosszusan ment tovább.

vezve, hogy ember — zsidóember legyen a talpán, aki kiérti magát benne.

Minden erdélyi zsidónak kötelessége volt lakbizonylatot szerezni. Igazolniok kellett, hogy 1850-ben felmenő ősei magyar állampolgársággal rendelkeztek.

A lakbizonylat beszerzéséhez sokféle irat bemutatására volt szükség. Jaj volt annak, akinek nem volt lehetősége az iratokat beszerezni. Sajnos ilyenek igen nagy számban voltak. Ezek a biztos pusztulás elé neztek. Egyszerüen áttették őket a lengyel határon, kevés ruhával és élelemmel.

A határon már várták a szerencsétleneket. Nem volt nekik elég a csendöröktől elszenvedett kinzások az uton, a határig. Ott aztán átvették öket Horthy "legszebb katonái", akik nem sokat spekuláltak. Kész programmal várták őket: rövid pár óra alatt végezni velük.

A lakbizonylat beszerzésének több célja volt.

1) Megzavarni a zsidó lakosság amugyis megzavart nyugalmát.

2) A sok utazgatás beszerezni az iratokat, nem kevés jövedelmet hozott a M.Á.V.-nak.

3) A számtalan kérvényekre ragasztandó bélyeg, csak gazdagitotta az állampénztárt.

4) A főhatóságok ikyekeztek nem észrevenni a sok sápot, amit az alacsonyabb-rendü tisztviselők kerestek a bolton.

5) A hosszu, céltalan sorbanállás a hivatalok ajtai előtt, mely felörölte az amugyis már gyenge idegeket.

6) A nagyértékü ajándékok, melyeket a magasrangu hivatalnokok kaptak, amiért vajmi keveset tettek.

7) Átvándoroltattni fokozatosan a zsidók pénzét a kincstár és a hivatalnokok zsebeibe.

Nem kevés nyugtalanságot okoztak a soros internálások, azoké, akik "fütyöltek a templomban" De nem kimélték a kommunista ifjuságot sem, akik a kinok-kinjait szenvedték át.

A MUNKASZOLGÁLAT

Következett aztán a rosszak legrosszabbikja, a munkaszolgálatra való behivás. Előbb a rendes évjáratuak vonultak be. Ezekkel már szolgálatuk elején éreztették a megkülömböztetést a magyar honvédekhez viszonyitva.

1942 nyárutóján megkezdődött aztán az idősebb korosztályuak behivása is. Fokozatosan vonultak be ezrével a 30-40 évesek, és néha még az ezeknél is idősebbek.

Szatmár hadkötelesei a nagybányai X-ik munkaszolgálatos zászlóaljhoz vonultak be, ahol találkoztak Magyarország minden részeiből összesereglett musszosaival. A musszosok saját ruházatukban voltak kötelesek bevonulni (nehogy a kincstár ruhája kopjon). Századokba, majd különböző munkahelyekre lettek beosztva. Fegyver helyett csákánnyal és lapáttal fegyverezték fel őket.

Egy biztos A musszosok által végzett munka nem ért egy fabatkát sem. Arra, sem az államnak, sem pedig a hadseregnek nem volt szüksége.

A cél szemmelláthatólag egy volt.

Meggyengiteni a zsidók erejét a városokban és a falvakban, hogy majd azt tehessék az öregekkel és a gyermekekkel, amit aztán tettek.

UKRAJNA:

Bekövetkezett az is, amivel már rég számoltunk. Megkezték a zsidó munkaszolgálatos századok kiszállitását az országból. Magyarország minden városának és falvának zsidósága érezte ezt a súlyos csapást. Nem volt olyan zsidó ház, amely ne lett volna képviselve a munkaszolgálatban.

Az uj helyzet súlyos gondokat okozott a kenyérkeresők nélkül maradt családoknak. A baj még elviselhetőbb volt amig a musszosok az ország határain belül voltak, mert néha, ha rövid időre is, de láthatták egymást a családdal. Egy-egy csômagot is kaphattak (amit nagyon gyakran megdézsmáltak). De amikor kiszállitották őket az országból, minden fonal megszakadt. A postát mindkét oldalon eltüntették a fiatalabb korosztályu asszonyok vállaira nehezedett minden gond. Egyik oldalon a gyermekek ellátása, nevelése és öltöztetése, a másik oldalon a sok tehetetlen öreg szülőről való gondoskodás.

Az Ukrajnába vezényelt musszosoknak nagyrésze, soha többé nem látta viszont családját.

A másnap szombat reggel mgjelenő "Szamos" cimü napilap már piros — fehér — zöld margóban jelent meg. A vezércikket már nem a zsidó Dénes Sándor főszerkesztő hanem a 21 évig a száját befogó Figus Albert irta. Vezércikke elején már kimutatta ördögi érzelmeit: "A zsidók maradjanak otthon. A zsidóknak nincs helye a fogadáson. A zsidóknak semmi köze a mi örömünkhöz, mert ez az öröm csakis a magyarok öröme".

Nesze neked Dénes Sándor és nesze nektek hűséges magyarpárti — zsidók.

Magyar körökben nagy volt a készülődés, bár még nem nyiltan. Rejtetthelyeikből előkarültek az összegyürt piros — fehér — zöld lobogók. Voltak, akik már ki is merték tenni ablakaikba. De túl korán, mert a még a városban tartózkodó hazafias románság azonnal akcióba lépett és betörte a kidiszitet ablakokat.

Dugva készültek a kokárdák. A férfiak igazitották zsinoros mentéiket. A lányok vasalták magyar-ruháikat. Várták a Szeptember 5-én bevonuló vitéz magyar hadsereget a lovastengerésszel az élén.

A megegyezés szerint Szatmár volt az első stáció, melyet a magyarok elfoglaltak.

Szatmár zsidói is felkészültek az ünnepélyes fogadásra. Ki-ki a maga módján óhajtott kifejezést adni örömének, figyelmen kivül hagyva Figus Albert vezércikkét.

Elérkezett a várva várt nagy nap. Mi is ott tolongtunk a városházával szembeni térségen, elvegyülve a várakozó tömegben.

Üdvrivalgás fogadta a lovas clőörsöket. Utánuk kezdtek felvonulni Horthy Miklós "legszebb katonái" rendezett oszlopokban. Egyes századok nótaszóval lépkedtek előre.

Hirtelen egy eddig nem ismert nótaszöveg űtötte meg füleinket, amely a küvetkezöképpen hangzott.

Zsidó bidó, mit keresel itt
Az anyád mindenit.

Ezzel viszonozta a dicső magyar hadsereg a szatmári zsidók hódolatát.

Következet aztán egy mégszebb nóta, melyet művészien rimbe foglalt valami agyalágyult költő, melyet a következő szavakra épitett.

Tallus Rüfke — Tetves Záli — Foghagymás Slajmi.

Szatmár magyarságának tekintélyes része, akik 21 évig udvaroltak a zsidók kegyeiért, a magyar fiatal férfiak, akik olvadtak a boldogságtól, ha a zsidó leányok az utcán fogadták a köszönésüket, akik ügyes bajos dolgaikban a zsidók protekcióját kerestték, akiket a zsidók segitetek ki szorultságukban, akiknek a szomszéd zsidók sohasem tagadták meg kéréseiket és mindenben önzetlenül rendelkezésükre állottak, ezek mind egy perc allat mindent elfelejtettek.

Ott tapsolták ütemesen az uj slágert és tanulták nagy igyekezettel a szöveget.

Hámán sem akart emlékezni azon kegyről, melyet Saul zsidó király gyakorolt nagyapjával az Amalék Ágággal.

Szatmár Ámálék magyarjai is elfelejtették pillanatok alatt a 21 éves kegyet. Vigan dalolták a katonákkal együtt, valami primitiv, részeg zeneszerző "remekművét".

Igy kezdődött.

Még alig élveztük ki az édesanya ölelő karjait, másnap uj nótától zengett az ég a Petőfi — Farkas-Antal utcákon keresztül, a főtéri fehér házig.

Kinek zsidólány a babája
Kössön kötelet a nyakába.

A délceg kikent — kifent magyar tisztek pedig büszkén fogadták a járókelők tapsait.

Csak rövid idővel a "felszabadulás" után jelent meg rendelet: Erdély minden lakója köteles záros határidőn belül kitölteni a hatóság által rendelkezésére kibocsájtott kérdőivet.

A kitöltendő ivek nagyrésze katonai kérdéseket tartalmazott és nem is sejtettük, hogy ez milyen csapdákat állitott némelyeknek. Bárhogyan is spekuláltak egyesek, nehéz volt a kérdéseket megfejteni, mert nagyon rafináltan voltak megfogalmazva.

Közben különböző rendeletekkel igyekeztek megneheziteni a zsidóság életét.

Ilyen volt a nevezetes állampolgársági felülvizsgálás, amely olyan körmönfontul volt megszer-

pontos célzók voltak, mindég a célba találtak. Régi Talmudi közmondás — "Keszef vözáháv mötáhér mámzérim". Sok ügyes bajos dolgaik voltak a romániai zsidóknak, de mindég sikerült elintézni mindent "ál cád hajotér tov".

Voltak azonban nehezebb idők is. Ilyenek voltak a gyakori antiszemita kilengések, a helyzet tarthatattlaná vált. Ki ne emlékezne a kolozsvári, nagyváradi és a bánfihunyadi diákzavargásokra, melyek tarkitva voltak templomrombolással és Tóraégetéssel. Szatmár zsidósága is felkészült erre, de hála a Teremtőnek elkerültük ezt. Amikor a hatóságok felelősségre vonták a diákokat, megszólalt védöszentjük a seprü-szakállu Jorga (állitólag) professzor és azt mondta: Ne bántsátok őket, hisz ezek a mi drága gyermekeink.

Cuza (zug professzor) és Zelea Codreanu vasgárdavezér huligánjaitól is sokat szenvedtek Románia zsidói. A zavargások néha halálos áldozatokat is követeltek. Szatmárnak aránylag sikerült elkerülni mindezt, de szenvedő testvéreinkkel mindég együtt éreztünk. Az ő fájdalmuk a miénk is volt.

Emlékezetes még a Goga kormány pár heti uralma. Félelemmel gondolt minden zsidó a holnapra. A Rebbe z.c.l. böjtöt rendelt el Ádár 7 napjára (1938). Amikor a délutáni órákban a hitközség apraja-nagyja összegyült a Nagytemplomba zsoltárokat mondani, a Rebbe maga állt oda az imaállványhoz és előimádkozta a Minchát, majd mondatról-mondatra elmondta velünk az "Ovinu-Málkénú" imát. Valóságas Jom-Kipuri hangulat volt.

Érdekes megfigyelést tettünk akkor. A Rebbe kihagyta a következő mondatot: "Ovinu Málkénu zochrénu löpárnászá vöchálkálá". Többen igyekeztek felhivni a Rebbe figyelmét a tévedésre, de a Rebbe csak folytatta tovább imáját. Csak később derűlt ki hogy a Rebbe készakarva hagyta ki a fenti mondatot, mert most nem a párnászá volt a fontos. Most az életért kellett könyörögnünk. Meg is hallgatta a Teremtő Szatmár zsidóinak imáját. Karoly király már másnap megvonta bizalmát Goga miniszterelnöktől, és az emberségesebb Calinescut nevezte ki helyébe.

És ez igy ment, hol erősödött, hol csökkent az antiszemitizmus. Természetesen a zsidók voltak az okai mindennek, annak is, hogy az oroszok visszakövetelték a Románoktol Besszarábia területét és melyet máról-holnapra meg is szálltak (1939). Ahogy terjedt és erősödött a Hitler által Europára zúditott háboru, úgy erősödött a Cuzisták és a vasgárdisták befolyása Romániában. Minden politikai balsikeért a zsidóknak kellet felelniök. Zsidó kis és nagy exisztenciák kezdtek összeomlani. A helyzet kezdett tarthatalaná válni. Különösen, amikor megalakult a Gigurtu kormány. Igy érkezetünk, el az 1940-es Augusztusvégi döntésig. mely Erdély nagyrészét Magyarországnak itélte vissza.

ÉDES ERDÉLY ITT VAGYUNK. És már itt is voltak.

Elhangzott a szó
Zeng az induló
Győztesek megint
Régi zászlaink.

Évek óta zengett az ég Magyaróvártól Predeálig :

"Mindent vissza !" követelték a Magyarok. És jött a csattanós homán válasz, amely Halmitól Orsováig dörgött.

"Nici o brazda !"

Forró Augusztusvégi péntek délután volt. Bekövetkezett, amit rég sejtettünk. Visszatérünk a magyar édesanya ölelő karjai közé. Magyarország ujra keblére ölel bennünket (már akit).

A négyórás budapesti radió hangosan bömbölte :

"Szatmárnémeti — Nagyvárad — Nagybánya — Kolozsvár stb., a miénk".

Boldog péntek este köszöntött Szatmárra. Igaz. mindenki megdermedt. Senkise mert még hangot adni érzelmeinek. De titokban sokan ujongtak, ölelkeztek és csókolóztak. Szatmár és vele Erdély zsidósága vegyes érzelmekkel vette a hirt.

oktató és a sok tapasztalatokkal rendelkező Róna Samu tanár lett. Az iskolában a törvény által előirt számu osztályok működtek.

A tanulók részére kötelező volt résztvenni a közös imákon. Dr. Herzog József rabbi-hitoktató készitette elő a tanulókat a Tórában való olvasásra és bármicvákra. Előimádkozásra Wald József fökántor z.l. készitette elő őket. Wald Jaszi z.l. Ukrajnába való bevonulása után, jelen sorok irója vette át a posztot ée működött Auschwitzig.

A zsidó leányok a zárdában és a református középiskolákan folytatták tanulmányaikat. A felekezeti iskolákra nem vonotkozott n "Nomerus-Clausus".

RABBI JEHUDA GRÜNWALD UTÁNI KORSZAK

Rabbi Jehuda Grünwald halála után 1921-ben Rabbi Eliezer Dávid Grünwald felsővisói főrabbit választották helyébe (a két Grünwald főrabbik között nem volt rokoni kapcsolat). Országszerte elismert nagy gaón volt R. E. D. Grünwald. Sajnos rövid ideig pásztorkodott Szatmáron, összesen 7 évig. 1928 Sziván 1-én halt meg 61 éves korában.

Elárvult Jesiváját rokona és neveltfia R. Joszéf Grünwald dáján (későbbi pápai főrabbi, Amerikában él) vezette tovább.

R. E. D. Grünwald halála után súlyos viszály tört ki a hitközségben a megüresedet rabbiszék betöltése körül. A Freund Chájem vezetése alatt álló szigeti hivek, pártfogoltjukat, Teitelbaum Joél nagykárolyi főrabbit óhajtották a főrabbi székbe ültetni. Az idő kedvezett nekik, mert az 1927-es hitközségi választáson sikerült kibuktattni az elnöki székből id. Reiter Mórt és a vezetése alatt álló félig-meddig mizráchista vezetőséget. Bár a nehány mizráchista érzelmü hitközségi vezető a hitközségen belül semmilyen mizrachista tevékenységet nem fejtett ki.

Az uj elnök csengeri Májer Sándor földbirtokos lett, aki néhány heti müködés után lemondott tisztségéről. Helyét Freund Chájem alelnök vette át, aki nemsokára keresztülvitte Teitelbaum főrabbi jelölését a szatmári főrabbi állásra. Amikor választásra került a sor a károlyi főrabbi megválasztása nagy ellenállásba ütközött.

Az áskenáz párt és velük együtt a városban élő más irányzatu chászidok Frankl Mihállyal az élen, nagy erőfeszitéseket tettek a károlyi főrabbi megválasztása ellen. A harc hosszu évekig folyt. Hol ez, hol a másik párt került uralomra a hitközségben (persze hatósági segédlettel). A harcnak Din Tóra vetett véget, amely Teitelbaum főrabbit nyilvánitotta megválasztott főrabbinak, de a beiktátásra csak hat év után került sor, 1934 Ádár havában. Ezt követően a kedélyek lassan-lassan lecsillapodtak. A vesztes ellenpárt is beletörődött, kezdtek megbarátkozni az uj helyzettel addig, mig de facto elismerték Teitelbaum főrabbit, aki megkedveltette magát mindenkivel. Szeretö hiveitöl körülvéve müködése 1944-ik tartott.

A ZSIDÓK HELYZETTE A 21 ÉVES ROMÁN URALOM ALATT

Az 1919-es éraváltozás teljesen uj helyzetet teremtett Erdélyben. A zsidók bár nehezen, de kezdték megszokni az uj légkört és lassan-lassan beilleszkedtek a megváltozhatatlanba. A konjuktura kezdett kialakulni, és mindenki megpróbálta kihasználni a lehetőt. Uj vállalkozások, uj részvénytársaságok alakultak. Szatmáron is ez volt a helyzet. Az egyiknek sikerült a másiknak kevésbé. A románositási politika igyekezett a zsidóságot megnyerni. Sokan állami — katonai megbizásokat kaptak és a konjuktura morzái eljutottak a szegényebb rétegek asztalaira is.

Gyakoriak voltak Romániában a kormányváltozások. Minden változás uj utasitásokat, uj rendeleteket szült, szinte sarkából forditott ki mindent. Az erdélyi zsidók kezdték megszokni a változásokat és felvoltak készülve mindenre. A két domináló politikai párt, a liberális és a nemzeti parasztpárt volt, de néha sikerült a kisebb mellékpártoknak is az élre kerülni. Ezek majdnem minden esetben antiszemita pártok voltak. Az akkori soviniszta, kapzsi időkben a pénz volt a megfelelő kulcs, amely minden ajtót kinyitott. A rendeleteket úgy fogalmazták, hogy a réseken keresztül a pénz könnyen gurulhasson be. Ez aztán mindent a feje tetejére állitott. A zsidók pedig

mint élvonalbeli jesivaszervezők és vezetők voltak elismerve. Sok volt szatmári bócher tölt be ma is rabbiállásokat világszerte, (lásd ott Szatmár rabbijai).

ZSIDÓ POLGÁRI ISKOLA SZATMÁRON

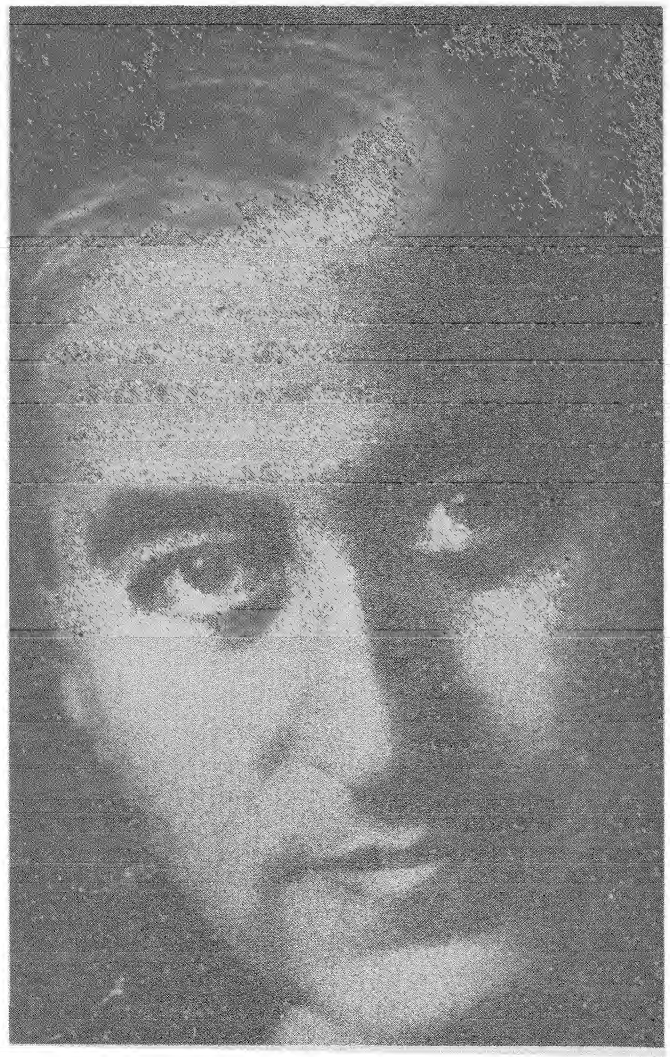
Az 1940-es magyar oktatási törvény eltiltotta a zsidó diákokat, hogy az állami vagy városi középiskolákat látogassák. A status-guo hitközség kezdeményezéséből és anyagi támogatásával zsidó középiskola létesült az Eötvös utca 20 alatti Mizráchi épületben. Az uj iskolába sok orthodox család is beiratta fiait. A tanári testület a legjavából alakult, melynek élén mint igazgató, a neves

רונה שמו, רעיתו ובנו

Rona Samu, felesége Balkányi Magda és fiuk Viktor

מרקוביץ רודיאון

Markovits Rodion

gekből kerültek ki, akik távoli vidékekről vándoroltak be. Bár a szatmári hitközség erős alapokon állott, ami az anyagiakat illeti, de a tömeges bevándorlók helyzete mégis igen nehéz helyzet elé állitotta a hitközséget. Az uj jövevények igy lassan elérték a szentirás által előirt "a városod szegényei elsőbbek" cimet, ami jogot adott nekik elvárni a hitközség segitségét.

VALLÁSOS ÉLET, (*lásd ott Szatmár rabbijai*)
IRÓK ÉS KIADÓK

A jeles és neves talmudtudósok és irók áldása bőven árasztotta el Szatmárt, nem kevés dicsőséget hozva Szatmár zsidóságának.

Klein Ignátz rabbi
Roth Áron rabbi
Schwartz Sámuel rabbi
Wald Efraim rabbi
Joszef Chájem Weisz Hákohén
Malek Chájem Jicchok
Pollák Joszef Simon rabbi
Lichtenstein Jákov rabbi
Reisz Burech.

Fentiek csak úgy ontották heti és havi talmudikus folyóirataikat és elárasztották termékeikkel a vallásos tudományokért szomjazókat a világ messze tájain.

Nem kevés érdeklődéssel fogadták világszerte Dr. Jordán Sándor által arameus nyelven kiadott tanulmányát.

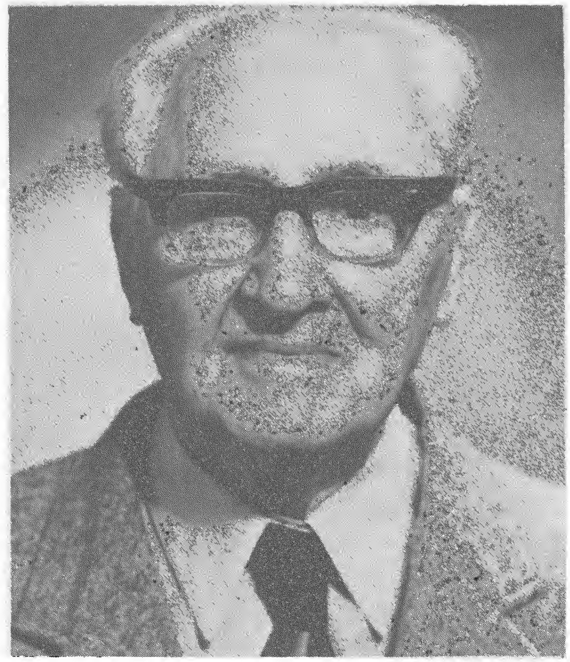
Vajjon melyik város zsidósága dicsekedhet még olyan irófejedelmekkel, mint mi szatmáriak? Ki adott a világnak egy Kaczér Illést, egy Szép Ernőt, egy Markovits Rodiont és egy Haász Kálmánt akik irásaikban oly maradandó emlékeket állitottak városuknak?

SZATMÁRI JESIVÁK

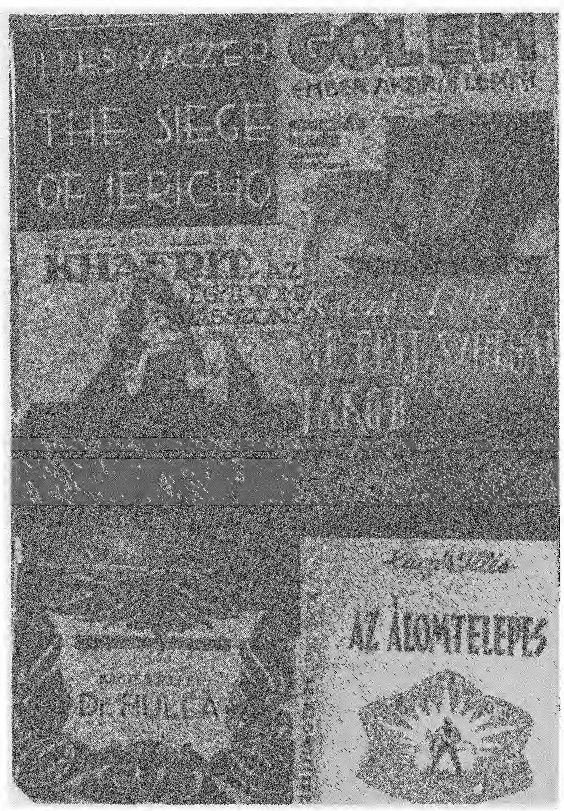
Hiresek voltak Szatmár jesivái, melyek nivójukban vetekedhettek a világ leghiresebb tanházaival.

Külön érdemnek számitott a "szatmári jesivanövendék" cimet viselni. Szatmár rabbijai,

אילש קציר

Kaczér Illés

Magyarországra vándoroltak. Ezzel egyidejüleg megszaporodott a zsidók száma a tömeges bevándorlás folytán. Ezek a zsidók a háboru érintettjei voltak, akik különböző messze vidékekről jöttek. A tagok szaporodása maga után vonta a hitközség átszervezését és az intézmények kibővitését. Id. Reiter Mór elnöksége idején (1922—1926) érte el a hitközség fénykorát. Reiter Mór, aki természeténél fogva erős akaratu, kitünő szervező volt, sikerült neki a hitközséget magas nivóra emelni. Az ő elnöksége idején épült fel a kitközség elemi iskolája a nagytemplom udvarán a kibővitett telken, melyet ismét a szomszédos Vécsei bárótól vettek meg.

Az uj iskola épület magába foglalta a hitközség tágas irodáit és a hatalmas tanácstermet a második emeleten, melyben gyüléseket, lakodalmakat és egyéb összejöveteleket tartottak. Egyazon időben felépült a templom udvarán a Sááré-Hátóra gyönyörü temploma és Talmud-Tórája.

A "Joint" világszervezet is kiszélesitette működését Szatmáron és segitségével épült fel az ipariskola, mely a "Zsidó fiuárvaház"-ként működött a Hunyadi utcában, a katonai laktanya mellett.

A hitközségi iskola épületében helyet kapott még a pászkasütöde, mely készitményeivel ellátott több közeli és távolabbi hitközséget. A Várdomb utcában levő rituális fürdőt (mikve) kibővitették úgy, hogy a legmodernebb követeléseket is kielégitette. Sokan a város nemzsidó lakosai közül is igénybe vették kihasználva a kellemes gőzfürdőt.

ZSIDÓ-KÓRHÁZ SZATMÁRON

Óriási hézagot képezett Szatmáron egy Zsidókorház hiánya. A 20-ik század 30-as éveiben merült fel a gondolat felállitani Szatmáron egy minden igényt kielégitő, az uj időknek megfelelő-zsidó-kórházat.

Az elgondolást tettek követték. A tervböl valóság lett. A kezdeményezők élén a meleg zsidószivü filantrop állott, névszerint Csengeri — Májer Sándor földbirtokos, aki nemességét apjától Csengeri — Májer Salamontól örökölte. Csengeri — Májer Sándor a hitközség elnöke volt, aki Reiter Mórt váltotta le. Az 1927-es hitközségi választáson a chászidok kerültek ki győztesen, megbuktatva Reiter Mórt cionista volta miatt). Cs. Májer Sándor néhány heti elnöksége után lemondott (Freund Cháim vette át helyét) és elvállalta a zsidó-kórházbizottság elnökségét, mely tisztséget hosszu évekig viselte.

A Zsidókórház felállitásának gondolata nagy hullámokat vert fel Szatmáron és nagy lelkesedést váltott ki. A lelkesedők és az adakozók nagyrésze a dúsgazdag rétegekből kerültek ki.

A két hitközség a kórház kérdésében közös nevezőre jútott. Mindkét hitközség hatalmas összegekkel szubvencionálta a kórház felállitását. A szent cél megnyitotta Szatmár összzsidóságának zsebeit.

A megegyezés értelmében a kórházbizottság összetétele a két Chevra-Kadisa delegátusaiból alakult meg. ⅔ orthodox es ⅓ Status-guo tagokból. A kórházbizottság mindenkori elnöke csakis az orthodox hitközség kebeléből kerülhetett ki.

"Spitalul Evreesc", ez volt a kórház hivatalos cime, a kórház homlokzatán is ez a cim diszelgett, mellette héberül "Bét Hácholim Háivri". Az ultramodern felszerelésü kórház a kitünő orvosi karral és ápoló személyzettel 1927 tavaszán nyitotta meg kapuit ünnepélyes keretek között. Az orvosi kar élén, mint igazgató-főorvos Dr. Fekete Samu szemorvos állott, (lásd a gettó öngyilkosai). Kórházgondnok Jungreis Aladár lett.

1944-ben a nácik teljesen tönkretették, felszerelését elrabolták. 1946-ban a Joint segitségével és helyi adakozásokból újból müködésbe hozták. A kórház 1948-ig fejtette ki áldásos müködését, amikor is a román kormány az összes romániai kórházakkal együtt államositotta.

Az 1945-47 években az ismert közéleti ember Dr. Borgida József z.l. volt a Kórházbizottság elnöke, mindaddig mig Kanadába tette át székhelyét.

A SZATMÁRI ZSIDÓSÁG MEGÉLHETÉSI KÖRÜLMÉNYEI

Az 1919-es éraváltozás sok zsidó megélhetésének leromlását idézte elő. Ezek azon réte-

הרב ד"ר יוסף יקותיאל פרידמן ז"ל
רבה של קהלת סטטוס־קוו

Dr. Friedman József
A Status-quo hitközség főrabbija

ד"ר ארפאד פרידמן

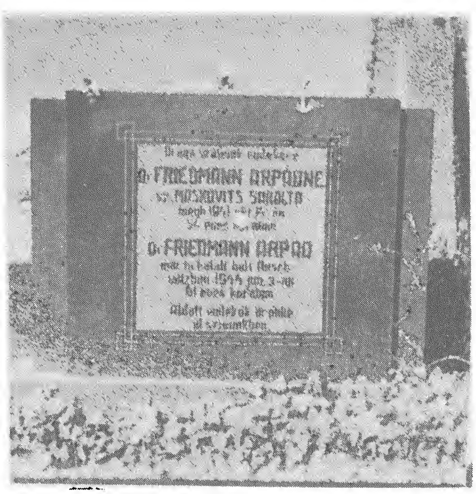
Dr. Friedman Árpád

אברהם צבי פרינץ ראש הקהלה

Princz Ármin hitközségi elnök

מצבת מרת ד"ר פרידמן בבית הקברות בסטאטמר

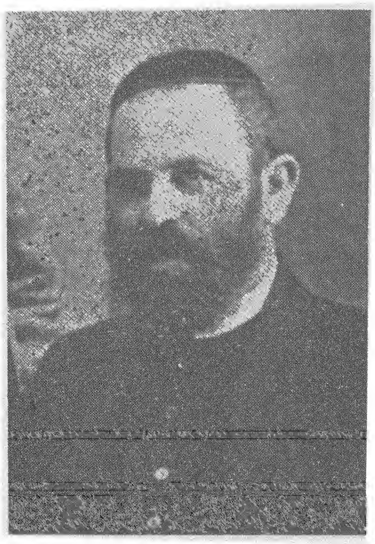

Dr. Friedman Árpádné siremléke a szatmári temetőben

A hitközség azután megszervezte intézményeit, u.m. Chevra-Kadisa, temető és vágóhid.

Dr. Jordán főrabbi befolyására hitközségének igen sok tagja fogadta el a cionizmust. Magyarország első hébernyelvü óvódája Szatmáron nyilt meg, Dr. Jordán kezdeményezésére. Ő volt a "Száfá-Chájá" szervezet megalapitója.

הרב ד״ר שמואל זנוויל ירדן ז״ל

Dr. Jordán Sándor z"l főrabbi

DR. JORDÁN FŐRABBI HALÁLA ÚJ FŐRABBI — ELNÖKÖK

Dr. Jordán Sándor főrabbi z.l. 1932-ben halt meg. Több mint 70 évet élt. 29 évig vezette bölcsen hitközségét. A szatmári Status-quo temetőben alussza örök álmát. Felesége Auschwitzba került. Az uj főrabbi Dr. Friedman József hevesi főrabbi lett.

Teitelbaum Herman, akinek elnökké megválasztását az orthodox központi iroda megsemmisitette és ez volt egyik inditó oka a hitközség kettészakadásának, nem került az új hitközség elnöki székébe. Szatmáron halt meg.

Az uj hitközség első elnöke Csengeri — Májer Károly földbirtokos volt, 18 évig, utána két évig Bárány Samu volt az elnök. Mindketten Szatmáron haltak meg. Fentiek után Princz Ármin gépgyáros következett, aki 15 évig vezette a hitközséget, Londonban halt meg. Princz Ármin és családja mint kivételezettek mentesitve voltak a deportálástól. A hitközség vészkorszak előtti utolsó elnöke Dr. Friedman Árpád, ismert ügyvéd volt. Auschwitzban fejezte be nemes életét.

מצבת קבורתו
בביה״ק סטאטוסקוו בסאטמאר

פ״נ

הרב מוה״ר שמואל זנוויל ירדן
בן בנימין זאב וחנה

חתן הרב הגאון מו״ה מאיר רוזנפלד
אב״ד ק״ק מישקולץ

רב ראשי הראשון
דקהל עדת ישראל פה סטמר
אשר שמש פה באמונה
על כסא הרבנות
משנת תרס״ג עד שנת תרצ״ב
בעיר ובמחוז פוגרש
שלש עשרה שנים רצופות
נפטר ביום ז׳ ונקבר ביום ט׳
לחדש תמוז שנת תרצ״ב
בן ע״ב שנים זקן ושבע ימים

ת.נ.צ.ב.ה.

Dr. Jordán Sándor főrabbi siremléke a szatmári Status-quo temetőben

DR. JORDÁN SÁNDOR

hitközségünk első főrabbija
1903 — 1932

azelőtt megyés rabbi Fogarason
1890 — 1903

élt 72 évet meghalt 1932 Július 11 én
gyermekei és hivei őrizzék emlékét
e siremléket a hitközség és
a szentegylet emelte kegyelete
jeléül

A ZSIDÓK HELYZETE A KÉT VILÁGHÁBORU KÖZÖTT

Az 1919-es éraváltozás (magyarról — románra), rányomta bélyegét Szatmár gazdasági életére. A város lakossainak százai hagyták el a várost és ezzel együtt megélhetésüket is pozicióik elvesztése következtében. A távozók nagyrésze állami, katonai, megyei, és városi tisztviselők voltak, akik

Majd Dr. Fekete Sámuel körorvos és Schwartz Jakab földbirtokos. Csengeri —Májer, (a Salamon fia) fiatal kora dacára birói kinevezést kapott. Szatmáron lakott a hirneves ügyvéd, Kelemen Samu országgyülési képviselő, akinek döntő szava volt a kormányok megalakitásában.

Társadalmi szempontból voltak zsidók, akik nem tudtak az éraváltizás után (1919) beleilleszkedni az uj helyzetbe. Magyaroknak tartották magukat továbbra is és a magyart tartották meg anyanyelvüknek. Tagjai lettek a megalakult politikai magyar-pártnak. A város sajtója is magyar maradt. A "Szamos" cimü napilap volt az orgánum, melynek szerkesztősége nagyrészt zsidó volt, Dénes Sándor főszerkesztővel az élen.

Meg is fizettek a magyarok zsidó páarttagjaiknak 20 éves hűségükért, amikor 1944-ben segédkezet nyujtottak a németeknek a zsidók likvidálásában. Jellemző az agyonhirdetett magyar "géniusz"-ra.

STATUS-QUO ANTE HITKÖZSÉG — MIÉRT SZAKADT KETTÉ A SZATMÁRI HITKÖZSÉG ?

Komoly viszály tört ki a szatmári hitközség kebelében Teitelbaum Herman bankigazgató hitközségi elnökké választása körül. Az új elnök közismert volt szabad véleményéről a vallás terén. A hitközség szigoruan vallásos része nem volt megelégedve Teitelbaum elnökké választásával. Ezért peticiót nyújtottak be a pesti orthodox hitközségek központi irodájához, kb. 200 aláirással. A központi iroda figyelembe vette a tényeket és megsemmisitette a választást.

A választás megsemmisitése nagy elkeseredést váltott ki Teitelbaum hivei körében és a bomlás folyamata kezdett kialakulni, de Mandelbaum főrabbi iránti tiszteletük és szeretetük visszatartotta őket attól, hogy fájdalmat okozzanak a 90 éven felüli rabbijuknak. Igy a kedélyek egyidőre lecsilapodtak. Mandelbaum főrabbi 1893 Ros-Hásáná kimenetelekor meghalt. Ezt követően drámai fejezet állott be a szatmári hitközségben. Kb. 200 hitközségi tag jelentette be kilépését az orthodox hitközség kebeléből és uj hitközséget alakitottak "Status-quo Ante" alapon.

Mandelbaum főrabbi halála talán nem váltotta volna ki a hitközség kettészakadását. Az igazi ok inkább abban rejlett, hogy ellenezték Grünwald Juda megválasztását, mint főrabbit. A szakadárok mindnyájan intelligens, előkelő társadalmi emberek voltak, mondhattni, a modern társaság elitje, azonkivűl majdnem mind a dúsgazdagok rétegéhez is tartozott. Ezek az emberek nem ellenezték, hogy az új főrabbi orthodox legyen. Grünwald főrabbi személye túl bigottnak, túl chászid irányzatunak tünt szemeikben. Ők olyan rabbit óhajtottak, aki a világi tudományokban is jártas.

Az uj hitközség első ténykedése az volt, hogy dájent alkalmazot Rabbi Jicchok Klein személyében. Klein rabbi nagy talmudtudós hirében állott és kitünő bizonyitványokkal rendelkezett. Azelőtt a Máchziké-Tóra templom hitszónoka volt. Az uj hitközség kinyilatkoztatta, hogy szigoruan a Sulchán-Áruch alapján kiván és fog működni. Sakterkereső pályázatukban kivolt kötve, hogy csakis olyan saktrek jelentkezhetnek, akik elismert orthodox rabbiktól kapott képesitéssel birnak. Rabbi Jicchok Klein Jesivát is alapitott a hitközség pénzbeli támogatásával.

AZ UJ HITKÖZSÉG TEMPLOMOT ÉPIT

Az uj templom 1902-ben épült fel a Kossuth-Eötvös utcák sarkán. Ugy belső mint külső megjelenése valóságos remekmű volt. A templom vetekedett stilusában és szépségében széles Magyarország templomaival. (A templomot 1965-ben teljesen lebontották. Helyén egy hatalmas rendörségi palota áll.

AZ UJ HITKÖZSÉG FŐRABBIT ALKALMAZ

A főrabbi választásra 1903-ban került sor. A hitközség választása Dr. Jordán Sándor fogarasi megyés-főrabbira esett. Dr. Jordán nagy talmudi tudással birt, azonkivül széles világi tudás birtokosa is volt.

iparosok voltak. A magyar kormányzat érdekelve volt, hogy naggyá tegye az ország ipari termelését. Erre a célra nagy összegeket irányzott elő. A zsidók megragadták az alkalmat, kihasználva az állam támogatását és lázasan bekapcsolodtak az akcióba. Egymás után nyiltak meg a zsidók által vezetett bankok. Gyárakat alapitottak. Textil, gép, zománcos edény, szesz, bútor, élelmiszer stb. gyárakat. A termékekkel a zsidók árasztották el a határontúli államokat is.

Az 1930-as évben a néhai Dávidovits Ármin hitközségi titkár által elkészitet kimutatás szerint Szatmár zsidóinak foglalkozási elosztása a következőképpen alakult :

100 nagykereskedő
400 kiskereskedő
40 gyáros
250 munkás
400 iparos
50 földbirtokos
40 vállalkozó
64 tisztviselő
9 művész és ujságiró
10 ügyvéd
10 orvos
4 mérnök
240 munkanélküli, eltartott.

A zsidó gyárosok és üzletemberek közül megemlitendők Freund Cháim és fiai, akik kezeikben tartották majdnem az egész textilipart.

A Szabó Jenő és ifj. Reiter Mór "Unio" vaggongyára és a "Casa Noastra" bank, melyek 800 embert foglalkoztattak.

A Princz testvérek gép és edénygyára, melyek sok munkásnak adtak kenyeret.

A Markovits testvérek szeszes-italok gyára, melyben kb. százan dolgoztak.

A Gúth testvérek parafadugó gyára 75 munkással.

A Willinger Efraim tetőcserép és téglagyára.

A Grosz Dávid szalmakalap gyára.

A Reiter csokoládé és cukorkagyár.

A Weisz és Spiegel szemfedélgyár.

A Lévai koporsógyár.

A Fischer Sámuel és a Sternthal Ferenc cipőkrém üzemei.

Frenkel Jenő cukorkagyára.

A Weisz Jenő termény és gyapotüzeme.

Az id. Reiter Mór faárú üzeme.

A csengeri Májerek, Schwartz Jakab és Mózes Jenő földbirtokosok. Mind-mind sok munkást foglalkoztattak és szép megélhetést bistositottak.

A ZSIDÓK RÉSZVÉTELE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORUBAN

TÁRSADALMI ÉLET

A zsidók megmutatták, hogy mire képesek, hogy elnyerjék helyüket a társadalomban. Kb. 450-en vonultak be és harcoltak az első világháboruban. Érdemes átnézni (a könyv egy további részében) a magyar-zsidó frontharcosok "Arany-albumát". Mit és mennyit áldoztak a magyar hazáért. Magasrangu tisztek, altisztek, közlegények és orvosok voltak és hányan estek el (lásd ugyanott).

דינש שאנדור עורך העתון „סאמוש"

Dénes Sándor a „Szamos" cimü napilap főszerkesztője

A zsidók akkortájt nagyon elvegyültek a helyi társadalomban. A 18-ik század végén megtartott népszámláláson a zsidók túlnyomó része úgy nyilatkozott, hogy a magyar nyelv az anyanyelve, dacára annak, hogy nagyrésze szigoruan vallásos életet élt.

Érdemes megemliteni néhány zsidó nevet, akik kitüntek a társadalomból, azzal, hogy nemességet kaptak Ferencz József császártól. Első volt ezen a téren Csengeri — Májer Salamon földbirtokos.

Alelnökök:

Rosenfeld Herman, Dr. Csengeri-Májer József, Schwartz Albert, Csengeri-Májer Sámuel, Reiter Béla, Jónap Miksa, Freund Cháim, Grosz Dávid, Rosenberg Sámuel, Freund Sándor.

Alantiak viselték a főgondnoki tisztséget.

Kranzthor Mór	Róth Salamon
Hartman Jakab	Beer Simon
Kolb Jakab	Reiter Béla
Schwartz Zise	Frankl Mihály
Markovits Elek	Markovits Salamon
Spiegel Adolf	Róth Ignátz
Dávidovits Ignátz	Mandelbaum Ede
Hirsch Adolf	Schönberger Henrik
Freund Ezekiel	Májer József

Fentiek közül az alant felsorolt négy elnök működött a leghosszabb ideig.

Steinberger Ábrahám
Spiegel Adolf
Freund Ezekiél és
Frankl Mihály.

CHÁSZID RABBIK LETELEPEDÉSE SZATMÁRON

A chászidok szaporulatával egyidejüleg számos neves rabbi telepedett le a városban.

Rabbi Jiszáchár Ber Laufer z.c.l. a nádvornai hires Reb Mordche fia, aki Reb Berce néven volt ismeretes. Lakása és temploma a Mátyás király utcában volt. Meghalt fiatalon Szatmáron. Templomát veje Rabbi Méir Rosenbaum z.c.l. vezette a vészkorszaklg.

Rabbi Eliezer Fisch z.c.l., a hirneves bixádi rabbi. Lakott a Békés Károly utcában, (megemlékezését és fényképét lásd ott).

Rabbi Aháron Roth z.c.l., a Somré Emunim megalapitója. Lakott a Kölcsei utcában, (megh. Jeruzsálemben).

Reb Chájem Halberstam z.c.l., a hires "Divré Chájem" unokája, tagja volt a rabbitanácsnak. Lakott a Báthori utcában, megh. Szatmáron.

Rabbi Hersele Halberstam z.c.l., lakott a Báthori utcában, Auschwitzba került.

Rabbi Chune Hersch z.c.l., lakott a Zrinyi utcában. A vészkorszak előtt elköltözött Szatmárról.

Fentiek mind templomot vezettek saját házaikban.

ZSIDÓ GYERMEKEK NEVELÉSE

A szatmári zsidó gyermekek nagyrésze hagyományos, vallásos nevelést kapott. Az oktatást privát tanitók vezették iskoláikban, melyek itt — ott nyiltak meg, mig aztán megalakult a Talmud Tóra, a hitközség felügyelete alatt. De a privát chéderek egyrészét fenntartották a vészkorszakig.

A 70-es években már működött az iskola a hitközség felügyelete alatt. Az iskola felállitásában nagyrésze volt Dancziger Ignátz tanitónak. A hitközség pénzügyi támogatásért fordult a város vezetőségéhez, a város úgy válaszolt, hogy a kiadásokat a hitközségnek kell fedezni saját pénztárából.

A tanitványok szaporodása magával vonta ujabb osztályok megnyitását. A hitközség nagy pénzügyi gondokkal küzdött az iskola fenntartását illetőleg, melyet a város oldott meg azzal, hogy bizonyos összeggel hozzájárult a zsidó iskola fenntartásához.

A 80-as évek végéig fiuk és leányok együtt tanultak a zsidó iskolában. A hitközség ezt úgy oldotta meg, hogy külön osztályokat nyitott meg leányok részére. A két iskola fenntartása nehéz helyzetbe hozta a hitközséget pénzügyi téren úgy, hogy majdnem csődbe jútott. Miután még nem működött zsidó középiskola, sok szülő úgy oldotta meg a kérdést, hogy gyermekeiket a nemzsidó iskolába küldték, (zárda és református). De a vallásosabb szülők nem követték ezt az útat.

GAZDASÁGI ÉLET SZATMÁRON

A zsidó kezdeményezés sokat tett Szatmár fejlesztéséért az ipar és a gazdaság terén. Az első zsidó letelepedők nagyrésze kiskereskedők és kis-

Leichtman József az első zsidóbiró. Kóserhús szükségletüket Nagykárolyból szerezték be Szatmár zsidói. (Nagykárolyban tekintélyes hitközség működött abban az időben a gróf Károlyiak védnöksége alatt).

A zsidó hitközség a hivatalos müködési jogát a magyar szabadságharc befejeztével, 1850-ben kapta meg. Kötelesek voltak könyvelést és jegyzőkönyvet vezetni, de még mindég megtürteknek számitottak.

Abban az időben váltotta fel Steinberger Ábrahám Leichtman Józsefet a zsidóbirói székben. Chevra-Kadisa is működöt már, de miután nem kaptak engedélyt temető megnyitására, halottaikat Nagykárolyban vagy Batizon temették el.

AZ ELSŐ ZSIDÓTEMPLOM SZATMÁRON

Miután a zsidók létszáma nőttön-nőtt, hozzáláttak egy imaház megszervezéséhez, idéglenesen egy keresztények bérelt helyiségben imádkoztak. A Jeruzsálemben lakó Schwartz Jiccházk elbeszélése szerint, nagyapja reb Zise Schwartz létesitette az első Bét-Hámidrást az Iskola utcában. Az imaház a vészkorszakig működött, fia reb Sulem Schwartz vezetése alatt. 1863-ban már megfelelő tisztaságu rituális fürdő (mikve) is működöt, majd hozzáfogtak egy monumentális templom épitéséhez a báró Vécseitől vásárolt telken a Várdomb utcában. A templom a nagyváradi Zárda utcai othodox nagytemplom mintájára és majdnem azonos nagyságára épült, kb. ezer ülőhellyel férfiak és nők részére. A nagytemplom a mai napig is működik.

ORTHODOX IZRAELITA HITZKŐZSÉG

A nyolcvanas évek elején a szatmári zsidó hitközség már alapszabályszerüen működött, melyet az orthodox központi iroda látamozot, jóvá hagyva a kultuszminiszter által. Az alapszabályok egyike határozottan kimondja, hogy azon hitközségi tagok, akik szefárd — chászid ritus szerint óhajtanak imádkozni, úgy saját költségükön fenntarthatnak chászid imaházat, de a központi hitközségtől semmilyen pénzbeli hozzájárulásra nem tarthatnak igényt. Ezen tagok továbbra is kötelesek lesznek viselni a hitközség terheit. Az évek folyamán megszaporodtak Szatmáron a chászid imaházak.

A Szatmári hitközség tagjainak létszáma időről-időre szaporodott ugy, hogy egyike lett Magyarország legnagyobb hitközségeinek. Ezzel egyidejüleg felfejlődtek a hitközség kebelében működö intézmények is. Ezek közé tartozott a Talmud-Tóra melyben többszáz gyermek tanult. Az imaházak száma is szaporodoott, közöttük az impozáns Máchziké-Tóra templom a Bem utcában, a nagy chászidis imaház a Báthori — Károly köz sarkán, a Chevra-Misnájesz terjedelmes imaháza a Tompa utcában. A templomok száma megközelitette abban az időben a húszat.

A SZATMÁRI HITKÖZSÉG FŐRABBIJAI :

1) Mandelbaum Farkas zc"l (1842-1897)

2) Grünwald Jehuda zc"l (1898-1920)

3) Grünwald Lázár Dávid zc"l (1921-1928)

4) Teitelbaum Joél zc"l (1934-1944)

Az alant felsoroltak álltak a szatmári hitközség élén az alapitásától a vészkorszakig.

Leichtman József	Sefteli Sámuel
Steinberger Ábrahám	Markovits Májer
Markovits Elek	Jónap Miksa
Blum Sámuel	Reiter Mór id.
Teitelbaum Herman	Csengeri-Májer Sándor
Benedikt Lipót	Freund Cháim
Kranzthor Mór	Guth Sándor
Freund Ábrahám	Grosz Dávid
Spiegel Adolf	Rosenberg Sámuel
Freund Ezekiél	Freund Sándor
Frankl Mihály	

A SZATMÁRI ZSIDÓ HITKÖZSÉG TÖRTÉNETE

ALAPITÁSÁTÓL A VÉSZKORSZAKIG

Mindent, amit alant megirtam, kutatásaim alapján gyüjtöttem különböző forráskból u. m.

1) Az Ujvári Péter által szerkesztett Magyar Zsidó Lexikonból (Budapest).

2) A Dr. Stern Mór által kiadott "Szatmári Zsidók Útja" cimü könyvéből.

3) Szemelvények a Zsidó Hitközségek lexikonjából, a jerusálemi Jád-Vásém segitségével.

4) Saját kutatásaimból szerzett adatokból és személyes emlékeimből.

Minden hibáért, tévedésért vagy valótlanságért, nem vállal felelősséget az

Emlékkönyv szerzője.

A város nevei:
Románul: Satu-Mare.
Magyarul: Szatmárnémeti.
Magyarul a nép nyelvén: Szakmár.
A zsidók nyelvén: Szákmer, vagy Szátmer.

Szatmár-vármegye székhelye régen Nagykároly volt, 1919 óta Satu-Mare — Szatmárnémeti.

Szatmár városa a "Szamos" folyó két partján terül el.

A várost kb. a 12-ik század elején alapitották akkor még Szakmár néven, majd amikor kb. 500 év után hozzácsatolták a szomszédos Németit, Szatmárnémeti lett a hivatalos elnevezése.

A Németi részt dacára, hogy svábok alapitották, magyarok lakták.

Kutatásaimból kitünik, hogy Szatmáron nemcsak a magyar szabadságharc óta (1948—49) laktak zsidók, hanem jóval előtte, mátol számitva kb. már 300 évvel ezelőtt. A zsidók százalékaránya az összlakossághoz képest évről évre emelkedett úgy, hogy az éraváltozás idején (1919 — magyarról románra) kb. negyedrészt tett ki.

ZSIDÓ ELŐÖRSŐK SZATMÁRON

A ló-ik század végén két zsidó található Szatmáron, névszerint Judkovits Jakab és Ávrámovits Álter. A 17-ik század elején már lakott a városban néhány zsidó, de számuk nem érte el a minjánt (ima közösség). Ebben a korszakban Szatmár csak, mint átmeneti állomás szolgált ideigórákig a jövő-menő zsidóknak. Mindez a városi tanács és a lakosság gyüllöletének tudható be, akik exisztenciájukat féltették a "betolakodó" zsidóktól. Azon csekélyszámu zsidó is kénytelen volt a várost a fentiek miatt elhagyni.

A zsidók foglalkoztak gyertyamártással, papirgyártással, volt közöttük ékszerész, gombkészitő, kalapos, órás, bőrös, mosószer előállitó stb. Az őslakók a zsidókban konkurenseket láttak, akiktől féltették bevételi forrásaikat, azért ellenezték úgy ők, mint a városi tanács, hogy Szatmáron űzzék foglalkozásaikat. Megengedték ugyan a zsidóknak a nappali benttartózkodást, de naplemente előtt elkellett hagyniuk a várost. Miután azonban a város lakói között nem volt, aki értett, a fenti iparágakhoz, megengedték a fentnevezett iparosoknak, hogy bizonyos időközökben a városban tartózkodhassanak.

A fentemlitett iparosok javarésze a szomszédos Nagykárolyból jöttek. Voltak közöttük olyanok is, akik közeli és távolabbi vidékekről is jöttek, mig a 19-ik század első negyedében a zsidók száma már elérte a minjánt.

ZSIDÓ HITKÖZSÉG SZATMÁRON

Lassan — lassan megalakult a hitközségi keret úgy, hogy a polgármester helyesnek látta vezető kinevezését Zsidóbiró minőségben. Igy lett

A „Szerkesztőbizottság" többi tagja átélte ugyan a borzalmakat és visszatértek Szatmárra, de ott még csak néhány évig éltek.

Dr. Braun Dezső Budapesten

Dr. Kővári Tibor és Dr. Deutsch Márton Szatmáron

Winkler Lajos és Dr. Májer Márton Tel-Avivban

Dr. Sárkány Lajos Rómában haltak meg,

Kaufman Kálmán sorsa ismeretlen.

A Szerkesztőbizottságból a Teremtő végtelen kegyelméből még ketten vagyunk életben:

Dr. Borgida József Torontóban (közben meghalt),

és jelen sorok irója Bné-Brákban.

Ime ez lett a sorsa az első Emlékkönyvnek.

Az utóbbi években itt Izráelben már többször felvetődött a szatmáriak Emlékkönyvének kiadási terve. Kétszer fogtak hozzá, és mindkétszer tragikus körülmények akadályozták meg a kiadást.

Vagy tiz évvel ezelőtt szegény Bergel Marcel fogott hozzá 74 éves korában. Dolgozott is egy ideig, mig a halál valósággal az iróasztalánál érte. A natanjai temetőben alussza örök álmát.

Utána a felejthetetlen kis Katz Árink fogott hozzá nagy lendülettel. Sajnos őt is munkaközben idő előtt ragadta el a halál. A choloni temetőben pihen.

Most már tudjátok a késés okát és azt is, hogy miért kapta Emlékkönyvünk a

MIN HÁMÉCÁR KÁRÁTI JAH, cimet.

Bne-Brák, 5741, Sziván 20

S. N.

6) Dr. Kővári Tibor
7) Klein Zoltán
8) Dr. Lasz Gyula
9) Dr. Májer Márton
10) Paládi Zsigmond
11) Reiter Viktor
12) Schwartz Zoltán
13) Stern Nándor
14) Weiszman Elemér
15) Winkler Lajos

A szerkesztőbizottság minden tagja más-más beosztászt kapott. Meg kellett figyelnünk mindent, ami szatmári vonatkozásban történik. Mércius 19-től a majd eljövendő felszabadulásig.

Élményeinket jól emlékezetünkbe vésni. A közöttünk levő "vagyonosok", akiknek ceruzacsonkjuk és barna cementzsák-papirjuk volt elrejtve, mindent feljegyeznek, és majd ha egyszer a Teremtő segitségével hazakerülünk, összeülünk az egyik bixádi vagy nagybányai nyaralóban, és feljegyzséseinket összesitjük. A könyvünket magyar, héber, angol, francia és német nyelveken fogjuk kiadni.

Nagy gondot okozott bizottságunknak a kiadandó könyv neve. Mi is legyen az ? Hetekig tárgyaltunk vitatkoztunk, meghánytuk-vetettük a kérdést, de a megfelelő cimet nem tudtuk megtalálni. Többeknek még álmatlan éjszakákat is okozott a dolog. Javaslatok is voltak mint pl. Rabszolgák voltunk Hitler Németországában. Mire én megjegyeztem, hogy évezredek óta olvassuk a Hágádában a széder estén a hasonlatot. Egy másik tag "A német pokol" cimet ajánlotta, melyet a többiek azzal utasittotak el, hogy ponyvaregényesen hangzik.

Folyt-folyt a vita, mig elérkezett Ros-Chodes Elul, mely abban az évben szombati napra esett.

Forró napsütéses délelőtt volt. A koplalástól legyengülve roskadoztunk a rabság szörnyü súlya alatt. Ki-ki csákánnyal a kezében egy-egy darab életet adott oda minden köbcentinyi szikláért. Sóhajaink messze szálltak. A közeledő nagyünnepekre gondoltunk. Vajha megadatik hogy ujra otthon ünnepelhessünk szeretteink körében (még akkor nem sejtettük, hogy szeretteink hamvait már rég szétszórta a sziléziai zsél a Vistula partjain).

Drága főkántor úr ! Fogjuk-e még hallani magát a szatmári templomban ? Fogja-e még nekünk énekelni a Kol-Nidrét ? Résztveszünk-e még a Szimchát-Tórai körmenetben ? Megtartjuk-e az idén a szokásos Chanuka ünnepélyt? Lesz e még Szatmáron igazi Purimi hangulat ?

Igyekeztem szegény szenvedő rabtársaim lelkébe néhány biztatú szóval új életet, új reményt önteni.

Rabságom egész ideje alatt csákánnyal vagy lapáttat a kezemben végeztem el napi imáimat. Újhold lévén, éppen a Hálél fennséges dallamát dúdaltam magamban félhangosan, a kemény sziklával kinlódva. Hirtelen mélységes sóhaj szakadt fel lelkemből, benne, drága szenvedő zsidó testvéreimnek minden fájdalma és keserüsége. Felemeltem a csákányt és tekintetemmel az ég felé kiáltottam ;

MIN HÁMÉCÁR KÁRÁTI JÁH !

Kiáltásomra többen felfigyeltek.

Mit mondott most drága Stern barátom? kérdezte a mögöttem csákányoló Singer Nándor főszerkesztő. Megismételtem az elöbbi szavakat mire Singer megkérdezte, mit jelent ez magyarul ?

A SZORULSÁGBÓL

HIVTALAK I-TENEM,

válaszoltam.

Ez az !

Megvan: Megvan a könyvünk cime, kiáltott Singer diadalmas arcal.

Node hiába volt a cim és a jó megfigyelés, hiába volt papir és ceruza. Kitünő szerkesztőbizottság is működött, de az Emlékkönyv nem került kiadásra, mert...

MEG SEM IRÓDOTT.

Singer Nándort, Schwartz Zoltánt és Klein Zoltánt az ebenseei tömegsir nyelte el. Reiter Viktor nyomtalanul tünt el. Dr. Lasz Gyula, Paládi Zsigmond ée Weiszman Elemér, Wolfsbergben haltak meg.

MIÉRT KÉSTÜNK MI SZATMÁRIAK 40 ÉVIG EMLÉKKÖNYVÜNK KIADÁSÁVAL ?

A szatmáriak Emlékkönyvének kiadása immár 37 éve vajudik. Más városbeliek már rég dicsekszenek emlékkönyveikkel, és mi még hátrányban vagyunk. Ennek sajnos, igen tragikus okai vannak. Pedig háromszor próbálkoztak vele.

Az okokat, hogy a szent munkával miért késtünk idáig, elmondom az alantiakban.

Jómagam is a szatmári 6-ik, egyben az utolsó transzporttal kerültem Auschwitzba. Pár nap után egy többezres csoporttal (közöttük sok szatmári), a Waldenburgi járáshoz tartozó Wolfsbergi lágerbe kerültünk. Junius 10 szombati nap volt, amikor először állottunk munkába. Vagy harminc más szatmárival együtt, én is a "Firma Jank" nevezetü vizvezetékszerelő társasághoz lettem munkára beosztva.

A 6-ik transzport nagyrésze a gross-roseni kremában hamvadt el, vagy a dörnhaui és ebenseei tömegsirokban alusszák örök álmukat. Jelen sorok irója, több mint 3.000 halottat temetett el saját kezeivel (közöttük sok drága szatmárit), a Gleiwitz-glatz-i vasutvonal melletti hegyoldalba.

Saját szatmári kápóink voltak. Áldottemlékü Schwartz Zoltán, a szatmári zsidótanács volt elnöke, Winkler Lajos gettó-rendörfőkapitány, és Kaufman Kálmán. Mindhármukról csakis a dicséret hangján emlékezhetem meg, mert minden igyekezetükkel azon voltak, hogy szenvedéseinket és fájdalmainkat enyhitsék.

Munkánk abból állott, hogy 180 cm. mélységü futóárkokat ástunk, többnyire kemény sziklás talajban, vizvezetékcsövek lerakásához Nehéz megerőltető munka volt. Scholz a német munkavezető, (akit magunk között "Micis"-nek neveztünk, mert micisapkát viselt) gonosz arcáról leritt, hogy milyen véreb lakozik benne. Kutyakorbácscsal a kezében fel-alá sétálva nagyokat húzott hátunkra, nehogy pillanatnyi lélekzethez júthassunk. Naponta, amikor a "micis" negjelent a láthatáron motorbiciklijén, az örökhumoru Dr. Sárkány Lajcsi megadta a jelszót "dávenen", ami annyit jelentett, hogy mozogni, mert jön a nácibestia.

Meg kell jegyeznem, hogy a micissel ellentétben, német Wehrmacht öreink nem sokat törődtek, hogy dolgozunk-e vagy henyélünk, mert ők is megcsömörlöttek a hosszu évek óta tartó háborutól, melyet saját bevallásuk szerint, ők is elveszettnek tartottak.

Teltek-multak keserves napjaink, reménykedve a Mindenhatóba vetett bizakodással, hogy majd a közeledő Tisá-beáv, vagy a Ros-chódes Elul, esetleg az őszi nagyünnepek, meghozzák a felszabadulást.

De "ávár kácir kálá kájic", elmult a nyár, befejeződött az aratás, és mi még mindég ott voltunk. Elmult a nevezetes Július 20 is a Hitler ellenes sikertelen merénylet napja, melynek hire új életet öntött belénk. Közben Támuz 17-én szombaton, rövid gyászbeszédben elbúcsuztattam első szatmári halottunkat Dr. Katz Izsót, drága hazai sorstársunkat. A ravatal nem más mint a szemetes kocsi volt, amellyel a gross roseni krematoriumba szállitották.

Időközben Singer Nándor volt szatmári könyvkerekedő és kiadó (a Hám János utcában volt az üzlete), javaslatára, egy 15 tagu szerkesztőbizottságot alakitottunk, Singer Nándorral mint főszerkesztő az élén.

A szerkesztőbizottság tagjai az alantiak voltak.

1) Singer Nándor
2) Dr. Borgida József
3) Dr. Braun Dezső
4) Dr. Deutsch Márton
5) Kaufman Kálmán

SATUMARE

KIVONAT A BÉT HÁTFUCOT angolnyelvü irattárából

Satu-Mare (Hung. Szatmarnemeti or Szatmar, also called Sakmer), city in Satu-Mare province, N.W. Rumania ; Until world war i and between 1940 and 1944, part of Hungary. There is sporadic metion of the presence of jews in or passing through Satu-Mare in the early 18th century. There were 11 Jews in the town in 1734, and 19 in 1746. In 1841 several Jews obtained permits to settle in Satu-Mare permanetly. A community was formally established in 1849, and a synagogue rected in 1857. Benjamin Ze'ev Mendelbaum became the first rabbi in 1849, officiating until his death in 1896. Through his influence the community defined itself as orthodox in 1869. In 1898 it split up and a Status-Quo ante community was established. A magnificent synagogue was erected in 1904. The jewish population rose from 78 in 1850 to 3,427 (16% of the total population) in 1870, 7,194 (20 of the total population) in 1910, and 11,533 (21%) in 1930, there were then five large synagogues and about 20 smaller ones in the city. The first Jewish printing press was established in 1903.

From the end of the 19th century there were conflicts among the supporters of chasidish and the mitnaggedim. From 1902 the Status-Quo community was led by a zionist rabbi, Dr. Samule Sandor Jordan, who established the first hebrew kindergarten in Hungary. The first Jewish schools were opened in 1866, between 1940 and 1944 there was also a secondary school for boys and girls (four classes). Jews *took an active part in the development of industry and commerce in Satu-Mare, were prominent in the liberal professions, and contributed to the local hungarian press. Between the two world wars, branches of the zionist movements were active in the community ; a B'nai B'rith lodge was established, as well as a branch of the Jewish Party, and other institutions. The rabbis of the orthodox community were Judah Gruenwald (until 1920), and Eliezer David Gruenwald, after his death in 1928 there followed a bitter conflict within the orthodox community over the election of a new Rabbi. The struggle lasted six years and was concluded in 1934 by the victory of the supporters of Joel Teitelbaum, whose domineering personality and uncompromising anti-zionisl stand influenced orthodox jewry in the whole of Transylvania, in 1941 there were 12,960 jews living in Satu-Mare (24.9% of the total population). Their number rose following an influx of jews from surrounding villages. After the nazis established a ghetto in Satu-Mare all the Jews from the town and the vicinity were concentrated there until deportations began in the summer of 1944.*

After world war II some of the survivors returned from the camps, and about 500 Jews resettled there. They were joined by former residents and Jews from other localities, and by 1947 numbered approximately 5,000. Subsequently many moved away or emigrated to Eretz Israel, and by 1970 there remained some 500 Jews in Satu-Mare.

JIZKOR

EMLÉKEZZ MEG MINDENHATÓ I-TENÜNK AZON DRÁGA LELKEKRŐL, AKIK ERŐT ÉS IDŐT ÁLDOZTAK DRÁGA MÁRTIRJAINK EMLÉKKÖNYVÉNEK KIADÁSA ÉRDEKÉBEN. AZON NEMES LELKEKRÖL, AKIK MÁR OTT A LÁGERBEN, MEGB.

SINGER NÁNDOR es TÁRSAIROL

z"l

AKIK LEFEKTETTÉK AZ EMLÉKKÖNYV ÉRDEMBELI ALAPJÁT.

SOHA EL NEM MULÓ KEGYELETTEL EMLÉKEZÜNK DRÁGA BARÁTAINKRA

BERGER MARCELRE

és

KATZ ÁRIRA

z"l

AKIKET VALÓSÁGGAL IRÓASZTALAIK MELLŐL RAGADOTT EL A HALÁL.

SZOLGÁLJON ÁLDOZATKÉSZSÉGÜK MINTAKÉPÜL AZOKNAK, AKIK UJABBAN KEZEIKBE VETTÉK A SZENT MUNKÁT.

LEGYENEK EZEN SOROK SZERETETÜNK és KEGYELETÜNK KIFEJEZÉSE.

LEGYEN EMLÉKÜK ÁLDOTT.

TÖHÉ NISMÁTÁM CÖRURÁ

BICOROR HÁCHÁJIM

A második imát ezzel zárjuk: Dicsértessék ar Örökkévaló, aki megemlékszik a szövetségről

Drága olvasóim ! A Teremtő szövetsége Izráel népével felbonthatatlan és örökös. Ne legyen ez a szövetség csak egyoldalu. Legyünk mi is szövetségesei a Teremtőnek. Haladjunk az általa kijelölt úton. Megpróbáltunk mi már a gójokhoz idomulni, de nem kellettünk nekik úgy sem.

Ennek érdemében az Örökké Emlékező megáldja Izráel népét és országát békével és örökös boldog időkkel. Ámén.

És most, amikor a szatmári Mártirok Emlékkönyvét a megvalósulás útjára bocsájtom, még hadd daloljam el a Rabbi Méir versét, amelyet Sávuót ünnepén olvasnak fel Ime:

Ha az ég kárpitja pergament lenne

Ha a tengerek vizei tinta lennének

Ha a madarak tollai irótollak lennének

Ha a világ lakói irástudók lennének.

(eddig Rabbi Méir)

Akkor sem tudnák leirni mindazt, amit Veled tettek drága

ZSIDÓ NÉPEM!

Emlékezz és ne felejts !

Bné-Brák 5741 Erev Sávuot.

A tiétek *Náftáli Stern.*

mind örökös tanui maradnak annak, hogy mit tett veled a húszadik század Amalékja.

Mindezeket nem fedi be a tenger tükre.

Eötvös Károly (záchur latov), a tiszaeszlári vérvád hires védője, a következőket irja a "Nagy per" cimü könyvének előszavában. A Zsidó nép tragédiája, hogy sirja nem ott dombordik, ahol bölcsője ringott.

Kedveseim ! Eötvös Károly eme megállapitása tény és valú. Mindég voltak bolygó zsidók akik sohasem találták helyüket a nagyvilágban. De az ő megállapitása mégis messze áli attól, hogy megközelitse az 1944 tragédiáját.

A mi drágáink bölcsöi ugyan Szatmár, Nagykároly Erdőd, Szinérváralja, Aranyosmeggyes és az Avasvidék különböző pontjain ringottak. Őket ugyan elvándoroltatták, de hol domborodnak sirjaik ?

Kérdem én tisztelettel egy évszázad távlatából a nyiregyházi börtönben ártatlanul sinlylődő sakterek és sámesz zseniális védőjétől: mutassa meg nekem kérem, hol domborodnak a szatmárvidéki és velük együtt Magyarország 600.000 elpusztitott Zsidóságának sirjai? Ön nem tudja megmutatni, de én igen. Tegyen csak velem egy sétát a Visztula partjaira. Menjünk csak végig a sziléziai sikságon Vonuljunk onnan keresztül némethon végtelen rónáin. Majd ugorjunk át az orosz sztyeppékre. Látja kérem azt a sok-sok megkeményedett hamut, amit a szelek ide szórtak ? Nézze könyörgöm, hogy benőtte már a tövis és a dudva.

Ügyvéd Úr ! Nem én vagyok az első, aki ezt teszi. Már évezredekkel ezelőtt megragadta az Úr Ezekiél próféta karját. Elvezette őt a völgybe és megmutatta neki a sok-sok elszáradt csontot, mondván: Ember fia ! Látod ezt a roppant csonthalmazt ?

Ez az én népem IZRÁEI.

Bölcseink arra oktatnak bennünket. Hét nap a gyász, harminc nap a sirás, egy év a Kádis.

E periódusokon mi már majdnem négy évtizede túljútottunk. Meggyászoltuk a gyászolandókat. Megsirattuk a sirandókat. A Kádist is elővesszük még, amikor évi Árkáráinkra összegyülünk. Megmarad még az emlékezés nemes érzése és magasztos áhitata.

Ügyeljünk ezen érzésre nehogy beszennyeződjön. Védjük meg ezen áhitatot, hogy olyan maradjon, amilyen Mártirjainkhoz méltó. Haladjunk azon az ösvényen, amelyre Ők irányitottak. Kövessik példáikat és cselekedjük tanitásaikat, mert nekünk zsidóknak csak egyetlen útunk van mindazok után, amit tapasztaltunk és amiben részünk volt. És ez az út:

A Teremtőhöz való visszatérés útja.

Ros-Hásánákor három kiemelkedő imát mondunk a Muszáf imában.

Királyság — Emlékezés — Kürtfuvás.

Az akkori magyar vezetők német cinkosaikkal együtt, először a zsidó ifjuságot igyekeztek tehetetlené tenni azzal, hogy tömegesen hivták be őket munkaszolgálatra. Igy nem volt nehéz őket fokozatosan eltávolitani az országból, fegyver helyett csákány és lapáttal a vállaikon. Igy könnyebb volt "vitézül" elbánni a védtelen öregekkel, asszonyokkal és gyerekekkel.

Sátáni aggyal kitervelt hadiesel volt. De lett volna csak minden musszos kezében egy-egy puska, inába szállt volna a bátorsága a "vitéz" honvédeknek.

Ismeretes, hogyan nyilatkozott akkortájt Vitéz Jáni Gusztáv hadtestparancsnok: Ha a magyar honvédek úgy harcoltak volna, ahogy a zsidó munkaszolgálatosak dolgoztak, nem vesztettük volna el a csatát a Donnál.

Oh ! Oh ! Szegény félrevezetett jámbor báránykák, hogyan tolakodtak és lökték egymást, hogy előbb kerüljenek a transzportba. Bebeszélték a naivaknak, hogy az előbb érkezők jobb elhelyezekedést biztosithatnak maguknak. A későbbjövők csak Auschwitzba való érkezésükkor tapasztalhatták, hogy milyen kellemes az a hely, amelyet az előbbjövők biztositottak maguknak. Magyarország minden gettójában ezen recept szerint folyt a deportálás.

A Tisábeávai sirámok egyikében (cijonim) énekli Rabbi Jehuda Hálévi: Csodálkozom a napon, amely mindenkihez ontja sugarait, de reám és reád sötétséget borit.

A nap a felhők mögé bujt tehetetlen kinjában. A hold nem jött elő szégyenében. A csillagok sem mutatkoztak. Ködfátyol boritotta be az eget. Nem akartak tanui lenni a világtörténelem legszégyenteljesebb gonosztettének.

Soroljam fel én is azt, amit előttem már sokan sirámokba folglaltak:

A három nagyobb utcába és a keresztező utcákba belepréselt 19 ezer szerencsétlen embert.

A szörnyü összezsuffoltságot.

A hajzatuktól felismerhetetlenségig megfosztott embereket.

A jólnevelt erkölcsös leányokat és a szelid jámbor asszonyokat, kitéve a német és a magyar szörnyek kapzsi tekinteteinek és brutális támadásainak.

Az élelem és vizhiányt, a tisztálkodás lehetetlen helyzetét.

A betegek nyöszörgését (bár voltak orvosok és volt kórház is) gyógyszerek hiányában.

A halálba menekülőket (lásd, a gettó öngyilkosai).

A minden prédára lecsapó feketollas, de még feketébblelkü csendőröket.

A minden alkalomra leső hiénákat.

A besúgókat és a haszonlesőket.

A hosszu idegeketroncsoló, testet és lelket összezúzó utazát. Mind-

A emlékezés — a memória, egyike azon értékes emberi tulajdonságoknak, amellyel I-ten a teremtés koronáját — az embert megajándékozta. A emlékezés azonban egyike azon lelki adottságoknak, amelyet az idő foga lassan-lassan elrág.

A Teremtő emlékszik. Róla mondjuk a Ros-Hásánái imában "Átá zochér máászé olám". Te emlékszel a világ teremtésétől, "Ad szof kol hádorot", minden ivadék végéig. A mi memóriánk lassacskán elmosódik, a köd fátyola már erősen befedte azokat. A kedves arcok, a kedvenc helyek és történetek időről-időre a feledés homályaba vesznek. 39 év után nem könnyü elkezdeni a kegyeletes munkát. De még mindég jobb később mint soha, tartja a közmondás. Bizon a Gondviselésben, hogy velem lesz, és megbirkózom a feladattal.

Gondolatban kisétálok a lankán keresztül a nagyerdőig. Koszorut fonok a mező virágából szeretet városom zsidóságának feje köré. Megirom páldás életüket és tragikus elmulásukat. Teszem ezt most is mint négy évvel ezelőtt, amikor elkezdtem megirni gyermekkori városom Nagybánya Mártirjainak Emlékkönyvét. Teszem ezt az örökké emlékezöbe vetett hittel és bizodalommal, hogy megadja nekem a tiszta gondolkodást és a tökéletes cselekvési tehetséget. Ugy szeretném végezni magasztos feladatomat, ahogy az kijár Szatmár és vidéke zsidóinak, ès ahogy azt megérdemlik.

Drága Olvasóim !

A történelem és annak krónikásaitól megtanulhattunk számot vetni, mérleget késziteni magunknak a történtekről.

Felmerül a fájó kérdés: Vajjon csak azok vesztek el, akiket a szatmári gettóból eldeportáltak ? Hol van ma a 39 éves kamat ? Mi lenne a szatmárvidéki zsidóság mai létszáma ? Mit fognak kimutatni a mérlegek majd 20, esetleg 50 év mulva ?

A szentirásban olvassuk: Amikor Jákov ősatyánk elhagyta apósa az Arameus Láván házát (szökve), a gonosz Láván utanairamodott, hogy elfogja. Ezzel kapcsolatban olvassuk a peszáchi Hágádában: "Cé ulömád". Menj és tanulmányozd ! Mit is akart az Arameus tenni ? "Láákor et hákol". Kiirtani mindent. A Fáráo rendelete csak a fiugyermekekre vonatkozott. Mit is akart Láván ? Kiirtani mindent — mindent. Hol lett volna a zsidó nép ha a gonosz Arameus terve sikerül ? Gyökerestől kiirtani, ahogy ő akarta — mindent.

De mondotta az Úr az üldözöttnek "Ne félj szolgám Jákov". Ez volt a biztositék ez volt a pajzs, amely megvédett bennűnket a teljes megsemmisüléstől. Ami Lávánnak nem sikerült, sajnos sikerült (majdnem) az 1944-es Lávánnak és csatlósainak.

Jeke pontossággal késziteték elö megsemmisitésünket. A matematika és a technika, a hadászat és a pszichológia lángeszü nagymesterei, az óramünél is pontosabban dolgozták ki az általuk letiport országok zsidóságának likvidálását.

Kb. 30 halottunk volt a 24 napos gettó ideje alatt. Voltak normális halálestek (?), gyilkosságok áldozatai és 9 önygyilkosság (lásd késsőbb, a gettó öngyilkossai). Ma is borzalommal tölt el az emlekézes, hogy milyen munkát végeztünk.

Nagyon-nagyon szeretnék a gójok eltussolni azt, ami történt, gyilkosaink és cinkosaik, de azok is, akik megakadályozhatták volna, de nem tették.

Szolgáljon csak példának az alanti magyarázat:

A Tisábeávi sirámokban olvassuk: "Ki gádól kájám sivréch". Nagy mint a tenger a te tragédiád.

Krausz Ávráhám Dávid New-Jorki főrabbi magyarázza ezt a nagybányaiak emlékkönyvében.

Ha a száraz földön történik valamely katasztrófa, annak nyomai maradnak. Tűzvésznek, háborunak, nagy vagy kis csatáknak, a megmaradt nyomok a jelzői. Másként áll ez a tengerbe merült hajóval. A tragédia felmérhetetlen, de a nyomai eltüntek. A tenger tükre fed be mindent, mintha misem történt volna. Mint a fenti hajó esete, úgy szeretnék a gójok is eltüntetni az általuk elkövetett bűnöket.

Kétségtelen, hogy Auschwitz-Bergen Belsen stb. lágerekben történt borzalmak felrázták a világot. Irtak róla, beszéltek is róla, de mindez a zsidó nép tragédiájához mérten, nem több mint a gyufa lángja.

Ha a népek őszinte szivvel lettek volna tudatában annak, ami velünk történt, nem háritottak volna oly óriási nehézségeket Erec Jiszráél ujjáépitése útjába. A folytonos gáncsoskodás azt mutatja, hogy nekünk még a Mártirium gloriáját sem "günolják". A feledés tengerébe szeretnék fullasztani mindent. Hadd fedje be a tenger tükre, hogy a borzalmak kisértő képei eltünjenek. Mi azonban nem felejtünk, és mindég felszinen fogjuk tartani azt, amit velünk tettek.

Mint nagybányai fiu, ott nőttem fel a festőiskola árnyékában. Sikerült is tanulnom ott valamit. Szeretném könyvünkben azt a sajátos légkört ecsetelni, ami olyan hitelesen szatmári volt. Félelem fog el arra a gondolatra, hogy a megzokott drága arcok el-elmosódnak. Már-már oly éginek, oly megszellemültnek tünnek az idők távlatából.

Hogy miért kellett könyvünk kiadásával majdnem négy évtizedig várni, elmondom majd a könyv egy másik helyén.

Emlékkönyvet irni elsősorban emlékezni kell. Ismerni kellett a szatmári zsidóságot, annak életet, multját, jellemét és erkölcsét. Istenbe vetett hitét. Népe és a Szentföld iránti mélységes szeretetét és azokhoz való hagyományos ragaszkodását. Áldozatkészégét és bármikori segiteni akarását. Testvéri szeretetét és családias összetartását. Mindezek oly magas fokon állottak, hogy példaként szolgálhattak sok más gyülekezetnek.

Mondotta az Úr Mose Rábénunak: "Chával ál döábdin udló mistakchin". Kár az elveszttekért, akik felejthetetlenek.

Elmentek és csak kevesen tértek vissza.

Drága olvasóim!

Szivem vérzik. Reszket a kezem, amikor bemártom tollamat az emlékezes mély kútjába és hozáfogok leirni a vég kezdetét, folytatását és a tragikus befejezést.

A naptár akkor, 1944 Márczius havát irta. Azt követte mint rendesen Április, utána Május. Mily csodálatosak voltak normális időkben e tavaszi hónapok, és mennyire megváltoztatták azokat az irigység és a gyűlötet, a gonoszság és a hamisság.

E három szép tavaszi hónap, csak úgy duzzadt a gyiloktól, a vérengzéstől és a pusztitástól.

Virágzott az orgona, zöldelt a mező, a főtéri park magára öltötte ünnepi palástját. A rigó fütyölt, a madarak daloltak, a szellő pedig hozta a tavasz zenéjét.

De mindez nem nekünk. Mindezt csak a huszadik század "Amálékjai" élvezték. Mi nem. Mert mi ott voltunk bezárva és elkülönitve, bedezkázva és beszegezve. Nekünk a szokásos tavaszi zene, Beethowen gyászindulójaként hangzott. A földrehulló falevelek és virágszirmok, úgy kopogtatták agyainkat mintha koporsóban feküdnénk és hullanának reánk a temető rögei.

Kezdődött ez a márcziusi purim idején, folytatódott az áprilisi peszáchkor, bevégeztetett a májusi Lág-báomer és a Tóraadás ünnepén.

Mint az égből lecsapó villám, úgy pottyant be Budapestről egy magát "pénzverő" társaságnak nevező gagszter különitmény, amely a Báthori 7 alatti Fleischman házban ütötte fel tanyáját. Oda idézték be (persze besúgás alapján) a város jómódu zsidóit, akiket nehéz vallatás alá vetettek, hogy vallják be hová rejtették el értéktártyaikat. Voltak gyengék, akik "köptek" (vallottak), mert borzalmasan megkinozták őket, de voltak, akik kitartottak. Ilyenek voltak Grosz Bernát ékszerész, Beer Miklós nagykereskedő és Gerő Sándor szappangyáros.

Ma is szemeim előtt van, hogyan támolyogtak ki a "pénzverdéből". Lábaik nem birták a megkinzott testet. Látásuk meggyengült. Támogatni kellett szegényeket, hogy szűkös fekhelyeikre kerüljenek.

A "pénzverde" akciónak egy halálos kimenetelü áldozata is volt, a talpig uriember, a csupasziv Gerő Sándor, aki nem birta ki a kegyetlen megpróbáltatással járó szégyent. Gettóbeli lakásának (a Zrinyi utcai Svéd ház) illemhelyén megmérgezte magát. A ház lakói találtak reá, halva.

A szatmári gettóban négyen voltunk a Zsidótanács által kinevezett és a rendörség által jóváhagyott temetési különitmény tagjai: Jechezkét Korn, Dávid Méir Weisz, Berkovits a Status-guo hitközség sámesza és jómagam.

Jákob, Jerichó ostroma, Három a csillag és Kossuth Lajos zsidaja) soha el nem halványuló emléket állitott Szatmár és egyuttal az egyetemes magyar zsidóságnak.

A sok sok kedvesarcu fiucskák, az angyalarcu leánykák. A sok száz strájmlis és kaftános, a modern áskenázok, a hagyomány és kevésbbé hagyományosok, a chászid divat szerint öltözködő asszonyok (melynek terén Szatmár valósággal divatot diktált), a jómódu gyárosok, a becsületes kereskedők és iparosok, a vásári árusok, az ügynökök és a házalók.

A mindég segiteni kész jószivü adakozók. Ez volt Szatmár zsidósága. Megemlithetnék itt névszerint néhányat, de sértő lenne azokra, akikről megfeledkezném.

Az utóbbi években többször jártam Szatmáron. Bejártam keresztül-kasul az ismerős helyeket. Olyankor eszembe jútott a Jeremiás próféta mondása, "Bánáj jöcáuni vöénám", Gyermekeim elmentek és nincsenek.

Mily fájdalmas végigmenni a Báthori utcán (amely most a "Martiri Deportatilor" nevet viseli). Hogy összeszorul a sziv elsétálni a Várdomb utcán. Minden sarkon, az utca kövezetén és a gyalogjárókon, ott látni szeretteink nyomait.

Eszembe jut az impozáns Orthodox Nagytemplom a Várdomb utcában, a világszép Status-guo Nagytemplom az Eötvös-Kossuth Lajos utcák sarkán, melyet 1965-ben lebontottak, (ma a rendörség hatalmas palotája áll a helyén), a bennük ájtatoskodó sokszáz férfi és asszony, a Harcos utcai (németi), a Bem utcai Máchziké-Tóra, a Tompa utcai Chevra Misnájesz, a Báthori utcai nagy Chászidis és a Várdomb utcai Sáár Hatóra nagy és a sok kissebb-nagyobb imaházak.

Oh ! Jaj ! Nehogy elfelejtsem.

A számos chéder a Petőfi — Várdomb — Báthori — és Iskola utcákban, a Szentvéren és a Németiben. Az Eötvös utca 20 alatt müködő zsidó polgári középiskola, a Várdomb utcai Nagytemplom udvarán müködő elemi iskola. A vallásos asszonyok által vezetett leány chéderek. A módosabbak által fenntartott privát chéderek. A Jesivák növendékei. Az állami iskolákban tanuló lányok és fiuk.

Oh ! Jaj ! Elmentetek és nem tértetek vissza.

Hol vannak a régi szatmári szombatok és ünnepek? A vig purimok. A templomokból kitóduló hatalmas tömegek. Mily lélekemelő látvány volt Ros-Hásáná délután az ünneplőbe öltözött tömeg, amint ellepte a Szamos-hidat és a környező partokat és mondták a Táslich imát.

A számtalan Talmudtudós és a templomokban megtartott esti Talmud-kurzusok résztvevői. A Tóramásolók és dájenek, a másgiáchok és a sakterek, a sádchenek és a melámdimok az egyik oldalon, mig a másik oldalon az intellektuellek és a diplomások, a különböző kulturális és jótékonnysági intézmények vezetői, a zsidó sportegylet és az általuk megtartott rendezvények.

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

ÖRÖK DICSÖSÉG A MÁRTIROKNAK

Elfogódottan és mély meghatottsággal, a szép és a fájó emlékek közepette iron le ezt a részemre kedves szót "SZATMÁR".

Egy város neve ez, melyben megtanultam szent hivatásomat gyakorolni, és tettem azt hosszu éveken keresztűl.

Egy város neve ez, mely méltón érdemelte ki a "Város és Anya Izráelben" jelzőt.

Szatmár, kb. 55 ezer lakosu város, melynek több mint negyedrésze volt zsidó. De milyen zsidók.

Amikor valakit megkérdeztek hová való vagy ? fin vi zent ir ? büszkén felelte "fin Szákmer". Volt is mivel büszkélkednie. Előbb a magyar Szatmárnémetire, majd a román Satu-Marera, ahol nyűzsgött a zsidó élet és amelyet a zsidók tettek azzá, ami lett.

Szatmár volt a zsidó tan, világi kultura, a kereskedelem és az ipar, az igazi mély meggyőződéses vallásosság, a Teremtőbe vetett végtelen hit és bizalom.

A "Torá ugödulá bömákom echád".

Mennyire megtisztelő volt házasságot kőtni szatmári fiuval vagn leánnyal, nem beszélve arról, ha az illető "bócher" a szatmári jesiva oklevelével rendelkezet. A szatmári Talmud-Tóráknak és jesiváknak messze földön a legjobb hirnevük volt. Ritka volt az a magyar—zsidó apa, aki a fiából talmudtudóst akart nevelni, hogy ne a szatmári jesivába küldte volna.

Mandelbaum Binjamin Zeév, Grünwald Juda, Grünwald Eliezer Dávid és Teitelbaum Joél főrabbik z.c.l. a legfémjelzettebb Jesivavezetőknek voltak elismerve. Sok későbbi romániai, magyarországi, csehszlovákiai, de még lengyelországi rabbik kerültek ki a szatmári Tórafenomének kezei alóll.

De nézzük csak az aranyérem másik oldalát is, lássuk csak hány számos világi kiválóságot adott Szatmár a magyarországi közéletnek a modern irodalom és a művészet terén.

Hogy csak nehány nevet emlitsek.

Szatmár nem kisebb hirességekkel dicsekszik mint Kelemen Samu ügyvéd, országgyülési képvielő, akinek még a kormányalakitásokba is beleszólása volt. Szép Ernő iró-költö (a Szatmáron eltemetett Szép Samu bácsi hitközségi jegyző fia). Herman Ella zongoramüvésznő, és "ácháron ácháron cháviv" a közelmultban elhunyt Kaczér Illés, aki mesteri regényeivel (Ne félj szolgám

מפת צפון טרנסילבניה — העיר סטו־מרה מסומנת בשני סימני ×

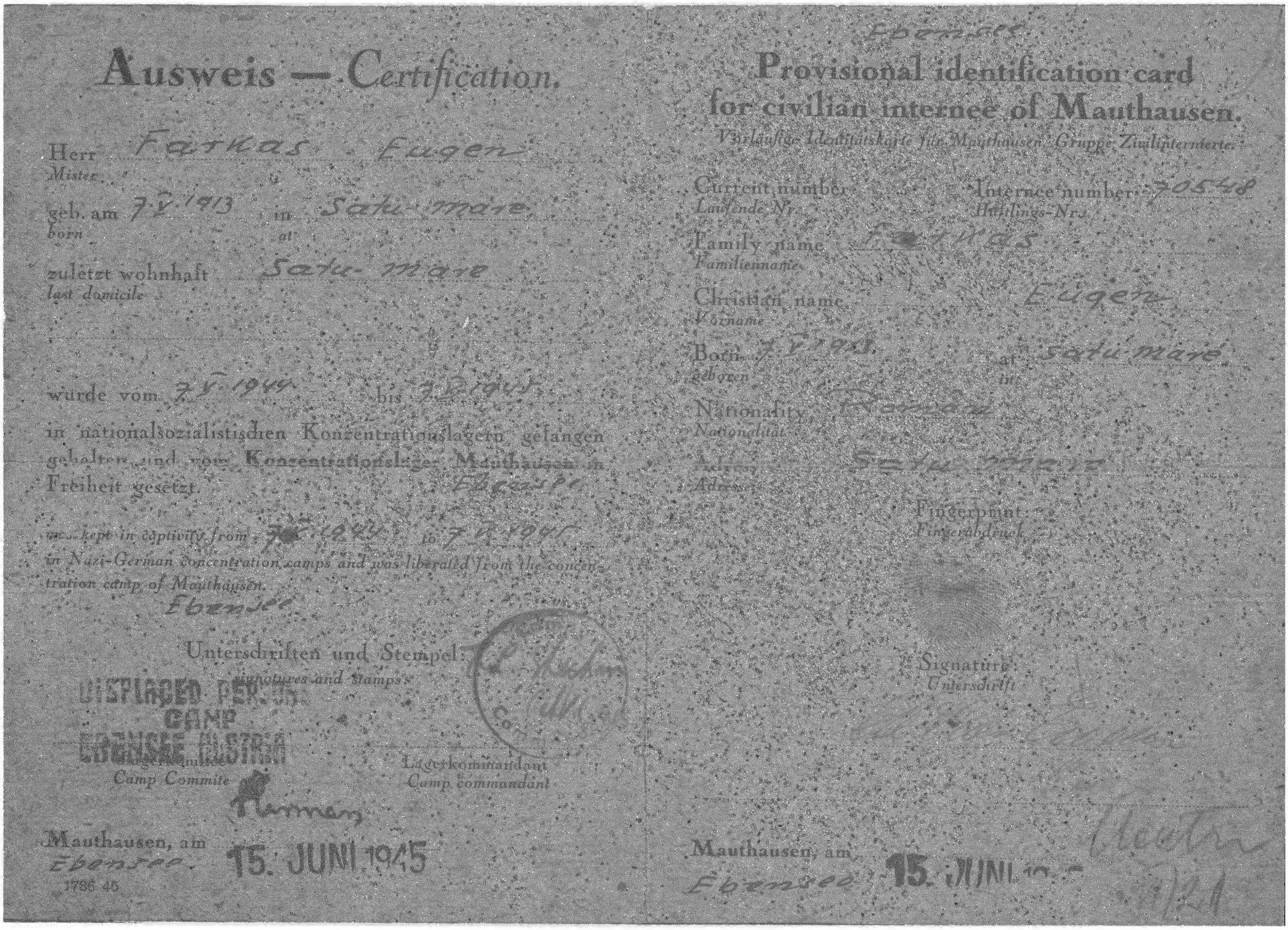
Északerdély térképe. Satu-Mare (héberül) megtalálható a két X között

טקס אזכרה בבית־הקברות של גבורי מלחמת העולם הראשונה בסאטמאר „ביום הגבורים".
נראים משמאל ימינה: נ. סנש נציג הקהילה, הרב ד"ר יוסף פרידמן, החזן יוסף וולד, פרידמן, אימרה גרינפלד, פינטיו לבנדל, ווקסלר, סגל, לזר, שוטיי ליבוביץ ופינטיו גליק.

Gyászszertartás Hősök Napján az első világháboruban elesett Hősök temetőjében Szatmáron.
Láthatók balról jobbra: Szenes hitközségi elöljáró, Dr. Friedman József főrabbi, Wald József főkántor és a kórus tagja, Friedman, Grünfeld Imre, Levendel Pintyu, Wechsler, Szegáll, Lázár, Lebovits Sutyi és Glük Pintyu

תעודת זהות במחנה מאוטהאוזן מספר ימים אחרי שחרורו

Ausweis — Certification.

Herr Farkas Eugen
Mister

geb. am 7.V.1913 in Satu mare
born at

zuletzt wohnhaft Satu-mare
last domicile

wurde vom 7.V.1944 bis 7.V.1945
in nationalsozialistischen Konzentrationslagern gefangen gehalten und vom Konzentrationslager Mauthausen in Freiheit gesetzt.
Ebensee

was kept in captivity from 7.V.1944 to 7.V.1945
in Nazi-German concentration camps and was liberated from the concentration camp of Mauthausen.
Ebensee

Unterschriften und Stempel:
signatures and stamps

DISPLACED PERSONS CAMP EBENSEE AUSTRIA

Lagerkomitee
Camp Commite

Lagerkommandant
Camp commandant

Mauthausen, am
Ebensee. 15. JUNI 1945

1786 45

Ebensee

Provisional identification card for civilian internee of Mauthausen.
Vorläufige Identitätskarte für Mauthausen, Gruppe Zivilinternierte

Current number
Laufende Nr.

Internee number 70548
Häftlings-Nr.

Family name Farkas
Familienname

Christian name Eugen
Vorname

Born 7.V.1913 at Satu mare
geboren in

Nationality Roman
Nationalität

Adress Satu mare
Adresse

Fingerprint:
Fingerabdruck

Signature:
Unterschrift

Mauthausen, am
Ebensee 15. JUNI

Személyazonossági igazolvány a mauthauseni lágerben
röviddel felszabadulása után

מספרו האישי של היהודים במחנה מוות הגרמניים

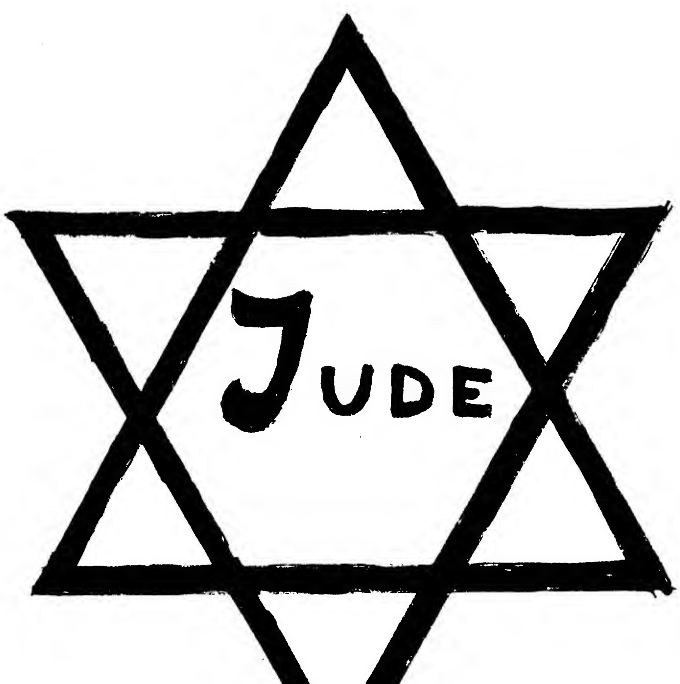
Heftling szám

אהובינו יוצאים לדרכם האחרונה

Szeretteink elindulnak utolsó útjukra

התיישנות פשעי הנאצים — לעולם לא!

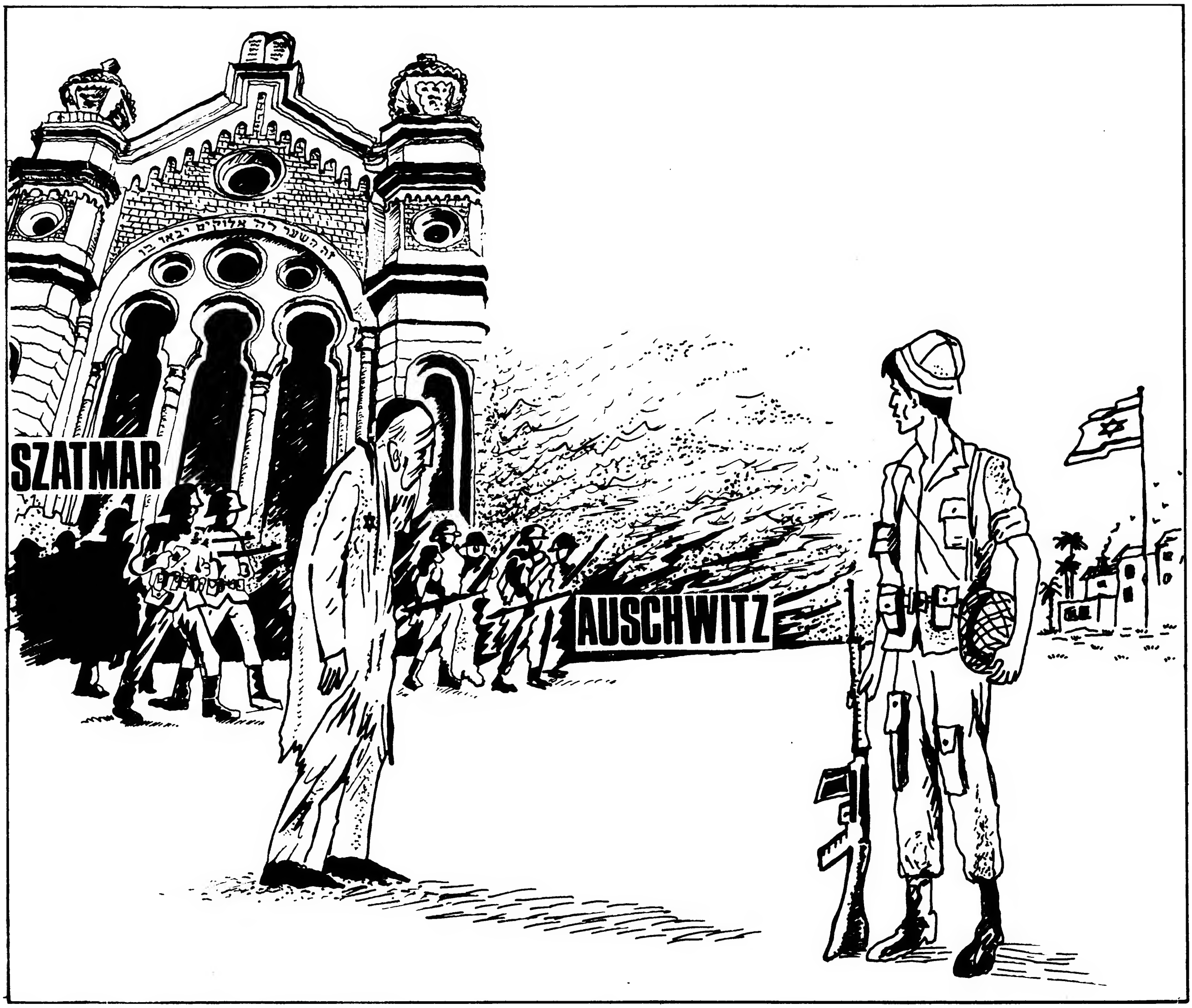
A nácibűnök elavulása — NEM NEM SOHA !

„למה לא התנגדתם״ ?! — שואלים המקטרגים;
„למה הלכתם סתם כצאן לטבח״ ?!
הנה תשובתו של החייל הישראלי:

„לסבא לא היה נשק!״

צויר ע״י פריץ ברנט ועובד ע״י אית פימנטל
(בנו של דודי רוט מסאטמאר)

נרכש ע״י יהודה פריד

„Miért hagytátok magatokat" ? ! — kérdik a rosszindulatuak.
„Miért mentetek csak úgy mint a bárányok a vágóhidra" ? !
Ime az izráeli katona válasza :

„Mert Nagyapónak nem volt fegyvere" !

Fritz Bernát rajza
Feldolgozta It Pimental (Dodi Roth fia Szatmárról)

Megszerezve Fried Jehuda által.

תחנת הרכבת של סאטמאר

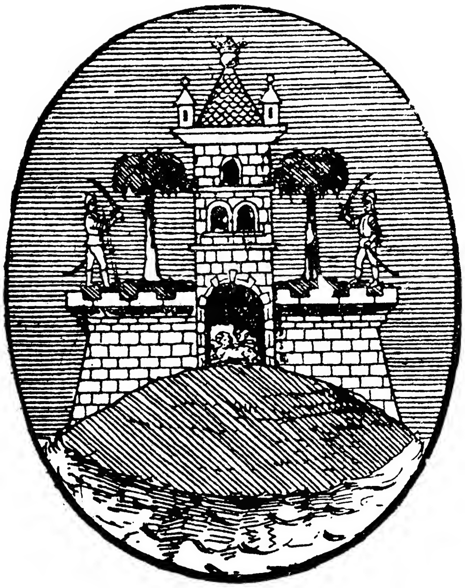
A szatmári vasutállomás

הככר המרכזי

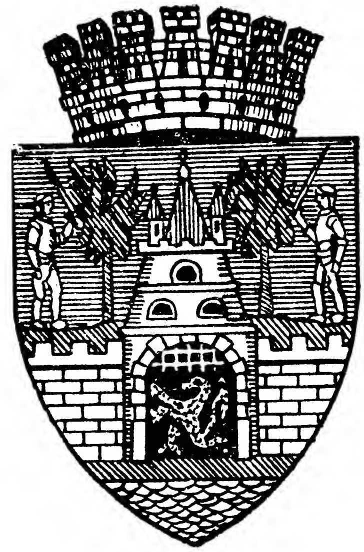

Főtéri részlet

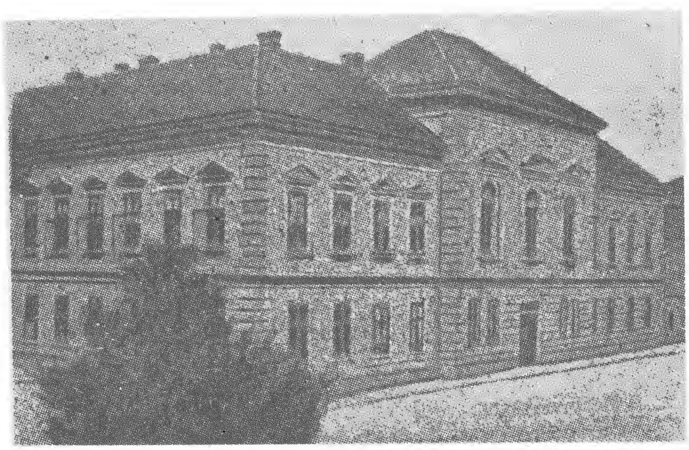
SZATMÁR VÁROS CIMEREI

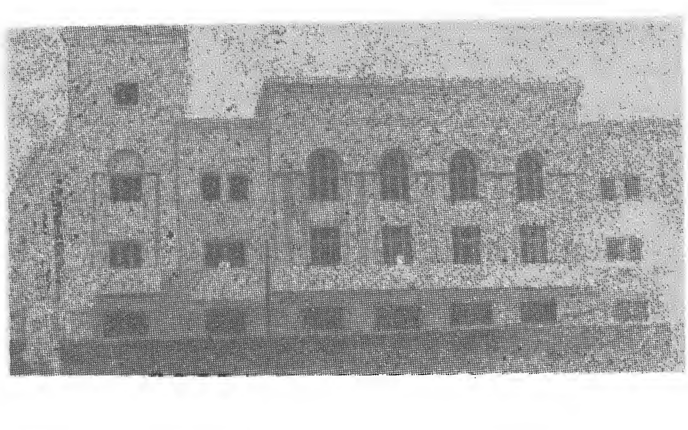
a régi cimer

az új cimer

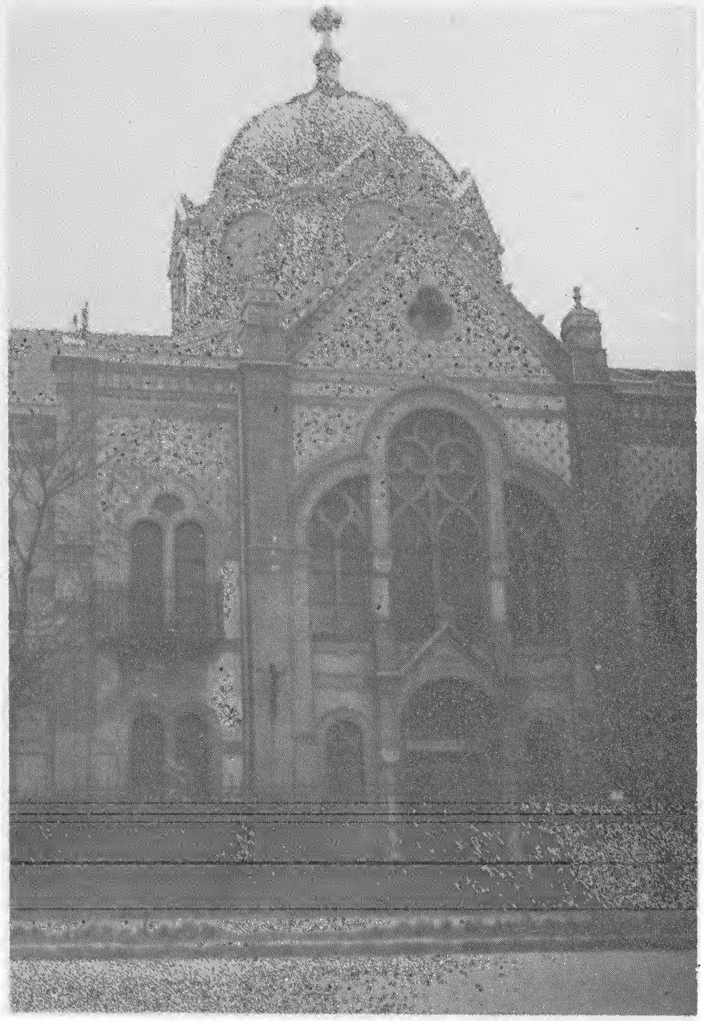

VÁROSHÁZA

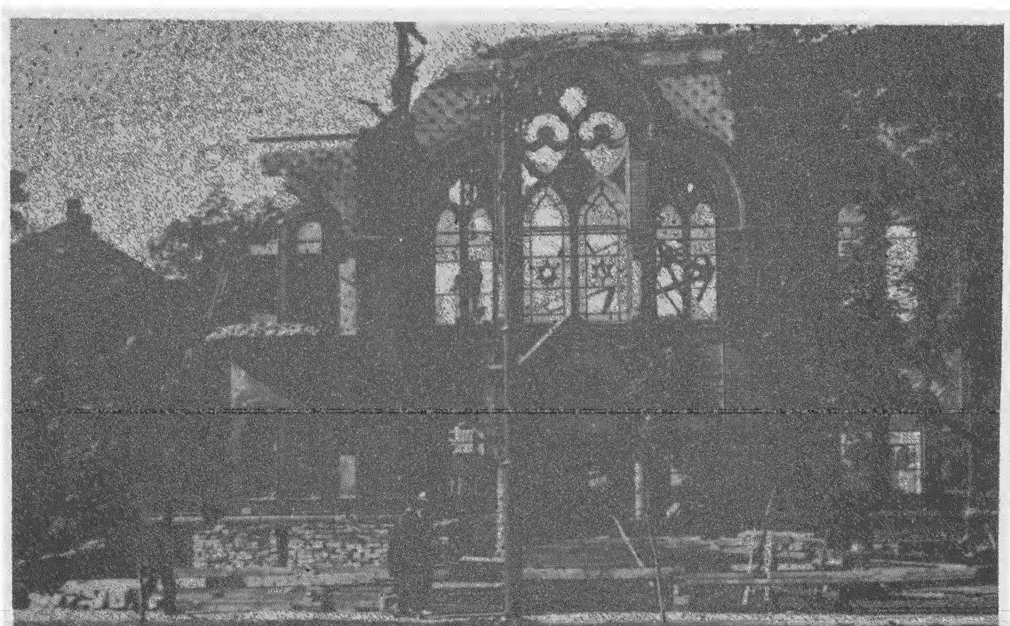
VÁRMEGYEHÁZA

בית הכנסת סטטוס־קוו, ברחוב אוטווש

A Status-quo templom az Eötvös — Kossuth Lajos utcák sarkán

בית הכנסת בעת הריסתו

A templom bontás közben, 1965-ben

AZ EMLÉKKÖNYV-BIZOTTSÁG TAGJAI:

ÁBRAHÁM EFRAIM és JÁKOB

BRAUN GYULA

BÁSCHNÉ – KALMÁR ANNA

Dr. DÁVIDOVITSNÉ – ROSENBERG RÁCHEL

ELEFÁNT JICCHOK

FARKAS JÁKOV

FRIED JEHUDA

GREENNÉ – BLEIER ÉVA

JÁÁRI (WALDMAN) JEHUDA ז"ל

LÁSZLÓ JOSZÉF

SPITZER – SPIEGEL – SZÁRÁ

STERN NÁFTÁLI

WILLINGER JÁKOV

Szerkesztőség :
BNE BRAK
Ginat Nachal Sorék 10
Tel.: 03-749392

Printed in Israel 1984

Nyomt. LIPE FRIEDMAN könyvnyomdájában
BENE-BERAK
Rabbi Akiva 19, Tel. 795550

MIN HÁMÉCÁR KÁRÁTI JÁ-H

EMLÉKEZZ SZATMÁRRA

A SZATMÁRI ZSIDÓSÁG EMLÉKKÖNYVE

SZERKESZTETTE:

HÁRÁV NÁFTÁLI STERN